

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНА

27.000

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР

АМЕРИКА ФОЖИАСИ

1-2-КИТОБ

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР

**АМЕРИКА
ФОЖИАСИ**

(роман-трилогия: I ва II китоб)

**«Илм-зиё-заковат»
ТОШКЕНТ – 2019**

УЎК: 822.101.06

КБК: 84(7АҚШ)

Д-76

Теодор Драйзер. «Америка фожиаси» / роман-трилогия / I ва II китоб / русчадан **Эркин Носиров ва Ўктам Усмонов** таржимаси / «Жаҳон адабиёти дурдоналари» туркуми – Т.: «Илм-зиё-заковат», 2018. – 640 б.

Нашрга тайёрловчи, кўшимча иқтибос ва изоҳларни киритувчи:
Эргашбай Матъякубов.

Азиз Китобхонлар!

Америкалик ёзувчи Теодор Драйзернинг асарлари бутун дунё китобхонлари томонидан севиб ўқилади. Чунки у ёзган асарлар ўз сюжети билан китобхонни ўзига ром этади.

Кўлингиздаги ушбу китоб, яъни «Америка фожиаси» роман-трилогиясининг биринчи ва иккинчи қисмида асарнинг асосий қаҳрамони Гриффитс Клайднинг жамиятда юқори мартабага интилиши, бойиши учун қилган ҳаракатларига тўғривча бўласиз.

... Клайд меҳмонхонага ишга жойлашиб олади ва у ерда яхшигина даромад кўра бошлайди, шунингдек, севги-муҳаббатга ошно бўлади. Лекин ўртоқлари билан битта хатога йўл қўяди ва меҳмонхонадан қочиб-кетишга мажбур бўлади.

Кейинчалик бошқа шаҳардаги бадавлат амакисининг фабрикасига ишга киради.

Хўш, бу ерда у қандай ҳаёт кечиради? Яна ҳаётнинг қандай сиповларига дуч келди?

Булар ҳақида асарни ўқиш давомида билиб оласиз.

УЎК: 822.101.06

КБК: 84(7АҚШ)

ISBN: 978-9943-5858-2-9

© Теодор Драйзер.

© «Илм-зиё-заковат» нашриёти 2019 й.

БИРИНЧИ КИТОБ

I БОБ

Ёз оқшоми, ғира-шира пайт.

Аҳолиси тўрт юз минг кишидан кам бўлмаган Америка шаҳрининг савдо маркази, баланд иморатлар, деворлар... Шунақа шаҳарлар бўлганига одамлар бир кунмас бир кун ажаблансалар ҳам керак.

Эндиликда тинчиб қолган катта кўчада олти кишилик гурух келарди. Ёши элликларга борган паканагина, бакалоқ, калин сочлари думалоқ қора намат шляпасининг тагидан чиқиб турган, жуда кўримсиз эркак киши; елкасидан ошириб тақилган камарида одатда дайди ваъзхонлар ва ашулачилар олиб юрадиган мўъжазгина органча¹. Эркакнинг ёнида ундан беш ёшлар кичик аёл кўринар, у унчалик семиз бўлмаса ҳам, миқтидан келган, жуда одми кийинган, кўриниши хунук, бироқ бадбашара эмасди. У етти ёшлардаги ўғил болани етаклаб, Инжил² билан оятнома китобчаларни кўтариб олганди. Булардан сал кейинроқда ўн бешга кирган киз, ўн иккига борган ўғил бола ва тўққиз яшар яна бир кизча келарди. Уларнинг ҳаммалари катталарга итоаткорона, бироқ, чамаси, ўлганларининг кунидан эргашишганди.

¹ Органча – мусика асбоби.

² Инжил (арабча) - Аллоҳ таолонинг Исо алайҳиссаломга Жаброил фаришта орқали оғзаки тарзда нозил қилган китоби. Насронийларнинг мукжаддас китоби.

Кун иссиқ бўлса ҳам, унинг бўшаштириши одамга хуш келарди. Ҳалиги кишилар гуруҳи бораётган катта кўчани дарага ўхшаган бошқа бир кўча шарт кесиб ўтганди. Ўша кўчадан одамлар тўдаси, умумий ҳаракатнинг жўшқин оқимидан кўнғироқларини тинимсиз чалганларича ўзларига йўл очишаётган машина ва трамвайлар ўтиб туришарди. Кичкинагина гуруҳ эса буларнинг барига бепарво кўринса ҳам, рўпарадан бостириб келаётган машиналар ва пиёдалар оқими орасидан ўтиб кетишга уринарди, холос...

Улар муюлишга, тўғрироғи, баланд, аммо ҳозирда ҳаёт асари кўринмайдиган иморатлар орасидаги торгина йўлка кесиб ўтган жойга етишганидан кейин эркак елкасидан органчани олиб, ерга қўйди, аёл эса уни дарҳол очиб, пюпитрни¹ кўтарди-да, катта бўлса ҳам, юпқароқ оятлар китобини очди. Кейин Инжилни эркакка туткизиб, ёнида турди, каттароқ ўғил бола бўлса органча олдига йиғма стул қўйди. Оила бошлиғи бўлган эркак киши атрофга ясама ишонч билан кўз югуртирди-да, тингловчилари бор-йўқлигидан сира ғам емагандай эълон қилди:

– Аввалига ҳамд-у санони айтамыз, худони алқашни истаган ҳар бир одам бизга жўр бўла олади. Эстер, қани бизга чалиб бер-чи!

Қизларнинг тикроғи, гарчи ҳали тўла балоғатга етмаган бўлса ҳам, қомати келишгани, шу чоғгача ўзини иложи бори-ча буларга бефарқ ва бегона кўрсатишга ҳаракат қиларди. Энди эса у йиғма стулда ўтириб, органча қулоғини бураб, оятлар китобини варақлашга тушганди. Онаси шунда ниҳоят:

– «Исо² ишқининг малҳами нақадар тотли», деган йигирма еттинчи оятдан бошласак, – деб қолди.

¹ Пюпитр (лотинча) – мусика асари учун стенд (қаватма ёки мусика асбобида ўрнатилган), шунингдек, китоблар, ноутбуклар учун стол устуни. Бу мусика ижро этилаётганда ижрочини ўқий олиш учун жойлаштирилади.

² Исо Масих – Қуръонда тилга олинган пайғамбарлардан бири. Ислолда Муҳаммад (с.а.в.) дан олдинги пайғамбар сифатида алоҳида эъзозланади. Қуръонда, шунингдек, «ал-Масих» («Худо ярлакаган»), Ибн Марям («Марямнинг ўғли»), Абдуллоҳ («Аллоҳнинг қули»), Расулуллоҳ («Аллоҳнинг элчиси»), Аллоҳнинг муқарраби (яқини), «Ҳақни сўзловчи», деб таърифланади. Уш а Инжил ноил қилинган.

Бу пайтда уй-уйларига тарқалишаётган турли касбдаги ва мавқедаги кишилар органчали одамлар гуруҳини пайкаганларидан қадамларини сал секинлатиб, кўз кирларини ташлашар ёки нима гаплигини билмоқ учун тўхташарди. Органча ёнидаги киши эса ўткинчиларнинг бу ишини ўзларига эътибор маъносида тушунганидан гўё халойиқ унинг гапини эшитгани атайлаб тўплангандай фурсатни қўлдан бермай дарҳол:

– Ҳаммамиз биргаликда: «Исо ишқининг малҳами нақадар тотли»ни айтайлик, – деб юборди.

Қизча органчадан заиф бўлса ҳам, аниқ товуш чиқариб, куй чалиб, хиргойи бошлади. Унинг баланд овози онасининг авжига ва отасининг пачақроқ овозига қўшилиб кетди. Бошқа болалар, яъни қизалоқ билан ўғил бола эса органчада ётган китобчалардан олиб, ингичка овозда катталарга қўшилишди. Улар хиргойи қилишаркан, кўчадаги беғам ва бефарқ оломон ялпи скептицизм¹ ва лоқайдликка қарши овозини баландлатаётган кўримсиз оиланинг ғалати туркига қизиқсиниб тикилишини қўймасди. Органча ёнидаги қизнинг тортинчоқ қомати баъзи бир одамларни қизиқтириб, мойил қилган бўлса, бошқа бировларни оч мовий кўзлари ва арзон либосга ўралган шалвираган гавдаси иши юришмаган одам эканлигини кўрсатиб турган отанинг нотекис ва аянчли турқи ўзига тортганди. Гуруҳдагилар орасида фақат онагина куч ва қатъият соҳибаси эканлиги билан ажралиб турарди. Бу куч ва қатъият ўзига йўл топа олмай беҳуда кетар, онанинг ишини юриштирмаса ҳам, ҳар қалай, унга далда бериб турарди. Онада бошқаларга қараганда гарчи ёрқин бўлмасда, ҳар ҳолда, хурматга молик ишонч кўпроқ эканлиги сезиларди. Мабодо сиз унинг пастга туширилган қўлида оятнома китобни тутганича бўшлиққа тикилиб турганини кўрганнингизда борми: «Ҳа, фақат шунақа одамгина ҳар қанча кучури бўлса ҳам, ишонган нарсасини қилишга шак-шубҳасиз

¹ Скептицизм (юнонча: skeptikos – кўриб чикувчи, тадқиқ қилувчи) – ҳақиқатнинг бирон ишончли мезони мавжудлигига шубҳа билан қарайдиган фалсафий нуқтаи назар. Унинг нақиллари объектив воқеликни идрок қилиш мумкинлигига шубҳа қиладилар. Скептицизм антик ҷамият инкирозига юз тутган даврда юзага келган.

интилади», – дейишингиз турган гап эди.

Ўғил бола ер сузганича оғирлигини у оёғидан бу оёғига солиб, ёнидагиларга аранг жўр бўларди. Ҳали суяклари қотмаган бўлса ҳам, баланд бўйли, истарали, оппоқкина ва сочлари қоп-қора бу бола оиладагилар орасида энг кузатувчани ва сезгири эди, албатта. Унинг ҳозирги аҳволидан норозилиги ва ҳаттоки, эзилаётгани аниқ кўриниб турарди. Бола гарчи буни тўла-тўкис тушуниб етмаса ҳам, ҳаётда уни диний ишлардан кўра кўпроқ мажусийликка¹ дахлдор нарсалар қизиқтирарди. Шунинг учун ҳам ҳозирда бола хусусида ҳеч бир адашмай, болани мажбур қилишган ишига истеъдоди йўқ, деса бўларди. Бола ҳали жуда ёш, унинг қалби ҳар қандай гўзаллик ва қувончдан қаттиқ таъсирланар, ваҳоланки, ота-онасининг қалбидаги хаёлий ва мужмал сурурига мутлақо бегона эди.

Чиндан ҳам ўзи аъзоси бўлган оиланинг моддий ва маънавий ҳаёти болани отаси билан онаси қаттиқ ишониб, ваъзхонлик қилиб юрган нарсаларининг борлиги ва кучига ишонтира олмасди. Аксинча, уларнинг турли ташвишлардан, айникса, тирикчилик ташвишидан бошлари чиқмасди. Отаси доимо Инжил ўқиб, турли жойларда, кўпинча бундан сал наридаги «миссия»да ваъз айтар, унга хотини билан бирга бошчилик қиларди. Боланинг тушунишича, улар айни пайтда миссионерлик² ишига қизиққан ёки хайрияга мойил бўлган, афтидан, отасининг фаолиятига хайрихоҳ бўлган турлича ишбилармон одамлардан пул тўплашарди. Шунда ҳам оила қийналгани-қийналган; қийимларига сира сон тегмас, бошқалар муяссар бўлган кўп қулайлик ва кўнгилочар нарсалардан улар маҳрум эдилар. Отаси билан онаси эса худонинг уларга ва бошқаларга меҳри, муруввати ва ғамхўрлигини тинимсиз эъозлашарди. Бунда нимадир нотўғри. Боланинг бунга ақли етмаса ҳам, барибир, онасини ҳурмат қилмай иложи йўқ эди. У онасининг меҳрибонлиги сингари ички матонати ва жиддийлигини ҳам ҳис этиб турарди. Она-

¹ **Мажусий** (арабча) – оташпараст. Оташпарастлик динига мансуб киши; оташпараст.

² **Миссионер** – диний тарғибот-ташвиқот юргизувчи шахс бўлса керак.

си миссиядаги оғир иши ва оиладаги ташвиши оғирлигига карамай кувноқлигини йўқотмас ёки, жилли курса, тетикликни кўлдан бермасди. У, айниқса, оиланинг холи танглашган пайтларда тез-тез чукур ишонч билан: «Худо бизни ташлаб қўймайди» ёки «Худо бизга йўл кўрсатади», – деб кўярди. Шундай бўлса ҳам, оилага кўл чўзиш жуда-жуда зарур бўлиб қолган тақдирда ҳам худо бунинг чорасини кўрсатиб беролмаслиги болага ҳам, бошқаларга ҳам аён эди.

Бола ўша окшомда опа-сингиллари ва укаси билан катта кўчада дайдиб юрганида буларнинг бари батамом тугашини ёки, жилли курса, бунда ўзи бошқа қатнашмаслигини жуда-жуда истарди. Бошқа болалар бундай нарсалар билан шуғулланмас, бунинг устига, бунда аянчли ва, ҳатто, кишини хўрлайдиган нимадир бор эди. Уни кўчада мана шундай етаклаб юрмасларидан илгари бошқа болалар отаси диндорлиги ва эътиқодини ҳаммага эшиттириб айтиб юргани учун жиғига тегиб, масхара қилишганди. Отаси ҳар қанақа суҳбатни «худога шукур» деб бошлар ва етти ёшдан бери у яшаётган уйга кўшни бўлган ҳамма болакайлар отасига кўзлари тушди дегунча:

– Ана кекса «худога шукур» Грифитс келяпти! – деб бақира бошлашарди.

Ёки боланинг кетидан:

– Анавининг опаси органча чалади! Яна нимани чаларкин? – деб қичқиришарди.

Отаси нега ҳадеб, «худога шукур», дейишини қўймас экан-а?! Бошқалар бунақа қилишмайди-ку!

Бола ҳам жиғига тегаётган шериклари сингари бошқаларга ўхшагиси келарди. Бу одамзот дунёсида азалдан қолиб келаётган нарса. Бироқ боланинг онаси ҳам бошқаларга ўхшамас, динга бутунлай берилиб кетишган, энди эса динни тирикчилик воситаси қилиб олишганди.

Икки томонида баланд иморатлар қад кўтарган, сершовкин, одам кўп ва ҳаракат тинимсиз бўлган катта кўчадаги ўша окшомда бола ўзини одатдаги ҳаётдан суғуриб олиниб, ўртага майнабозчилик учун чиқариб қўйилганини сезгани-

дан ерга кириб кетай деди. Ёнидан мухташам автомобиллар гув-гув ўтар, башанг кийинган ўткинчилар у ғира-шира биладиган маишат ва кўнгилочар ишларга ошиқишар, қувноқ ёшлар жуфт-жуфт бўлишиб, ҳазил-мутойиба билан ўтишар, болакайлар эса ўзига бақрайиб қолишганди. Буларнинг бари ўзининг ёки, тўғрироғи, оиласининг ҳаётидан ҳам бошқачароқ, яхшироқ, гўзалроқ бўлган нимадандир дарак бериб, юрагини ҳаяжонга соларди.

Боланинг қарнисидаги тинимсиз товланиб, ўзгариб турган башанг ва омонат оломондаги баъзи бир одамлар норасидалар борасида психологик нуқсонга йўл қўйилганини сезиб турганга ўхшардилар. Ваъз бошланганда баъзилар бир-бирларини тирсаклари билан туртиб қўйишар, кўзлари қотиб, бепарво бўлиб қолганлар эса қошларини учириб, нафратомуз кулишар, кўнгилчан ва кўпни кўрган одамлар эса бунда болаларнинг бўлиши ортиқча, дейишарди.

– Мен бу кишиларни ҳар куни кечкурун, жуда бўлмаганда ҳафтада икки-уч марта шу ерда кўраман, – дерди навкирон идора ходими. У ҳозиргина севгилиси билан учрашиб, уни ресторанга олиб кетаётганди. Кейин эса қўшиб қўйди: – Дин никобидаги бирорта найрангбозлик бўлса керак.

– Ўғил болаларнинг каттасига бу иш хуш келмаяпти. Ўзини жуда ноқулай сезаётганлиги кўриниб турибди. Ўзига ёкмагандан кейин болани бунақа майна қилиш яхши эмас. Унинг бу нарсаларга сира ҳам ақли етмайди, – дерди шаҳарнинг савдо марказида уймалашадиганлардан бўлган қирк ёшлардаги башанг киши ёнида тўхтаган кўринишидан мулойим ўткинчига.

– Ҳа, мен ҳам шунини ўйлаётман, – деб қўйди у ҳам боланинг истарали эканлигига қизиксиниб қолганидан ёнидаги одамнинг гапини маъқуллаб.

Бола бошини кўтарганида хижолат тортиб, ўнғайсизланаётганлиги башарасидан сезилиб турарди. Ҳали куюлмаган, қилаётган ишининг психологик ва диний мағзини чақишга қобил бўлмаган болани кўпроқ етук ва ўйчан одамларга мос тушадиган бундай тадбирларга қатнашишга маж-

бурлаш бефойда ва бераҳмлик экани очик-ойдин эди.

Шундай бўлса ҳам, бола бунга бўйсунушга мажбур эди.

Болаларнинг иккита кичкинаси бўлган кизча билан ўғил бола нима ишлар бўлаётганини чинакамига тушунишга ҳали ёшлик қилганларидан уларга барибир эди. Органча ёнидаги кизчага, чамаси, томошабинларнинг эътибор бераётганлари, кўриниши ва ашуласи хусусидаги мулоҳазалари хуш келарди. Нега деганда, фақат бегона кишиларгина эмас, балки ҳатто отаси билан онаси ҳам гарчи бу унчалик тўғри бўлмаса-да, овозинг жуда яхши, чиройли, деб кўп марта айтишганди-да. Қизчанинг овози унча яхши эмас, ота-онасининг эса мусикага унча тишлари ўтмасди. Қизча эса нозик-ниҳол, ориқкина, бошқалардан ажралиб турадиган жойи йўқ, ундаги ирода, бардошнинг ҳатто аломатлари ҳам сезилмасди. Шу важдан ҳам ашула кизчага салгина бўлса ҳам, кўзга ташланиш ва мафтун этмоқнинг ягона имкони эканлигига ажабланмаса ҳам бўларди.

Ота билан она эса жамиятни иложи борица руҳан покиза килишга катъий аҳд этгандилар. Шу важдан биринчи оят тугаши биланок ота Исонинг меҳри, Тангрининг раҳмдиллиги ва иродаси туфайли гуноҳкорлар оғир виждоний азоблардан халос бўлганларидан кейин насиб қиладиган шодлик хусусида оғиз кўпиртира бошлади.

Ўғил болаларнинг каттаси бўлган Клайд билан иккита кичкинаси ердан кўз узишмас, гоҳо-гоҳо оталарига қараб кўйишарди. Эҳтимол, у гапираётган гаплар тўғри ва керакдир, дейишарди ичларида, бироқ ҳаётдаги бошка кўп нарсалар сингари унча аҳамиятли ва мафтункор эмас-да. Улар бу гапларни кўп эшитганларидан мурғак ва жўшқин қалблари ҳаётдан кўча ва миссияда айтиладиган бунақа ваъзлардан дурустрок бўлган нарсаларга мушток эди.

Ниҳоят, иккинчи оят ҳам поёнига етиб, миссис Гриффитс шу яқин орадаги ўзлари бошчилик қилаётган миссияда Исо васиятларига биноан тер тўкаётганлари хусусида қисқача нутқ ирод этганидан сўнг, халойиқ учинчи оятни тинглашга ва миссиянинг халоскорликдан иборат иши баён қилинган

китобчаларни олишга муяссар бўлди, оила бошлиғи Эйса Грифитс эса унча-мунча назр йиғиб олди. Шундан кейин органчанинг қопқоғи ёпилди, йиғма стул тахланиб, Клайдга тутқизилди, Инжил билан оятлар китобини миссис Грифитс йиғиштириб олди. Органчанинг тасмасини катта Грифитс елкасидан ўтказиб олганидан кейин оила миссия томон йўналди.

Клайд боядан бери ўзига ўзи бу ишни бошқа қилишни истамайман, ўзим ҳам, ота-онам, опа-сингил, укам ҳам ҳаммага майна, бошқаларга ўхшамайди, дерди. Кўчада мажбуран ашула айтиб юришгани қанчалар жонига текканини мабодо тўкиб солиш имкони туғилгудай бўлса, ҳаммаларини бир килиб, «дайди ашулачилар», деган бўлур эди. Энди у бунақа томошада сира ҳам қатнашмасликка ҳаракат қилади. Ота-онаси уни нимага судраб юришибди? Бунақа тирикчилик унга ёқмайди. Бошқа ўғил болалар бунақа қилишаётгани йўқ. У энди бу ишдан бутунлай қутулиш йўлини илгариги пайтларга қараганда кескинроқ ўйларди. Опаси органча кўтариб, кўчама-кўча юраверсин, бу иш унга ёқади. Сингиси билан укаси ҳали ёш, уларга ҳаммаси барибир. У эса...

– Бугун кечқурунги одамлар бошқа маҳалдагиларга қараганда анча эътиборли чиқишди, чамамда, – деб қўйди Грифитс хотини билан ёнма-ён қадам ташларкан. Сўлим ёз окшоми дилини анча яйратганидан ўткинчиларнинг одатий бепарволигини ҳам кўнглига олмай гапирарди.

– Ҳа, пайшанба кунини ўн саккизта одам китобча олишувди, бугун эса йигирма еттитаси олди.

– Исо меҳри ўзини кўрсатмай қўймайди, – деди ота хотини каторида ўзига ҳам тасалли беришга интилиб. – Жуда кўп одамлар тирикчилик ташвиши ва эрмағи билан овора, улар ғам-андухга кўндаланг бўлганларида ҳозирда сочган уруғларимиз униб қолади.

– Бунга ишончим комил. Бу фикр мени доим қўллаб туради. Баъзи одамларнинг ғам билан гуноҳлари кўпайса, ахири тутган йўллари нотўғрилигини тушуниб олишади.

Улар ўзлари илгари чикқан ён томондаги торгина кўчага

бурилишиб, бир неча уйларни орқада қолдиришди-да, катта деразалари ва кўча эшигининг ойнасига сарғиш бўёқ берилган бир қаватли сариқ ёғоч иморатга киришди. Уйнинг иккала деразаси оралиғи ва икки қаватли эшикнинг юпка тахта-сига: «Нажот дарвозаси. Диссидентлар¹ миссияси. Ибодат кечалари чоршанба ва шанба кунлари соат 8 дан 10 гача бўлади. Якшанба кунлари соат 11:30 ва 8 да. Эпик ҳамма учун очик». Мана шу ёзувдан кейин ҳар бир деразага: «Худо меҳр демакдир», яна настрокда майдароқ қилиб: «Онангга хат ёзмаганингга қанча бўлди?» деган ёзув бор эди.

Кичкина гуруҳ кўримсизгина сарғиш эшикдан ичкарига кириб, кўздан йўқолди.

II БОБ

Китобхонга йўл-йўлакай таништирилган бу оиланинг бошқа оилалардан ажралиб турувчи тарихи бўлса керак, деган хаёлга борилиши турган гап. Чиндан ҳам шундай эди. Бу оила психик ва ижтимоий жумбоқлардан бири бўлиб, унинг фикри-зикри ва ишлариға энг зўр психолог, ўшанда ҳам кимёгар ва физиологнинг² кўмагида тушуна оларди. Оила бошлиғи бўлган Эйса Грифитседан бошлай қолайлик. У истейлоддан унчалик ёлчимаган ва тутуриқсиз одам бўлиб, ўз мухити ва диний ақидалар таъсирида суяги котган, мустақил фикр юритишга ноқобил, бироқ нозиктаъб, шунинг учун ҳам доим қулоғи динг, бунинг устига узокни кўра билиш ва чапдастликдан маҳрум эди. Очиғини айтганда, унинг кўнглида қанақа истаклари борлиғи ва ҳаётда нималарга қизиқшини билиш бағоят мушкул эди. Унинг хотини, юқорида айтиб ўтганимиздек, табиатан кескин ва ҳаракатчан аёл бўлиб, ҳаёт бобида тўғрироқ ва амалийроқ тасаввурга эга

¹ Диссидент (лотинча: dissidentis қаршилик қилувчи; қўшилмайдиган) – 1) бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган; 2) 1950-80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

² Физиолог (юнонча: physis – табиат ва ...logos – таълимот, фан) – организмлар ва улар қисмлари, системалари, органлари, тўқималари ва ҳаёт фаолиятини ўрганадиган фан мутахассиси.

эди.

Бу одам ва унинг хотини тарихи уларнинг ўн икки яшар ўғиллари Клайд Грифитсга дахлдор бўлгани учунгина бизга кизикарлидир. Бу ўсмир жиндай сезгирлиги ва хаёлпарастлиги билан онасидан кўра кўпроқ отасига тортган бўлса-да, зукколиги ва паст-баландга тушунишга интилиши билан ажралиб турар, ахволлари hozиргидай бўлмай, бошқача бўлганда омади келиб, дурустроқ одам бўлишни, бирон ёқларга кетиб, кўп нарсаларни кўриб, бошқача кун кечирнишни орзу қилгани-қилганди. Клайд ўн беш ёшигача ота-онасининг истеъдоди ёки касби бошқа одамлар назарида нимаси биландир аянчли ва хунук эканлигидан жуда эзилди, буни эслаганида кейинчалик ҳам анчагача ўзига кела олмай юрди. Ота-онаси кўчаларда ваъз айтишиб, турли шаҳарларда: Грэн-Рэпидс, Дейтрот, Милуоки, Чикагодаги диссидентлар миссиясига бошчилик қилишди. Кейинги пайтларда эса Канзас-Ситидаги миссияни бошқаришарди. Улар қаерда бўлишмасин, Клайд теварак-атрофида кўрган одамлар, жилли курса, ўғил ва қиз болалар унинг ўзи ва туғишганларидан ошкора жирканишарди! Клайд шунинг учун ҳам бунақа нарсани ёқтиришмайдиган ота-онасининг раъйдан чиқиб, кўп марта болаларнинг бирортаси билан ёқалашарди. Шунда у хоҳ зўр чиқсин, хоҳ калтак есин, барибир, одамлар ота-онасининг меҳнатини менсимасликлари, уни паст ва арзимас иш ҳисоблашларини уқтиришарди. Шу сабабдан Клайднинг ўз кунимни ўзим кўрадиган кун келганда нима қиламан, деб роса боши котарди.

Клайднинг ота-онаси фарзандларининг келажагини ўйлашда жуда ноқобил чиқишди. Улар болаларининг ҳар бирига бирорта амалий ва профессионал билим бериш бениҳоя зарурлигини тушунишмасди. Аксинча, улар бир ғояга – одамларга Инжилдаги бор гапларни тушунтиришга берилиб кетганларидан болаларини бирорта шаҳарда ўқитишолмаганди. Кўпинча, ўқув йили авжида бўлган пайтларда, диний фаолиятлари учун дурустроқ жой излаб, бир ердан иккинчи ерга ўтишарди. Гоҳо бу ишлари сира даромад бермай, Эйса

кўпроқ пул топа олмай қолар, шунда боғбонлик қилар ёки, янги чиққан нарсаларни сотиш бўйича агент (фақат шу ишга сал-пал акли етарди, холос) бўлиб ишларди. Шундай пайтларда оиланинг қорни тўйиб овқат емас, ҳаммалари афтодахол¹ юришар, болалар мактабга қатнашолмасди. Болалар бу аҳволни нима дейишларидан қатъи назар, Эйса билан хотини шунда ҳам сира ноумид бўлишмасди. Улар ҳеч бўлмаганда умидворликни қўлдан бермай худога ва унинг ёрлақашига ғирт ишониб юраверишарди.

Грифите оиласи билан миссия жойлашган уйда истиқомат қиларди. Квартира ҳам, миссия ҳам унга кириб қолган ёш вужудни дилгир қила оладиган даражада хароб эди. Оила Канзас-Ситидаги Мустақиллик хиёбонининг шимоли билан Труст авенюнинг² ғарбий томонида бўлган эски ва кўримсизгина ёғоч уйнинг биринчи қаватини банд этганди. Уй анча узунроқ, бироқ кўримсизликда қолишмайдиган Миссури авенюга олиб чиқадиган Бикель деган тор кўчада эди. Шунинг учун қўшни томондаги аҳли савдонинг зўрлари бу жойлардан жануби-ғарбий томонга аллақачонлар кўчишган бўлса-да, ҳар қалай, уларнинг шарофатлари тегиб турарди. Миссия, Клайднинг тариқатга жонини тиккан ота-онаси ҳафтада икки марта ваъз айтишга ана шу жойдан беш даҳа нарида эди.

Уйнинг орқа томони ўзига ўхшаган кўримсиз уйларнинг кўримсиз ҳовлиларига туташ эди. Уйнинг кўча эшигидан бўйи қирқ, эни эса йигирма беш фут³ келадиган залга қирилар, унда олтмишта йигма ёғоч стул бўлиб, олдинга кафедра⁴ қўйилганди. Деворларни Табаррук тупроқ – Фаластиннинг харитаси, диний нақл ва текстлар босилган картон қоғозлар бежаб турарди. Мана улардан баъзи бир намуналар:

¹ Афтода(хол) (форсча; йиқилган, дармонсиз) – 1) нотавон, ночор, абгор; 2) тушқунликка тушган, тушқун ҳолатли.

² Авеню – АҚШ, Англия ва Францияда икки чеккасига дарахлар ўтказилган катта кўча шундай аталган.

³ Фут – 1) рус ўлчовлар тизимидаги узунлик бирлиги. 1 фут = 1/7 саржин = 12 дюйм = 0,3048 метр; 1918 й.да бекор қилинган; 2) инглиз ўлчовлар тизимида узунлик бирлиги. 1 фут = 1/3 ярд = 12 дюйм = 0,3048 м.

⁴ Кафедра (юнонча: kathedra – ўриндик, курси) – маъруза ўқиш, ваъз айтиш, ахборот бериш ва шу каби ишлар учун мўъжалланган баланц қурилма; минбар.

«Май – алдоқчи, ичмоқ – ақлсизликка берилмоқ: ким алдовга учса, у доно эмас».

«Агар сенда зиғирдай иймон бўлса, сен шул тоғга: «Жо-йингдан сурил!» – десанг сурилади ва кўлинг ҳар ерга етаверади. Матфей оятидан 17, 20».

«Зеро ёвузнинг истиқболи йўқдир. Нақл 24, 20».

«Майнинг қизаришига бокма. У илондек чақиб, баттолдек жонингни олади. Нақл 23 – 31, 32».

Ана шундай зўр дуоли қоғозлар искирт деворларга ёпиштирилган бўлиб, гўё кумуш ва олтиндан ясалган лавҳаларга ўхшарди.

Квартиранинг қолган қисмида мураккаб ва ғалати қилиб бўлиб ташланган хона ва хоначалар бор эди. Унда учта мўъжазгина ётоқ, деразалари ҳовли ва ўшанга ўхшаган ҳовлиларнинг тахта деворларига караган меҳмонхона, ҳажми роса ўн квадрат фут¹ келувчи меҳмонхона вазифасини ҳам бажарувчи ошхона ва кичкинагина омбор бор эди. Оиланинг ҳамма ашқол-дашқоли омборда бўлиб, улар китобчалар, оятнома китоблар, яшиқлар ва ҳар куни керак бўлмаса ҳам, оиланинг назарида, маълум қимматга эга бўлган буюмлар эди. Бу омборхона ибодат йиғинлари ўтадиган залга туташганидан жаноб Грифитс билан миссис Грифитс унга ваъздан олдин ё кейин каллани кўлга олиш, ёки бирор нарсани маслаҳат қилишга тўғри келганда ўтишарди.

Клайд, опа-сингиллари ва укаси битта-яримта адашган ё килмишларидан пушаймонга туша бошлаб маслаҳат ёки ёрдам (кўпинча ёрдам бўларди) сўраб келган бандани онаси ёки отаси, ёки икковлари биргалашиб ана шу хонада панднасихат қилишаётганини тез-тез кўришарди. Ахволлари жуда танглашган пайтларда ҳам отаси билан онаси шу хонада бош қоғириб ўтиришарди, Эйса Грифитс гоҳо нима киларини билмай қолганида гапирганидай ўзинг кутқар, деб худога илтижо қилишарди. Бу эса оилага камбағалликдан

¹ Фут – 1) рус ўлчовлар тизимидаги узунлик бирлиги. 1 фут = 1/7 саржин = 12 дюм = 0,3048 метр (1918 йилда бекор қилинган); 2) инглиз ўлчовлар тизимида узунлик бирлиги. 1 фут = 1/3 ярд = 12 дюм = 0,3048 метр.

кутулиш чорасини топишда ёрдам бера олмаслигига Клайднинг кейинчалик ақли ета бошлади.

Клайднинг теварак-атрофидаги барча нарсалар нақадар ғариб ва мунгли бўлганидан бу ерда бундан буён ҳам туражагини ўйлаганида жиғибийрон бўлар, доимо кимдандир ёрдам сўраб, ибодатдан боши чиқмай, садака йиғиб, куни ўтишини ўйлаганида баттар жони чиқарди.

Миссис Эльвира Грифитс Эйсига турмушга чиқмасидан илгари анчайин чаласавод қиз бўлиб, диний масалалар хаёлига кам келарди. Аммо Эйсани севиб қолганидан кейин, ундан миссис Эльвирага евангелизм¹ ва прозелитизм² касали юқди. Унинг қалтис ишлари ва ҳунарларига жон-жон деб ёрдам бера бошлади. Уни ваъз айтиб, оят ўкиб, «Тангри каломи»нинг кучи билан одамларни ишонтириб, ўзимга қартиб оламан, деган ўй гангитиб қўйганди. Бу маълум даражада уни маънавий руҳлантириб, эри билан биргаликда ишлаш истагини кўчайтирарди.

Ваъз тинглаганларнинг баъзи бирлари ахён-ахёнда буларга эргашиб, миссиясигача келишар ёки миссия борлигидан воқиф бўлиб, кейинроқ бош суқишарди. Булар ғалати, айниган, бетайин одамлар бўлиб, бунақалар ҳар ердан истаганча топиларди. Клайд то ўзига ўзи хўжайин бўлгунича ота-онасига мана шу ишларда қарашини керак эди. Шунинг учун ҳам миссияга қадам ранжида қилиб турган эркак ва аёлларни кўрганида уларга ачиниш ўрнига аччиғи келарди. Келган эркаклар, кўпинча, ишдан четлашиб кетган ишчилар, дайдилар, майхўрлар, иши юришмаганлар, бирор нарсага ожиз ва бадбашара одамлар бўлиб, бошқа борадиган жойлари бўлмаганидан бу ерга келишганга ўхшашарди. Улар доимо худо ёки Исо, ёки худонинг раҳмдиллиги ўзларини у ёки бу бахтсизликдан асраганини айтишарди-ю, бироқ ўзлари бирорта одамни сақлаб қолганларини гапиришмасди. Шунда отаси билан онаси «омин» ва «худого шукур», деб

¹ Евангелизм (юнонча: euangelion – хушхабар) – Иисус Христос (Исо Масих) хақида хикоя қилувчи христианлик асарларининг тарғиб этиши.

² Прозелитизм (юнонча) – бошқарларни ўз эътиқодига эргаштиришга қарагилган фаолият ва оқим.

ояглар ўқишар, кейин тўпланганлардан иморат харажати деб пул йиғишарди. Клайднинг фаҳмича эса, тушадиган пул жуда оз бўлиб, миссияни аранг тебратиб турарди. Клайдни ота-онаси билан муносабатида чинакамига қизиқтирадиган битта нарса бор эди. Унинг билишича, кун чиқар томонда, Утика яқинидаги Ликург шахрида жуда бошқача турадиган амакиси бор эди. Амакисининг исми шарифи Сэмюэл Грифитс бўлиб, у бой эди. Клайд ота-онаси гоҳо тасодифан айтиб қолган гаплардан, амакиси хоҳласа, унга кўп яхшиликлар қила олишини, бироқ у зикна ва уста савдогарлигини, Ликургда ҳашамдор уйи, каттагина ёқа ва кўйлак фабрикаси борлиги, фабрикада уч юзга яқин киши ишлашини билиб олганди. Амакисининг тахминан Клайд билан баравар ўғли ва иккита қизи ҳам бор эди, чоғи. Уларнинг ҳаммалари ўша Ликургда жуда бой туришса керак, деб тасаввур қиларди Клайд. Бу гаплар Эйсани, акасини ва уларнинг отасини таниган, билган одамлар орқали Ғарбгача у ёки бу тарзда етиб келарди. Клайд амакисини Шарқда роҳат-фароғатда айшини суриб юрган аллақандай Крез деб хаёл қиларди. Бу ерда, яъни Ғарбда, Канзас-Ситида эса у ота-онаси, укаси, опа-сингиллари аранг кун кўришар, зорлик ва муҳтожликдан бошлари чикмасди.

Ўзини ўзи эпламаса, бошқа ҳеч нима унга ёрдам бера олмасди. Клайд бунга эрта тушуниб олди. У ўн беш ёшида, ҳатто, ундан эртароқ ота-онаси, опа-сингиллари ва укасининг тарбиясига ўхшаб, ўзининг ҳам тарбиясига, афсуски, панжа орасидан қараганларини пайқаб қолганди. Ҳатто, анча тўқроқ оилаларда ўғил ва қиз болаларни у ёки бу касбга тайёрлаш учун махсус таълим берганларидан кейин Клайднинг бу борада тенгқурларига етиб олиши жуда қийин бўларди-да. Бунақа шароитда у ишни нимадан ҳам бошлай олади? Ўн уч ёшидан бошлаб, газеталарни кўздан кечириб юрганидан (газета ўқиш бу дунёнинг ўта «фоний» ишларидан саналганидан Грифитслар хонадонига газета-пазета деган нарса йўлатилмасди), уларда чиққан эълонлардан ҳамма жойга ё малакали ходимлар, ёки ҳозирги дамда Клайдни

қизиктирмайдиган касбларни ўргатиш учун ўғил болалар зарурлигини биларди. У ҳаётга расмана америкача назар билан қарайдиган ўртаҳол америкалик сингари жисмоний меҳнат қилишни ўзига ор биларди. Жисмоний меҳнат-а! Нима, ўзига ўхшаган болалар идора ходимлари ёки доришуносларнинг ёрдамчилари, ёки банк ва турли-туман идораларнинг бухгалтерлари, ёки ҳисобчилари бўлишаётганда умри дастгоҳ ёнида ўтсинми, ғишт терсинми, дурадгорлик, сувоқчилик ёки водопроводчилик қилсинми! Унақада бундан буён ҳам ўнғалмай, рўшнолик кўрмай ўтаверади, кийимига сон тегмай, жисмоний меҳнат кишилари қиладиган ишлардан боши чиқмай юраверади!

Ҳа, Клайд қанча камбағал бўлса, ўшанча шуҳратпарасг ва мағрур эди. У ўзини бошқаларга ўхшатмай айрича тутадиган одамлар жумласидан эди. Ўзини оиласининг ажралмас бўлаги деб сезмаган, дунёга келтирган ота-онасига нима биландир бурчли эканлигини чинакамига ҳис этмаганди. Аксинча, у ота-онасининг фазилат ва қобилиятларини яхши билганидан жуда кескин ва қаттиқ бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, қоралашга мойилроқ эди. У бошқаларга баҳо беришни ўрнига кўярди-ю, бироқ ўн олти ёшга киргунича ўзига бирорта режа туза олмади ва дам унга, дам бунга ёпишиб юрди.

Бу пайтга келиб, у «уйғониб» ҳам қолди: чиройли қизларни кўрса юраги орзикиб кетар, ўзининг ҳам уларга ёқиш-ёқмаслигини билишни истарди. Шу важдан энди менинг кўринишим қанақа-ю, бошқалар қанақа юришибди, деб кийим-бошини ўйлагани-ўйлаганди. Устидаги кийими хароблиги, унчалик келишган ва чиройли йигит эмаслигини ўйлаганида жуда эзилиб кетарди. Камбағал бўлиб туғилиб, бирор жойдан ёрдам ололмай ва ўзингни ўзинг эплаёлмай ўтирганингдан ҳам ёмони борми!

Клайд ҳадеб ўзини ойнага сола-сола, унчалик бадбашара эмаслигига ишонч ҳосил қилди: бурни қирра ва кўримли, пешонаси кенг, тўлқинсимон қора сочлари йилтироқ, кўзлари қора-қора, гоҳо-гоҳо ғамгин эди. Шундай бўлса ҳам, оиласининг хароблиги ва ота-онасининг касби бунақалиги-

дан ҳеч қачон чинакам дўстлар орттира олмаслигини ўйлаганида баттар эзилиб, охири бахайр бўлмайдиган хафақонликка дучор бўлаётганди. Гоҳо бунақа тирикчиликнинг баҳридан ўтиб, бирор ёққа кетишга уриниб кўрмоқчи бўлса ҳам, дарров бўшашиб қоларди. Ота-онасини ўйлайвериб, ўзининг қанақалигини (ўзи эса аслида анча келишган ва кўркам эди) унутганидан бошқа доирага мансуб қизлар унга, ёқяпмизми ё йўқми, ўзи дадилмикан, ё кўрқокмикан, деб ҳам такаббурона, ҳам жозиба билан қараб кўяётганларини ҳам тескари тушунарди.

У шунда ҳам ўз кунимни ўзим кўргунимча, қани энди, бошқа йигитларга ўхшаб яхшигина ёкам, юпка кўйлагим, ихчамгина пойабзалим, яхши тиктирилган костюмим, олифта пальтом бўлса, деб орзу қилгани-қилганди. О, чиройли кийим, ҳашаматли квартира, соат, узук, тўғноғичлар... бу нарсалар билан қанчадан-қанча йигитлар олифтагарчилик қилишади! У тенги болалар ҳозирнинг ўзидаёқ ҳақиқий кибор бўлиб олишган! Баъзи бир ота-оналар у билан баравар ўғилларига автомобиль совға қилиб, таг-туғи билан бериб қўйишган. Клайд уларнинг бамисоли пашшадай Канзас-Ситидаги катта кўчаларда у ёқдан бу ёққа физ-физ учишларини кўриб турарди. Ёнларида эса кўхликкина қизлар ҳам бўларди. Унда эса ҳеч вақо йўқ, бўлмаганди ҳам.

Оламда нима кўп – бойишнинг йўллари кўп, теварак-атрофда бахтиёр, иши ўнгидан келган кишилар қанчадан қанча. Қайси бир ишнинг этагидан тутсин? Қанақа йўлни танласин? Дурустроқ одам бўлишига кўмаклашадиган қайси касбни ўргансин? Клайд бу саволларга жавоб беришга ожиз эди. Дарвеш ота-онаси эса ўзлари ҳеч нарсада йўқ бўлганларидан маслаҳат ҳам беришолмасди.

III БОБ

Клайд нақ бирорта амалий қарорга келаман деб уриниб юрган пайтда бир воқеа рўй бериб, бутун оиланинг эсини тескари қилиб юборди, бундан Клайднинг машқи баттар тушиб кетди. Опаси Эста (унга камроқ ўхшаса ҳам, жуда ўрганиб қолган эди) маҳаллий театрга гастролга келиб, бошини айлантирган бир актёр билан ғойиб бўлди.

Шуни айтиб ўтиш керакки, Эста гарчи ахлоқ томонда жиддий тарбия кўрган бўлиб, гоҳо кўзига диндан бошқа нарса кўринмаса ҳам, кўнглига нима хуш келишини ханузгача ўзи ҳам билмайдиган кўнгилчан ва бўш-баёв киз эди. У яшаётган муҳит кўнглига сира ҳам ўтиришмасди. Қиз динга фақат оғиздагина ишонадиган кўпчилик одамларга ўхшаб, ўзи ҳам тушунмаган ҳолда диний оятларни ёш болалигидан бери сув қилиб келаётган бўлса ҳам, уларнинг маънисига шу чоғгача етолмасди. Ота-онасининг панд-у насиҳатлари, қонун ёки «кашфиётлар» уни мустақил фикрлаш заруратидан халос этганди. Мана шуларнинг бари бошқа назариялар, қоидалар, ташқи ва ҳатто ички хоҳишлар билан тўқнаш келгунча жони тинчгина эди. Аммо шу нарсани олдиндан айтиш мумкинки, агар шундай тўқнашув юз берса, Эстадаги ўзи қатъий ишончидан келиб чиқмаган ва табиатидаги хусусиятларига мос келмайдиган диний эътиқодлар сал турткига ҳам дош бера олмасди. Эстанинг фикр-у хаёли укаси Клайдга ўхшаб севги, яхши ва енгил ҳаёт, хуллас, ўзни фидо қилмоқ ва бағишламоқдан келадиган диний ғояларга тескари бўлган нарсаларда эди. Қизнинг бутун маънавий олами ва бор орзулари дин талабларига сира ҳам тўғри келмасди.

Эстанинг Клайдга ўхшаб кучи ҳам, бардоши ҳам йўқ эди. У табиатан бўш-баёв бўлиб, яхши кийим, шляпа, туфли, лента ва шунга ўхшаган нарсаларга суяги йўқ: дин эса буларни ҳатто ўйлашга ҳам йўл қўймасди. Эрталаблари ёки мактабдан чиққандан кейин, кундузлари ё кечки пайтларда узун ва гавжум кўчаларни айланиб келарди. Унга қўлтиқ-

лашиб олганларича бир-бирларига сирларини шивирлашаётган кизлар ёқар: шўхликлари ва қилиқлари, гаплари ва ҳаракатларидан ўзларига жуфт излаётганлари сезилиб турган йигитлар ҳам хуш келарди. Шунинг учун ҳам Эста бирорта муюлишда ёки уйларга кираверишда севишган икки ёшларни учратиб қолса ёки бирорта саргузаштгалабнинг эҳтиросли, синовчан нигоҳини сезгудай бўлса, ўзи ҳам питирчилаб, юраги орзиқиб қоларди. Қиздаги бу ҳол уни нариги дунёнинг насия лаззати сари эмас, балки ҳаётнинг аниқ ва равшан қувончлари томон судради.

Эста чиройли қиз эди ва у кундан-кунга очилиб бораётгани сабабли ёшларнинг қарашларини сезмай қолмасди. Йигитларнинг кайфияти унда ҳам таъсир уйғотар, оламдаги ахлоқ ва ахлоқсизлик негизида ётадиган ҳамма беҳуда ҳирсларни қўзғатиб юборарди.

У бир куни мактабидан қайтиб келаётганида, кўриниши бунга асос бўлди, шекилли, олифтароқ бир йигит унга гап отиб қолди. Эста гарчи эҳтиросли бўлмаса ҳам, лекин кўнгли бўшроқ бўлганидан қадамини секинлатиши ҳам мумкин эди. Бироқ уйда камтар, босиқ бўлишлик, иффатни сақлаш ва шунга ўхшаш нарсаларни қулоғига ҳадеб қуяверганларидан Эста у пайтда дарҳол ён бериш даражасида эмасди. Бироқ бу илк ҳамладан кейин бошқа ҳужумлар ҳам бўла бошлади. Қиз энди хушомадларни ийиб қабул қилар ёки унчалик тез қочиб қолмас ва ахири тарбия қила-қила унинг қалбида кўтарилган босиқлик девори аста-секин емирилди. У энди ичидан пишган қизга айланиб, саргузаштларини ота-онасидан яшира бошлади.

Йигитлар унинг эътирозларига қулоқ солмай уни кузатиб, гапга солиб келган пайтлар ҳам бўларди. Қиз авваллари ўта тортинчоқлик қилиб, қутулиб юрган бўлса, йигитлар энди унинг тортинчоқлигини ҳам йўқотишганди. Эста энди янги учрашувларга интизор бўлиб, қандайдир қувончли, ажойиб, беташвиш ишқни орзу қиларди.

Қиздаги бундай кайфият ва хоҳишлар шу тариқа аста-секин ва бетўхтов кўчайиб бораётганида, ниҳоят, ҳалиги ак-

тёр рўпарасидан чиқиб қолди. Бу актёр шуҳратпараст, келишган ва кўрс кишилардан бўлиб, бунақалар яхши кийиниб, ялтираб юришади-ю, бироқ уларда ахлоқ, дид, эҳтиром, ақалли чинакам мулойимлик деган нарсалардан асар ҳам бўлмади. Актёрга эса эркаклик жозибасидан берганидан у уч-тўрт марта учрашди-ю, бир ҳафта деганда Эстанинг бошини шунақанги айлантириб юбордики, киз унинг ихтиёридан чиқолмай қолди. Актёрнинг эса унга мутлақо кўнгли йўқ эди. Қиз бу бадахлоқ учун шу чоғгача қўлидан ўтказиб келаётган, уч-тўртта ширин сўз билан ром қилиб олса бўладиган чиройликкина, бироқ кўнгилчан ва тажрибасиз тентак кизлардан бири эди. Бунақа кизларга ўзини яхши кўрганга солиб, менга тегсанг бахтли бўласан, ўйнаб-кулиб юраверасан, кўрмаган жойларингни кўрасан, деб ваъда қилинса бас эди.

Бунақа сўзларни умрбод содиқ бўла оладиган чинакам ошиқ ҳам айтиши мумкин, ахир. Актёр эса Эстага вақтни ўтказмай шу нафаснинг ўзида мен билан кетасиз, турмуш курамиз, деб уни кўндиришга урингани-уринганди. «Биз бир-биримиз учун яратилиб, учрашиб қолган эканмиз, ишни чўзиб ўтиришнинг нима кераги бор? – дерди у. – Бу шаҳарда никоҳдан ўтишимизга битта тўсиқ бор, бунинг қанақалигини ҳозир тушунтира олмайман, у дўстларимга алоқадор нарса. Бироқ Сент-Луисда пастор оғайним бор, бизни никоҳлаб кўяди. Шу чоғгача кўзингиз кўрмаган яхши-яхши кийимларингиз бўлади... Ажойиб, саргузаштлар, ишқ-муҳаббат... Мен билан саёҳат қилиб, бепоён оламини кўрасиз. Ташвиш-папвишни билмайсиз, менга қараб турсангиз бас...» Бу сўзлар киз учун ҳақиқат, самимий эҳтироснинг баёни эди. Актёр учун эса қўлга туширишнинг эски ва қулай усули бўлиб, буни авваллари ҳам ишлатиб, муваффақият қозонганди.

Шунинг учун ҳам улар дам эрталаб, дам кундузи, дам кечкурун учрашиб турган бўлсалар ҳам, бир ҳафта деганда бу содда ҳийла муваффақиятга олиб келди.

Клайд апрель ойининг шанбаларидан бирида кўчада анч-мунча айланиб (у шанбадаги ибодатда бўйнига тушади-

ган ишлардан қочиб шундай қилганди) уйга қайтганида ота-онасини Эста ғойиб бўлганидан ҳанг-у манг ҳолда кўрди. Эста бугун ҳам ҳар кунги одатича орган чалиб, ибодатда бошқаларга жўр бўлган, кўриниши ҳам ҳар кунгидай эди. Кейин сал тобим қочиб турибди, барвактрок ётаман, деб ўз хонасига кириб кетганди. Онаси эса соат ўн бирларда, нақ Клайд қайтар пайтида Эстанинг хонасига ногаҳон кириб қолади-ю, у хонада ҳам, якин атрофда ҳам йўқлигини пайқайди. Хонанинг сал ўзгариброқ қолгани, кизининг кўйлаклари, баъзи бир майда-чуйдалар кўринмаётганини ва эски жомадоннинг ғойиб бўлганлигини кўрган она хушёр тортади. Уйни бошдан оёқ айланиб чиқишганидан кейин Эстанинг йўқлигига ишонишади. Шундан кейин Эйса кўчага чиқиб, бошидан оёғигача бориб келди. Нега деганда, Эста бўш пайтларида ёлғиз ўзи айланиб келар ёки миссиянинг деразаси тагида ўтиришни яхши кўрарди-да.

Бироқ бу қидиришлардан ҳам иш чиқмади. Шундан кейин Клайд отаси билан Миссури авенюнинг муюлишидан нарига ҳам ўтиб келди. Эста ҳеч қаерда йўқ эди. Ота-бола ярим кеча деганда уйга қайтиб келишди, шундан кейин хонадондагиларнинг хавотири янада ошди.

Уйдагилар аввалига Эста ҳеч кимга айтмай айлангани чиқиб кетган бўлса керак, деб ўйлашганди. Бироқ соат ўн икки ярим, кейин бир, ундан кейин бир яримга занг чалса ҳам, Эстадан ҳамон дарак бўлмагач, шу ваздан уйдагилар полицияга хабар беришга ҳам ҳозирландилар. Бироқ Клайд опасининг хонасига кираркан, унинг кичкинагина ёғоч каравотидаги ёстикқа хат танғиб кўйилганини кўрди, бу хатга онасининг кўзи тупмай қолганди. Клайднинг юраги дукиллаб кетиб, хатга ташланди. Нега деганда, ота-онамга билдирмай чиқиб кетадиган бўлсам, буни уларга қандай билдираман, деб боши котиб юрар, ота-онаси бу ишнинг то майда-чуйдасигача ўйлаб жавоб бермасалар, яхшиликча рози бўлмасликларига Клайднинг акли етарди. Мана энди Эста ғойиб бўлди, мана ундан қолган хат, бундай хатни Клайд ҳам ёзиб ташлаб кетиши мумкин. Клайд ўқимокчи бўлиб шоша-пиша

хатга ёпишганди, худди шу пайт хонага онаси кириб қолди ва унинг қўлидаги қоғозга кўзи тушиб:

– У нима? Хатми? Унданми? – деб юборди.

Клайд хатни узатганди, онаси уни очиб, тезда ўқиб чиқди. Клайд шунда онасининг чорпахил¹ жиддий чехраси эшик томонга ўгирилганида қизғиш буғдойранг тусини йў-қотиб, оппок оқариб кетганини пайқади. Оғзи ҳам курукшаб, хатни ушлаб турган катта бақувват қўли сал-пал титрарди.

– Эйса! – деди у эри кутиб турган қўшни хонага кираркан. Эрининг думалоқ бошидаги оқара бошлаган жингалак сочлари пахмайиб кетганди. – Манавини ўқи!

Онасининг кетидан хонага кирган Клайд отаси юмшоқкина қўли билан хатни юлқиб олганида ажин босиб, шалвираб қолган лаблари ғалати кимтилаётганини кўриб турарди. Эйсани яхши билган ҳар бир киши Эйса илгарилари ҳам тақдирнинг зарбаларига худди шу алфозда дучор бўлганини айтиб бера оларди, факат:

– Тц! Тц! Тц! – деб тилини такиллайтиб, бир товуш чиқардики, бундан Клайднинг кўз ўнгида ҳеч нарса гавдаланмади. Эйса яна: «Тц! Тц! Тц!» – деди-да, бошини у ёқдан бу ёққа чайқата бошлади. Сўнгра: «Нега бундай қилганикин, а?» – деб ўгирилиб хотинига тикилган эди, у нима дейишини билмай бақрайиб тураверди. Эйса шундан кейин қўлини орқасига қўйганича, оёқлари калта бўлса ҳам, қадамини каттароқ ташлашга интилиб, хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. У бош чайқаб, яна боягидай «Тц! Тц! Тц!» – деб қўярди.

Миссис Грифитс эридан сезгирроқ ва ҳаракатчанроқ эди, бошларига тушган ҳозирги оғир синов чоғи ҳам ўзини бошқача, ҳаётийроқ тутарди. Қандайдир исён, тақдирдан норозилик вужудидаги оғрик билан биргаликда бамисоли унинг борлиғига соя солиб ўтди. Эри ўрнидан туриши биланок ундан хатни олиб, тикилганича қолди. Унинг юзида шафқатсиз, лекин аини пайтда изтиробли бир ифода пайдо бўлди. Миссис Грифитс шу дамда тўлиб-тошиб кетган, ҳар қанча

¹ Чорпахил (форсча: тўртта томон(ли); семиз, тўла) – тўладан келган, яғрини кенг.

уринаётган бўлса ҳам, чигални ечолмаётган, ўзини босишга ва нолимасликка уринаётган, бироқ ортикча дош бера олмай алам ва ғазаб билан ҳасрат қилаётган одамни эслатарди. Динга кўп йиллар кўр-кўрона ишониб, сидкидилдан хизмат қилган бу акли калта аёл, бунақа ғам бошимга тушмайди, деб ўйларди. Хонадонига бу кулфат ўрмалаганда унинг ишонган худоси, Исо қаерда эди? Исо нимага мададга келмади? Буни қанақа тушунса бўлади? Инжилдаги оятлари қаёқда қолди? Қани унинг боқий раҳнамолиги? Ҳаммага маълум раҳмдиллиги қайда қолди?

Клайд онасининг бу катта бахтсизлик қаршисида лол қолганидан бир нарса дея олмай турганини кўрарди. Онаси пировардида бунга бирор сабаб топмай қўймайди, Клайднинг бунга акли етарди. Зеро у ҳам, Эйса ҳам бошқа барча мутаассиблар¹ сингари, гарчи бу ҳодисанинг ортида илоҳий куч борлигига иқрор бўлсалар-да, ҳар ҳолда, зўр бериб ёмонлик, хато ва бахтсизликларда худонинг қўли йўқ, деб билишарди. Улар энди кулфат илдизини бошқа бирор нарсадан, худонинг каромати ва кудратига қарамай одамларни чалғитиб, йўлдан урадиган макрли, хиёнаткор, алдоқчи кучлардан ахтариб, инсоннинг айниб, гуноҳга ботишига ҳам ахири сабаб топишади. Нега деганда, худо одамни яратса ҳам, бу ишни хуш кўрмаганидан унинг қалбига ҳукмини ўтказмайди.

Ҳозир эса онанинг қалбида алам ва ғазаб туғён қиларди. Шунга қарамай, унинг лаблари Эйсанинг лабларига ўхшаб буришиб кетмаган, кўзларида ҳам чуқур изтироб сезилмасди. У яна бир қадам орқага тисарилиб, хатни деярли жаҳл устида қайтадан ўқиб чиқди-да, Эйсага:

– У биттаси билан қочиб кетибди, бироқ кимлигини айтмабди, – деди.

Миссис Грифите болалари ёнидалиги эсига тушиб, бирдан тўхтаб қолди: Клайд, Жулия ва Фрэнк шу ерда бўлишиб, ҳаммалари оналарига диққат билан қизиқиб ва ишонқира-

¹ Мутаассиб (арабча; ўта фидойи, гайратли) – фанатизм бирон эътиқодга ёки дунёқарашга ўта берилганлик, бошқа ҳар қандай қарашларни тан олмаслик.

май қараб туришарди.

– Бу ёққа юр, – деди у эрига, – сенга гапим бор. Сизлар эса, – деди у болаларга ўгирилиб, – бориб ухланглар, биз хозир келамиз.

У Эйса билан миссиянинг залига туташган мўъжазгина хонага кирди. Болалар чирок ёқилганини, кейин ота-оналари овозларини пасайтириб гаплашаётганларини эшитишаркан, гарчи Фрэнк нима бўлганига яхши тушунолмаса ҳам (у ўнга кирганди, холос), учовлари бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Ҳатто, Жулияни бунга жуда ҳам яхши ақли етади, деб бўлмасди. Аммо Клайднинг уларга нисбатан кўзи анча пишиб қолган, у онасининг: «Биттаси билан қочиб кетибди», – деган гапини эшитибок ҳаммасини жуда яхши тушунганди. Бунақа тирикчилик Клайдга ўхшаб Эстанинг ҳам жуда жонига текканди. Эҳтимол, у Клайд кўчада кўриб турадиган чиройли қизлар билан етаклашиб юрадиган олифталарнинг бирортаси билан қочиб кетгандир? Бироқ қаёққа кетганикин? У одам ким экан? Хатда нималардир дейилган бўлса ҳам, онаси уни ўқитмади. Кўлидан тез тортиб олди. Аввалига билинтирмай секингина ўқиб олмагани чакки бўлди-да.

– У бутунлай қочиб кетганмикин-а, сен нима деб ўйлайсан? – деди Клайд ота-онаси нари кетишгандан кейин Жулияга унча ишонқирамай. Жулиянинг эса ранги ўчиб, гангиб қолгандай кўринарди.

– Қаёқдан билай? – деди Жулия аччиғи келиб. Ота-онасининг ташвиши, хозирги сирли шивир-шивирлар ва Эстанинг қилиғи уни ҳаяжонга солаётганди. – У менга ҳеч нима демаганди. Уялган бўлса керак-да.

Эста билан Клайдга нисбатан анча оғир ва босиқ бўлган Жулия, доимо ота-онасига яқинроқ бўлганидан, хозирда ҳаммадан ҳам кўпроқ куяётганди. Тўғри, нима бўлганини унчалик тушунмаган бўлса ҳам, баъзи гумонларга борган, нега деганда, у ҳам бошқа кизчалар билан гоҳо гаплашиб турар, бироқ бунда ўзини тутар ва эҳтиёткор бўларди. Уни ҳаммадан ҳам Эстанинг уйдан қочиб кетиш учун бундай йўл

танлагани, ота-онасига, укаларига, Жулиянинг ўзига билдирмай кетиб, ота-онасини катта ташвишга кўйганлиги жаҳлини чиқарарди! Нақадар даҳшат! Муҳитни бахтсизлик қоплади.

Ота билан она мўъжазгина хонада маслаҳатлашишар, Клайд эса чуқур ўйга чўмганича ўтирар, ҳаёт ҳақида зўр бериб бош қотирарди. Эста нима қилиб қўйди? Наҳотки, опаси уйдан қочиб кетиб, ножўя иш қилган бўлса? Ўғил болалар кўчада ва мактабда доимо шунақа ишлардан шивир-шивир қилиб юришарди-я. Клайд шуни ўйларкан, юраги оркасига тортиб кетди. Агар шунақа бўлса, нақадар шармандагарчилик! Эста энди уйга қайтиб кела олмайди. У бирорта эркак билан қочиб кетган. Бунақада киз ёмонотликқа чиқиб, бадном бўлиб қолади. Нега деганда, Клайд йиғит билан киз, эркак билан аёл ўртасидаги яхши муносабатлар доимо бир нарсага никоҳга бориб тақалишини эшитиб юрарди-да. Мана энди эса оиланинг шунча ташвиши ўзига етмагандай Эста уйдан қочиб кетиб ўтирибди! Уларнинг бусиз ҳам аянчли ҳаёти энди бундан багтар бўлади.

Орадан кўп ўтмай ота билан она қайтишди. Миссис Гриффитсининг авзойи кескин ва табиати бузилган бўлса ҳам, энди ўзгариброк қолган: тафтидан анча тушиб, тақдирга тан бериш томонига ўтган эди.

– Эста уйдан, ҳар қалай, вақтинча кетишга қарор қилибди, – деди у болалари қани нима дейишаркин, деб кутиб туришганини кўриб. – Ундан хавотир олиб, бошларингизни қотириб юрманглар. У бирмунча муҳлат ўтгач, қайтиб келишига ишонаман. Ҳозирча у баъзи сабабларга кўра, ўз йўлидан кетган. Худонинг ўзи қўлласин! (Эйса шу дамда: «Худого минг қатла шуқур», – деб қўшимча қилди.) Мен у биз билан бахтли бўлса керак деб ўйловдим, адашибман чоғи. Ҳаётни ўз кўзи билан кўриши керак экан-да. (Эйса шунда яна: «Тц! Тц! Тц!» – деб қўйди.) Биз эса уни ёмонотликқа чиқармаслигимиз керак. Бунинг кераги йўқ. Меҳр ва яхшилик йўлидан чиқмасак бўлгани.

Миссис Гриффите оғзидан чиққан сўзларга тескари ўла-

роқ гапини кескин килиб гапирганидан овози жарангларди.

– Эста ўйламай бемаъни иш қилганини тезда тушуниб, уйга қайтиб келади, деб умид қила оламиз, холос. У ҳозирги кетаётган йўлида бахтиёр бўла олмайди. Бу худо кўрсатган ва ўзи қўллайдиган йўл эмас. Эста анча ёш бўлганидан чалғиб қолган. Биз эса уни кечирамиз. Бизнинг кўнглимиз ҳаммага очик бўлиши, меҳр ва илтифотимизни бировдан дариг тутмаслигимиз лозим.

Миссис Грифитс гўё кўпчиликка қарата гапирётгандай овози каттик ва мунгли чиқар, кўриниши совуқ ва сўник эди.

– Энди бориб ётинглар. Бизнинг энди худодан мурувват тилаб, эрталаб, тушда ва кечкурун бало-қазолардан ўзи асра-син, деб ибодат қилишимиздан ўзга чорамиз йўқ. Ҳа, мен унинг бундай қилмаслигини истардим, – миссис Грифитс аввалги гапларига алоқадор бўлмаган бу сўнгги гапини айтганда, чамаси, олдида турган болаларини эмас, балки Эстани ўйлаётган эди.

Эйса бўлса...

«Шунақаям ота бўладими!» -- деб ўйлаган эди, кўпинча Клайд кейинчалик.

Отаси ўзининг ташвишини тортишдан ташқари хотини мусибатда қолганига ҳам ачинаётгандай туюлар, аммо бундан бошқа ҳеч нарса унинг кўлидан келмасди. Ўшанда у қисқа бўйни, оқ соч, жингалак, ҳеч нарсага арзимайдиган бошини бир ёкка солиштирганича маъносиз сукут саклаб турган эди.

– Худо ўзи ёр бўлсин, – деб кўярди у дам-бадам. – Биз ундан юзимизни ўгирмаслигимиз керак. Ҳа, ҳа, уни қораламаслигимиз лозим. Биз унга фақат яхшилик тилашимиз зарур. Ҳа! Шундай! Худога шукур! Ўзи ярлақасин. Омин! Шундай. Тц! Тц! Тц!

– Мабодо битта-яримта Эстани сўраб-нестиб қолса, – деди миссис Грифитс биров жим турганидан кейин атрофини ўраб олган болаларига, эри томонга эса киё ҳам бокмади, – Эста Тонаванддаги қариндошларимникига кетган, дейишимиз керак. Бу унча тўғри эмас, бироқ ўзимиз ҳам бор гап-

ни билмаймиз, унинг қаердалигидан аниқ хабаримиз йўқ... ўзи ҳам тез орада қайтиб келиши керак. Демак, ҳозирча ҳеч нима билмаганимиздан кейин у ҳақда ёмон гап айтмаслигимиз керак.

– Ҳа, худога шукур, – Эйса овозини аранг чиқариб қўйди.

– Демак, ҳозирча ўзимиз бир нарса билмаганимиздан кейин мабодо битта-яримта суриштириб қолса, мен айтгандай қилиб жавоб беришимиз керак.

– Албатта, – деди Клайд мулоимлик билан, Жулия эса:

– Яхши, – деб қўшимча қилди.

Миссис Грифитс жим қолди-да, болаларига жиддий, бироқ гўё узр сўраётгандай қаради. Эйса яна: «Тц! Тц! Тц!» – деб қўйди. Шундан кейин болалар ухлагани кетишди.

Клайд Эстанинг хатида нималар дейилганини жуда билгиси келарди, аммо узундан узоқ тажрибаларидан онаси лозим кўрмаса, унга ҳеч нарса айтмаслигини биларди. Шунинг учун ҳам чарчаганини сезиб, хонасига кетди. Эстани топишга умид бўлса, ота-онаси нега уни бошқа қидиришмади? У ҳозир, шу дақиқада қаерда экан? Йўлда кетаётганмикин, поезддамикин? Чамаси, уни топиб олишларини хоҳламаётганга ўхшайди. У ҳам Клайдга ўхшаб, бу ерда жуда қийналиб кетганди-да. Клайднинг ўзи ҳам яқиндагина, уйдан бирор ёққа кетсам, уйимдагилар бунга нима деркин, деб юрар, мана энди эса онаси ундан ўтиб кетганди. Бу Клайднинг аҳдига ва келгусидаги ишларига қанақа таъсир қиларкин? Очиғини айтганда, Клайд ота-онаси шунча ташвишда қолганига карамай, онасининг кетиб қолганини бунчалар бахтсизлик деб билмасди. Онаси, ҳар қалай, бош олиб кетмаган, у ана шу иши билан хонадон ҳаёти нотекис эканлигини яна бир марта исботлаганди, холос. Бу деган гап, миссиянинг фаолиятидан фойда йўқ, диний ҳиссиётлар ва сафсаталардан ҳам иш чикмайди, деган гап эди. Ота-онаси Эстани кутқариб қолиша олмади. Афтидан, Эстанинг ўзи ҳам Клайдга ўхшаб, буларнинг барига унчалик ишонмаганди.

IV БОБ

Клайд шундай хулосага келгандан кейин келгуси хусу-сида қатъийроқ бош қотира бошлади. У буни, иложи борича, ўзим ҳал қилишим керак, деган қарорга келди. Шу чоғгача ўн икки-ўн беш ёшлардаги ўғил болаларга мос бўлган ишларни топишга муваффақ бўлганди. Бир ёзда газета сотувчига қарашганди. Бошқа бир ёзда (шанба кунлари ва қишда) стандарт нарх-наволар магазинининг омборида ишлаб, яшиқларни очиб, молларни олишда қарашган, бунинг учун катта пул – ҳафтасига беш доллар олган, бу унга ўша пайтларда катта давлат эди. Ўзини энди бой санаганидан театр билан кинони фоний иш эмас, балки, гуноҳ ҳам ҳисоблайдиган ота-онасининг раъйига қарамай, иккинчи каватидан томоша қилса ҳам, гоҳо-гоҳо ана шу қатағон қилинган жойларда бўлиб турарди. Бу ишларини ота-онасидан берки-тарди. Бирок булар ҳам Клайдни уйда тутиб тура олмасди. У ўз пулимга ўзим хўжайинман деб ўйлаганидан укаси Фрэнкни ҳам томошага бирга олиб борар, укаси бунга жон деб турганидан бир марта ҳам Клайднинг сирини очмади.

Бирмунча вақт ўтгач, ўша йили Клайд бошқалардан анча қолиб кетганидан, мактабни ташлашга қарор қилди. У ўрта-ҳол дорихонага, содали сув сотувчига ёрдамчи бўлиб кирди. Магазин театрнинг ёнгинасида бўлиб, гўё унинг хо-мийлигида эди. Клайд бир куни мактабига ўтиб кетаётганида «Ўғил болалар керак» деган ёзувга ногаҳон кўзи тушиб қолганди. Кейин ўзи ёрдамчиси бўлиб ишлайдиган йигит билан гаплашиб қолувди, у, мабодо Клайд гапга тушунадиган ва чаққон чикса, касбини ўргатажани айтди. Клайд ана шу суҳбатда бу ҳунарни эгаллаб олса, ҳафтасига ўн беш, ҳатто ўн саккиз доллар ишлаши мумкинлигини билиб олди. Миш-мишларга қараганда, Ўн тўртинчи кўча билан Балтимор-стрит муюлишидаги Струд магазинидаги иккита хизматчи шунчадан оларди. Клайд жойлашмоқчи бўлган магазин эса хизматчиларга ҳафтасига ўн икки доллар тўлар, бу эса шу тоифадаги магазинларда тўланадиган одат-

даги ставка эди.

Бу хунарни эгалламоқ учун Клайд ўз қулоғи билан эшитгандай, вақт ва тажрибали одамнинг дўстона кўмаги даркор эди. Мабодо у бу ерга кириб ишлашни хоҳласа, олдинга ҳафтасига беш (шунда Клайднинг юзи чўзилинқираб кетди), айтайлик, олти доллар олиб туради, ширин ичимликлар ва музқаймоқнинг ҳар хил навларига шарбат қўшиш хунарини эса тезда эгаллаб олади. Бироқ Клайд олдин шогирд бўлади, бу эса сифонларни¹ ювиб, тозалаб, пештахталардаги идишларга қараб туриш, етти яримда магазинни очиш, уни супуриб-сидириш, чангини артиш, шунингдек, бу магазиннинг бошлиғи берадиган ҳар хил топшириқларни бажариш деган сўз эди. Унинг бевосита бошлиғи бўлмиш – ўзига бино қўйган, йигирма яшар маҳмадона олифта жаноб Зиберлинг буюртмаларга бошигача кўмилган пайтларда Клайдга лимонад, кока-кола ва ўшанга ўхшаган нарсалардан тайёрландиган жўнгина коктейлларни тайёрлашни ҳам топшириши мумкин эди.

Клайд онаси билан маслахатлашиб олгандан кейин бу фойдали таклифга кўнишга аҳд қилди. «Биринчидан, – дерди у, – магазинда текинга музқаймоқ еб тураман, бу катта гап. Иккинчидан, – дерди Клайд ичида, – бу иш бирорта хунарли бўлишимга ёрдам беради. Клайд эса хунарга жуда зор эди. Ундан кейин ишда соат ўн иккигача қолиб кетиши ҳам мумкин, бу эса унга катта гап, унинг эвазига кундуз кунлари бўш вақти бўларди.

Демак, кечкурунлари уйда ҳам бўлмайди, соат ўнда кечки синфларга ҳам бормайди. Ота-онаси ўшанда, кечки ибодатларда қарашиб юборгин, демайди, якшанба кунлари бўлса пешиндан кейин ҳам, кечкурунлари ҳам банд бўлади.

Шу билан бирга, содали сув сотадиган киши ён томондаги, олди магазиннинг эшигига туташган театрдан контрамарка² олиб турар, Клайдга эса бу яқинлик жуда-жуда

¹ Сифон (*инглизча*: siphon – найча) – карбонат ангидрид босими остида найча орқали қуйилувчи ичимликни газлаштириш учун мўлжалланган идиш.

² Контрамарка (*французча*) – томоша жойларига бепул кириш ёки ундан вақтинча чиқиб кетиб, қайта кириш учун ҳуқуқ берадиган талон.

хуш келарди. Хуллас, театр билан чамбарчас боғлиқ бўлган магазинда ишлаш нашъали эди.

Ҳаммасидан ҳам ҳар бир спектаклдан олдин, эрталаб томоша бўладиган кунларда эса спектаклдан кейин ҳам, бу ерга оммавий сахналарда чиқадиган қизларнинг тўпланишларини кўрганида Клайд минг кўйга тушарди. Қизлар битта-битта ёки тўда-тўда бўлишиб, пештахта ёнига келиб ўтиришар, гап сотишиб, ҳиринг-ҳиринг кулишар, ойнага қараб, сочларини тузатишар, лабларини бўяшиб, юзларига упалик суртишарди. Оламнинг ишларидан, аёлларнинг одатлари ва қилиқларидан беҳабар ва ҳали ғирт жўжа бўлган Клайд эса, бу харидор қизларнинг ҳусн-у жамоли, дадилликлари, ўзларини бемалол тутишлари ва латофатларига ҳар қанча тикилса ҳам, тўймасди.

Клайд стаканларни чайиб, музқаймоқ солиб, парбат қуйиб, патнисларга лимон ва апельсинларни тахлаётганида бу қизларни яқинроқдан томоша қила оларди. Улар жуда зўр эдилар-э! Деярли хаммалари яхши, башанг кийинишган, кўлларидаги узук, кўкракларидаги тўғноғич, устларидаги мўйнали либос, бошларидаги ажойиб қалпоқча, оёқларидаги чиройли туфлиларини айтмайсизми! Клайд бу қизларнинг йиғинлар, рақслар, зиёфатлар, кўрган спектакллари, Канзас-Ситининг чеккаларини айланганликлари, бу йилги моданинг бултурги модадан фарқи, баъзи актёрлар ва актрисаларнинг, айниқса, ҳозирда шаҳарда ўйнаётганлари ёинки яқин кунларда гастролга келадиганларининг зўрликлари ҳақидаги гапларини тез-тез эшитиб турарди.

Кўпинча, бу қизларнинг дам бирини, дам бошқасини эгнига фрак¹, котирма ёқали кўйлак, бошига цилиндр кийиб, бўйнига капалак нусха галстук таккан, қўлида майин теридан тикилган кўлқоп-у, оёғида ялтироқ ботинкали бирорта йиғит кузатиб келарди. Уларнинг усти бошлари Клайдга яхши муомала, кўркамлик, хушхулқ ва фаровонликни белгиловчи сўнгги нарсадай туюларди. Қани энди, у

¹ Фрак (французча) – олд қисми қалта қилиб ўйилган, узун орқа этагининг қуйи қисми иккига ажралган, тантаналарда кийиладиган эркаклар кийими, костюм.

хам шундай кийимда ўз ҳолича юрса! Мана шу олифталарга ўхшаб, кизлар билан бемалол ва шошилмай гаплашса! Бундан зўри бўлмайди-да! Ўшанда, Клайднинг назарида, устида шунақа кийими бўлмаса борми, бирорта ҳам киз унга қарамайдигандай туюларди. Кийим унга зарур, энг асосий нарса ҳам ўша эди! Клайд, бу насиб қилиб, ўша йигитлардай кийиниб юрса, роҳат-фароғатнинг тўғри йўлига тушиб олгани бўлмайдими? Ўшанда дунёдаги ҳамма нарсаларга қўл чўзса, етаверади. Ширин табассумларни айтмайсизми? Сирли қўл қисишувлар, эҳтимол, унинг қўли киз белида... бўлса... уйланаман, деб сўз бериш, кейин... кейинчалик...

Буларнинг бари орадан ўтган шунча йилдан кейин бамисоли йилт этган нурдай бўлди. Негаки, Клайд шу чоғгача бир амаллаб кунини кўриш учун ота-онаси билан кўчама-кўча юриш, ибодат, йиғинларда ўтириш, путури кетган ва тўғри йўлдан адашган, таърифига тил ожиз бўлган қаёқдаги тентакларнинг Исо уларни қандай асрагани-ю, худодан нималар кўрганлари ҳақидаги гапларини эшитишга мажбур эди-да. Клайд энди буларнинг баридан кутулади, ҳа, ишонаверинг! У ишлаб, пул йиғиб, одам қаторига киради... Чиндан ҳам яхши еб-ичиб, кийиниб юриш деган нарсаларни ўйлаганда Клайднинг кўзлари ёнар, шундай дақиқаларда у саробни кўриб колган сахро қурбони – ташна йўловчига ўхшаб кетарди.

Клайд шунда ҳозирги аҳволида бир нарса чатоклигига тезда ишонч ҳосил қилди: гарчи бу ерда турли мева шарбатлари тайёрлашни тезда ўрганиб олиб, хафтасига ўн икки доллар ишлаши мумкин бўлса ҳам, бу унинг вужудини ёндираётган шухратпарастликдан иборат умид ва интилишларини рўёбга чиқара олмасди. Унинг бевосита бошлиғи бўлган Альберт Зиберлинг хунарининг сири билан бир қаторда ишнинг ёқимли қисмини ҳам бегона қилмаслик пайида эди. Зиберлингнинг гапига қараганда, Клайд унга қарашишдан ташқари хўжайиннинг ҳам турли юмушларини бажариб туриши зарур эди. У ҳолда Клайд ишда уззукун қолиб кетарди.

Хуллас, Клайдга бу ишидан ҳам наф кам эди. Унга илга-

ригидай сон тегмасди. Бунинг устига пулининг жуда камлиги, танишлари ва одамлар билан алоқаси деярли йўклигидан ҳам эзиларди. Очигини айтганда, Клайд оиладан ташқарида ғирт сўкқабош, уйдаги ахволи ҳам бундан қолишмасди.

Эстанинг қочиб кетганлиги Клайд оиласининг Канзасдаги миссионерлик фаолиятига путур етказди. Клайднинг ота-онаси Эста уйга қайтавермагандан кейин дурустроқ жой топилмаганидан, Колорадо штатидаги Денверга кўчишни хаёл қила бошлашди. Клайд эса улар билан бирга кетишни мутлақо хоҳламасди. «Бундан нима фойда? – дерди у ўзига ўзи. – У ерда ҳам шу ердагидай яна битта миссия бўлади».

Клайд Бикель кўчасидаги миссиядаги квартирада ота-онаси билан турар, бунақа тирикчилик жонига тегиб кетганди. У ўн бир яшарлигида оиласи Канзас-Ситига кўчиб келганидан бери ўртоқларини уйига бошлаб келгани уяларди. Шу важдан у ҳеч қачон дўст орттирмаган, деярли ҳар вақт якка ўзи ёки, укаси ва опа-сингиллари билан айлангани чиқар ва бирга ўйнардди.

Энди эса у ўн олтида, анча катта бўлиб қолган, шунинг учун ҳам ўз кунини ўзи кўриб, бунақа тирикчиликни йиғиштириши керак эди. Бироқ топаётган пули жуда ҳам оз бўлиб, бу пул билан кун кўриб бўлмас, бунинг устига дурустроқ оёққа туриб олишга укув ҳам, дадиллик ҳам етишмасди.

Ота-онаси Денверга кўчишдан гап бошлаганларида Клайднинг бирга кетмаслигини хаёлларига ҳам келтирмаган ҳолда у ерда Клайдга иш топиш мумкинлигини ҳам тилга олишди. Шунда Клайд шу ерда қолгани маъқулроқлигини шама қила бошлади. Ўшанда Канзас-Ситини яхши кўраман, бошқа жойга боришимнинг нима кераги бор, ишим ҳам йўқ эмас, эҳтимол, ундан яхшироғини топарман, деб важ қилди. Бироқ Эстанинг қилиғи ота-онанинг ҳали яхши эсида бўлганидан жони ҳалак эди. Ҳалитдан ўз кунимни ўзим кўраман, деб уринаяганидан нима чиқаркин, биз кўчиб кетгандан кейин қаерда туради, ким билан қолади, ҳаётда қанақа

таъсирларга дуч келади, ўзимиз тушиб олган яхши йўлда унга ким ҳамроҳ бўлади каби саволлар ота-онага тинчлик бермас, булар ҳақида яхшилаб бош қотириш керак эди.

Денверга кўчиш муқаррар бўлиб, тобора яқинлашаётганидан Клайднинг юрагида юрак қолмагани. Бунинг устига, худди ўша пайтларда жаноб Зиберлинг хотин-қизларга ўта суяги йўқлигидан ишдан ҳайдалиб, дорихоначининг магазинида қоқсуяк ва бадқовоқ катта сотувчи пайдо бўлди. Устига-устак дегандай, у, афтидан, Клайд ўзига ёрдамчи бўлиб қолишини истамасди. Клайд ҳам шундан кейин сал нарироқ бориб бўлса ҳам, бу ердан кетишга аҳд қилди. Ҳар хил топшириқлар билан шаҳарда югуриб юрганымда бошқа иш топиб олишга уриниб кўраман, деб ўйлади. У иш қидириб юрган кунларидан бирида шаҳарнинг зўр меҳмонхонасидаги дорихонада ишлайдиган салкин ичимликлар сотувчисига йўлиқиб кўриш хаёлига келиб қолди. Ўн икки қаватли мухташам бинодаги меҳмонхона Клайднинг кўзига ҳашамат ва дабдабанинг қаймоғидай кўринарди. Деразаларига қалин парда тортилган, асосий дарвозаси (ичкарига киришга Клайднинг юраги сира дов бермагани) ойна ва темирдан бесўнақайроқ қилиб ишлангани. Эшикдан нарида чеккаларида хурмо дарахтлари бўлган мрамор коридор кўринарди. Клайд меҳмонхона ёнидан тез-тез ўтиб турар, ўшанда ичкарида нималар бўлаётганикин-а, деб болаларча қизиксинарди. Меҳмонхона ташқарисида эса таксилар ва хусусий машиналар доимо тўлиб ётарди!

Клайд бирорта иш топиш кераклиги азбаройи жонидан ўтганлигидан меҳмонхонанинг Ўн тўртинчи кўча ва Балтимор-стритга караган бурчагини эгаллаган дорихонага бош суқди. Кираверишдаги мўъжазгина ойнабанд будкада ўтирган кассир жувонга кўзи тушганидан кейин: «Бу ерда содали сувни ким сотади?» – деб сўради.

Унинг кўрқа-писа ва ботинолмай турганлигига, шунингдек, чуқур ва илтижоли боқишларига қизиксиниб қолган кассир жувон иш қидириб юрганлигини сезиб олди.

– Магазин бошқарувчиси жаноб Сикор-да, – деди у.

Кассир жувон ўттиз бешларга борган, кийими ўзига ёпишиб турган кишига бош ирғади. Жаноб Сикор ойнабанд витринанинг тепасига пардоз буюмларидан кўрғазма қилаётган эди. Клайд унга яқин борди-да, нима қилиши кераклигини унча яхши билолмай тўхтади. Одам бирор нарсага етишаман деганда шунақа бўлади ўзи. Клайд ҳам жаноб Сикорнинг бандлигини кўриб, бошқарувчи то орқасида биров турганлигини пайкаб, ўгирилиб қарамагунча оғирлигини дам у, дам бу оёғига солганича тураверди.

- Нима гап? – деб сўради ниҳоят жаноб Сикор Клайддан.

- Сизга содали сув сотишда ёрдамчи керакми, деб сўрамоқчийдим.

Клайд шундай дея жаноб Сикорга қаради. Унинг кўзларидан эса: «Мабодо сизда жой бўлса, мени олишингизни жуда ҳам хоҳлардим! Менга иш жуда ҳам керак!» – деган маънони ўқиса бўларди.

Йўқ, йўқ, йўқ, – жавоб қилди жаноб Сикор.

Миқтидан келган бу малла соч киши табиатан сержаҳл ва захар эди. У орқасига ўтирилмоқчи бўлиб турганида, Клайднинг юзидан жуда бўшашиб ва хафа бўлиб кетганини пайкаб:

- Илгари бунақа жойда ишлаганмидингиз? – деб сўради.

- Бунақа зўр магазинда ишламаганман, сэр, – жавоб қилди Клайд теварагидаги ҳашамдан хайратда қолиб. – Мен жаноб Клинкалнинг Еттинчи кўча билан Бруклин-стритнинг муюлишидаги магазинида ишлайман. Бирок у сизнинг магазинингизга сира ҳам тенглаша олмайди. Мен яхшироқ бир жой топсам дегандим.

- Ҳм, – жаноб Сикор магазинининг мактовидан сал бўшашиб ғўлдиради. – Начора, бу жуда оқилона. Бирок ҳозир мен сизга бир нарса дея олмайман. Биз хизматчиларни ҳадеб ўзгартиравермаймиз. Агарда сиз дастёрликка кирмоқчи бўлсангиз, қаерга жойлашиш мумкинлигини айтаман. Меҳмонхонага битта бола керак деб юришибди. Дастёрлар бошлиғи менга яна битта бола керак, деганди. Менимча, бу сув сотувчига ёрдамлашишдан сира қолишмаса керак.

Жаноб Сикор Клайднинг юзи ёришиб кетганини кўрганидан кейин кўшиб кўйди:

– Сизни мен юборганимни айтманг, ахир, сизни билмайман-ку! Зинанинг тагидан жаноб Скуайрсни қидириб топинг-да, гаплашиб кўринг.

Клайд «Грин-Дэвидсон»дай меҳмонхонадан иш топиши мумкинлигини хаёлига келтирганидаёқ кўзлари катта очилиб, ҳаяжонга тушганидан бутун вужуди титрай бошлади. У шундан кейин маслаҳатчисига яхшилиги учун миннатдорчилик билдирди-да, магазиннинг меҳмонхона вестибюлига олиб чиқадиган мармар рангга бўялган коридори томонга юрди. Коридор тутагандан кейин Клайд ўзини вестибюлда¹ кўрди. У шу чоғгача бунақа нарсаларни кўрмаган, камбағаллиги ва тортинчоқлиги, гарчи олисдан бўлса ҳам, бу оламга кўз ташлашига халал бериб келганди. Қаяққа қараманг, ҳашамат-у дабдаба! Оёқ тагидаги пол оқ ва қора мармардан шахмат нусха қилиб ишланган. Шифтдаги бронза, чизма ва ҳал бериб ишланган безаклар кўзни олади. Шифтни кўтариб турган қатор мармар устунлар ҳам пол янглиғ ойнадай силлиқ бўлиб, ялт-ялт қиларди. Мармар устунлар меҳмонхонанинг учта – ўнг, чап ва Далримпл авенюга қараган марказий эшиги томонга олиб борар, устунлар оралиғида чироқлар, ҳайкаллар, хурмолар, креслолар, катта-кичик диванлар, гиламлар кўзга ташланар, хуллас, ҳар бало бор эди. Қисқаси, бу вестибюль кимдир заҳархандалик билан, буларнинг вазифаси – «оммани нафосатга ўргатиш», – деб айтган бачкана ҳашаматнинг тимсоли эди.

Чиндан ҳам Американинг улкан ва тобора гуркираётган савдо шаҳрининг салобатли меҳмонхонасидаги бу нарсалар жуда ҳам ортиқча эди. Меҳмонхонанинг номер, зал, вестибюль ва ресторанлари ҳам жуда дабдабали бўлганидан уларда одамга ором берувчи соддалик, нафосат ва мутаносибликдан асар ҳам кўринмасди.

¹ Вестибюль (лотинча: vestibulum – уйга кираверишдаги майдонча, даҳлиз) – кино, театр, метро ва шу каби бошқа жамоат иншоотларининг ичкари қисмига кириш жойидаги катта, кенг саҳн, майдон.

Клайд тўхтаб, вестибюль ва унда тўпланганларга ҳангманг бўлиб қолди. Вестибюлда аёллар ва болалар бор бўлиб, эркаклар кўпроқ эди. Улар у ёқдан бу ёққа бориб келишар, тик турганларича суҳбатлашишар, тўдалашиб ё якка-якка туришарди. Вестибюлнинг қалин пардали ва яхшилаб безатилган жойларида ёзув столлари ва улардаги газета тўпламлари кўзга ташланарди. Бир бурчакда почта бўлими, иккинчисида галантерея¹ ва гул дўконлари бўлиб, улар ҳам гавжум эди. Ўша кунлари шаҳарда тиш докторлари йиғилиши бўлаётганидан уларнинг кўпчилиги болачақалари билан «Грин-Дэвидсон»га жам бўлишганди.

Бундан мутлақо беҳабар бўлган ва «йиғилиш»нинг нималигини ҳам билмайдиган Клайднинг кўзига бу ҳол ҳар кунги одатий манзарадай туюларди.

Клайд теварак-атрофидаги нарсаларга оғзи очилганича тикилиб турарди. Жаноб Скуайрс эсига тушиб қолганидан кейин, унинг «зина тагидаги» идорасини қидириб кетди. Зина Клайднинг ўнг томонида экан. У баҳайбат, оқ-қора мрамрдан ишланган бўлиб, икки томонга қанот ёзган ва буралганича иккинчи қаватга бориб туташганди. Зинанинг ана шу иккита улкан қаноти тагида меҳмонхона хизматчилари кўпроқ уймалашаётганларидан идора ҳам ўша ерда бўлса ажаб эмасди. Дорихонага йўл кетган девор ёнидаги яқинроқ қанотнинг нарёнида баландроқ қилиб ишланган конторка² бўлиб, унда, афтидан, Клайдга тенгқур, устига тугмачалари яқинроқ ва жигарранг форма кийган ўспирин кўринарди. Унинг бошида доридан бўшаган қутига ўхшаган думалок қалпоқча бўлиб, бир ёқ томонга қийшайтириб олганди. Ўсмир қўлидаги қалам билан олдидаги дафтарга нималарнидир ёзарди. Бу ерда шу ёшдаги ва шунақа формадаги бошқа ўсмирлар ҳам бўлиб, уларнинг баъзилари конторка ёнидаги узун курсиларда ўтиришар, бошқалари турли томонларга ўқдай учишарди. Гоҳо улар конторкадаги ўсмир ёнига

¹ Галантерея (французча: *galanterie* – назоқат, мулойимлик, хушфемлик) – ясениш-тусаниш учун шарур бўлган атторлик моллари.

² Конторка(а) – баланд ёзув столи.

қайтиб, унга бирорта тўлов қоғози ё калит, ё ҳисоб-китоб қоғози тутқазिशарди-да, яна узун курсига ўтиришиб, чамаси, бошқа топширик берилишини кутишарди. Улар бу ерда топширик берилишини кўп кутиб қолишмайдиганга ўхшашарди. Телефон деярли тиним билмай жиринглар, конторкадаги ўсмир топширикни тинглаганидан кейин олдидаги кичкина қўнғироқчани чалиб қўяр ёки, «Навбатдаги!» – деб қўярди. Ўшанда курсининг чеккасида ўтирган бола зиналардан бирига ёки эшиклардан бирортасига, ёки лифтга қараб чопар, шундан кейин доимо келган меҳмондан кейинда унинг жомадонсимон қопчиғи, жомадони, пальтоси, гольф¹ ўйнайдиган таёғи кўринади. Бошқа болалар вестибюлнинг ичкарасида йўқ бўлиб кетиб, шишали патнислар ёки қандайдир пакетлар кўтариб келишар ва уларни юқоридаги каватларга элтишарди. Клайднинг бахти чопиб бу меҳмонхонага олишадиган бўлса, у ҳам шунақа ишларни қилиши турган гап эди.

Болалар бу ишларни елиб-югуриб бажаришар, тевааракатроф гавжумлигидан Клайднинг бахтиёр бўлгиси, бу ерга жуда-жуда жойлашгиси келарди. Бирок бу унга насиб қилармикин? Жаноб Скуайрс дегани қаерда бўлдийкин? Клайд конторадаги ўсмирга яқин бориб сўради:

– Жаноб Скуайрсни қаердан топсам бўлади, айтиб бера олмайсизми?

– Ана, ўзи келяпти, – жавоб қилди ўсмир Клайдга ўйноқи ва кулранг кўзларини синовчан тикиб.

Клайд у кўрсатган томонга қараркан, башангрок кийинган киши илдам келаётганини кўрди. Кўринишидан кўпни кўрган бу кишининг ёши йигирма тўққиз ё ўттизда эди. У келишган, ҳаракатчан ва жуда ўхшатиб кийинган, кўринишидан кескин ва қаттиққўл, шунинг учун ҳам Клайд хижил бўлишдан ташқари юраги пўкиллаётганини ҳам сизди. Қирра бурни, юпка лаблари, тешиб юборгудай қараши ва даҳанининг учлилиги бу одамнинг жуда айёр ва маккор-

¹ Гольф (инглизча; golf) – тўп ва чавгонлар билан очик майдонда ўйналадиган спорт тури.

лигини кўрсатиб турарди...

– Ҳозиргина қўлида шотландча қалин жун рўмоя билан чиққан оппоқ сочли новча одамга кўзингиз тушдими? – деб сўради у ёрдамчисидан конторка олдида тўхтаб.

У бош ирғади.

– Менга айтишларича, у лорд Ландрэйл экан. У бугун эрталаб ўн тўртта сандиғи ва тўртта хизматчиси билан келди. Буни қаранг-а! Шотландиянинг мўътабар одами., у бошқача номда саёҳат қилиб юрибди. Бизнинг дафтарда исми жаноб Блант деб ёзилган. Инглизлар шунақа, кўрдингизми? Ишни жуда ўринлатишади-а?

– Тўғри айтдингиз, жаноб Скуайрс, – конторадаги ўсмир такаллуф билан жавоб қилди.

Шунда жаноб Скуайрс ёнига ўгирилувди, Клайдга кўз кири тушди. Конторкада турган ўсмир эса Клайднинг жонига ора кирди.

– Бу йигитча сиз билан гаплашмоқчи экан, – деди у жаноб Скуайрса.

Менда ишингиз бормиди? – жаноб Скуайрс Клайдга қараркан, уни ўрганаётгандай диққат билан разм солди: боланинг устидаги арзон костюми ҳам унинг назаридан четда қолмади.

Бу одам Клайдга унчалик ёкмади, аммо унда, иложи борича, дурустроқ таассурот қолдиришга уриниб кўрмоқчи бўлди.

Дорихонадаги жентльмен менга... – Клайд гап бошлади, яъни у сизга учрашишни маслаҳат берувди... эҳтимол, менинг бахтимга, сизга дастёр керакдир. Мен Кливленднинг Еттинчи кўча билан Бруклин-стритнинг муқолифинидаги дорихонада ёрдамчи бўлиб ишлайман, ҳалиги жентльмен эса менга сизнинг қўлингиздан... яъни у хаёл қилишчи... эҳтимол, сизда бўш жой бордир...

Клайд бу одамнинг совуқ синовчан тикилиб туришидан хижил бўлиб довдираб қолганидан нафасини аранг ростлаб, тушугини ичига ютди.

Клайд шунда умрида биринчи марта мабодо ишим бит-

син десанг, одамларга ёқшинг, уларга ёқадиган бирор нарса килишинг ёки, айтишинг керак экан, деб ўйлади. Шундан кейин ўзини аранг кўлга олди-да, сирли ва хушомадгўёна илжайиб, кўшиб кўйди:

– Менга уриниб кўр-чи, десангиз бас, ишга жон-жаҳдим билан киришаман.

Клайднинг қаршисида турган одам унга жавобан совуқкина қараб кўйди, холос. Унинг ўзи муғомбир бўлиб, пиятига минг хил йўллар билан етиб юрганидан чапдаст, эпчил, одамларни гапга сола оладиганларни ёқтирарди. Шундай бўлса ҳам, у ўзининг Клайд хусусидаги биринчи фикридан қайтиб, бошини чайқаб деди:

– Сизнинг бундай ишларда сира ҳам тажрибангиз йўқ-ку?

– Йўк, сэр, бироқ мен тезда ўрганиб оламан, жон-жаҳдим билан киришаман.

– Хўп, маъқул, ўйлаб кўраман, – деди дастёрлар бошлиғи иккиланиб, чаккасини кашларкан. – Ҳозир вақтим йўқ. Душанба кунни кечкурун келинг. Ўшанда гаплашамиз.

У шартга орқасига ўгирилиб, нари кетди.

Клайд ёлғиз ўзи қолганидан кейин нима гап бўлганига унчалик тушуна олмай кўзи олма-кесак тера бошлади. Нахотки, унга душанба кунни кечкурун келинг, дейилган гап рост бўлса? Нахотки, унинг ишлаш имкони... Клайд бошидан товонигача титраганича шарт орқасига бурилиб, кўчага чопиб чикди. Мана буниси зўр бўлди! Канзас-Ситидаги энг зўр меҳмонхонага ишга олишини илтимос қилувди, душанба кунни кечкурун келинг, дейишди! Шундайми?! Бу нима дегани бўлди?! Клайдга нахотки бу ажиб оламнинг эшиклари шунчалар тез очилаётган бўлса!

Чиндан ҳам шундай бўлса-я?

V БОБ

Бу воқеадан кейин Клайднинг хаёл куши қанчалар парвоз қилиб, бояги зўр меҳмонхонада ишлаганида нималарга стишмоқчи бўлганини фақат тасаввур қилиш мумкин, холос. Унинг хашам бобидаги тасаввури жуда кўпиртирилган, нотўғри ва беўхшов бўлиб, алахлашдан фарқ қилмас, шу чоғгача хаёлида ўралашиб юрган нарсалардан ҳосил бўлганди.

Клайд дорихонадаги ишига қайтиб борди: ишдан кейин уйига бориб, овқатини еб ётди. Бироқ, очигини айтганда, ўша кунлари, яъни жума, шанба, якшанба кунлари ва душанба куни оқшомгача кўкларда парвоз қилди ҳисоби. У нима қилаётганини ҳам сезмас, шунинг учун ҳам магазиндиги бошлиғи унга бир неча марта «кўзини очиб олиш»ни маслаҳат берган эди. Клайд ишдан кейин ҳам тўғри уйига эмас, яна ўша тарафга, Ўн тўртинчи кўча билан Балтимор-стритнинг муюлишига бориб, мухташам меҳмонхонани томоша қиларди. Ҳатто, ярим кечада ҳам меҳмонхонанинг учта эшигида эгнига сертугмачали, узун ва жигарранг укали либос, бошига катта қўнғир шапка кийган эшикбон турарди. Ичкарида, ҳарир шоҳи пардалар ортидаги ресторанинг катта пастки қаватидаги майхонада чироқлар порлаб турарди. Ташкарида таксилар ва хусусий машиналар сероб, қаердандир доимо мусика эшитилиб турарди.

Клайд меҳмонхонанинг олдига жума куни кечкурун, шанба куни, якшанба куни эрта билан ҳам келди, душанба куни кечкурун эса жаноб Скуайрс айтганидай яна меҳмонхонада ҳозир бўлди. Жаноб Скуайрс Клайдни эсидан чиқариб юборишга улгурганидан уни анча совуқ қаршилади. Бироқ унга чиндан ҳам яна битта дастёр зарур, Клайд эса ўшанга муносибдай кўринарди. Жаноб Скуайрс шунинг учун ҳам Клайдни ўзининг зина тагидаги кичкинагина идорасига бошлаб кирди-да, ўзини жуда катта тутиб ва бенарво ҳолда ота-онаси, қаерда туриши, илгари қаерда ва нима иш қилганлиги, отасининг тирикчилигини суриштир-

ди. Охирги савол Клайдни жуда гангитиб кўйди. У ғурурли бола бўлганидан ота-онасининг миссияга бошчилик қилиб, кўчада ваъз айтиб юришларини тилга олишга ор қиларди. Шунинг учун ҳам у фирмалардан бирида кир ювадиган машиналарни тарқатиш бўйича агент бўлиб ишлайди (ўзи гоҳо шундай бўларди ҳам), якшанба кунлари худо йўлига хизмат қилади, деди. Бу гап дастёрларнинг бошлиғига хуш келди, нега деганда, унинг кўл остидаги болалар тўғри ва пок яшашга унча мойил эмасдилар. Жаноб Скуайрс: «Ҳозирги иш жойингиздан тавсиянома келтира оласизми?» – деб сўради. Клайд бунга ижобий жавоб қилди.

Жаноб Скуайрс меҳмонхонадаги тартиблар жуда қаттиклигини тушунтиришга тушди. Кўпгина болалар меҳмонхонадаги жуда бошқача ва ўта дабдабали (жаноб Скуайрс буни бошқача сўзлар билан тушунтирди) ҳаётни кўрганларидан кейин гангиб қолиб, тўғри йўлдан тойишар экан. «Шунинг учун ҳам, – деди жаноб Скуайрс, – ёнларига жиндай пул тушиши билан ликиллаб қоладиган болаларни доимо ишдан бўшатиб туришимга тўғри келади. Менга лаббайгўй, тарбия кўрган, чаккон ва сезгир болалар керак. Улар озода бўлишлари, ораста ва тоза юришлари керак. Ишга ҳар куни вақтида, сира кечикмасдан ва сип-силлик бўлиб келишлари лозим. Ёки жиндай пул кўргандан кейин кўрслик йўлига ўтадиган ёки, майда гапларни кўпайтириб, тунги ишратларга бериладиган, кейин эса ишга кечикиб ёки ўлгудай чарчаб, қўли ишга бормай, юриш-туриши қийинлашиб келадиганлар бу ерда кўп тирикчилик қила олмайдилар. Бунақаларнинг дарров жавобларини бериб юборамиз.

Менинг бунақа бемазагарчиликларга тоқатим йўқ! Буни ҳозирданок кулоғингизга умрбод ва яхшилаб қуйиб олинг!

Клайд унинг гапини маъқуллаб, вақти-вақтида ҳозир-жавоблик билан: «Ҳа, сэр» ёки «Йўқ, сэр», деб турарди. У, пировардида, жаноб Скуайрсни бемаънилиқлар қилишни ҳаёлимга ҳам келтирмайман, бунақа нарсаларни табиатим ҳам кўтармайди, деб ишонтирди.

Жаноб Скуайрс шундан кейин болалар меҳмонхонада

ойига фақат ўн беш доллар олишларини ва бепул овқатла-
нишларини (меҳмонхонанинг энг пастки қаватида хизмат-
чилар учун махсус ошхона бор экан) айтди. Бола бирорга
меҳмоннинг жомадонини кўтаришиб кирса ёки бир кўза сув
келтириб берса, бирорта топширигини бажарса, чой пули
тушиб туриши, гоҳо меҳмонлар кўпроқ беришларини эшит-
ганида ҳам оғзи очилди-қолди. Ўн, ўн беш, йигирма беш
цент, гоҳо ундан ҳам кўпроқ беришаркан. Кунига шу тариқа
болалар тўрт доллардан олти долларгача чой пули ишла-
шаркан, гоҳо кўпроқ ҳам туширишаркан. Бу анча пул-ку, деб
ўйлади Клайд ичида. Бунақа кўп пул ишлаши мумкинлигини
эшитганида юраги ҳаприкиб кетиб, нафаси тикилиб қолаёз-
ди. Бир кунда тўрт доллардан олти долларгача-я! Бу ҳафтаси-
га йигирма саккиз ёки қирқ икки доллар деган гап-ку! У
ўзининг кулоқларига аранг ишонарди. Бу пул тагин ойига
оладиган ўн беш доллари ва ейдиган овқатининг устига-я!
Бундан ташқари, деб тушунтирди жаноб Скуайрс, дастёр-
лар меҳмонхонада кийиб юришадиган чиройли форма учун
маошдан ҳеч нима ушлаб қолинмайди. Формани фақат ишда
кийиш мумкин. Жаноб Скуайрс шундан кейин душанба,
чоршанба, жума ва якшанба кунлари Клайд эргалаб олтидан
тушгача, олти соат дам олганидан кейин эса кечқурун олти-
дан ярим кечагача ишлаши кераклигини тушунтирди. Се-
шанба, пайшанба кунлари фақат туш пайтидан соат олтигача
банд бўларкан. Шундай қилиб, у гоҳ пешиндан кейин, гоҳ
кечқурун бўш бўларкан. Бироқ бўш вақтларида нонушта ва
тушлик қилиши керак экан. Яна охирги гап шуки, у бошқа
болалар билан форма кийиб, йўкламага келиши ҳам керак
бўлиб, буни жаноб Скуайрснинг ўзи ҳар смена бошла-
нишидан нақ ўн минут олдин ўтказаркан.

Жаноб Скуайрс бошқа нарсаларни хаёлига келтираёт-
ган бўлса ҳам, улар ҳақда оғиз очмади. Унинг ўрнига
гапириб кўядиган одамлар топилишини биларди у. Шунинг
учун ҳам бунинг ўрнига нималарнидир тушунтиришга
тушиб кетди-да, гапларни туш кўраётгандай эшитиб турган
Клайдга тўсатдан:

– Менимча, ҳозирданок ишга туша оларсиз, дейман? – деб қолди.

– Ҳа, сэр! Албатта, сэр, – жавоб қилди Клайд.

– Зўр!

Жаноб Скуайрс ўрнидан туриб, эшикни очди.

– Оскар! – у курсида ўтирганларнинг яқинроғини чақирганди, бўйдор, елкалари кенг, озодагина форма кийган ўсмир зумда етиб келди. – Клайд Грифитсни, шундайми, ўн иккинчига, кийимхонага олиб боринг, Жекобс унга формали кийим топиб берсин. Лойиғи топилмаса, эртагача бирортасини тўғрилаб берсин. Менимча, унга Силсби кийиб юргани тўғри келиб қолса керак.

Жаноб Скуайрс шундан кейин конторкадан Клайдга қараб турган ёрдамчисига тушунтирди:

– Буни синамоққа оляпман. Бугун кечқурун ё эртага эрталабдан болалардан бирортаси уни йўлга солсин. Борверинглар, Оскар, – деди у Клайдни топширган болага. – Бунинг ҳеч тажрибаси йўқ, бироқ эплаб кетар дейман, – қўшимча қилди жаноб Скуайрс Клайд билан Оскар лифтардан бирига қараб юришгандан кейин яна ёрдамчисига қараб.

У шундан кейин Клайдни тўлов ведомостига қўшиб қўйишларини тайинлаб қўйгани кетди.

Клайд бу пайтда янги устозининг кетидан қолмай, шу чоғгача қулоғи эшитмаган нарсалардан воқиф бўлиб борарди.

– Бунақа жойда сира ишламаган бўлсанг ҳам, кўрқиб-нетиб ўтиришнинг кераги йўқ, – деб қўйди ўсмир гапининг бошида.

Клайд кейинчалик унинг исми Хегланд, ўзи Нью-Жерси штатининг Жерси-Сити деган жойидан эканлигини, ғалати сўзлари ва қилиқлари ҳам ўша ёкнинг таъсири эканлигини билиб олди. У новча, бақувват, малласоч, юзини сепкил босган, очикқўнгил ва вайсаки эди.

Улар «Хизматчилар учун» деган ёзувли лифтга киришди.

– Манави нарса ҳам, – Клайднинг ҳамроҳи гапида давом этди, – унча қийин эмас. Бундан уч йил олдин Буффалода иш бошлаганимда мен ҳам ғирт эдим. Сен бошқаларнинг ишларини кузатиб тур, уқдингми?

Клайд ҳамроҳига нисбатан саводлироқ бўлганидан, унинг талаффузидаги хатолар ва бегона сўзларни пайқаб ғаши келса ҳам, ўша дақиқада ўзига қилинаётган озгина эътибордан астойдил миннатдор бўлгани сабабли, самимий гапираётгани учун оккўнгил устозининг ҳар қандай нуқсонларини ҳам кечира оларди.

– Олдин бошқаларнинг ишини кузат, кейин ўзинг ҳам ўрганиб оласан. Қўнғироқ чалинади, сен эса курсининг чеккасида ўтирибсан, демак, навбатинг келибди, дарров ўрнингдан тургин-у, югур. Бу ерда илдамларни ёқтиришади, билдингми? Кўчадан битта-яримта кирса ёки лифтдан биттаси жомадони билан чиқиб қолса, курсининг чеккасида ўтирган бўлсанг, бошлиқ чакирадими ё йўқми, дарров бориб жомадонига ёпиш. Унинг айтишини кутиб ўтирма, гоҳо кўрмай ҳам қолади-да. Бу ерда ўзинг ҳам ҳушёр бўлиб туришинг керак. Бора солиб жомадонларга ёпишмасанг, чой пули ҳам ололмайсан, тушундингми? Бировнинг қўлида жомадони ё бошка нарсаси бўлса, унга қарашиш керак, нима, юкини унинг ўзи кўтариб юрармиди? Доимо конторкага яқинроқ ўтириш керак, нега деганда, меҳмонхонага кирган одам, аввало, дафтардан ўтиб, номер сўрайди, – лифтдан то юқорига чиққунларича Хегланднинг чакаги тинмади. – Нозир шундан кейин сенга калит беради, ўшанда юкни тўппа-тўғри номерга олиб киравер. Номерда ванна ва хожатхона бўлса, чироқларини ёқиб қўйгин, улар қаерда нима борлигини кўришсин, тушундингми? Кейин кундузи бўлса, пардаларни очиб қўй, кечкурун бўлса тушир, номерда сочиқ бор-йўқлигига ҳам қара, йўқ бўлса, ходимага айтиб қўй, шундан кейин ҳам чой пули беришмаса, чиқиб кетавер. Олдинига жиндай ивирсила, эшикнинг қулфланишини текшир, форточкани текшир, хуллас, пича хонада уймалаш, тушундингми? Ўшанда меҳмонларнинг калласи бўлса,

танга-панга узатишади, беришмаса – вассалом, чиқиб кета-
вериш керак. Ўшанда ўзингни хафа кўрсатма, сир бой берма,
тушундингми? Кейин меҳмонлар музли сув ё бошқа нарса
сўрашмаса ҳам, иш расво деявер. Ўшанда дарров пастга
тушиб, курсидан жойингни олавер. Бу иш қийин эмас. Чак-
қонгина бўлиб, меҳмонхонага кириб-чиқаётган одамларни
кўздан қочирмасанг бўлгани. Ҳамма гап шунда. Формани
олиб, иш бошлаганингдан кейин сменани тугатиб кетаёт-
ганингда бошлиққа бир доллар узатишни эсингдан чиқарма,
тушундингми? Бир кунда икки смена ишласанг, икки доллар
берасан. Тартиб шунақа ўзи. Ҳаммамиз шунақа қиламиз, шу
ерда илиниб қолай десанг, сен ҳам шундай қилишинг керак.
Бор гаплар шу. Қолганларини ўзинг биласан.

Клайд тушунди.

Бундан чикди, унинг йнгирма тўрт ёки ўттиз икки дол-
ларидан бир қисми, чамаси, ўн бир ёки ўн икки доллари кўл-
дан кетаркан-да. Майли, зарари йўқ. Ўшанда ҳам ёнида ўн
икки ёки ўн беш доллари, эҳтимол, ундан кўпроғи қолади-
ку! Бунинг устига овқат билан формаси. Ё худойим-е! Бу
ғирт жаннатнинг ўзгинаси-ку! Ҳамма нарса муҳайё!

Жерси-Ситилик жаноб Хегланд уни ўн иккинчи кават-
даги бир хонага бошлаб чикди, у ерда юзлари буришиб
кетган, сочлари оппоқ, нечага борганини ҳам, канақа одам-
лигини ҳам билиб бўлмайдиган бир чол бор, эди. Чол Клайд-
га ўша захотининг ўзида битта кийим танлаганди, лоппа-
лойик келди, уни тўғрилаб ўтиришга ҳам ҳожат қолмади.
Клайд қалпоқчалардан бир нечтасини кўриб, битта лойиғи-
ни топди-да, кийшайтириб кийиб олди. Сочини олдирса
бўлди энди. Хегланд ҳам: «Сочинг ўсиб кетибди, орқароқ-
дан сал олиш керак», – деб кўйди. Клайднинг ўзи ҳам Хег-
ланд гапирмасидан илгариеёқ фахмлаб юрарди. Сочи бунақа
қалпоқчага узунлик қилиб қолганидан Клайднинг ўзи ҳам
ғижинарди.

Клайд Хегланд билан пастга, жаноб Скуайрснинг ёр-
дамчиси бўлган жаноб Уипл ёнига қайтиб тушганларида у
шундай деди:

– Зўр. Кийим лоппа-лойиқ келибди, тўғрими? Майли, соат олтида ишга тушавер. Беш яримда келиб, формада чоракам олтида йўқламада қатнашасан.

Клайд шундан кейин Хегланднинг тегишли кўрсатмаларини эшитди, сўнг кийимхонага бориб, формасини кийимхона ходими кўрсатган шкафчага солиб кўйди-да, олдинига сочини олдиригани, кейин эса хурсандлигини ота-онасига маълум қилгани югурганича чиқиб кетди.

У «Грин-Дэвидсон»дай зўр меҳмонхонада дастёрлик қилади! Устида формаси, чиройли формаси бўлади. У ойига... Клайд онасига ойда қанча олишини аниқ айтмади. Аввалига, ўн бир ёки ўн икки доллар олсам керак, буни яхши билмайман, деб қўя қолди. У келгусида оиласи бўлмаса ҳам, ўзини анча ўнглаб олиши мумкинлигини бирдан сезиб қолганидан қанча олишини аниқ айтиб, ишни чалқаштиришни истамади. Нега деганда, ота-онаси жуда гапни кўпайтириб юборишади. Клайд шундан кейин: «Меҳмонхонада текинга овқатланаман, шу сабабдан уйга тушликка келишимнинг хожати йўқ», – деди. Бу унинг кўнглидаги иш эди ўзи. Бунинг устига у ажойиб меҳмонхонада яшаб, унинг ҳавосидан нафас олади... Истаса, уйига ярим кечадан олдин қайтмайди... яхши кийиниши мумкин... яхшигина танишлари ҳам бўлади... Кўнгилочар ишлар ҳам, албатта... Ўхў!

У турли-туман ишлар билан югуриб юраркан, хаёлига яна битта муғомбирона ва ажойиб фикр келиб қолди: у театрга ёки бошқа бирор жойга бормоқчи бўлган оқшомларда уйига келмаслиги ҳам мумкин, шунчаки шаҳарда қолаверади, кейин эса уйдагиларга ишладим, деб қўя қолади. Ҳаммадан ҳам овқат билан формали кийимнинг текинлигини айтмайсизми? Буни қаранг-а!

Буларнинг бари ниҳоятда ҳайратомуз ва қизикарли бўлганидан Клайд кўпроқ ўйлашга ҳам кўрқарди. Яхшиси, сабр қилиб, бу ажойиб ва ғаройиб оламда нималарга эриша олишини кўриш керак. Ҳа, шундай қилиш лозим.

VI БОБ

Эйса ва Эльвира Грифитсларнинг иқтисодий ва ижтимоий масалалар бобидаги ғирт тажрибасизликлари Клайднинг ўз орзуларини амалга оширишга кўмаклашди. Нега деганда, Эйса ҳам, Эльвира ҳам Клайд кирган ишнинг қанақалигини билишмас, билганлари ҳам Клайднинг билганларидан кўп эмасди. Улар бу иш Клайднинг ояғи ва ахлоқига, тирикчилигига ва бошқа кўп нарсаларга таъсир қилиши мумкинлигини хаёлларига ҳам келтиришмасди. Эйса ҳам, унинг хотини ҳам шу чоғгача даражаси тўртинчидан баланд бўлган меҳмонхоналарда туришмагандида. Ўзларидан бадавлат кишилар овқатланадиган ресторанларни ҳам кўришмаганди. Клайднинг ҳозирги ёши ва табиатига меҳмонхонанинг эшикларидан конторкага ва конторкадан эшикка жомадон ташишдан ташқари қандайдир бошқачароқ иш ва мулоқот топилиши мумкинлиги уларнинг хаёлларига ҳам келмасди. Шунинг учун ҳам улар соддаликларига бориб, Клайднинг ишига камроқ, масалан, ҳафтасига беш ёки олти доллар тўланса керак, деб ўйлашар, Клайд эса ёши ва қобилиятига кўра, уларнинг ўйлаганидан кўпроқ олиши мумкин эди.

Эрига қараганда пишиқроқ бўлган, Клайд ва бошқа болаларнинг ғамини кўпроқ ейдиган миссис Грифитс, Клайд ўзининг гапларига қараганда, вақтини кўп оладиган ва пули олдинги ишидагига қараганда камроқ бўлган янги иш топганига нега бунча суюнъяпти, деб боши қотарди. Тўғри, Клайд меҳмонхонада кўтарилишим, масалан, нозир бўлишим мумкин, деб шама қилган бўлса ҳам, қачон бунга етишишини ўзи ҳам билмас, олдинги ишида эса ҳеч бўлмаганда тушум бобида бир нарсалик бўлиши мумкин эди.

Шундай бўлса ҳам, миссис Грифитс Клайд душанба куни уйга ҳаллослаганича келиб, ишга кирдим, тезроқ галстугим билан ёқамни алмаштирмасам бўлмайди, сочимни олдириб йўкламага етиб боришим керак, деганида

ўғлига қараб, кўнг-ли жойига тушди. У шу чоғгача ўғлининг бирор нарсага бун-чалар қизикқанини кўрмаганди. Ўғли ҳаётда ўзини дадилроқ сезиб, қувноқ бўлиб юрса, ўзига яхши бўларди-да.

Клайд эрталаб соат олтидан ярим кечагача ишидан бўшамасди. У ахён-ахёндагина кечқурунлари бўш бўлар, хоҳлаб колгандагина уйига барвақтроқ қайтар, ўшанда ҳам сал вақтлироқ жавоб беришди, деб баҳона қиларди. Унинг табиатида қандайдир кескинлик ва шошма-шошарлик пайдо бўлди, мабодо ухламаган ва кийимини алмаштирамаган бўлса, ўша заҳоти уйдан қочиб қолишга ҳаракат қиларди... Буларнинг бари отаси билан онасини жуда ташвишга соларди. Меҳмонхона! Меҳмонхона! Клайд доимо меҳмонхонасига шошгани-шошган, гапларига қараганда меҳмонхона унга жуда ёқатгани ва ишини эплаётганини тушуниб олса бўларди. Унинг меҳмонхонадаги иши, ўзининг айтишича, содали сув сотишдан дурустроқ бўлиб, қисқа вақт ичида кўпроқ пул ишлаб оламан, деб ўйлар, бироқ ўша пуллар қачон келишини ўзи ҳам билмасди...

Клайд бундан ортиғини истамас ёки гапирини хоҳламасди.

Ота-она Гриффитслар Эста воқеаси туфайли Канзас-Ситидан Денверга кўчиб кетишимиз керак, деб ўйлашгани-ўйлашганди. Клайд эса зўр бериб Канзас-Ситида қолишнинг пайдидан бўларди. У, бошқалар кўчиб кетишаверсин, менинг бу ерда яхшигина ишим бор, уни маҳкам ушлаш ниятиданман, дерди. Ота-онаси кўчиб кетишадиган бўлса, ўзига битта хона топиб олади, у ёғи эса ёмон бўлмайди. Бироқ бу режа ота-онасига сира ҳам маъқул келмасди.

Клайднинг ҳаётида жуда улкан ўзгариш юз берганини айтмайсизми! Ўша биринчи окшомда соат бешдан қирк беш минут ўтганда ўзининг энг яқин бошлиғи жаноб Уиплнинг хузурига кирди, шунда у Клайдни формаси ярашганлиги учунгина эмас, балки, умуман, кўриниши яхшилигини ҳам мақгади. Ўша дақиқадан бошлаб, олам Клайднинг кўзига бошқача кўрина бошлади. Клайд билан яна еттита ўсмир ҳам

меҳмонхонага келувчиларга хизмат кўрсатадиган бюронинг ёнгинасидаги жаноб Уиплнинг хизмат хонасида ҳозир бўлишганда, бошлиқ уларни кўздан кечирди. Соат олтига занг уриши билан бутун гуруҳ вестибюлдан юриб, асосий бюро ва катта зинани ёнлаб ўтди-да, жаноб Уиплнинг конторкасидан ҳам нарига, узун курси томонга йўналди. Саккиз бола курсига тизилишиб (Клайд сафнинг энг охирида эди), чақириб қолишларини кута бошлашди. Улар ҳар қандай топшириқни бажаришга шай эдилар. Жаноб Уиплнинг сменадан бўшаган командаси хизматчилар хонасига келтирилиб, ўша ердан уларга жавоб бериб юборилганди. Жаноб Уиплнинг конторкадаги ўрнини энди унинг ўрнига келган жаноб Барнс эгаллаганди.

«Жиринг!»

Меҳмонхонадаги номерларга қарайдиган нозирнинг кўнғироғи жингилловди, биринчи бола югура кетди.

«Жиринг!» Кўнғироқ яна жингиллаганида иккинчи бола ҳам югура кетди.

– Навбатдаги! Марказий эшикка! – жаноб Барнс шундай деганди, учинчи бола мармар полдан эшикка югургилаб бориб, ичкарига кириб келаётган меҳмоннинг жомадонига ёпишди. Меҳмоннинг оқарган чакка соқоли ва ўзига ўтиришмайроқ турган сарғиш костюмини Клайд ҳали ғирт ғўр бўлса ҳам, юз қадамча жойдан пайқади. Чой пули деган нарса жуда сирли ва муқаддас нарса эди-да!

– Навбатдаги! – жаноб Барнс яна чақирди. – Тўққиз юз ўн учинчи нимани истаётганини билгин. Чамаси, унга музлив сув керак бўлса керак.

Шундан кейин тўртинчи бола ҳам кўздан ғойиб бўлди.

Курсида ўзига иш ўргатиш топширилган Хегланддан кейин бирма-бир сурилаётган Клайднинг бутун вужуди кўзқулоқ бўлиб кетганди ҳисоби. Асаби таранглашганидан аранг нафас дам-бадам титраб кетиб, ҳеч тинч ўтира олмасди. Хегланд унга ниҳоят шундай деди:

– Кўрқоклигингни йиғиштир! Жиловни маҳкам тут, тушундингми? Ҳаммаси жойида бўлади? Мен ҳам сенга

Ўхшаб биринчи келганимда шунақа қалт-қалт қилгандим. Бироқ бу иш эмас. Ўзни қўлга олиш керак, билдингми? Теварак-атрофингга ҳадеб аланглайверма, гўё биров билан ишинг йўқдай, рўпарангга қараб ўтиравер.

– Навбатдаги! – жаноб Барнс яна чакириб қолди.

Хегланднинг гаплари Клайднинг кулоғига аранг кирарди.

– Бир юз ўн бешинчи қоғоз билан патқалам сўраяпти.

Бешинчи бола кўздан ғойиб бўлди.

– Қоғоз билан патқалам керак бўлиб қолганда уларни қаердан оласизлар? – Клайд ёнидаги устозидан худди ўлимга ҳукм қилинган одамнинг гапидай илтижоли оҳангда сўради.

– Сенга калит берадиган нозирдан, дедим-ку! Ана, чап-да. У қоғоз билан патқалам беради. Музли сувни ҳозир биз йўқламага сафга тизилган залдан оласан. Хув анави бурчак-да кичкинагина эшик бор, кўряпсанми? Сув куйиб берадиган болага гоҳида ўн цент бериб турасан, уни ҳам хурсанд қилиш керак.

«Жиринг!» – нозирнинг кўнғироғи яна жингиллади.

Олтинчи бола ғинг демай аллақандай топширикни бажаргани кетди.

– Яна эсингда тут, – Хегланд навбати яқинлашаётганидан Клайдга сўнгги гапларини айтишга шошилди, – битта-яримта ичкилик сўрагудай бўлса, уни анави ердан, ошхонанинг нарёғидан оласан. Номларини адаштириб юборма, бўлмаса, меҳмонларнинг аччиғи келади. Кечкурун ҳунар кўрсатмоқчи бўлсанг, пардани тушириб, чироқни ёқасан, ошхонага кирмоқни хаёл қилсанг, каттасининг қўлига бир нима кистир, тушундингми?

– Навбатдаги!

Хегланд ирғиб турди-ю, кўздан йўқолди.

Клайд энди биринчи бўлиб қолганди. Тўртинчи бўлган бола керакмасмикинман, деб теварак-атрофига олазарак бўлганича яна унинг ёнига ўтирди.

– Навбатдаги! – Барнснинг овози эшитилди.

Клайд ўрнидан ирғиб туриб, унга кўндаланг бўлди. У ҳеч ким жомадон кўтариб кирмаётганидан хурсанд бўлса ҳам, топшириқни тушуна олмайман ёки илдам бажара олмайман, деб кўрқарди.

– Саккиз юз саксон иккинчига нима кераклигини билгин.

Клайд Оскар билан ўн иккинчи қаватга кўтарилгани эсида бўлганидан «Хизматчилар учун» деган ёзувли лифтга қараб югурди. Бироқ меҳмонларга аталган лифтдан чиқиб келаётган дастёр бола унинг хатосини кўрсатди.

– Номерга чақиришдими? – деди у. – Унақа бўлса, «Меҳмонлар учун» деган лифтга бор. Манави иккита лифт хизматчиларга ва юкли одамларга.

Клайд хатосини тўғрилашга ошиқди.

– Саккизинчига, – деди у.

Лифтда бошқа ҳеч ким йўқлигидан жуссаси кичкина лифтчи негр Клайдни гапга солди.

– Янги келдингизми? Сизни илгари кўрмовдим.

– Ҳа, ҳозиргина ишга тушдим, – жавоб қилди Клайд.

– Бу ер сизга ёқиб қолади, – деди негр бола дўстона оҳангда. – Билсангиз, бу ер ҳаммага ёқади. Сиз қайси қаватга, саккизинчигамиди?

У лифт кабинасини тўхтатгани, Клайд чиқди. У азбаройи ҳаяжонланганидан қайси томонга юришни сўрашни ҳам унутгани. Шунинг учун ҳам керакли номерни қидиришга тушганида, бошқа коридорга тушиб қолганига ишонч ҳосил қилди.: Оёғининг тагидаги юмшоққина жигарранг гилам, сарғиш рангдаги девор, шифтга ўрнатилган оппоқ чироқлардан тушиб турган майин ёғду – буларнинг ҳаммаси энг баланд ижтимоий фаровонлик, бекиёс камолот белгилари бўлиб кўринар, улар шу чоғгача билган-кўрган нарсаларидан жуда олисда эди.

Клайд ниҳоят 882-номерни топиб, кўрқа-писа такиллатди. Орадан бир лаҳза ўтар-ўтмас қия очилган эшикдан кўк, бироқ оқ-оқ йўли бўлган пижаманинг парчаси ва меҳмоннинг бир парча қизил юзи билан ажин босган битта кўзи кўринди.

– Мана сенга, доллар, ўғлим, – бу сўзлар Клайдга кўздан чиқаётгандай туюлди, ўша захоти бир доллар гутган кўл ҳам кўринди. Бу кўл семиз ва чиройли эди. – Атторга¹ бориб, менга бир жуфт тасма келтириб бергин. Бостон тасмасидан, ипаклигидан. Тезроқ!

– Хўп бўлади, сэр, – деди Клайд долларни оларкан.

Эшик ёпилиб, Клайд «аттор» нима дегани экан деб боши қотганича коридордан лифтга югурганича кетди. Клайд ўн еттига кириб қолган бўлса ҳам, бу сўзни билмас, илгари ҳеч қачон эшитмаган ёинки эшитган бўлса ҳам, эътибор бермаганди. Унга мабодо «эркаклар кийим магaзини» дейилганда дарров тушунган бўларди. Бироқ унга атторга боришни айтишди, у эса бунинг нималигини билмасди. Шунда пешонасини совуқ тер босди. Тиззалари қалтиради. Жин урсин-е! Нима қилади энди? Битта-яримтадан, ҳатто Хегланддан сўраса ҳам уни...

У лифтга кирганди, кабина пастга қараб кетди. Аттор... Аттор. Шунда хаёлига ярқ этиб бир нарса келди. Бунинг нималигини у билмайди ҳам дейлик. Нима бўлгандаям бир жуфт резина тасма керак-ку! Ипакли Бостон тасмаларини қаердан топса бўлади? Унинг эркаклар буюмлари сотиладиган магaзиндан топилиши аниқ-ку! Албатта, шундай! Эркакларнинг ички кийимлар магaзини. Магaзинга югуриш керак. Клайд шунинг учун ҳам пастга тушиб кетаётганларида негр бола самимий караб турганини сезиб, ундан сўради.

– Яқин орадаги эркаклар кийими магaзини қаердалигини билмайсизми?

– Мана шу бинонинг ўзида, жанубий эшикнинг ёнгинасида, – жавоб қилди негр. Клайд унинг бу гапини эшитганидан кейин жуда ҳам енгил тортиб, ўша томонга шошилди.

Клайд баданига маҳкам ёпишиб турган формаси ва бошидаги ғалати думалоқ қалпоқда ҳали ҳам ўзини ўнғайсиз ва ғалати сезарди. Гўё қалпоғи бошидан учиб кетай-кетай

¹ Аттор (арабча: атир-ува сотувчи) - уяв-элик, турли дориворлар, хушбуй нарсалар ва шу кабилар билан савдо қилувчи шахс.

дер, шу важдан у билинтирмай дам-бадам бостириброк кўярди. У чароғон магазинга югургилаб кирди-да, шоша-пиша:

– Менга бир жуфт ипакли бостон тасмасидан берсангиз!
– деди.

– Жуда соз, ўтлим, марҳамат! – паст бўйли, юзлари кипкизил, тепакал ва тилла кўзойнакли аттор тилёғламалик билан жавоб қилди. Меҳмонхонадагилардан бирортасига бўлса кераг-а? Мана, етмиш беш цент туради, манави ўн цент эса мендан сизга сийлов, – деди у тасмани ўраб, долларни кассага ташларкан. – Мен меҳмонхонанинг болаларига хизмат қилишдан хурсандман. Келаси сафар ҳам шу ерга келасиз деб умид қиламан.

Клайд ўн цент билан пакетни олди. У нима ўйлашини ҳам билмасди. Атторнинг ўзи тасма етмиш беш цент туради, деди-ку! Демак, йигирма беш цент қайтим бериши керак. Бундан чикди, ўн цент ўзига қолар экан-да. Энди эса... эҳтимол, меҳмон ҳам унга чой пули бсрар.

Клайд меҳмонхонага, лифтга қараб чоғди.

Қаердадир торли оркестр янграр, вестибюлни ажойиб куй эгаллаган эди. Клайднинг атрофдан у шу чоғгача кўрган одамларига мутлақо ўхшамаган, башанг кийинган ва сервикор кишилар шошилмай ўтишарди.

Лифтнинг эшиги очилди. Бир неча одам кабинага кирди. Клайд билан унга қизиқсиниб тикилаётган бошқа бир дастёр ҳаммадан кейин киришди. Бу дастёр олтинчи қаватда тушиб қолди. Саккизинчида Клайд билан кекса хоним чиқишди. Клайд 882-номерли эшикка шошилди ва тақиллатди. Эшик кия очилди. Ундаги меҳмон пижамасини ечиб, шимини кийишга ва соқолини олишга улгурганди.

– Э, келдингизми! – деб қўйди у.

– Ҳа, сэр, – жавоб қилди Клайд пакет билан қайтимни узатиб. – Аттор, тасма етмиш беш цент туради, деди.

– У ғирт талончи! Қайтимини эса, барибир, ўзинг олавер, меҳмон шундан кейин Клайдга йигирма беш цент узатиб, эшикни ёпди.

Клайд бир лахза қотиб қолди. «Ўтгиз беш цент, – дерди

у ичида, – ўттиз беш цент-а! Арзимаган битта юмушга-я! Нахотки, доимо шундай бўлса? Бўлиши мумкин эмас!» Айни пайтда оёқлари юмшоқ гиламга ботиб, қўли чўнтагидаги пулни сиқимлаб тураркан, ўзини ҳайқириш ёки қаҳқаха уришга тайёрдай сезарди. Арзимаган нарсага ўттиз беш цент тушганини қаранг! У ҳеч нима қилмаган бўлса ҳам, биттаси унга йигирма беш цент, бошқаси эса ўн цент берди!

Пастда эса у кабинадан отилиб чиқди. Вестибюлда уни яна оркестрнинг овози ром қилди, башанг кийинганлар орасидан дастёрлар курсиси томон бораркан, яна жунбишга тушди.

Шундан кейин Клайдни ёши ўтинқираб қолган эр-хотиннинг учта жомадони билан иккита соябонини олиб киришга юборишди. Бешинчи қаватдан меҳмонхонаси ҳам бор бўлган ётоқли ва ваннали номер олишган эр-хотин, афтидан, фермерларга ўхшарди. Эр-хотин йўлда гарчи унга чурк этмаган бўлишса ҳам, яхшилаб разм солишди. Клайд номерга киришлари биланоқ эшик ёнидаги тугмани босиб, пардани туширди ва жомадонларни жойлаштирди. Шунда Клайддан сира кўзини узмай келаётган кекса ва бесўнақай, чакка соқоллари басавлат кўрсатиб турган эркак ниҳоят тилга кирди:

– Сиз, йигитча, эпчил ва чакқон экансиз. Сизга айтсам, биз шу чоғгача кўрганларимиздан яхшисиз.

– Менимча, меҳмонхонада умуман болалар ишлаши керак эмас, – деб бидиллади шу дақиқада ён тарафдаги хонани кўздан кечириш билан банд бўлган хоним, – унинг пуфакдай дум-думалок, дўндиққина, хушмуомала хотини. – Ўғилларимдан бирортаси меҳмонхонада ишлашини хоҳламасдим... Бу ердагиларнинг аҳволини бир кўрсанг!

– Менга қаранг, йигитча, – фермер пальтосини ечиб, шимининг чўнтагини ковлаштиракан, гапида давом этди, – пастга югуриб тушинг-да, учта ё тўртта – борича кечки газета олинг, кейин кўзада музли сув ола келинг. Қайтганингизда ўн беш цент чой пули оласиз.

– Бу меҳмонхона Омахадагидан яхши, дадаси, – деди

унинг рафиқаси. — Бунинг гиламлари билан пардалари яхшироқ.

Клайд қанчалар содда бўлишига қарамай ичида кулиб кўйишдан ўзини тия олмади. Шунда ҳам ўзини маҳкам тутиб, ичидагини сиртига чиқармади-да, тангани олиб, ташқарига чиқди. Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмас сув билан кечки газеталарни келтирди-да, ўн беш центни чўнтагига урганича жилмайиб кетаверди.

Бу эса ажойиб оқшомнинг бошланмаси эди, холос. Клайд курсига ўтирди дегунча уни 529-номерга чакириб қолишди. Югуриб бориб, майхонадан икки шиша мева шарбати билан икки сифон содали сув келтириб бериш керак эди. Клайдга буюртмани бериш учун эшикни сал очганларида камин тепасидаги ойнадан олифтарок йигитлар ва кизлар тўдаси кўринди, улар чакчаклашиб ўтиришарди. Битта кўхликкина киз креслонинг бандида ўтирар, ястаниб олган йигит эса қўлини унинг белидан ўтказганди.

Клайд гарчи ўзини карамаётгандай кўрсатса ҳам, улардан кўз узолмай қолди. Ҳозирги дамда унга бу жаннатнинг дарвозасига қараётгани билан барабардай эди. Номерга ун-дан сал каттарок бўлган йигит-қизлар тўпланишган, улар кулишар, чакчаклашишар ва хатто ичишарди ҳам. Ичганда ҳам қандайдир музкаймоқни сув билан эмас, балки ота-онасининг айтишига қараганда, муқаррар ҳалокатга элта-диган ичимликларни ичиб ўтиришар, бундан сира тапвишда эмасликлари шундоққина кўриниб турарди.

Клайд пастга, майхонага илдам тушиб, ичимликлар билан ҳисоб-китоб қоғозини олди-да, номерга қайтди. Шунда унга ичимликнинг баҳоси бўлган бир ярим доллар билан ўзига йигирма беш цент чой пули беришди. Шунда у ичкаридаги сеҳрли манзарага яна бир бор нигоҳ ташлади. Энди бир йигит билан киз рақсга тушишар, бошқалари эса хиргойи қилишар ёки ҳуштак чалиб, жўр бўлишарди.

Номерларга илдам бориб, ичкаридагиларга билдирмай кўз ташлаш жуда нашъали эди. Бош вестибюлдаги ўзгариб

турувчи манзара ҳам Клайдни кам қизиқтирмасди. У бош конторкадаги нозирларнинг ишларини томоша қиларди. Бир нозир номерларга қарар, бошқаси келганларнинг юклар билан шуғулланар, яна бири келган хат-хабарлар билан шуғулланарди. Бу ерда кассир ҳам, унинг ёрдамчиси ҳам бор эди. Теварак-атрофда эса гул, газета, сигара сотадиган киоскалар, телеграф бўлими, такси хизмат бюроси кўринарди. Клайднинг назарида бу ерда ишлаётганларнинг барига меҳмонхонанинг нуқси текканлиги сезиларди. Теваракда эса савлатли эркаклар ва аёллар, йигитлар ва қизлар айланиб юришар ёки ўтиришар, ҳаммаларининг устларидаги кийимлари зўр ва замонага муносиб, мамнунликлари афтларидан шундоққина сезилиб турарди. Кўп одамларнинг туш пайтларда ва кечқурунлари зўр автомобиль ва соябонли араваларда келишларини айтмайсизми? Клайд, кираверишдаги чирок ҳамма ёкни ёритиб тургани туфайли, уларни яхши кўра оларди. Бу одамларнинг устларидаги ёпинғичлар, мўйналар ва бошқа нарсалар ҳам зўр эди! Меҳмонхона дастёрлари, гоҳо Клайднинг ўзи ҳам машиналар ёки лифтга ташиган жомадонлар-чи. Уларнинг қопламалари зўр материаллардан бўларди. Шунчалар ҳашамат! Жамиятда бой, кучли одам бўлиш дегани шу экан-да, чоғи! Бу – пулдор бўлиш дегани! Бу – қўнглингга нима хуш келса қилавер, Клайдга ўхшаган бошқа одамлар хизматингда бўлишади, дегани. Мана шу ҳашамларнинг бари сеники. Истаган пайтингда хоҳлаган ёғингга пиёда ёки бир нарсага тушиб бораверсан.

VII БОБ

Шундай қилиб, Клайднинг суяги қотишида, табиатига ўша пайтда яхши ёки ёмон куч бахш этувчи таъсирлардан энг хавфлиси «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасининг таъсири бўлиши мумкин эди. Америка тоғларининг иккита буюк тизмаси оралиғида давлатмандлик, ясама ялтироклик ҳукмрон бўлган бунақа жой топилиши гумон эди. Юмшоккина

мебеллар билан жиҳозланган ва ранг-баранг чироклари ғира-шира ёкиланган бўлса ҳам, ҳамма ёғи жилваланаётган қаҳвахона фақатгина ташқи дабдабага учадиган тажрибасиз ва ҳовлиқма қизлар учунгина эмас, балки анча тажрибалироқ ва пича сўлиганроқ кўринишлари қандайлигини унутмасликлари, ҳамма ёқ чароғон бўлишини эмас, балки сал-пал ёруғ бўлишини маъкул кўришлари зарур бўлган гўзаллар учун ҳам зўр учрашув макони эди. Шунга ўхшаган меҳмонхоналар қатори «Грин-Дэвидсон»га маълум тоифадаги одамлар қадам ранжида қилиб туришарди. Бу ерда асосан ёшини ҳам, ишини ҳам билиб бўлмайдиган, енгил муваффақият пайида бўлган ва меҳмонхона гавжум маҳалида бир-икки ва ҳатто уч марта кўриниб қўйиб, ўзини аён ёки ишратпараст бой, ёки диди баланд, аёллар офати қилиб кўрсатиш, ёинки юқоридагиларнинг ҳаммаси ҳам кўлимдан келади, дегандай юрган шуҳратпараст кишилар уймалашарди.

Клайд меҳмонхонага ишга кириши биланоқ ундаги янги оғайнилари бўлган ғалати ўсмирлар вестибюлдаги курсида бикинига бикинини қўйиб ўтирганларида бу ерда бўладиган кўп нарсалардан уни воқиф қилишга интилишарди. Улар Клайдга шу ерда бузук, ахлоқсиз, ҳамманинг ғазабига учраган, болалар билан айтиб бўлмайдиган алоқа пайида юрган эркаклар (Клайдга улардан бир нечтасини кўрсатишди) бўлиб туришини айтишди. Клайд аввалига бунинг нималигини тушунмади. Буни хаёл қилгандаёқ кўнгли ағдарилиб кетарди. Меҳмонхонадагилар шунда ҳам баъзи болалардан (айниқса, Клайд билан эмас, балки, бошқа сменада ишлайдиган биттасидан) шубҳаланишар, улар бир ўсмир айтганидай «тузоққа тушган» эдилар.

Майхона, ресторан ва номерлардаги томошалардан ташқари вестибюлдаги гапларнинг ўзиёқ ҳар қандай тажрибасиз ва кўп нарсанинг фарқига бормайдиган одамга унча-мунча пули ва жамиятда мавқеи бўлган киши учун ҳаётдаги асосий нарса гўё театрга тушиш, ёзда стадионга бориш, рақсга тушиш, автомобилда юриш, дўстларга зиёфат бериш ва

кўнгил очгани Нью-Йорк, Европа, Чикаго ва Калифорнияга боришдан иборат, деган нарсани уқтиришга кифоя қиларди. Меҳмонхонадаги болаларнинг деярли ҳаммаси ҳаётда даб-даба у ёқда турсин, ҳашамат ва дид деган нарсалардан маҳрум бўлганлари учун ҳам, Клайдга ўхшаб бу ерда кўрганларининг аҳамиятини ошириб кўрсатибгина қолмай, тақдирларидаги ногаҳоний ўзгариш бояги ҳаётга қадам қўйишларига яхши имкон беради, деб хаёл қилишарди. Бу пулдор одамлар кимлар, ўзларидан қолишмайдиган бошқаларда ҳеч вақо бўлмагани ҳолда, улар мана шу дабдабалар ҳузурини суриш учун нима қилиб қўйишибди? Клайд ҳаётда иши юришмаганларнинг иши тарақлаганлардан фарқлари нимадалигини тушуна олмасди. Бундай гаплар бошқа болаларнинг ҳам хаёлларига келарди.

Бунинг устига маълум тоифадаги хонимлар ва кизларнинг гаплари ва тўғридан тўғри гангитишларини айтмай-сизми. Улар ўзларининг давраларида эҳтимол босиқ бўлсалар ҳам бойликлари туфайли бу меҳмонхонага келиб туришар ва ғамза, табассум ва пул билан энг келишган йиғитларни ўзларига оғдириб олишарди. Клайднинг оғайнилари буни унга тез-тез гапириб туришарди.

Клайд меҳмонхонага кирган куннинг эртасига ўриндикда у билан ёнма-ён ўтирган, фамилияси Ретерер бўлган бола уни тирсаги билан туртиб, мўйнали кийимга беланган, оқ сариқдан келган ўттиз ёшлардаги қадди-қомати зўр жувонга имо қилди. Жувон вестибюлга кичкина кучукни етаклаб кираётган эди.

– Кўрдингми? – деб шивирлади у. – Эпчил кушчалардан бу! Сенга кейин гапириб бераман. Бунинг ҳунарларини қўяверасан!

– Қанақа ҳунар? – аёл Клайднинг кўзига жуда чиройли ва зўр кўринганидан ютоқиб сўради.

– Шунчаки, оддий... мен шу ерда ишлаганимдан бери саккизта эркак билан келганини кўрганман. Бизнинг Дойлга ҳам суйкала бошлаганди, ҳозир эса бошқасини топиб олган (Дойл дастёрлардан бири бўлиб, жуда чиройли ва кўркем,

киликлари ёқимли эди. Клайд уни ибрат олса бўладиган бола деб ҳисобларди).

– Ростми ўзи? – деб юборди Клайд жуда ҳайратда қолиб. Менга ҳам шунақа бахт насиб қилармикин, деб ўйлади ичида.

– Рост ҳам гапми? – жавоб қилди Ретерер. – Унинг кўзи шунақанги очки, асти кўяверасан. Одамларнинг айтишларича, эри Канзаснинг қаеридадир жуда катта ўрмончилик иши билан банд эмиш, бироқ хотини билан турмайди. Бу хотин олтинчи қаватдаги энг яхши хоналарни банд қилган бўлса ҳам, кўпинча, бўлмайди. Буни менга ходима айтувди.

Ретерер паст бўйли, чорпахил, кўринишдан хушрўй ва кулимсак, мулойим ва муомалада ёқимтой бўлганидан Клайд уни тезда маъқул кўриб қолиб, яқинроқ танишиб олиш пайига тушди. Ретерер ҳам Клайдга яраша муомала қиларди. У Клайднинг содда ва тажрибасизлигини кўриб, унга жон-жон деб дўстона хизмат қилишга рози бўлди.

Ок жувон ҳақидаги гап нозирнинг чақириси билан бўлиниб қолиб, бошқа давом этмади, аммо Клайдга кучли таъсир қилди. Жувон жуда кўркам, текис, гулбадан ва кўзлари ўтли эди. Наҳотки, Ретерер айтган гаплар рост бўлса? Ўзиям ўткир нарса-е! Клайд рўпарасидаги бўшлиққа тикиларкан, кўзига асабни қитиклайдиган нимқоронғи шарпа кўринар, унинг мазасини ўзига айтишга ҳам бўйни ёр бермасди.

Бу ўсмирларнинг ахлоқи ва фалсафасини айтмайсизми!.. Клайднинг назарида Кинселла паканагина, бақалоқ, оккўнгил ва тентакнамо, аммо анча келишган ва мард бўлиб, гапларга караганда ўлгудай картабоз эди. У бўш вақтининг уч кунини Хегланднинг ўрнини босиб, Клайдни дастёрликка ўргатди. У хушмуомала, Хегландга нисбатан тўғрироқ гапирса ҳам, Клайдга Ретерер сингари истараси иссиқ ва ёқимтой бўлиб кўринмади.

Клайдни бошиданок қизиқтириб қолган ва анча ҳавасини келтириб юрган Эдди Дойл ҳам жуда кўркам, ҳаракатлари-ю қилиқлари ўзига ёпишиб тушган, майин ва ёқимли

овозда гапирадиган ўсмир эди. Ниҳоятда жозибадор бўлганидан дуч келган одамани бирпасда ўзига ром қиларди-қўярди. Меҳмонхона хизматчилари ва ташқаридан келганлар ҳам ундан бирон нарса сўраб қолгудай бўлсалар борми, муомалани жуда ўрнига қўярди. Оёғидаги ботинкаси билан ёқаси кўзни қамаштиргудай ялтирар, сочлари доимо олинган, яхшилаб таралган ва энг сўнгги модада ёлланган бўлганидан, бамисоли киноактёрларга ўхшаб кетарди. Эддининг диди ва кийинишни ўрнига қўйиши, қойил қилиб тикилган жигарранг костюми, бошидаги кепкаси, галстук билан пайпоғи ҳам бир хил рангда бўлганидан, Клайд дарҳол қойил қолганди. Мен ҳам шунақа қилиб тикилган, белбоғли жигарранг пальтода юраман, дерди ўзича. Кепкам ҳам шунақа жигарранг бўлади. Костюмим жуда яхшилаб тикилган ва зўр бўлади.

Клайдни дастёрлик иши билан биринчи марта ошно қилган Хегланд исмли ўсмир ҳам унда тахминан шундай таассурот қолдирганди. Меҳмонхонадаги ёши каттароқлардан ва тажрибалироқлардан бўлган Хегланд ўзининг қувноқлиги, дастёрчиликка алоқадор бўлмаган барча ишларга безътиборлиги билан бошқаларга катта таъсир кўрсатарди. У бошқа ўсмирлар сингари унча ўқимишли ва силлиққина бўлмаса ҳам, жўшқин ва қайноқ табиати, пул ва кўнгилочар нарсалар бобидаги қўли очиклиги, қўйинг-чи, ботирлиги, бакувватлиги ва довюраклиги билан Клайдни ром қилган, бу жиҳатдан унга Дойл ҳам, Ретерер ҳам, Кинселла ҳам бас келиша олмасди. Унинг бакувватлиги ва довюраклиги гоҳо чегара билмасди.

Хегланднинг ўзи кейинчалик Клайдга айтиб берганига қараганда, у новвойнинг ёрдамчиси бўлган шведнинг ўғли бўлиб, отаси бундан бир неча йил муқаддам Жерси-Ситида онасини ташлаб кетиб қолган экан. Шу важдан Оскар ҳам, унинг синглиси Марта ҳам дурустроқ билим олишолмай, яхшироқ одамлардан таниш-билишлар ҳам орттиришмабди. Оскар ўн тўрт ёшида Жерси-Ситидан юк ташийдиган вагонда қочиб кетганидан бери ўз кунини ўзи кўриб юраркан. У

хам Клайд сингари лаззатлар гирдобидай туюлган ўзини куршаган ҳаётга телбаларча интилар ва бунда ҳар қандай кўргиликларга шай бўлиб, Клайдга ўхшаб кети нима бўларкин, деб юраги увушмасди... Унинг Спарсер фамилияли дўсти бўлиб, у Оскардан каттарок, Канзас-Ситидаги бир бойнинг қўлида ҳайдовчилик қиларди. Гоҳо у машинасини хўжайинига билдирмай олиб келиб, Хегланд билан айланиб келгани шаҳар атрофларига равона бўлишарди. Ошнасининг унча халол ва қонуний бўлмаган бу илтифоти Хегландни бошқа ўсмирлар орасида бошқачарок кўрсатар, омонатроқ бўлса ҳам, обрўсини ошириб турарди.

Хегланд Дойлга ўхшаб кўркам йигит бўлмаганидан қизларни ўзига оғдириш масаласида бозори касодрок, қўлга туширганлари ҳам хусн бобида унча зўр бўлмасди. Шунда ҳам у бу соҳасидаги саргузаштларидан жуда ғурурланиб юрар ва анча-мунча мактанар, Клайд эса тажрибасиз бўлганидан унинг гапларига ҳаммадан кўп ишонарди. Балки, шунинг учундир Хегланд ҳам Клайд унинг гапларига жон деб кулоқ солаётганини сезиб, бир кўргандаёқ ёктириб қолган эди.

Хегланд Клайд билан курсида бирга ўтириб қолганларида ҳар нарсаларни ўргатишини қўймасди. «Ўзингни ўзинг эплаш қўлингдан келса, – дерди у, – Канзас-Сити ажойиб жой». Хегланд бунгача бошқа шаҳарларда, Буффало, Кливленд, Детройт, Сент-Луисда ишлабди-ю, улардан бирортаси ҳам Канзас-Ситидай маъқул келмабди... Бунга асосий сабаб (Хегланд буни олдинига айтишни ўзига эп билмаганди) иши ўша шаҳарларда бу ердагидай юришмаганида экан. У «қозон-товоқ ювувчи», вагонларни супуриб-сидирувчи, водопроводчининг ёрдамчиси бўлиб ишлаган, то Буффалодаги меҳмонхонага жойлашмагунча қилмаган иши қолмаганди. Шундан кейин ҳозирда бу ердаги ишидан кетиб қолган бир йигитча Канзас-Ситига келишга унатибди. Бу ерда эса...

– Сенга айтсам, – дерди у, – бу ердаги чой пулини бошқа бирор жойда ололмайсан, буни мен биламан, ҳаммасидан

хам бу ернинг одамлари яхши. Уларга яхши муомалада бўлсанг, сени ҳам хафа қилишмайди. Мен бир йилдан бери шу ердан, нолийдиган жойим йўқ. Бу Скуайрс дегани ёмон йигит эмас, гашига тегмасанг бўлди, индамай юраве-ради. Қаттиққўлликка қаттиққўл, нега деганда, ўзини ҳам ўйлаши керак-да. Бировни бекордан бекорга ишдан ҳайда-майди. Буни биламан. Бошқаси унчалик қийин эмас. Ишингни тугатдингми, ўзингга ўзинг хўжайинсан. Йигитларимиз яхши, маишатни ҳам ўрнига қўйишади. Панд беришмайди, ғийбат қилишмайди. Бирор жойда ўтириш-пўтириш бўладиган бўлса, ҳаммаси боради. Бирор иш юришмай қолса, тўнғил-лаб ё дод-вой солиб юришмайди. Мен биламан, бу ерда нималар бўлмаган дейсан!

Клайд унинг вайсашларидан меҳмонхонадаги ҳамма болалар бир-бирлари билан яқин дўстликларини, Дойл эса бошқалардан ўзини гарчи баланд олиб юрмаса ҳам, ҳар ҳолда, бошқачароқ тутишини фаҳмлади. (Дойлнинг аёллар орасида бозори чакконрок, холос.) Меҳмонхонадаги дастёр болалар, дансинг¹, меҳмондорчиликка, карта ўйнаса бўладиган бирор жойга ва яна яхшигина қизчалар бўладиган «Кут Суини» деган манзилга ҳаммалари бирга боришарди. Хуллас, бунақа гаплар кўп бўлиб, Клайд илгари буларни эшитмаганди. Булар уни ўйлашга, орзу қилишга, хавотир-ланишга ва ўзидан ўзи бу ишлар яхши ва чиндан ҳам зўрми-кин, булар менга ҳам муносибмикин, деб сўрашга мажбур этарди. Нега деганда, шу чоғгача ота-онаси унга бутунлай бошқача таълим беришганди-да. Ҳозирда у жон қулоғи билан тинглаётган нарсаларда гарчи ноаниқ ва мужмал бўлса ҳам, кишини жуда орзиқтирувчи нимадир пинҳон эди-да.

Томас Ретерер-чи! Унинг бировга зарари тегмайдиган, душманликдан йироқ одамлигини бир кўришдаёқ билиб олса бўларди. Бўйи беш фут-у тўрт дюмдан² ошмас, семизгина, сочлари қора, кўриниши сарғишроқ ва кўзлари ўйноқи бола эди. Клайдга кейинроқ маълум бўлишича, у ҳам камба-

¹ Дансинг – майхона тепасига қурилган рақс майдончаси.

² Дюм – 25,4 миллиметр ёки 2,54 сантиметрга тенг бўлган узунлик ўлчови бирлиги.

ғал оиладан бўлиб, умрида бирор рўшнолик кўрмаганди. Бирок ўзига мустақил бўлганидан ўртоқлари уни яхши кўришар ва ҳар иш юзасидан у билан маслаҳатлашиб туришарди. Ретерер асли Уичитидан бўлиб, Канзас-Ситига яқиндагина келганди. Синглиси билан иккови тул онасининг асосий суянчиқлари эдилар. Ака-сингил оналарини ер-у кўкка ишоншмасди. Улар ёшликларида хиёнаткор оталари мулойим ва оқкўнгил оналарини қанчалар оёкости қилиб, хўрлаб ва алдаб юрганини кўришганди-да. Оила бир бурда нонсиз қолиб кетган кунлар ҳам бўларди. Ҳақини вақтида тўлай олишмаганидан квартирадан бир неча марта кўчага ҳам ҳайдалишганди. Томми билан синглиси бирорта мактабда узоқроқ ўқишолмасди ҳам. Ретерер ўн тўртга кирганда ниҳоят Канзас-Ситига келиб, тўғри келган ишни қила бошлади, ахири «Грин-Дэвидсон»га жойлашди. Кейинчалик бу ерга онаси билан синглисини ҳам кўчириб келди.

Клайд меҳмонхонанинг дабдабаси ёки ундаги ўсмирлардан ҳам (уларнинг қанақаликларини дарров билиб олганди) шимининг ўнг томонидаги чўнтагига тўхтовсиз равишда тушиб турганидан зил тортқизаётган майда садақалар оқимига кўпроқ беш кетарди. Одамлар унга беш, ўн, йигирма ва ҳаттоки, ярим долларлик тангаларни ҳам чой пули тариқасида узатиб туришганидан улар тобора кўпайиб борарди. Шундай қилиб, Клайд ишга тушган биринчи куни соат тўққизларга бориб, чўнтагидаги пули тўрт доллардан ошди, ўн иккида, навбати тугаган пайтда эса ёнида олти ярим доллар пули бор эди. Бу пулни у илгари бир ҳафтада топарди.

Хегланднинг айтишига қараганда, бу пулдан фақат бир долларини жаноб Скуайрсга бериши керак эди. Биргина ажойиб оқшомдаги зўр ва ҳайратомуз ишқида топган беш ярим доллари эса уники эди! Бунинг ростлигига у аранг ишонарди. Нега деганда, бу худди «Минг бир кеча»¹ эртакларидаги нарсаларга ўхшарди-да! Соат ҳам нақ ўн икки бўл-

¹ «Минг бир кеча» (арабча; «Алиф лайла ва лайла») - ўрта аср араб адабиёти ёдгорлиги. Асосан, XV асрда араб тилида таркиб топган эртаклар тўплами (қўлёзмалари XVII-XIX асрларга мансуб).

ганда қаердадир бонг чалиниб, кадам товушлари эшитилиб, учта бола пайдо бўлди. Улардан бири Барнснинг контор-кадаги ўрнини эгаллади, иккитаси унинг топшириқларини бажаришлари керак эди. Шундан кейин Барнснинг смена-сидаги саккиз бола унинг командаси билан кўзғалишиб, сафга тизилишди-да, эшикка қараб юришди. Клайд жавоб теккандан кейин идорадан чиқмай жаноб Скуайрсга яқин келди-да, унга бир доллар танга пул узатди.

– Тўғри, – деб қўйди жаноб Скуайрс.

Шундан бошқа гап бўлмади. Клайд бошқа дастёр болалар билан кийимхонага тушди-да, кийиниб олиб, формасини шкафчасига жойлаб, қоп-қоронғи кўчага чиқди. У бахтиёр, келажакдаги бахти ҳам унинг ўзига боғлиқ эди! Клайд бу нарсадан азбаройи ҳаяжонланаётганидан бутун вужуди титрар, ҳатто, боши ҳам айланарди.

Унинг шундай ишга жойлашганини айтмайсизми? Ҳар куни шунчадан пул топади-я! У эртага иш бошлашимдан олдин яхшилаб ухлаб олай деб уйига йўл олмоқчи бўлиб турганида меҳмонхонага ўн бир яримда бориши лозимлиги эсига тушиб қолиб, тунги қаҳвахонага бурилди-да, бир финжон қаҳва билан жиндай пирог сўради. У энди эртасига кундузи ўн иккидан кечқурун олтигача ишлашини, кейин эса эрталабки олтигача бўш бўлишини ўйларди, холос. Ўшанда яна пул топиб, анча-мунчасини ўзига сарфлайди.

VII БОБ

Клайднинг ҳаммасидан ҳам топган пулимнинг анча-мунчасини қандай қилиб ўзимда олиб қолсамикин, деган ўй кўпроқ бошини қотирарди. У иш бошлаганидан бери дастёрлар орасида вужудга келган келишувга кўра, пулнинг кўпроқ қисмини, кам деганда тўртдан учини умумий харажатга бериши керак эди. У ҳозир ҳафтасига кам деганда йигирма беш доллар оляпман, бир ойда оладиган ўн беш долларим ва сган-ичганим бундан ташқари, деса борми, ота-онаси, албат-

та, ҳафтада ўн-ўн икки доллардан бериб туришини иста-шади.

Клайд эса меҳмонхонадаги ҳар бир яхши кийинган ва кўркем йигитдан орқада қолмасликни анчадан бери кўнглига тугиб қўйганидан, ҳозирда бу нарсанинг имкони келганидан тезроқ ва яхшироқ кийиниш борасида уни ҳеч нарса тутиб тура олмасди. Шу ваздан онасига бир кунда топадиган чой пулим бир доллардан ошмайди, дейишга қарор қилди. Бўш вақти ўз ихтиёрида бўлиши учун ўзимнинг иш пайтим тугагандан кейин, кўпинча, оғриб қолган ёки бошқа ишда банд бўлган болаларнинг ўрнида ишлайман, меҳмонхона маъмурияти хизматчилардан фақат ишдагина эмас, балки кўчада ҳам дурустроқ кийиниб юришни талаб қилаётганини айтди. Ҳозирги кийимимда меҳмонхонага ҳадеб бораверсам бўлмайди, деди у. Жаноб Скуайрс шама ҳам қилди. Бирок болалардан биттаси жонимга ора кириш учун керакли нарсаларни насияга олса бўладиган битта жойни кўрсатди.

Бунақа ишларда пишиқ-пухта бўлмаган она унга ишонди.

Бундан бошқа гаплар ҳам бор эди. Клайд энди доимо меҳмонхонадаги унча-мунча нарсаларни кўраверганларидан кўзлари пишиб, яхши-ёмоннинг фарқига бориб, бузукчиликнинг баъзи шаклларида бохабар бўлган ўсмирлар қуршо-вида эди. Клайд улар билган баъзи нарсаларни шу пайтгача мутлақо билмасди. Шу ваздан у буларни эшитганида оғзи очилганича қолар, авваллари эса юраги орқасига тортиб кетарди. Масалан, Хегланд унга улфатлар топган пулнинг маълум проценти бир ойда бир марта маошдан кейин солма қилиб уюштириладиган маишатларга сарфланишини айтганди. Бу маишатлар улфатларнинг кайфияти ва нақдина пулига қараб, гоҳо анчагина машҳур, бироқ дабдабаси ортиқча бўлган иккита тунги ресторанининг бирида ичкилик ва «зўр» кечки овқатдан бошланарди. Ўшанда ҳаммалари бирорта қизни илаштириб олгани тўдалашиб берирок рақс залига боришар, бу ҳам камлик қилгудай бўлса, ўзларининг

хаёлларича машхур бўлган исловатхонага (булар «пансион-ли хоналар» деб ниқобланган бўларди) бош суқишар, ўзларининг мақташларича, у ерда арзимаган пулга «исталган кизни танлаб олса» бўларди. Ўсмирларнинг ҳаммалари жуда ёш, соддадил, сахий, қувнок ва келишган бўлганларидан, ўшанақа уйлардаги «хонимлар» ва кизлар хаёллари пулда бўлганидан йигитлар кадамларини узиб кетмасликлари учун, иложи борича, уларни хурсанд қилиш пайида бўлардилар.

Клайд шу пайтгача роҳат нималигини билмай келаётганидан ҳар хил кўнгилочар нарсаларнинг пайида бўлар, саргузашт ва маишат бобидаги ҳар бир шамага бутун вужуди билан қулок соларди. У бундай саргузаштларни маъқул кўрганидан шундай қилмасди, албатта. Очиғини айтганда, аввалига ўртоқларининг бунақа гаплари унга қаттиқ тегиб, эзилиб юрди. Нега деганда, буларнинг бари унинг болалигида қулоғига кирган ва кўп йиллар мобайнида қаттиқ ишониб юрган нарсаларига тамомила тесқари эди-да. Ҳозирги ҳаёт эса илгаригисига бутунлай ўхшамас, Клайд аввалги қувончсиз, одамни қийнайдиган ишлар билан ўтадиган кунларидан, ёшлигидан бери ота-онаси ўргатиб келаётган ишларидан қутулганидан анча енгил тортган, шунинг учун ҳам кўзига ажойиб ва қиёмат туюлган саргузаштлар сари интилгани-интилганди. У оғайниларининг гапларини ичида ёқтирмай турса ҳам, диққат билан ва ютоқиб тингларди. Ўртоқлари ҳам унинг мулойим ва қувнок бола эканлигини кўрганларидан кейин бирин-кетин театрга, ресторанга, гоҳо уйларига карта ўйнагани таклиф қилиша бошлади. Уни бир марта бемаза маконлардан бирига ҳам судрашди, аммо Клайд олдинига оёғини қаттиқ тираб туриб олди. Бироқ бора-бора, икковини ҳам ёқтириб қолганидан Хегланд ва Петерерлар билан жуда яқин бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам улар Фриссел ресторанида маишат қилишмоқчи бўлиб, Клайдни чақиришганида у рози бўлди.

– Эртага кечкурун биз Фриссел ресторанида навбатдаги маишатга тўпланамиз, – деди унга Петерер. – Биз билан

борасанми, Клайд? Ҳали бир марта ҳам биз билан ўтирмадинг-а?

Клайд бу пайтда меҳмонхонадаги вазиятнинг анча оройишини олиб, аввалги тортинчоқликларидан асар ҳам қолмаганди. У жон-жаҳди билан Дойлга ўхшаб пул ишлаш пайига тушганидан ҳаракатлари бекор кетмай янги жигар-ранг костюм, кешка, пальто, пайпоқ, галстукка тўғноғич ва устозининг оёғидагига ўхшайдиган ботинка сотиб олганди. Костюми ўзига худди қуйиб қўйгандай ярашар, шунинг учун ҳам энди аввалгидан ҳам кўркам кўринарди. Унинг эндиликда бошқача бўлиб кетганидан фақат ота-онасигина эмас, балки укаси ва синглиси ҳам ҳайратда бўлиб, сира ўзларига келиша олмасди.

Клайд тез орада қанақа қилиб бунчалик башанг бўлиб олди? Бунга қанча пули кетганикин? Ўткинчи башанглик кетидан қувиб, келгусидаги даромадига ишониб, анча-мунча қарзга ботмаганмикин, умуман, тўғри иш қилдими? Унга пул керак бўлиб қолиши мумкин эди-да. Оиладаги болаларга ҳам кўп нарса керак. Клайдни кўп ишлагга мажбур этиб, ҳар куни алламаҳалгача тутиб қолиб, ҳақни жуда кам тўлаётган меҳмонхонадаги ахлоқий ва рухий вазият болага тўғри келармикин?

Клайднинг ўзи бунақа гапларга, ҳозирча ҳаммаси яхши кетяпти, ишим унчалик оғир эмас, деб жавоб берар, буни жуда ўхшатарди ҳам. «Устимдаги костюмим унча яхши эмас, меҳмонхонадаги бошқа болаларнинг усти бошларига бир қарасангиз бўларди», – дерди онасига. Унча кўп пул сарфлаётганим йўқ. Олсам ҳам, ҳар қалай, насияга олганман, уни аста-секин тўлаб бораман.

Кечки овқат-чи! Бу энди бутунлай бошқа нарса. Маишат анча-мунчага чўзилса керак, унда онасига гумдон бўлиб кетганлигини қандай қилиб тушунтиради? Ретерер унга ўтириш тунги соат уч-тўртларгача боришини, Клайд хоҳлаган пайтида кета олишини айтганди. Бироқ келишувни бузса, яхши бўлармикин? Шундай-ку-я, бироқ болаларнинг кўпчи-лиги Клайдга ўхшаб ота-онаси билан бирга

туришмас, тур-ганларидан, масалан, Ретерер олинадиган бўлса, онасининг болалари нималар килиб юргани билан мутлақо иши йўқ эди. Ҳар қалай, бунчалар бемаҳал маишат қилиш яхши иш бўлармикин? Клайднинг янги дўстларидан Хегланд ҳам, Ретерер ҳам, Кинселла ҳам, Шил ҳам ичкилик ичишар, буни сира ҳам айб санашмасди. Бунақа пайтда ҳамма ичганидан Клайд ҳам жиндай тортса ҳеч нарса бўлмас. Ундан кейин хоҳламаса, ичмайди-қўяди. Клайд борадиган, уйдагилар суриштиришадиган бўлса, ишда ушланиб қолдим, дейдиган бўлди. Гоҳо-гоҳо уйига бемаҳалда борса нима қипти? Ҳозир у кап-кагга йигит бўлиб қолган-ку! Оиладагилардан кўп пул топмаяптими энди? Ўзига ўзи бемалол хўжайинлик қила-верса бўлади.

Клайд шахсий эркинлик мазасини сезиб, ажиб саргузаштларни ҳам кўз олдига келтира бошлаган, шу важдан онасининг ҳар қанча ҳай-ҳайлаши уни тутиб қололмасди.

IX БОБ

Клайд қатнашадиган ажиб маишат фурсати ҳам етди. Маишат Ретерер айтганидай Фрисселнинг ресторанида бўлиши керак эди. Меҳмонхонадаги ўртоқлари билан энди анча яқин бўлиб олган Клайд бундан бениҳоя хурсанд бўлганидан лаб-лунжини йиғиштириб ололмасди. Нега деганда, бугун унинг янгича ҳаёти бошланяпти-да. Бундан атиги бир неча ҳафта бурун у якка ўзи юрар, тенгқурлари орасида бирорта ҳам дўсти йўқ эди! Энди эса ажойиб улфатлари билан кечки овқатга отланяпти. Буларнинг бари кўз очиб, юмгунча бўлганини қаранг-а!

Ресторан ёшлик хаёллари таъсирида бўлган Клайднинг кўзига аслидагидан ҳам анча кўркемроқ кўринди. Бу ресторан Америкадаги эски вақтларда бўлган емакхоналардан пича дурустроқ эди. Унинг деворларига эски афишалар, актёр ва актрисаларнинг дастхатли портретлари осиб ташланган эди. Таомлари ҳам яхши бўлиб, бунинг устига хўжа-

йинининг кўнгли очик бўлганидан гастролга келган актёрлар, сиёсий арбоблар маҳаллий савдогарлар жон-жон деб келиб туришар, теварак-атрофидаги нарсалар жонларига текканидан, янгилик деса, югурган одамлар ҳам кадамларини узишмасди.

Аравакашлар ва такси хайдовчиларидан Фрисселнинг ресторани шаҳардаги зўр жойлардан бири деб эшитган ўсмирлар ҳам, уни ҳар ойда қилиб турадиган маишатлари учун кўз тагига олиб кўйишганди. Ресторандаги баъзи таомлар олтмиш центдан бир долларгача бўларди. Қаҳва билан чой эса қахвадон ва чойнакларда тортилар, хоҳлаган ичкиликни ичиш мумкин эди. Асосий залнинг чап томонида шифти паст ва катта каминли гира-шира ёритилган хона бўлиб, эркаклар, кўпинча, унга бурилишар, овқатдан кейин оловга яқинроқ ўтириб, чскишар ё газета ўқишарди. Бу хона ҳаммадан ҳам «Грин-Дэвидсон»лик болаларга ёкиб тушарди. Бу ерда улар ўзларини анча каттарок, тажрибалироқ ва чинакам аён сезишарди. Клайд жуда кўнгил кўйиб қолган Ретерер билан Хегланд ҳам кўпчилик болалар қаторида Канзас-Ситида бундан зўр жой топиб бўлмайдди, деб хисоблашарди.

Ниҳоят, белгиланган куни Хегланд, Ретерер, Поль Шил, Дэвис Хигби (у ҳам меҳмонхонада дастёр эди), Артур Кинселла ва Клайд ойлик маошларини олишиб, олтида ишдан чиққанларидан кейин муюлишдаги Клайд иш сўраб келган дорихона ёнида йиғилишди-да, ҳаммалари қаҳқаҳа-ю шовкин-сурон кўтариб, Фриссел томонга йўл олишди.

– Сент-Луислик йигитнинг бизнинг конторада кўрсатган хунарини эшитдингларми? – деди Хегланд йўлга тушганларида ҳаммага қарата. – Шанба куни телеграф орқали Сент-Луисдан ўзи билан хотинига меҳмонхонали, ётоқли ва ваннали номер буюрибди, хонага гул қўйишни ҳам тайинлабди. Менга буни номерлар нозири Жимми айтиб берди. Шундан кейин ҳалиги йигит жонони билан келибди, дафтардан эр-хотин сифатида ўтишибди, тушунарлими? Жонони яхшигина экан, мен кўрувдим. Э, эшитсанглар-чи! Йигит

меҳмонхонада уч кун турганидан кейин одамларимизнинг гаши кела бошлади, нега деганда, овқат-у бошқа нарсаларни ҳам номерга элтиб беришни буюрарди-да. Кейин у чор-шанба куни конторага келиб: «Хотиним Сент-Луисга қайтиб кетяпти, энди менга битта хона бўлса ҳам бўлади, сандигим билан нарсаларимни ўшанга олиб чиқиб қўйинглар, хотиним поездга кечикяпти», – дебди. Сандиқ эса мутлақо йигитга қарашли эмас, қизники экан, тушундингларми? Қиз ҳеч қаёққа бормас, бу нарса хаёлида ҳам йўқ экан. Кетадиган йигит экан. Ҳаммани бошлаб кетибди, билдингларми? Қизни сандиқ-пандиғи билан пулсиз ташлаб қочибди. Тушунарлими? Энди бўлса, меҳмонхонадагилар қизни сандиғи билан ушлаб туришибди, у бўлса йиғи-сиғи қилиб, дўстларига телеграммалар юборяпти. Анча-мунча пул тўлаши керак-да. Шунақа нарса бўлганми ўзи? Хонада гул турсин, тагин атиргул! Номерга бир кунда олти марта овқат ташиларди, ўзиям роса тортарди, у ёғи эса ўз-ўзидан маълум!

– Мен унинг кимлигини биламан, – деб юборди Поль Шил. – Унга вино келтириб берувдим. Бунда бир бало борлигини билувдим-а. Йигит жуда ҳам мулойим ва баланд овозда гапирарди. Чой пулига фақат ўн цент берарди, холос.

– Менинг ҳам эсимда, – деди Петерер. – У менга душанба кунги Чикаго газеталарини олиб келишни буюрган ва ўн цент берганди. У ўшандаёқ менга муттаҳам кўрунувди.

– Ҳа, биз роса қўлга тушдик, – деди Хегланд. – Энди эса қиздан пулни ундиришга ҳаракат қилишяпти. Қалай?

– Қиз менга ўн саккиз, йигирмадан ошмаган кўрунувди, – деб қўйди шу пайтгача индамай келаётган Артур Кинселла.

– Сен уларни кўрувдингми, Клайд? – деб сўради Петерер. У Клайдга иш ўргатиб юрганидан энди унга далда бериб, умумий суҳбатга тортиш пайида бўларди.

– Йўқ, эсимда йўқ, – жавоб қилди Клайд. – Менга унинг номерига чиқишни айтишмаган бўлса керак.

– Бўлмаса, зўр нарсани кўришни бой берибсан. Йигит баланд бўйли, устига қора ва узун инглизча пальто кийган,

калпоғини бостириб олган, оёғида сарғимтир узун пайпоғи хам кўринарди. Унинг кўлида хассачаси билан айланиб юрганини бир кўрсанглар эди! Мен уни олдинга бирорта инглиз герцоги бўлса керак, деб ўйловдим. Бошданоёк инглизча кийиниб, каттикрок гапириб, атрофимдагиларга буйруқ бераверсам, ҳамма лаққа тушиб, ким бўлсаям ишонаверади, деган-да.

– Бу тўғри, – деб қўйди Дэвис Хигби. – Инглизча одат хам антика нарса-да. Ўзим хам ўшанақа кийинишдан қочмасдим.

Улар икки марта муюлишдан бурилишиб, иккита кўчани бирин-кетин кесиб ўтишиб, ниҳоят ҳаммалари тўдалашиб, Фрисселнинг ресторанига кириб келишди. Ресторандаги чинни, кумуш буюмлар, хўрандаларнинг чехраларида ўйнаётган кучли ёғду Клайднинг кўзини қамаштирди, одамларнинг ғала-ғовури ва идишларнинг шараклашидан кулоклари битиб кетди. У «Грин-Дэвидсон»ни ҳисобга олмаганда, шу пайтгача бунақа жойда бўлмаган, ҳар нарсадан воқиф, тажрибали болалар билан хам юрмаганди!

Улфатлар девор ёнига чўзиб қўйилган чарм диван олдидаги столчаларга яқин келишди. Рестораннинг мудири доимий мижозлардан бўлган Ретерер, Хегланд ва Кинселлани таниб, иккита столчани кўшиб, стакан, нон ва сариёғ келтиришга буйруқ берди. Улфатлар столча атрофига ўтиришди, Клайд, Ретерер ва Хигби девор ёнидаги диванда, Хегланд, Кинселла ва Шил уларнинг тўғрисиغا ўтиришди.

– Мен беозор эски Манхэттен виносидан бошлайман, – деди Хегланд столчалар атрофида ўтирган халойиққа ютоқиб тикиларкан, ўзини чиндан хам зўр билиб. Қизғиш бугдойранги, серҳаракат мовий кўзлари ва бошида тикондай диккайиб турган тўқ сариқ сочлари билан у худди катта уришкок хўрозга ўхшаб кетарди.

Артур Кинселла ҳам Хегландга ўхшаб, бу ерга келиши биланоқ ўзини қўйиб, зўр йигитлигидан хузур килаётганди. У жуда бемалол енгини тортиб қўйиб, менюни кўлига олдида, унинг орқа томонидаги винолар рўйхатини кўздан кечи-

раркан:

– Мен бўлсам, энг аввал кучсиз мартини¹ ичишни маъкул топардим, – деди.

– Мен эса содали вискидан² бошлайман, – гўштли таомлар рўйхатини кўздан кечираётган Поль Шил тантанавор оҳангда шундай деб қўйди.

– Бугун мени коктейлларингдан³ кутқаринглар, – деб қўйди Ретерер кувноқ оҳангда бўлса ҳам, кескин қилиб. – Мен бугун кўп ичмайман дедимми, кўп ичмайман. Бир стакан сельтерли⁴ рейнвейн⁵ ичсам бўлади.

– Ҳой, манавининг гапини эшитинглар, – Хегланд норози бўлиб хитоб қилди. – Рейнвейндан бошлармиш! Тагин бу Манхэттен вносининг эски ошуфтасимиш-а! Сенга нима бўлди, Томми? Менимча, бир яйрамоқчи эдинг, шекилли?

Яйрамоқчиман-да, – Ретерер унга эътироз билдирди. – Бу ерда борини гўлқиллатиб ичмасдан яйраса бўлмас эканми? Бугун ҳушёр қолмоқчиман, эрталаб яна ҳайфсан олишни истамайман, нима иш қилаётганимни тушуна олмайман ҳам. Ўтган сафар ишга аранг эмаклаб чикувдим.

– Тўғри! – Артур Кинселла унинг гапини кувватлади. – Мен ҳам эсимни йўқотгунча ичишни хоҳламайман. Бироқ ҳозирча бундан хавотирланмаса ҳам бўлади.

– Сен-чи, Хигби? – деб сўради Хегланд кўзлари каттакатта ўсмирдан.

– Менга ҳам Манхэттендан, – у шундай дея ёнида турган официантга қараб, ундан сўради: – Ишлар қалай, Дэннис?

– Нолимайман, – жавоб қилди официант. – Кейинги кунларда жуда яхши. Меҳмонхонада ишлар дурустми?

– Зўр, зўр, – таомлар рўйхатини кўздан кечираётган Хиг-

¹ Мартини – вино ва арвининг аралашмасидан тайёрланадиган спиртли ичимлик.

² Виски (*инглизча*: whisky -- оби ҳаёт): ўткир алкоғолли ичимлик (ҳажмига кўра спирт микдори 40-50 %). Асосан Англия ва АКШда тарқалган.

³ Коктейль (*инглизча*: cocktail - ҳўрознинг думи) – 1) спиртли ичимликларнинг (хоньяк, ром ва бошқалар) баъзан қанд, мева ва турли зирavorлар қўшиб тайёрланадиган, совитилган аралашмаси; 2) мева шарбати, сут ва шу қабилар шакар, резавор ва бошқалар қўшиб тайёрланадиган алкоғолсиз ичимлик.

⁴ Селтер суви – Голландиянинг минерал (маъданли) суви.

⁵ Рейнвейн – оқ узумдан тайёрланган ўткир немис виноси. Бу вино Германиянинг Рейн шаҳрида тайёрланади. Шунинг учун Рейнвейн дея номланган.

би шодон жавоб қилди.

– Сен-чи, Грифитс? Нима ичасан? – деб сўради Хегланд.

У буюртмалар бажарилиши, ҳисоб-китоб тўғри бўлиши-ни кузатиб бориш ва чой пули бериш учун ишбоши қилиб сайланган ва ҳозир вазифасини бажараётган эди.

– Ким? Менми? О, мен... – деди Клайд бу саволдан довдираб қолганидан.

У шу дамгача қаҳва ёки содаланган сувли музқаймоқдан бошқа нарсани оғзига олмаганидан бошқалар ўзларига бемаллол коктейль ва вискилар буюраётганларидан кути учганди. Клайд жуда ҳам унчаликка боролмасди, албатта... Шундай бўлса ҳам, у оғайниларининг гапларидан бундай оқшомларда ҳаммалари ичишларини билганидан бошқалардан орқада қолишини кўз олдига келтира олмасди. Ичмайман деса, улар нималар деб ўйлашаркин? Клайд бу улфатга қўшилганида бошиданок улар қатори ўзини иш кўрган одамдай кўрсатиш-га интилиб келарди. Шунда ҳам, ҳар қалай, кўп йиллар мобайнида майхўрлик ва ёмон улфатнинг «дахшат»лари тинимсиз равишда кулоғига қуйиб келинганлиги яхши эсида эди. Ичида ота-онаси доимо тилга оладиган оят ва нақлларга қарши бўлиб, Грифитсларнинг миссиясига келиб, жон саклашга уринадиган жулдурвоки бекорчи ва иши юришма-ганлар тўдасининг ҳафтафаҳмлиги ва арзимаслигидан наф-ратланиб юрса ҳам, энди, ҳар қалай, иккиланарди. Ичсинми ё ичмасинми?

Ўтмиши эсига тушганида бир лаҳза иккиланиб турди-да, кейин:

– Начора, мен... мен ҳам сельтерли рейнвейндан ичаман, – деди.

У бунинг энг осон ва бехатар жавоблигини тушунарди. Рейнвейннинг сельтер билан коктейли унча гангитмаслигини Хегланд билан бошқалар ҳам айтишганди. Шунда ҳам Ретерер, ҳар қалай, ўзига нақ рейнвейн буюрганидан Клайднинг гапи кулгили чикмади, бошқалар ҳам бир нарса дейишмади. Буни Клайднинг ўзи ҳам сезиб турарди.

– Менга қаранглар, нима бўляпти ўзи? – Хегланд аянчли

ҳолда хитоб қилди. – У ҳам сельтерли рейнвейн ичмоқчи! Бирор нарса қилайлик, бўлмаса ўтиришимиз тўққиз яримда тугайди.

Кўриниши силлиққина бўлишига карамай, анча кескин ва сершовқин Дэвис Хигби Ретерерга ўтирилди:

– Нега сен шу пайтдан сельтерли рейнвейн деб бошни котиряпсан, Том? Бугун яйрамоқчимасман?

– Нимагалигини айтдим-ку! – жавоб қилди Ретерер. – Ундан кейин олдинги сафар ўша макончага кирганимизда ёнимда қирқ долларим бор эди, чиққанимда бир цент ҳам қолмовди. Бу сафар аклимни йўқотмоқчи эмасман.

Клайд гапларга кулоқ соларкан, ичида «ўша маконча» деб кўйди. Бундан чиқди, роса еб-ичганларидан кейин маконча деб аталадиган ўшанака уйга боришаркан-да. Бунга шак-шубҳа бўлиши мумкин эмасди. Клайд бунинг нималигини биларди. У ерда хотинлар... ёмон хотинлар... бузук хотинлар бўлишади. Нима қилади энди? Нахотки, ўзи ҳам...

Клайдга умрида биринчи марта шу чоғгача орзиқиб юрган нарсасига етишадиган, кўпдан буён ўзига тортиб, чалғитиб, ром этиб ва юрагига жиндай кўрқув солиб юрган буюк ва эсни тескари қилиб юборувчи сирдан воқиф бўладиган кун келганди. У гарчи буларнинг ҳаммаси, умуман, хотинлар ҳақида кўп ўйлаган бўлса ҳам, бирортаси билан алоқа қилмаганди. Энди эса... Энди...

Шунда у бирдан бутун вужуди дам ёниб, дам музлаб кетаётганини сезиб қолди. Юзи билан кўли кизиби, нам тортиб, ёноклари билан пешонаси ёнарди. Хаёлига ғалати, кескин, алдовчи ва ваҳимали нарсалар келар, аъзойи балани жунжикарди. У хаёлни қочирадиган ишрат онларини беихтиёр раришда кўз ўнгига келтираркан, дархол унутишга уринса ҳам, ҳаракати беҳуда кетарди. Булар унга ҳеч тинчлик бермасди. У энди булар кўз ўнгидан кетишини ҳам, кетмас-лигини ҳам истарди... Шунда ҳам, барибир, юрагидан ва-ҳима нари кетмасди. Нахотки, у шунчалик кўрқоқ бўлса? Ўртоқларини эса бўлажак маишат сира ҳам ташвишга солмасди. Улар жуда қувноқ, кулгидан бўшамай

бир-бир-ларига тегишишар, илгариги маишат пайтида бўлган қизиқ-қизиқ нарсаларни эсга олишарди.

Мабодо бу гаплардан онаси хабардор бўлса, нима деб ўйлайди? Она! Клайд ҳозирги дамда онаси ҳақида ҳам, отаси ҳақида ҳам ўйлай олмас, шунинг учун уларни эсидан чиқаришга уринарди.

– Кинселла, Пасифик-стритдаги уйда ўша кичкинагина малла сочли қиз эсингдами? – хитоб қилди Хигби. – У сенга Чикагога қочиб кетайлик, деб ялинувдиямми?

– Албатта, эсимда, – Кинселла ҳозиргина официант келтириб қўйган мартини виносидан ўзига қуяркан, ҳингиллаб қўйди. – У ҳатто менга меҳмонхонангни йиғиштирасан ҳам деган, дурустроқ бирор иш бошлаб юборишинга қарашман, деб ваъда берганди. Мабодо у билан бирга бўлсам, ишламасдан маза килиб юрарканман.

– Ҳа, унда битта ишинг бўларди, холос! – деб қўйди Ретерер.

Официант Клайднинг рўпарасига қадаҳда сельтерли рейнвейн келтириб қўйди. Тевара-атрофида бўлаётган гаплардан жуда ҳаяжонга тушиб, қизиқиши ортиб ва ҳаваси келиб ўтирган Клайд қадаҳ кўтариб, винодан татиб кўрди, уни майин ва ёқимли деб топди ва биратўла уриб қўя қолди. У ўз хаёли билан банд бўлганидан бу қандай рўй берганини ҳам сезмай қолди.

– Қойил, – деди Кинселла жуда самимий оҳангда. – Бу нарса сенга маъкул келади.

– Ҳа, бу сира ҳам ёмонмас, – деб жавоб қилди Клайд.

Ишнинг тез жўнашиб кетаётганини кўриб, Клайд бу улфатда янги бўлганидан мадад ва ёрдамга муҳтожлигини фахмлаб турган Хегланд официантни чақирди:

– Менга қара, Жерри! – шундан кейин Клайд эшитмайдиган қилиб қистирди: – Ўшанисидан, кўпроқ қилиб...

Ўтириш давом этди. Улфатларнинг бор қизиқарли мавзулари – илгариги саргузаштлари, олдинги ишлари, усталик билан қойил қилган нарсалари ҳақидаги ҳамма гаплари охирига етганда соат ўн бирга яқинлашиб қолганди. Клайд-

нинг булар ҳақида фикр юритиб олишга вақти етарли бўлганидан, энди ўртоқлари ўйлаганидай унчалик хом эмасман, деган хаёлга мойил эди. Боринги, шундай бўлганда ҳам... Ёнидагилар кимлар ва нимага интилишади? Хегланд, Клайд сезиб олганидай, шухратпараст, тентакнамо, бакироқ ва арзимаган мақтовга учаверади. Қизик ва ажойиб йигитлардан бўлган Хигби билан Кинселла эса Клайднинг назарида гурурланишга арзимайдиган нарсаларни гапириб, мақтанишга тушиб кетишган эди: Хигби автомобилга тишим ўтади (амакисининг бу ишга қандайдир дахли бўлган экан), дер, Кинселла эса карта ва ҳатто опик ўйнашга устаман деб, олиб кочарди. Ретерер билан Шил эса меҳмонхонадаги ишларидан мамнун бўлиб, бундан буён ҳам бошқа нарсани орзу қилмай ишлайверишга тайёр эдилар. Клайд буни илгарироқ пайкаганди. Клайд эса ҳозирнинг ўзидаёқ дастёрлик вазифасида қолиб кетишини тасаввур ҳам қила олмас эди.

Айни пайтда у, ҳали ҳеч қачон бормаган жойга ҳаммалари жўнаб кетадиган дақиқа тўғрисида ўйлаб, бирмунча хавотирга тушаётган эди. Ҳаммалари ресторандан чиқишганларида кечирим сўраб қўя қолгани маъқулмикин? Ё ҳамма билан бирга бориб, биринчи муюлишдаёқ чап бериб, уйига қайтиб келсинми? У бунақа жойларда энг ёмон касал юктириши мумкинлигини, одамлар ўша ерда орттирган курсурлардан кийналиб ўлиб кетишларини эшитганди. Онаси бу ҳақда, гарчи бирор нарса билмаса ҳам, кўп маърузалар қилганди. Шундай бўлса ҳам, энди Клайднинг қаршисида бу кўрқувларни рад этаётган бир асос кўндаланг турар, бу эса қилмоқчи бўлаётган ишларидан сира ҳам тап тортмаётган янги ўртоқлари эди. Аксинча, бу улар учун кувноқ ва ғаройиб саргузашт эди, холос.

Чиндан ҳам Клайднинг иши ёки гапидан ҳам унинг қараши, сўраши ва кулоқ солишини яхши кўриб, унга жуда яқин бўлиб қолган Ретерер бикинига тирсаги билан туртиб, кула-кула сўрарди:

– Хўш, қалай Клайд? Бугун иш бошлаймизми? – шундан кейин унинг оғзи жуда тарвақайлаб кетард ёки Клайд жим

колиб, хаёлга ботганини кўриб, дерди: – Кўркма, сени еб кўйишмайди, жуда нари борса тишлашади.

Хегланд эса гоҳо-гоҳо макганишдан тўхтаб, Ретерернинг шамаларини илиб кетиб, кўшимча қиларди:

– Одам деган умр бўйи шундай қолавермайди-да. Бунақа бўлмайди. Сенга бирор нарса бўлса, мана биз турибмиз.

Клайд асабийлашганидан ниҳоят жаҳл билан уларнинг гапини бўлди:

– Кўйсанглар-чи, энди! Масхара қилаверманглар! Мендан кўп билганларингдан мактанишларинг керакми?

Ретерер Хегландга Клайдни тинч кўй, деб кўзини кисиб кўйди, ўзи эса шивирлади:

– Аччиғланма, қария, ҳаммаси жойида. Жиндай ҳазиллашдик, ўзинг тушунасан-ку!

Ретерерни яхши кўрадиган Клайд тез юмшади-ю, аммо сир бой берганига ачинди.

Улфатлар роса гап сотиб, еб-ичиб бўлганларидан кейин ўн бирларга яқин Хегланд бошчилигида ресторандан чиқишди. Уларнинг бузуқ ва ёмон ниятлари эс-хушларини йиғиб олишларига, ўзларини маънавий ва ахлоқий жиҳатдан кўздан кечириб, камчиликларини эътироф этишларига йўл бермас, бунинг ўрнига ҳаммалари гўё уларни шунчаки қизик бир иш кутаётгандай чакчаклашиб боришарди. Клайд уларнинг илгариги саргузаштларига ажабланиб ва ижирганиб кулоқ солиб борарди. Чамаси, улфатларнинг барига улар бир марта бўлишган «Беттинанинг уйи» деб аталган бузуқ-хонадаги воқеа сира тинчлик бермасди. Уларни бу жойга бошқа меҳмонхонада ишлайдиган Кичкина Жонс деган бебош бола олиб борганди. Ана шу Кичкина ва Бирмингэм исмли яна бир йигитча роса ичиб олган Хегланд билан у ерда роса хунарлар кўрсатишганидан қамалишларига сал қолганди. Клайд уларнинг гапларига кулоқ соларкан, сиртдан қараганда жуда одобли ва ораста бўлган бу болаларнинг шунақа қилиқлар қилишларига аранг ишонарди. Уларнинг қилган ишлари расво ва хунук бўлганидан Клайднинг ҳатто кўнгли сал айниб кетди ҳам.

– Чиқиб кетаётганимда иккинчи қаватдан қизнинг кўзадаги сувни устимдан қуйгани эсларингдами? – Хегланд қаҳқаҳа урди.

– Иккинчи қаватдаги ху ўша семиз-чи! Эшикдан томоша қиламан, деб келгани эсларингдами? – кулди Кинселла. – У ўт тушди ё исён чиқди, деб ўйлаган бўлса керак-да!

– Ўзинг-чи, ху анави кичкина бақалоқ Пигги билан, эсингдами, Ретерер? – деди қаҳқаҳадан нафаси тикилаёзган Шил зўрға.

– Қийналиб кетганидан бечоранинг оёқлари майишиб кетувди! – деди Хегланд кулоқни ёргудай бўлиб. – Кейин икковлари зинадан роса юмалашди-да!

– Буларнинг барига сен сабабчи бўлувдинг, Хегланд! – Хигби овозини баландлатди. – Сен ўша жанжални бошламаганингда бизни қувиб солишмасди.

– Сизларга маст эдим, деяпма-ку! – Ретерер эътироз билдирди. – Лаънати вискилари жуда ҳам зўр экан-да.

– Шоппмўйловли техасликни айтмайсанми? Унинг хахолагани эсларингдами? – кистирди Кинселла. – У бизга қарши бўлганларнинг ёнига тушмади. Эсларингдами?

– Ҳаммамизни кўчага ҳайдаб, қамамаганларини каранга. Ўзиям қиёмат кеча бўлувди-да! – деди Ретерер ўтган нарсаларни эслаб.

Бу гаплардан Клайд эс-хушини йўқотиб қўйди. «Савашлар!» Унинг нималиги маълум эди ўзи!

Ўртоқлари биз нима қилсак, Клайд ҳам ўшани қилаверади, деб ўйлашяпти, шекилли? Бунақаси кетмайди. Клайд унақалардан эмас. Ҳозирги даҳшатли гаплар ота-онасининг кулоғига етгудай бўлса, нима деган одам бўлади?.. Шундай бўлса ҳам...

Улфатлар валақлашганларича кенг ва зим-зиё кўчадаги бир уйга яқин келишди. Йўлкалар яқинида турган соябон аравалар ва автомобиллар бутун бир даҳани олган ё ундан ҳам нарига чўзилганди. Сал нарироқдаги муюлишда бир неча йигитлар тўхтаб, гаплашиб туришарди. Бошқа томонда ҳам эркаклар кўринишарди. Клайднинг улфатлари яна ярим

юришганларида бемалол гаплашиб турган иккита полисмен ҳам оркада қолди. Гарчи уйларнинг бирорта деразасида чироқ кўринмаса ҳам, ҳар қадамда қайноқ ва жўшқин ҳаёт нафаси сезилиб тургани кизик эди. Бу нафас зим-зиё кўчаларда ҳам сезиларди. Дам-бадам ғув этиб ўтиб бораётган таксининг сигнали эшитилиб қолар, пардалари тушириб қўйилган иккита қадимий соябон арава ҳам ўтиб қолади. Уйларнинг эшиклари дам қарсиллаб, дам секингина очилиб-ёпиларди. Ўшандай пайтларда ичкарида ёқилган чироқнинг шуъласи зулматни ёриб ўтарди-да, яна зим-зиё бўларди. Осмонда эса бу кеча юлдузлар жуда ҳам сероб эди.

Нихоят, Хегланд чурқ этиб овозини чиқармай Хигби билан Шилни ёнига олиб, пиллапоядан кўтарилиб, эшик қўнғироғининг тугмасини босди. Орадан лаҳза ўтмай эшикни қизил кўйлакли ёшгина негр қиз очди.

– Хайрли кеч! Кираверинглар, марҳамат, – у мулойимлик билан таклиф қилди. Шундан кейин ҳаммалари олдиндаги мўъжазгина хонани бошқа хоналардан ажратиб турган қалин бахмал тўсиқдан ўтишди.

Клайд чароғон ва дидсизларча жиҳозланган меҳмонхонада ўзини кўрди. Деворларда четларига тилла суви югуртирилган рамкаларга солиб қўйилган яланғоч ва ярим-яланғоч хотинларнинг суратлари ва катта ойналар кўринарди. Ерда қалин ва кўзни олгудай гилам бор эди. Ҳамма ёққа суянчиқларига ҳал берилган стуллар қўйиб ташланган, ичкарироқдаги қип-қизил пардалар олдида пианино кўринар, унга ҳам тилла суви югуртирилганди. Хонада негр қиздан бўлак меҳмонлар ҳам, уйнинг эгалари ҳам кўринмасди.

– Ўтиринглар, марҳамат! – деди негр қиз. – Ҳеч тортинманглар. Ҳозир хонимни чақираман.

У зинадан чиқиб бораркан, ўнг-у сўлига қараб қичқирарди:

– Мэри! Сэди! Каролина! Меҳмонхонада ёш жентльменлар кутишяпти. Шу дамда ичкари хонанинг эшигидан бўйдор, қадди-қомати келишган, рангпар, ёши ўттиз саккиз-қирқларда бўлган, ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, кўркем

ва, афтидан, зуғуми зўр ва ақли бутун, устига ҳарир бўлса ҳам, одмигина тикилган кўйлак кийган аёл кириб келди.

– Хэлло! Сизмисиз, Оскар? – деди у сал билинар-билинимас ва дадиллантирувчи табассум билан. – Поль ҳам борми? Хэлло, Дэвис! Марҳамат, худди ўз уйлариингдай кўринглар. Фанни ҳозир келади. У ичадиган бирор нарса келтиради. Ҳозир янги мусикачим бор – у Сент-Жода туғилган негр. Эшитяпсизларми? Ўзиям зўр чалади!

Шундан кейин у: – Сэм! – деб чақирди.

Шу пайтда залнинг ичкарисидаги ён томондаги зинадан ёшлари ҳам, кўринишлари ҳам турлича бўлган бешта қиз югургилаб тушишди. Чамаси, уларнинг ёшлари йиғирма тўрт-йиғирма бешдан ошмаган бўлиб, устиларидаги кийимларини Клайд шу чоғгача бирорта аёлнинг эғнида кўрмаганди. Улар, чамаси, димоғлари чоғлигидан бемалол чакчақлашишар, Клайдни ҳайратда қолдирган кийимларидан уялишмасди ҳам. Кийимлари ҳам ғалати бўлиб, бор-йўғи юпқагина пардадан иборат, жуда нари борганда балларда кийиладиган ҳарир либослардан ҳам анча берида эди. Қизлар ҳам ҳар хил, бири озғин бўлса, бири семиз, ўрта бўй, новча ва паст бўйли, оқ сарикдан келган, қора мағиз ва малласоч эдилар. Ҳаммалари ёш бўлганларидан меҳмонларга мулойим ва суқланиб жилмайишарди. Гаплари:

– Хэлло, азизим! Яхшимисан? Рақсга тушамизми? Ёки: «Бирор нарса ичасанми?»дан нарига ўтмасди.

Х БОБ

Ота-онаси Клайдга уни қилма, буни қилма деб қаттиқ тарбия берганларидан бу ерда кўрган нарсалари унинг кўнглини оздириши керак эди. Бироқ у туғма таъсирчан ва хаёлпарастлиги ҳамда анчадан буён қиз деса диринглаб, уйқуси қочиб юрганидан ҳозирда қизларнинг қилиқларидан жаҳли чиқиш у ёқда турсин, ҳатто уларга маҳлиё бўлиб қолганди. Қизлар ҳозирда жуда суюлиб кетганларига қарамай, Клайднинг хаёли уларнинг баданларида эди. Нега

деганда, уларда гўзаллик бор, бешарм, яланғоч, нафсни китиклайдиган ва қўл чўзса етадиган гўзаллик бор эди. Шунинг учун ҳам қизларнинг бирортаси билан маишат қилмоқ учун кимларнингдир юзидан ўтиш, қандайдир қодаларни бузиш шарт эмасди... Қизлардан бири ёкимтойгина, қора сочли, устига қизил йўл-йўл қора кўйлак кийиб, пешонасига қизил лента боғлаб олган, Хигби дегани хонанинг ичкарироғида жаз оҳангига бемалол рақс тушар, кимдир пианинони расво қилиб чаларди.

Клайд ҳозирда Ретерердан ҳам ҳайрон эди. Ретерер тилла суви берилган стулда ўтирар, тиззасида эса бўйдор, сочлари сарғиш ва кўзлари мовий қиз ястаниб ётарди. У папирос чекар ва мусиқа оҳангига монанд равишда зарҳалли туфлисини тақиллатарди. Бу эса Клайдга ҳайратомуз ва ғаройиб манзара бўлиб кўринарди! Хегланднинг олдида эса кўрнишидан немис ё скандинавлардан бўлган тўлагина ва хушрўйгина киз оёқларини керганича сал эгилиб турарди. Клайд унинг овозини баландлатиб: «Бугун хизматимда бўласанми?» – деганини эшитди. Хегландга эса, чамаси, унинг бу қилиқлари таъсир этмади, шекилли, у хотиржам калласини чайкаганиди, қиз Кинселланинг ёнига кетди.

Клайд қизларга тикилиб, хаёл суриб ўтирганида ёши йигирма тўртларда бўлган оқ-сарик сочли қиз стулини суриб, унинг ёнига ўтириб олди.

– Рақсга тушмайсизми? – деб сўради у.

Клайд асабийлашиб, бош чайкади.

– Ўргатиб кўяйми?

– Барибир, эплай олмайман!

– Бу унчалик қийин эмас. Қани туринг!

Қизнинг илгифоти хуш келиб турган бўлса ҳам, Клайд кескин бош тортди.

– Хўш, бўлмаса ичасизми? – қиз шундан кейин таклиф қилди.

– Албатта, – очик юз билан розилик билдирди у.

Қиз негр аёлга имо қилувди, орадан бир дақиқа ҳам ўтмай олдиларида столча пайдо бўлди, унда эса виски билан

содали сув бор эди. Клайд буни кўрганда сал бўлмаса тилдан колаёзди. Чўнтагида бор-йўғи қирк доллари бор, бошқалардан эса бу ерда бир қадах ичкилик икки доллардан кам турмаслигини эшитганди. Шунча пулни сарфлаб, тагин ёмон хотинни меҳмон қиладими! Уйда эса онаси, синглиси, укаси унга кўз тикиб ўтиришибди, учма-уч қилиб, аранг кун кўришяпти... Клайд шу тобда гўё қандайдир ишрат қилаётгандай, пулни роса бекорга совураётганлигини сезиб турарди. Шунда ҳам, барибир, негр қизга у-буни буюрар, ҳақини ҳам ўша заҳотининг ўзида тўларди... Бу ерга бош суқдими, бу ёғига ҳам чидаш керак...

Клайд бунинг устига ёнидаги қиз чиндан ҳам чиройликкина эканлигини сизди. Унинг устида зангори духобадан тикилган кечки кўйлак бўлиб, туфлиси билан пайпоғи ҳам, кулоғидаги исирғаси ҳам зангори эди. Очик елкалари, томоғи ва қўллари семизгина ва юмшоқкина эди. Клайдни айникса қизнинг анча очилиброқ турган кўкраги хижолатга солар, шунинг учун ўша томонга, бўёк теккан ёноғи билан лабларига аранг кўз ташлар, булар эса унинг бузуклигини кўрсатиб турувчи аён белгилар эди. Шунга карамай қиз унча суёк кўринмас, аксинча, ўзини бинойидек тутиб, Клайднинг ҳаяжонга тўла қора ва туйғун кўзларига қизиқиш билан боқарди.

– Сиз ҳам «Грин-Дэвидсон»да ишлайсизми? – деб сўради у.

– Ҳа, – Клайд бу нарсаларнинг бари ўзига янгилик эмаслигини, бунақа жойларда ва шароитларда кўп марта бўлганлигини ҳар қанақасига сездирмоқчи бўлгандай жавоб қилди.

– Буни қаердан биласиз?

– Мен Оскар Хегландни танийман. Бу ерда бўлиб туради. У сизнинг оғайнингизми?

– Ҳа. Яъни меҳмонхонада бирга ишлаймиз.

– Илгари бу ерда бўлмагансиз-а?

– Шундай, – Клайд шоша-пиша жавоб берса ҳам, ичида бу ерда илгари бўлмаганимни қаердан билади, деб қўйди.

– Мен ҳам шундай деб ўйлагандим. Мен бошқаларнинг

деярли ҳаммасини кўрганман, сизни эса сира учратмаганман. Меҳмонхонага яқинда келгансиз, шундайми?

– Ҳа, – деди Клайд ғижиниб. У дам пешонасини тириштириб, дам қошини чимиради. У асабийлашган ёки чуқур ўйга ботган пайтларида шундай кўйга тушарди. – Хўш, нима бўпти?

– Ҳеч нима. Буни дарров сездим-да. Сиз уларга ўхшамасиз, бутунлай бошқачасиз.

Қиз ғалати ва мулойим жилва қилди. Клайд буни ҳам, қизнинг кайфиятини ҳам тушунмади.

– Менинг нима бошқача? – қадахдан бир ҳўпларкан, қовоғини уюб жаҳл билан сўради.

– Бир нарсани билишим аниқ, – деди қиз унинг саволига мутлақо эътибор бермай, – сиз менга ўхшаган қизларни ёқтирмайсиз. Тўғрими?

– Йўқ, нега энди... – деди у чап бериб.

– Йўқ, ёмон кўрасиз. Кўриб турибман. Шунда ҳам менга, барибир, ёқасиз. Менга сизнинг кўзларингиз ёқади. Сиз анави йигитларга ўхшамасиз, улардан яхшироқ, олийжаноброқсиз. Бошқачалигингизни кўриб-билиб турибман.

– Нима десам экан, билмадим, – деб кўйди Клайд қизнинг гапидан жуда мамнун бўлиб ва семириб.

Клайд ҳамон пешонасини тириштирарди. «Эҳтимол, – дерди у ичида, бу қиз унчалик ёмон эмас-дир. У бошқалардан ақллироқ, нозикроқ. Устидаги кийими ҳам унчалик расво эмас. Хегланд, Хигби, Кинселла ва Ретерерга ташланган қизларга ўхшаб ёпишиб олмади-ку!» Ўртоқларининг даярли ҳаммаси ҳозирда стул ва диванларда қизларни тиззаларида олиб ўтиришарди. Ҳар бир йигит-қизнинг олдида вискили столча бор эди.

– Анави вискихўрни қаранглар-а! – Кинселла гапи қулоқларига кирадиганларга бақириб, кўзи билан Клайдга имо қилди.

– Мендан кўркмасангиз ҳам бўлади, – деб кўйди қиз Клайд унинг кўли, бўйни ва анча очиқ кўкрагига кўрқа-писа ва ютоқиб тикилаётганида. – Бу кунга тушганимга кўп бўл-

гани йўқ, бу ерда бўлмасдим ҳам, аммо ҳаётда омадим чопмади. Уйда ота-онам билан турсам дейман, бироқ энди улар мени уйга киритишмайди.

Қиз жиддий тортиб ер сузаркан, бу Клайд жуда хом ва тентак эканку, ғирт гўдакнинг ўзи-я, деб ўйларди. Тагин қизнинг хаёли Клайд унинг кўз ўнгида ёнидан чиқарган пулга ҳам кетди. Нақ бир даста-я... Клайднинг ёқимтойлиги ҳам назаридан четда қолмади. У жуда чиройли ва бақувват бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, ажойиб эди.

Клайд эса бу дақиқада Эстани ўйларди. У қаёққа кетганикин ва ҳозир қаерда экан? Унга нима бўлганини ким биларкин? Нима бўлиши ҳам мумкин? Эҳтимол, бу қиз ҳам опасига ўхшаб бахтсизликка учрагандир? Клайд гарчи жиндай нафратомуз бўлса ҳам, ёнидаги қизга дилидан ачинар, шунинг учун ҳам гуё: «Шўрлик!» демоқчи бўлгандай қарарди. Ҳозир эса қизга бир сўз айтишга ҳам, бирор нарса сўрашга ҳам журъат қилолмасди.

– Мана, сиз, йигитлар, бизникига ўхшаган уйларга келиб, биз ҳақимизда доимо ёмон фикрларга борасизлар, мен биламан-ку, ахир! Биз эса унчалик ёмон эмасмиз.

Клайд ҳамон пешонасини тириштирарди. Бу қиз, эҳтимол, чиндан ҳам унчалик ёмон эмасдир? У жувонмарг бўлган, албатта... бузук, бироқ яхшигина аёл. Клайд дам-бадам бошқа қизларга қарар, улардан бирортаси ҳам унга бунчалик хуш келмасди. Қиз ҳам уни бошқалардан яхшироқ, олийжаноброқ, деб топяпти. Унинг ўзи шундай деди. Унинг гапи мўлжалга текканди.

Қиз Клайднинг қадаҳини тўлдириб, бирга ичишга мажбур қилди.

Бу пайтда яна бир гуруҳ меҳмонлар келишганидан, унинг сирли ичкарасидан улар истиқболига бошқа қизлар чиқишганди.

Клайд Хегланд, Ретерер, Кинселла ва Хигби залдан қалин пардалар тўсиб турган орқа зиналардан қаёққадир сирли равишда ғойиб бўлганларини пайқади. Шунинг учун ҳам янги меҳмонлар келишганидан кейин қиз Клайдга залнинг

нимқоронғироқ бўлган ичкарироғига ўтишни таклиф қилди.

Бу ерда у Клайдга ёпишиброқ ўтириб, унинг кўлини силай бошлади, пировардида эса кўлтиғидан олиб, бағрига кирганича иккинчи қаватдаги хоналарнинг яхшилаб жиҳозланганини кўрмайсизми, деб сўради.

Клайд ҳам улфатларидан бу ерда бир ўзи колгани ва биров қараб турмаганини кўрганидан кейин бағрига кирган кизга ихтиёрини бериб, парда билан тўсилган зинадан унинг мўъжазгина бинафша-мовий тусдаги хонасига йўл олди. Шунда ўзига ўзи: «Ёмон ва хавфли иш қиялпман, бунинг охири катта фалокат билан тугаши мумкин», дерди. Бирдан ёмон бир касалга йўлиқиб қолса-я! Ёки киз унинг ёнидагидан кўпроқ пул сўраса-я! Клайд шу дамда киздан, ўзидан, оламдаги бор нарсалардан кўрқар, азбаройи ҳаяжонланганидан, юрагини кўркув ва ваҳима босиб тилидан айрилаётганиди. Шундай бўлса ҳам, у киздан орқада қолмай борарди. Улар ичкарига кириб, эшик ёпилиши билан бу гўзал ва латофатли, кўкраклари диркиллаган муҳаббат маъбудаси Клайдга ўгирилиб, кучоклаб олди. Кейин Клайд уни бўй ба-равар кўра оладиган катта ойнанинг олдида ечина бошлади...

XI БОБ

Бу маишат ушбу оламга бутунлай бегона бўлган одамга қандай таъсир кўрсата олса, Клайдга ҳам шундай таъсир қилганди. Тўғри, Клайд бу ерга ўта синчковлиги ва кучли истаги туфайли келишга мажбур бўлган бўлса ҳам, ёшлигидан бери панд-насихатлар эшитиб келаётгани ва кўнгли барча хунук ҳамда бемаъни нарсаларни кўтармаганидан ўзини ниҳоятда паст ва гуноҳ иш қилгандай сезарди. Ота-онаси ваъзларида бу ишнинг тубан ва беҳаё эканлигини айтганларида ҳақ бўлсалар керак.

Шунга қарамай, бу маишат ва уни сиғдирган олам энди орқада қолиб, Клайднинг назарида, қандайдир беўхшов малоҳат, ўзига хос равишдаги бачкана жозиба бўлиб қолганди.

Клайд шунинг учун ҳам хаёлини бундан бошқа ва анча яхши нарсалар банд этмагунича маишат қилган кунини зўр қизиқиш билан эслаб, ҳатто, ҳузур қилиб юрди.

Бунинг устига у ҳозирда анча-мунча пул топаётган эканман, хоҳлаган жойимга бориб, кўнглимга келган ишни қилсам бўлади, деб ўйларди. Ўша жойга боришни истамаса, унга ҳожат қолмаса, ундан дурустроқ ва нозикроқ жой топиб олса бўлади. У яна ҳамма улфатлари билан боришни ёқтирмасди. Ундан кўра Зиберлинг билан Дойл етаклаб юрган кизларга ўхшаган бирортасини топиб олгани маъқул. Шундай қилиб, Клайд ўша кеча юрагини ваҳима босиб, роса қийналганига қарамай аввалгидай дабдабаси бўлмаса ҳам, янги лаззат манбаи топиш кўйига тушиб қолди. У ҳам Дойлга ўхшаган бўштоб қиз топиб олиб, пулини ўшанга сарфлаши керак. Шу ваздан Клайд мўлжалини амалга ошириш учун кулай фурсат келишини кута бошлади.

Хегланд билан Ретерер Клайднинг ўзларидан баландлигини ичларида сезиб юришар, эҳтимол, шунинг учун ҳам атрофида парвона бўлиб, ишлари ва маишатларига ҳам аралаштириб туришарди. Бу эса Клайднинг манфаат ва истакларига жуда мос келди. Шундай қилиб, Ретерер ўша кунги маишатдан кейин Клайдни уйига таклиф қилди. Клайд унинг уйини бир кўргандаёқ Ретерернинг оиласи ўзининг оиласидан тамомила бошқачалигини сезиб олди.

Грифитсларнинг хонадонидагилар диний акидалар ва эътиқодлар таъсирида бўлганларидан, эс-хушлари жойида, ҳар бир нарсада каттиққўл ва босиқ эдилар. Ретерернинг уйида эса бунинг бутунлай тескариси эди. Онаси билан синглиси диний эътиқодларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ахлоқ-одобдан, ҳар ҳолда, хабардор бўлсалар ҳам ҳаётда ўзларини бемалол тутишар, буни бирорта ахлоқ муаллими кўрса борми, «бетайинлар», дейиши турган гап эди. Оилада ахлоқ-одоб, тўғрилиқ ва яхшилиқ ҳақида оғиз очилмаганди ҳисоби. Шунинг учун ҳам Ретерер билан унинг синглиси Луиза (у акасидан икки ёш кичик эди) хоҳлаган ишларини қилишар ва бу ҳақда ортиқча бош қотириб

ўтиришмасди. Бирок Луиза, ҳар ҳолда, ақлли-хушли ва мустаҳкам табиатли киз бўлиб, тўғри келган одамнинг бўйнига осилавермасди.

Ҳаммасидан кизиғи шундаки, Клайд ўзининг тевақатрофидаги кўп нарсаларга олақарашга мажбур этадиган нозиктаъблигига қарамай, Ретерернинг уйида ҳукмрон бўлган табиийлик ва бемалолгарчиликнинг мафтунни бўлиб қолганди. У, жилли қурса, ана шу хонадонда бемалол нафас олар ва яйраб ўтирарди. Бу эса унга шу чоғгача насиб бўлмаётган келганди. У кизлар билан шу дамгача асаб торлари таранглашиб, юраги ботинкирамай гаплашиб келганидан, энди ўзининг кўркем йигит эканлигига шак-шубҳаси қолмаган, шунинг учун ҳам дўстининг хонадонига қадам қўйганидан димоғи чоғ эди. Хегланд билан бошқа оғайнилари яқинда Клайдни муҳаббат маъбудига илк бор бошлаб борганларига қарамай, шу чоғгача қизларга ёқишда зарур бўладиган эпчиллик, жозиба сингари нарсалар менда йўқ, деб юрарди. Бирорта қиз ёнига келиб қолса ёки у томонга қараб юрса ҳам, жуда мазаси қочар, аъзойи бадани дам музлаб, дам қалт-қалт қилиб, эсини йўқотиб қўяр ва тили гапга келмас ёки бошқа йигитларга ўхшаб ҳазил-хузул қилишни ҳам билмасди. Энди бўлса Ретерернинг уйида тортинчоклиги ва қатъиятсизлигини енга олиши ё енга олмаслигини синаб кўришига кенг йўл очилганди.

Бу уйда Ретерер билан синглиси Луизанинг ҳаётга қарашлари у ёки бу даражада бир хил бўлган ўртоқлари тўп-ланишиб туришарди. Улар бу ерда рақсга тушишар, карта ўйнашар, бемалол ўйнаб-қулишарди. Клайд шу пайтгача оила бошлиғи миссис Ретерер сингари ахлоқ ва одоб масаласида кўнгилчан ва бепарво бўлиши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Бирорта она Ретерерларнинг уйидаги йигитлар билан қизларнинг дориломонлигини маъқуллаши мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмасди.

Клайд, орадан кўп ўтмай, Ретерернинг дўстона таклифи туфайли унинг уйидаги улфатлари сафидан жой олди. У олдини улфатларини бебошликлари ва инглиз тилида ёмон

гапиришларини унча менсимамай юрди, бироқ иккинчи томондан уларнинг ўзларини бемалол тутишлари, дилкашликлари, маишатни ўрнига қўйишлари унга хуш келарди. Бу улфатда, у юраги дов берса борми, умрида биринчи марта битта-яримта қизни ўзига оғдириб олиши мумкин эди. Клайд шунинг учун ҳам бу мақсадига Ретерер, унинг синглиси ва барча танишлари кўмагида етишишга уриниб кўрди. У Ретерернинг уйига биринчи марта борганидаёқ фурсат қўл келди-қўйди.

Луиза Ретерер газлама магазинида ишлар, кўпинча, уйига овқатга етиб кела олмасди. Бугун ҳам у уйига еттидан олдин кела олмаганидан овқатни кечиктиришганди. Шу пайтда уйга нимагадир унинг иккита дугонаси кириб келишди-да, Луизанинг ўрнига Ретерер билан Клайдни кўришди, худди ўзларининг уйларидай жойлашиб олишиб, Клайдни ва унинг янги кийимини кўздан кечира бошлашди. Клайд эса айни пайтда ҳам қизлар базмига ташна бўлиб, ҳам уларни кўр-ганда ўзини тортиб, асабийлашиб, бегонасираб юрганидан, Луизанинг дугоналарига кеккайган ва димоғдордай туюлди. Бу эса уларга қаттиқ текканидан ўзларини роса кўз-кўз қилиб, бошини айлантирмоқчи бўлишди. Клайдга эса киз-ларнинг дағалроқ қувноқликлари жуда хуш келди ва улардан биттаси Луизага ўхшаб, катта магазинда сотувчи бўлиб иш-лайдиган Гортензия Бригс исмли тузуккина ва ҳаддан таш-қари димоғдор, қора мағиздан келган қиз ёқиб қолди. Шунда ҳам Клайд унинг анча оғзи шалок ва кўполлигини ҳамда ўзи орзу қилган қизга мутлақо ўхшамаслигини дарров фахмлаб олди.

– Ие, у ҳали келмадимми? – деди Гортензия Ретерер билан сурашиб ва дераза олдида кўчага қараб турган Клайдга куз ташлаб. – Ҳай, афсус! Бўлмаса, сизлар йўқ демасанглар, биз уни жиндай кутамиз.

Гортензия шундай деркан, гўё: «Бу ерда ўтирамиз-у, ким ҳам йўқ дерди!» дегандай фироқ билан бурнини кийшайтириб қўйди.

У ойнага яқин келди-да, унга ўзини солиб, пардоз-андоз

қилишга тушди. Дугонаси Грета Миллер эса кўшимча қилди:

– Албатта, кутамиз. У келгунича бизни кувиб юборишмас, дейман. Биз овқат егани келмаганмиз. Сизларни овқат еб бўлишган деб ўйловдик.

– Бизни бу ердан кувишади, деган гапни қаердан олдинглар? – жавоб қилди Ретерер жуда суюлиб. – Сизларга бу ер ёқади-ю, ким ҳам қувади? Ўтиринглар, граммофон қўйинглар, хуллас, кўнгилларингга ёққан ишни қилинлар. Тез орада овқат қиламиз. Луиза ҳам ҳозир келиб қолади.

У қизларни Клайд билан таништириб, газета ўқишини охиригача етказиш учун емакхонага қайтди. Клайд эса қизлар қараб турганларидан нотаниш денгиздаги хароб қайикда қолган одамдай ўзини ташландиқ сезди-қолди.

– Менга овқатдан гапирманг! – деб қўйди Грета Миллер Клайдга бемалол куз югуртириб. У гўё ичида Клайд киё боқишга арзирмикан, деб ўйлаётгандай бўлди-да, кўнгли тўлди, шекилли, тушунтира кетди. – Бугун биз кўп нарса: музқаймоқ ва пирог, пирожное ва сэндвич¹ ҳам ейишимизга тўғри келади. Биз Луизани кўп овқат емагин, деб огоҳлантириб қўйгани келувдик. Том, сенга айтсам, бугун Китти Кин туғилган кунини нишонлайди. Унинг дастурхонида катта пирог билан ҳар хил нарсалар кўп бўлади. Сен у ерга кейинроқ борасан-ку, ахир, тўғрими? – Ретерер Клайд билан бирга бориши мумкиндир деган хаёлга бориб, гапини тугатди.

– Бормасам керак, – Ретерер пинагини бузмай жавоб қилди. – Клайд билан овқатдан кейин театрга бормоқчи бўлиб турувдик.

– Фирт тентаклик бўлади, – Гортензия Бригс асосан йигитлар эътиборини Гретадан ўзига каратиш мақсадида гап кистирди. У ҳали ҳам ойна олдида турганидан шўх бир жила килмоқ учун йигитлар томонга, кўпроқ дугонаси қармоқ

¹ Сэндвич (инглизча) – гўшт, қолбаса, пишлоқ, сабзавот кабилардан тайёрланган бутербродга ўхшаш. Бутерброд бир бўлак булочка (нон) устига қўйилган гўшт, қолбаса ёки пишлоқ кўринишида бўлса, сэндвич эса бўлак булочка (нон) орасига қўйилган гўшт, қолбаса ёки пишлоқ кўринишида бўлади.

ташлаган Клайд томонга ўтирилди. – Биз билан Киттининг уйига бориб, рақсга тушиш мумкин бўлиб турганида, театр дейишнинг ўзи, менимча, ғирт тентаклик бўлади.

– Албатта, икковинглар ҳам, Луиза ҳам рақсни ўйлаганларинг-ўйлаган, деб кўйди Ретерер (у гоҳо жуда ақли гапларни гапирарди). – Гоҳо-гоҳо дам олишни ҳам ўйламаганларинг кизик. Мана мен бугун уззукун оёқ устида бўлганимдан жиндай дам ол деса, йўқ демасдим.

– Менга дам олишдан гапирманг! – Грета Миллер такаббуруна иршайди-да, рақсга тушмоқчи бўлгандай чапга бурилди. – Бизнинг бу ҳафтамиз бошдан оёқ банд. Шу қадар бандки, о! – у кўзларини чақчайтириб аянчли тарзда муштарини қисди. – Бу кишда қанча рақсга тушишимизни ўйласам, ваҳм босади, тўғрими, Гортензия? Пайшанба кунлари ҳам, жума кунлари ҳам, шанба ва якшанба кунлари ҳам рақс кетидан рақс! Дахшат-а, тўғрими?

У қарашма билан кунларни бармоқларини букиб санади-да, худди мадад излагандай Клайдга қараб жилмайди.

– Том, бизнинг яқинда қаерда бўлганимизни топгин-чи, Луиза Ральф Торп, Гортензия Берт Гетлер, мен эса Вилли Бэсик билан борувдик. Уэбстер авенюдаги Пегрэннинг уйида бўлдик. Одам роса кўп бўлдик, асти қўяверасан! Эрталаб тўртгача рақсга тушдик. Мен оёғим узилиб тушса керак, деб ўйловдим. Шу пайтгача бунчалик чарчамаганман.

– Эса солма! – Гортензия қўлларини аянчли ҳолда кўкка чўзганича гапга аралашди. – Мен эртасига эрталаб ишга ярамасам керак, деб ўйловдим. Кўзларим юмилиб кетаверганидан харидорларни аранг ажратардим. Ойимнинг хавотир олганини айтмайсанми! Накадар дахшат! У ҳалигача ўзига келгани йўқ. Шанба ва якшанба кунлари майли-я, эндиликда ҳафта бўйи тинмаяпмиз, мен эса эрталаб соат еттида туришим керак. Онамдан ҳам кўрадиганимни кўраман. У ёғини қўявер!

– Мен уни яхши тушунаман, – деди картошка билан нон кўтариб кириб қолган миссис Ретерер. – Жиндай нафасларини ростлаб олмасанглар, сизлар ҳам, Луиза ҳам оғриб

коласизлар. Мен доимо унга бунақа кам ухлайдиган бўлсанг, ишлолмайсан, жойингдан ҳам айрилсан, деганим-деган. У эса Томга ўхшаб канча гапирсам ҳам, сира қулоғига олмайди.

– Ойи, ишим қанақалигини, уйга барвактрок келолмаслигимни биласиз-ку! – Ретерер шундан бошқа жавоб қила олмади.

– Мабодо мен уйда ўтирадиган бўлсам, зерикканимдан ўлиб кетардим! – хитоб қилди Гортензия Бригс. – Уззукун ишлаганингдан кейин жиндай яйраш ҳам керак-да.

Буларнинг уйида одам маза қилади-да, дерди Клайд ичида. Ўзингни эркин ва бемалол тутасан! Манави қизлар ҳам шод-хандон бўлиб, жуда яйрашяпти. Чамаси, уларнинг ота-оналари ҳам бунга қаршилиқ қилмасалар керак. Қани энди, менинг ҳам Гортензия Бригсга ўхшаган лаблари хандон ва кўзлари ўйноқи маъшуқам бўлса...

– Мен ҳафтада икки марта уйқуга тўйиб олсам бўлаверади, – деди Грета Миллер. – Отам эса мени тентак ҳисоблайди, кўп ухлаш менга ғирт зарар.

У шарақлаб кулди. Клайд гарчи қиз гапига ногўғри ва дағал ибораларни қўшиб кетаётган бўлса ҳам, завқ билан кулоқ соларди. Мана, ёшлиқ, кувноклик, эрк ва ҳаётга муҳаббатнинг тимсоли!

Шу дақиқада ички эшик очилиб, Луиза Ретерер зингиллаганича кириб келди. У ўрта бўйли, қадди қомаги келишган, устига қизил астарли ёпинғич ташлаган, бошига зангори рангдаги юмшоқ шляпа кийиб, кўзигача тушириб олганди. Луиза акасига қараганда ҳаракатчанрок ва эпчилрок бўлиб, дугоналарига нисбатан юмшоқрок, шунингдек, кўркамликда улардан қолишмас эди.

– Э, келинлар, меҳмонлар! – хитоб қилди Луиза. – Бу иккита қизча уйга мендан олдин учиб келишибди-да! Мен эса бугун ҳисобот дафтаридаги чалкашлиқ деб тутилиб қолдим: идорада изоҳ беришга тўғри келди. Айб сира менда эмас, текшириб кўрсанглар бўлади. Улар менинг хатимни ўқишолмайди, холос. – Луиза шунда Клайдни кўриб қолиб

кичқирди. – Гаров бойлашаман, мен бу кишининг кимлигини биламан. Сиз – жаноб Грифитссиз! Том сиз ҳақингизда кўп гапирган. Сизни нега илгари олиб келмаганига ҳайрон бўлиб юрардим.

Клайд ҳам бу гаплардан гангиб, мен ҳам илгарироқ танишганимда ғоят хурсанд бўлардим, деб ғўлдиради.

Шундан кейин иккала меҳмон қиз Луиза билан нималарнидир маслаҳатлашиб олгани кичкинагина ётоққа кириб кетишади-да, тезда қайтиб чиқишди ва ҳеч ҳожати ҳам бўлмаган илтимослардан кейин қолишга рози бўлишди. Клайд бунни кўргандан кейин танига жон кириб, яйраб кетди. У энди зўр бериб қизларга ёқиш ва улар билан яқинроқ бўлиб олишнинг пайига тушиб қолганди. Учала қиз эса уни ёқимтой деб ҳисоблаб, унга ёқишга шу қадар зўр бердиларки, Клайд аёллар даврасида умрида биринчи марта ўзини эркин ҳис қилди, тили ҳам гапга кела қолди.

– Биз сенга кўп овқат еб қўймагин, деб айтгани келиб, ўзимиз овқатга ўтириб қолдик, – деди Грета Миллер Луизага кула-кула. – Киттининг уйида пирог ҳам, пирожноелар ҳам, бошқа ҳар хил ширин нарсалар ҳам бўлади.

– Ҳа, ўшандан кейин рақсга тушишга тўғри келади! – гап қўшди Гортензия. – Худо, бизга мадад бер, шундан бошқа гапим йўқ!

Клайднинг назарида Гортензиянинг лаблари, айниқса табассуми чиройли эди. Ажойиб, мафтункор қиз! Гортензия Клайднинг ақли ҳушини олиб қўйганидан унга сал бўлмаса қаҳва тикилиб қолаёзди. Клайд жуда хурсанд бўлиб кетганидан кулиб юборди.

Гортензия эса ўша лаҳзада Клайдга ўгирилиб:

– Бунни қай аҳволга солганимни кўринглар-а! – деб юборди.

– Бундан бешбаттар аҳволга солгансиз! – деди Клайд бирдан илҳомга тўлиб ва дадиллиги ортиб. У Гортензиянинг олдида ўзини тентакнамо сезаётган бўлса ҳам, шўхлиги ва довюраклиги ортиб кетиб, қўшимча қилди: – Билсангиз, чиройли қизлар ўртасида қолганимдан бошим айланиб

кетяпти!

– Э, бунчалик тез таслим бўлмагин-да, – Ретерер уни тўғрилиқча огоҳлангирди. – Бунақада улар сенга ёпишиб олиб, хоҳлаган томонларига бошла дейишади. Яхшиси, булардан четрок юр.

Чиндан ҳам Луиза Ретерер акаси айтган гапларга сира парво қилмай Клайдга қараб деди:

– Сиз, албатга, раксга тушсангиз керак, жаноб Грифитс?

– Йўк, билмайман, – жавоб қилди Клайд бирдан бу саволдан хушёр тортиб кетиб. Шу дамда ракс тушишдек зарур нарсани билмаслигидан ачиниб кетди. – Бироқ ҳозир жуда ҳам ўргангим келяпти, – у назокат билан кўшимча қилди-да, олдин Гортензияга, кейин эса Грета Миллер билан Луизага деярли илтижоли боқди.

Клайднинг бу илтижоли қараши гарчи Гортензиянинг нафсониятини қониқтирган бўлса ҳам, ҳаммалари буни сезмаганга олишди. У Клайднинг назарига тушганига ҳали унчалик ишонмаса ҳам, дугоналарини куйдираётганини очикравшан сезиб турарди. Буни дугоналари ҳам фаҳмлашарди.

– Ҳа, иш чатоқ, – Гортензия Клайд уни бошқалардан дурустроқ кўраётганини сезганидан кейин, бепарво ва анча баланддан келиб гапирарди. – Раксга тушишни билганингизда Том икковингиз биз билан борардинглар. Киттининг уйида деярли доим ракс бўлади.

Клайд дабдала бўлди ҳисоб. Буни қаранг, бошқаларга қараганда унга кўпроқ ёқаётган бу қиз фақат ракс тушишни билмагани учун уни барча орзу ва истаклари билан бирга осонгина нари суриб кўйяпти-я. Бунинг ҳаммасига оиласидаги лаънати тарбияси айбдор. Клайд ўзини энди хароб ва алданган сезарди. Бу кизлар уни роса боплашади энди. Мана, Луиза ҳам унга ажабланиб ва парво қилмай қараб турибди.

Шу пайтда Клайдга Гортензиядан камроқ ёқаётган Грета Миллер жонига ора кирди:

– Ўрганса бўлади, – бу унчалик қийин эмас. Хўп деса-сангиз, мен овқатдан кейин беш дақиқада ўргатиб кўяман.

Бир неча марта оёқ қўйиш усуллариини ўрганиб олсангиз бўлгани. Шунда, агар хоҳласангиз, биз билан бораверишингиз мумкин.

Клайд хурсанд бўлганидан унга миннатдорчилик билдиришга тушди. У бу ердами ё бошқа жойдами, қўл келди дегунча рақс тушишни ўрганмай қўймайди. Илгари рақс мактабига нега бормаган эканман-а, дерди ўзига ўзи. Унга, айниқса, менга ёқясан, дегандай қилганидан кейин ҳам Гортензиянинг ўзини бепарво кўрсатаётгани алам қиларди. Эҳтимол, номи ҳали тилга олинган ва Гортензия бирга рақс тушгани борган Берт Гетлер борлиги учун ҳам қиз уни назарга илмаётгандир. Бунақа ишларда уни ҳеч ерда омади юришмади юришмади-да!

Овқат еб бўлиниб, ҳаммалари стол атрофида гаплашиб ўтирганларида Гортензиянинг ўзи граммофон қўйиб, Клайдга бошқалардан олдин рақсни ўргатаман, деб қолди. У аҳвол кандайлигидан қатъи назар, рақибларига йўл беришни истамасди. У Клайдга мутлақо кизиксинмас, бу масалада, ҳар қалай, Грета Миллердан ўзини оғирроқ тутарди. Дугонаси рақс баҳонасида доғда қолдираман, деб турганида нега отини қамчиламасин? Клайд Гортензиянинг ўзгариб қолганига ҳайрон бўлиб, мен ўйлаганимдан ҳам тузукроқ қараяпти, деб турганида қиз ўлгудай тортинчок экан-ку, деган ҳаёлга борди-да, кўлидан тортди. Кейин Клайднинг бир қўлини белидан ўтказиб қўйиб, бошқа кўлининг кафтига кафтини қўйди, уни елка бараварида тутиб, оёкнинг ҳар бир ҳаракатига яхшилаб қараб туриб, деб тайинлади-да, рақсда оёқ ҳаракатини кўрсата бошлади. Клайд ҳозирги дамда қиздан жуда миннатдор бўлганидан кўрсатганларини ўрганиб олишга астойдил киришган, шу важдан кўрган одамнинг кулгисини қистатарди ҳисоби. Гортензияга ҳам ёқинқирамади. Клайд қизнинг назарида соддароқ ва анча-мунча гўр эди. Шундай бўлса ҳам, Клайднинг нимасидир яхши кўринганидан рақсни ўргатишни истарди. Орадан кўн ўтмай, Клайд Гортензия билан анча енгил рақс туша бошлади. Кейин у Грета ва Луиза билан рақсга тушса ҳам, ҳаёли Гортензияда

эди. Пировардида, ҳаммалари анча пишиб қолганлигини эътироф қилишиб, хоҳласа Киттининг уйига бирга бориши мумкинлигини айтишди.

Клайд Гортензиянинг якинида бўлиб, у билан рақс тушишни жуда-жуда хоҳларди. Гарчи бу пайтда қизлар билан Киттининг уйига бирга боришлари керак бўлган учта йигит кириб келишган, улар орасида ўша машъум Берт Гетлер ҳам бўлиб, Клайд Ретерер билан театрга тушишни аввалдан келишиб қўйган бўлса ҳам, Киттининг уйига бормоқчилигини яшира олмади. Шундан кейин Ретерер ҳам ахири театрни қўя туришга кўнди. Ҳаммалари уйдан чикқанларида Клайд Гортензия билан бирга бўлолмаслигидан хафа бўлди, қизнинг ёнида кетаётган Гетлер эса кўзига жуда ёмон кўринарди. Клайд шунда ҳам сиқилиб қолмасин, деб ўзига яхши муомала қилишаётган Грета билан Луизанинг кўнглини олишга уринарди. Ретерер Клайднинг Гортензияни ёктириб қолганини сезиб, пайт пойлаб турди-да, икковлари холи қолганларида унга деди:

– Сен Гортензия Бригсга ҳадеб ёпишаверма. Менимча, у сатангнинг ўзгинаси. Гетлерни ҳам, бошқаларни ҳам лақиллатиб юрибди. Унинг нағмасига ўйнайсан-у, бирорга иш чикаролмайсан.

Ретерернинг бу дўстона насихати ҳам Клайднинг эсини жойига келтира олмади. Қизнинг сеҳрли жилмайиши, гўзал қиёфаси ва ҳар бир ҳаракатидан сезилиб турган асов ёшлиги бошини бутунлай гангитиб қўйганидан, яна бир табассуми, битта қиё боқиши ва қўлини бир сиқишига бор нарсасини беришга ва истаган ишини қилишга тайёр эди. Ҳозирда унинг қаршисида турган қиз эса парвона янглиғ нимага интилаётганини билмас, ўзига тенгқур ёки сал каттароқ йигитлар билан ўйнаб-қулиш ва улар ҳисобига ясан-тусан қилиб юришнинг мазасини ҳам яқиндагина билиб олганди, холос.

Киттининг уйидаги нарса ёшларнинг шунчаки ўтириши бўлиб, унда қизлар билан йигитларнинг ўзларига жуфт излашдаги уринишлари жуда авжига чиқарди. Китти Кин

декабрь ойи бўлганидан дарахтлари курук кўккайиб турган хароб кўчадаги кўримсизгина уйда турарди. Клайд эса бирдан гўзал чехранинг ошуфтаси бўлиб қолганидан теварак-атрофидаги бор нарсалар кўзига ёрқин, ажойиб ва зўр кўринарди. Киттининг уйидаги Ретерер, Хегланд ва Гортензияга ўхшаган кизлар билан йигитлар кучга тўла, хотир-жам ва ўзларига ишонган туюлганларидан, Клайд ўзи ҳам ана шундай фазилатлар соҳиби бўлмоқ йўлида жонини беришга ҳам тайёр эди, Қизиғи шундаки, Клайд гарчи жиндай асабийлашаётган бўлса ҳам, янги дўстлари қуршовида тезда йўлга тушиб олиб, ўйин-кулгига араллашиб кетганди.

Бу ўтиришда Клайдга, маълум тоифадаги йигитлар ва кизлар майшат чоғи ўзларини қандай тутишларини кўздан кечириш имкони туғилганди. Клайд шу пайтгача бахти келганиданми ё келмаганиданми, ишқилиб, нима десангиз ҳам бунақа томошани кўрмаганди. Масалан, бу ерда ҳис кўзгар рақслар расм эди. Луиза, Грета ва Гортензия ўлар-тирилларларига қарамай шундай рақсларга тушишарди. Кўп йигитлар чўнтак флягаларида¹ виски олиб келишар, фақат ўзлари ичибгина қолмай, бошқа йигитларга, хатто, кизларга ҳам тутишарди.

Бундан базм янада қизиб, йигитлар билан қизлар тобора иноқлашишар, тегишишлар авжига чиқарди. Гортензия, Луиза ва Грета ҳам бунда четда туришмасди. Гоҳо ишқал ҳам чиқиб қоларди. Бу ерда бирорта йигит бир қизни эшикнинг орқасида кучоқлаб турса ёки чеккароқдаги стулда тиззасига олиб ўтирса, ёки у билан диванда ёнбошлаб, қулоғига ёқадиган гаплардан гапириб, хингир-хингир қилишса, биров бир нарса демасди. Тўғри, Клайд Гортензиянинг битта-яримта билан диванда ёнбошлашганини кўрмади, бироқ у ҳам турли йигитларнинг тиззасида ўтирар ва эшик орқасида шивирлашарди. Клайд эса бундан гангиб, жаҳли чикқанидан қизни бутунлай унутмоқчи ҳам бўлди: Гортензия ҳеч кимга йўқ демайдиган, бадахлоқ ва хомқалла

¹ Фляга (русча) — сувдон.

эди. Клайд бошқалардан қолишмаслик ва сир бой бермаслик учун йигитлар тутган ҳамма ичимликлардан олди, ниҳоят, анча дадил ва ботир тортди. Шундан кейин юраги ботиниб, Гортензия билан унинг ахлоқда бебошлиги хусусида гаплашди. Бунда унинг ёлвораётганини ҳам, ўпқаланаётганини ҳам билиб бўлмасди.

– Сиз сатангсиз, билдингизми? Кимнинг бошини айлантирсангиз ҳам сизга барибир, тўғрими?

Клайд бу гапни кечаси соат бирдан ошганда, қиз билан рақс тушаётиб айтди. Фамилияси Уилкинс бўлган йигит шarti кетиб, парти қолган пианинони чалар, Гортензия эса назокат ва карашма билан унга оёқни қандай ташлашни ўргатаркан, кўзига шўх ва хумор боқарди.

– Нима демоқчисиз? Тушунмаяпман.

– Э, тушунмадингизми? – Клайд аччиғи келиб, шундай деса ҳам, зўрма-зўраки илжайиб, сир бой бермасликка уринди. – Мен сиз ҳакингизда эшитдим. Одамларнинг бошини айлантитаркансиз.

– Шунака денг? – деди Гортензия ғижиниб. – Сизнинг бошингизни айлантиришга кўнам уринмаган бўлсам керак?

– Кўйинг, хафа бўлманг, – Клайд ҳам илтижоли, ҳам жуда чегарадан чиқдим, энди ундан бутунлай айрилиб қолмасам гўрга эди, деб ваҳимага тушганидан бақириброк айтди. – Мен сизни хафа қиладиган ҳеч нарса демоқчи эмасдим. Ўзингиз кўп йигитларни яқинингизга йўлатяпсиз-ку! ҳар қалай, сиз уларга ёқасиз.

– Тўғри, албатта, ёқаман. Бирок иложим қанча?

– Бўлмаса, сизга гапим шу, – Клайд гапини мактанчоқлик билан қизиқиб айтди-қўйди: – Мен сизга у йигитларнинг ҳар қайсисидан ҳам кўпроқ сарфлай оламан. Пулим бунга етади.

Клайд бундан бир дақиқа аввалгина чўнгагида жим турган эллик беш долларини хаёлидан ўтказганди.

– О, билмадим, – деди Гортензия бўш келмай. Клайднинг чиқимга тайёрлиги юрагини бир жиғиллатган бўлса ҳам, айни пайтда ҳар бир йигитнинг юрагига ўт ёқишга қо-

дирлигидан паст тушгиси келмасди.

Гортензия унчалик ақлли киз эмасди, жуда енгилтабиат ва ўзига бино кўйган эди. Ойнанинг ёнидан унга ўзини бир солмай ўтолмасди. Ҳар сафар ўзининг кўзлари, сочлари, томоқларига завқланиб боқар, айникса шўх жилванинг машини олганди.

Клайд гарчи жуда ёш бўлса ҳам, чиройли эканлигидан Гортензия, ҳар қалай, бефарқ қола олмади. Клайдга ўхшаган гўрларнинг жиғига тегишни яхши кўрарди. Назарида, Клайд тентакнамо эди. Бироқ «Грин-Дэвидсон»да ишлаганидан яхши кийинар, ўзи айтганидай пули ҳам етарли ва унга сарф қилишдан қочмасди. Унга жуда ёқадиган баъзи ёшларнинг ёнларида эса пуллари кўпроқ эмасди.

– Менга жон деб пул сарф қиладиганлар истаганча топилади!

Гортензия бошини силкиб, киприк қокди-да, яна жонни олгудай жилва қилди.

Клайднинг юзи тундлашди-кўйди. У қизнинг жозибаси олдида ҳеч нарсага арзимасди. Пешонаси тиришиб, кейин яна жойига келди. Ёнаётган кўзларидан кучли истак ва изтироб, ҳаётдан рўшнолик кўрмаётган одамнинг ўкинчи, лақиллатилган ва аҳмоқ қилинган кишининг гижинини сезиб олса бўларди. Гортензия унга ҳақ гапни айтди, албатта. Ундан пули кўп ва сарфда ўтиб кетадиган кишилар топилади. Клайд мактанчоқлик қилиб, масхара бўлганидан қиз энди уни боплаяпти. Клайд бироз жим қолди-да, кейин ғамгин ҳолда кўшиб кўйди:

– Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз. Бироқ сизни ҳеч ким менчалик севмайди!

Бу гапнинг кўнгилдан айтилганлиги қизга хуш ёқди. Гапнинг сирасини айтганда, Клайд хунук-пунуклардан эмасди-да. Энди икковлари тинимсиз чалинаётган мусикага монанд чиройли рақс тушишарди.

– О, мен ҳар маҳал ҳам бугунгидай майнабозчилик қилмайман, – деди у. – Бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзимизнинг одамлар, бир-биримизни яхши биламиз, ҳамма жойда

бирга бўламиз. Сиз бизни қораламаслигингиз керак.

Бу жуда чиройли ёлғон бўлса ҳам, Клайдни, ҳар ҳолда, бирмунча тинчитди.

– Менга дурустроқ муносабатда бўлсангиз бас, сиздан дунёда биронта нарсани аямайман, – деди Клайд тўлқинланиб ва жунбишга тушиб. – Мен шу пайтгача сиздан яхшироқ кизни кўрмаганман! Сиз ажойибсиз! Мен акдан оздим! Келинг, бир куни жиндай ўтириб, кейин театрға борайлик. Хўпми? Хўп десангиз, эртага кечкурун ё якшанбада борайлик? Шу куни кечкурунлари бўшман, бошқа кунлари эса ишлайман.

Гортензия ҳатто эндиликда ҳам Клайд билан алоқасини дарвом эттиришга унчалик кўзи етмаганидан олдинига иккиланди. Нега деганда, бошқаларни айтмаганда ҳам, ўртада ҳали Гетлер турар, йигитларнинг бари ҳам Гортензияни кўздан қочиришмас ва бир-бирларидан қизганишарди. Клайд, гарчи, пулимни сенга сарфлайман, деб турган бўлса ҳам, унга айланишмагани маъқулмикин? Ҳозирнинг ўзидаёқ ҳаддан ташқари қизиққонлик қиялпти, кейин эса ташвишдан боши чиқмаса керак. Бироқ Гортензия айна пайтда сатанг ҳам бўлганидан Клайдни кўлдан чиқаргиси келмасди. Бирдан у Грета ё Луизанинг кўлига тушиб қолса-я! У шунинг учун ҳам ахири Клайд билан келгуси сешанба куни учрашишга рози бўлди. Бироқ Клайдга, уйимга келманг, бугун кузатиб ҳам қўйманг, деди. Уни кузатиб қўядиган одам – жаноб Гетлер бор эди. Сешанба куни соат олти яримда эса «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасининг олдиға бориб турадиган бўлди.

Клайд Гортензияни Фрисселнинг рестораниға олиб боришга ваъда берди. Ундан кейин ресторандан бор-йўғи икки даҳа нарида бўлган Либби театрида «Қароқчи» деган мусиқали комедияни кўришадиган бўлди.

ХИ БОБ

Бу танишув кўп одамларга қанчалик бачкана ва ўртача туюлмасин, Клайд учун жуда катта гап эди. Шу чоғгача мана шундай чиройли бирорта қиз унга қиё бокмаганди-да. Клайд, ҳар ҳолда, шундай деб ўйларди. Энди эса у чиройли қизни учратиб қолган, қиз ҳам унга азбаройи қизиқиб қолганидан бирга ресторан ва театрга боришга рози бўлганди. Қизнинг сатанглиги ва бировга самимий муомала қилмаганлиги аён кўриниб турар, шу вайдан унинг Клайдга тез кўнгил бери-шига ҳам ишониш қийин эди. Буни ким билади, ким ҳам бу хусусда бир нарса дея олади, дейсиз?

Гортензия ваъдасига вафодор бўлганидан чиндан ҳам сешанба куни «Грин-Дэвидсон»дан сал наридаги Ўн тўртинчи кўча билан Вайандот-стритнинг муюлишига келди. Бундан Клайд жуда ҳаяжонга тушиб, хурсанд бўлиб, яйраб кетганидан эс-хушини аранг йиғиштириб олди.

Клайд Гортензияга муносиблигини кўрсатиш пайига тушганидан ташқи кўринишига зўр берди. Сочига мой суртиб, капалакнусха галстук тақди, бўйнига янги ипак шарф ташлаб, учрашувга деб атайлаб олган жигарранг ботинкам дурустрок кўринсин, деб ипак пайпоқ кийди. Бироқ учрашганларида қиз унинг устидаги нарсаларига озгина бўлса ҳам эътибор берган-бермаганини билолмади. Сирасини айтганда, у ўзининг усти бошидан бошқа нарсани хаёлига келтирмасди. Бу ҳам етмагандай, у Клайдни соат еттигача кутишга мажбур қилди. Бу унинг доимий найранги эди. Клайд эса уни кутавериб, бўлари бўлди. Ўтган кунлар ичида кўнгли совиб, учрашмайман деган фикрга келган бўлса-я? Начора, унда Клайднинг куни Гортензиясиз ҳам ўтаверади. Бироқ унда Клайднинг башанг юриши ва пулдор бўлишига қармай Гортензиядай гўзал қизга хуш келмаганлиги билиниб қоларди. Клайд мен севган қиз (мабодо у Гортензия бўлмаса), албатта, гўзал бўлиши керак, деган қарорга келди. Унга хунук қизнинг кераги йўқ. Ретерер билан Хегландга

юрган кизлари чиройлими ё хунукми, барибир, Клайдга эса кераги шу эди. Клайд

Гортензиядан бошқа қизни кучоғига босишни хаёлига келтирганида ҳам кўнгли озиб кетарди.

Клайд кўчада ўзини бир чеккага олиб турар, теварак-атрофида чироклар, эълонлар ва рекламалар ёғду сочар, юзларча пиёдалар турли томонларга ошиқишар, одамларнинг юзларидан маишат ва учрашувга кетишаётганини сезса бўлар, у эса ёлғиз ўзи кўккайиб турар, хозироқ орқасига бурилиб, қаёкқадир кетиб қолиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди. Овқатлангани ҳам бир ўзи боради, театрға ҳам якка ўзи тушади, уйига ҳам ёлғиз ўзи қайтади, эртасига эса яна ишға келади. Клайд энди ишим пачава бўлди, деб турганида сал наридаги одамлар тўдасида келаётган Гортензияни кўриб қолди. У назокат билан кийинганди. Эгнида қизғиш-кўнғир ёкали ва кайтарма енгли қора бахмал нимча, бошида эса ёнида кизил чармдан боғичи бўлган катта бахмал шляпаси бор эди. Ёноклари билан лаби салгина бўёк кўрганди. Кўзлари порлаб турарли. Чамаси, ҳар маҳалгидай, ўзидан жуда мамнун эди.

– Хэлло, кеч қолдимми-а? Вақтида келишга ҳеч улгуролмасдим ҳам. Сизга айтсам, бир йигитчага ҳам ваъда берганим эсимдан чикиб кетибди. У ҳам дўстим, жуда ажойиб бола. Икки ёққа боришим кераклиги соат олтида эсимга тушиб қолса бўладими! Жуда чаток аҳволда қолдим. Икковингиздан бирингизга айтиб қўйишим керак эди. Сизга кўнғирок қилиб, бошқа куни учрашамиз, демокчи бўлсам, соат олтидан кейин ишда бўлмаслигингиз ёдимга тушиб қолди. Том ҳам олтидан кейин ишда тутилиб қолмайди. Чарли бўлса олти яримгача бўлади, гоҳида анчагача қолиб ҳам кетади, ўзи жуда ҳам яхши бола, ҳеч аразлаб ғиди-биди қилиб юрмайди. У ҳам бугун мени ресторанга ва ундан кейин театрға олиб бормоқчийди. У «Орфий»даги тамаки киоскисида ишлайди. Мен унга кўнғирок қилиб қўя қолдим. Ўзиям унча хурсанд бўлмади. Унга мен: «Бошқа куни кечкурун учрашамиз», – дедим. Хўш, қалай, хурсандмисиз? Сизни

деб, Чарлидай чиройли бир болани хафа қилдим, тушундингизми?

Гортензия бошқа йигитдан гапирган пайтида Клайднинг кузида ташвиш, рашк ва айни пайтда, хавотир ифодаси сезилди. Гортензия Клайднинг рашкини келтира олиши мумкинлигидан терисига сиғмай кетди. У Клайдни бутунлай эгиб олганлигини фахмлади. Шундан кейин у билан ёнма-ён қадам ташлаб бораркан, бош чайкаб кулимсираб қўйди.

– Бўлмаса-чи, келиб жуда ҳам яхши иш қилдингиз-да!

Клайд Гортензиянинг Чарли дегани «ажойиб бола» ҳақидаги гапларини эшитганида томоғи бўғилиб, юраги кинидан чиқиб кетгудай бўлса ҳам, бу гапни айтишга ўзини мажбур қилди. Бундай гўзал ва ўзбошимча кизга бас келиб бўлармиди!

– Сизнинг кўринишингиз жуда ҳам зўр, – Клайд тишини тишига қўйганича гапида давом этганидан ўзи ҳам хайрон эди. – Бу шляпа ҳам, нимча ҳам сизга жуда ярашибди.

Клайд унга тинимсиз тикиларкан, кўзларида завк ва кучли ёндирувчи эхтирос акс этарди. У қизнинг тўғри лабидан ўшмоқчи бўлувди, кўчада кетишаётганидан юраги ботинмади, бошқа жойда бўлганда ҳам, барибир, бундай киллолмаган бўларди.

– Кўп таклифлар олганингизга ажабланмаса бўлади. Сиз жуда чиройлисиз!.. Нимчангизга гул тақишни истайсизми?

Улар шу пайтда гул магазинининг ёнидан ўтиб боришаётганидан Клайднинг хаёлига кизга гул тутиш келиб колганди. У Хегланддан аёллар гул олиб берган эркакларни яхши кўришларини эшитганди.

– Ҳа, албатта, гулдан қайтмайман, – деди у магазинга киришаётганларида. – Бўлмаса, бир даста бинафша ола қолинг. Бирам яхши бўладики. Нимчамга ҳам кўпроқ ярашар дейман.

Клайднинг хаёлига гул келганлиги Гортензияга ёқди. Унинг қизга айтаётган гаплари ҳам ёқимли эди. Шунда ҳам Гортензия Клайд кизларни яхши билмас экан ёки уларни мутлако кўрмаган, деб ўйларди. У осонликча бўй бермай-

диган ва қўлда туришлари ҳам кийин бўлган тажрибалироқ эркаклар ва йигитларни маъкул кўрарди. Шундай бўлса ҳам, Клайднинг ўзи билган эркаклардан нозикроқ ва олийжаноброқ эканлигини пайқамай иложи йўқ эди. Ана шу важдан у анча бесўнақайроқ бўлса ҳам (Гортензиянинг назарида, Клайд шундай эди), у билан бирга бўлиб, ўзини бундан кейин қандай тутишини кўришга тайёр эди.

– Мана буниси зўр экан! – Гортензия анча каттароқ бўлган бинафша дастасини танлаб, нимчасига қадаркан, шундай деб қўйди. – Менга шу ёқпти!

Клайд бинафшанинг ҳақини тўлаётганида Гортензия ўзини ойнага солиб, гулни яхшироқ килиб тўғрилаб қўйди. Ниҳоят, бундан жуда хурсанд бўлганидан Клайдга ўгирилди-да:

– Мана, мен тайёрман! – деб унинг қўлтиғидан олди.

Клайд Гортензиянинг бу такаллуфсиз қилиғидан ўтақаси ёрилганидан нима дейишини ҳам билмасди. У беҳуда ваҳимага тушган, Гортензия бу вақтда ўзи билан ўзи овора эди.

– Хўш, сизга айтсам, шу ҳафта менга жуда ҳам зўр келди-да! Ҳар куни кечқурун рақсдан бўшамайман. Уйга кечаси соат учда қайтаман. Якшанба куни нақ эрталабгача рақсга тушибмиз-а. Ҳа, сизга айтсам, охирги кеча жуда ҳам машаққатли бўлди. Сиз ҳеч Бэркетнинг даргоҳида бўлганмисиз? Гиффорд кечувининг ёнида-да, биласизми? У ҳозир ажойиб жой бўлган, авжи яхши, Ўттиз тўққизинчи кўчадаги «Биг-Блю» ундан сал нарида. Ёзда дансинги, қишда эса яхмалаги бўлади, музда рақсга тушсангиз ҳам иложи бор. Мўъжазгина оркестри ҳам жуда қиёмат.

Клайд қизнинг лаблари қимирлаб, кўзлари порлашини ва қўлларини гапига монанд қимирлатишини томоша қилиб бораркан, нималар деяётганини ҳам фарқига яхши бормасди.

– Уоллес Трон биз билан борганди... Жуда ажойиб болада! Музқаймоқ еб ўтирганимизда ошхонага бориб, юз-кўзини куя бостириб, официантнинг куртқасини кийиб, пешбандлини тутиб, бизга хизмат қила бошлади. Жуда қизиқ бола!

Унинг ликопча ва қошиқларни ўйнатиб, кўрсатган ҳунарларини айтмайсизми!

Клайд Тронга ўхшаб истеъдод эгаси бўлмаганидан хўрсиниб қўйди.

– Кейин, душанба куни эрталаб, соат тўртларда ҳаммамиз уйимизга қайтиб келдик, мен эса соат еттида туришим керак эди. Менинг тоза ҳам бўларим бўлганди. Магазинимизда яхши одамлар ва жаноб Бек бўлмаганида борми, мени ишдан ҳайдаб юборишарди. Жаноб Бек билсангиз, мен ишлайдиган бўлимнинг мудирини. Очигини айтганда, мен у шўрликни ўлгудай қийнайман. Магазинда билганимни қиламан. Бир марта нонуштадан кейин ишга кеч қолдим. Битта дугонам менинг карточкамни олибди-да, контроль соатга қараб келган вақтимни кўрсатиб қўйибди. Шу вақтда десангиз жаноб Бек кириб, уни кўриб қолибди. Жаноб Бек, кейин соат икки бўлганда менга нима дейди денг: «Менга қаранг, мисс Бригс (у доимо мени шундай атайди, бошқачасига йўл қўймайман ҳам-да. Бўш келсам тегишишдан ҳам кочмайди), менга карточкани бировга берадиган ҳунарингиз кетмайди. Бу ҳунарни ташлаш керак». Мен бўлсам қаҳқаҳлаб кулдим, холос. У гоҳида бизга шунақа тажанглик қилиб қолади ўзи! Мен эса, барибир, унинг эсини жойига келтириб қўйдим. У мени сал-пал яхши кўриб юради, шу ваздан ўлса ҳам бўшатмайди. Шундай бўлгач, мен унга шундай дедим: «Менга қаранг, жаноб Бек, сиз мен билан бунақа оҳангда гаплашманг. Мен ишга ҳадеб кечикавермайман, унақа одатим йўқ. Қолаверса, Канзас-Ситида бошқа иш топиб олиш ҳам кўлимдан келади. Энди, бировларнинг назарида, сал кечиксам борми, дарров ҳар хил гаплар кўпайиб кетади, шунинг учун мени бўшатиб қўя қолинг, вассалом». Унга мен бунақа оҳангда гапиртириб қўярмидим. Иш худди ўзим ўйлагандан бўлди, жаноб Бек дарров бўшашди. Менга: «Майли, сизни, барибир, огоҳлантириб қўйдим. Бошқа сафар, буни жаноб Тирни кўриб қолса, ўшанда бошқа жойда ишлаш қанақалигини синаб кўрасиз», – деди, холос. Буни у кулги бўлсин, деб айтди, ўзим ҳам лақил-

латаётганимни билиб турардим. Қаҳ-қаҳ уриб юбордим. Орадан икки дақиқа ўтар-ўтмас жаноб Бекнинг жаноб Скотт билан кулишиб турганини кўрдим. Жин урсин, агар гоҳида шунақа хунарлар кўрсатиб тураман-да!

Нихоят, улар Фрисселнинг ресторанига яқин келишди. Бутун йўл бўйи нафасини чиқармай келаётган Клайд шундан кейин енгил нафас олди. У умрида биринчи марта шундай зўр жойда қизни меҳмон қилаётганидан ғурурлана оларди-да. Энди у чиндан ҳам бирор нарсалик бўлган, ёнидаги қизга чиндан ишқи тушиб колганди! Гортензия эса жуда баланддан келар, ўйин-кулгидан бўшамайдиган талай қизлар ва йигитлар билан калинлигини гапиргани гапирганди. Клайд буларни эшитиб ўтираркан, ичида шунча йил кўзим очик келаверибди-да, дерди. Унинг нималарни гапирётганини Клайд тезгина хаёлидан ўтказди: Бэркет, музда коньки учуш ва рақсга тушиш... Уоллес Трон... бутун учрашишлари керак бўлган тамаки киоскасида ишлайдиган ёшгина йигит... магазиндаги унинг бошлиғи, яхши кўриб колганидан бўшатишни кўзи қиймай юрган жаноб Бек... Клайд Гортензия унинг чўнтагида қанча пул борлигини суриштирмай ўзига ёқади-ган таомларни буюраётганини кузатиб ўтираркан, чеҳраси, қомати, бутун кўлининг келишганлиги ва латифлигини кўрсатиб турувчи нозик бармоқлари, тўлишган кўкраги, камон қошлари, думалокқина юзи ва даҳанига завқ билан тикиларди. Бундан ташқари, қизнинг майин ва хушомадгўй овозидаги нимадир ҳам Клайдни ўзига тортиб, ҳаяжонга соларди. У ҳозирда бутунлай қизга ром бўлганди. Қани энди, шундай қиз уники-да бўлса!

Гортензия эса бу ерда ҳам худди кўчадаги сингари ўзини гапиргани гапирган, Клайдга жуда ҳам ажойиб кўринган жойда ўтирганига, афтидан, мутлақо парво ҳам қилмасди. Гортензия ойнага қараб ўзига оро бермаган пайтларида таомлар рўйхатини кўлига олиб, кўнглига ёққан нарсаларни буюрарди. У ялпизда пиширилган кўзи гўшти буюрди... Тухум билан сутдан қилинган қуймоқ ҳам, молнинг биқин гўшtidан тайёрланган коворма ҳам унга тўғри келмади...

Кўзиқоринли бикин гўшти эса унинг жони-тани чиқиб қолди... Гортензия ниҳоят ана шу буюртмаларининг ёнига карафс билан қизил карам қўшди. Жиндай коктейль ҳам кетадиган чиқиб қолди. Ҳа, Клайд Хеглинддан овқатдан олдин жиндай ичилса яхши бўлишини эшитганидан юраги бетламайроқ коктейль ичишни таклиф қилди. Гортензия эса икки қадах коктейль ичиб олганидан кейин илгаригидан ҳам сергап бўлиб, янада очилиб-сочилиб кетди.

Клайд шунда ҳам у ўзини бегона ва бепарво тутаётганини сезди. Юраги бетламайроқ гапни ўрталаридаги муносабатга, унга бўлган ишқига буриб, битта-яримтани севиш-севмаслигини сўраганида, у: «Менга ҳамма йигитлар бирдай ёқади», – деб гапни кесди. Йигитларнинг ҳаммаси ҳам шу қадар жонга яқин, шу қадар унга эътиборлики... Асли шундай бўлиши ҳам керак. Бўлмаса улар билан танишармиди? У ҳолда унақаларнинг нима кераги бор? Гортензиянинг серҳаракат кўзлари чақнар, у Клайднинг туйғуларини кўзғатиб, бошини чайқаб-чайқаб кўярди.

Клайд ҳам шуларнинг асири эди. Гортензиянинг хатти-ҳаракатлари, ўзини тутиб туришлари, имолари, кўйинг-чи, ҳамма қилиғи Клайдга таъсирини ўтказиб, хаёлини олиб қочаётганди. Назарида, бу қиз жиғига тегиб, ваъда қилишни, ўзини таслим бўлишига тайёрдай кўрсатишни, кейин эса бор ваъдаларини унутиб, гўё ўзи ҳақида юрган гаплар етти ухлаб тушига ҳам кирмаган фарништадай юраверишни ёктирадиганга ўхшарди.

Клайд Гортензия ёнида ўтирганининг ўзидан ҳам ҳаяжонланиб ва жунбишга тушиб ўтирарди. Бу унга азоб, азоб бўлганда ҳам тотли азоб эди. Шу дамда у, қани энди, Гортензияни кучокласам, лабларидан ўпиб, ҳатто тишлаб олсам, лабларига лабларим ёпишиб қолса, унавериб ва эркалайвериб жонини чиқариб юборсам, жуда зўр бўларди-я, деб минг хаёлларга борарди. Гортензия гоҳо унга атайлаб хумор караш қилар, шунда Клайд бўшашиб, кўзлари тиниб кетарди ҳисоби. У бир нарсани, сира тинчлик бермай ёки пулниги бетига қарамай, қизнинг кўнглини овлашни орзу қиларди.

Клайд ресторандан кейин театрда бўлиб, қизни уйига кузатиб қўяётганида ҳам қўлидан бирорта иш келмади. Гортензиянинг Клайд билан унчалик иши бўлмаганидан, Либби театрида «Қароқчи»ни кўришаётганида спектаклдан ҳеч кўзини узмас, фақат илгари кўрган пьесаларидан гапирар, актёр ва актрисаларга баҳо бериб, хушторларидан ким қайси томошага олиб борганини эсга оларди. Клайд эса қизиқ-қизиқ гапларда унга бас келиш ва ўз фикрини айтиш ўрнига фақат унинг гапларини маъқуллаб ўтиришга мажбур эди.

Гортензия бўлса яна бир ғалаба қозонганини ўйлашдан бўшамасди. У анчадан буён тўғрилиқ кўчасидан четга чиқиб қолганидан, Клайднинг ёнида пули борлиги ва уни сарфлашга тайёрлигини фаҳмлаганди. Шунинг учун ҳам у бундан буён Клайдни қўлдан чиқариб юбормаслик учун ўшанга яраша ҳолда муомалада бўлади. Айни пайтда, тарки одат амри мақол, деганларидай бошқа йигитлар билан айшини суриб юраверади, Клайдга эса хилма-хил нарсалар олдиради ва дурустроқ йигитлардан таклиф тушмаган кунлари у билан бирга бўлади.

XIII БОБ

Клайд билан Гортензия кам деганда тўрт ойча шундай юришди. Клайд ўша илк оқшомдан бери бўш вақтининг кўп қисмини Гортензияга бағишлаб, қиз бошқа йигитларни қанчалик қўлга олмоқчи бўлса, у ҳам шунча қайириб олишга уринарди. У айни пайтда қизга йигитлардан бирортасига чинакамига кўнгил қўя оласизми, деб айта олмаса ҳам, ҳамма йигитлар билан шунчаки ўртоқлигига ҳам ишона олмасди. У жуда йўлдан оздирадиган қиз эди, шунинг учун Клайд эс-хушидан айрилганди. Клайднинг хавфли гумонлари тўғри чиқса борми, қиз пировардида ўзига кўнгил беради-да. У Гортензиянинг ҳар бир ҳаракати, кайфияти, овози, кийинишидан ҳам сезилиб турадиган малоҳатига, гоҳ

худ, гоҳ бехудлигига азбаройи беш кетганидан уни тарк этишни ҳатто хаёлига ҳам келтира олмасди.

Хуллас, у эс-хушидан айрилганича Гортензиянинг кетидан қолмасди. У эса буни кўрганидан яқинига йўлатмас, гоҳо чап берар, қўлининг учини ушлатгандай бўлар ва бошқа йигитлар билан қандай ўйнаб-қулишганлари тўғрисида оқизмай-томизмай гапириб берарди. Клайд энди қизга овора бўла олмаслигини сезганидан ғазаби қайнаб, ўзига ўзи энди учрашмаганим бўлсин, ундан бирор иш чиқиши қийин, дерди. Шундай бўлса ҳам, келгуси сафар яна учрашганларида кизнинг ҳар бир сўзидан ва ишидан ўта бепарволигини сезиб турса ҳам, дадиллиги йўқолиб, вужудидаги ғазабни улоқтириб таълашга ожизлик қилиб қоларди.

Гортензия эса шунақа пайтларда ҳам ҳозирда ўзига нималар кераклиги ва олмоқчилигини айтишга уялмасди. Аввалига у майда-чуйда нарсалардан – упага янги момик, лаб бўёғи, бир қутича упа ёки атирдан бошлади. Кейин турли пайтларда турли баҳоналар билан Клайдга сумка, блузка, туфли, пайпоқ, шляпалардан гапиришга журъат қилиб, пулим бўлганида жон деб олардим, дерди. Ўшаларни кўлга киритганидан кейин ҳам сира ён бермас, яқинига унча йўлатмас, гоҳида хумор ҳолда кучоқлатган бўларди. Унинг бу хумор боқишлари кўп нарсаларни ваъда қилса ҳам, булар сира рўёбга чиқавермасди. Клайд ҳам шундан кейин унинг кўнглига ёқиб, ишончини қозониш мақсадида, гарчи уйда гоҳо чўзилиб қолинган пайтлар бўлишига қарамай, айтган нарсаларини йўқ демай олиб берарди. Шундай бўлса ҳам, тўртинчи ойнинг охирига борганда бу масаладаги иши олдинга жуда кам силжиганини пайқади. Гортензия унга янги танишганларида қандай муомала қилса, ҳали ҳам шундай эди. Хуллас, Клайд қизнинг бирор илтифот қилишига умидвор бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, тинчи бузилган ва жони ҳалак эди.

Бу пайтда Грифитсларнинг хонадонидагилар илгаригидай тутақиб ва руҳсиз ҳолда юришарди. Эста қочиб кетганидаги хафагарчиликнинг захри ҳали тарқалмаганди.

Клайд энди жуда ғалати ахволда қолган, уйдагиларининг сир беркитишларидан эзилар, нега деганда, Грифитслар номус масаласида ўта нозик бўлганларидан, бошқа бирорта от-она бу борада уларга тенг кела олмасди. Бу яқингинадан бери Эстани чулғаб келган сирга ҳам тааллуқли эди. У уйдан кочиб кетиб қайтмади. Клайд билан оиладаги бошқа болаларнинг билишларича, ундан дом-дарак йук эди. Шундай бўлса ҳам, онаси билан отаси Эста йўқолгандан кейинги ҳафталарда у қаердайкин, нимага хат ёзмаётганикин, деб роса хавотирга тушишган, кейин эса гўё тақдирга тан бериб, тинчиб қолишган, ҳар ҳолда, илгаригидай куйиб-ёнишмасди. Бу Клайднинг назаридан четда қолмаган бўлса ҳам, сабабни, тушуна олмасди. Оиладаги бу ўзгариш жуда билиниб турса ҳам, ҳеч ким тушунтириб бир нарса демасди. Бирмунча фурсат ўтгач, Клайд онаси кимгадир хат ёзиб, хат олиб туришини сезиб қолди. Бунақа нарса ҳар замонда бир рўй берар, нега деганда, онасининг таниш-билишлари ва иш юзасидан алоқа қиладиган кишилари деярли йўқ, унга хат кам келар, ўзи ҳам онда-сонда хат ёзарди.

Клайд «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасига янги ишга кирган кезларда, бир куни уйга одатдагидан вақтликрок қайтганида онаси, чамаси, ҳозиргина келган ва ниҳоятда муҳим бўлган хатни ўқиб ўтирарди. Хат бирор воқеага алоқадор ва уни сир тутиш лозим бўлса керакки, онаси ўша заҳотиёқ ундан бошини кўтариб, шоша-пиша ва асабийлашиб ўрнидан турди-да, ҳеч нима демай, хатни бир чеккага қўйди. Клайд эса нимагадир (эхтимол, сезгиси билан) хат Эстадан келганини пайқади. Бироқ бунга ишончи йўқ эди. Нарироқда турганидан хатнинг ким ёзганини кўра олмасди. Нимаики бўлгандаям онаси кейинчалик унга хат ҳақида ҳеч нарса демади. Унинг кўриниши саволга тоқати йўқроқлигини билдириб турар, она-боланинг бир-бирларига муносабатлари босиқроқ бўлганидан, гап сўраш Клайднинг хаёлига ҳам келмади. У шунчаки ҳайрон бўлди, холос, кейин эса эсидан ҳам чиқиб кетди.

Клайд меҳмонхонадаги ишнинг ҳадисини анча олиб,

орадан бир ой ёки кўпроқ вақт ўтиб, Гортензия Бригсга айланиша бошлаганидан кейин, онаси унга бирдан ғалати илтимос қилиб қолди. Бир куни ишдан энди келиб турганида онаси уни миссиянинг залига чакириб қолди. У Клайдга тўғридан тўғри, менимча, ҳозир унча-мунчага қурбинг келади, деб айтмай, нимага кераклигини ҳам тушунтирмай, кўзига синчиклаб тикилганича ва ҳаяжондан ўзини босолмай:

– Клайд, шу тобда қандай қилиб юз доллар топсам бўларкин-а? – деб сўради.

Клайд азбаройи ҳайрон бўлганидан кулоқларига аранг ишонди. Нега деганда, бундан бир неча ҳафта муқаддам унга тўрт-беш доллардан ортиқроқ пулдан гап очиш ғирт бе-маънилиқнинг ўзи бўлур эди. Буни онаси биларди. Энди бўлса Клайд унга гўё шунча катта пулни топиб беришига ишонаётгандай илтимос қилаётганди-да. Онаси бунда адашмаган, нега деганда, Клайднинг усти боши ва бутун кўриниши унга яхши кунлар насиб бўлганини кўрсатиб турарди.

Клайд, аввало, бир нарсани ўйлади: онаси унинг яхши кийиниб, ўйнаб-кулиб юрганини сезиб, қанча пул топиши хусусида уни алдаб юрибди, деган фикрга келган, албатта. Бу қисман тўғри ҳам эди. Бироқ Клайднинг ўзини тутиши кейинги пайтларда жуда ўзгариб кетганидан онаси ҳам унга жуда бошқача муомала қиларди. Онаси энди ўғли чизигидан чиқиб кетмаслигига унча ишонмасди. Кейинги пайтларда, яъни Клайд мехмонхонага ишга кирганидан буён онасининг кўзига ақли ошиб, дадил тортиб, шубҳаларга бормай, ўзича яшаб, ўзига ўзи жавоб берадигандай кўринарди. Бу онасини анча-мунча ташвишга солса ҳам, бошқа томондан унга хуш келарди. Клайднинг нозик ва нотинч табиати онасига доимо сирли туюлганидан, пировардида, уни ўзини ўзи эплаган ҳолда кўриши кичкина гап эмасди. Тўғри, миссис Грифитс ўғлининг олифта бўлиб бораётганини кўраркан, гоҳо ўзига ўзи, ўғлимнинг улфатлари қанақа экан, дерди. Бироқ мехмонхонадаги иш Клайднинг кўп вақтини олган ва у топган пулини кийимига сарфлаётганидан она нолишимга ўрин йўқ, деб ҳисобларди. Шунда у ўғлим жудаям худбин бўлиб

кетмаяптими, ўзидан бошкани ўйламай кўйдиёв, деган хавотирга ҳам тушарди. Бироқ ўгли шу чоғгача рўшнолик кўрмай келганидан, она ўйнаб-кулаётгани учун уни ортиқча койий олмасди.

Клайд онаси аслида нима демокчилигини тушунмай, унга қаради.

– Юз долларни каердан оламан, ойи? – деб хитоб қилди у.

Клайд аранг етишган бойлик булоғига бунақа суриштирмай ва хадеб чўмич ботирилаверса, тезда таги кўриниб қолиши мумкинлигини хаёлига келтираркан, юзи аламли ва тушкун тусга кирди.

– Бунча пулнинг ҳаммасини топиб бера оласан, деб ўйлаганим ҳам йўқ, – миссис Грифитс назокат билан жавоб қилди. – Менда бир режа бор, пулнинг кўп қисмини ўзим топсам керак, дейман. Қолганини қандай топишда маслаҳатингни аямасанг бўлгани. Иложи бўлса, отангга ҳам айтмоқчимасман, ўзинг жиндай қарашворадиган ёшга етиб қолгансан, – у Клайдга яхшисан, дегандай қизиқиш билан қараб кўйди. – Отанг бунақа пайтларда ҳеч нарса қилолмайди, – давом этди у, – бусиз ҳам ташвиши бошидан ошиб ётибди.

Миссис Грифитс ҳорғин ҳолда пешонасини силаб кўйди. Клайд онаси мушкул ҳолда қолганини кўриб турганидан, сабабини билмаса ҳам, жуда ачиниб кетди. У ёнидан пул чиқармасликдан ташқари унинг нимага кераклигини ҳам билишни истарди. Юз доллар-а! Буни қаранг-у!

– Режам қанақалигини сенга айта қолай, – онаси пича жим турганидан кейин қўшимча қилди: – Менга ҳозир юз доллар керак, бироқ нимага кераклигини сўрама, уни сенга ҳам, бошқа одамга ҳам айтолмайман. Манави столда отангнинг эски тилла соати, менинг олгин узугим ва тўғноғичим бор. Мабодо буларни сотадиган ёки гаровга кўядиган бўлсак, ҳаммаси бор-йўғи йигирма беш доллардан ошмайди. Ундан ташқари, менинг кумуш пичоқ ва вилка, ликоп ва кўзам ҳам бор (Клайд бу совғаларни яхши биларди). Битта

ликопчанинг ўзи йигирма беш доллар туради. Менимча, бошқаларига ҳам йигирма ёки йигирма беш доллар беришар дейман. Меҳмонхонангнинг яқинроғидан битта яхши гаровхона топиб, буларнинг ҳаммасини топширсанг ва ҳафтада менга беш доллардан қўшиб бериб турсанг... (Шунда Клайднинг юзи чўзилиб кетди.) Мен жаноб Мерч деган дўстимдан сўрасам ҳам бўлади, сен уни танийсан, миссиямизга келиб туради. Етмаганини ундан олсам, кейин менга берган пулингдан тўлаб узган бўлардим. Ўзимнинг ҳам ўн долларим бор.

У: «Мени оғир аҳволда қолдирмассанов», демокчи бўлгандай караганди, гарчи бу Клайд ўзи мўлжаллаганидай, топганини ўзига қилиш йўлини тўсиб қўяётган бўлса ҳам юмшади. У нарсаларни гаровхонага топшириб, то қарздан узилгунларича онасига ҳафтада беш доллар қўшиб бериб туришга рози бўлди. Шундай бўлса ҳам, у, барибир, ғижиниб қўйди. Яқиндан бошлаб дурустроқ пул топаётган бўлса-ю, онасининг иштаҳаси карнай бўлиб бораётганини кўрмай-сизми! Ҳозирнинг ўзида ҳафтасига ўн доллар бериб туриб-ди! Буларнинг иши ҳеч битмайди, дерди Клайд ичида, доимо бир нарсага зор бўлишади, бундан кейин нафаслари ўчади, деб ишониш ҳам қийин.

Клайд онаси берган нарсаларни олиб, жуда зўр гаровхона топиб топширди-да, эвазига қирқ беш доллар олди. Бунинг ёнига онаси айтган ўн доллар қўшилса, ҳаммаси эллик беш доллар бўлар, қолганини жаноб Мерч қўшса, юз долларга етарди-қўярди. Бу эса тўққиз ҳафтагача Клайд онасига беш доллар ўрнига ўн доллардан бериб туриши керак, деган гап эди. У энди илгаригидан дурустроқ яшаб, яхши кийиб, еб-ичай, деб турганида бу гап чиқиб қолганидан унча хурсанд эмасди. Бунинг устига, онасининг илтимосини бажаришга сўз берди. У қандай бўлмасин, бурчини ўташи ҳам керак-да, ўзи. Онаси бошқа болалари деб илгари роса қийинчиликлар тортганидан, Клайд ортиқча худбин бўлишга журъат этолмасди. Бу беадаблик бўлур эди.

Шунда Клайдга, онам билан отам менинг мададимга

суянишса, уларга гапим ҳам ўтадиганроқ бўлади, деган фикр сира тинчлик бермасди. Улар, аввало, Клайднинг уйга бемаҳал қайтишларига йўл қўйишлари керак. Бундан ташқари, у кийимини ўзи қилиб, меҳмонхонада овқатланар, бу эса унинг фикрича, оиладаги сарфни анча-мунча камайтирарди.

Бироқ тез орада Клайд бошқа бир муаммога йўлиқди. Бу шундай бўлганди.

Юз доллар топилгандан кейин кўп ўтмай Клайд онасини шаҳардаги энг хароб кўчалардан бири бўлган Монтроз-стритда тасодифан кўриб қолди. Монтроз-стрит Грифитслар истиқомат қиладиган Бикель кўчасидан шимолга қараб кетган бўлиб, икки чеккасида куш қаватли ёғоч уйлардан бошқа нарса йўқ эди. Бу кўчадаги квартиралар мебелсиз ижарага бериларди. Ҳатто Грифитслар ҳам камбағал бўлишларига қарамай, бу кўчада туришга ор қилишарди. Клайднинг онаси эса эскиликда бошқаларидан қолишмайдиган уйлардан бирининг зинасидан тушиб келарди. Уйнинг пастки қаватидаги деразада: «Мебелли хоналар» номли ёзувли тахтача кўзга ташланарди. Онаси шундан кейин кўчанинг нариги бетида кетаётган Клайд томонга қарамай ва уни пайқамай, ҳалиги уйдан бир неча қадам наридаги бошқа уй томонга қараб юрди. У ерда ҳам мебелли хоналар ижарага қўйилажаги хусусида эълон осилганди. Клайднинг онаси уйга бошдан оёқ разм солиб чикди-да, кейин зинадан кўтарилиб, кўнғироғини чалди.

Клайдга онаси олдинига бировнинг адресини билмай кидириб юрганга ўхшади. Бироқ уй бекаси эшикни кия очган пайтида кўчани кесиб ўтаркан, онасининг гапи қулоғига чалинди:

- Бўш хонангиз борми?
- Ҳа, – деган жавоб эшитилди.
- Ваннаси ҳам борми?
- Йўқ, ванна иккинчи қаватда бор.
- Ҳақи қанча?
- Ҳафтасига тўрт доллар.
- Кўрса бўладими?

– Марҳамат, киринг.

Миссис Грифитс гўё иккиланаётганга ўхшарди. Клайд эса бу пайтда пастда, ундан бир неча қадам нарида бўлиб, қачон қараб таниб қоларкин, деб тепага қарарди. Онаси эса орқасига қарамай ичкарига кирди. Клайд унинг кетидан кизиқсинганича қараб қолди. Албатта, бунда ғалати ҳеч бир нарса йўқ, онаси бирорга қизга хона излаётган бўлса керак... Бироқ нимага бу кўчадан кидириб юрибди? Одатда бундай ҳолларда у «Халоскорлик армияси» ёки «Ёш қизларнинг насроний уюшмаси»га мурожаат қиларди-ку! Клайд олдинга онасини кутиб туриб, бу ерда нима қилиб юрганини суриштирмоқчи бўлди, бироқ бошқа зарур ишлари борлигидан кетиб қолди.

У кечқурун кийимини алмаштиргани уйга келганида онаси ошхонада эди.

– Бугун эрталаб сени Монтроз-стритда кўрдим, ойи, – деди Клайд унга.

– Шундайми? – миссис Грифитс сал имиллаб жавоб қилди. Клайд шунда онаси бу кўккис гапни эшитганида сал қалтираб кетгандай бўлганини пайқади. Онаси картошка артаркан, ўғлига синовчан қараб кўйди.

– Хўш, нима бўпти? – деди у пинагини бузмай, лекин қизариб кетди. У илгари ўғли билан гаплашганида сира ҳам бунақа аҳволга тушмасди. Клайд унинг ҳаяжонланиб, ваҳимада қолганидан қаттиқ ажабланди, албатта.

– Бир уйга кирдинг, битта-яримтага хона кидириб юрган бўлсанг керак-да, – деди у онасига диққат билан тикилиб.

– Ҳа, – миссис Грифитс энди ўзини анча босиб олганди. – Бир одамга хона кидириб юрувдим, у одам касал, пули ҳам унча кўп эмас. Тўғри келадиган хонани топиш ҳам осон эмас ўзи.

Онаси гўё бу ҳақда бошқа гапиришни истамагандай тескари қараб олди. Клайд, гарчи буни фахмлаб турган бўлса ҳам, ўзини тута олмай кўшимча қилди:

– Ўзиям ижарага хона олса бўладиган кўча эмас-да у ер.

Клайд «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасида ишлаётгани-

дан қаерда ва қанақа яшаш бобида анча саводли бўлиб қолганди. Онаси унинг гапига миқ этмаганидан кейин, Клайд хонасига кийингани кириб кетди.

Чамаси, орадан бир ой ўтгандан кейин, Клайд бир куни кечкурун Миссури авенюдан ўтиб бораётганида яна нарироқдан онаси қаршисидан келаётганини кўриб қолди. Қандайдир дўкончанинг (бунақа кичкина дўкончалар кўчанинг бошигача чўзилганди) деразасидан тушиб турган ёруғда онасининг анча оёқдан қолган эски жомадонсимон қопчиқ кўтариб келаётгани кўриниб турарди. Қўлидаги қопчиғи уйнинг бир чеккасида анчадан буён бекор ётганди. Онаси шунда таққа тўхтади-да (негаки у Клайдни кўриб қолган. Клайд кейинчалик шундай хаёлга борганди), уч қаватли ғиштин уйнинг йўлагига уриб кетди. Клайд ўша уйнинг олдига бориб қараса, эшиги зич ёпиқ эди. Уни очганида сал-пал ёруғлик тушиб турган зинани кўрди. Онаси, чамаси, шу зинадан кўтарилган бўлса керак. У бу ёғини суриштириб ўтирмади. Нега деганда, тахминига ўзи ҳам унчалик ишонмас, онаси бу ерга битта-яримтадан хабар олгани келган бўлиши ҳам мумкин, ҳамма иш кўз очиб, юмгунча юз берган эди-да. Шундай бўлса ҳам, у яқинроқдаги муюлишда бироз кутиб турувди, ниҳоят, онаси ичкаридан чиқиб келди. У теварак-атрофига жуда эҳтиёткорлик билан аланглаб олди-да, кейин йўлга тушди, бундан эса Клайд баттар ажабланди. Эҳтимол, мендан ўзини олиб қочаётгандир, деб ўйлади. Хўш, нимага?

Онасининг ўзини жуда ғалати тутиши Клайдни роса хайрон қилганидан у изидан тутишга ҳам тайёр эди. Бирок кейин, онам ишларини мендан сир тутишни истаётган экан, аралашмаганим маъкул, деган фикрга келди. Шундай бўлса ҳам, онасининг эҳтиёткорона ҳаракатлари хаёлини қочирарди. Онаси қопчиқ кўтариб кетаётганини нима сабабдан сездиргиси келмади? У бўйинтовлаб, ичимдагини топ дейдиганлардан эмасди-ку! Клайднинг ўзи эса бу масалада онасининг акси эди. Клайд ўша захоти онасини Монгроз-стритдаги мебелли хона ёнида кўрганини, хат ўқиётгани устига

келиб қолганини ва тўсатдан юз доллар керак бўлиб қолганини эслаб қолиб, булардан муштараклик ахтарди. У қаёққа бораётганикин? Нимани яшираётганикин?

Клайд буларни ўйлаганида чиндан ҳам ўзига ёки уйдагилардан бирига алоқаси бор-йўқлигини билолмасди. Бирок тахминан бир ҳафтадан кейин Ўн биринчи кўчадан ўтиб бораётганида, бирдан Эстани ёки, жилли курса, унга жуда-жуда ўхшаб кетадиган кизни кўриб қолди. Қизнинг бўйи ҳам, қадам ташлаши ҳам Эстанинг худди ўзи эди. Клайдга бу киз Эстадан сал каттароқ кўринди, холос. Бироқ киз кўчадан тез ўтиб, оломонда ғойиб бўлганидан Клайд Эстами ё бошқа кизми, текширолмаб қолди. Ҳар ҳолда, опаси бир зум бўлса ҳам, кўзига ярқ этиб кўринганидан, Клайд шартта орқасига бурилиб, кизнинг изидан тушди, бироқ у кўздан йўқолганди. Клайд адашганига, барибир, ишонмай, ўша заҳоти уйига равона бўлди. Онасини миссиядан топиб, унга Эстани кўрганлигини айтди. У Канзас-Ситига қайтган, бу ҳақда қасам ичишга ҳам тайёр. Балтимор-стрит яқинидаги Ўн биринчи кўчада кўрди уни. Онасининг сира хабари йўқми?

Клайд шунда гапи онасига ўзи кутганидай таъсир қилмаганлигини пайқади. Ўзи эса Эстанинг бирдан ғойиб бўлиб, тўсатдан пайдо бўлиб қолганидан ажабланар ва суюнар, хайрон бўлар ва ачинарди. Эҳтимол, ўша юз доллар онасига Эстани қайтариш учун керак бўлгандир? Клайд хаёлига бу фикр қандай келиб қолганини ҳам билмасди. Унинг жуда ҳам боши қотди. Борингки, кўчада кўрган кизи Эста бўлсин дейлик, у ҳолда нима учун ақалли, келганини маълум қилгани уйга қадам ҳам босмади?

Клайд, онам ҳам ўзига ўхшаб бу гапдан ажабланиб ва аччиғланиб, ҳаммасини бирма-бир суриштиришга тушади, деб ўйлаганди. Онаси эса бунинг ўрнига гўё ўзига маълум нарсани эшитиб, энди нима қилишини билмай қолган одамдай жуда хижил ва гангиган кўринарди.

– Сен уни кўрдингми? Қаерда? Ўн биринчи кўчада? Ҳозирми? Вожаб! Буни Эйсага айтиш керак. Қайтган бўлса,

нега бу ёкка келмаётганикин-а, ажаб?

Клайд онасининг кўзларида ажабланиш эмас, балки тап-виш ва хавотир ифодасини кўрди. У хижолат бўлиб, довди-раб қолган пайтларида фақат лаблари титрабгина қолмай, балки бутун жағи ҳам қалт-қалт қилиб турарди.

– Ҳали шунақа дегин? – деб қўйди пича жимликдан кейин. – Ажаб, эҳтимол, у Эстага ўхшаган битта-яримга қиз-дир?

Клайд эса онасига зимдан қараб турганидан унинг ёлғондакам ажабланаётганига ишона олмасди. Орадан кўп ўтмай Эйса келди. Клайд меҳмонхонага боришга отла-наркан, унинг онаси билан бояги гапни бепарво ҳолда унчалик шошилмай муҳокама қилаётганини эшитди. Клайд-га хайрагли туюлган бу нарса, улар назарида, унчалик кў-ринмасди. Ҳар қалай, улар, қани, бир бошдан айтиб бергин-чи, деб Клайдни овора қилишмади.

Шундан кейин онаси, Клайд бу сирга тушуниб ета қол-син, деб атайлаб қилгандай бир куни унга Спрус-стритда тўқнаш келди. Бу сафар мўъжазгина саватча кўтариб келаёт-ган эди. Клайд яқиндан бери онаси ҳар куни эрталаб ва кечқурун уйдан чиқиб кетишини сезарди. Бу сафар Клайд онаси кўришидан анча аввал унинг эски жигарранг пальто-сидан таниб, муъолишга ўтди. У газета киоскасининг панасида онаси ўтиб кетишини кутиб турди-да, кейин ярим даҳача ораликда қорама-қора кета бошлади. Онаси бир вақтлар алоҳида уйлар бўлган, ҳозирда эса эскириб қолиб, мебелли хоналари арзон-гаровга ижарага қўйиладиган бино-лар ёнидан кетаверди-да, бир уйнинг олдида тўхтади. Ичка-рига киришдан олдин теварак-атрофига яхшилаб кўз югур-тирди-да, кейин ўзини ичкарига урди. Клайд буларнинг барини сезиб турди.

Онаси ичкарига кириб, кўздан йўқолганидан кейин, Клайд яқинроқ келиб, уйга кизиқиш билан тикилди. Бу ерда у нима қиларкин? Кимнинг олдига келганикин? Клайд ўзи-нинг таажжубига аранг жавоб топгандай бўлди ҳисоби. У Эстани кўргандай бўлганидан бери уйга хатлар келиб

туриши, юз доллар, Монтроз-стритдаги мебелли хона ҳам унга алоқадордай туюлаверарди.

Уйнинг кия томонидаги муюлишда катта дарахт бўлиб, киш шамоли унинг устида битга ҳам япроғини қўймаган, унинг ёнида эса телеграф устунни деярли қапишиб турарди. Клайд ана шуларнинг ортига ўзини олиб, кузатув пункти қилиб олди. Энди у ўзини сира ҳам сездирмай, уйнинг деразаларини кузата оларди, У ниҳоят иккинчи қаватдаги деразалардан бирида онасини кўриб қолди. У худди ўзининг уйидек у ёқдан бу ёққа бориб келарди. Клайд орадан бир зум ўтар-ўтмас Эстани кўриб, оғзи очилиб қолаёзди. У деразалардан бирига яқин келиб, дераза тоқчасига қандайдир бир пакетни қўйди. Унинг устида уйда кийиладиган қизғиш кўйлак бор ёки, ўшанақа рангдаги рўмолни елкасига ташлаб олганди. Клайд унинг чиндан ҳам Эсталигини ва онаси у билан биргалигини ўйлаганида титраб кетди. Эста нима гуноҳ қилибди ўзи? Нима бўлиб қайтиб келди-ю, энди не сабабдан яшириниб юрибди? Эҳтимол, уни олиб қочган эри ташлаб кетгандир?

Клайднинг эндиликда жуда ҳам синчковлиги тутганидан онаси чиқиб кетгунча шу ерда туриб, кейин Эстани кириб кўрмоқчи бўлди. Унинг Эстани кўриб, бошидан ўтганларини жуда-жуда билгиси келарди... Ҳозирда онаси ичкаридан чиқишини кутиб тураркан, Эстани қанчалар яхши кўргани ва энди бу ерда сирли равишда яшириниб турганини ўйларди.

Орадан бир соат ўтганидан кейин онаси чиқиб келди. Қўлидаги саватчаси бўш бўлса керак, уни жуда енгил тутарди. У ичкарига киришдан олдин атрофига қандай олазарак бўлган бўлса, яна шундай қилди. Бу ерга келганимни биров кўрмачи, деб хотиржам тортган бўлса ҳам, дилгирилиги, афтидан, сезилиб турарди.

Клайд унинг миссия томонга қараб кетганини кўриб тураркан, то кўздан йўқолмагунча жойидан кимирламади. Кейин оркасига бурилиб, ичкарига кирди. Ундаги хоналар ўзи ўйлаганидагидек мебелли эди. Кўпчилик эшикларда

унда истикомат қилувчиларнинг фамилиялари ёзилган тахтача кўринарди. Клайд Эстанинг хонаси қайсилигини олдиндан мўлжаллаб қўйганидан, тўппа-тўғри унинг эшигига қараб юриб, тақиллатди. Шунда ичкаридан енгил қадам товушлари эшитилди-да, чамаси, бир зумлик зарурий тайёргарликдан кейин, эшик қия очилиб, Эста мўралади. У бир сония Клайдга ишонқирамай қараб турди-да, кейин хайратидан қичқириб юбориб, жиндай хижил бўлди. Нега деганда, эҳтиёткорлик деган нарса йўқолганди-да. Эста рўпарасидаги йиғит чиндан ҳам Клайд эканлигини билиб, эшикни очди.

– Клайд, сенмисан? Мени қандай топдинг? Ҳозиргина хаёлимдан ўтиб турувдинг-а!

Клайд Эстани бағрига босиб ўпди. Шунда унинг жуда ўзгариб – озиб-тўзиб, ранглари кетиб, кўзлари ичига ботиб кетганини, устидаги кийими қочиб кетар олдидаги кийимидан яхшимаслигини кўриб, хафа бўлиб эзилди. Эстанинг жуда ҳаяжонланганидан ўзини йўқотиб қўйганлиги аён эди. Клайд ичида, унинг эри қаерда экан, дерди. Нега бу ерда кўринмаяпти? Қаёққа йўқолганикин? Клайд Эста уни кўрганидан суюнаётганлигини, аини пайтда, уялиб бир хил бўлаётганини ҳам сезиб турарди. Унинг лаблари табассум қилиб, сўз айтишга тайёрдай қимтиниб турса ҳам, кўзларидан ичида қандайдир оғир муаммони ҳал қилаётгани сезиларди.

– Сенинг келишингни кутмовдим, – Эста Клайднинг бағридан чиққанидан кейин шоша-пиша қўшимча қилди: – Сен анув... кўрмадингми? – у гапи оғзидан чиқиб кетишидан кўркқандай, тутилиб тўхтаб қолди.

– Ҳа, албатта, ойимни кўрдим, – деди. у. – Сенинг шу ердалигингни ҳам шундан билдим. Унинг ҳозиргина шу ердан чиққанини кўрдим, кейин сен деразадан кўридинг (у онаси бу ерга келганидан бери бир соатча пойлаб турганини бўйнига олмади). – Сен қачон кайтдинг ўзи? – Клайд гапида давом этди: – Нега бизга ҳеч хабар бермадинг? Шунча вақт йўқ бўлиб кетсанг ҳам, чурк этиб овозингни чиқармабсанда. Билсанг, бунинг отини димоғдорлик, дейишади. Ҳеч

бўлмаганда менга икки оғиз нарса ёзиб юборсанг бўларди-ку! Ахир, икковимиз жуда чикишар эдик, тўғрими?

Клайд опасига шўх, синовчан ва қатъий боқарди. Эста анковсирамоқчи бўлса-да, нимани бичиб-тўқишни ҳам билмасди. У ахири шундай деди:

– Эшикни ким тақиллагаётганини билолмай қолдим. Бу ерга ҳеч ким оёқ босмайди-да. Жуда чиройли бўлиб кетибсан-а, Клайд! Костюминг жуда ажойиб. Жуда ўсибсан ҳам. Ойим менга сенинг «Грин-Дэвидсон»да ишлаётганигни айтувди.

Эста Клайдга завқ билан караганди, бу унга жуда хуш келди. Шундай бўлса ҳам, опасининг туриш-турмуши Клайд-ни қаттиқ хаёлга толдирган, унинг юзи, кўзлари, орик кома-тини синчиклаб кузатарди. Клайд Эстанинг бели билан сўл-гин юзига яна бир бор назар ташлаб, унга бир нима бўлга-нини фаҳмлади. У оғироёқ. Шунда у билан қочган одам, эри қайда, деб ўйлади яна. Онасининг гапига караганда, Эста қолдирган биринчи хатида эрга тегаётганини айтганди. Ҳозир эса унинг эрга тегмаганлиги Клайдга аён эди. Эста энди ташландик, мана шу хароб хонада сўккабош эди. Клайд буни кўриб, сезиб, тушуниб турарди.

Клайд шу заҳотиёқ бу оиласига хос типик ҳодиса эканлигини хаёлига келтирди. Мана, ўзи мустақил яшашга ва бирор нарсалик бўлишга, одам қаторига киришга ва вақтини хушчақчақлик билан ўтказишга уриняпти. Эста ҳам шунга уриниб кўрган. У ҳам яхши кунларга етишай деган-у, мана энди оқибати! Клайдга энди ҳам алам қилар, ҳам сиқиларди.

– Қайтиб келганингга анча бўлдимиз, Эста? – Клайд нима дейишини билмаганидан гапини ботинқирамай такрорлади.

Эста шундай аҳволда бўлганидан кейин Клайднинг ташвиши кўпайиб, феъли айниб, дардига дард кўшилди. Бундан буён ўзига зўр келишини ўйларкан, синчковлигидан ҳам пушаймон қила бошлади. Бу ерга келишининг нима кераги бор эди ўзи? Энди эса опасига қарашмаса бўлмайди, албатта.

– Кўп эмас, Клайд, бир ойча бўлди, чоғи.

– Ўзим ҳам шундай ўйловдим. Сени бир ой олдин Ўн биринчи кўча билан Балтимор-стритнинг муъолишида кўрувдим. Тўғрими? Ўша сен эдинг, албатта, – кўшиб кўйди Клайд хурсанд бўлиб кетиб, Эста ҳам унинг овозидаги ўзгаришни дарров сезди-да, тўғри дегандай бош ирғади. – Сенлигинга ишончим комил эди. Кела солиб ойимга айтсам, гапимга қўшилмади, чоғи. Айтгандай, мен ўйлаганимдай хайратга тушмади. Сабабини эса энди билияпман. Ойим ўзини худди бу ҳақда гаплашишни истамаётгандай тутарди. Мен эсам адашмаганлигимни билгандим.

Клайд кўзи ўтқирлигидан ғурурланиб, опасига қарадию, яна нималар дейишини билмай ва айтган гапларининг аҳамияти ё маънисини борлигига унча кўзи етмаганидан дами чиқмай қолди. Эстага қуруқ гаплардан бирор фойда чиқиши гумон эди.

Эста ҳам ҳозирги дамда нима қиларини билмасди: мик этмай тураверсинми ё барига иқроор бўлсинми? Бироқ бирор нарса дейиши керак. Клайднинг ўзи ҳам аҳволи даҳшатли эканлигини тушуниб турибди, ахир. Эста Клайднинг синовчан қарашларига дош бериши кийин эди. Шундан кейин у онаси билан бир қаторда ўзини ҳам мушқул аҳволдан қутқариш ниятида ахири тилга кирди:

– Шўрлик ойим! Сен уни тушунишинг керак, Клайд. Бечора нима қиларини ҳам билмай қолди. Бунга мен айблман, албатта. Қочиб кетмаганимда сизларга шунча ташвиш орттирмаган бўлардим. Бунақа нарса ойим бечоранинг бошига энди тушиши, ўзиям жуда қийналган...

Эста Клайдга орқасини ўгирди: унинг елкаси титрарди. У бошини эгиб, юзини қўллари билан яшириб олганидан Клайд унинг унсиз йиғлаётганини сезди.

– Э, сенга нима бўлди, опажон! – деди Клайд унга яқинлашиб. Ўша дамда унинг Эстага жуда ҳам раҳми келарди. – Нима қилди? Бирга қочиб кетган одаминг сенга уйланмаганмиди?

Эста бошини чайқаб, баттарроқ йиғлади. Клайд ўшанда опаси бошига тушган савдонинг психологик, ижтимоий ва

биологик жароҳатларининг фаҳмига етди. Опаси кулфатга йўликкан, оғироёқ, пулсиз ва эрсиз эди. Онаси ана шунинг учун хона қидириб, ундан юз доллар қарз олмоқчи бўлган экан-да! У Эста ва унинг аҳволидан уялар, бегоналар у ёқда турсин, Клайд, Жулия ва Фрэнк эшитиб, нима хаёлларга боришаркин, деб гап очишга бети чидамаганди. Нега деганда, Эстанинг қилган иши одамлар назарида ғирт ахлоқсизлик, ғайриконуний иш эди, қолган болаларни ҳам тўғри йўлдан чалғитиши мумкин эди-да. Шу ваздан она Эста воқеасини ҳаммадан яширишга ҳаракат қилар, ҳар хил ёлғонларни гапириб юрар, бу унга оғир ва малол келганидан устомонлик қилаётгани билиниб турарди. Бирок у кўзлаган мақсадига эришолмади, бечоранинг омади келмаганидан шундай бўлди.

Клайд энди фақат опасининг аҳволи Канзас-Ситидай шаҳарда турадиганларга, жумладан, ўзи ва оиладаги бошка аъзоларга қандай таъсир қилажагидан эмас, балки онасининг ёлғонга тили бориб, беўхшов ва ғалати ишлар қилиб юрганини ўйлаб эзилди, жаҳли чиқди. Онаси Клайдга ёлғон ишлатмаган бўлса ҳам, тўғри жавоб беришдан бўйин товлаган эди. Нега деганда, у Эста шу ердалигини бошиданок биларди-да. Клайд айни пайтда онасини бунинг учун сира ҳам айбламоқчи эмасди. Онаси ниҳоятда художўй ва ҳақгўй одам бўлишига қарамай, бунақа аҳволда қолганидан кейин ёлғон гапиришга мажбур бўлган-да. Бу ишнинг ҳидини чиқармаслик керак эди. Клайд ҳам Эста қилган ишни бировлар билишини истамас, қўлидан келса хидини чиқармаган бўларди. Одамлар эшитса, нима дейишади? Эста билан ўзи ҳақидаям не хаёлларга боришмайди? Оиланинг аҳволи ўпасиз ҳам ўзи маълум эди. Клайд ана шунинг учун ҳам энди нима қиларини билмай, боши қотганича йиғлаётган Эстага қараб турарди. Эста ҳам Клайд уни деб шу кўйга тушиб, бошини кўтара олмаётганини билганидан баттар авжига чиқарди.

– Ёмон, – Клайд бироз жим турганидан кейин ташвишланиб ва ачиниб шундай деди. – Яхши кўрмаганингда у би-

лан қочиб кетмаган бўлардинг, тўғрими? (У ўзи билан Гортензияни ўйларди.) Сенга жуда ҳам ачинаман. Рост, ачинаман. Аммо кўз ёши билан қўлингдан ҳеч нарса келмайди. Ёмоннинг кучи япалоққа етибди-да. Сабр қил, ҳаммаси яхши бўлиб кетар.

– Эҳ, биламан, – Эста ҳиқиллади. – Мен жуда ҳам тентак эдим. Ўзим ҳам қийналиб кетувдим. Энди ойимни ҳам, ҳаммаларингни ҳам катта ташвишга солиб қўйдим... – у ҳиқ-ҳиқ қилиб қўйди. Кейин жиндай индамай турди-да, яна гап бошлади: – У Питсбургда ёлғиз ўзимни меҳмонхонада, пулсиз қолдириб, кетиб қолди. Ойим бўлмаганида ҳолим нима кечарди, билмайман. Унга хат ёзиб юборганимдан кейин менга юз доллар юборди. Бирмунча вақт, иложим борида, ресторанда ишладим. У мени ташлаб кетгани ҳақида ёзиб юборишни истамагандим. Бироқ охирига келиб бошқа иложим қолмади, жуда ҳам мазам қоча бошлади...

У яна йиғлашга тушди, Клайд шунда онасининг Эстани оғир аҳволдан қутқариш учун қанчалик ўлиб-тирилганини тушунди ва опаси қатори унга ҳам ҳатто кўпроқ ачиниб кетди. Нега деганда, Эстанинг ташвишини тортадиган онаси бор, онасининг эса ёрдамлашадиган бирорта ҳам кимсаси йўқ эди.

– Мен яна бироз вақт ишлай олмайман, – Эста гапида давом этди, – ойим эса уйга қайтишимни истамаяпти... Жулия ёки Фрэнк, ёки сен билишинларни хоҳламаяпти... Унинг гапи тўғри, биламан, албатта, тўғри... бироқ унда ҳеч вақо йўқ, менда ҳам... Бу ерда эса гоҳо бир ўзим сиқилиб ўлай дейман, – унинг кўзлари ёшга тўлиб яна ҳиқ-ҳиқ қила бошлади. – Мен жуда ҳам тентак эканман...

Клайд ўзи ҳам йиғлаб юборай деб турганини сезгандай бўлди. Ҳаёт гоҳо жуда ғалати, ниҳоятда оғир бўлади. Шунча йиллар Клайдга азоб бериб келганини кўрмайсизми! Клайд то кейинги пайтларгача ранги чиқмаганидан доимо қочиб кетишни орзу қилиб юрарди. Эста эса қочиб кетувди – мана аҳволи. Клайд шунда нимагадир шаҳар марказидаги кўчада, улкан бинолар қуршовида, отасига қарашли органча олдида

туриб, хониш қилаётган кўҳликкина ва маъсума Эстани эслади. Ҳа, ҳаёт жуда оғир нарса! Олам жуда ҳам бераҳм! Унда бўлаётган ишларга одам тушуниб бўлмайди!

Клайд опасига, унинг хонасига кўз ташлади-да: «Бундан буён ёлғиз қолмайсан, ўзим келиб тураман, келганимни ойимга айтмагин, бирор нарсага зориқиб қолсанг, мени чакиравер, кўп пул топмаётган бўлсам ҳам, қарашиб турман», – деб ахири... чиқиб кетди.

Меҳмонхонага кетаётганида йўлда, онамнинг изидан борганим кўп чакки иш бўлди, минг афсус, ҳеч нарсани билмаганим яхшийди, деб ўйлаб кетди. Бу иш бормаганида ҳам, барибир, очиларди. Онаси уни токайгача билдирмай юра оларди. У яна пул сўраб қолса ҳам ажаб эмасди. Бироқ Эста-ни бегона шаҳарда пулсиз ташлаб кетган ярамасни қаранг-а! Шунда у бундан бир неча ой муқаддам ҳамроҳи «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасида туриш ҳақини ҳам тўламай, пансион учун ҳам пул бермай, ташлаб кетган қизни эслади. Ўшанда бу воқеа Клайд билан унинг ўртоқларига кулгили туюлиб, жуда бошқача ва нозик қизиқиш уйғотганди.

Энди қараса, бундай иш опасининг ҳам бошига тушганди. Ҳамроҳи уни ҳам бояги қиздай ташлаб кетганди. Бироқ бу воқеа энди унинг кўзига илгаригидай, Эстанинг йиғисини эшитиб турган пайтидагидай дахшатли кўринмасди. Унинг теварагида гавжум, чароғон, одамларга тўла, куч-қувватта бой шаҳар, рўпарасида эса ўзи ишлайдиган қувноқ меҳмонхона бор эди. Ҳаёт жуда ҳам ёмон эмас. Бундан ташқари, унинг Гортензияга ишқи тушиб қолган ва оғайнилари билан маишат ҳам қилиб турарди. Эста ўзини бир амаллаб кетар. У яна аслига қайтади, ишлари ҳам юришиб кетади. Оиласининг бунақалигини кўрмайсизми! Муҳтожликдан ҳеч бошлари чиқмайди, кети нима бўлишини ҳам билишмайди, шунинг учун ҳам бир фалокатдан кейин иккинчиси келаверади... Ота-она кўчада ваъз айтишади-ю, квартира ҳақини вақтида тўлашмайди, кун кўриш учун отаси гиламча билан соатини сотишга мажбур... Эста эса уйдан қочиб кетиб, мана

шу аҳволда қайтиб келиб ўтирибди... Э, бўлди-е!

XIV БОБ

Бу воқеадан кейин Клайд жинс муаммоси хусусида илгаригидан ҳам жиддийроқ бош қотиришга ва унга эл қатори қарамасликка мажбур бўлди. У, гарчи, Эстани номардларча ташлаб кетган севгилисини қораласа-да, опасиниям бегуноҳ санамасди. У ўша киши билан қочиб кетди-да. Энди Эстанинг ўзидан эшитишига қараганда, ўша одам қочиб кетишларидан бир йил олдин Канзас-Ситида бир ҳафта бўлган, опаси билан ҳам ўшанда танишган экан. Орадан бир йил ўтгандан кейин бу ерга яна икки ҳафтага келганида, Эстанинг ўзи уни излаб топганди. Клайд, ҳар ҳолда, шундай гумон қиларди. Клайднинг эс-хуши ҳозирда Гортензия Бригсда бўлиб, ўзича режалар тузиб юрганидан, жинсларнинг ўзаро алоқаси жинояткорона ва ножоиз эканлиги хаёлига қаёқдан ҳам келарди, дейсиз.

Энди билса, Эстанинг бу қўйга тушишига сабаб йигити билан қочиб кетишида эмас, балки енгилтаклик ёки тажрибасизлик оқибати экан. Негаки, Эста кўнгил берган одамини ва у билан алоқага киришиш нималарга олиб келишини яхшироқ билганида борми, ҳозиргидай ночор аҳволда қолиб ўтирмасди. Гортензия Бригс, Грета ва Луиза сира ҳам Эстанинг ҳолига тушишмайди, албатта. Ё тушиб қолишлари ҳам мумкинмикин? Йўқ, улар жуда эҳтиёткор кизлар. Эста, Клайднинг назарида, бу қизлардан анча берида турарди. У энди ўзини дурустроқ ўнглаб олиши керак. Клайд гарчи опасига ачинса-да, аста-секин уни қаттиқ айблашга ҳам тушди.

Клайднинг ақл-у хушини Гортензия олиб қўйганидан, уни ҳаяжонга солаётган ҳам, кийнаётган ҳам, бошқача кўрсатаётган ҳам фақат шу нарса эди. Ундай ёш ва қони қайноқ йигитни ҳеч бир нарса бунчалик жунбишга сола олмасди. Гортензия беш-олти марта учрашганларидан кейин Клайднинг кўзига кўнглидаги қиздай кўрина бошлади. У жуда чакқон, мағрур, жозибадор ва кўҳликкина қиз эди. Кўзлари ёниб турарди, ҳисоби. Клайдни сира ҳам ўйламаётгандан,

парвосиз, тўғри, олдига қараб, лабларини жуда ҳам чиройли қимтиб кўяр, буни кўрганда Клайднинг иситмаси ошиб, титрай бошларди. Бундан дақиқаларда у бўшашиб, боши айланаётганини ҳис қиларди. Томирларида ҳамма ёғини ёндириб олов оқар, бу эса вужудининг етилган, қийналган ва ноилож аҳволдаги истаги туғён қилаётганидан дарак берарди. Гортензия билан учрашганларида кучоқлаб, ўпишдан нарига ўтмас, нега деганда, босиқлиги ва хурмати бунга халал берарди. Гортензияга эса бу маъкул келмас, ёш хушторларини шунинг учун ҳам ёқтирмас, уларни дадилроқ бўлишга ўргатиш пайида юрарди. Унга ўзининг юзаки камтарлиги ва маҳкамлигини назар-писанд қилмай, гарчи баланддан келса ҳам, ён беришига мажбур қиладиган бошқача тоифадаги ёшлар чинакамига хуш келарди.

Гортензия Клайдга муносабати масаласида иккилангани-иккиланганди. Клайд унга гоҳ ёқиб, гоҳ ёкмасди. Клайд шунинг учун ҳам ҳардамхаёл бўлиб юрар, Гортензия эса бундан ҳузур қиларди. У, Клайд бутунлай қўл силкиб кетиб қолмасин, деб ўзини сал кўнгли бордай кўрсатиб кўярди. Бирорта ўтириш, зиёфат ёки спектаклга боришганларида, Клайд одатдагидан ўзини яхши тутиб, Гортензияга деярли қўл тегизмас, қиз эса ўшандай пайтларда шунақанги ювош ва койил кўринардик, бундан ҳар қандай талабчан ошиқ ҳам ечилиб кетган бўларди. Бу учрашув поёнига етгунча шундай давом этарди. Гортензия уйининг эшигига ёки дугонасининг ётиб қолиши керак бўлган уйига етганларида эса ҳеч бир сабабсиз ва баҳонасиз тескари қараб олар, Клайдни салгина қўлини қисиб ёки номига ўпич бериб, жўнатиб юборарди. Клайд шунақа пайтларда сал эсини йўқотиб, ташна бўлиб кетганидан зўрлаб кучоқлаб, ўпмоқчи бўлса борми, Гортензия кутурган мушукдай хурпайиб қарар ва қаёқдан бунчалик ёмон кўриб кетганини ўзи ҳам билмаган ҳолда кучоғидан юлқиниб чиқишга уринарди. Унинг, Клайд куч ишлатиб бирор нарса қилиб кўяди, деган гапга сира тоқати йўқ эди. Клайд эса эс-хушини йўқотганидан тағин айрилиб қолмай, деб бунга қаттиқроқ киришишга ботина

олмас, шу важдан бўйин эгиб, ҳар сафар машқи паст ва расво ҳолда қайтиб кетаверарди.

Клайд Гортензияни бениҳоя севиб қолганидан, усиз туролмас, шу важдан уни тезроқ кўрса бўладиган томонга қараб кетаверарди. У Эстани кўрганидан бери феъли айниб юрганига қарамай, Гортензия ҳақидаги ширин, ўткир ва тотли орзулар билан яшар, бу чиндан ҳам шундай эди. Қани энди, Гортензия ҳам уни чиндан севиб қолган бўлса... Клайд кечаси жойида ётганида ҳам уни ўйларди. Қизнинг чеҳраси... лаблари, кўзлари... қоматининг гўзаллиги, юрганида ёки танца тушганида кимирлашлари... худди экрандагидай кўз ўнгидан бирма-бир ўтарди. Тушларида эса уни ёнгинасида кўрар, ўшанда Гортензия бағрига кирар, кизнинг бутун тани унинг ихтиёрида бўлар, бироқ иш битмокчи бўлиб турган сўнгги лаҳзада Клайд уйғониб кетиб, киз ғойиб бўлар... энди унинг фақат шарпасигина қоларди.

Шунда ҳам баъзи бир нарсалар Клайднинг ишини ўнгидан келтирадигандай туюларди. Аввало, Гортензия ҳам унинг ўзига ўхшаб камбағал оиладан бўлиб, кунини аранг кўриб юрган машинистнинг қизи эди. Гортензиянинг ўзи ишлаб олган арзимас буюмлари ва тақинчоқларини ҳисобга олмаганда, ёшлигидан бери ҳеч балоси йўқ эди. Ўзи жуда паст табақага мансуб бўлганидан, то кейинги пайтларгача қассоб ёки новвойларнинг югурдақларидан бўлак танишлар орттира олмаган, улар эса чекка даҳаларнинг оддий шумтакалари эдилар. Гортензия ўшанда ҳам ўзининг кўркам ва жозибадорлигидан фойдаланиб қолиши мумкинлиги ва лозимлигини тез тушуниб олган, вақтини бекор ўтказмаган эди. Болаларнинг кўпчилиги унинг кўнглини очиш йўлида пул топиш учун ҳатто ўғрилиқ қилишдан ҳам тойишмасди.

Гортензия хизмат ёшига етганидан кейин ўзига маъқул келадиган тоифадаги эркақлар ва йигитлардан танишлар орттирди ва тез орада уларга кўпам ён бермай, эҳтиёткорроқ бўлса, илгаригидан ҳам яхшироқ кийиниб юриши мумкинлигини тушуниб олди. У ҳаддан ташқари таъсирчан ва ўйинкулгига ошиқ бўлганидан, кўпинча, манфаатни маишатдан

ажратишни истамасди. Аксинча, у бировни соғмоқчи бўлса, кўнгли ўшанга суст кетар. ўзига ёкмаган одамига ўлса ҳам, поз-карашма қила олмасди.

Клайд Гортензияга деярли ёкмаса ҳам, қиз уни соғишдан ўзини тиёлмасди. У кўнгли тилаган нарсаларини – бирорта сумками, шарфми, ҳамёнми, қўлқопми, хуллас, нимаки бўлмасин. бемалол айтса, Клайд жон деб олиб бериши, бунда бирор нарсадан умидвор бўлмаслиги Гортензияга хуш ёқарди. Шундай бўлса ҳам, қиз аввал-бошданок – эртамикечми бир куни Клайдга ён бериб, ташналигини қондириб, муродини ҳосил қилмаса, қўлидан чиқиб кетажагини сезиб олганди.

Бир нарса Гортензияга сира ҳам тинчлик бермасди: Клайд борини аямай турганидан кейин ундан чиндан ҳам қиммат нарсаларни, масалан, айтайлик, чиройли қимматбаҳо кўйлак ё шляпа, ёки ҳозирда шаҳарда расм бўлган мўйнали нимча ундириб қолса ҳам бўларди-да. Тилла зирак ё кўл соатларини-ку, айтмаса ҳам бўлади, Гортензия магазин витриналарида уларни кўрса, кўзини узолмай қоларди.

Клайд опасини топганидан кейин орадан кўп ўтмай, бир куни Гортензия тушки танаффус маҳалида, Балтимор-стритнинг Ўн бешинчи кўча билан кесишган жойига яқинроқ ва Канзас-Ситидаги энг яхши магазинлар бўлган ердан ўтиб қолди. Ёнида ўзи билан универсал магазинида сотувчи бўлиб ишлайдиган Дорис Трайн ҳам бор эди. Ўшанда Гортензия унча катта ва мухташам бўлмаган мўйнали буюмлар магазинининг ойнасида арзонроқ турадиган кундуз теридан тикилган нимчани кўриб қолди. Қиз шунда бунинг ўзига ҳар жиҳатдан ярашишини ва бисоти учун бениҳоя зарурлигини хаёлига келтирди. Нимча унчалик қиммат эмас, чамаси, юз доллар атрофида турса ҳам, ўхшатиб тикилганидан, қиз кийса борми, яшнатиб юбориши турган гап эди. Гортензия бу фикрдан тўлқинланиб кетиб, тўхгади-да, гапга тушди:

– Жуда ҳам яхши нимча экан-да! Бунақа латофатлисини шу пайтгача кўрмовдим! Унинг енгини кўргин, Дорис! –

Гортензия дугонасининг кўлини сикди. – Ёқасининг аломатлигини қара! Астари-чи! Чўнтаклари-чи! Ох, худойим! – Гортензия ҳаяжонлангани ва жунбишга тушганидан ҳатто сал титрарди. – Жуда ҳам ажойиб-а, нима дейишимни ҳам билолмаяпман. Қанча вақтдан буён шунақа нимчага етишишни орзу қилиб юрардим-а. Вой, жоним тасаддуғ-а! – деб хитоб қилди Гортензия ҳозир витрина олдида турганда қандай кўриниши-ю, кийганда йўловчилар нима дейишлари ва нимча ҳақида бирдай ўйларкан. – Қани энди, шунақа нимчам бўлса!

Гортензиянинг завқи келиб чапак чалиб юборди. Магазин эгасининг ёши ўтинқираб қолган ўғли Исидор Рубинштейн бу пайтда панароқда турса ҳам, қизнинг аҳволидан вокиф бўлиб, мабодо нархини суриштиргудай бўлса, устига йигирма беш-эллик доллар кўяман, деб кўнглидан ўтказди. Магазинда нимча юз долларга баҳоланганди. «Шундай, шундай», – дерди Исидор Рубинштейн гўлдираб ўзича. Бирок у нозик ва маишатга мойил одам бўлганидан, бу нимча баҳонасида бирор иш чиқариб қолишни ҳаёл қиларди. Бу чиройликкина киз нимаики қилиб бўлса ҳам, нимчага стишиш учун камбағалчилик ва ҳавас туфайли айтган гапига юрармикин?

Гортензия эса бу пайтда нимчага ютоқканича тикилиб, тушки танаффусини ўшанинг атрофида ўтказди. Кейин жакет кийиб юрса, жуда зўр кўринишини ўйлаганича нари кетди. Магазинга эса нархини суриштиргани кирмади.

Гортензия эртаси куни нимчага яна бир марта кўз ташлаш мақсадида бу ерга яна келди. У энди ёлғиз эди. Нимчани ўзи сотиб олажаги ҳаёлига ҳам келмасди. Мабодо нархи жуда ҳам баланд бўлса, унга қандай етишаман, деб ўйларкан, ҳаёлига ҳеч бир нарса келмасди. Бирок ойнадаги нимчани, шунингдек, ичкаридан ўзига мулойим ва илтифотли боқиб турган кичик Рубинштейнни кўрганидан кейин таваккал қилиб ичкарига кирди.

– Сизга бу нимча ёқди-а, тўғрими? – Гортензия эшикни очиб кириши биланоқ Рубинштейн унга шундай деди: –

Хўш, демак, дидингиз яхши экан. Бу нимча магазинимизда бўлган энг зўр нарсалардан бири. Чиройлилигини айтмай-сизми! Сиздай чиройли қиз устига кийгандан кейин эса у ёгини кўраверасиз! – Исидор Рубинштейн нимчани витринадан олиб, баландрок кўтарди. – Сизни кеча витрина олдида турганингизда кўрувдим.

Шунда унинг қиз дардида эканлигини кўзларидан сезиб олса бўларди.

Гортензия ҳам буни пайқаб, ўзини бемалол тутишдан ҳам кўра босиқлик қилиб, хурпаймай бу одамни юмшатиш ва меҳрини қозониш мумкинлигини тушунди.

– Шунаками? – Гортензия шундай деб кўйди, холос.

Ҳа, шубагга. Ўшанда ўзимга ўзим: «Бу қиз буюм-баринини фарқига боради», – деб кўйдим.

Гортензия бу мактовдан беихтиёр бўшашди.

– Буни кўринг-а, қаранг! – жаноб Рубинштейн нимчани унинг кўзи олдида айлантириб гапида давом этди: – Бунақа нарсани Канзас-Ситининг қаеридан топасиз? Астарини кўринг! Нақ Меллинсон шоҳисидан-а! Қия чўнтаклари-чи! Тугмаларини айтмайсизми! Бу майда-чуйдалар нима ҳам бўларди, деяпсизми? Канзас-Ситида бунақа нимча йўк. Бўлмайти ҳам. Унинг бичимини ўзимиз яратганмиз, биз эса моделларимиздан сира ҳам нусха бермаймиз. Харидорларимизнинг манфаатларини кўзлаймиз-да. Берироқ келинг, илтимос! – жаноб Рубинштейн Гортензияни магазин ичкарасидаги уч тавақали ойна олдида бошлади. – Бунақа нимчани гўзал аёл кийиши керак. Ўшанда нимча яна ҳам зўр кўринади. Қани, бир кийиб кўринг-чи!

Магазинни чироқлар ёритиб тургани сабабли, Гортензия бу либосда жуда ҳам очилиб кетганини сизди. У бошини орқага ташлаб, энгашиб, ҳар томонга бурилиб, кулоқларини мўйна ичига яширди, жаноб Рубинштейн эса унинг қошида завқ билан қарар, қўлларини бир-бирига ишқалагудай бўлиб хизматга тайёр турарди.

– Мана бундай бўпти! – деди у гапида давом этиб. – Қа-

ранг! Хўш, энди нима дейсиз? Мен, бу нарса сизга атайлаб тикилгандай, дедим-ку! Насиб-да, насиб! Жуда зўр бўлди! Бутун шаҳарни қидирсангиз ҳам бунинг шеригини тополмайсиз. Топсангиз, буни сизга совға қиламан.

Жаноб Рубинштейн Гортензияга яқин келиб, қалин кафтини осмонга кўтарди.

– Ҳа, гапингиз тўғри, мени жуда ҳам очиб юборди, – деди Гортензия. У жуда шуҳратпараст, молпараст бўлганидан, қани энди, шуни ҳам олсам, деб питирчилаб турарди. – Айтгандай, менга ҳар қанақа почапўстин¹ ярашаверади, – у шундан кейин ёнида жаноб Рубинштейн турганини ва нимчага ҳавасланиб боқаётгани нархини ошириши мумкинлигини мутлақо унутиб, ойнага яна ўзини қайта-қайта сола бошлади, кейин эса қўшиб қўйди: – Қанча туради ўзи?

– Сизга айтсам, бу нимчанинг ҳақиқий баҳоси икки юз доллар, – жаноб Рубинштейн гапни усталик билан бошлаган бўлса ҳам, Гортензиянинг бўшашиб кетганини кўриб, шоша-пиша қўшимча қилди. – Бу сизга катта пул бўлиб кўриняпти, биз эса унча кўп сўраётганимиз йўқ. Бизнинг баҳоимиз – юз эллик доллар. Мабодо Жерикдаги магазиндан шунақа нимчани топганингизда борми, икки юз доллар тўлардингиз. Бизнинг иморатимиз кичикроқ бўлганидан ижара ҳақини камроқ тўлаймиз... Ҳа, нимчанинг нархи аслида икки юз доллар, камига тополмайсиз.

– Йўқ, бу одамнинг қутини ўчирадиган баҳо, жуда қиммат, тўғри келмайди! – Гортензия маъюс ҳолда шундай дея устидан нимчани еча бошлади. Шу лаҳзада у сал бўлмаса оламдаги энг азиз нарсасидан айрилаётгандек бўларди. – Бигс билан Бекнинг магазинларидан бу нархга қундуз ва кузан терили бунақа пўстинлардан яхшиларини бемалол олса бўлади.

– Эҳтимол, эҳтимол. Бироқ бу бошқачаси-да, – жаноб Рубинштейн қайсарлик қилиб гапини такрорлайверди. –

¹ Почапўстин (форсча; почадан қилинган пўстин) – тулки ва бошқа хайвонларнинг оёғи мўйнасидан тикилган сирма пўстин.

Бунга яна бир марта қараб қўйинг. Ёқасига қаранг! Наҳотки, шунақа нимчани топаман, деб ўйлаётган бўлсангиз? Топсангиз, ўзим юз долларга сиздан сотиб оламан. Бу жуда антика буюм: Нью-Йоркда мавсум бошида сотилган энг зўр нимчалардан бирининг нухасидан олиб тикилган. Ажойиб, тенги йўқ буюм. Бунақасини ҳеч ердан топа олмайсиз.

– Барибир, юз эллик доллар тўлашга қурбим етмайди, – Гортензия мўйна ёқали ва қайтарма англи эски мовут жаке-тини кияркан, маъюс ҳолда шундай дея эшик томон юрди.

– Шошманг! Нимча сизга ёқяптими? – жаноб Рубинштейн қизнинг битта-яримта хуштори мадад қилиб юбормаса, унга юз доллар ҳам қимматлик қилишини билиб, мулоҳазага борди. – Бу нарса чиндан ҳам икки юз доллар туради. Буни сизга очик айтяпман. Бизнинг нархимиз – юз эллик доллар. Сиз бу нарсага жуда ҳам ишкибоз бўлиб қолган экансиз, майли, уни сизга бир юз йигирма беш долларга бераман. Бу эса текинга беришдай гап. Сиздан чиройли қиз бунақа почапўстинни совғага олиб берадиган бир тўда йигитларни бирпасда топади-қўяди. Менга қиё бокишингизни билганимда, буни ўзим ҳам совға қилган бўлардим.

Жаноб Рубинштейннинг шунда оғзининг таноби қочди ва Гортензия у айтган гапнинг маъносига тушуниб, жаҳли чикқанидан (бу гап келиб-келиб шу одамдан чиқаётгандида) орқасига сал тисарилди. Айни пайтда Гортензияга мистер Рубинштейннинг бу таклиф воситасида гап отганлиги оғир ботмади ҳисоби. Шундай бўлса ҳам, Гортензия тўғри келган одамдан совғалар олаверадиган даражада ахлоқсиз эмасди. Ўлса ҳам, бундай қилмасди. У ўзига ёққан ёки яхши кўриб қолган одамнинг қўлидангина бирор нарса олиши мумкин эди.

Жаноб Рубинштейн нимчадан гап очган дақиқадан бери Гортензия, хуснимга маҳдиё бўлган таниш йигитларимдан қайси бири нимча олиб бера оларкин, деб ҳаммасини бир-бир хаёлидан ўтказарди. Масалан, «Орфий»даги тамаки киоскасида ишлайдиган Чарли Уилкинс Гортензиядан жонини ҳам аямайди, бироқ муроди ҳосил бўлмай туриб, у ҳам

бунақа қимматбаҳо нарсани олиб бермайди.

Гортензиянинг танишлари орасида Роберт Кейн деган жуда новча ва қувноқ, кўрмаса туролмайдиган йигит ҳам бўлиб, у бир электрокомпаниянинг маҳаллий бўлимида ишлар, бироқ даромадининг унча мазаси йўқ, оддий нозир эди, холос. Бунинг устига жуда тежамкор бўлиб, келгусини ўйлагани-ўйлаганди.

Танишлари орасида Клайд билан биринчи кўришувидан кейин танца оқшомига бирга борган Берт Гетлер ҳам бор эди. Бироқ у жуда ҳам ҳавойи бола бўлиб, рақсга яхши эдию, бунақа оғир пайтда унга ишониш кийин эди. У бор-йўғи пойафзал магазинида гумашта эди, ҳафтасига йигирма доллардан кўп олмас ва ҳар бир пеннисини ҳам ҳисоблаб юрарди.

Қаторда Клайд Грифите ҳам бўлиб, гўё у пулдорга ўхшар, Гортензия деганда аямай сарфлайдигандай туюларди. Гортензиянинг энди хаёли учқур эди. Ўзига ўзи Клайддан шундай, тўғридан тўғри, ҳеч бир тайёргарчиликсиз бу қимматбаҳо совғани қандай қилиб ундирсам бўларкин, дерди. Унга майли унча бўлмаганидан, кўпинча совук муомала қиларди. Шу ваддан Клайддан ёруғлик чиқишига ҳам унчалик ишаноқмасди. Шундай бўлса ҳам, у ҳозирча магазинда туриб, нимчанинг яхшилиги ва нархини ўйларкан, хаёлидан Клайд сира нари кетмасди. Жаноб Рубинштейн бўлса Гортензиянинг олдида қандай мушкул нарса турганига сал-пал тушунгандай ундан кўзини узмасди.

– Гап шундай, бўтам, – деди у пировардида, – сизнинг бу нимчани олмоқчи эканлигингизни кўриб турибман, бу яхши... Мен ҳам у сизники бўлишини истайман. Шунинг учун ҳам ҳозир сиз учун кўлимдан келадиган ишни айтмоқчиман. Буни Канзас-Ситидаги бошқа бирорта одамга ҳам қилмаган бўлардим. Яқин орада – душанбадами, чоршанбадами ё жумадами менга бир юз ўн беш доллар олиб келинг, нимча сотилмаган бўлса, уни сизга бераман. Уни ҳатто сиз учун асраб қўяман. Бунга сиз нима дейсиз? Келаси чоршанба ё жумагача. Бу ишни сизга бошқа ҳеч ким қилмаган бўларди.

Жаноб Рубинштейн мамнун ҳолда илжайиб, елкалари-ни қисиб, сизга катта яхшилик қиляпман, дегандай бўлди. Гортензия ҳам магазиндан чиқиб кетаркан... мабодо нимчани бир юз ўн беш долларга ололсам, жуда зўр бўларди-да, деб ўйларди. Ўшанда Канзас-Ситидаги ҳамма қизлардан ҳам зўр кўринган, ҳаммасини оёқда қолдирган бўларди. Келаси жумадан қолдирмай бир юз ўн беш долларни топса бўлгани эди.

XV БОБ

Гортензия Клайднинг кундан кунга юраги ўртаниб, бошқа хушгўрлари сингари бағрига киришга интилаётганини яхши билар, ўзи эса ўлса ҳам, кўнглим бор, демаган бўларди. Клайд энди ҳар учрашганларида кўнглинг бор-йўқлигини айтсан, деб тикилишч қиларди. «Озгина ёқадиган бўлсам,

дерди у, — нега гоҳ у, гоҳ бу сўзимни қайтаради, тўйгунимча ўнгирмайди, кучоғимдан юлқиниб чиқади». Гортензия бошқа йигитларга учрашишга ваъда берганида ҳамма вақт сўзининг устидан чиқар, Клайдга қолганда эса ё келмас, ёки қайси куни учрашишларини аниқ айтишдан бош тортарди. Очигини айтганда, унинг бошқалар билан алоқаси қанақа ўзи? Эҳтимол, улардан бирортаси Клайддан кўра кўпроқ ёқар? Хуллас, улар ҳар сафар учрашганларида гап бундай қараганда арзимас, бироқ яқинлашувларига дахлдор муаммога бориб тақаларди.

Гортензия Клайднинг ўзига етишолмай кийналаётгани ва уни азоблаётганидан завқланарди. Гортензия севгини беазоб тасаввур қилолмаганидан, эндиликда Клайдни минг мақомга солаётгани.

Гортензия эндиликда нимчани қўлга киритиш пайига тушганидан, Клайд кўзига бошқача кўринар, унга қизиқиши ҳам тобора кўчайиб борарди. У кечагина эрта билан Клайдга кескин қилиб, ҳар куни кечқурун бандман, келгуси душанбагача учраша олмаймиз, деганди. Энди нимча масаласи олдида кўндаланг бўлиб турганидан Клайдни зудлик билан

қандай кўрсам бўларкин, бунда питирчилаб турганимни билдирмасам, деб режани пухта қила бошлади. Шунда у, иложи борича, Клайдни немчани олиб беришга кўндиришга қатъий қарор қилди. Шунда у Клайддан нари кетолмай қолади, албатта. У гарчи Клайднинг илтижоларига тайёрлигини хали бўйнига олмаган бўлса ҳам, бу фикр хаёлидан сира нари кетмасди.

Аввалига нима қилиш кераклигини сира ўйлаб тополмади. Клайд билан бугун учрашсинми ё энг кечи билан эртагами? Немчани совға қилиши кераклиги ёки «қарзга бериши» кераклигини қандай тушунтира олади? «Қарзга бериши» деган гапни Гортензия ўзича айтди-қўйди. У Клайдга немчага етадиган пулни қарз бериб туришни шама қилади ва уни аста-секин узишга ваъда беради. (Гортензия немча қўлга кирса, қарзни тўламай кетажагини жуда ҳам яхши биларди.) Борди-ю, шунча пули бўлмаса, у жаноб Рубинштейнни Клайд бўлиб-бўлиб тўлаши учун насияга беришга унатиб кўради. Шунда қиз ноз-карашма ишлатиб, жаноб Рубинштейнни немчани насияга беришга кўндирсам бўлмасмикин, деб ўйлай бошлади. Унинг, менга қиё боқсангиз, немчани жон-жон деб тутган бўлардим, деганини эслади.

Гортензиянинг калласига аввалига шундай режа келди: у Луиза Ретерерга бугун кечкурун акасини, Клайдни ва Луизага парвона бўлиб юрадиган Скал деган йигитни дансингга чақиришни таклиф этади. Аслида у дансингга хушторлари орасида энг яхшиси бўлган сигара сотувчи йигит билан боришга ваъдалашиб қўйганди. Энди эса, уни олиб бормай хушторим касал бўлиб қолди, деб Луиза ва Грета билан ёлғиз ўзи борган бўлар эди. Ўшанда дансингдан Клайд билан бирга эртароқ чиқиб кетиб, Рубинштейннинг магазини ёнидан ўтишлари ҳам мумкин.

Гортензия пашшани илинтиришга тўр ташлайдиган ўргимчак сингари айёртабиат бўлганидан, Луиза Клайд билан Ретерерга дансингга чақирганимни айтиб қўйиши мумкин, деган хаёлга борди. Ёки, Клайд бир кунмас бир кун Луизага

нимчадан гап очиб кўяр, бунга эса минбаъд йўл кўйиш мумкин эмасди. Гортензия ишларини қандай битириб юришини дўстлари билишларини сира-сира хоҳламасди. Шу важдан у Луизага ҳам, Гретага ҳам мурожаат қилмасликка аҳд қилди.

У Клайд билан қандай учрашиш йўлини тополмай астойдил ташвиш қила бошлаганида, бирдан Клайднинг ўзини кўриб қолди. Клайд ишдан қайтаётиб, Гортензия ишлайдиган магазин ёнидан тасодифан ўтиб қолган ва келаси яқинбада учрашишни келишиб олгани кирганди. Бахти юришганини қарангки, Гортензия уни жозибатор жилва билан ва қўл силкиб қарши олади. Бу пайтда унинг ўзи бир харидор аёл билан банд эди. Бироқ тезда бўшади-да, йигитлар келиб ишдан кўйишини ёқтирмайдиган бўлим назоратчиси томонга қараб кўйиб, деди:

Ҳозиргина сизни ўйлаб турувдим-а. Сиз-чи? Сиз мени ўйламовдингизми? Оладиган нарсангиз ҳақида кейин гаплашамиз, -- шундан сўнг секингина кўшиб кўйди: -- Мен билан гаплашаётганингизни сездирманг: назоратчимиз хув анави ерда турибди.

Гортензиянинг меҳрли табассуми ва овозидан, эркаловчи майинликдан таъсирланиб Клайдга жон кирди ва руҳи кўтарилди.

-- Сизни ўйлабмидим? -- деди у шўхчанлик билан. -- Сиздан бошқани ўйлашим мумкинми! Биласизми, Ретерер мени сизнинг йўлингизда ақлдан озди, деб юради.

-- Э, ўша... -- Гортензия аччиғланиб ва нафрати келиб лабини чўччайтирди. Қизиғи шундаки, Ретерер Гортензияга унча кизикмаганлар тоифасига кирар, Гортензия буни биларди. -- У ўзини осмонда деб юради, -- кўшимча қилди у. -- Мен бўлсам, уни ёқтирмайдиган қанчадан қанча кизларни биламан.

-- Йўк, Том ажойиб бола, -- Клайд содиқ дўст сифатила Ретерернинг ёнини олди. -- Гаплашганда ўзини бошқача тутуди-да. Сиз унга ёқасиз.

-- Йўк, кўя қолинг, -- Гортензия эътироз билдирди. -- У ҳақда гаплашмасам дейман. Бугун соат олтида нима

қиласиз?

– Буни қаранг-а! – Клайд надомат билан хитоб қилди. – Наҳотки, бугун бўш бўлсангиз? Ҳай, аттанг! Сизни ҳар куни кечкурун бандсиз деб ўйлабман. Бугун мен ишлайман.

Клайд Гортензия бугун кечкурун мен билан бирга бўлмоқчи экан-у, мен бу яхши фурсатни қўлдан бой беряпман, деб феъли айниганидан хўрсиниб кўйди. Гортензия эса унинг ачинганини кўриб, ҳузур қилди.

– Ҳа, мен бир одамга ваъда берувдим, бироқ боргим келмаяпти, – деди у ўзини энсаси қотаётгандай кўрсатиб. – У билан учрашишим керак, мабодо сиз бўш бўлганингизда, унинг олдига бормасдим.

Клайд азбаройи суюнганидан юраги кинидан чиқиб кетай-чиқиб кетай дерди.

– Эҳ, бугун ишламаганимда қанийди-я! – деди у Гортензияга тикилиб. – Сиз эртага кечкурун бўш бўла олмай-сизми? Эртага мен бўшман. Ҳозир эса биз билан якшанба куни автомобилда шаҳар атрофига бирга бора оласизми, деб сўрагани қирувдим. Хегланднинг бир оғайниси «Пакард» топмоқчи, якшанба куни кундузи ҳаммамиз бўшмиз. Хегланд, улфатларимизни бир тўпла, деяпти, Эксельсиор-Спрингга бормоқчимиз. У жуда ажойиб йигит (Гортензия бу гапга унча қизиқмаганини кўриб атайлаб шундай деди). Сиз уни яхши билмайсиз, у чиндан ҳам зўр йигит. Майли, мен у ҳақда сизга кейинроқ гапириб берарман. Эртанги учрашувимиз нима бўлади? Мен бўшман.

Гортензия Клайдга янги дастрўмолларни кўрсатаётгандай бўлиб (нозир бўлимдан яна ўтиб қолди), нимчани кўрсатиб, айёрона ниятини амалга оширишга киришгунича яна йигирма тўрт соат кутиши кераклигини ўйларкан, алами ортарди. Айни пайтда эртага бўш бўлиши Клайд ўйлаганидан оғирроқ кўчишини сездирди. Ҳатто, муғомбирона қилиб, эртага бўш бўламанми-йўқми – билолмай турибман, деб кўйди.

– Ўзингизни дастрўмол танлаётгандай қилиб кўрсатинг, – Гортензия нозир гапимизни бўлиб кўймасин, деб кўркқа-

нидан секингина шундай деди. – Эртага бир жойга айтиб кетишган эди. Билмадим, боролмайман десам қандай бўларкин, – Гортензия худди алам қилаётгандай гапирарди. – Сал ўйлаб кўрай-чи.

У ўзини чуқур ўйга ботган одамдай кўрсатарди.

– Майли, буни бир ёклик қиладиганга ўхшайман, – деди у ниҳоят. – Ҳар ҳолда, шундай қилишга уриниб кўраман, бир марта мумкин. Эртага Ўн бешинчи билан Бош кўчанинг муюлишига олтидан чорак ўтганда, йўк, яхшиси, олти яримда келинг, хўпми? Мен ҳам келишга ҳаракат қиламан. Ваъда бермайман-у, лекин ҳаракат қиламан. Менимча, эпла-сам керак, дейман. Қалай, хурсандмисиз?

Гортензия Клайдга яна бир шўх жилва қилувди, у терисига сиғмай кетди. Қиз бошқа бировга берган ваъдасини бузиб, у билан учрашишга рози бўляпти-я! Гортензиянинг кўзлари порлар, лабларида эса табассум ўйнади.

– Бўлганда қандок! – Клайд «Грин-Дэвидсон»даги дастёрларнинг гапини айтиб юборди. – Албатта, бораман, ишон-наверинг. Энди эса сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман.

– Нимани? – деди Гортензия хушёр тортиб.

– Қизил лентали, кичкина қора шляпангиз борку... иини томоғингизга бойлаб юрасиз-у, ўшани кийиб келсангиз. Хўпми? Ўшанда жуда ҳам чиройли кўринасиз!

– Э, ҳа, сиз жуда ҳам ёмон хушомадгўй экансиз-ку!.. – Гортензия кулиб юборди. Клайдни лақиллатиш осонлигини қаранг-а! – Хўп, кийиб келаман, – қўшимча қилди у. – Энди эса кета қолинг. Анави эски балиқ яна келяпти. Унинг қанақа бақириб беришини биламан. Менга-ку, барибир-а. Демак, соат олти яримда? Хўп, хайр!

Гортензия шундан кейин дока қаерда сотилади, деб сўраш учун тишини тишига қўйиб турган харидор аёлга ўғирилди. Клайд бўлажак учрашув бахтига муяссар бўлаётганидан суюнганидан қалт-қалт қилганича яқинроқдаги эшикка қараб юрди. У Гортензия нега бирдан бунчалик ўзгариб, ўзига яхши қараб қолганини ортиқча суриштириб

ўтиришни истамади.

Эртасига кечқурун роппа-роса соат олти яримда эса электр чироқлари нур таратиб, чароғон қилиб ёритиб турган ўша белгиланган жойда Гортензия пайдо бўлди. Бошида ўзига ёқадиган шляпаси борлигини Клайд дарҳол пайқади. Клайд Гортензияни шу чоғгача бунчалик чиройли, хурсанд ва мулойим ҳолда кўрмаганди. Унга жуда очилиб кетибсиз, бу шляпангизни кийганингиздан хурсандман, демокчи бўлиб турганида, Гортензиянинг ўзи гап бошлаб қолди:

– Сизга айтсам, ўлгудай яхши кўриб қоладиганга ўхшайман! Бировга берган ваъдамни бузиб, сиз хурсанд бўлинг деб ўзим ёқтирмайдиган шляпамни кийиб келдим. Бунинг охири нима бўларкин?

Клайд ғалабани кўлга киритган одамдай чехраси ёришди. Наҳотки, у Клайдни, пировардида, чиндан ҳам севиб қолса?

– Гортензия, сиз бу шляпада қанчалик зўр кўринишингизни билганингизда борми, уни ҳеч қачон ечмаган бўлардингиз, – деди у завқ билан. – Йўқ, сиз бу шляпада қанақа бўлиб кетишингизни тасаввур ҳам қила олмайсиз.

– Ростми? Шу эски шляпада-я? Сизнинг кўзингизни тиндириш осон экан, – Гортензия ҳиринглаб кўйди.

– Кўзларингиз эса юмшоққина қора бахмалнинг ўзгинаси, – Клайд гапида қайнаб давом этди! – Кўзларингиз ажойиб! – шунда «Грин-Дэвидсоннинг шинамгина жойларидан биридаги қора бахмаллар хаёлига келди.

– Бугун тилингиз жуда бурро-ку! – деди у Клайднинг жигига тегиб. – Сизни сал тортиб кўйишга тўғри келади.

Клайд жавоб қайтаргунча бўлмай, Гортензия ғирт ёлғон гапларни гапирди, гўё бугунги оқшомни Том Кири деган каттароқ одам билан бирга ўтказишни олдиндан келишиб кўйгани, Том Кири бирга ўтирайлик ва рақсга борайлик, деб кетидан эргашиб юрганини, бугун эса Клайдни (жилли курса, бу сафар) деб унга «жавоб бериб» юборганидан бўлган бўлмаган гапларни қўшиб-чатиб роса кўпирди. Унинг айтишига қараганда, Кирига қўнғироқ қилиб, бугун учраш-

маймиз, дебди. Учрашувни шартга йўқка чиқарибди. Шундай бўлса ҳам, ишдан чиқиб кетаётганида киравсришда уни биттаси кутиб турган экан. Тагин ким денг? Том Кири. У жуда яхши кийинган, устида оқиш «реглан» пальтоси¹, оёғида гетр². Ёпиқ машинаси ҳам яқингинасида турарди. Гортензия хўп деса борми, тўғри «Грин-Дэвидсон»га олиб боради. Ана уни эркак деса бўлади! Бироқ Гортензия хохламабди. Ҳар ҳолда, бугун шу нарса кўнглига сиғмабди. Том Кири кўриб қолса борми, албатта, тутиб қоларди. Бироқ Гортензия уни олдин кўриб қолиб, бошқа томондан ғойиб бўлибди.

– Роса қочганимни бир кўрсангиз эди! Оёқларим ерга тегмади ҳисоби! – деди Гортензия югурганини таърифлаб.

Клайд бу гапларга ва Кирининг қойилмақомлигига анграйиб қолганидан лаққа ишонди-қўйди.

Улар шундан кейин Гаспининг ресторани томонга юришди. Клайд унинг Фриссел ресторанидан зўрлигини яқиндагина билди. Гортензия эса дам-бадам тўхтаб, магазинларнинг витриналарига тикиларди. «Қишга ўзимга дурустроқ нимча олишим керак, – деб қўйди у. – Эгнимдаги анча эскириб қолди, янгисини олмасам бўлмайди». Клайд бу гапни эшитганида олиб бергин, деб шама қилмаётганмикин, деган хаёлга борди. Ҳозир у зориқаётган нарсасини олиб берса, сал паст тушмасмикин?

Мана, Рубинштейннинг магазинига ҳам етиб келишди. Магазиннинг чароғон витринасида Гортензия мафтун бўлиб қолган нимча ўзини кўз-кўз қилиб турарди. Гортензия олдиндан ўйлаб қўйган режасига мувофиқ, унинг олдида тўхтади.

– Вой, манави нимчанинг яхшилигини қаранг! – У жакетни энди кўриб, жуда қойил қолаётгандай кўрсатишни ҳам ўрнига қўйди. – Бунақа бежирим, ажойиб ва чиройли почапўстинни ҳеч учратганмисиз? – у усталик қилгани сари жакетга баттар ҳаваси ортарди. Унинг ёқаси, енгини бир кў-

¹ Реглан пальто – енг билан елкаси яхлит бичилган.

² Гетр – ботинка устидан тўпикдан тиззагача кийиладиган қалин, иссиқ пайпоқ.

ринг! Чўнтаклари-чи! Жуда ажойиб-а! Қани энди, уни кийиб, кўлимни иситсам!

Гортензия, гапим қалай таъсир қилди экан, дегандай Клайдга кўз қирини ташлаб кўйди.

Клайд эса унинг ховлиққанидан хайрон бўлиб, почапўстинни синчиклаб кўздан кечирди. Тўғри, яхши, жуда ҳам ажойиб нарса. Ҳа, айтгандай, бу нарса қанча тураркин ўзи? Эҳтимол, Гортензия уни Клайд олиб берсин, деб роса мақтаётгандир? Бироқ бу нарса камида икки юз доллар турса керак. Бунақа буюмларнинг нарх-навоси Клайднинг тушига ҳам кирмаганди. Унинг буни олишга курби етмайди, албатта. Айниқса, онаси топганининг анчагина қисмини Эстага олиб турган ҳозирги пайтда. Шундай бўлса ҳам, Клайд Гортензиянинг гапи оҳангидан шу нарсани олиб беришинг керак, деган маънони ўқиётгандай бўларди. Шунда у олдинга аъзойи бадани музлаб кетиб, сал бўлмаса тилдан қолаёзди. Айни пайтда маъюслик билан ичида Гортензия истаса, бу почапўстинни олиб берадиган бирор бошка одамни топиши мумкин. Ўзи ҳозиргина гапирган Том Кири ҳам олиб бериши ҳеч гап эмас, деб кўйди. Афсуски, Гортензия худди шунақа қиладиган қизлардан. Мабодо Клайд бу нарсани унга олиб бермаса, битта-яримтага олдиради-да, кейин каттиқлик қилди, деб Клайдни назарига илмай юради.

Гортензия эса бу пайтда:

– Бу нимчага боримни берардим! – деб юборганида Клайдни ваҳима босиб уялганидан ўтакаси ёрилаёзди.

Қиз бу пайтда масалани кўндаланг кўйишни истамас, ўзининг хаёлига маҳкам ўрнашиб олган фикрни ҳам аста-секин Клайдга сингдирмоқчи эди.

Клайд ҳар қанча тажрибасиз ва хом бўлмасин, қизнинг гаплари маъносига жуда яхши тушуниб турарди. Бу... бу... Клайд ўша дамда қизнинг нима демоқчилигини ҳатто хаёлига ҳам келтиришни истамасди. Энди... энди... қани энди, бу нимчанинг нархини билиб ола қолса! Клайд кизнинг нимчани қандай қилиб қўлга киритиш чорасини қидираётганини тушунарди. Клайд эса унга қандай қилиб олиб бера олади?

Қанақасига? Борингки, нимчани унга олиб беролса ёки фалон пайтгача (ўшанда ҳам у қиммат турмаса) олиб бераман, деб ваъда қилса-чи? Хўш, ўшанда нима бўлади? Гортензияга бугун ёки, айтайлик, эртага, нимчанинг нархини билгандан кейин гапимга хўп десангиз, нимчани ҳам ёки кўнглингиз тилаган бошқа нарсаларни ҳам олиб бераман, дейишга юраги дов бера олармикин? Клайд киз бундан илгари берироқ нарсалар олдирганида ахмоқ қилиб кетгани сингари бу сафар ҳам чап бериб кетмаслигига кўзи етиши керак. Йўк, у нимчага пул сарфлашни ҳам, эвазига бирор нарсани ҳам истамайди! Мутлақо!

Клайд бундан азбаройи ҳаяжонланганидан Гортензиянинг ёнида туриб, ҳамма ёғи музлаб, титрарди. Қиз эса нимчадан кўзини ўзмай, буни менга совға қилса, эвазига қанақа хурсанд этишим Клайднинг ақлига келмаса ва бунга фаҳми етмаса, у билан орани очиқ қиламан, деб ўйларди. Бирор нарса олиб бера олмайдиган ёки буни истамайдиган одам билан лақиллаб юрмаслигини билиб қўйсин. Гортензия ўлса ҳам, бунақа қилмайди!

Улар нарига, Гаспининг ресторани томонга қараб юришди. Овқатланиб ўтирган пайтларида ҳам Гортензия фақат нимчанинг яхшилиги ва зўрлигидан ва ўзига жуда ҳам ярашиши мумкинлигини гапирарди.

– Менга ишонишингиз мумкин, – деди у Клайднинг олиб бера олишига кўзи етмаётганини сезганидан бетини сидириб ташлаб, – уни олиш йўлини топмай қўймайман. Магазинга бориб, Рубинштейннинг ўзи билан таплашсам, биринчи тўлов қагтарок бўлса, насияга ҳам бериши мумкин. Бизнинг ма азинимизда сотувчи бўлиб ишлайдиган битта қиз пальтони худди шундай қилиб олди, – Гортензия бу гапни Клайдни қарашишга унатиш мақсадида дарров тўкиб ташлади.

Клайд бўлса катта сарфдан ўтақаси ёрилганидан нима қилмоқчилигини айтишга ҳам ботина олмасди. Нимчанинг қанча туришини тасаввур ҳам қила олмас, эҳтимол, у икки юз, ҳатто уч юз доллар турар. Клайд кейин уддасидан чиқа олмай қоламан деб, бу нарсани бўйнига олишдан чўчирди.

– Ўша нарса қанча туришини билмайсизми? – Клайд Гортензиядан асабий ҳолда сўради. Шу лахзада у мабодо унга пул берсам-у, айти пайтда бирорта ваъда ололмасам, илгариги сафарларга ўхшаб куруқ қолавераман-да, деб ўйларди. Клайд Гортензияга бир нарса зарур бўлиб қолганида унинг суркалиб келишини, кейин эса ҳатто ўптирмай ҳам қочиб қолишини биларди. У шунинг учун кизариб кетиб, кизнинг, бошлаб юрибман, деб ўйлаётганидан дарғазаб бўларди. Бироқ Гортензиянинг ҳозиргина нимчани қўлга киритишимга қарашган одамдан ҳеч нарсамни аямайман, деганини эслаб, очиғини айтди-қўйди-ку, деган хаёлга борди.

– Б-билмайман, – Гортензия нимчанинг ҳақиқий нархини айтсаммикин ё айтмасаммикин, ё жиндай устига қўшсам-микин, деб иккиланди.

Гортензия жаноб Рубинштейндан насияга сотишни илтимос қилса, нархни ошириши мумкин. Ўзи ҳозир каттароқ пулнинг дарагини айтса, Клайд тоб ташлаб қолмасмикин?

– Ҳар ҳолда, бир юз йигирма беш доллардан кўп бўлмаса керак, – қўшимча қилди Гортензия. – Унга бундан ортиқча тўламаган бўлардим.

Клайд енгил нафас олди. Ҳар қалай, бу икки юз ёки уч юз доллар эмасди-да. У мабодо насиянинг шартлари дурустроқ бўлса, масалан, биринчи тўлов эллик ё олтмиш доллардан ошмаса, пулни икки-уч ҳафтада эплаши мумкин эди. Бир юз йигирма беш долларни бирйўла тўлаш керак бўлса, Гортензиянинг сабр қилишига тўғри келар, бундан ташқари, Клайд бунинг эвазга хурсанд бўладими-йўқми – аниқ билиши керак эди.

– Ажойиб гап! – Клайд бунинг нимаси ёқаётганлигини айтмай хитоб қилди. – Бошқасини қўйинг! Нимчанинг нархини ва насиянинг шартлари қандайлигини олдинга билсангиз бўлмайдими? Ўшанда мен сизга қарашган бўлардим!

– Ох, жуда ҳам яхши бўларди-я! – Гортензия чапак чалиб юборди. – Ростданми, қарашасизми? Мана буниси қойил!

Энди нимча меники бўлди деявераман. Уни насияга беришларини биламан, кимни бунга кўндириш ўзимга хавола.

Клайд олдиндан кўриб, хавфсираганидай, Гортензия ўзи туфайли нимчали бўлаётганини бир зумда унутди-қўйди. Клайд нимчанинг ҳақини тўлашга тўлайди, бироқ у олиб, индамай кетаверади.

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас Гортензия Клайд тундлашиб қолганини сезиб, қўшиб қўйди:

– Сиз жуда ҳам яхшисиз, сиз – жонимсиз, менга қараш-япсиз-а! Мен буни унутмайман, кўнгилни тўқ қилаверинг. Жиндай сабр қилсангиз, кўрасиз. Сира ҳам ачинмайсиз! Фақат сабр қиласиз!

Гортензиянинг кўзлари шўх ва мойил боқарди. Клайд, гарчи жуда ҳам ёш ва юмшоқ кўнгил бўлса ҳам, зикна эмас, Гортензия уни хурсанд қилади, бу қатъий гап. Гортензия нимчани олгандан кейин бир ҳафта, узоғи билан икки ҳафта ўтсин, Клайддан айланиб-ўргилиб... у-будан насиб қилади. Гортензия Клайд ҳам хаёлимдан нималар кечаётганини яхшироқ сезиб олсин дегандай, унга жуда майин ва хумор боқиш қилди. Унинг бу ғамзасидан Клайд гангиб, асабий-лаша бошлади. Қизнинг бунақа қарашидан эҳтироси зўрга ўхшайди, тагин шарманда бўлсам-а, деб хатто юраги орқасига тортгандай ҳам бўлди. Энди у Гортензия қаршисида ўзини заиф сезиб, чинакам севги канақалигини тасаввур қилганида юраги пўкиллаб қўярди.

Клайд шунда ҳам нимча бир юз йигирма беш доллардан қиммат турмаса, пулини уч бўлиб (биринчи тўлов йигирма беш доллар ва кейинги иккитаси эллик доллардан бўлса) тўлашни бўйнимга олишим мумкин, деди. Гортензия ҳам буни эртага аниқлайман, деб қўйди. Эҳтимол, у дастлабки йигирма беш долларни тўлаши билан ёки келаси ҳафтанинг охиригача ҳаммасини тўлайман, деса, жаноб Рубинштейн нимчани берар.

Гортензия ресторандан чиқишганларида Клайддан чинакамига миннатдор бўлганидан мушукдай миёвлаб қулоғига: «Буни сира ҳам унутмайман, мана ўзингиз кўрасиз... нимча-

ни сиз билан учрашувга кийиб чиқаман», – деб шивирлади. Клайд мабодо бўш бўлса, бирор жойга бориб овқатланишадди. Немчани автомобилда сафарга борадиган кунларигача олса керак. Клайд ёки тўғрироғи, Хегланд келгуси якшанбада автомобилда айлангани чиқайлик, деб айтишувди, шекилли. Ё ҳозирча бормай турсинми?

Гортензия, дансингга борайлик, деди-да, у ерда раксга тушаётганида атайлаб Клайднинг пинжигга тикилганди, қизнинг бу кайфиятидан унинг хаёли қочиб, сал титраб, оёқлари чалиша бошлади.

Клайд ниҳоят бу кунги воқеаларни хаёлидан ўтказиб, хатто эллик доллар керак бўлса ҳам, биринчи тўловни тўлаш-га қурби етишидан суюнганча уйига йўл олди. У Гортензиянинг ваъдасига учганидан Ретерер ёки Хегланддан йи-гирма беш доллар қарз олиб, нимчадан қутулганидан кейин узишга жазм қилди.

Бироқ Гортензия жуда яхши нарса эди-да! Унинг куйдирмажонлигини, ажойблигини, одамни сел қилишини, мафтункорлигини айтмайсизми! Ниҳоят (бунга оз қолди ўзи), бу қиз уники бўляпти-я! Бу орзуларнинг рўёбга чиқаётгани – афсона ҳақиқатга айланаётганидан дарак берарди.

XVI БОБ

Гортензия тутганини кесадиган қизлардан бўлганидан эртасига жаноб Рубинштейннинг магазинига бориб, усталлигини ишлатиб ва даромадга зўр бериб, хўп қийин савдога қолганини тушунтирди. Немчани насияга бир юз ўн беш долларга енгилроқ шартга келишиб олса бўлмасмикин? Жаноб Рубинштейн бу гапни эшитиб, кескин бош чайқалди. Бу магазинда мол насияга сотилмас экан. У насияга берадиган бўлса, бу нимчага икки юз доллар нарх қўйиб, бемалол пуллаб олар экан.

– Немчани менга берадиган бўлсангиз, бирйўла эллик доллар тўлайман-да.

– Жуда соз. Аммо қолган олтмиш беш долларни олишим ва қачон қўлимга тегишига кафолат қани?

– Бир ҳафтадан кейин йигирма беш доллар, яна бир ҳафтадан сўнг йигирма беш, учинчи ҳафтада эса ўн беш доллар оласиз.

– Қойил. Бироқ мендан нимчани олсангиз-у, эртасига сизни автомобиль босиб кетса-чи? Унда нима бўлади? Пулимни қанақа қилиб оламан?

Бунга эътироз қилиш мушкул эди. Чиндан ҳам нимчага бошка бирортаси пул тўлаб юборади, деб қандай тушунтира олади. Ундан кейин ёзма мажбурият масаласида овора бўлиши, кафил тура оладиган бойроқ одам, масалан, банкир ҳам топиши керак эди. Йўк, йўк, Рубинштейннинг магазинида насияга мол сотилмайди. Бу ерда нақд тўлаш керак. Шунинг учун ҳам нимчани бир юз ўн беш долларга беришяпти, ундан бир доллар ҳам кам бўлмайди. Бир доллар ҳам! Жаноб Рубинштейн хўрсиниб кўйиб, чакаги тинмай гапишарди. Гортензия пировардида ундан етмиш беш доллар нақд олиб келсам, қолган қирқ долларни бир ҳафтадан кейин узсам бўладими, ўшанда нимчани берасизми, олиб кетаверсам бўладими, деб сўради.

– Аммо бир ҳафта... ҳафта... Бир ҳафта нима бўлибди ўзи? – жаноб Рубинштейн гапини маъқуллашга уринарди. – Менга етмиш беш долларни келаси ҳафтага ёки эртага олиб келиб, қолган қирқ долларни бир ҳафтадан ёки ўн кундан кейин келтиргандан кўра, бир ҳафта сабр қилиб, бир юз ўн беш долларнинг ҳаммасини тўлаб қўя қолганингиз яхши эмасми? Ўшанда нимча ҳам сизники бўлади, оворагарчиликдан ҳам қутуласиз. Нимча сизники бўла қолсин. Эртага менга нимчанинг нархи ҳисобидан йигирма беш-ўттиз доллар тўлайсиз, мен уни витринадан олиб, бир чеккага қўяман. Уни биров кўрмайди ҳам. Бир ёки икки ҳафтадан кейин пулнинг қолганини келтирасиз-у, нимчани олиб кетаверасиз.

Жаноб Рубинштейн буни ақл бовар қилмайдиган мураккаб нарсдай тушунтирса ҳам, унинг гапларида анча жон бор

эди. Гортензия чурк этолмай қолди. Шашти жуда пастлашиб кетди. Немчани дарров ололмас экан-да. Шунда ҳам у магазиндан чиқиши биланоқ ўзини қўлга олди. Нима тез ўтади, кун тез ўтади, Клайд ваъдасида турса, нимча ўзиники бўлади. Ҳозирги энг асосий нарса Клайддан йигирма беш-ўттиз доллар олиш ва бу билан Рубинштейнни янада пишиқлаб қўйиш эди. Энди фақат янги нимчага янги шляпа керак, Гортензия шу важдан Клайдга, нимча бир юз ўн беш эмас, балки, бир юз йигирма беш доллар тураркан, деб айтмоқчи бўлди.

Гортензия Клайдга жаноб Рубинштейн билан қилган суҳбатининг натижасини айтганида, у ҳисоб-китоб йўлини чамалаб кўриб, жуда мақбул топди. Шунда у бирдан энгил тортди-қўйди. Илгари сафарги суҳбатдан кейин у жуда ташвишда қолган, нега деганда, бу ҳафтада ўттиз беш доллардан кўпроқ пул топишга сира ҳам кўзи етмасди. Кейинги ҳафтада сал энгил бўларди, дерди у ўзига, нега деганда, Ретерердан йигирма ё йигирма беш доллар қарз оламан, яна йигирма ёки йигирма беш доллар чой пули тушади, буларнинг бари иккинчи тўловга етади. Учинчи ҳафтада Хегланддан ақалли ўн ёки ўн беш доллар, эҳтимол, ундан ҳам кўпроқ қарз сўрар, мабодо бу ҳам етмаса, бундан бир неча ой олдин олган соатни гаровга қўяди. Соат ўзи эллик доллар туради, гаровхонадан эса камида ўн беш доллар олади, албатта.

Ҳа, дерди у ичида, бироқ бу ёқда ҳали хароб хонасида ўтириб, бирдан бир ишқ савдосининг аянчли интиҳосини кутаётган Эста ҳам бор Клайд гарчи Эста ва бутун оилани боқишда ўзига зўр келишидан кўрқиб юрган бўлса ҳам, беихтиёр равишда ўзидан ўзи Эста ҳамма харажатларига пулни нима қилади, деб сўрарди. Отаси пул масаласида онасига қарашишдан ожиз, илгари ҳам бу қўлидан келмаганди. Бу оғир ташвишни Клайднинг зиммасига юклашга уриниб кўришса-чи? Отаси нега доим соат ва гиламча сотишга айланишиб, кўчаларда ваъз айтишдан бўшамайди. Ота-онаси нега ҳеч бўлмаганда миссиядаги майнабозчиликларини йиғиштиришмайди?

Клайд шундай бўлса ҳам, оиласи унинг мададисиз ташвишдан боши чикмаслигини биларди. У Гортензия билан гапни бир жойга қўйганидан кейинги ҳафтанинг охирига бориб, бу нарса тўғрилиги тасдиқланди. Клайд бу пайтда хонасида кийинар, чўнтагида эса у келаси якшанбада Гортензияга бермоқчи бўлган эллик доллар пули бор эди. Шу пайт унинг хонасига онаси кириб келди.

– Кетмасингдан сенга гапим бор эди, Клайд, – деди у.

Клайд онасининг жуда ташвишда қолганини фахмлади. Тўғри, у кейинги пайтларда онасининг нималардандир изтиробда юрганини сезарди. Шундай бўлса ҳам, ўзига ўзи ҳозир ташвишларим кўп, онамга қарашишга ожизман, деб кўярди. Онасига қарашиш – Гортензиядан айрилиш деган сўз эди. У бундай қила олмасди!

Клайд яхши кийиниб, кечқурунлари қорасини кўрсатмай юрганидан кейин онасига озрок ҳам пулим йўқ, дейиш учун дурустроқ қанақа баҳонани кўрсата олади? У доимо меҳмонхонада зарур ишлар борлигини рўқач қилиб юрса ҳам, онаси унчалик ишонавермасди чоғи. Тўғри, бундан икки ойгина олдин Клайд тўққиз ҳафтагача ҳафтасига беш доллар ўрнига ўн доллардан бериб тураман, деб ваъда қилганидан, ўшани узиб келаётганди. У гарчи ўша пайтда онасига бунча пул анча оғирлик қилишини тушунтиришга уринган бўлса ҳам, барибир, шунинг ўзи пулдорлигини билдирган бўлса бориб. Энди у онасига қарашаман деса ҳам, кўлидан ҳеч нарса келмас, Гортензияга ишқибозлиги бунга тўсқинлик қилиб турарди.

Клайд пича фурсат ўтгач, меҳмонхонага чикувди, онаси ҳар сафаргидай, ўша кунлари совуқ ва шумшук бўлиб қолган миссия биносидаги курсилардан бирига бошлади.

– Сенга буни айтаман, деб ўйламовдим, Клайд, аммо бошқа иложим йўқ. Мени бошқа суянадиганим йўқ, сен эса энди катта киши бўлиб қолдинг. Фақат бу гапни ҳеч кимга – Фрэнкка ҳам, Жулияга ҳам, отангга ҳам айтмасликка сўз берасан. Мен улар билишини истамайман. Эста Канзас-Ситига қайтиб келган, аҳволи жуда ночор, унга нима қили-

шимни ҳам билмай колдим. Пулим жуда ҳам оз, отанг эса ёрдам беришдан ожиз ҳисоб.

Миссис Грифитс ҳорғин ва ташвишли ҳолда пешонасини силаб қўяркан, Клайд бунинг кетидан нима келишини билиб турарди.

Клайд анчадан буён ўзини гўлликка солиб юрганидан аввалига Эста қайтганидан беҳабарман, демоқчи бўлди. Энди эса онасининг икзорини эшитаркан, бундан буён ҳам ёлғон гапирмоқчи бўлса, ўзини ажабланган қилиб кўрсатиши кераклигини билса ҳам, тўсатдан:

– Ҳа, биламан, – деди.

– Биламан, дейсанми? – онаси ҳайратда колганидан қайтариб сўради.

– Ҳа, биламан, – Клайд гапини такрорлади. – Бир куни эрталаб Бодри-стритдаги уйга кираётганингни кўриб колдим, ўшанда кўчадан тасодифан ўтиб кетаётгандим, – деди Клайд жуда хотиржамлик билан. – Кейин эса Эстанинг деразадан караганини кўрдим. Сен кетганингдан кейин эса унинг олдига кирдим.

– Бу қачон эди? – деди онаси ҳарнаки вақт ўтсин дегандай.

– Адашмасам, бундан бир ярим ой олдин. Кейин яна икки марта олдига кирдим. Аммо Эста буни айтиб юрмагин, деганди.

– Бундан чикди, унинг холини биларкансан-да? – деб сўради миссис Грифитс.

– Ҳа, – жавоб қилди Клайд.

– Начора, бўлар иш бўлган, -- деди онаси ноилож ҳолда. – Фрэнк билан Жулияга ҳеч нима демовдингми?

– Йўқ, – Клайд онасини тинчитди. У шу дамда онасининг бу сирни билдирмайман, деб уринишлари беҳуда кетганлигини ўйларди.

Онаси ҳам отаси сингари ёлғонни сира эплаёлмасди. Клайд эса ўзини бу масалада улардан устарок биларди.

– Сен уларга айтиб юрма, – онаси қаттиқ тайинлаб қўйди. – Менимча, буни уларга айтмаслик керак. Бусиз ҳам

ҳолимиз маълум ўзи, – онаси буни қўшимча қиларкан, юзи аламдан буришиб кетди.

Клайд унинг гапларини эшитаркан, ўзи билан Гортензияни ўйларди.

– У ўзини ҳам, бизни ҳам шунчалар ташвишга қўйганини айтмайсанми, – миссис Грифите шундай дея жим қоларкан, кўзлари маъюсланди. – Нахотки, бунда бизнинг гуноҳимиз бўлса? Уни бутунлай бошқача тарбия қилувдик-ку? «Гуноҳкорнинг йўли...»

Миссис Грифите бошини чайқаб, муштини маҳкам қисди, Клайд эса оиласининг ночор аҳволи ва ўзига қанчалар зўр келишини ўйлаганича қаршисига қараб ўтирарди.

Онаси бу воқеага аралашиб қолганидан эзилиб ва бир хил бўлиб кетган эди. Ҳа, у ҳам кўп одамларга ўхшаб ёлғон гапирганди. Мана энди унинг айёрлик ва ёлғонлари Клайдга маълум, шунга кўра ўзини бемаъни ва омонат одамдай сезаётган эди. У Клайд билан бошқа болаларини ана шундай балодан сақлайман деб ўлиб-тирилганди-ку! Дуруст, Клайд буни тушунадиган ёшга бориб қолди. Миссис Грифите жуда танг аҳволда қолганига қарамай, нега бундай қилганини тушунтираркан, ташвишлари туфайли ўғлига баттар қарам бўлаётганини ҳам айтди.

– Эстанинг яқинда жуда мазаси қочади, – деди онаси ўзини ноқулай сезганидан узук-юлук қилиб. У, чамаси, Клайднинг кўзига қараёлмас ё қарашни истамас, шунда ҳам, иложи борича, очикчасига гаплашишга уринарди. – Унга мен йўқ пайтларимда ёнида турадиган доктор ё бирор одам керак бўлади. Менга камида эллик доллар пул керак. Бирор ердан тополмайсанми? Уч тўрт ҳафтага ўртоқларингдан олиб тур. Ундан тез орада қутулиб кетсанг бўлади-ку! То ундан қутулгунингча менга пул бермай турсанг ҳам майли.

Миссис Грифите Клайдга қатъий ва дадил қараганди, Клайд бу илтимоснинг қуввати ва тўғрилигидан титроққа тушди. Онасининг юзи бу хавотирли ғам-аламлардан жуда тунд бўлиб кетган эди. Клайд бу ғам-ғуссаларни чуқурлаштириб улгурмасидан бурун онаси шундай деб қолди:

– Ўша берган пулинг ҳам Эстага кетувди, уни... – у нима дейишини билмай иккиланиб қолди, кейин шундай деди: – Эри Питсбургда ташлаб кетгандан кейин, Эста бу ерга келиб олсин деб юборувдим. Ўзи ҳам буни сенга айтиб бергандир?

– Ҳа, айтувди, – деди Клайд секин ва мунгли қилиб, Эстанинг ахволи чиндан ҳам оғир, буни Клайд илгари хаёлига келтиришни истамасди. – Хўш, нима қилай, ойи? – Клайд овозини баландлатди. Уни чўнтагидаги (ўзиям онаси айтганича эди) нимчага аталган пул қийнарди. – Бир иложини қиламанми-йўқми, билмадим. Ишимдагиларни ҳали яхши танимайман. Улар ҳам мендан кўп топишмайди ўзи. Озроқ қарз сўрасам ҳам бўлади-ю, ammo жуда хунук чиқади-да.

Клайд тутилиб қолиб, томоғи қақради. Онасига ёлғон гапириш унга оғир эди. Чиндан ҳам у шу чоғгача бунақа паст кетиб ёлғончилик қилмаганди. Нега деганда, ҳозирги дамда чўнтагида эллик доллар турганди-да. Бир томонда Гортензия, бир томонда эса онаси билан опаси туришар, бу пул Гортензия сингари онасининг ҳам мушкулини осон қилар, онасига қарашиш эса ҳам фарз, ҳам қарз эди! Онага қайишмаслик – қандай даҳшат! У қандай қилиб онасига йўқ дея олди? У асабий ҳолда лабларини ялаб, пешонасини силаб қўйди: азбаройи хаяжонланганидан юзини тер босганди. У ўзини шу дамда қийналган, паст ва бир нарса қилишга ожиз одамдай сезарди.

– Ёнингда ҳозир менга берсанг бўладиган озгина пулинг йўқми? – деди онаси деярли ёлвориб. Эстанинг ҳозирги ахволида турли нарсалар керак бўлиб турар, олишга эса пулнинг ўзи йўқ эди.

– Йўқ, ойи, ҳеч нима йўқ, – у уятдан ўлиб бўлиб онасига қаради-ю, кўзини дарров четга олди. Онаси шу дамда танг ҳолда бўлмаганида борми, унинг ёлғон сўзлаётганини сезарди-колларди.

Клайднинг аъзойи бадани зиркираб кетди. У ҳозирги дамда ўзига ҳам ачинар, ҳам нафрати келар, чунки онасининг ахволидан эзиларди. Гортензияни бир чеккага

чиқаришни эса хаёлига ҳам келтирмасди. Уни қўлдан чиқармаслиги керак. Она бечора эса ҳозир ёлғиз ва бир нарса қилишга ҳам ожиз эди. Бу шармандалик. Клайд чиндан ҳам паст ва разил. Бунинг учун кейин жазосини тортмасмикин?

Клайднинг хаёли чўнтагидаги эллик доллар устига яна пича топиб кўшишда эди. Қани энди, вақти кўпроқ ва яна бир неча ҳафта ихтиёрида бўлса? Гортензия нимча оламан деб тикилинч қилмаганида жуда соз бўларди-да!

– Ҳозирча борим шу, – деди у рўпарасига бепарво ва маънисиз тикилиб. Онаси эса бу пайтда ноилож қолганича кимир этмай ўтирарди. – Беш доллар, озгина бўлса ҳам ярайдими?

– Начора, у ҳам ярайди, – жавоб қилди онаси. – Ҳар калай, йўқдан кўра яхши-да.

– Майли, беш доллар бериб тура оламан, – деди Клайд. У бу пулнинг ўрнини чой пули хисобидан тўлатишни ва бу ҳафта зора яхши келса деб ўйларди. – Келаси ҳафтада яна ўн доллар берарман. Ҳозир бундан ортиқча ваъда қилолмайман. Сенга олдинги сафар пул берганимда, жиндай қарздор бўлиб қолувдим, ўшани ҳали узганим йўқ. Яна қарз сўрасам, ҳар хил ўйлашлари мумкин... Бунақа нарсага одамлар қанақа қарашларини биласан-ку!

Онаси ичида болага шунчалар жабр нақадар бахтсизлик дея ўйларкан, хурсиниб кўйди. Яна келиб-келиб одам бўламан, деб турган маҳалида-я. Кейинчалик Клайд бу ҳақда қандай хаёлга бораркин? У ҳақда Эста ва бутун оиласи ҳақида нима деб ўйларкин? Клайд ҳар қанча номуспараст, жасур ва мустақил бўлишга ўлиб-тирилаётганига қарамай, онасининг кўзига ҳали ҳам мўрт, бўш-баёв ва қуюлмаган бола бўлиб кўринарди. У шу қадар асабий ва таъсирчан эдики, ўзидан кўра кўпроқ отасига тортигандай туюларди. Зардаси қанча тез қайнаса, шунча тез ховуридан тушар, мана энди миссис Грифитснинг ўзи, Эста, эри, шўр пешонаси туфайли Клайдни ҳол-жонига қўймай, бор-йўгини суғуриб оляпти.

– Начора... ноилож бўлсанг, ноиложсан-да, – деди у. – Бошқа бирор чора топишга уриниб кўрарман.

Аmmo шу дақиқада ҳеч қандай чора кўринмасди.

XVII БОБ

Хегланд ўзининг ҳайдовчи ошнаси кўмагида келгуси якшанба куни тушлик қилмоқчи бўлган автомобиль саёҳати борасида ўзгаришлар юз бериб қолди. Қимматбаҳо ва муҳташам «Пакард» деган машинани ҳар ким ўзи хоҳлаган куни олиш мушкул эди. Ундан келаётган пайшанба ёки жума куни фойдаланиш мумкин бўлар ёки саёҳатдан бутунлай воз кечиш керак эди.

Улфатларнинг ҳаммасига машина кекса ва жуда бой жентльмен жаноб Кимбаркники (у бу пайтда Осиёда саёҳатда юрарди) дейишган, бу эса бор гапнинг зарраси эди. Гапнинг рости эса Хегланднинг ўртоғи бўлган Спарсер мутлақо ҳайдовчи бўлмай, жаноб Кимбаркка қарашли сут фермаларидан бирида мудирлик қиладиган кишининг такасалтанг, бедаво ўғли эди. У ўзини ферма мудирининг ўғли эмас, ундан ҳам зўрроқ одамнинг ўғли қилиб кўрсатишни истаб қолганди. У вақтинча қоровуллик қилиб турганидан гаражга кириб-чиқиб турар, шунинг учун ҳам гараждаги энг яхши машинада бир айланиб келишни ўйлаб қўйганди.

Хегланд, меҳмонхонадаги оғайнилар билан шаҳар чеккасига чиқиб, бир маза қилиб келайлик, деб қолди. Бунга ҳамма айтилиб бўлганда жаноб Кимбаркнинг бугун-эрта келиб қолиши ҳақида хабар тарқалди. Шу вайдан Уиллард Спарсер хўжайиннинг қўлига тушиб қолмай, деб машинани минмай кўя қолай, деган қарорга келди. У ана шу нарсани айланиб келамиз деб ютоқиб юрган Хегландга айтганида, у Спарсерни қайириб ташлади. Автомобилдан яна бир марта фойдаланишса нима қилти? Ҳамма улфатлар айтиб қўйилгандан кейин буни эшитса, хафа бўлишади-да. Шундан кейин Хегланд билан ошналари пешиндан соат олтигача ишламайдиган келаси жумада чиқишадиган бўлишди. Гортензиянинг ўзига яраша мўлжаллари бўлганидан, у таклиф қилинганлар қаторида бўлган Клайд билан бирга боришга розилик билдирганди.

Хегланд Ретерер билан Хигбига машинани эгасидан сўрамай олишаётганини айтиб, уни Ўн еттинчи билан Ғарбий кўчалар кесишадиган кимсасиз йўлдан ола кетганимиз маъқул, деганди. Ўша ердан кизларни кутиб олиш қулайроқ бўлган жойга, тўғрироғи, Йигирманчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муюлишига бориша қолади. Кейин Ғарбий боғ кўчадан юриб, Ганнибал кўпригидан ўтиб, Гарлемнинг шимоли-шарқий томонига, Шимолий Канзас-Ситига, Майнавиллга, сўнгра Либерти билан Мисби орқали Экселсиор-Спрингсга боришади. Уларнинг кўзлаган асосий масканлари Экселсиордан бир ёки икки миль¹ нарида бўлган ва йил бўйи ишлайдиган мўъжазгина «Вигвам» меҳмонхонаси эди. «Вигвам» ҳам меҳмонхона, ҳам ресторан, ҳам дансинг эди, унда граммофон ва пианино оҳанглари янградиб кўйиб, танца қилса бўларди. Бу ерга тўда-тўда ёшлар келиб туришарди. Хегланд билан Хигби «Вигвам»да кўп марта бўлишганидан бу жой жуда ҳам сўлим, дейишарди. Овқати ҳам яхши, йўли ҳам рагон. Меҳмонхонанинг ёнидан кичкина сув ўтар, ёз чоғи қайиқда сайр қилиб, балик тутса, қишда эса сув музлаганда конькида учса бўларди. Тўғри, ҳозир январь ойи бўлганидан йўлни қор босган, бироқ юриш осон ва нашъали эди. Экселсиордан сал нарида йилнинг бу пайтида яхлайдиган кичикроқ кўл бўлиб, роса олиб қочадиган Хегланднинг айтишига қараганда, унда ҳам коньки учса бўларди.

– Анавининг айтаётган гапини қаранглар-а: кимматли вақтимизни конькида учишга сарфлармишмиз! – деди Ретерер сира ҳам уялмай-нетмай. Унингча, сайрдан мурод спорт билан алаҳсиш эмас, балки ёвларидаги қизлар билан ўйнаб-қулиш эди».

– Э, бор-е! Сенларга бирорта яхши гапни айтиб бўлмайди: дарров юмма талайсанлар! – деди яхши гапнинг эгаси аччиғи келиб.

Улфатлар орасидан Спарсердан бошқа фақат Клайдгина

¹ Миль, милья – узунлик ўлчови. Сувда 1 мил 1,8 километрга, қуруқликда эса 1 мил 1,6 километрга тенг.

сайримизнинг, ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да, деб хавотирда эзилиб турарди. У машина Спарсерга эмас, балки унинг хўжайинига қарашли эканини эшитганидан бошлаб, феъли айниб, ҳатто жаҳли ҳам чиққанди. Нега деганда, у гарчи вақтинча бўлса ҳам, бировнинг нарчасини олишга қарши эди. Йўлда ҳар бало бўлиши, сирлари очилиб қолиши ҳам мумкин эди-да.

– Бу машинада шаҳардан ташқарига чиқишимиз бежавотир бўлармикин, ишқилиб? – деб сўрагани Клайд Ретерердан сайрга чиқмасликларидан бир неча кун аввал, машинани қандай олишларидан воқиф бўлганда.

– Хўш, нима кипти? – жавоб қилди Ретерер. У бунақа найрангларга ўрганиб қолганидан унча хавотир-павотир ҳам олмасди. – Машинани мен ҳам олаётганим йўқ, сен ҳам. Спарсер олмоқчи экан, бу – унинг иши, тўғрими? У менга, юр айланиб келамиз, деса боравераман. Нега ҳам бормай? Вақтида қайтиб келсам бўлгани – менга шуниси керак. Қолгани билан унча ишим йўқ.

Шу дақиқада уларга яқинлашган Хигби ҳам, чамаси, шундай гапни айтди. Бироқ Клайд, барибир, хавотирда эди. Бунинг бирор ишкали чиқиб қолса борми, ишдан қувиб юборишлари ҳам туртан гапда. Бироқ Гортензия ва бошқа кизлар ҳамда ошналари билан зўр автомобилга тушиб айланиб келиш ҳам хаёлини жуда олиб қочаётганди-да. Мана шу нарса ҳамма хавотирларидан ҳам зўр келди.

Жума куни тушдан кейин айтилганларнинг бари – Хегланд, Ретерер, Хигби ва Клайд Ўн еттинчи билан Ғарбий кўчанинг муюлишига тўпланишди. Хегланднинг таниш қизи Майда Аксельрод, Ретерернинг таниши Люсиль Николас ва Хигбининг таниши Тина Когель Лора Сайп билан бирга (у Спарсерга мўлжалланган эди) Ўн иккинчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муюлишига йиғилишди. Гортензия яқингинада Клайдга уйимга киришим керак, мени олиб кетгани Қирқ тўққизинчи кўча билан Женесси-стритнинг муюлишига келинлар, деб қолди, улфатлар сайрай-сайрай аранг рози бўлишди.

Январнинг охирлари бўлганидан ҳавонинг авзойи бузук, наст булутлар тезда гупиллаб қор ёғишидан дарак берар эди. Ёпиқ машинада ўтириб, қор ёғишини томоша қилиш эса жуда нашъали ва қизиқ. Шунинг учун ҳамма бундай томошадан қолгиси келмасди.

– Жуда соз бўларди-да! – деб қўйди Тина Когель кимдир қор ёғажагини айтиб қолганида.

– О, мен қор ёғишига қарашни жуда ёқтираман-да! – Люсиль Николас унинг гапини илиб кетди.

Машина Уэст-Блаф-Род, Вашингтон-стрит ва Иккинчи кўчадан юриб, Ганнибал кўпригидан ўтди, Гарлемни ҳам ортда қолдириб, у ёғига дарё ёқалаб, икки тарафдаги тепалар қоровулдай туюлган илон изи йўлдан Рандоль тепаликлари сари кетди. Кейин эса Мосби билан Либертининг ёнидан ўтди. Бу ернинг йўли яхшироқ эди. Йўл-йўлакай кўҳликкина уйлар ва қорли тепаликлар учраб турди.

Клайд Канзас-Ситига кўчиб келишганидан бери унинг ғарбий томонидаги Канзас ёки кунчиқар томонидаги Суоп-паркнинг сўлим дарахтзорларидан нарига ўтмаганидан Канзас ёки Миссури дарёлари ёқалаб Аргентина деган жойгача ёки Рандольф тепаликларигача ҳам оёғи етмаганди. У шунинг учун теварак-атрофига маҳлиё бўлиб борар, бу сайр унга чинакам саёҳатдай туюларди. Бугунги куни одатдаги иш кунларига сира ҳам ўхшамасди. Гортензия ҳам қувноқ бўлиб, димоғи чоғ эди. Клайднинг бикинига жойлашиб олган бўлса ҳам, у оғайнилари таниш қизларини қучоқлаб кетишаётганини кўриб, қўлини белидан ўтказиб тортганида гиринг демади. Бунинг ўрнига Клайдга қараб:

– Шляпамни ечмасам бўлмайдиганга ўхшайди,– деди.

Ҳаммалари кулиб юборишди. Гортензия жуда питир-питир қиз бўлганидан баъзи ишлари жуда қизиқ чиқарди. Бундан ташқари сочи бошқача таралганидан бу ўзига ярашиб тушган, ҳозирда шуни бошқалар кўрсин, деб юраги чапак чалаётганди.

– У ерда рақс тушадиган жой борми? – деб сўради у ҳаммага барабар қараб.

– Бўлганда қандай! – деди Тина Когелнинг шляпасини ечтириб, бағрига тортиб ўтирган Хигби. – У ерда пианино билан граммофон¹ бор. Афсуски, кларнетимни² олиш эсимга келмабди-да. Унда мен «Дикси»ни чалишни биламан.

Машина оппоқ дала ўртасидаги қор босган йўлдан учиб борарди. Спарсер ўзини тажрибали хайдовчи ва машинанинг ҳозирги пайтдаги эгаси қилиб кўрсатмоқчи бўлганидан, бунақа йўлдан қанчалик тезликда ҳайдай олишини синаб кўрмоқчи бўларди.

Қорайиб турган ўрмонлар ўнг-у сўлда липлип кўриниб қоларди. Йўл кўриқчилари бўлган тепаликлар тўлқинлар янглиғ баланд чиқиб, паст тушаётгандай бўларди. Йўл ёқасида турган ёғоч кўриқчи ҳам лип эгди: унинг кенг енгини шамол хилпиратар, чириёзган шляпаси бир ёғига қийшайиб кетганди. Даладан кўтарилган бир гала қарға олисдаги ўрмонга қараб учар, уларнинг қораси оппоқ кенгликда аранг кўзга чалинарди.

Спарсер бунақа ваҳимали машинани ҳайдаш унга гўё оддий нарсасидек писанд қилмай борарди. Ёнида эса Лора Сайп ўтирарди. Спарсернинг хаёли кўпроқ Гортензияда бўлса ҳам, Лорага ҳам қараб-қараб борарди. Назокатда бошқалардан қолишмаслик учун бир қўли билан кизни кучоқлаб, бошқа қўли билан машинани ҳайдар, бировнинг нарсасини олиш яхши бўлармикин, деб ўйлаб бораётган Клайдни бу найранг баттар кўрқитар эди. Бунақа тез юришда ҳаммалари бир балога гирифтор бўлишади-ку! Спарсер ҳозирда ноилож-ликдан Лора билан гаплашиб кетар, Гортензия эса уни ўзига оғдириб олиш хаёлида эди. Шунинг учун ҳам Спарсер Лора-ни кучоқлаб, ундан калондимоғлик билан автомобилда Кан-зас-Ситидан ташқарига тез-тез чиқиб турасизми, деб сўраганида, Гортензия ўзича кулиб қўйди.

Ретерер эса Спарсернинг ишини кўриб, тирсаги билан

¹ **Граммофон** (юнонча: gramma – ёзув + phone – товуш) – махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутқ ва шу кабиларни қайта эшиттирадиган қарнайли мусика аппарати.

² **Кларнет** – сурнайга ўхшаш мусика асбоби.

Люсиль Николасни, у эса кўриб қўйинглар дегандай Хигбини туртди.

– Қалай, Уиллард, яхши кетяпсизларми? – деб қўйди Ретерер Спарсерга оғир ботмайдиган қилиб.

– Яхшиям гапми! – Спарсер қайрилиб қарамай шодон жавоб қилди. – Яхши кетяпсанми, дўндиғим?

– Зўр, – жавоб қилди Лора.

Клайд, Гортензия бу қизларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли, бирортаси ҳам унга тенг келолмайди, деб ўйларди. Бугун у энига қора тўр безакли қизил ва унга монанд тушадиган қилиб бошига тўқ қизил ва кенг гардишли шляпа кийганди. Қандайдир бир киноактрисага ўхшаб кетишни истаганидан бўлса керак, бўялган лабларининг сал тепароғига кичкинагина қора хол ҳам қўндириб олганди. У мана шу сайрга отланаркан, ҳамма қизларни оёқда қолдиришни истаган, буни ўрнига қўйганини энди унинг ўзи ҳам сезиб турарди.

– Сиз бу ерда ҳаммадан чиройлисиз, – деб шивирлади Клайд уни бағрига босаркан.

– Сиз ҳам, яхши бола, хоҳласангиз, суйкалишни ҳам биларкансиз, – Гортензия қаттиқроқ овозда шундай деганди, ҳаммалари кулиб юборишди. Клайд сал қизаринқиради.

Мацнавиллдан ўтиб, олти миль юришганидан сўнг йўл сойликка бурилди. Бу ерда кишлок дўкони бўлиб, Хегланд, Хигби ва Ретерер, конфет, папирос, музқаймоқ ва мева суви олгани машинадан тушишди. Шундан кейин Либертига қараб кетишди-да, Экселсиор-Спрингсдан бир неча миль наридаги «Вигвам»ни кўришди. «Вигвам» пастроқ тепалик пинжидаги икки қаватли эскироқ коттеж экан. Тўғри, унинг ёнида янги, кенгроқ бўлган бир қаватли иморат ҳам бўлиб, ошхона, ракс зали, унинг орқароғида эса тўсиқли майхона бор эди. Катта каминда олов ловуларди. Пастда, сойликнинг нариги томонида яхлаган Бентон дарёси, тўғрироғи, ариғи кўринарди.

– Мана сизга дарё! – деб қўйди Хигби Тина Когелни машинадан тушириб қўяркан, қувнок ҳолда. Йўлда у ёнидаги ичкиликдан бир неча марта ютганидан ширакайф бўлиб

олганди.

Улфатлар икки чеккасида дарахтлар ўсган ва музлаб ётган илон изи жилгани томоша қилгани тўхташди.

– Коньки олинглар, учамиз девдим-ку! – Хегланд хўрсиниб қўйди. – Гапимга кирмадинглар. Ҳай,майли энди...

Люсиль Николас шу пайтда «Вигвам»нинг кичкинагина дарчасидан олов шуъласини кўриб қолиб кичкирди:

– Қаранглар, ичкарида камин ҳам бор экан!

Улфатлар машинани гаражга қўйиб, тўдалашганларича меҳмонхонага киришди. Хигби дарҳол беш центли танга ташлаб баҳайбат, кулоқни битирадиган ва ғириллайдиган автоматграммофонни қўйди. Хегланд ҳам ундан қолишни истамай бурчакда турган граммофоннинг олдига бориб, қўлига илинган «Кулранг айиқча» деган пластинкани қўйди.

Тина Когель ўзига таниш оҳанг кулоғига кириши биланоқ:

– Тезроқ танга қилайлик! Фақат анави иккинчи нағма жим турсин! – деб кичкирди.

– Бурамаси тугаганда овози ўчади, – Ретерер кулиб жавоб берди. – Бу нарсани тўхтатишнинг битта йўли бор: беш центлик тангадан ташламаслик керак.

Шу пайтда буларнинг олдига официант келганди, Хигби ошналаридан ким нима ейишини сўрашга тушди. Гортензия эса ўзини кўз-кўз қилиш учун хонанинг ўртасига чиқди-да, рақс талаб қилганидай, тиккайган айиқнинг юришини қила бошлади. Унинг бу қилиғи жуда ажойиб ва чиройли чиқарди. Спарсер анчадан бери айлангириш пайида юрганидан хонанинг ўртасига чиқиб, Гортензиянинг кетидан ўшанақа юриш қилиб кета бошлади. Гортензия унинг эпчиллигини сизди, бунинг устига ўзининг рақсга тушгиси ҳам келиб турарди. Шунинг учун айиқ юришини тезда тўхтатиб, Спарсерга ўгирилди-да, у билан рақсга туша кетди.

Клайд рақсга тушишни ўрнига қўёлмаса ҳам, буни кўриб рашқдан куйиб кетди. У иштиёқ билан Гортензияга интилсаю, қиз хурсандчилик бошланиши биланоқ ундан юз ўгирса, бу номардлик-да, ахир. Гортензия эса Спарсерга қизиқиб

қолган, Спарсер ҳам, афтидан, бўз болага ўхшарди. Қиз Клайдга сира ҳам парво қилмай, ҳаракатлари ҳаракатларига монанд келаётган янги хуштори билан рақс тушаверди. Бошқалар ҳам қараб туриша олмади. Хегланд ўша заҳотининг ўзида Майдани тортди. Ретерер эса Люсиль, Хигби Тина Когель билан рақсга тушарди. Клайдга эса Лора Сайп қолган. У эса кўнглига унчалик ўтиришмасди. Лора унча чиройли ҳам эмас, ўзи бақалоқдан келган, ялпоқ юз, кўзлари мовий ва жимит эди. Клайд ўткир раққос бўлганидан Лора билан номига рақс тушар, бошқалар эса бу пайтда чир-чир айланишарди.

Клайд Спарсернинг Гортензияни бағрига босганича ва кўзини кўзидан узмай рақсга тушаётганини пайқаб куфури ошиб кетганди. Гортензия ҳам бунга бир нима демаётгандида. Клайднинг шунда бутун вужуди ўқ егандай зирқираб кетди. Наҳотки, Гортензия автомобиль топганидан бўлак каромати бўлмаган мана шу ҳовликма болага кўз сузаётган бўлса? Ўзига ваъдани жуда бошқача қилганди-ку! Клайд шундан кейин Гортензиянинг ҳавойи ва парвойи фалаклигини фаҳмлай бошлади. Ҳозирги дамда Лорани кўйиб, Гортензияни Спарсернинг ёнидан олиб кетгиси келди... Бироқ пластик тамом бўлгунича тишни тишга кўйишга мажбур эди.

Шу пайтда патнис кўтарган официант пайдо бўлиб, учтаси сурилиб битта қилинган столчаларга коктейль, мева суви ва сэндвич қўя бошлади. Ҳаммалари рақсни бас қилишиб, столчалар томон юришди. Бироқ Спарсер билан Гортензия танцага тушаверишди. Клайд буни дарров сезди. Тошбағир танноз! Клайдни ҳозир у хаёлига ҳам келтираётгани йўқ! Яқиндагина нимчани олдиришга унатаман, деб уринганида кўнгли борлигини айтса ҳам, шундай қиляпти-я. Жин урсин, бунақа қизни. Клайд унинг кунини кўрсатиб қўяди! Тағин унга яхшилиқ қилиб юрибди-я... Ҳамма ишнинг ҳам чега-раси бўлади.

Ҳамма каминга яқинроқ сурилган столчалар атрофига жам бўлганидан кейин Спарсер билан Гортензия ҳам танцани тўхтатиб, қаторга қўшилишди. Клайд ранги ўчган ва

қовоғи солинган ҳолда бир чеккада ўзини парвосиз кўрса-тишга уриниб турарди. Лора унинг нега дарғазаб бўлаётганини анчадан бери сезиб турганидан, Тина Когелнинг олдига бориб, Клайд нега хуноб бўлаётганини айтиб берди. Ўшандан кейин Гортензия ҳам Клайднинг тундлигини пайкаб, олдига айиқ юриш қилиб келди.

– Қалай, мазами? – Гортензия гап бошлади. – Мана шунақа мусиқага рақс тушишни ўлгудай яхши кўраман-да.

– Сизга, умуман маза, албатта, – жавоб қилди Клайд ҳасад ва аламдан эзилиб.

– Нима гап ўзи? – Гортензия гарчи Клайднинг нимага жаҳли чиқаётганини жуда яхши билиб турса ҳам, гўё ўзини хафа бўлаётгандай кўрсатиб, оҳистароқ сўради. – Наҳотки, Спарсер билан рақсга тушганимга жаҳлингиз чиқаётган бўлса? Нақадар бемаънилик? Нега ўзингиз илгарироқ келиб, мени танцага тортмадингиз? Ёнимга келиб қолганидан кейин қандай йўқ дея оламан!

– Йўқ дея олмайсиз, албатта, – Клайд секинроқ бўлса ҳам, захархандалик билан жавоб қилди. У ҳам Гортензияга ўхшаб гапини бошқалар эшитишини истамасди. – Нега бўлмаса, унинг пинжигга тиқилиб, кўзидан кўзингизни узмадингиз? – Клайднинг жуда бўлари бўлганди. – Тортишманг, ҳамма-сини кўриб турдим.

Гортензия Клайд кескин гапираётгани учун эмас, балки биринчи бор бунақа муомала қилаётганидан унга ажабланиб қаради. Клайднинг димоғи шишиб қолибди-да. Гортензия Клайдга жуда парвона эди. Ҳозир эса Гортензиянинг мутлақо бепарволигини юзига соладиган пайт эмасди. Гортензия Клайдга нимча олдириш баҳонасида ваъдани катта қилган ва икковлари бу борада бир тўхташга келишганди-ку!

– Энди, бу гапингизга чидаб бўлмайди, – деди Гортензия асабийлашиб. Клайд ҳақ гапни айтаётганидан у багтар хуноб эди. – Бунинг устига бақиришингизни каранг-а! Менинг рашкингизни келтирадиган нима гуноҳим бор? У билан жиндай рақсга тушдим, холос. Сизнинг жиннилик қилишингизни билмагандим.

Гортензия кетаман деб турганда гапни бир жойга кўйганларини яна ўйлаб қолди. Клайднинг кўнглини сал-пал олиб кўйиш керак, бўлмаса, ишнинг пачаваси чиқади. Гортензия Клайдни нарироққа олиб кетиш учун костюмининг ёқасидан тортди. Нега деганда, бошқалар уларга қараб, гапларига қулок солиб туришарди.

Тушунсангиз-чи, ахир. Одам деган бунақа бўлмайди. Мен бирор ёмон иш қилганим йўқ. Чин сўзим. Ҳозир ҳамма шунақа рақсга тушади ўзи, бунинг ҳеч айби йўқ. Наҳотки, сизни хурсанд қилишимни истамасангиз? Сизга айтганим эсингиздами?

Гортензия шунда Клайдга, бу ердагиларнинг ҳаммасидан ҳам фақат ўзинг ёқасан, дегандай жуда мулоқим ва талдор қараш қилди. Гўё Клайдни ўпиб олмоқчи бўлгандай ишонинг ҳам жуфтлади. Клайд бундан танг қолаёзди.

Хўп, майли, деди у кизга итоатли ва илтижоли қараб.

Мен тенгак бўлсам керак. Аммо мен ҳаммасини кўриб турувдим-да. Сизга қанақа муносабатдалигимни биласиз, Гортензия, нима қилай ўзимни босолмадим-да! Начора. Гоҳо бу одагимни ташласам, одамга ўхшасам, дейман.

Клайд Гортензияга маънос қаради. Гортензия эса Клайднинг жони кўлида эканлигини ва бемалол ўйнатишини яхши билганидан деди:

– Қани... бунақа аразчи бўлаверманг энди, хўпми? Анавилар кўзини олса, сизни ўпиб қўяман. Гортензия айни пайтда Спарсер ўзига қараб турганини, уни кўпроқ ёқтираётганини, ўзи ҳам уни кейинги пайтларда тўқнаш келган йигитларидан дурустроқ кўраётганини фахмлаб ва сезиб турарди.

XVIII БОБ

Хегланд дарё ва ундаги имкониятларни яна тилга олганида ўтириш жуда авжида бўлиб, улфатлар роса танца қилишиб, анча-мунча тортишганди. Хегланд деразадан қараб, бирдан ҳовлиқиб қолди:

– Бу қанақаси ўзи? Нега муз эсимизга келмаяпти? Унинг зўрлигини бир кўринглар! Юринглар, учамиз!

Шундан кейин ҳаммалари ташқарига чиқишди. Ретерер Тина Когелнинг кўлидан ушлаганича югургилаб кетди. Унинг кетидан Спарсер билан Люсиль Николас (улар хозиргина бирга рақсга тушишганди), Хигби билан Лора Сайп, Клайд билан Гортензия эргашишди. Хигби қизиқчиликка Лора билан бирга эди. Улфатлар баргсиз дарахтзорлар орасидаги торгина илон изи йўлга, у ер-бу еридаги қорини шамол ялаб кетиб очилиб қолган муз остидан чиқиб қолишлари билан қадимги афсоналардаги эчки башара ошиқмаъшукларга ўхшаб олдинга ва орқага югуришди, қоқила-қоқила, сирпанишди. Хигби, Люсиль ва Майда бирдан йиқилиб тушишса ҳам, хахолашиб, дарров ўринларидан туришди. Гортензия олдинига Клайднинг кўлига суяниб пилдиради, бироқ кўп ўтмай худди коньки учаётгандай югуриб сирпа-нишга тушди. Бунда у ўзини кўрқаётган кўрсатиб, чийил-ларди. Энди фақат Спарсер эмас, балки Хигби ҳам Клайдни назар-писанд қилмай, Гортензияга хушомад қила бошлади. Иккалови ҳам унинг ёнида яхмалак учишар, уни кувишар, ўзларини уни чалганга солиб, йиқилаётганида кучоклаб оли-шарди. Спарсер шундан кейин гўё Гортензия қаршилиқ қилса ҳам, зўрлик қилгандай кўлидан тортиб, бошқаларга парво қилмай дарёнинг тепа томонидаги муюлишга судраб кетиб, кўздан ғойиб бўлишди. Клайд бадгумонлик билан кунчилик қилмай қўя қолай, деб орқада қолди. Аммо у ичида Спарсер пайтдан фойдаланиб, Гортензияга учрашув тайин қилиши ва уни ўпиши мумкин, деб ҳадиксирарди. Гортензия гарчи Спарсерни ёқтирмаётгандай кўринса ҳам, кўнгил-чанлик қилиб қўйиши мумкин эди-да. Қандай даҳшат!

Клайд беихтиёр хавотирга тушди. У ўзини ожиз ҳис қилди, шу тобда унинг Спарсер билан Гортензияни кўргиси келарди. Бироқ шу пайт Хегланд Люсиль Николаснинг кўлидан ушлаб олиб, бошқаларни қатор тизилинглари, деб чакира бошлади. Клайд ҳам Люсилнинг кўлидан ушлаб, бошқа

кўлини Майда Аксельродга узатганди, у ҳам ўз навбатида бўш кўлини Ретерерга чўзди. Хигби билан Лора Сайп қаторнинг охирига борамиз деб туришганида, Спарсер билан Гортензия кўриниб қолишди. Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлаб олишганича сирпанчиқ учиб келишарди. Икковлари ҳам сафнинг охиридан жой олишди. Хегланд шундан кейин бошқаларни орқасидан эргаштирганича тез чопа кетди. У то Майдадан кейинда келаётганлар музга оёқ босмагунларича ўнг-у сўлига бурилиб чопаверди. Клайд шунда Гортензия билан Спарсер йиқилганларида бирга думалаб кетганини пайқади. Улар то қор, қуруқ япроқлар ва тоғлар уюмига бориб урилгунларича бир-бирларини қирғоқ томон думлаштиб боришаверди. Гортензиянинг юбкаси тешиги кўтарилиб, тиззалари очилиб кетди. Қиз Клайд ўйлаганидйи ва кутганидай уялиш ўрнига сира парво қилмай ва уялмай нетмай хингир-хингир қилганича бир неча дақиқа шундай шифозда ўтирди, Спарсер эса ёнида бўлиб, ҳали ҳам кўлидан ушлаб турарди. Лора Сайп йиқилаётганида Хигбинни чашиб кетганидан йигит унинг устига тушган, улар ҳам хахолашганларича Клайднинг назарида бемалол ётишарди. У Лоранинг кўйлаги тиззасидан юқорига чиқиб кетганини сезганди. Ўрнидан кўзғалиб, ўтириб олган Спарсер унинг латиф оёқларини кўрсатганича қуйдирган калладай қаҳ-қаҳ урарди. Теварак-атрофда хингир-хингир ва кучли қаҳқаҳалар эшитилиб турарди.

«Нималар бўляпти ўзи! – дерди Клайд ичида. – Нега бу лаънати ҳадеб унинг атрофида уймалашиб қолди? Кўнгилочарга ўзи билан бирорта қиз олиб келиши керак эдида. Буларнинг кўздан йироқ жойга кетишларига нима ҳақлари бор? Гортензия ҳам бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқлигига мени ишонади, деб ўйляпти. У мен билан сира ҳам ҳозиргидай хандон урмаганди. У мени ким деб ўйляпти? Мени аҳмоқ қиламан деб хаёл қилаётган бўлса керак?» Клайднинг жаҳли чикқанидан қовоқ-тумшуги осилиб кетди. Бироқ шу пайтда сафга қайтадан тизилишди. Люсиль Николас ҳали унинг кўлидан ушлаб турарди. Спарсер билан Гор-

тензия яна кейинга тушиб қолишди. Хегланд эса Клайднинг кўнглидан нималар ўтаётганидан сира беҳабар ҳолда бу шўх ўйинга берилиб кетганидан: «Энди бошқа одам орқага ўтсин!» – деб қичқирди. Шундан кейин Ретерер билан Майда Аксельрод, Клайд билан Люсиль Николас каторнинг охирига ўтишди, Гортензия билан Спарсер эса олдинда қолишди. Гортензия ҳали ҳам Спарсернинг кўлини қўйиб юбормасди. Энди у Клайд билан ёнма-ён бўлиб қолганидан (Клайд Гортензиянинг ўнг томонида эди) кўлидан ушлаб олди, Спарсер эса қизнинг чап томонида турганидан кўлини маҳкам ушлаб турар, бундан эса Клайднинг куфури баттар ортарди. Спарсер нимага Лора Сайпга қарамаяпти? Лора Спарсер билан келган-ку, ўзи? Гортензия эса Спарсердан кўзини узмаяпти!

Клайднинг шашти жуда ҳам пасайди, хафагарчилиги ортиб ва алами кўчайиб кетганидан ўйинда аранг қатнашарди. У ҳозирда ҳаммасини йиғиштириб қўйиб, Спарсер билан ғижиллашгиси келарди. Хегланд эса олов бўлганидан сира тинч турмай то Клайд буни хаёлига келтиргунича ҳам бўлмайд қаторни судраб кетди.

Клайд мувозанатини сақлашга ҳар қанча уринмасин, барибир, у, Люсиль, Ретерер ва Майда Аксельрод катордан узилиб, музда юмалаб кетишди. Гортензия сўнгги дақиқада Спарсерга ёпишишни маъкул кўрганидан, Клайднинг кўлини қўйиб юборганди. Йиқилганларнинг бари кўкимтир муздан қирқ футча жойга юмалаб боришди-да, ниҳоят қор босган сохилга бориб урилишди. Люсиль Николас Клайднинг тиззасида ерга қараб ётар, орқаси шунақанги калтакбол бўлиб турардики, у ўзини тутолмай қулиб юборди. Майда Аксельрод эса Ретерернинг ёнига орқаси билан тушганидан оёғи осмон бўлди. Клайд буни кўрганида ичида «жўрттага қилди» деб қўйди. У Майдани жуда кўпол ва сурбет қиз деб биларди. Шунда десангиз, азбаройи бир қий-чув, дод-вой ва қаҳқаҳа бўлдики, уни ярим миль наридан туриб ҳам бемалол эшитса бўларди, чоғи.

Умуман, жуда серкулги йигит бўлган Хегланд энди икки

букилганича бикинига шапатилаб, қаҳқаҳа уриб бўкирарди. Спарсер эса оғзини катта очганича пихиллаб, афтини бужмайтирарди. Хуллас, хурсандчилик жуда ажойиб бўлганидан Клайд рашки келаётганини ҳам бир дам унутди. У ҳам томошадан қолмай роса қулди. Шундай бўлса ҳам, кайфияти ўзгармади. Гортензия ноинсофлик қилаётганини, ҳар қалай, пайкаб турарди.

Нихоят, Люсиль Николас билан Тина Когель чарчаб ўйиндан четга чиқишди. Гортензия ҳам шундай қилди. Клайд шундан кейин дарҳол унинг ёнига борди. Ретерер Люсилга эргашди. Бошқалар ҳам ҳар қаёққа тарқалиб кетишди. Хегланд Майдани олдига солганича музда сирпаниб бораркан, кўп ўтмай муюлишнинг нарёғига ўтиб кетди. Хигби ҳам Хегланднинг ишини қилиб, Тина Когелни дарёнинг юқори томонига олиб жўнади. Ретерер билан Люсиль эса яқинроқдаги дарахтзорда қизиқ бир нарсани кўриб қолгандай чакчақлашганларича ўша ёққа қараб югуришди. Ҳатто ўз ихтиёрлари ўзларида қолган Спарсер билан Лора ҳам қаёққадир кетишди. Шундан кейин Клайд Гортензия билан холи қолди.

Улар қирғоқда ётган хомага яқин келганларидан кейин Гортензия унга ўтирди. Клайд боя кўрган нарсаларидан эзилганича ёнида индамай турарди. Гортензия Клайднинг ҳолини билганидан пальтосининг белбоғидан ушлаб, ўзига тортди.

– Чу-ух, тойчоқ! – деди у шўхчанлик билан. – Чуух! Олға! Тойчоқ, мени музда сирпантир!

Клайд унга хўмрайиб қаради. У ичдан қайнаб турганидан чеккан аламларини осонликча унутишга тоқати йўқ эди.

– Бу Спарсерни нимага ҳадеб ўзингизга суйкалата-верасиз? – сўради Клайд. – У билан муюлишнинг нарёғига ўтиб кетганингизни кўриб турувдим. Сизга у нима деди?

– Ҳеч нима демади!

– Ҳеч нима демагани аниқ, – деди Клайд алам билан масхараомуз қилиб. – Эҳтимол, сизни ўпмаган ҳамдир?

– Албатта, йўқ, – деди Гортензия кескин ва жаҳл билан.
– Мени ким деб ўйлаяпсиз, билсам бўладими? Мен биринчи марта кўрган одамимга ўптирмайман, буни билиб олинг, азизим! Сизга ҳам ўптирмаганман.

– Ҳа, албатта... Бирок мендан кўра унга кўпроқ қараяпсиз.

– Шунақами? Начора, эхтимол! Шундай бўлса ҳам, унга кўпроқ қараяпсиз, дейишга нима ҳаққингиз бор? Нима, мен сизнинг чизган чизиғингиздан чиқмай, ўйнаб-кулолмай юраманми? Жонимга тегиб кетдингиз, эшитиб олинг бўлмаса!

Гортензия Клайд жуда ҳаддидан ошяпти, деб ўйлаб роса тутақиб кетганди.

Клайд эса ногаҳоний бу қаттиқ зарбадан бироз гангиб, ўша заҳотининг ўзида сал пастроқ келишга жазм қилди. Нафсиламарини айтганда, қиз унга ҳатто дудмал ваъдасини берганида, дарҳақиқат, яхши кўраман, демаганди-да.

– Майли, – деди Клайд пича жим турганидан кейин ковоғини очмай маънос ҳолда, -- мен фақат битта нарсани билман: сиз баъзан менга ёқасиз, дегандай бўласиз. Мен бировни ёктириб қолсам, бошқаларга айланишмаган бўлардим.

– Эҳа, сиз, айланишмасмидингиз?

– Ҳа, айланишмасдим.

– Бўлмаса, айланишаётган ким экан, билсам бўладими?

– Сиз.

– Мен айланишаётганим йўқ, энди марҳамат қилиб бу ердан кетиб, мени тинч қўйинг. Сиз фақат тикилинч қилишни биласиз. У билан ресторанда раксга тушган бўлсам, бу унга айланишганим эмас. Жонимга тегиб кетдингиз, бор гапим шу!

– Жонингизга тегдимми?

– Ҳа, жонимга тегдингиз.

– Начора, йўкса кетиб, сизни бошқа безовта қилмаганим маъкулроқдир, – деди Клайд.

Шу дақиқа унда онасининг жасоратига ўхшаган нарса пайдо бўлганди.

- Ҳа, ўзингизни тутолмайдиган бўлганингиздан кейин шундай қилганингиз дурустроқ бўлади, – деб қўйди Гортензия оёғини жаҳл билан музга уриб.

Бироқ Клайд қизни шундай ташлаб кетолмаслигини сезиб турарди. Кўнгли Гортензияда бўлганидан кейин нима ҳам қила оларди? Унинг иродаси сусайди. Энди у қизга хавогирланиб қарарди. Гортензия бўлса яна нимчани хаёлига келтирганидан Клайдга илтифотлироқ бўлишга қарор қилди.

Сиз унинг кўзига карамадингизми? – деб сўради Клайд Гортензиянинг ресторанда Спарсер билан рақсга тушганини эслашкан, иккиланиб.

Қачон?

У билан рақсга тушганингизда.

Қаримидим, ҳар ҳолда, эсимда йўқ. Хўш, қараган бўлсам ҳам, бунинг нимаси ёмон экан? Бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Буни қаранг-у! Наҳотки, бировнинг кўзига ҳам қараб бўлмаса?

Сизга чиндан ҳам биров ёққанидан кейин ўшанақа қараш мумкин эмас-да.

Клайд пешонасини тириштириб, ер сузди.

Гортензия эса бетокат бўлиб, жаҳлига чидаёлмай:

– Жуда ёмон одам экансиз, – деб қўйди.

– Музда, у билан бирга қайтганингиздан кейин эса, – Клайд ҳаяжонланса ҳам, шахдам гапираверди, – менинг ёнимга келмай, у билан қаторнинг орқасига ўтиб кетдингиз. Кўриб турдим. Сиз йўл бўйи уни қўлтиқлаб олганингиз. Йиқилганингизда, кейин у билан бирга ўтирганингизда у сизнинг қўлингиздан яна ушлади. Хўш, буни сизнингча, айланишиш дейдими-йўқми, билсам бўладими? Бўлмаса нима яна? Спарсер ҳам худди шундай ўйлапти, ҳа, ишонверинг.

– Ўйласа ўйлайверсин, мен, барибир, унга айланишмадим, нима десангиз, деяверинг. Бўлмаса зорим бор, зўрим йўқ. Сизни тўхтата олмайман. Буларнинг ҳаммаси сизнинг ёмон кунчилигингиздан. Сизга қараса у ишни ҳам, бу ишни

хам қилиб бўлмайди. Қани, айтинг-чи, бировнинг қўлидан ушламас, музда учиб бўладими? Гапингизни қаранг-у! Ўзингиз Люсиль Николас билан нима қилдингиз? Унинг тизангизда ётганини ўзим кўрдим, сиз бўлсангиз, тепасида хахолаб ўтирувдингиз, мен ёмон хаёлга бормадим-ку! Хўш, сизнингча, мен нима қилишим керак эди? Бу ерга келиб, сирачлаб қўйгандай ходада ўтиришим керакмиди? Ё кетингиздан қолмай югуришим керакмиди? Ёки сизни эргаштириб юрайми? Мени ким деб ўйлаяпсиз? Нима, мени аҳмок деяпсизми?

Гортензия Клайд ҳақорат қилди деб ҳисоблар, жуда ҳам тутақиб кетганди. У Спарсерни ўйлади. Спарсер ҳозирда кизга чиндан ҳам Клайддан кўпроқ ёқарди. Спарсер хаёлпараст эмас, Клайддан бели бакуватроқ ва одмироқ йигит.

Клайд тесқари қараб, кепқасини олди-да, маъюс холда бошини ишқалади, Гортензия бўлса унга қараб туриб яна Спарсерни ўйлади. Спарсер бундан мардрок, йиғлоқи эмас. У Клайдга ўхшаб нолиб-полиб ўтирмасди, ҳа, ишонаверинг. У иш чиқмаслигини билса борми, дарров хайр-маъзур қилган бўларди, чоғи. Клайд эса ўзига яраша қизиқ ва иш чиқадиган йигит. Унинг Гортензияга қилаётган ишини ким ҳам қила оларди? Ҳар ҳолда, у Гортензияни бошқаларга ўхшаб бир чеккага судраб кетмади-ку! Гортензия кўнглидаги режа ва истаклари бир ёқда қолиб, Клайднинг ҳам шериклари сингари тикилинч қилиб қолишидан чўчиганди. Ғижиллашиб қолганлари эса бунинг олдини олди.

– Хўп, ўйлаб кўринг, – Гортензия яна гап бошлади. У ҳозирда Клайдга ён берса, кейин уни қайириб олиш қийин эмаслигини яхши биларди. – Нима, ҳадеб ғижиллашавера-мизми? Арзийдими? Мени бу ерга нимага олиб келдингиз ўзи? Наҳотки, ҳадеб уришишга олиб келган бўлсангиз? Билганимда, келмаган бўлардим.

У ингичка учли ботинкаси билан муз тепиниб, тесқари қаради, Клайд эса кизнинг малоҳатига дош бера олмай бағрига босиб, лабини лабига қўйди. У кизни бағридан чиқармай ҳузур қилиш пайида эди. Гортензия эса кўнгли сал

Снарсерга чошиб, айни пайтда ичида Клайддан гижиниб турганидан ўзини босолмай уни итариб юборди. Нега сенга бўйсуниб, айтганингни қилай, дерди у ичида, сени ўзимга яқинлаштирай. У Клайдга бугун истаганингча кўнглингни ошаман, деб ваъда қилмаганди-ку! Ўртада бунақа гап бўлмаганди. Нимаики бўлганда ҳам Гортензия Клайднинг ҳозирда бемалол кўл чўзишини истамайди, ўзига яқин келтирмайди ҳам. Клайд ҳам Гортензиянинг хурпайганини кўриб, орқага чекинди-да, унга гамгин ва ютокиб тикилди. Шунда Гортензия ҳам ундан кўзини узмай қолди.

– Сиз менга хурсанд қиламан, дегандай бўлувдингиз, шекилли, – деди Клайд бугунги орзулари, сайрдан ўйлаган нирсалари тутундай тарқаб кетаётганлигини кўрганидан даярли гижиниб.

Ҳа, сиз ҳам яхши йигит бўлсангиз, хурсанд қиламан, – Гортензия олдинги ваъдаларини ўйлаб, Клайдни юмшатиш пайида бўлганидан усталик билан гапни бурди.

– Ҳа, яхши, – Клайд вайсаб қўйди. – Хурсанд қилаётганингизни кўриб турибман. Хатто, кўлимни ҳам теккиздирмаяпсиз-ку! Ўша сафар мен билан гаплашганингизда нима ни кўзда тутганингизни билсак бўладими?

– Нима дедим ўзи? – Гортензия вақтдан ютиш учун эътироз билдирди.

– Анқовсираманг!

– Э, ҳа. Аммо ҳозир эмас-да, тўғрими? Адашмасам, биз икковимиз... – Гортензия ботинқирамай жим қолди.

– Нима деганингиз эсимда, – Клайд гапида давом этди. – Энди эса мени яхши кўрмаслигингизга ишондим, бироқ гап бунда эмас. Мабодо мени чиндан ҳам яхши кўрганингизда, сизга бу ҳозирми ё бир ҳафтадан кейинми, ёки икки ҳафтадан кейин бўладими, фарқи бўлармиди? Назаримда, бу сизнинг муҳаббатингизга эмас, менинг химматимга боғлиққа ўхшаб қолди. Жуда эпчил экансиз! Қойил!

Клайд алам ўтганидан кескин ва дадил бўлиб кетганди.

– Ҳечам-да! – Клайд омади гапни айтиб қўйганидан Гортензия баттар тутатди. – Мен билан бунақа гапла-

шишингизни истамайман. Ўша расво нимчанинг менга кераги йўқ, айтиб кўя қолай. Берган арзимас пулингизни ҳам қайтиб ола қолинг, зор эмасман. Энди мени тинч қўйинг, бошқа овора қилманг. Сизнинг ёрдамингизсиз ҳам хоҳлаганимча нимчаларим бўлади! Гортензия шундай дея шартта орқасига ўгирилди-да, кетаверди. Клайд бўлса ҳар сафаргидай уни юмшатишни хаёл қилиб кетидан чопди.

– Кетманг, Гортензия, – деб ёлворарди у. – Бир дақиқа тўхтанг. Чин сўзим, унақа нарсани хаёлимга ҳам келтирганим йўқ. Ўзингиз сезмаяпсизми? Хўп денг энди, кетманг. Мен сизга мутлақо бирор нарсанинг эвазига пул бераётганим йўқ. Хоҳласангиз, шундай олаверинг... Мен дунёда бировни сизчалик севмайман, севмаганман. Ҳамма пулимни олинг, менга унинг кераги йўқ. Сиз ҳам мени жиндай севсангиз керак, деб ўйловдим, холос. Наҳотки, менга мутлақо бепарво бўлсангиз, Гортензия!

Клайд итоатгўй ва ўтакаси ёрилган кўринганидан, Гортензия ўзининг баланд келганини сезиб, сал юмшади.

– Йўқ, албатта, – деди Гортензия. – Бироқ бу менга ҳозиргидай муомала қилишингиз мумкин, деган гап эмас. Қиз бола гоҳ худ, гоҳ беҳуд бўлишини тушунмайдиганга ўхшайсиз.

– Нимани гапиряпсиз? – деди Клайд гапининг маъносига унчалик тушуна олмай. – Яхши тушуна олмадим.

– Кўйинг-е, тушунгандирсиз.

Гортензия Клайд буни билмаслигига ишона олмасди.

– Э, шунақами! Нима демокчилигингизни биладиганга ўхшайман. Энди тушунарли, – Клайд бўшашганича гапида давом этди. – Ҳамма буни азалий нарса дейди, биламан.

Клайд энди меҳмонхонада ўзи билан ишлайдиган Хигби, Петерер, Эдди Дойль сингари ўсмирларнинг гапини айнан такрорлаётганди. Улар кизлар гоҳо шу нарсани баҳона қилиб, чап бериб кетишларини айтиб беришганди. Гортензия ҳам Клайднинг бу нарсдан воқифлигини фаҳмлади.

– Уялинг-е! – деди у ўзини хафа бўлганга солиб. – Сизга ҳеч нима демаслик керак, барибир, ҳеч қачон ишонмайсиз.

Хоҳланг ишонинг, хоҳламанг йўқ, бори – шу!

– Сизнинг қанақалигингизни энди биламан, – Клайд гарчи маъюсроқ гапирса ҳам, гўё бу нарсани анчадан бери биладигандай баланддан келди. – Сиз мени сира ҳам севмайсиз, бори шу. Энди тушундим.

– Уялинг-е! – Гортензия ўзини фариштадек кўрсата-верди. – Ишонинг, бу рост! Хоҳланг ишонинг, хоҳламанг йўқ, бироқ ўлай агар, чин сўзим.

Клайд хижолатда қолди. У қизнинг арзимас бу мақрига нима жавоб қилишини билмай қолганди. Қизни ҳозирда бирор нарсага мажбур қила олмасди ҳам. Гортензия ёлгон гапириб, муғомбирлик қилса, у ҳам ўзини ишонганга солади. Шундай бўлса ҳам, барибир, Клайднинг кўнгли қоронғи эди. Қизнинг кўнглини сира ҳам ололмаслиги аён. У кетмоқчи бўлиб тесқари қаради. Шунда Гортензия ёлғони билиниб қолганини сезиб, Клайдни қайтадан қўлга олмоқ учун нимадир қилиши кераклигини бурчи деб билди.

– Клайд, ишонинг энди, – қиз яна устомонлик қила бошлади. – Бу рост гап, ахир. Ишонинг. Менга ишоняп-сизми? Чин сўзим, келаси ҳафтада. Ўлай агар. Ишон-маяпсизми? Нима ваъда қилган бўлсам, ҳаммасининг устидан чиқаман. Оғзимдан нима чиқаётганини биламан. Чин сўзим! Сиз менга жуда ҳам ёқасиз! Наҳотки, сиз бунга ҳам ишонмасангиз?

Гортензия устомонликни жуда ўрнига қўйганидан, Клайднинг бошидан оёғигача титраб кетди. У Гортензияга, ишонаман, деди. Шундан кейин яна очилиб жилмайди. Кетадиган пайт бўлганидан Хегланд ҳаммани чақира бошлади. Клайд автомобиль томон кетишаётганида Гортензияни қўлтиклаб олди, йўлда бир неча марта ўпди ҳам. Орзусига эришишига унинг ишончи комил эди. О, бу жуда ҳам зўр лаззат бўлади!

XIX БОБ

Канзас-Ситига қайтишаётганида Клайднинг ажойиб кайфиятига аввалига ҳеч нима халал бермади. У Гортензия билан бирга ўтирар, қиз эса бошини унинг елкасига қўйиб олганди. Машинага бошқаларнинг чиқиб жойлашиб олишларини кутиб турган Спарсер рулга ўтиришдан олдин Гортензия тирсагининг юкорирогидан сиқиб қўйганди, қиз ҳам унга жавобан «маъкул» дегандай киё боқди. Клайд эса буни пайқамади.

Кун анча ўтиб қолганидан Хегланд, Ретерер ва Хигби Спарсерни шоширишар, у ҳам Гортензиянинг қиё боққани ва ичилган винодан қувнаб кетганидан машинани роса учирарди. Ҳадемай олдинда шаҳар чеккаларининг чироқлари кўрина бошлади. Машина ўкдай учиб борарди. Бироқ бирдан тўхташга тўғри келиб қолди: шаҳарга яқинроқ бу жойдан темир йўлнинг шарқий линияси ўтганидан ҳаммалари анчагача питирчилаб иккита узундан-узоқ товар поезди ўтиб кетишини кутиб туришди. Канзас-Ситининг шимолий чеккасига яқинлашганларида ёмғир аралаш қор ёға бошлади. Катта-катта қор парчалари дарров эриб кетганидан йўл сирпанчиқ ва ифлос бўлиб кетган, шунинг учун энди кўзга қараб юриш керак эди. Соат эса нақ беш ярим бўлганди. Бошқа пайтда машинадагиларни меҳмонхонага яқинроқ даҳалардан бирига элтиб қўйиш учун ҳалигидай тез юришда саккиз дақиқанинг ўзи кифоя эди. Бироқ улар Ганнибал кўприги олдида яна ушланиб қолишди, кўприкдан ўтиб, Вайандот-стритга борганларида, соат йигирмата кам олтини кўрсатарди. Тўртта йигитнинг энди ҳафсалалари пир бўлганидан, маҳбубалари билан биргаликлари ҳам кўнгилларига сиғмай қолганди. Улар энди фақат бир амаллаб меҳмонхонага етиб олишни ўйлашарди. Жаноб Скуайрснинг жиддий ва келишган гавдаси кўзларига ҳадеб кўрина-верарди.

– Қани, агар тезроқ юрмасак, вақтида етиб бора олмай-

миз, деди Петерер асабийлашганидан кўл соатини дам-бидам айлантириб кўраётган Хигбига. – Кийиниб олишга ҳам аранг улгурсак керак.

-- Клайд буни эшитиб хитоб қилди:

– Э, бунақа бўлмайти-да! Тезрок юришнинг иложи йўқми? Бугун бормасак бўларкан ўзи. Йўқламага вақтида етиб боролмасак, жуда чакки бўлади.

Гортензия эса унинг ваҳимага тушиб, хавотир олаётганини кўриб сўради:

– Вақтида етиб боролмаймиз, деб ўйлайсан қордан иборатдай, ҳамма нарса кўзига живирлаб кўринарди. У Спарсерга:

– Ҳой, Уиллард, илдамрок юрсанг, бўлмайдими? Кеч қолсак, шўримиз қурийд, – деб кичкирди.

Хигби бўлса ашаддий қиморбозлардай тепса-тебран-маслигига қарамай:

– Агар биз бирор нарсани баҳона қилмасак, ҳайдалишимиз турган гап. Баҳонани ким топади? – деб қўшимча қилди.

Клайд асабийлашганидан хўрсиниб қўйди, холос.

Бунинг устига худди биров жўрттага қилаётгандай, улар деярли ҳар бир чорраҳада уймалашиб қолган экипажларга дуч келишар, экипажлар бирбир ўтиб бўлгунча жонлари ҳалқумларига келгудай бўларди. Тўққизинчи билан Вайандот-стритнинг чорраҳасида Спарсер янги бир тўсикни – кўча ҳаракатини бошқараётган полисменнинг қўл кўтариб турганини кўриб, юраги чидамай хитоб қилди:

– Яна турамиз! Бу ерда нима ҳам қилиб бўларди? Мен Вашингтон-стритга бурилишим мумкин. Фақат тезрок етиш-етмаслигимизни билмайман, холос.

Юришга сигнал берилгунга қадар бутун бир дақиқа ўтди. Спарсер шундан кейин тезда ўнги бурганди, машина уч даҳадан кейин Вашингтон-стритга чиқди.

Бироқ бу ерда ҳам кўча бўш эмасди. Кўчада машиналар икки қатор бўлишиб, бир-бирларига қарама-қарши томондан келишар, ҳар бир чорраҳада бир неча бебаҳо сония рўпа-

радан келаётган оқимни ўтказиб юборишга кетарди. Автомобиль шундан кейин бошқа экипажларни оралаб ўтиб, келгуси чоррахага интиларди. Ўн бешинчи билан Вашингтон-стритнинг муюлишига егганларида, Клайд Ретерерга:

– Ўн еттинчи кўчада тушиб, бора қоламизми? – деди.

– Фойдаси йўқ, – жавоб килди Спарсер. – Агарда ўша ерда бурила олсам, анча тезроқ кетамиз.

Спарсер ёнимда жиндай жой қолсин, деб бошқа машиналарни сиқиб борарди. Ўн олтинчи кўча билан Вашингтон-стритнинг муюлишида чап томонда кўзга анча бемалол даҳа кўрингандай бўлувди, ўша ёқдан Вайандот-стритга чиқиб олгани бурила қолди. Спарсер машина тезлигини камайтирмай тротуар ёқалаб юриб, энди буриламан, деб турган лаҳзада чорраха томон югуриб кетаётган тўқкиз яшар қизча автомобилнинг олдидан чиқиб қолди. Машинани тўхтатиш ҳам, қизчани ёнлаб ўтиб кетиш ҳам Спарсернинг қўлидан келмади: машина қизчани йиқитиб, яна бироз юриб борди. Ўша дамнинг ўзиде бу фалокатнинг шохиди бўлган ўнларча аёллар ва эркакларнинг кичкириклари эшитилди.

Аёллар билан эркакларнинг ҳаммалари қулаган қизчага ташланишди. Машина қизчани босиб кетганди. Спарсер бошини чиқариб қараркан, кимир этмай ётган жасад атрофидаги одамлар тўдасини кўрди-ю, ёмон ваҳимага тушди. Шу дамда кўз олдига полиция, турма, отаси, автомобилнинг эгаси, қаттиқ жазо келди... Гарчи автомобилдагиларнинг ҳаммалари. «О, худойим! У қизчани босиб кетди! У гўдакни ўлдирди! Нақадар даҳшат! Ё худойим! Энди нима қиламиз!» – деб чувиллашганларича ўринларидан ирғиб туришган бўлса ҳам, Спарсер уларга ўтирилиб, бақирди:

– Ох, худо, полиция! Қочиш керак!

Спарсер шундан кейин бошқаларнинг розилигини ҳам қутмасдан (улар машинада тик туришган бўлса ҳам, қўрққанларидан тиллари сўзга келмасди) ричагни босувди, «Паркард» келгуси чорраха томон ўқдай учиб кетди.

Бироқ ҳар муюлишда бўлганидек, у чоррахада ҳам полисмен кўринарди. Полисмен ўзидан бир даҳа нарида ни-

мадир бўлганини кўриб, нима гаплигини билмоқчи бўлиб, постини тарк этмоқчи эди. Ўша дақиқада: «Бу машинани тўхтатинг! Бу машинани тўхтатинг!» – деган овозлар унинг ҳам қулоғига етди. Фалокат юз берган жойдан машинани қувлаб келаётган эрақ эса: «Тўхтатинглар! Бола ўлдиришди!» – деб бақирарди.

Полисмен ўша захотининг ўзида машина томонга ўгирилиб, хуштагини лабига яқинлаштирди. Спарсер бўлса шовқин-суронни эшитиб ва ўзига караб келаётган полисменни кўрганидан кейин Ўн еттинчи кўчага уриб, машинани соатига қирк миль тезликда учуриб кетди. Йўлда қандайдир бир юк машинасининг ғилдирагига тегиб, бошқа бир машинанинг қанотини тирнаб кетди. У экипажлар ва йўловчиларга сал бўлмаса тегай-тегай деб борарди. «Пакард»да Спарсердан кейинда ўтирганлар эса қотиб қолишган, бўйинларини чўзганларича қўлларини маҳкам ушлаб, кўзларини катта очиб, лабларини қисиб олишганди. Фақатгина Гортензия, Люсиль Николас ва Тина Когель сира тиним билмасдан: «Ё худо, Ё худо! Энди нима бўлади!» – дейишгани-дейишганди.

Шундай бўлса ҳам, полиция ва машинани қувиб келаётганлардан қутулиб кетиш унча осон эмасди. Полисмен машинанинг номерини кўролмаган бўлса ҳам, унинг тўхтамаслигига акли етганидан кейин қаттиқ ва чўзиб хуштак чалди. Кейинги чорраҳадаги полисмен эса учиб келаётган машинани кўриб-қўриб бир бало бўлганини фахмлади-да, хуштагини чалиб, ёнидан ўтаётган очик машинага оёқ қўйиб, ҳайдовчига қувишни буюрди. Томошатаблардан бўлган яна учта автомобиль ишқибози дам-бадам гудок чалишиб, кочкинлар изига тушишди.

«Пакард» эса изига тушган автомобилларга қараганда учқурроқ эди. «Бу машинани тўхтатинг! Бу машинани тўхтатинг!» – деган ҳайқириклар бир неча даҳадан ўтишаётганида эшитилиб турган бўлса ҳам, машина учиб бораётганидан бақир-чақирлар бирин-кетин орқада қолиб кетди. Орқа томондан энди олисда қолиб кетган автомо-

билларнинг чўзиқ ва асабий гудоклари келарди.

Спарсер энди анча олислаб олганди. У тўғри йўлдан юрса, таъкибчиларга бирмунча қулайлик тугилишини тушунганидан, анчагина тинчроқ Мак-Жи кўчасига бурилди-да, ундан бир неча даҳа босиб, кенг ва эгри-бугри Гилхэм хиёбонига буриладиган жойгача борди. Бироқ катта тезликда жиндай юргандан кейин Ўттиз биринчи кўчада яна бурилишга жазм этди, нега деганда, шаҳарнинг шимол томонида таъкибчилардан кутулиб кетиш кўзига осонроқ кўринди. Шу важдан сокин даҳаларда изини йўқотиб, таъкибкорларидан кутулиш, бирор жойда машинадагиларни тушириб, гаражга қайтиб бориш умидида чап томонидаги Ўттиз биринчи кўчага бурила қолди.

Спарсер шаҳар чеккасидаги уйлар онда-сонда учрайдиган ва йўловчилар мутлақо кўринмайдиган кўчалардан бирига бурилиб, машина унча кўзга ташланмасин, деб чирогини ўчириб қўйди. Чирокни ўчирмаганида борми, шакшубҳасиз равишда кутулиб кетган бўларди. У машинани ҳар дақиқада дам ўнгга, дам чапга буриб борарди. Қандайдир сокин кўчадан бир неча юз фут юрганидан кейин тош кўча бирдан тугаб қолди. Олдинда, юз футча масофада эса чорраҳа кўринарди. Спарсер муюлишдан кейин яна тош кўчага чиқсам керак, деган ҳаёлга бориб, машинани ўша томонга ҳайдаб, шартга чап томонга бурганди, кўчага теришга мўлжаллаб қўйилган тош уюми олдидан чиқиб қолди. Машинанинг чирогини ўчириб келаётганидан олдиндаги тўсиқларни пайқамаганди. Тош тўдасининг ёнида, тротуарни ёқалаб эса иморатга аталган ходалар ташлаб қўйилганди.

Тез келаётган автомобиль тош уюмига келиб урилганидан сапчиб кетиб, ағдарилишига оз қолди-да, ўнг томони билан ходаларга тақалди. Олдинги гилдирак ходалар устига чиққанидан баланд кўгарилиб кетиб, машина чап томонга оғиб, йўлнинг қор босган чеккасига ёни билан тушди. Машинанинг ойналари чил-чил бўлиб, унинг ичидагилар чап ва ўнг томонга отилиб кетиб, бир-бирларининг устларига тушишди.

Бундан кейинги воқеалар фақат Клайд учунгина эмас, балки бошқалар учун ҳам жумбоқлигича қолаверди. Олдинда ўтиришган Спарсер билан Лора Сайп машинанинг олдиндаги катта ойнасига зарб билан урилганларидан хушларидан кетишганди. Спарсернинг елкаси, биқини ва чап тиззаси лат еганидан уни машинада қолдиришга тўғри келди. Автомобиль ён томони билан ерда турганидан эшик ҳам пастда қолиб кетган, шунинг учун ҳам Спарсерни тез ёрдам машинаси келмагунча чиқариб олишнинг иложи йўқ эди. Иккинчи ўриндикда, бошқаларга қараганда эшикка яқинроқ жойда бўлганидан Клайд ёнидаги Гортензия, Люсиль Николас ва Ретерернинг тагида қолганидан энди қимир этолмасди. Унинг эзилиб гўшт бўлмай қолганига Гортензиянинг машина ағанаганида уни четлаб ўтиб, «Пакард»нинг хозирда чап девор бўлиб қолган шифтига урилгани сабабчи бўлганди. Гортензиянинг ёнида келаётган Люсилнинг хозирда бутун оғирлиги Клайднинг фақат елкасини эзиб турарди. Бу тўданинг тепасида бўлган Ретерер эса йиқилаётиб, биринчи ўриндикдан ўтиб кетганди. У Спарсер ушлаб келаётган руль чамбарагига ёпишиб қолганидан ўзини бирмунча саклаганди. Шундай бўлса ҳам, унинг қўли билан юзи дабдала бўлиб, елкаси билан биқини лат еганди. Бироқ аҳволи бошқаларникига нисбатан дурустроқ эди. Ретерер шунинг учун ҳам нима бўлганини билиб, шерикларининг додвойларини эшитиши биланок тепага чиқиб қолган эшикдан ташқарига чиқишга уринди. У атрофдагиларни тимирскилаб аранг эшикка етишди-да, ниҳоят, очишга муваффақ бўлди.

Ретерер ташқарига чиқиб олганидан кейин эшик узра эгилиб Люсилнинг қўлидан ушлаб олди. Люсиль бефойда тимирскиланиб инграр, ташқарига чиқаман, деган ҳаракатлари бехуда кетарди. Ретерер бор кучини тўплаб, Люсилга: «Тинчлан, азизим, мен сени ушлаб турибман. Ҳаммаси жойида, хозир тортиб оламан», – деди-да, уни тортиб, эшик раҳига ўтқазди, кейин эса қор босган ерга олиб тушди. Люсиль боши ва қўлларини ушлаб йиғларди. Ретерер шун-

дан кейин Гортензиянинг машинадан чиқиб олишига қарашди. Қизнинг чап ёноғи, пешонаси ва қўли дабдала бўлиб, қонга бўялганди. У қаттиқ майиб бўлмаган бўлса ҳам, шу дақиқада буни билмасди. У хиқ-хиқ қилиб, қалтирар, олдинга ярим ҳуши ўзида бўлса, энди асабий титроқ забтига олганди.

Ўша дақиқада машинадан Клайднинг боши кўринди. У елкаси, қўли ва чап юзини қаттиқ уриб олган бўлса ҳам, хаёли тўзиб, бу ердан тезроқ жўнашни ўйларди. Кўчада бола нобуд бўлди, машина ўғирланиб, пачағи чиқди. Меҳмонхонадаги жой ҳам қўлдан кетган бўлса керак. Изларига тушган полициячилар ҳаммаларини ҳозироқ ушлаб олиши мумкин. Автомобилдагиларнинг энг тагида Спарсер чалқанча ётар, Ретерер бўлса унга эгилаётганди. Унинг ёнидаги Лора ҳам беҳуш ётарди. Клайд ҳозирда Лорани эсон-омон чиқариб оламан, деб уринаётган Ретерерга қарашини зарурлигини сизди. Бироқ азбаройи эсанкираб қолганидан яна анчагача қимир этмай турувди, Ретерер гижинганидан бакириб берди:

– Қарашиб юборсанг-чи, Клайд! Тортиб олишга уринайлик-чи. У беҳуш.

Клайд ҳам шунда автомобилдан чиқиб олиш ўрнига Лорага ўғирилди. У ён томондаги синган ойна ўрнида туриб, Спарсернинг тагида қолган Лорани тортиб олиб, кейин тепага чиқаришга уринганди, эплай олмади. Лора ўзини тутолмас ва зилдай эди. Клайд уни Спарсердан сал орқарокка суриб, олдинги билан кейинги ўриндик ўртасига ётқизиб қўяверди.

Бу пайтда орқа ўриндикда ҳамманинг тепасига чиқиб қолган Хегланд ўзига келиб қолди. У машина ағдарилганда сал гангиганди, холос. У яқинидаги эшикка ўрмалаб бориб, уни очди. Кейин бакуватлиги туфайли кўлида кўтарилиб, ташқарига чиқаркан, хитоб қилди:

– Ё, худойим-ей! Шундай ётиб келибмиз-да! Жуда қўлга тушибмиз! Фиръавнлар келиб қолмасларидан тезроқ қочин керак!

Хегланд машинанинг ичида ётганларни кўриб, инграшларини эшитганидан кейин қочиб қолишни ҳам унутди. Унга бошқалардан кўра Майда яқинроқ бўлганидан қизга қараб:

– Худо ҳаққи, кўлингни бер. Биз бу ердан тезроқ қочишимиз керак, – деб қичқирди.

У Майданинг чиқиб олишига қарашди-ю, дарров ёнидан кетди. Майда анча эзилган бошини сийпалаганича ерга чўкди. Хегланд эса яна машинанинг устига чиқиб, эшикдан энгашиб, Хигбининг устига тушган Тина Когелнинг елкасидан ушлади. Тина ҳам гангиб қолганидан ўтириб олишга уринарди. Хигби эса устидаги юкдан қутулганидан чўкка тушиб, юзи билан бошини силай бошлади.

– Кўлингни узат, Дэв, – деб бақирди унга Хегланд. – Худо ҳаққи, тезроқ бўлсанг-чи! Вақт ўтмасин. Ярадор-мисан? Бу ердан кетишимиз керак, деяпман-ку, жин ургур! Ана, кимдир келяпти – фиръавнмасми, ишқилиб?!

У Хигбининг чап кўлидан ушлади, бироқ Хигби итариб ташлади.

– Кўй, мени тортма! Соғман, ўзим чиқаман. Башқаларга қараш.

Хигби ўрнидан турганида боши узра эшикни кўрди. Шунда оёқ қўйса бўладиган бирор нарса бормикин, дея автомобилнинг ичига кўз югуртираркан, орқа ўриндикдан учиб тушган чарм болишни кўрди. Болишга оёқ қўйиб, кўлида кўтарилди-да, эшикка миниб, оёғини ташқарига ташлади. Кейин у ёқ бу ёғига қараганди, Хегланд, Ретерер ва Клайд Спарсерни тортиб олишга уринишаётганини кўриб, уларга қарашишга тушди.

Гортензия эса бу пайтда автомобилдан Клайддан олдин чиқиб олган бўлиб, юзини сийпалар, чап ёноғи билан пешонаси фақат тирналибгина қолмай, тагин қон оқиб турганини ҳам пайқади. У энди умрбод хунук бўлиб қоламан, деб ўйлаганидан юрагини ваҳм босди. Бир зумда у шерикларининг аҳволи ва майиб бўлганлари, ҳаммаларини полиция тутиб олиши хавфи, нобуд бўлган бола ва мажағи чиққан қиммат-

бахо машина, хуллас, хамма-хаммасини унутди. У энди факат ўзини ва хуснидан айрилганини ўйларди, холос.

У эзилиб йиғларди.

– О, худойим, худойим! – дерди у жигибийрон бўлиб. – Қандай даҳшат, шўрим куриди! Юзим дабдала бўлибди! О, қандай даҳшат!

Гортензия ҳозирнинг ўзида бирор қарорга келиш лозимлигини сезиб, бировга бир сўз демай (Клайд бу пайтда автомобилда Ретерерга қарашарди), бирдан Ўттиз олтинчи кўчани ёқалаб жануб томонга шаҳарнинг марказига, чароғон гавжум кўчалар томонга қараб қочиб қолди. У шу лаҳзада тезрок уйига етиб олиб, ўзига қарашни ўйларди, холос.

Гортензия Клайд, Спарсер, Ретерер ва ўзининг дугоналарини бир лаҳза бўлса-да, хаёлига келтирмади. Улар Гортензиянинг кими бўлишибди? У хуснидан айрилганини ўйларкан, хаёлига побуд бўлган гўдак ҳам келиб қоларди... Рўй берган фалокатнинг даҳшати, полициянинг таъқиби, мажағи чиққан «Пакард» Спарсерга қарашли эмаслиги ва шерикларининг бари камалиши мумкинлиги уни безовта қилмасди ҳисоби. Бу машъум сайрга уни Клайд таклиф қилганлиги учун ҳам уни эслаб, хаммасига ўша айбдор, дерди. Пўнгбош болалар... униям балога гирифтор қилишди... қочишниям эплаша олмади.

Лора Сайпдан бошқа кизлар унчалик зарар кўришмади, олдинига каттиқ кўркишди, холос. Энди эса улар полиция ушлаб олса қамаб, бутун сирни очиб суд қилишади, деб ростакамига ваҳимага тушишганди... Шунинг учун ҳам улар машинанинг олдида туриб:

– Оҳ, худо ҳақки, тезрок бўлинглар!

– Оҳ, қандай даҳшат! Тезрок бу ердан кетайлик! – деб жаврешарди.

Хегланднинг ниҳоят тоқати тоқ бўлиб кетди.

– Худо ҳақки, жим турунглар! – деб бақирди у. – Қўлимиздан келганини қилаётганимизни ўзларинг кўриб туриб-сизлар-ку! Қий-чувингларни эшитса, шу ёққа ҳамма полициячилар югуриб келади.

Гүё Хегланднинг шу дашномини кутиб тургандай, бу ердан тўрт даҳа нарида турувчилардан бири уларга яқин келди. У шовкин-сурон ва бакирикларни эшитганидан нима бўлганикин деб, билгани келганди. Мажағи чиққан машина ва теваракдаги кишиларни кўриб олгандан кейин у яқинрок келди.

– Нима бўлди? Авариями, а? – у анча очикқўнгиллилик билан сўради. – Эҳтимол, битта-яримта майиб бўлгандир? Аттанг! Машина жуда зўр экан-а. Қарашворайми?

Клайд бу гапни эшитиб, машинадан бошини чиқариб қаради. Гортензия ҳеч ерда кўринмасди. Спарсерни эса пастга ётқизиб қўйди, унга бошқа ёрдам бериш кўлидан келмасди. Клайд теварак-атрофига маъюс жавдирар, полиция муқаррар равишда қувлаб келади, деган ўйдан азобланарди. Қочиб керак! У бу ерда қўлга тушмаслиги керак. Қўлга тушиб қолгудай бўлса, бошига нималар тушишини ким билсин! Шармандасини чиқаришиб, эҳтимол, жазо ҳам беришар... бир оғиз сўз айтишига ҳам қўймай, ҳозирги гўзал олаmidан маҳрум этишар... Бундан онаси... жаноб Скуайрс хабар топади... Ҳамма билади! Ўзини турмага қамашса ҳам, керак. Даҳшатли фикр! Бу фикр нақ оғир кийноқ сингари Клайдни азобларди... Булар Спарсерга бошқа ёрдам бериша олмади. Бу ерда кўпроқ қолиш эса қўлга тушиш деган гап эди. Клайд шунинг учун ҳам: «Мисс Бригс каерда?» – деб сўради-да, автомобилдан чиқиб, Гортензияни кўриш умидида қоронғиликка тикила бошлади. У, аввало, қизга ёрдам бериб, уни кузатиб қўйишни ўйларди.

Клайд нақ шу дақиқада фалокат рўй берган жойга учиб келаётган иккита мотоциклнинг овози ва сигналини эшитиб қолди. Уларга яқин келган кишининг хотини олисдан бўлса ҳам, тошга урилиб ағанаган машина овози ва ундагиларнинг инграшларини эшитганидан полицияга бу ҳақда телефонда хабар қилганди. Шунинг учун ҳам ҳалиги киши тушунтирди:

– Ана, келишаётир. Мен хотинимга тез ёрдам чақиргин деб айтувдим.

У шундай дейиши биланоқ сайр қатнашчиларининг ҳам-малари полициячиларнинг бу ерга келишлари аҳволни ишқаллаштиришини тушуниб қолиб, ўринларидан ирғиб туришди. Қоронғиликда тобора яқинлашиб келаётган мотоциклларнинг чироқлари кўринарди. Иккала мотоцикль ҳам Ўттиз биринчи билан Кливленд авенюнинг муюлишигача бирга келишди, кейин бири Кливленд авенюдан фалокат рўй берган жойга қараб бурилди, бошқаси эса теваарак-атрофни кўздан кечирганича Ўттиз биринчи кўчадан кетаверди.

– Тезроқ қочинглар, худо ҳаққи, – Хегланд ҳовликиб шивирлади, – тўзиб кетинглар!

У шундан кейин Майда Аксельроднинг қўлидан ушлаб, шаҳарнинг олисдаги шарқий чеккалари томон қочди. Бироқ ўша заҳотининг ўзида мажағи чиққан автомобиль ётган Ўттиз бешинчи кўчада таъкибчилардан қочиш қутулиб кетиши мушкуллигини фаҳмлаб қолиб, шимоли-шарқий томонга бурилди-да, шаҳардан тўғри далага йўл олди.

Энди Клайд ҳам қамалишнинг охири нима бўлишини – ҳузурли ҳаёт ҳақидаги орзулари шармандалик, эҳтимол, турма билан тугашини гўё илк марта тушуниб қолгандай қочишга тушди. Бироқ Хегланд ёки бошқа бирорта шеригига эргашиш ўрнига жанубга, Кливленд авенюга, шаҳарнинг жанубий чеккасига бурилди. Бироқ у ҳам Хегланд сингари таъкибчилар осонгина етиб олишлари мумкин деган ўйга бориб, далага бурилишга жазм этди. Фақат шаҳардан буткул узоқлаб кетиш ўрнига жануби-ғарб томонга, Қирқинчи кўчанинг жануброғидаги кўчалар томонга бурилди. У очиқ жойдан кесиб ўтиши лозим эди, бироқ орқа томонда учиб келаётган мотоциклнинг чироғи ерни ялаётганидан Клайд йўл чеккасидаги буталар тагига ўзини уриб, беркиниб олди.

Автомобилда фақат Спарсер билан Лора қолишганди. Лора эндигина ўзига кела бошлаганди. Шу ерлик киши эса уларнинг ёнида ҳайратланганича турарди.

– Ана шунақа ишлар! – ўзича бирдан хитоб қилди. Улар машинани ўғирлашган бўлса керак. Бу автомобиль мутлако уларникига ўхшамайди.

Худди шу пайтда биринчи мотоциклчи етиб келди. Клайд ўзининг унча олис бўлмаган пана жойида ўтирганидан полисменнинг сўзлари қулоғига кирди:

-- Хўш, қилгиликни қилиб қўйганларингдан кейин қочиб кетишни урдасидан чиқа олмадингларми? Чап бериб кетамиз деб ўйловдинглар, бу ёғи бўлмай қолди. Сизларни қидириб юрувдик ўзи. Бошқа шерикларинг қани, а? Қаерда улар?

Шу ерлик киши ўша заҳотининг ўзида автомобилда келганларнинг бари қочиб кетишганини, лозим бўлса полиция тутиб олиши мумкинлигини айтди. Клайд бу гапни эшитганидан кейин шоша-пиша қорда эмаклар жануби-ғарб томондаги олис кўчалар томон кета бошлади. Унинг кўзига ўша кўчалардаги чироқларнинг хира шуъласи хадеб кўришиб турарди. Бу ерда қўлга тушмаса у ерда таъқибчилардан кутулиб кетишига ишонарди. У ерга етиб олса, одамлар орасига сингиб кетади, тақдири мурувват қилса борми, мусибат ва жазо, узлуксиз умидсизлик ва ноиложлик – хуллас, бошига тушиши мумкин бўлган нарсаларнинг баридан фориғ бўлади.

ИККИНЧИ КИТОБ

I БОБ

Сэмюэл Грифитснинг Ликургда (бу аҳолиси йигирма беш минг кишилик шаҳар бўлиб, Нью-Йорк штатида, Утика билан Олбэнининг ўртасида)ги уйи. Тушликка яқин қолганидан оила тамаддига аста-секин ҳозирлик кўрмоқда. Бугун тушликка тайёргарлик бошқача, нега деганда, оила бошлиғи бўлган жаноб Грифитс тўрт кунлик сафаридан эндигина қайтганди. У Чикагодаги ёқа ва кўйлак ишлаб чиқарадиган фабрика эгаларининг съездида қатнашганди. Фарбдаги янги чиққан ракобатчиларнинг нархни бирдан тушириб юборишлари шарқий штатлардаги фабрика эгаларини ўз навбатида нарх масаласида бирор битимга келишга мажбур этганди. Сэмюэл Грифитс бугун қўнғироқ қилиб, Чикагодан қайтиб келганлиги ва тўғри фабрикадаги идорасига бориб, у ерда тушгача бўлишини айтганди.

Жаноб Грифитс ўзига қаттиқ ишонадиган ва ҳар бир фикри ва азм-у қарорини тўғри ҳамда қатъий ҳисоблайдиган, ахён-ахёндагина фикридан бир қайтиб қоладиган, ҳаракатчан киши эди. Миссис Грифитс эрининг феълени яхши биларди, шу важдан бу сафар ҳам ажабланмади. Эри зарур пайтда уйга келиб, у билан саломлашади.

Миссис Грифитс, хунук бўлса ҳам, жуда ишчан ходимаси миссис Трюсдейл билан маслаҳатлашди. Эри кўйнинг дўқалоғини суйишини билганидан кўзи пиширишни буюр-ди. Дастурхонга муносиб сабзавот ва ширинликлар танла-ниб бўлгандан кейин миссис Грифитс

яни ўз хаёлларига берилди: у бундан бир неча йил муқаддам Смиг коллежини тамомлаган бўлса ҳам, шу чоғгача гурмушга чиқмаган катта қизи Майрани ўйларди. Миссис Грифите гарчи ўзи сира эътироф қилмаган бўлса ҳам, бунинг сабабини яхши билар-ди. Майра хунук эди.

Унинг бурни анча-мунча узун, кўзлари бир-бирига жуда яқин, даҳани қиз боланинг чехрасига ярашиб тушадиган даражада кўҳликкина эмасди. Майра одатан жуда ўйчан ва жиддий бўлиб, маҳаллий жамоатнинг ҳаётига сира ҳам қизиқмасди. Баъзи жуда ҳам хунук қизлар сингари эркекларни ўзига қаратишни эплаш у ёқда турсин, ҳатто ўзини эплаб ҳам юролмасди. Онаси Майранинг ақли расо ва ўтқирлигини, бу борада атрофидагилардан баланд туришини тушунарди.

Майра дабдаба ичида ўсди, тирикчилик ташвиши нималигини билмади, шундай бўлса ҳам, унинг олдида бошка мушкул вазифа турар эди. У ҳам бўлса кўпчилик ўртасида танилиш ва ўзига севадиган эр топиш эди. Бу икки мақсадга қашшоқнинг миллионер бўла олиши сингари ҳусн-у малоҳатсиз эришмоқ бағоят мушкул эди. Майра мана, ўн икки йилдирки (ёши ўн тўртга тўлганидан бери), ўз доирасидаги йигит-қизлар ўйнаб-қулиб юришларини кўриб келар, ўзи эса фақат китоб ўқир, мусиқа билан машғул бўлар, ўзига ярашадиган кийим кийиш ташвишини тортгани тортган, ўзини ҳуш кўрадиган бирортасини учратиб қолиш мақсадида таниш-билишларини зиёрат қилиб турарди. Гарчи у ва хонадони ўзига тўқ бўлса ҳам, бояги ташвишлар кизни ғамгин ва деярли тошбағир қилиб қўйганди.

Майра ўзини оламдаги бор нарсаларга парвои фалак ҳолда тутиб, онасининг хонасидан ўзининг хонасига ўтиб кетиши биланоқ, она уни бу аҳволдан қандай қилиб кутқаришни ўйлаб турувди ҳамки, ичкарига кенжа қизи Белла кириб келди. У мактабидан қайтаётиб, бой кўшнилари бўлган Финчлиларникига кириб қолганди.

Белла опасига сира ҳам ўхшамаган қиз эди. Опаси новча, рангпар ва қора соч бўлса, у пастакроқ, нозанироқ ва айни

пайтда пишиқ қиз эди. Сочлари қалин ва қорамтир, зайтун тусли буғдойранг юзларида қирмизи ранг ҳам кўпчиб турар, оламдаги ҳар бир нарсага сабрсизлик билан қизиқувчи қўй-кўзли, танаси новдадеккина, оёқ-қўллари ҳам бениҳоя латиф ва эпчил эди. Уни олов қиз деса бўларди. Теварак-атрофидаги нарсаларнинг барини хуш кўрар, бор ҳаётдан завқланар, шунинг учун ҳам опасидан фаркли равишда ҳаммани – эркалар-у ўсмирларни ҳам кекса-ю ёш аёлларни ҳам ўзига жалб қилар, бу нарса унинг ота-онасига ҳам яхши маълум эди. Бунисидан хавотир олмаса ҳам бўларди, нега деганда, вақти келиб унга куёвликка кўплаб харидорлар чиқиши аниқ эди. Ҳозирнинг ўзидаёқ Белланинг атрофида анча-мунча йигитлар ва кишилар уймалаша-шяпти, шунинг учун улардан бирини танлаб олиш муаммоси бор, деб ҳисобларди она. Белла бу ердаги маҳаллий жамоатнинг гуллари бўлган қадимий ва консерватив¹ хонадонларнинг фарзандлари билан бир қаторда яқиндагина кўзга кўринган, шунинг учун ҳам берироқ саналган, бэкон² товуклар етиштириб, консерва банка, чангютгич машина ишлаб чиқарадиган, ёғочдан ишланган ёки тўқима буюмлар ҳамда ёзув машинкалари етказиб берадиган фабрика эгаларининг ўғил-қизлари билан ҳам тезда иноқлашиб оларди. Онаси эса унинг ҳурмати унча баланд бўлмаган хонадонларнинг фарзандлари билан апоқ-чапоқ бўлиб юришидан норози эди. Нега деганда, бу хонадонларнинг катгалари анча бой одамлар бўлсалар ҳам, Ликургда уларни «ҳовликмалар» дейишарди. Миссис Грифитснинг фикрига кўра, Белла мана шунақаларнинг болалари билан кўпроқ рақсга тушар, кичик ресторанларга тез-тез бориб, автомобилда бемалол шаҳарма-шаҳар юрарди. Майра қаёқ-да-ю, бу кенжаси қаёқда! Шунинг учун ҳам Белла обрўйини жойига қўйиб ва черковнинг фотиҳаси билан то турмуш қурғунига қадар унга кўз-қулоқ бўлиб туриш зарур эди. Миссис Грифите хавотирда бўлганидан қизининг

¹ Консерватив (лотинча: conservator – сакловчи, ҳимоя қилувчи) – консерватизм тарафдорлик, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилиш.

² Бэкон (инглизча) – махсус боқилган чўчка гўштидан тузлаб ёки оловда дудлаб тайёрланадиган таом.

гашин-билишлар орттириб, ўйин-кулги қилиб юришидан пороҳи, қисқаси, қизини сақлаш пайида эди.

– Қарда эдинг? – деб сўради миссис Грифитс қизи хонага чоқкиллаганича кириб, китобларини ташлаб, олови лонуллаб турган каминга яқин борганидан кейин.

Буни қаранг-а, ойи, – Белла онасининг саволига парво ҳам қилмай хушчакчак ҳолда гап бошлади. – Финчлилар Ўрмон кўлидаги чорбоғларининг баҳридан ўтишмоқчи. Улар ёзда Ўн иккинчи кўлга, Қарағай буруни атрофига боришмоқчи, у ерда янги чорбоғ қуришармиш, Сондра, чорбоғимиз энди нақ кўлнинг бўйида бўлади, эскисидай сал нарироқда эмас, деяпти. Унда паркет полли катта айвон ҳам бўлармиш. Қайиқлар турадиган катта сарой ҳам қуришаркан, жаноб Финчли Стюартга узунлиги ўттиз фут келадиган қайиқ олиб бермоқчимиз. Қалай, зўрми? Сиз жавоб берсангиз, мен Сондраларникида истаганимча, ҳатто ёз бўйи тура оларканман, ўзи шундай деяпти. Хоҳласа, Гил ҳам бораркан. Бу жой Эмери Лож билан «Ист-Гейт» меҳмонхонасининг рўпарасида, кўлнинг нариги бетида бўлади. Фэнтларнинг чорбоғи эса – утикалик Фэнтлар бор-ку, сал нарироқда, Шейроннинг яқинида. Жуда қойил-а, тўғрими? Нақадар ажойиб! Дадам икковларингиз ҳам ўша ерда чорбоғ қуришни ўйласаларингиз яхши бўларди. Менимча, ҳозир у ерга дуруст одамлар боришяпти.

Белла тинимсиз гапирганича дам олови ловуллаётган камин атрофида, дам уй олдидаги майсазорга қараган деразалар ёнида гирдикапалак бўларди. Уй олдидаги майсазордан нарида Уикиги авеню бошланар, қиш фаслининг қош қораяр пайти бўлганидан ундаги чироқлар ёна бошлаганди. Белла бисотидаги бор чиройли сўзларини ишлатиб бўлгунча она гап қўшмай турди. Кейин эса гап бошлади:

– Ростми? Шунақа дегин! Хўш, Энтонилар, Николсонлар ва Тэйлорлар ҳам шунақа қилишяптими? Мен нимагадир уларнинг Ўрмон кўлидан кетишмоқчилигини эшитмадим.

– Рост, албатта, Энтонилар ҳам, Тэйлорлар ҳам кўчиб ўтишмайди. Уларни жойларидан қимирлатиб бўларканми?

Улар жуда эскича одамлар. Бирор ёкка кўчиб ўтадиганларданмас-да. Финчлиларни бунақа килишади, деб ҳеч ким ўйламайди ҳам. Шунда ҳам, барибир, Ўрмон кўли қаёқда-ю, Ўн иккинчи кўл қаёқда – буни ўзингиз ҳам биласиз. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўртасида унча-мунча обрўси бўлганларнинг ҳаммалари Ўн иккинчи кўлга кўчишса керак. Сондра, Крэнстонлар келаси йили кўчишади, деяпти. Ўшанда Гарриэтлар ҳам кўчишади, албатта.

– Крэнстонлар ҳам, Финчлилар ҳам, Гарриэтлар ҳам, Сондра ҳам! – деб юборди Белланинг онаси ярим кулги, ярим жаҳл билан. – Мен шу кунларда фақат Крэнстонлар, ўзинг, Бертина ва Сондра ҳақида эшитяпман, холос.

Крэнстон билан Финчли яқинда бойиганлардан эдилар. Уларнинг гарчи Ликург жамоатчилиги орасида унча-мунча обрўлари бўлса ҳам, ҳар ҳолда, гап-сўз бўлиб туришарди. Нега деганда, Олбэнидан «Крэнстоннинг тўқима буюмлар компанияси», Буффалодан эса «Финчлининг электр чангютарлари»ни бу ерга ўшалар олиб келишиб, Могаук дарёсининг жанубий соҳилига улкан фабрикалар, Уикиги авенюда баҳайбат уйлар ва йигирма миля наридаги Ликургнинг кунчиқар томонидаги Ўрмон кўли соҳилидаги чорбоғларни ўшалар қуришганди-да. Улар жуда ҳам дабдабали, чегарадан ташқари ҳаёт кечиришар, бу эса Ликургнинг шу ерлик бойларига ёқмасди. Яқинда бойиганлар эса сўнгги модада кийинишар, автомобиль спорти ва бошқа кўнгилочар ўйинларга ҳар хил янгиликлар киритишар, шу пайтгача, гарчи пули камроқ бўлса ҳам, жамиятдаги мавқеини ва ҳаёт тарзини мустаҳкам ва ёқимли ҳисоблаб, ортиғини орзу қилмай юрганларнинг уларга тенг бўламан, дейишлари ҳам осон эмасди. Қисқаси, Крэнстонлар билан Финчлилар ҳамма ёқни ўзлариники килиб олишиб, кўчанинг ўртасидан юришганларидан бамисоли Ликургдаги бошқа аслзодаларнинг кўзларига тушган чўғол эдилар.

– Белла! Бертина ва анави Летта Гарриэт ҳамда унинг акаси билан иноклигинг менга ёқмайди, деб сенга неча марта айтганман! Улар ҳаддан ташқари бетгачопар, қачон қара-

синг питир-питир қилишади, чакаклари тинмайди ва ўзларини бозорга солишни ёқтиришади. Отанг ҳам уларни менга ўхшаб унча хуш кўрмайди. Сондра Финчли эса ҳамма билан барабар дўст бўлиш мумкин, деб бекор айтибди. Мабодо у Бергина билан алоқасини узмаса, сен у билан орани очди қилишинг керак. Ундан кейин отангнинг сени катталарсиз бирор ёққа юборишига ҳам кўзим етмайди. Сен ҳали яхши бўйга етганинг йўқ, Финчлиларнинг Ўн иккинчи кўлдаги чорбоғига келсак ё у ёққа ҳаммамиз борамиз, ё бирортамиз ҳам бормаймиз.

Миссис Грифитс гарчи келгиндиларга ўхшаб унча бой бўлмасалар ҳам, Ликургда қадимдан истиқомат қилиб келатган хонадонларнинг ҳаёт тарзлари ва ўзларини тутишларини ёқтирар, шунинг учун ҳам қизига ҳозирда ўпқаланиб қарарди.

Шундай бўлса ҳам, онасининг бу дашномлари Беллани на хижил қилди, на жиғига тегди. У онаси ўзини жонидан ҳам яхши кўриб ҳуснидан керилиб, кўпчилик ўртасида танилиб бораётганидан отаси қатори хурсандлигини биларди. Отаси Беллани ақли расо ҳисоблар ва қизи жилмайиб бирор нарса дегудай бўлса, сира ҳам йўқ демас, Белла эса бундан тез-тез фойдаланиб турарди.

– Яхши бўйга етганинг йўқ, етганинг йўқ, – Белла ўпқаланиб онасининг гапини такрорлади. – Шуям гап бўлди-ю! Июлда ўн саккизга кирман. Қачон дадам билан мени бўйга етди, энаганинг унга кераги йўқ, дейишларингизни билсам бўладими? Қачонгача мени бир ёққа ёлғиз юбормайсизлар? Наҳотки, сизлар бир ёққа борсаларингиз, менинг ҳам ўша ёққа боришим зарур бўлса? Ундай бўлса мен бир ёққа боришни хоҳласам, сизлар ҳам боришларинг керак!

– Белла! – деб кўйди онаси тартибга чақиргандай. Орага қисқа жимлик чўқди. Белла эса сабрсизланиб кутарди. Миссис Грифитс шундан кейин кўшимча қилди: – Хўш, сенингча, биз нима қилайлик? Сен олдин йигирма бир ёки йигирма иккига кирасан, ўшангача турмушга чиқмасанг, сени бир ёққа ёлғиз юбориш-юбормасликни ўйлаб кўрамиз.

Ҳозирча бу ҳақда гап тамом!

Белла шу дақиқада кўхликкина бошини сал кўтариб, кулоқ солиб турарди. Пастда эшик очилиб, зинадан Гилберт Грифитснинг қадам товушлари эшитила бошлади. Гилберт ликурглик Грифитсларнинг битта-ю битта ўғиллари бўлиб, кўриниши ва гавдаси жиҳатидан Ғарбда турувчи амакивачаси Клайдга жуда ҳам ўхшаб кетар, ўзини тутиши ва табиати жиҳатдан эса унга тамомила тескари эди.

Гилберт йигирма иккига кирган бақувват, шуҳратпараст ва худбин йигит эди. У опаси ва синглисига қараганда анча беаёв ва ишбилармон кўринарди. Эҳтимол, у ўз ишида каллалари ва «куйди-пишди»дир, опа-сингилларини унинг соҳаси сира ҳам қизиқтирмас эди. Гилберт чўрткесар ва юраги тор эди. Ўз муҳитидагилар орасида мавқеи мустаҳкамлигидан, ишбилармонликдан бошқа фазилатни сариқ чақага ҳам олмасди. Шундай бўлса ҳам, маҳаллий жамоатнинг ҳаётига жуда ҳам қизиқар, нега деганда, ўзини ва оиласини жамоатнинг энг муҳим қисми ҳисобларди, оиласининг кадри ва ижтимоий мавқеини сира ҳам эсдан чиқармаган ҳолда ҳар бир қадамини чуқур ўйлаб босиб, ҳар сўзини ҳам ўйлаб айтарди. Уни ногаҳон кузатиб турган одамни кибри ва кескинлиги, ёшига яраша қувноқликдан маҳрумлиги хайратга соларди. Шундай бўлса ҳам, у ёш, кўркам ва келишган йигит бўлиб, тили ўткир, ўрни келганда зўр бўлмаса ҳам, аччик ва ўткир сўзни кистириб кетарди. Ликургда оиласи ва мавқеи туфайли ҳамма орзу қиладиган йигитлардан саналарди. Бироқ у ўзидан ортолмай қолганидан ундан бошқа одамни нозик, чинакам тушуна оладиган сезги топилиши ҳам мушкул эди.

Белла акаси зинадан кўтарилиб, ўзининг хонасига кирганини эшитганидан кейин онасининг ёнидан кетиб, акасининг эшигини тақиллатди. Унинг хонаси эса уйнинг орқа томонида, Белланинг хонасига ёндош эди.

– Гил, кирсам майлими? – деди Белла.

– Албатта.

Гил, чамаси, бир ёққа отланаётганидан хурсанд ҳолда ҳуштак чалиб, фракени олмоқда эди.

– Қаёққа отланяпсан?

– Хеч қаёққа. Тушликка кийиниб олай. Кечкурун Вайнантларникига бораман.

– Ҳа, Констанцияга, албатта.

– Йўқ, Констанцияга эмас, албатта. Бу гапни қаердан олдинг?

– Гўё мен билмайдигандай!

– Йиғиштир. Бу ерга шуларни гаплашгани келувдингми?

– Мутлақо йўқ. Ўзинг ўйлаб кўр, Финчлилар келаси йили Ўн иккинчи кўлда, Фэнтларнинг ёнгинасидаги соҳилда чорбоғ қуришмоқчи, жаноб Финчли Стюартга узунлиги ўттиз фут келадиган моторли қайиқ олиб бериб, унга сарой ва айвон ҳам солмоқчи. Зўр иш-а, тўғрими?

– Ол-а! Бунақа гаплардан қачон кутуласан? Худди фабрикадаги кизларга ўхшайсан. Мактабда сенларга шуни ўргатадими?

– Бўлди, буни сен гапирмасанг ҳам бўларди. Ўзинг-чи? Менимча, бунда биринчи бўлиб ўзинг ибрат кўрсатяпсан!

– Хўш, биринчидан, мен сендан беш ёш каттаман. Иккинчидан, эркак кишиман. Сен яхшиси, Майрадан ибрат олсанг бўларди, у ҳеч сендек гапирадими?

– Ох, Майра!.. Бўлди, етар. Сен, яхшиси, ўйлаб кўр, улар чорбоғ қуришади, ёзда эса маза қилишади. Биз ҳам ўша ерга боришимизни хоҳлайсанми? Агарда дадам билан ойим рози бўлишса... биз ҳам хоҳласак, ўша ерга боришимиз мумкин.

– Хўш, бунинг қанчалик мазалигини билолмадим, – акаси гарчи бу янгиликка чиндан ҳам жуда кизиқиб қолган бўлса-да, шундай жавоб қилди. – Ўн иккинчи кўлдан бўлак борса бўладиган жойлар кам эканми?

– Ҳа, албатта, бироқ улар биз билмайдиган одамлар учун-да. Қани, айт-чи, Олбэни ва Утикадаги энг яхши оилалар яна қаёққа боришади? Сондранинг айтишича, Ўн иккинчи кўлга шаҳарнинг семизлари кўчиб келишаётган, ғарбий кирғокқа энг яхши чорбоғлар тушаётган экан. Ҳар холда, Крэнстонлар ҳам, Ламбертлар ҳам, Гарриэтлар ҳам жуда тез орада ўша ёққа кетишади, – Белла қатъий ва ошириб қўшим-

ча қилди: – Ўрмон кўлидан Энтони билан Николсонлар кимирлашмаса ҳам, теварагимиздагилардан бирортаси қолмайди.

– Крэнстонлар ўша ёққа кўчишади, деб сенга ким айтди?
– Гилберт қизиқиб қолиб сўради.

– Сондра-да, албатта.

– Унга ким айтибди?

– Бертина.

– Ҳа, бу хонадонлар жуда маза қилишяпти, – Гилберт ғалати оҳангда ва ҳасадгўйлик билан гапирди. – Яқинда улар Ликургга ҳам сигмай қолишади. – У ҳеч тўғрилай олмаётган капалакнусха галстугини бир тортиб кўяркан, ёқаси қисди, шекилли, афтини бужмайтирди.

Гилберт гарчи яқиндагина ишлаб чиқариш устидан бош назоратчи сифатида отасининг ёнига кирган, кўпроқ бутун корхонага эга бўлишни мўлжаллаётган бўлса ҳам, ўзининг тенгдоши, жуда гўзал ва анча кўркам, қизлар билан гаплашганда анча дадиллигидан улардан бир қанчасини ўзига оғдириб олган ёш Грэнт Крэнстонга, барибир, ҳаваси келиб юрарди. Ёш Крэнстон, чамаси, корхонада отага қарашини билан бир қаторда маишатни ҳам унутмаслик керак деб ҳисоблар, Гилберт эса бу фикрга қарши эди. Аслида ёш Грифитс, агар кўлидан келса, ёш Крэнстонни жон-жон деб маишатпарастликда айблаган бўлар, бироқ Крэнстон шу чоғгача оқиллик чегарасидан чиқмай келарди. Ундан кейин «Крэнстонларнинг тўқима буюмлар компанияси» Ликургдаги етакчи саноат корхоналари сифатида олдинга ўтиб кетганлиги ҳам кўриниб турарди.

– Ҳа, – кўшимча қилди Гилберт жиндай сукутдан кейин, – улар ишни жуда тез катталаштиришяпти, мен эса уларнинг ўрнида бўлганимда эҳтиёткорроқ иш тутардим. Очигини айтганда, улар дунёдаги бой кишилардан эмаслар-да.

Гилберт шунда Крэнстонлар ўзига ва ота-онасига ўхшамасликларини хаёлига келтирди. Крэнстонлар жамиятда обрў қозониш кетидан гарчанд унча қувмасалар ҳам, ҳар ҳолда, анча дадилроқ эдилар. Гилбертнинг уларга ҳаваси

келарди.

Сенга айтсам, -- деди Белла ҳавас билан, -- Финчлилар кийиклар турадиган саройнинг тепасига рақс тушадиган наркет полни айвон ҳам қуришармиш. Сондра, сени ёзда уларникида кўпроқ дам олсанг, Стюарт хурсанд бўларди, дегинчи.

Наҳотки? Гилберт истехзо ва жиндай ҳасад билан деди: Гўғрироғи, у сенинг уларникида кўпроқ дам олишинингдан умидвор. Мен бутун ёз бўйи бандман.

У сираям бунақа дегани йўқ. Ундан кейин биз уларникига борсак, бир еримиз камайиб қолмайди. Гринвудда яхши нарса қим деб ўйлайман. У ерда фақат хароб одамларнинг қолиди!

Шунақа дегин? Ойим буни айтганга, жуда ҳам хурсанд бўлиди.

Сен, буни унга айтгансан, албатта?

Йўқ, айтмайман. Фақат биз тўғридан тўғри Кронстонлар билан Финчлиларга эргашиб, ҳозирнинг ўзида Ўн иккинчи кўлга кетмасак керак, деб ўйлайман. Сен хоҳласангни дидим рози бўлса, уларникида меҳмон бўлиб туришинг мумкин.

Ўша дақиқада кўча эшик яна тарақлаб қолувди, Белла акаси билан тортишувини ҳам унутиб, отасининг истиқболига чоғиди.

II БОБ

Ликургдаги Грифистлар уруғининг асосчиси Канзас-Ситидаги Грифителар оиласининг бошлиғига қараганда анча кўримлироқ эди. Сэмюэл Грифите ўттиз йилдан бери кўрмаган «Мурувват дарвозаси» миссиясининг бошлиғи бўлган қалтабақа ва бесўнақай биродарига қарама-қарши ўларок, бўйи ўртачадан баланд, бақувват ва келишган, қарашлари ўткир, ҳаракатлари ва гаплари кескин одам эди. У кўпдан бери ўзини олисни кўрадиган ва ишнинг кўзини билладиган одам, деб ҳисоблашга ўрганиб қолган, буни қилган ишлари

хам тасдиқлаб турар, шунинг учун кўпинча нўноқ одамларга сира ҳам тоқати йўқ эди. У кўпол ёки муомалада ёқимсиз одам бўлмаса ҳам, доимо ўзини осойишта ва босиқ тутишга ҳаракат қиларди.

Грифите ўзини шундай тутишига сабаб қилиб ўзига ўзи, теварак-атрофимдагилар мени ва иши менга ўхшаб юришиб турганларни қадрлаганлари сингари ўзимни ҳам қадрлайман-да, деб кўярди.

Сэмюэл Грифите оиласи Ликургга бундан йигирма беш йил муқаддам бироз маблағ ва уни ишга солиб янги корхона – ёқалар фабрикаси очиш фикри билан келганди. Бу ишнинг оқибати у ўйлагандан ҳам аъло бўлиб чиққанидан Грифите керилиб юрарди, албатта. Эндиликда, орадан йигирма беш йил ўтгандан кейин, у Ликургдаги энг зўр ва дид билан солинган данғиллама уйлардан бирининг эгаси ҳисобланарди. Грифитслар маҳаллий аристократлар орасида анча баланд туришар, ҳар қалай, Ликургда энг қадимий бўлмаса ҳам, энг консерватив, мўътабар ва иши юришган оилалардан бири эдилар. Сэмюэл Грифитснинг катта қизи, юқорида айтганимиздай, бошқаларга кўшилмас, бошқа иккита боласи эса Ликургнинг ўзига тўқ ва хушчакчақ ёшлари орасида алоҳида ажралиб туришар, шу чоғгача уларнинг обрўсига пугур етказиб, шаънларига доғ туширадиган бирор нарса содир бўлмаганди.

Сэмюэл Грифите ўша куни Чикагодан уйига қайтганида димоғи жуда чоғ бўлиб, ўзидан ҳам, оламдаги бор нарсалардан ҳам жуда мамнун эди. У Чикагода фабрикасининг гуркираши ва гуллашини камида бир йилга таъминлайдиган бир неча шартномалар тузишни уддалаганди. Сафари жуда яхши ўтди. Фабрикадаги ишлар у борида қандай бўлса, йўғида ҳам шундай кетган, буюртмалар ҳам анча-мунча эди.

Сэмюэл Грифите уйга кириб келганидан кейин зилдай соябонини полга қўйиб, сўнгги модада тикилган пальтосини ирғитиб, ўгирилиб қараганида, худди ўзи кутганидай истикболига югуриб келаётган Беллани кўрди. Белла унинг арзандаси эди, албатта. У Беллани ҳаёт ўзига инъом этган

мифтулкор, бекиёс, ўзига хос санъат дурдонаси деб қарар, бу
пжойиб қизи тимсолида ёшлик, соғлик, қувноқлик, ақл ва
муҳаббат, хуллас, ҳамма-ҳаммаси жамулжам бўлган эди.

Сизмисиз, дадажон? – деб кичқирди Белла эркаланиб
на қувониб.

Ҳа, мен бўлсам керак, бошқа биров эмас! Хўш,
кичинанинг аҳволлари қалай?

У кучоғини очганди, Белла унинг бўйнига ўзини отди.

Шунақаям яхши, бақувват, соғлом қизча бўладими! –
деди Грифитс қизини суйиб ўпганидан кейин. – Мен йўғим-
да бу чатоқ қиз нима ишлар қилди? Фақат ростини гапир.

О, дадажон, мен мўмингина бўлиб ўтирдим. Кимдан
сўрасангиз сўранг, ёмон иш қилмадим.

Ойнинг қилиши?

Сўг-сўломат, дадажон! Ҳозир тепадаги хонасида. Ки-
риб колганингизни эшитмаган бўлса керак-да.

Майра-чи? Олбэнидан қайтиб келганми?

Ҳа. Ўзининг хонасида. Ҳозиргина унинг мусиқа
чилётганини эшитувдим. Ўзим ҳозиргина келдим.

Уят, уят! Яна меҳмондорчиликдан бўшамабсан-да.
Сени биламан ўзи.

Грифитс хушчақчақлик билан қизига кўлини пўписа
килди, қизи эса унинг елкасига осилиб, баравар қадам
ташлаб, зинадан чиқа бошлади.

– Мен ҳеч қаякка меҳмонга борганим йўқ, – деди Белла
устомонлик ва меҳрибонлик билан чаҳчахлаб. – Ҳадеб га-
шимга тегаверасиз-да, дадажон! Сондранинг уйига бир зум-
гина кириб чикдим, холос. Сизга айтсам, Финчлилар ёзда
Ўрмон кўлига қайтиб боришмас экан. Улар Ўн иккинчи кўл-
нинг бўйига чиройли чорбоғ солишмоқчи. Жаноб Финчли
Стюартга каттагина моторли қайиқ олиб берармиш. У ерда
бутун ёз бўйи, майдан октябргача туришармиш. Чамаси,
Крэнстонлар ҳам кетишади, шекилли.

Жаноб Грифитс кенжа қизининг устомонликларига
анчадан бери ўрганиб колганидан, Белланинг ҳозирда унга
тушунтирмоқчи бўлган нарсасига унча кизиксинмади. Ўн

иккинчи кўлнинг Ўрмон кўлига нисбатан бозори чакқон бўлиб колганлиги, Финчлилар ёзги ором деб бунчалик кўп ва ногаҳоний харажат килажакларига унчалик ишонмади.

У Беллага жавоб қилмай зинадан кўтарилиб, хотинининг хонасига қадам кўйди. Хотинини ўпганидан кейин ўзини ўпмокчи бўлиб, эшикка яқин келган Майранинг хонасига кирди-да, сафари яхши бўлганлигидан гап бошлади. Унинг хотини ва қизи билан кўришганидан эр-хотин аҳил ва иноқ туришлари аён сезилиб турар, ота гарчи катта қизининг табиати ва карашларини унча хуш кўрмаса ҳам, барибир, ундан меҳрини аямасди.

Эр-хотин гаплашиб ўтирганларида, миссис Трюсдейл кириб, овқат сузилганлигини хабар қилди. Худди шу лаҳзада кийинишга улгурган Гилберт ҳам кириб келди.

– Менга қаранг, дада, – деди у, – мен эртага эрталаб сиз билан битта қизиқ масала юзасидан гаплашмокчийдим. Майлими?

– Бўлмаса-чи. Мен фабрикада бўламан. Ўн иккида кел.

– Пастга тушайлик, овқат совиб қолади, миссис Грифитс катъийроқ қилиб эслатганди, Гилберт дарҳол зинаоя томонга қараб юрди.

Жаноб Грифитс Беллани кўлтиклаганича Гилбертга эргашди, миссис Грифитс билан ҳозиргина хонасидан чиққан Майра ҳам йўлга тушишди.

Ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришлари биланок Ликург ҳаётининг энг муҳим мавзулари юзасидан суҳбат кезиб кетди. Янги гапларнинг бари Белладан чиқарди. У буларнинг барини Снедекер мактабида эшитар, у ерга эса аъёнлар хусусидаги янгиликлар тез етиб келарди. Шунинг учун ҳам Белла кўккисдан гап бошлаб қолди:

– Ойи, менга қаранг, сизга Розетта Николсонни гапириб бераман. У миссис Дистон Николсоннинг жияни бўлиб, бу ерга Олбэнидан бултур ёзда келгани эсингиздами? У мактабимизнинг байрамига келганида... сочлари сарик ва мовий кўзлари кесик эди. Отасининг Олбэнида каттагина улгуржи баққолчилик магазини бор экан. Хўш, ўшани утикалик Гер-

берт Гикхэмга унаштиришибди. Сизга айтсам, у ўтган йили миссис Ламбертнинг уйда меҳмон бўлган эди. Сиз уни эсимсангиз керак, лекин менинг эсимда. Новчадан келган, соҳилри қон-қора ва салгина бесўнақайроқ. Жуда рангпар бўлса ҳам, бениҳоя келишган, худди кинодаги қаҳрамонларнинг ўзгинаси дейсиз!

Мана, ўтибор беринг, миссис Грифитс, – Гилберт аччиқ ва масхараомуз қилиб қистирди. – Опа-сингил Снедекерларнинг Намунали мактаби ўқувчилари қаҳрамонлар ҳақидаги тасаввурларини бойитиш учун гоҳо пинҳона кинога ҳам бориб турадилар.

Бироқ шу пайт катта Грифитс гап бошлади.

Чикагода қизик ҳодисага дуч келдим, – деди у.

У буйдан икки кун олдин Чикагода бир йигитча билан учрашиб қолди. Йигитча укаси Эйсанинг катта ўғли экан. Ҳозир жаноб Грифитс ана шу учрашув ва шу муносабат билан қандай фикрга келганлигини айтиб бермоқчи эди.

Нима гап, дада? Тезроқ айтсангиз-чи! – Белла ўша ваҳоти шошириб қолди.

Катта янгиликларингизни айтаверинг, – қўшимча қилди Гилберт. У отаси ўзини яхши кўришини билар, шу сабабдан унинг олдида ўзини бемалол ва баравардай тутарди.

– Хўш, бўлмаса, шундай, – деб бошлади жаноб Грифитс.

Чикагода мен «Юнион Лиг» клубига тушдим ва у ерда қариндошимиз бўлган бир йигитни учратиб қолдим. У йигит сизларнинг амакиваччангиз, Денверда турадиган укамнинг тўнғич ўғли бўлади. Укамни ўттиз йилча кўрмаган, у ҳақда бирор нарса ҳам эшитмаган эдим...

– Жаноб Грифитс гўё у ёғига ботина олмаётгандай жим қолди.

– Аллақерда воизлик қиладиган киши эмасми? – деб сўради Белла отасига қараб.

– Ҳа, ўшанинг ўзи. Бишлишимча, уйдан кетганидан кейин бироз вақт воизлик қилган. Ўғлининг гапига қараганда, бу ишини ташлабди. Ҳозир у Денверда бирор иш билан овора бўлса керак, чамамда, хусусий меҳмонхонаси борга

ўхшайди.

– Унинг ўғли қанақа? – деб сўради Белла.

Белла мавқеи ва ота-онасининг қаттиққўллиги туфайли фақат олифтанамо, сиртдангина салобатли ўсмирлар ва катталар билан салом-алик қилганидан, Ғарбдаги меҳмонхона эгасининг ўғли бўлган янги қариндошларига жуда ҳам қизиқсиниб қолганди.

– Амакиваччамизми? Ёши нечада? – Гилберт гап қистирди. Уни ўша қариндошнинг қанақалиги, мавқеи ва нималарга қодирлиги қизиқтирарди.

– Менимча, у жуда ҳам ажойиб йигит, – жаноб Грифитс, очиғи, шу чоғгача Клайд хусусида маълум бир фикрга келолмаганлигидан пайпаслаб гапира бошлади. – Кўринишдан жуда ҳам яхши, ўзини тутиши ҳам соз. Ёши ҳам сен катори, Гил, ўзиям сенга жуда ўхшаб кетади: кўзлари, оғзи ва даҳани, айникса... – Грифитс ўғлига синчиклаб қараб қўйди. – Бўйи сендан сал баландроқ ва орикроқ, шекилли, аниғи эсимда йўқ.

Ўзига ўхшаган, фамилияси ҳам бир бўлган, эхтимол, фазилатлари ҳам ўзиникига ўхшаб кетадиган амакиваччаси ҳақидаги гаплар Гилбертга унча ёқмасди. Шу чоғгача у Ликургда Грифитснинг якка-ю ягона ўғли, фирманинг келгусидаги бошлиғи ва отаси топган мулкнинг камида учдан бирининг эгаси сифатида жуда яхши таниқли эди. Эндликда унинг ўзига тенгдош ва ҳаттоки унга ўхшаб кетадиган қариндоши, амакиваччаси борлиги ҳаммага бирдан маълум бўлса-ю қолса... Гилберт буни хаёлига келтирганида сесканиб кетди.

Гилберт ўша заҳотининг ўзида (бу рухий таъсирнинг сабабини Гилбертнинг ўзи ҳам тушуна олмас ва ўзини ўзи қўлга ололмасди), амакиваччам менга ёқмайди ва ҳеч қачон ҳуш келмайди, деб ўйлаб қўйди.

– У нима иш қилади ўзи? – Гилберт гарчи ичида ғижинаётганини билдирмасликка ҳаракат қилса ҳам, бўғилиб ва анча-мунча тиришиб сўради.

– Хўш, унинг ахволи, сенларга айтсам, хавас қиладиган

диражада эмас, – деб кўйди Грифитс кулимсираб. – У ҳозирда Чикагодаги «Юнион Лиг» клубида бор-йўғи дастёр бўлиб ишлаётган бўлса ҳам, кишида ёкимтой ва тарбия кўрган йиғит сифатида таассурот қолдиради. Менга у жуда хуш келди. Менга у: «Бу ерда одам бўлишимнинг сира ҳам имкони йўқ, бирор нарсага ўрганиб, одам бўладиган жойда иш-ишни истардим», – деди. Майли, истаса бахтини синаб кўрсин. Биз унга унча-мунча ёрдам қилсак бўлади. Жилли курси, ниманга қодирлигини кўрсатишига имкон яратиб берамиз.

Жаноб Грифитс жиянининг қисматига қалби ачишиб кетганини бирдан маълум қилмоқчи эмасди. У пича сабр қилиб, хотини ва ўғли билан режасини муҳокама қилиб олмақчи эди. Бироқ ҳозир бундан гап очишнинг қулай фурсати еттинадий туюлган ва у Клайднинг Гилбертга ўхшашинидан хайратга тушиб, унга жиндай қарашишга жазм этганидан мамнун эди.

Гилберт бу гапларнинг барини фикриниб ва алам билан эшитди. Миссис Грифитс доимо ўғлининг ёнини олиб юрар ва унинг ёнида қони бир бўлган одамнинг ҳам ё бирор бошқача рақибларнинг ҳам бўлмаслигини афзал кўрарди. Бироқ Майра билан Белла отасининг режаларига астойдил қизиқиб қолишди. Шундай қилиб, уларнинг амакиваччаси бор, у ҳам Грифитс, келишган, Гилберт билан тенгқур, унинг устига отасининг айтишига қараганда, ёкимтой ва ўзини жуда яхши тутди. Бу гап Майра билан Беллага ёқиб тушди. Аммо миссис Грифитс бу гапларни эшитганда, Гилбертнинг башараси тундлашиб кетганини сизди. Шунинг учун у қадар севинмади. Амакиваччасининг бу ерда пайдо бўлиши Гилбертга хуш ёкмайди. Лекин миссис Грифитс эрининг обрўси ва мулоҳазакорлигига эҳтироми туфайли нафасини ичига ютди. Белла эса жим тура олмади.

– Унга фабрикамиздан иш берасизми, дадажон? – деб хитоб қилди у. – Вой, қандай яхши-я! Менимча, у бизнинг ҳамма амакиваччаларимиздан чиройлироқ бўлса керак.

– Белла! – деб кўйди онаси ўпқаланиб, Майра эса бундан

кўп йил бурун вермонтлик бесўнақай тоғаси билан тоғавач-
часи келишганини эслаб, маънодор кулимсиради.

Ичида жуда алам қилиб ўтирган Гилберт хаёлан бу иш-
ларнинг ҳаммасига қарши исён кўтарди. У отасини сира ҳам
тушуна олмасди.

– Биз фабрикамизда ишламоқчи ва ишимизни ўрган-
моқчи бўлганларни сира ҳам қайтармагандик, шекилли, –
деб қўйди у кескин қилиб.

– Йўқ, қайтарганмиз, – отаси эътироз билдирди, – бироқ
амакиваччаларимиз ва жиянларимизга йўқ демаганмиз.
Бундан ташқари, Клайд, менимча, маънили бола, нафсо-
нияти ҳам бор. Қариндошимизнинг бу ерга келиб, нимага
кодирлигини кўрсатишига имкон яратсак, нима бўпти?
Бошқа бегоналарни ишга олгандай, уни ҳам ишга олсак, бир
нима бўларканми?

– Буни мен биламан, Гил Ликургда ўзига ўхшаган яна
бир ёш Грифитс пайдо бўлишини истамаяпти! – деди Белла
акаси ҳадеб дашном бераверганидан ўчини олиш учун атай-
лаб ва истехзоли қилиб.

– Нақадар бемаънилик! – Гилберт жаҳли чиқиб пишқир-
ди. – Умринг бино бўлиб сендан бирор ақлли гап чиққанми
ўзи? Унинг қанақа фамилиядалиги, менга ўхшайдими ё
ўхшамайдими мен учун барибир эмасми?

Гилбертнинг турки жуда ҳам хунук эди.

– Гилберт! – деб қўйди миссис Грифитс ўпкаланиб. –
Синглингга ҳам шунақа гапирасанми?

– Агар ўшани деб қизишиб қоладиган бўлсак, мен у
йигитга ҳеч нима қилмайман, – деди катта Грифитс. – Бироқ
унинг отаси кўлидан сира ҳам иш келмайдиган одам эди,
шунинг учун ҳам Клайднинг одам бўлиш имкони бирор
марта тўғри келганига шубҳам бор (отаси амакиваччасининг
исмини дўстона ва ўзига яқин олиб айтганини эшитганида,
Гилберт сесканиб кетди). Унинг илк қадам бошлашига
қарашишни истаганим учун ҳам бу ерга келишга таклиф
этдим. Ундан бирор иш чиқадими-чиқмайдими, билмайман.
Ишлаб кетиш, эхтимол, кўлидан келар, эхтимол, келмас.

Кўлидан келмаса... – жаноб Грифитс: «Унда жавобини беришимиз турган гап», – демоқчи бўлгандай қўл силкиб қўя қолди.

– Начора, бу менимча, сенинг саховатгўйлигинг, – деб кўйди миссис Грифитс илтифот ва усталик билан. – У синовга дош берар дейман.

– Яна бир гап, – жаноб Грифитс тагдор қилиб қўшиб кўйди. – Мен ўша йигит фабрикада ишлаганида фақат жияним бўлгани учунгина эл қатори муомала қилмасликларини истамайман. У бу ерга маишат қилгани эмас, ишлагани келади. Бу ерда синовда бўлганида у билан борди-келди қилишларингнинг хожати йўқ, асло. Менимча, у ёпишиб оладиганлардан эмас, бизни кариндошчасига кутиб олишимизни ҳам хаёлига келтирмайди. Жиянимиз қатори кутиб олсак, бемаънилик бўлур эди. Кейинчалик кўзга кўриниб, бир кунини кўриб кетса, кимлиги-ю, қаердалигини унутмаса, олдинга интилавермаса ва бирортангиз унга қарашман деб қолмасангиз... Начора, ўшанда кўрармиз... ҳозир эмас!

Миссис Трюсдейлнинг ёрдамчиси бўлган оқсоч Аманда бу пайтда дастурхондаги овқатларни йиғиштириб олиб, ширинликлар кўйганди. Жаноб Грифитс ширинликни кам истеъмол қилар ва, одатда, уйда бегона одамлар бўлмаса, бу маҳалда биржа ва банк бюллетенларини кўздан кечирар, улар эса кутубхонадаги мўъжазгина конторкада сақланарди. У бугун ҳам стулини орқароққа сурди-да, ўрнидан туриб, хотини ва болаларидан кечирим сўраб, ошхонага ёнма-ён бўлган кутубхонага кириб кетди. Бошқалар эса ширинликларни тановул қилишга тушишди.

– Бу, амакиваччамиз қанақа экан, бир кўрсам бўларди, – деди Майра. – Сиз-чи, ойи?

– Мен ҳам. У отангнинг умидини оқлашга ҳаракат қилар, дейман. Бундай қилмаса, жуда ноинсофлик қилган бўларди.

– Ўзимиз бу ердагиларга аранг иш бериб турганимизда, бошқаларни олисдан бу ерга чақиришимиз нима учун кераклигини, барибир, тушуна олмаяпман, – деди Гилберт. – Ун-

дан кейин, амакиваччамиз бу ерга келгунича шунчаки дастёр бўлганини ҳамма билгандан кейин қанақа миш-мишлар таркалишини ўзларинг ҳам бир ўйлаб кўринглар.

– Буни қаёқдан билишарди? – деди Майра.

– Қаёқдан билишарди, дейсанми? Ўзи гапириб берса, биз қандай қилиб тутиб қоламиз? Келганидан кейин унга шипшитишга тўғри келади. Ундан кейин бу ерга уни илгари кўрган одамлар келиши мумкин. – Гилбертнинг кўзларида ёмонлик учқуни чакнади. – Менимча, у маҳмадонагарчилик қилмаса керак, дейман. Акс ҳолда ҳаммамизга ҳам яхши бўлмайди.

– У Аллен амакининг болаларига ўхшаб ичимдагини топ дейдиганлардан бўлмаса керак. Менимча, ана ўшалар дунёдаги энг зерикарли йигитлар.

– Белла! – миссис Грифитс яна Беллани тўхтатиб қолди.

III БОБ

Семюэл Грифитсга Чикагодаги «Юнион Лиг» клубида дуч келган Клайд Канзас-Ситидан бундан уч йил олдин қошиб қолган йигитга сира ҳам ўхшамасди. У энди йигирмага кирган, бўйига тортган, кучи унча кўп бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, бақувватлашган, кўзи ҳам анча-мунча пишиб қолганди. У Канзас-Ситидаги уйини тарк этиб, ишини ҳам ташлаб кетганидан кейин ҳаётда жуда кўп машаққатларга дучор бўлганди. Паст ва қора иш нималиги, вайроналарда тунаш, ҳаётда бирорта яқини ва дўстисиз ўз кунини кўриш қанақалигини билди. Шунинг учун ҳам унда аста-секин ўз кучига ишонч орта бошлади, устомонлик ва ўзини тутишни ўрганди. Бундан уч йилгина олдин Клайдни кўрганлар уни шунчалик қобилиятли бўлади, деб ўйламаган бўларди. Клайд энди «Грин-Дэвидсон»да ишлаган пайтларидаги сингари анча башанг кийиниб юрмаса ҳам, ўзини тутиш ва муомалани ўрнига қўяр, ундаги бу хусусият гарчи кўзга яққол ташланиб турмаса ҳам, гаплашган кишида яхшигина таассурот қолди-

рирди. Энг муҳими, у энди анча эҳтиёткор ва босиқ бўлиб қолган, уни Канзас-Ситидан товар вағонида қочиб кетаётган пайтидагидан бошқача кўрсатиб тургани ҳам шу эди. Зеро, Клайд Канзас-Ситидан қочганидан бери тирикчилигини ўтказиш учун кирмаган кўчаси қолмаган, шунинг учун ҳам келажаги фақат ўзига боғлиқлигини тушуниб олганди. Ота-онаси унга ёрдам қўлини чўзиша олмас, бунга у тўла-тўқис ишонч ҳосил қилганди. Нега деганда, онаси ҳам, отаси ҳам, Эста ҳам қўли қисқа ва жуда камбағал эдилар.

Бироқ айни замонда уларнинг қийинчиликда яшашларига қарамай, ҳозир Клайд уларга, айниқса онасининг ёнига интилар, кичкиналигидан бери кўнглига ўтиришиб қолган хонадони ҳаётини, укалари, сингиллари, ҳатто Эстани ҳам қаттиқ кўмсарди. Клайд Эста ҳам ўзи сингари ихтиёридан ташқари бўлган вазият қурбонига айланганлигини яхши тушунарди. Кўпинча у ўтмишини, онасига қандай муома-лада бўлганлари, Канзас-Ситидаги мартабаси бирдан қўли-дан кетгани, Гортензия Бригсдан айрилгани ўзига оғир зарб бўлганини эслаганида, алаmidан эзилиб кетарди... Ўшандан бери қанчалар машаққат чекмади дейсиз, онаси билан Эстанинг бошига қанчадан қанча ғам-ташвиш солган ҳам бўлиши керак.

Клайд Канзас-Ситидан қочганига икки кун бўлди деганда, Сент-Луисга етиб келди. Товар вағонида беркиниб кетаётганида иккита кондуктор ярим йўлда сезиб қолишиб, ёқимсиз қиш эрталаридан бирида уни қорга улоқтиришди. Канзас-Ситидан юз миля нарида калтак еб, гангиган ҳолда қолиб кетди. Кондукторлар унинг соати билан пальтосини олиб қолишганди. Сент-Луисда кўлига Канзасда чиқадиган «Стар» газетасининг битта сони тушиб қолувди, қаттиқ хавотирлари ўринли чиққанини билиб олди. Газетада ўша рўй берган фалокат тасвирига биринчи бетдан бир ярим устун жой берилганди. Унда айтилишича, Канзасда анча таниқли ва бадавлат бўлган ота-онанинг ўн бир яшар қизчаси нобуд бўлган (уни машина уриб, босиб кетганидан бир соатдан кейин ўлганди). Спарсер билан мисс Сайп госпитал-

да назорат остида ётишар, полициячи тепаларида қачон со-
гайишларини пойлаб турарди. Ажойиб автомобиль жуда ҳам
ишдан чикқан, машинанинг эгаси кўлида хизмат қиладиган
Спарсернинг отаси эса ўғлининг бемаза ва жинояткорона
хулқи туфайли ғзабда ва ташвишга ботган эди.

Ҳаммасидан ҳам ишкали, Спарсерга автомобилни ўғир-
лашда ва қотилликда айб қўйилгандан кейин, шубҳасиз, ўз
айбини камайтириш мақсадида ҳамсафарларининг номини
битта-битта айтиб, улар ишлайдиган меҳмонхонанинг адре-
сини ҳам берганди. Шу билан бирга, у рўй берган фалокатда
уларнинг ҳам айби меники билан теппа-тенг, нега деганда,
тез юришга рози бўлмасам ҳам мени мажбур этишди, деган-
ди. Клайд бунинг ҳам жиддий айб эканлигини биларди. Меҳ-
монхонада эса жаноб Скуайрс полиция ва газета ходим-
ларига кўлида ишлайдиган ўсмирларнинг ота-оналари ва
каерда туришларини айтиб берганди.

Бу эса энг оғир зарба эди. Газета шундан кейин ўғил-
ларининг хунарларидан воқиф бўлган ота-оналарнинг кан-
дай гангиганлари тасвирланган эди.

Томнинг онаси бўлмиш миссис Петерер буни эшитганда
йиғлаб-сиктаб, ўғли яхши бола эканлиги, бирор ёмон иш
қилишни истамаганлиги, бунга ишончи комил эканлигини
айтганди. Оскарнинг меҳрибон онаси бўлмиш кекса миссис
Хегланд эса: «Ўғлим жаҳондаги энг софдил ва олийжаноб
ўсмирлардан бири, уни ичириб қўйишган бўлса керак», –
деган сўзларни айтганди.

«Стар»да ёзилишича, Грифитсларнинг уйида бу гапни
эшитган онасининг ранги кув ўчиб кетиб, жуда ўтакаси
ёрилиб ва хафа бўлиб, нима воқеа рўй берганига асти
тушунолмай қолганди. У ўғлининг бундай сафарда иштирок
этганига ишонгиси келмасди. «Қандайдир англашил-
мовчилик рўй берганга ўхшайди, – дерди у, – ўғлим тез
орада келиб, ҳаммасини тушунтириб беради, албатта».

Аммо Клайд кайтмади. Кейин у бу иш ҳақида бошқа
нарса эшитмади ҳам, негаки онаси ва полициядан азбаройи
кўрққанидан (онасининг ғамгин ва изтиробли кўзларига дош

бера олмасди) бир неча ойгача уйига хат ёзолмади. Кейин бир марта хат ёзиб, соғ-саломат юрганини айтиб, онасидан ташвиш тортмасликни илтимос қилди, бироқ янги исмини ҳам, адресини ҳам кўрсатмади.

У иш кидириб, бир жойдан иккинчи жойга ўтарди. Сент-Луисда, Пеорияда, Чикагода, Милуокида бўлди. Ресторанда идиш-товок ювиб, кичкинагина хароб дорихонада содали сув сотди, пойафзал магазинида ва баққолчилик дўконида гумашталиқ қилишга уриниб кўрди, қисқаси, нима иш тўғри келса қайтмади, бироқ иши сира ҳам юришмади. Иш берганлар у билан ё ҳисоб-китоб қилишар ёки ўзи ишни ташлаб кетар, нега деганда, қилаётган иши ўзига маъкул келмасди. Бир марта у йиғиб юрган пулидан онасига ўн доллар юборди. Яна бир сафар беш доллар жўнатди. Орадан бир ярим йил ўтгандан кейин уни қидириш ишлари тўхтатилиб, жиноятдаги иштироқи унутилган ёки таъқиб этишга арзимайди, деб топилган бўлса керак, деган қарорга келди. Шундан кейин Чикагода кўлига жиндай пул тушувди, онасига хат ёзишга жазм этди. У Чикагода аравакашлиқ қилиб, одамларнинг уйларига олган молларини элтиб бериб, хафтасига ўн беш доллар туширар эди. Шунинг учун ҳам онасига гарчи ўзининг ҳақиқий исмини яшириб юрган бўлса ҳам, яхши ишга кириб, ўзини тутиб олганлигини ёзса бўларди. Клайд бу пайтда шаҳарнинг ғарбий қисмида, Полина-стритдаги уйлардан бирида ижара турарди. Ўшанда у онасига шундай хат ёзди:

«Қадрли ойигинам!

Канзас-Ситида ҳалиям туриш-турмасликларингизни билмайман. Ҳозир қаерда ва қандай турганликларингизни менга, албатта, ёзиб юборинглар. Сизларнинг аҳволларингиз қанақалигини билишни ва ўзим ҳақимда ҳикоя қилишни жуда-жуда истаяпман. Чин сўзим, ойи, хўн десангиз, сизга жон деб ёзган бўлардим. Бу ерда мен якка-ёлгизман. Шунга қарамай, сиз, ҳар қалай, жуда эҳтиёткор бўлинг ва қаердалигимни бировга гапириб юрманг. Бундан катта шикалликлар чиқиши мумкин, мен эса ҳаётни бош-

қатдан бошлашга жуда ҳаракат қилиб, эндигина ишга жойлашиб олдим. Ишонинг, мен бирор ёмон иш қилганим йўқ, газеталар нима ёзсалар ёзаверсинлар, ҳеч нима қилмадим, бошқалар билан сайрга бордим, холос. Бироқ мен қилмаган ишимга жазога тортиламан, деб кўрқдим. У пайтда мен уйга қайтиб келолмасдим. Менинг айбим бутунлай йўқ, бироқ сиз билан дадам нима деб ўйларкансизлар, деб чўчидим. Юр, деб чақиривувди, мен ҳам бордим, бироқ Спарсернинг айтишига қараганда, машинани ол, деб мен илтимос қилиб, қайтишида тез юр, деб қистаган эмишман – буниси ёлгон. Машинани унинг ўзи олиб, барчамизни таклиф қилган. Эҳтимол, қизни уриб кетганимиз учун ҳаммамиз айбдордирмиз, бироқ биз буни истамагандик. Бу иш тўсатдан бўлиб қолди. Шундай бўлганига жуда ҳам ачинаман. Сизни кўп куйдирдим! Яна сизга айни қарашадиган пайтимда шундай қилдим! Нақадар даҳшат! Шундай бўлса ҳам, мени кечирарсиз, деб ўйлайман, тўғрими, ойи?

Аҳволларингиз қанақалигини жуда-жуда билгим келяпти. Эста, Жулия, Фрэнк, отам қалай? Қаерда турибсизлар ва нима қиляпсизлар? Сизни қанчалар яхши кўришимни биласиз-ку, ойи! Мен энди оқ-қорани анча-мунча ажратиб, у-буларга дурустроқ тушунапман. Дурустроқ одам бўлишни истаймман. Омадим келишига ишонаман. Ҳозирги ишим Канзас-Ситидагидай бўлмай, бошқа соҳада бўлса ҳам, ҳар ҳолда, ёмон эмас. Мен бўлсам ундан яхшироғига интилкоқчиман. Фақат меҳмонхоналарда бошқа ишламасликка ҳаракат қиламан. Бу менга ўхшаганларга тўғри келмайдиган иш. Менимча, бунчалик баландга чиқиб кетиш ярамайди. Кўрдингизми, анча ақлим кириб қолган. Ҳозир ишлаётган жойимдагилар мендан хурсанд, бироқ мен дурустроқ мавқега эришсам, дейман. Ҳозирча, топадиган пулим унча кўп эмас, хона, овқат ва кийим учун етарли. Шундай бўлса ҳам, озгина-озгинадан чегириб қоляпман, нега деганда, ўзимга бирорта муносиброқ иш топиб, у-буни ўргансам, дейман. Бизнинг давримизда ҳар бир одам ўз мутахассислигига эга бўлиши керак, буни энди тушунаман.

Ойи, аҳволларингиз қалай ва нима қияпсизлар, менга ҳаммасини бирма-бир ёзиб юборинглар, жуда ҳам билгим келяпти. Фрэнк, Жулия, отам ва бирор ёққа жилмаган бўлса Эстага ҳам салом айтинг. Мен сизни илгаригидай яхши кўраман ва мени ҳали ҳам жиндай севишингизга ишонаман. Тўғрими? Хатга ҳақиқий исмиمنى ёзмадим, бу ҳали ҳам хатарли бўлиши мумкин (Канзас-Ситидан кетганимдан бери бирор жойда ҳақиқий исмиمنى ишлатганим йўқ). Хатимда бошқа исм ёздим, тез орада бу исмдан қутулиб, яна ҳақиқий фамилиямда юрсам керак, деб ўйлайман. Бу ишни ҳозирнинг ўзида қила қолай дейман-у, бироқ чўчияпман. Менга мабодо хат ёзмоқчи бўлсангиз, Чикаго, Гарри Тенетга, сўраб олингунча, деб ёзинг.

Тезда жавоб келишини кутаман. Сизларга ҳам, ўзимга ҳам янги ташвиш орттирмай деб шунақа имзо чекдим, тушундингизми? Ўша фалокат босди-босди бўлганига ишончим комил бўлди дегунча яна ҳақиқий исмимда юраман, албатта.

Меҳрибон ўғлингиз».

Клайд имзо ўрнига чизик тортиб, тагига: «Ўзингиз биласиз», деб ёзди-да, хатни жўнатди.

Онаси ўғлининг қаердалигини билолмай, кеча-ю кундуз хавотир олиб юрганидан, Клайд тез орада жавоб хати олди. Клайд ота-онасини ҳали ҳам Канзас-Ситида туради, деб юрганидан конвертдаги Денвернинг мухрини кўриб, жуда хайрон бўлди.

«Қадрли ўғлим!

Хатингни олиб, соғ-саломатлигингни билганимда жуда ҳам ҳайратландим ва қувондим. Мен сенинг яна ҳақ йўлга тушиб олишингга ишонардим ва доимо дуо қилардим. Чунки бу сени омад ва бахтга элтувчи ягона йўлдир, Эгам шунинг учун ҳам соғ-саломат бўлиб, ҳалол меҳнат қилаётганингдан мени воқиф этди. Нолаларим худойимга етди. Мен буни билардим. Унга минг қатла шукурлар бўлсин!

Бошингга тушган оғир бахтсизлиқ ўзингга ҳам, бизга ҳам ташвиш орттириб, шармандалар қилганинг учун сени

айбламайман, зеро иблис йўлдан оздириб, биз, бандаларни, айниқса сендек гўдакни тинч қўймаслигини яхши биламан. Иблиснинг тўрига тушиб қолмаслик учун қанчалар эҳтиёткор бўлиш лозимлигини қани энди, билсанг, ўғлим! Зеро, сенинг олдингда олис йўл турибди. Доимо хушёр бўлиб, Эгамнинг жондан азиз болаларимга аталган оятларига шак келтирмаслик қўлингдан келадими? Ўзингни тўхтата олиб, доимо биз билан бирга бўлиб, машаққатли йўллардан бу фоний дунёда ҳаёлимизга ҳам келмайдиган гўзал жаннатга равона қилаётган Эгамнинг ваҳийларига қулоқ осасанми? Болалигингда эшитган насиҳатларингга қаттиқ амал қилиб, куч адолатда эканлигини эсингдан чиқармасликка ваъда бер, болагинам, сира ҳам ичкилик ичма, ким тутса ҳам олма. Иблис ичкиликда ўзини кўрсатиб, заифларни булғалашга доимо тайёр туради. Сенга тез-тез: «Ичкилик – алдоқчи, ичмоқ – бемаъниликка берилмоқ, ёлгонга учган одам – доно эмас», – деб турганларимни доимо эсингдан чиқарма. Сени биров чалғитмоқчи бўлганда ушбу сўзларим қулогингда жаранглаб турсин, деб энди роса дуо қилганим-қилган, зеро, ўша ёмон фалокатнинг ҳам ҳақиқий сабабкори нақ ичкилик эканлигига иймоним комилдир.

Клайд, мен сени деб кўп азоб тортдим, яна бу фалокат Эста туфайли минг балоларга гирифтор бўлиб юрганимда юз берди. Сал бўлмаса, Эстадан айрилиб қолаёздим. Унинг аҳволи жуда ҳам танг эди. Бола бечоранинг қилган гуноҳи унга жуда ҳам қимматга тушди! Биз анча-мунча қарзга ботиб, ундан узилгунча роса ҳам ишладик. Энди эса қарзларимиздан ниҳоят узилдик, ишларимиз аввалгидай унча ёмон эмас.

Ўзинг кўриб тургандай, биз Денвердамиз. Бу ерда хусусий миссиямиз бор. У катта уйда бўлиб, ҳаммамизга жой етади, бир қанча хоналарни ижарага ҳам қўямиз. Бу иш Эстанинг қўлида. Айтмоқчи, у ҳозир миссис Никсон. Ўғли бирам кўҳликки, отанг икковимизга сенинг гўдаклигингни эслашиб туради. Унинг ишхликларини кўриб, кўпинча сени эслаймиз, гўё сен яна бола бўлиб қолиб, қайтиб келгандай

кўринасан. Бу бизни сал юпатади ҳам.

Фрэнк билан Жулиянинг бўйлари жуда чўзилиб, менинг чинакам суянчиқларим бўлиб қолишган. Фрэнк газета тарқатиб, у-бу ишлаб туради, бу ҳам менга мадад. Эста эса ҳозирча кучимиз бор экан, иккови ҳам ўқишда давом этишларини истайди.

Отангнинг соғлиги унча яхши эмас, бу ўз-ўзидан тушунарли, нега деганда, ёши бир ерга бориб қолди. Шундай бўлса ҳам, қўлидан келганча қимирлаб турибди.

Клайд, сенинг одам бўлишига интилаётганингдан бошим осмонга етди. Кеча кечқурун отанг билан яна Ликургдаги амакинг Сэмюэл Гриффитс ҳақида гаплашдик. У жуда бой одам, мабодо унга хат ёзиб, иш ўрганмоқчиман, ёнингизга борсам, десанг, сен учун йўқ демас, деб ўйлайман. Унинг йўқ дейишига кўзим етмайди. Нафсиламрини айтганда, сен унинг тугишган жиянисан-ку! Унинг Ликургда ёқа ишлаб чиқарадиган катта фабрикаси борлигини ўзинг биласан. Одамларнинг гапларига қараганда, у жуда ҳам бой экан. Унга бир хат ёзиб кўрмайсанми? Менимча, у сенга жой топиб беради, ўшанда келгусида бир нарсани кўзласанг бўлади. Мабодо унга хат ёзсанг, жавобидан мени хабардор қилгин.

Клайд, ўзингдан тез-тез хабар бериб турсанг, дейман. Ўзинг ва ҳаётингдан тез-тез ёзиб тургин. Кутаман. Биз ҳаммамиз сени аввалгидай яхши кўрамиз ва маслаҳатларимиз билан кўмаклашишига тайёрмиз, албатта. Сенга чин юракдан муваффақиятлар тилаймиз ва яхши бола бўлиб, покиза ва ҳалол кун кечиришингни истаймиз. Инсон бутун оламни қўлга олса-ю, ўз қалбини ҳалок қилса, бундан нима фойда, шуни унутма, болагинам.

Клайд, хат ёзиб тургин, онангнинг фикри-ёди, меҳри сенда, у сени авайлаётгани ва ҳақ томонга чорлаётганини унутмагин.

Меҳрибон онанг».

Шундай қилиб, Клайд Сэмюэл амакиси ва унинг фабрикаси хусусида унга рўпара бўлмасдан анча олдинроқ бош

қотира бошлаганди. Клайд айти пайтда ота-онасининг тирикчилиги бор пайтдагига нисбатан анча яхшиланиб, тўқроқ яшашаётганини билганидан анча енгил тортганди. Чамаси, ота-онасининг бу янги миссияси меҳмонхона ёхуд мебелли хоналарга боғлиқроқ жойга ўхшарди.

Клайднинг онасидан хат олганига икки ой бўлса ҳам, у деярли ҳар куни ўзига ўзи тезда бирор қарорга келишим керак, дегани-деганди. Бир куни унга ўзи ишлаётган магазиндан Жексон хиёбонидаги «Юнион Лиг» клубига тушган бир меҳмонга галстук ва дастрўмолли пакетни элтишга тўғри келиб қолди. Клайд клубга кираркан, клуб хизматчиларининг формасидаги Ретерерга дуч келиб қолди. Ретерернинг вазифаси – ичкарига кираётганларнинг гапларига жавоб қилиб, юқларини қабул қилиб олиш экан. Олдинига уларнинг икковлари ҳам бир-бирларига бақрайиб қолишди. Биринчи бўлиб Ретерер ўзига келди.

– Клайд! – деб юборди у ўртоғининг қўлидан маҳкам ушлаб. Кейин эса суюнганидан, ҳар қалай, эҳтиёткорликни қўлдан бермай кўшиб қўйди: – Шайтон! Учрашганимизни қарая-я! Пакетни бу ёққа қўй. Қаёқдан келиб қолдинг ўзи?

Клайд ҳам азбаройи ҳаяжонланиб кетганидан:

– Буни қара-я! Сенмисан, Том? Ишлар қалай? Шу ерда ишляпсанми? – деб юборди.

Ретерер ҳам Клайд сингари ўша ҳазин сирни унутганидан:

– Ҳа, албатта, тўғридан тўғри. Қарийб бир йилдан бери шу ердан, – деб жавоб қилди.

Ретерер шу заҳотининг ўзида Клайдга дамингни чиқарма дегандан қўлидан тортди-да, оғайниси кириб келганда гаплашиб турган бола эшитмасин дегандай, шоша-пиша бир чеккага тортди.

– Сс...секин! – гапида давом этди у. – Бу ерда мен ўз фамилиямда юраман, бироқ Канзас-Ситидан эканлигимни ҳеч ким билмаслиги керак, тушундингми? Мени ҳамма Кливленддан деб билади.

У Клайднинг қўлини яна бир марта дўстона қисиб, унга

бондан оёк қараб чиқди. Клайд ҳам тўлқинланиб кетганидан деди:

– Ҳа, албатта. Тушунаман. Бу тўғри. Мени таниганингдан хурсандман. Мени ҳозир Тенет, Гарри Тенет дейишади, эсингдан чиқарма!

Уларнинг икковлари ҳам ўтган кунларни эслашиб, юзлари ёришди.

Ретерер шунда Клайднинг эғнида мол тарқатадиганларнинг формаси борлигини пайқаб қолди.

– Уйма-уй мол ташийсанми? – деб сўради у. – Жуда қизик-ку! Клайд – аравакаш! Буни қара-я! Мени ўлдирдинг-ку! Нимага бу ишни қилиб юрибсан?

Ретерер бу гапи Клайдга ёқмаётганини унинг башарасидан дарров пайқаб олди. Клайднинг ўзи қисқагина қилиб: «Бу иш ўзимга ҳам ёқмай юрибди», – деганидан кейин Ретерер қўшимча қилди:

– Менга қара, биз учрашиб, бир гурунглашишимиз керак: Қаерда турибсан? (Клайд адресини берди.) Мана буниси соз. Мен соат олтида бўшайман, кейин олдингга бораман, сен ишдан қачон чиқасан? Бўлмаса шундай... Рэндолф-стритдаги «Энричи» қаҳвахонасида учраша қолайлик. Майлими? Масалан, соат еттида. Мен соат олтида бўшайман, агар сенга қулай бўлса, соат еттига боришим мумкин.

Клайд хурсанд ҳолда бош ирғади. У Ретерерни учратиб қолганидан юраги қоқ ёрилгудай эди.

Клайд аравадаги ўриндиғига чиқиб олиб, мол ташишга тушди, шундай бўлса ҳам, то иш тугагунча Ретерер билан кўришажаги хаёлидан нари кетмади. У соат беш яримда отхонага шошилди, кейин эса шаҳарнинг ғарбий қисмидаги арзонгина мебелли хоналари бўлган пансионга чопди. Устига кишилик костюминини кифиб олиб, «Энричи»га югурди. У қаҳвахонанинг мўйилишида турганига бир дақиқаям бўлмовди ҳамки, хушчақчак, мулойимгина ва илгаригидан ҳам яхши кийинган Ретерер пайдо бўлди.

– Хўш, сени кўрганимдан бениҳоя хурсандман, қария, – деб гап бошлади у. – Сенга айтсам, Канзас-Ситидан қочиб

колганимдан бери улфатларимиздан факат ўзингни кўриб турибман. Мана шунақа! Синглим менга ўшанда ҳеч ким Хигби ҳақида ҳам, Хегланд ҳақида ҳам, сенинг тўғрингда ҳам хабар тополмади, деб ёзганди. Спарсерни эса бир йилга кесишибди, эшитувдингми? Чакки бўпти-а, тўғрими? У қизни босгани учунгина эмас, балки бировнинг машинасини олиб, ёнида ҳайдовчилик гувоҳномаси бўлмаса ҳам, ҳайдаб, полисмен ҳуштак чалса ҳам, тўхтамагани учун жазоланибди. Уни шунинг учун камашибди. Сенга айтсам, – Ретерер шунда овозини маънодор қилиб пасайтирди, – ўшанда қўлга тушиб қолсак борми, ҳаммамиз ҳам кесилиб кетардик. Ўшанда роса ҳам кўркдим-е! Қочганимни бир кўрсанг борми! Оёғим ерга тегмасди ҳисоби! – Ретерер яна кулганди, кулгиси бу сафар жазавалироқ чиқди. – Спарсерни ўша қиз билан машинада қолдириб кетганимизни қара-я! Жуда чатоғ-а, тўғрими? Қўлимиздан бошқа нима ҳам келарди? Ҳаммамизнинг полицияга қўндаланг бўлишимиздан нима наф чиқарди, тўғрими? У қизнинг оти нимаиди ўзи... Ҳа, Лора Сайп. Сен бўлсанг бирпасда йўқ бўлиб кетдинг, мен хатто билмай қолдим. Ёнингдаги қизинг, Бригс ҳам. Нима, сен уни кузатиб қўйдингми?

Клайд бош чайқади.

– Йўқ, уни кузатмадим, – иқрор бўлди Клайд.

– Қаёққа ғойиб бўлувдинг? – деб сўради Ретерер.

Клайд тушунтириб берди. Бошига тушган саргузаштларини батафсил гапириб берганидан кейин Ретерер яна гапга тушди:

– Демак, Бригс деган кизалок ўша воқеадан кейин битта йигит билан Нью-Йоркка қочиб қолганини билмас экансан-да? Менга бунга Луиза айтди, тамаки дўконидан ашлакандай битта сотувчи билан кетибди. У бу қизни кетар олдида кўрган, ўшанда устида яп-янги мўйнали нимча бор экан, хуллас, шунақа гаплар (Клайд шунда аянчли бужмайиб қўйди). Ўшанинг кетидан ҳаллослаб юрган сен ҳам тентак экансан ўзи! У сени ҳам, бошқаларни ҳам мутлақо ўйламасди ўзи. У эса сени жуда ҳам жигарингдан уриб қўювди, тўғрими?

Ретерер афтини кизик қилиб қийшайтирди-да, Клайднинг эски одати бўйича жигига тегиб биқинига туртди.

Ретерер шундан кейин ўзидан гап очди: унинг ҳаёти саргузаштларга айтарли бой бўлмаса ҳам, Клайдга нисбатан хавотир ва ҳадикда камроқ юрган, дадилликни сира қўлдан бермаган, бахтига ҳам, кучига ҳам ишончини йўқотмаган эди. У кўп оворагарчиликлардан кейин ахири ҳозирги ишини «килентирган», нега деганда, айтишича, Чикагодан доимо қурук кетмаса бўларди.

Ретерер бу ерда шундай, «албатта, жуда ювошгина» ҳаёт кечирар, ундан биров сира ҳам гина қилолмасди.

Ретерер шундан кейин дарҳол: «Юнион Лиг» клубида ҳозир бўш жой йўқлигини, лекин агар Клайд истаса, бошқарувчи жаноб Хейли билан гаплашиб кўришини айтди. Мистер Хейли, эҳтимол, бирор ерда бўш жой борлигини билар, ўшанда Клайдга анча яхши бўлади.

– Ҳадеб сиқилавермагин-да, энди, – деди Ретерер Клайдга оқшом охирлаб қолганда. – Бунинг сира ҳам фойдаси йўқ.

Кўнгилни тўқ қилувчи ана шу гурунгдан икки кун ўтгандан кейин «Юнион Лиг» клубининг дастёри Клайднинг уйига хат олиб келди. Клайд ҳозирги ишимни йиғиштириб, чинакам исмимни яширмай меҳмонхоналарни айланиб иш кидирсаммикин, деб ўйлаб юрганди. Дастёр келтирган хатда эса шундай дейилганди: «Эртага эрта билан «Катта Шимоллий»даги жаноб Лайтолга учраш. У ерда бўш жой бор. Жой унчалик яхши бўлмаса ҳам, кейинчалик бошқасини топиш енгиллашади».

Клайд шу важдан телефонда ўзининг бевосита бошлиғига касал бўлиб қолгани, бугун ишга чиқа олмаслигини айтди-да, энг яхши костюмини кийиб, хатда кўрсатилган меҳмонхонага равона бўлди. Бу ерда у такдим этилган тавсияномалари туфайли ишга олинди, ҳақиқий исми билан ишга кирганидан жуда енгил тортди. Ойига йигирма доллар маош белгилашиб, бундан ташқари овқатини текин қилишгани ҳам Клайдни хурсанд қилиб юборди. Тўғри, меҳмонхонага тушганлардан оладиган чой пули ҳафтасига ўн доллардан

ошмаса ҳам, Клайд овқат текин бўлгандан кейин шу чоғгача топаётганимдан кўпроқ тушираман, бу иш аравакашлик қилишдан осон-ку, деб ўзини юпатарди. У яна меҳмонхонада хизмат қилишга қайтгани ва уни таниб қолиб, қамокқа олишлари мумкинлигидан хижолатда эди, холос.

Орадан кўп ўтмади. Ишга кирганига кўпи билан уч ой бўлганида «Юнион Лиг»да тайинли жой чиқиб қолди. Ретерер бу пайтда кўтарилиб, меҳмонхонадаги барча кишиларнинг устидан турадиган мудирнинг ёрдамчиси қилиб тайинланганди. Икковлари инок бўлганларидан, Ретерер мудирга бўш жойга жуда муносиб келадиган одамни тавсия қила олишини, унинг исми Клайд Грифитс, ўзи «Катта Шимолий»да ишлаб турганини айтди. Ретерер шундан кейин Клайдни чакириб, унга янги бошлиққа қандай кўндаланг бўлиб, нималар дейиш кераклигини ўргатди, шундай қилиб, Клайд клубга ишга олинди.

Клайд «Юнион Лиг» клуби «Катта Шимолий» тугул, ҳаттоки, «Грин-Дэвидсон»дан ҳам баланд турадиган, катта мулкдорларга ва ижтимоий мавқеи баланд одамларга аталган маскан эканлигини тезда билиб олди. Клайднинг шўрига, у яна ўша ҳаётни яқиндан кузатиш имконига эга бўлди ва бу кузатиш унинг кўнглидаги шухратпарастлик торларини чертиб, бойишга бўлган иштиёқини кўчайтира бошлади. Клубга илгари у ҳеч учратмаган кишилар, афтидан, сара жамиятнинг ҳар жиҳатдан машҳур бўлган вакиллари келишарди. Клайднинг назарида, бу ерга она мамлакатидангина эмас, балки барча мамлакатлар ва китъалардан одамлар келишарди. Бу ерда Американинг шимоли ва жануби, шарқи ва ғарбидан келган сиёсий арбоблар, фақат Америкадангина эмас, балки дунёнинг барча жойларидан машҳур сиёсатдонлар ва савдогарлар, шунингдек, олимлар, жарроҳлар, атокли докторлар, генераллар, қаламкашлар ва жамоат арбоблари ҳам бўлиб туришарди.

Клайдни яна бир нарса хайратга солар, у ҳам бўлса бу ердаги вазиятда «Грин-Дэвидсон»да, яқингинадаги «Катта Шимолий»да ҳукм сурган шаҳвоний ҳаётдан асар ҳам йўқ-

лиги эди. Клайд буни синчиклаб ўргангани сари хайрон бўларди. Чиндан ҳам у меҳмонхоналарда кўрган барча нарсаларнинг асосида маишат ётишини ҳали унутиб улгурмаганди. Бу ерда эса аҳвол бутунлай бошқача эди. Клубга аёллар мутлако киритилмасди. Машҳур зотлар клубга ўзлари келиб, ўзлари кетишар, шов-шув қилишмас, ҳаммалари ном қозонган кишиларга хос бўлган даражада ҳаракатчан ва босиқ бўлардилар. Одатда, улар ёлғиз ҳолда тамадди қилишар, иккита-учта бўлиб оҳиста овозда гурунглашишар, газета ёки китобларини ўқишар, ёки, тезювар машиналарида шаҳар айланишар ва эҳтирос нималигини билмайдиганга ўхшашарди. Клайдга ўхшаган берирок одамларни йўлга солиб, тинч қўймайдиган бу туйғу клубга келадиган одамларга таъсирини ўтказа олмайдигандай туюлар, тажрибаси кам ва кўзи яхши пишмаган Клайд бу хусусда ана шундай хаёлларга борарди.

Эҳтимол, бу ажойиб дунёда зўр мавқега ва уни сақлаб қолмоққа аёлларга бепарво бўлиб, уларга бутунлай қарамай қўйиш орқалигина эришмоқ мумкиндир. Клайд ана шунинг учун ҳам бундай кишилар борида ва уларнинг олдида ўзингни гоҳо гангитиб юборадиган нарсалар мутлако хаёлига келмайдиган киши қилиб кўрсатиш керак, деб ўйларди.

Клайд клубда пича вақт ишлаганидан кейин бу даргоҳ ва унинг турли меҳмонлари таъсирида, бундай қараганда чинакам жентльменга айланди-қўйди. Клубда у ўзини жуда ҳам бошқача одамдай, анча босиқ ва ишбилармон, орзумандликдан берирок сезарди. Кучини қайтадан синаб кўриши кераклигига ишонарди. У клубга келиб-кетадиган, ақли тиник, одамларга таҳассиб қилиб, ажойиб кунлардан бирида муваффақиятни қўлга киритади, жуда ваҳимали бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, ҳозиргидан дурустроқ одамга айланади. Ким билади дейсиз? Тиришқоқлик билан ишлаб, яхши-яхши танишлар орттириб, ўзини эҳтиёткорлик билан олиб юрса, клубга келиб турадиган ажойиб кишилардан бирортаси унга қизикиб қолиб, биронта дурустроқ жойни таклиф қилиб қолиши мумкин, бундай жойларга эришиш йўли Клайдга шу

чоғгача берк эди-да.

Очиғини айтиш керак: Клайд ўз характери жиҳатидан бир кунмас бир кун баркамол киши бўлиб етишишга ноқобил эди. Унга тафаккур аниқлиги ва ички интилишдек кўп кишиларга мансуб бўлган ва ҳаётнинг барча йўллари ҳамда имкониятлари орасидан энг муносибини танлаб олишга кўмаклашадиган сифатлар етишмасди.

IV БОБ

Клайднинг ўзи эса иши юришмаётганини маълумоти камлигидан кўрарди. Болалигида оиласининг шаҳарма-шаҳар кўчишлари ўқишига халал бериб, бирор соҳага унча-мунча тиши ўтиб қолишига тўскинлик қилганди. Бўлмаса у ҳам «Юнион Лиг» клубига келиб турадиган кишилар мансуб бўлган жамиятнинг эшигини тақиллата оларди. Эндиликда эса у бутун вужуди билан мана шу кишилар қаторига интиларди. Бу жентльменлар эса ажойиб уйларда туришар, хашаматли меҳмонхоналарга кўнишар, Скуайрсга ёки бу ердаги дастёрларнинг бошлиғига ўхшаган кишилар эса, уларга хизмат қилиб, яхши дам олишларининг пайида бўлишарди. Клайд эса бор-йўғи дастёр эди. Ўзи бўлса йигирма бирга қадам кўйганди! Гоҳо ўзи бундан хафа бўлиб кетарди. Шу ваздан доимо омади чопиб, кўтарилса бўладиган иш топишни орзу қиларди. У ўзига ўзи: «Дастёрликдан бошим чикмай кетаверадими?» деб кўяркан, тагин рост чиқиб қолса-я, деб гоҳо юрагини ваҳм босарди.

Клайд ана шундай хулосага келганидан кейин, келгусида ишимни қандай қилиб ўнгласам бўларкин, деб бош қотира бошлади. Ўша кезларда Чикагога унинг амакиси Сэмюэл Грифитс келиб қолди. Сэмюэл Грифитснинг бу ердагилар билан алоқаси кучли ва таниш-билишлари кўп бўлганидан унга клубнинг карточкасини илтифот қилишган, Грифитс шундан кейин клубда бир неча кун мобайнида у билан гаплашгани келган кишилар билан учрашган, шаҳар айла-

ниб, ўзи зарур деб билган турли кишилар ва фирмалар билан музокаралар олиб борганди.

У клубга тушганига бир соат ҳам бўлмай, келганларнинг исм-шарифларини қайд қилиш билан шуғулланадиган Ретерер вестибюлдаги тахтага Грифитснинг фамилиясини ёзиб бўлиши билан Клайдни чақирди:

– Менга кара, сен менга Нью-Йорк штатининг қаеридадир Грифитс фамилияли ёқалар фабрикасининг эгаси бўлган қариндошимиз бор, дегандинг-а?

– Албатта, – жавоб қилди Клайд, – Сэмюэл Грифитс. Унинг Ликургда ёқалар ишлаб чиқарадиган каттакон фабрикаси бор. Унинг эълонлари ҳамма газеталарда босилади. Сен, чамаси, Мичиган авенюдаги унинг ёнар рекламасини кўрган бўлсанг керак.

– Ўзинг уни учратиб қолсанг тақирмидинг? – деб сўради Ретерер.

– Йўқ, мен уни сира ҳам кўрмаганман.

– Гаров ўйнаганим бўлсин, бу ўшанинг ўзгинаси, – деб қўйди Ретерер келганларнинг исм-шарифлари қайд қилинадиган мўъжазгина варақага кўз югуртираркан. – Мана кара: «Сэмюэл Грифитс, Ликург, Нью-Йорк штати». Унинг ўзгинаси, тўғрими?

– Зора! – Клайд бу амакиси билан учрашишни кўпдан орзу қилиб юрганидан жуда қизиқиб ва тўлқинланиб кетиб, унинг гапини тасдиқлади.

– У ҳозиргина тепага чиқиб кетди, – Ретерер гапида давом этди. – Дэвид унинг жомадонларини кўтаришиб кетди. Эркакмисан эркак. Шу ерда кимирламай тургин-да, пастга тушганида унга кўз ташла. Эҳтимол, у чиндан ҳам сенинг амакингдир. Ўрта бўйли, анчагина котма, мўйлови оқарган ва оч кулранг шляпали киши. Кўриниши ёқимтой. Уни сенга кўрсатаман. Агар у ростдан ҳам амакинг бўлса, ёқишга ҳаракат қил. Эҳтимол, сенга бирор ёрдами тегиб... бирор жуфт ёқа ҳадя қилар, – деб қўйди у кулги аралаш.

Клайд ҳам ўринли ҳазилни тушуниб кулимсиради-ю, бироқ қалби ҳали ҳам ҳаяжонда эди. Сэмюэл амакиси шу

клубда! У билан танишишга бундан кулай фурсат бўлади-ми? Клайд амакисига бу ерга ишга келмасидан олдиноқ хат ёзмоқчи бўлиб юрар, энди эса амакиси бу ерга келган, у билан гаплашса бўларди.

Шошма-чи! Клайд гап бошлашга журъат қилса, амакиси нима деб ўйларкин? Бу клубда бор-йўғи дастёр бўлиб ишлаётган жиянига қандай кўз билан қараркин? Амакиси, умуман, дастёр бўлиб ишлаётган ёшларга, хусусан, Клайдга, тенгқур ёшларга қандай қараркин? Клайднинг ёши йигирма бирда-ку, ахир! Клайд мабодо бу ишини тезроқ янгиламаса, «югурдаклик»ка катталиқ қилиб қолади. Сэмюэл Гриффитс-дай бадавлат ва катта одам дастёрлик ишини иш ҳисобламаслиги мумкин, бунинг устига жияни дастёр чиқиб ўтирса, нима дейди? У бунақа жиянига қайрилиб ҳам қарамаслиги, гаплашишни ҳам истамаслиги мумкин... Клайд қанчадан қанча кеча ва кундузларини ана шу шубҳалар таъсирида ўтказди.

Эртасига эса Клайд амакисини олти марта кўришга улгурди, у жуда ёқимли таассурот қолдирди. Амакиси чаққон, ҳаракатчан, ишчан одам бўлиб, укасига – Клайднинг отасига сира ҳам ўхшамас, бунинг устига жуда бой, шу вайдан ҳамма уни бағоят ҳурмат қиларди... Шунда Клайд, наҳотки, шундай фурсатни қўлдан чиқарсам, деб сўраб қўйди кўрқиб ўзидан ўзи. Нафсиламрини айтганда, амакиси кўзига ёмон бўлиб кўринмас, аксинча, кўринишдан анча хуштабиат эди. Клайд Ретерернинг маслаҳати билан амакисининг хонасига элтиб берилиши лозим бўлган хатни олгани кирганида, амакиси унинг башарасига ҳам қарамай хат билан бирга ярим долларни ҳам узатди.

– Дастёр хатни тезда элтишини кузатиб тулинг, пул эса ўзингизга, – деди у.

Клайд ўша дамда азбаройи ҳаяжонланиб кетганидан амакиси уни танимаганига ажабланди... Жаноб Гриффитс эса ҳеч нимани фаҳламагани яққол кўриниб турарди. Клайд шундан кейин салгина бўшашиб чиқиб кетди.

Орадан бироз ўтгач, Сэмюэл Гриффитснинг номига бир

даста хат келганди, Ретерер Клайднинг эътиборини уларга қаратди.

– Хўп десанг, боришга сенга мана яна битта баҳона, – деди Ретерер. – Хатни элтиб бер. Менимча, у ҳозир хонасида.

Клайд пича иккиланиб турди-да, хатларни олиб, амакисининг хонасига борди. У столда ўтириб, нималарнидир ёзарди. Клайд эшикни тақиллатганида:

– Кириш! – деб кичқирди.

Клайд ичкарига кирди-да, сирли илжайиб деди:

– Сизга хат, жаноб Грифитс.

– Катта раҳмат, ўғлим, – амакиси шундай дея майда пул қидириб, жилетининг чўнтагига қўл чўзди.

Клайд эса фурсатдан фойдаланиб, хитоб қилди:

– Йўқ, йўқ, менга ҳеч нима керак эмас! – амакиси пулни ҳалиям узатганича тураркан, у оғиз очгунча бўлмай Клайд қўшимча қилди: – Сизга қариндош бўлсам керак, жаноб Грифитс. Сиз Ликургдаги ёқалар фабрикасининг эгаси Сэмюэл Грифитссиз, шундайми?

– Ҳа, менинг ўша фабрикага қиттай алоқам бор. Ўзингиз ким бўласиз? – деб сўради амакиси Клайдни синчиклаб кўздан кечираркан.

– Менинг исмим Клайд Грифитс, Эйса Грифитснинг ўғлиман. У сизга ука бўлади, шекилли?

Оилада иши сира ҳам ўнгмайдиган деб ном чиқарган укасининг исмини эшитганида, Сэмюэл Грифитснинг юзи пича тундлашди. У Эйсани кўп йиллардан бери кўрмаганидан, энди укасининг ер бағирлаган ва кўримсиз гавдасини энсаси қотиброк кўз олдига келтирди. Сэмюэл укасини сўнгги марта худди шу алфозда отасининг Вермонт штатидаги Бэртуик яқинидаги уйида кўрганда, у тахминан Клайднинг ёшларидаги йигит эди. Энди эса уларнинг бири ерда бўлса, иккинчиси осмонда! Клайднинг отаси ўшанда бақалоқ, беғам, тепса тебранмас, ақлий жиҳатдан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам танбал эди. Мовий кўзлари ёшланиб турар, сочлари ҳилпираган, дахани иродасизлигини билдириб турар эди. Унинг ўғли эса, аксинча, хушхулқ, эпчил ва чирой-

ли йигит бўлиб, ўзини яхши тутар, чамаси, ақли ҳам жойида эди (жаноб Грифитс дастёр болалар эси жойида бўлишини кўп марта сезганди). Жаноб Грифитсга жияни хуш келди.

Отасининг арзимас мулки Сэмюэл Грифитс билан акаси Алленга қолганди. Отаси кенжа ўғлини ёқтирмас, Эйса ноҳақлик қурбони бўлганини доимо сезиб турарди. Ота ўғлининг кўлидан иш келмайдиган ва ақли ҳам пастрок эканлигини пайқаганидан кейин, олдинига Эйсани ишла-тишга уришиб кўрди, кейин эса у билан иши бўлмай қолди. Пировардида эса Клайднинг ёшига етганидан кейин уйдан ҳайдаб юборди. У кейинчалик ўзининг бор давлатини – ўттиз минг долларга яқин пулини иккита катта ўғлига бара-вар бўлиб беришни васият қилиб, Эйсага арзимас минг дол-лар қолдирганди.

Бу хотираларнинг бари Сэмюэл Грифитсни Клайдга синчиклаб қарашга мажбур қилди. У жияни бундан кўп йил-лар муқаддам ота уйдан ҳайдалган укасига сира ҳам ўхша-маслигини кўриб турарди. Клайд унга кўпроқ ўзининг ўғли бўлган Гилбертни эслатар, бу ўхшашликни эндигина пайқа-ганди. Бунинг устига, Клайд хавотир олганига қарамай, унинг гарчи дастёр бўлса-да, муҳташам клубда ишлаши ҳам Сэмюэл Грифитсга яхши таъсир кўрсатди. Бутун фаолияти Ликург ва ундаги жамоат билан боғлиқ бўлган Сэмюэл Грифитс мазкур клуб, унинг алоҳида мавқеи ва табиатига ҳурмат кўзи билан қараб юрарди. Бундай даргоҳларда ишлайдиган йигитлар одатда қаллали ва камтарин бўли-шади. У шунинг учун ҳам рўпарасидаги жуда яхши тарбия кўрган, озода ва ярми қора, ярми кулранг формадаги костюмда дадил турган Клайдга самимият билан қаради.

– Шунақа денг! – хитоб қилди Сэмюэл Грифитс. – Де-мак, сиз Эйсанинг ўғли экансиз-да? Буни қаранг-а! Мана буниси қутилмаган совға бўлди. Билсангиз, отангизни кўр-маганимга камида йигирма беш йил бўлди ва ҳеч бир дарак эшитмадим. Охирги марта ундан дарак чиққанида Эйса, адашмасам, Мичиган штатидаги Грэнд-Репидсда турарди. Ҳозир у қаерда? Шу ердами, Чикагодами?

– О, йўқ, сэр! – Клайд салбий жавоб бера олаётгани-дан мамнун эди. – Оилам Денверда туради. Бу ерда ўзимман.

– Отангиз ҳам, онангиз ҳам соғ-саломатдир, ахир?

– Ҳа, сэр, иккаловлари ҳам соғ юришибди.

– Отангиз илгаригидай... воизлик қилиптими?

– Ҳа, сэр, – Клайд тутилиб жавоб килди. Шу пайтгача одам қилиши мумкин бўлган ишлардан отасининг иши жамиятнинг назарида энг хароби ва бенафлигига ишончи комил эди. – Лекин ҳозир, – Клайд гапида давом этди, – отамнинг миссияси мебелли хоналар билан алоқадор. Уйда, чамаси, қирққа яқин хона бор. Отам билан онам уйни бошқариб, миссияга раҳбарлик қилишади.

– Ҳа, тушунарли.

Клайд амакисига маъқул келишни жуда ҳам истаганидан, отасининг мавқеи масаласида жиндай кўшиб кетди.

– Уларнинг иши анча юришганидан жуда хурсандман, – деди Сэмюэл Грифитс гапида давом этиб. Унга Клайднинг назокатли ва жўшқин кўриниши тобора кўпроқ ёқарди. – Ўзингиз бу ердаги ишингиздан хурсандмисиз?

– Унчаликмас... йўқ, жаноб Грифитс, хурсанд эмасман, – Клайд бу саволдан суюниб кетганидан шоша-пиша жавоб килди. – Маоши ёмон эмас, албатта. Бироқ менга пул топишнинг бунақа йўли ёқмайди. Мен бутунлай бошқа нарсани истардим. Бирор мутахассисликни эгаллаш имкониятим бўлмаганлиги ва чинакамига одам бўладиган дурустроқ жой тополмаганим учун ҳам бу ерга ишга келдим. Онам сизга хат ёзиб, ишни нимадандир бошлаш учун фабрикангиздан жой топиладими, деб сўрашни маслаҳат берувди. Мен эса бу сизга хуш келмайди деб чўчиганимдан хат ёзмай юргандим.

Клайд жим қолди. У жилмайиб турган бўлса ҳам, нигоҳидаги саволни ўқиб олса бўларди.

Сэмюэл Грифитс бир дақиқа Клайдга жиддий нигоҳ ташлади. Унга Клайднинг юз ифодаси ва илтимосини шундай баён қилганлиги ёққанди.

– Ҳа, бу жуда яхши, – деди у. – Менга хат ёзсангиз бўларкан...

Шунда у ишга дахлдор суҳбатларда эҳтиёткорликка кўникиб қолганидан жойида тўхтади. Клайд амакиси умидвор қилишга ботина олмаётганини сезди-да, жиндай туриб, очикчасига сўради:

– Фабрикангизда менга бирорта жой топилармикин?

Сэмюэл Грифите унга ўйчан ҳолда қаради. Унга Клайднинг бу ошқора илтимоси ҳам ёқиб, ҳам ёқмаганди. Шундай бўлса-да, Клайд унга жуда мос кўринди. Клайд унинг ўғли Гилбертга ўхшаб, чамаси, қобилиятли ва ориятли кўринди. У ишлаб чиқариш жараёни билан танишиб олганидан кейин Гилбертнинг кўли остида мудирлик ёки ақалли фабрикадаги цехлардан бирининг мудирига ёрдамчилик вазифасини эплай оларди. Ҳар ҳолда, Клайдга бир уриниб кўришга имкон бериш керак. Бунинг ҳеч хавотирлик жойи йўқ. Бундан ташқари у – укаси Эйсанинг ўғли. Мабодо меросхўрлик ҳуқуқини тиклаш масаласини бир чеккага қўйганда ҳам, Сэмюэл билан Аллен укаларининг олдида бурчли эдилар.

– Гап шундай, – Сэмюэл бир дақиқалик сукутдан кейин гап бошлади, – мен буни пича ўйлаб кўришим керак. Бизда сизбоп иш топилади, деб бирдан айтолмайман. Ишни бу ерда қанча олсангиз, у ерда ҳам шунча тўлашдан бошлай олмаймиз, – огоҳлантирди у.

– Тўғри, албатта, – деб юборди Клайд, аввало, иш ҳақиқага эмас, балки амакисининг кўлида ишлашга қизиққанидан. – Олдин оқламасдан туриб, каттароқ ҳақни кутмайман ҳам.

– Бундан ташқари, бизнинг корхонамиздаги иш сизга ёқмай қолиши ёки сиз бизга муносиб эмассиз, деб топишимиз ҳам мумкин. Биздаги ишга ҳар қанақа одам ҳам ярайвермаслигини айтиб қўйишим керак.

– Начора, унда мени бўшатиб юбораверасиз, вассалом, – деди Клайд. – Бироқ мен сиз ҳақингизда ва улкан корхонангиз тўғрисида биринчи марта эшитганимдан бери ҳар доим сизга муносибман, деб ўйлаб юраман.

Клайднинг охирги гапи Сэмюэлни эритиб юборди. Унинг ўзи ва муваффақиятлари бу йигитнинг орзуси эканлиги билиниб турарди.

Хўй, яхши, – деди у. – Ҳозир мен сизга кўпроқ вақтимни бера олмаيمان. Бироқ бу ерда яна икки кун бўлиб, ҳаммасини ўйлаб кўраман. Эҳтимол, сиз учун бирор иложини қиларман. Ҳозирча эса ҳеч нима ваъда қилмайман.

Сэмюэл Гриффитс шундан кейин яна хатларига эгилди.

Клайд эса ҳозирги шарт-шароитдан имкони борича амакисида яхши таассурот қолдирганини ва бундан бирор иш чиқишини сезиб, унга кизгин миннатдорчилик билдирди-да, шоша-пиша чиқиб кетди.

Сэмюэл Гриффитс эртаси кун Клайд шунчалик кучи ва ақли билан фабрикадаги бошқа ҳар бир одамдан кам фойда келтирмаслиги, шунингдек, бу иш оиласи шаънига ҳам яхши бўлишини яхшилаб ўйлаб кўриб, бир қарорга келганидан кейин жиянига фабрикада жой бўшаши билан жон деб хабар қилишини айтди. Шунда ҳам жой тезда бўшашини ваъда қилмаслигини, Клайд кутиши лозимлигини таъкидлаб қўйди.

Шундан кейин Клайд амакимнинг фабрикасида тезроқ иш топа олармиканман, умуман, ўрнаша олармиканман, деб боши қотганича юраверди.

Сэмюэл Гриффитс эса бу пайтда Ликургга қайтди-да, ўғли билан маслаҳатлашиб, Клайдга ишни унинг бошламасидан, ҳар қалай, фабриканинг подвалидан ўргатишга жазм қилди. Фабриканинг подвалида ёқа қилинадиган газламалар ишловдан ўтар, шунинг учун ҳам ишлаб чиқариш техникасини бутунлайича ўрганаман, деган янги келганлар ишни шу ердан бошлашарди. Бироқ Клайд ўз кунини ўзи кўриши ва ҳоли ганглашиб қолмаслиги учун (бу Гриффитслар хонадонининг Ликургдаги обрўсига тўғри келмасди) унга яхшироқ маош беришадиган, ҳафтасига ўн беш доллар тўлашадиган бўлишди.

Сэмюэл Гриффитс билан ўғли бу маош камлигини (оддий шогирдга эмас, балки қариндошлари бўлган Клайдга) билиб туришар, бироқ иккаловлари ҳам ишбилармон одамлар бўлишганидан, кўлларида ишлаётган одамларга қайишадиганлардан эмасдилар ва фабрикага янги келган одамнинг қорни

қанча очрок бўлса, шунча яхши бўлади, деб ҳисоблардилар. Отанинг ҳам, боланинг ҳам капиталистик¹ эксплуатация² ҳақидаги социалистик³ назарияга тоқати йўқ эди. Икколовлари ҳам қуйи табақадаги одамлар орасидан кўтарилишга интилишсин, деб ижтимоий пиллапояни зарур нарса деб ҳисоблашарди. Тоифалар бўлмаса бўлмайди. Қариндош бўлган тақдирда ҳам бировга ортиқча қарашиб юбориш жамиятнинг негиз-негизига бемаъниларча путур етказиш деган гап эди. Ижтимоий ва моддий жиҳатдан сендан паст турадиган шахслар ва синфлар билан ишлаганда, уларнинг ўзига яраша муомала қилиш керак. Бундаги энг яхши меъёр – пул топиш нақадар қийинлигини ва ота-бола Грифитс назарида, ишда, яъни моддий бойликлар ишлаб чиқаришда – мазкур фабриканинг техникаси билан батафсил ва амалий танишиб чиқиш зарурлигини тушунишга мажбур этиш эди. Ўша одамлар бунини тушуниб олганларидан кейин, кўзни очиб баҳоли қудрат кун кечириб ўрганишлари керак. Бу эса уларнинг характериға яхши таъсир кўрсатади. Ижтимоий пиллапоядан кўтарилиши керак бўлган кишиларнинг ақл ва қалблари ана шундай тобға келади. Бунга қобил бўлмаганлар эса ўзларининг қуйидаги жойларида қолаверишлари керак.

Хуллас, орадан бир ҳафта ўтгандан кейин Клайдга қанақа иш бериш кераклиги ҳал бўлди. Шундан сўнг Сэмюэл Грифитс ўзи Чикагога хат ёзиб, Клайдга, хоҳдаса, кейинги ҳафталарда келиши мумкинлигини маълум қилди. Бироқ у келишидан ўн кун олдин хат ёзиб огоҳлантириши лозим, нега деганда, унга лозим нарсаларни тайёрлаб қўйиш керак эди. У Ликургга келганидан кейин фабрикадаги жаноб Гилберт Грифитснинг идорасига кириши, Клайдга ўша қараш керак эди.

Бу хат Клайдни жуда ҳам тўлқинлантириб юборганидан,

¹ Капиталистик – капитализм принципларига асосланган, капитализмга ҳос бўлган.

² Эксплуатация (французча: exploitation – ишлатиш, фойдаланиш; фойда олиш) – ишлаб чиқариш воситалари эгаларининг ўзгалар меҳнати маҳсулини ўзлаштириб олиши.

³ Социализм (французча: socialisme < латинча: socialis – ижтимоий) – мақсади ва идеали ижтимоий адолатни, эркинлик ва тенгдикни амалга оширишдан иборат бўлган, хусусий мулкни ижтимоий (умумий) мулкка айланттириш орқали мазкур принципларга эришиш мумкин, деб ҳисобловчи таълимот.

у ўна заҳоти онасига хат ёзиб, амакисининг фабрикасидан иш топилгани ва Ликургга жўнаётганлигини маълум қилди. Мана энди у чинакам муваффақиятга эришишга интилади. Ошиси узундан узоқ жавоб хати ёзиб, жуда ҳам эҳтиёткор бўлиш ва таниш-билишлар орттиришда ҳам ўта хушёр бўлишни маслаҳат берди. Ёмон танишлар – унга ўхшаган ориятли йигитларни чалғитувчи ва ерга кўтариб урувчи барча нарсаларнинг илдизидир. Агар у енгилтак ва суюк йигитлар билан қизлардан ўзини четроқ олиб юрса, ҳаммаси яхши бўлади. Клайддек кўримли ва юмшоқ йигит бирорта бемаъни хотиннинг таъсирида йўлдан озиб кетиши мумкин. Канзас-Ситида бошига нималар тушганини ўзи кўрди. Бўл-маса у ҳали ёш, ҳозир агар истаса, кўп яхшиликлар қилиши мумкин бўлган бой ва қўли узун амакисининг қўлида иш-лашга тайёргарлик кўраётир.

Шундай қилиб, Клайд амакиси айтганидай унга хабар бериб, ниҳоят, Ликургга йўлга чиқди. Бирок шаҳарга келганидан кейин амакиси маълум вақтни тайинламаганлиги сабабли, тўғри фабрикага бормади. Бунинг ўрнига шаҳардаги «Ликург» деган ягона меҳмонхонадан ўзига битта хона олди.

У энди яшаб, ишлаши керак бўлган бу шаҳарни тезроқ кўриб, амакиси бу ерда қанчалик мавқега эгаллигини билгиси келарди. У анча бўш вақтим бор, деб ўйлаганидан бир айланмоқчи бўлди. Нега деганда, ишга тушиб кетса, яна бунақа фурсат келмасди-да. У Ликургнинг қоқ юраги бўлган Сентрал авенюга чиқди. Кўчанинг ана шу жойига бир неча гавжумроқ кўчалар келиб туташганди. Бу даҳалар ишбилармонлар ва аҳли савдонинг макони бўлиб, Ликургдагиларнинг бари кўнгил очганлари келганда ўзларини шу ёққа уришарди.

V БОБ

Клайд шу кўчадан ўтиб бораркан, кўз олдидагиларнинг бари у кейинги пайтларда ўрганиб қолган нарсаларга сира ҳам ўхшамаслигини дарров пайқади. Бу ердаги нарсалар-

нинг ҳаммаси анча чоғроқ эди. У бундан ярим соат аввал тарк этган вокзал кичкина ва зерикарли бўлиб, поездларнинг келиб-кетиши кўпам хотиржамликни буза олмаслиги яққол кўриниб турарди. Могаук дарёсининг нариги бетида жойлашган фабрика райони қизил ва сарғиш иморатларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, уларнинг дам у ери, дам бу еридан фабрика трубаси кўриниб қоларди. Бу районни шаҳар билан иккита кўприк бирлаштириб турар, уларнинг оралиғида эса беш-олти даҳа бор эди. Кўприклардан бири вокзалнинг тумшугида бўлганидан, анча гавжум, трамвай изи ҳам ўша ердан ўтиб, у ёғига Сентрал авенюдан илон изи бўлиб кетарди.

Уйлари пастак ва магазинлари сочма ҳолда бўлган Сентрал авенюнинг ўзи анча гавжум, пиёдалар ва автомобилларга лик тўла эди. Клайд тушган меҳмонхонанинг катта деразалари Сентрал авенюга кирганидан улардан ичкаридаги пальмалар, устунлар ва улар орасига қўйилган креслолар кўриниб турарди. Ана шу меҳмонхонанинг қаршисида «Старк ва К°» деган катта газлама магазини қад кериб турар, унинг мухташам тўрт қаватли биноси оқ ғиштдан қурилган бўлиб, узунлиги камида юз фут келарди. Унинг чароғон витриналарига жуда расм бўлган янги нарсалар қўйилган эди. Ундан нарида эса бошқа катта магазинлар, яна бир меҳмонхона, автомобиллар кўрғазмаси ва кинематограф бор эди.

Клайд юра-юра бирдан савдо марказидан ташқарига, кенг ва сердарахт кўчага чиқиб қолди, кўчанинг иккала томонига қатор чиройли иморатлар тушган эди. Бу иморатларнинг ҳар бири Клайд шу чоғгача кўрган уйларга қараганда минг марта кенг, қулай, тинч ва ҳатто улуғворроқ кўринарди. Хуллас, бу кўча гарчи мўъжазроқ шаҳарда бўлса ҳам, жуда бўлакчалигини, у бойлик ва ҳаттоки, ҳашамат кўчаси эканлигини сезиб олмоқ учун унга бир кўз югуртиришнинг ўзи кифоя қиларди. Темирдан қилинган ваҳимали панжаралар, чеккаларига гул экилган йўлкалар, гуруҳ-гуруҳ қилиб экилган дарахтлар ва буталар, ташқарида кутиб турган ёки

учиб кстаётган кимматбаҳо ва чиройли автомобиллар ҳар қадамда учрарди! Яқинроқдаги, Сентрал авеню ва савдо даҳаларидан сал наридаги бу кенг, чиройли кўча бошланадиган магазинларда эса шунақанги киммат ва зўр нарсалар – автомобиллар, қимматбаҳо тошлар ва тақинчоқлар, юпқа нарсалардан тикилган либослар, чарм буюмлар ва мебель ёйиб ташлангандики, улар, албатта, диди нозик ва бадавлат одамларга мўлжалланганди.

Амакиси билан унинг оиласи қаерда тураркин? Қайси кўчадайкин? Қанақа уйда тураркин? Эҳтимол, унинг уйи бу уйлардан чиройлироқ ва каттароқдир?

Клайд ҳозироқ орқага қайтиб, амакимнинг олдига боришим керак, деган қарорга келди. Фабрикага бориш керак, у шаҳарнинг нариги қисмида, дарёнинг у бетида бўлса керак. Гаплашаётганда ўзини қандай тутсин? Амакиси унга қанақа иш бераркин? Хатида у Гилберт деган ўғлини қистириб кетувди. Амакиваччаси бўлган бу Гилберт қанақа одамикин ўзи? Клайдни кўрганда нима хаёлга бораркин?

Клайд Сентрал авенюга қайтиб, вокзалгача борди-да, орадан кўп ўтмай, Сэмюэл Грифитснинг фабрикасини топди. Фабрика қизил ғиштдан ишланган олти қаватли улкан бинога жойлашган бўлиб, узунлиги олти минг футча келарди. Бундай қараганда унинг ҳаммаси, айниқса, яқинда фақат кўйлак ёқа ишлаб чиқаришга мўлжаллаб қурилган қисми бошдан оёқ деразалардан иборатга ўхшарди. Унинг эски қисми янгиси билан бир неча йўлаклар билан уланганлигини Клайд кейин билиб олди. Бу икки бинонинг жануб томонидаги деворлари Могаук дарёсининг соҳилида эди. Фабриканинг Ривер-стрит бўйлаб кетган бу томонидан, чамаси, ҳар юз футчадан кейин битгадан эшик бўлиб, уларнинг олдида устига форма кийган қоровул турарди. Бинонинг ҳар бир эшиги рақамли, биринчи, иккинчи ва учинчи рақамли эшикларга: «Фақат хизматчилар учун» деб ёзилган, тўртинчи рақамли эшикка эса «Идора» деб ёзилган, 5 ва 6 рақамли эшиклар, чамаси, мол олиб чиқиб кетиш ва қабул қилиш учун мўлжалланган эди.

Клайд идоранинг эшигига яқин келди. Бу ерда уни ҳеч ким тўхтатмади. У айланиб турадиган иккита эшикдан ўтиб, тўсикнинг олдига бориб қолди. Тўсикнинг нарёғида, чамаси, асосий идоранинг эшиги олдида ўттиз бешларга борган, паст бўйли ва бақалокдан келган хунуккина телефонистка аёл ўтирарди.

– Хизмат? – деди у Клайдга.

– Мен жаноб Гилберт Грифистни кўрмоқчийдим, – гап бошлади Клайд сал асабийлашиб.

– Нимага?

– Сизга айтсам, унинг амакиваччаси бўламан. Исмин Клайд Грифитс. Менда амаким Сэмюэл Грифитснинг хати бор. У мени қабул қилар дейман.

Клайд унга хатни узатаркан, телефонистканинг юзидаги совуқ бешарво ифода дарҳол ўзгариб, ҳар ҳолда, мулойимлашмаса ҳам, илтифотлироқ кўрина бошлади. Унга фақат Клайднинг сўзларигина эмас, балки ташки кўриниши ҳам таъсир кўрсатган ва у зимдан Клайдни кўздан кечира бошлаган эди.

– Ҳозир биламан, шу ердамикин, – у анча мулойим ҳолда шундай деди-да, телефонда жаноб Гилберт Грифитснинг кабинети билан боғланди.

Телефонисткага, чамаси, жаноб Гилберт ҳозирги пайтда бандлигини ва безовта килиш мумкинмаслигини айтишди, шекилли, у бу гапга жавобан:

– Бу ерда жаноб Гилбертнинг амакиваччаси жаноб Клайд Грифитс кутяпти. Унда Сэмюэл Грифитсдан хат бор, – деди. У шундан кейин Клайдга ўгирилиб, қўшимча қилди: – Марҳамат, ўтиринг. Жаноб Гилберт Грифитс, эҳтимол, сизни бир дақиқадан кейин қабул қилар. Ҳозир у банд.

Клайд телефонистканинг сўзларидаги улкан эҳтиромни пайкаганидан жуда ҳаяжонланди. Умри бино бўлгандан бери унга биров бунчалик ҳурмат кўрсатмаганди-да. Буни қаранг-а! У нақадар бадавлат ва сўзи ўткир оиланинг яқин қариндоши! Фабрика эса нақадар улкан! Биносининг катталигини қаранг – нақ олти қават-а! У ҳозиргина дарёнинг

нариги бетидан келаётганида, очик деразалардан улкан хоналар ва улардаги ишга кўмилган талай аёлларни кўрганди. Бинонинг баланд ғиштин деворлари Клайднинг кўзига бамисоли кудрат, чинакам моддий муваффақият ва хуллас, сал бўлмаса энг олий омад тимсоли янглиғ кўринганди.

Клайд қабулхонанинг сувалган кулранг деворига, ичкари эшикдаги: «Грифитсларнинг ёқа ва кўйлақлар ишлаб чиқарувчи акционерлик жамияти. Раис Сэмюэл Грифитс, секретарь Гилберт Грифитс» деган ёзувга қараркан, ўзига ўзи ичкарида кимни кўрарканман. Гилберт Грифитс қанақа одамикин, мени қанақа кутиб оларкин, совуққинами ё хушмуомалалик биланми, дўстонами

ё ковоғини солибми, дерди.

Шуларни кўнглидан ўтказиб ўтираркан, телефонистка унга яна гапирди.

– Энди кирсангиз бўлади, – деди у, – жаноб Гилберт Грифитснинг кабинети шу қаватнинг охирида, дарёга қараган томонда. Сўрасангиз, ҳар бир хизматчи кўрсатиб беради.

У эшикни очаман деб ўрнидан кўзгалувди, Клайд бунинг олдини олди.

– Раҳмат, овора бўлманг! – деди у самимият билан.

Клайд ойнаванд эшикни очаркан, улкан залга кўзи тушди.

Бу ерда юздан ортиқ хизматчи бўлиб, уларнинг кўпчилиги йигитлар ва жувонлар эди. Уларнинг хаммалари олдиларидаги қоғозларга кадалиб ўтиргандай туюлишарди. Кўп одамларнинг пешоналарида кўк соябон. Эркақлар сатиндан калта иш камзули ёки кўйлақ енгларини авайловчи устки енг кийиб олишганди. Жувонларнинг деярли ҳаммаси устларига ип газламадан тикилган чиройли кўйлақ кийишган ёки ишда киядиган халатда эдилар. Залнинг марказий қисмидан тўсиқлар билан ажратилган иккала томонда ҳар хил мартабали шахсларнинг кабинетлари бор эди ва эшикларда «Жаноб Смилли», «Жаноб Летч», «Жаноб Гетбой», «Жаноб Берки» деган ёзувлар кўзга ташланарди.

Телефонистка жаноб Гилберт Грифитснинг кабинети

залнинг охирида деганидан, Клайд залдан гап тортмай ўтиб борди-да, унинг охирига етганда, «Гилберт Грифитс, секретарь» деган ёзувли қия очик турган эшикка кўзи тушди. Ичкарига киришга ботинолмай, секингина тақиллатди. Ўша захотининг ўзида ичкаридан: «Киринг», – деган кулоқни тешгудай кескин овоз эшитилди. Клайд ичкари кираркан, қаршисидаги бўйи ўзидан пастрок, ёши эса каттарок ва шакшубҳасиз, бирмунча босиқ ва сезгир йигитни кўрди. Қисқаси, у Клайднинг кўнглидаги – ўз ишини биладиган, кескир сўзли ва эгчил йигит эди. Баҳор яқинлаб қолганидан эгнига йўл-йўл оч кулранг костюм кийиб олганлигини Клайд дарров сезди. Унинг ялт-ялт қилаётган сочлари Клайднинг сочидан оқишроқ бўлиб, орқасига силлиқ тараб кўйилганди. Клайд остона ҳатлаб кириши биланоқ Гилбертнинг сарғимтир кўзлари унга қадалди. Гилберт гирди шохдан ясалган катта кўзойнакда бўлиб, уни иш пайтидагина тақарди. Шу вайдан ҳозир Клайдга катта кўзойнакда бошдан оёқ қараркан, ботинкасидан тортиб, кўлида ушлаб турган кўнғир шляпасигача назаридан четда қолмади.

– Сиз менинг амакиваччаммисиз? – деди Гилберт пинагини бузмай Клайд хонанинг ўртасига келиб тўхтаганида. Шундан сўнг ўлганининг кунидан сал иршайган бўлди.

– Ҳа, ўшаман, – деди Клайд хижолат бўлиб ва бунчалик совуқ муомаладан юраги бироз орқасига тортиб.

Клайднинг уддабуронлиги туфайли шундай корхона эгаси бўлиб олган амакисига ҳурмати канчалар баланд бўлса, амакиваччасидан шунчалар ҳафсаласи пир бўлди. Рўпарасидаги йигит бор-йўғи меросхўрлигини, бундай зўр фабрикани вужудга келтира олган истъодли отаси бўлмаса, бунчалик гўдаиб ва кеккайиб юролмаслигини ҳам юраги сезинқираб тургандай бўларди.

Клайднинг бу ерда ўзига иззат-икром кўрсатишларини талаб этишга ҳақ-ҳуқуқи деярли йўқ бўлганидан қариндошлари нимаики қилаётган бўлсалар, баридан миннатдор эди. Шунинг учун ҳам ўзини олдиндап чуқур миннатдор кўрсатиб, иложи борича, самимият билан жилмайишга уринди.

Гилберт Грифитс эса унинг бу табассумини виқор аломати деб билди. У қандайдир амакиваччаси, тагин келиб-келиб, Гилберт ва отасидан мадад сўраб, остоналарига бош уриб келган Клайднинг бунақа қилиғи борлигига тоқат қила олмасди.

Шунга қарамай, бу қариндошларини тинчителишни отаси тайинлаб кўйганидан Гилберт эътироз билдира олмас ва шунинг учун ёлғондакам кулимсираб, ўзича Клайдни кўздан кечираётган эди.

– Биз ҳам сизни бугун ё эрта келиб қоларсиз, деб ўйлагандик. Яхши келдингизми? – деди у.

– Ҳа, жуда, – жавоб қилди Клайд бу саволдан анча-мунча хижолат тортиб.

– Демак, сиз ёқа ишлаб чиқарилиши билан танишмоқчимисиз? – Гилберт гапида давом этди.

Унинг гапириш оҳанги ва ўзини тутишидан ҳам жуда мурувват қилаётгани сезилиб турарди.

– Ҳа, мен кейинчалик одам қаторига киришга имкон берадиган бирорта ишни жуда ҳам ўргансам дегандим, – Клайд иложи ва имкони борича амакиваччасига маъқул келишга уриниб, мулойим жавоб қилди.

– Отам менга Чикагода сиз билан гаплашганини айтувди. Бироқ отамнинг айтганларидан тушунимсизча, сизда бирор соҳага оид амалий тажриба йўқ. Сиз бухгалтерия иши билан танишмасмисиз?

– Афсуски, йўқ, – деди Клайд хафа бўлиб.

– Стенография ва шунга ўхшаган бирор нарсани ҳам билмайсизми?

– Йўқ, сэр.

Клайд шундай деркан, ўзига қандайдир амалий билимлар жуда ҳам етишмаётганини аён сезарди. Гилберт эса унга энди фабрикага сира ҳам ҳожати йўқ нарсадай қараб турарди.

– Ундай бўлса, – Гилберт отасидан аввал кўрсатма олмай, гўё буни ҳозир ҳал қилгандай гапида давом этди, – сизни газлама ишланадиган цехга юбора туришни энг

маъкул деб биламан. Бугун ишлаб чиқариш ўша ердан бошланади, сиз ҳам иш жараёнини негиз-негизларидан бошлаб ўрганиб оласиз. Биз сизни ўша ерда синаб кўрамиз, кейин эса сиз учун нима қилиш мумкинлиги маълум бўлади-кўяди. Сиз ақалли идора ишидан хабардор бўлганингизда ҳам, бу ерда ишлатиб кўрардик. (Шунда Клайднинг юзи тундлашгани Гилбертга хуш келди.) Бироқ сиз модомики, ишнинг амалий томонини ўрганишни истаётган экансиз, у ерда ҳам бемалол иш бошлашингиз мумкин, – деб совуққина кўшимча қилди Гилберт Клайдга таскин бериш учун эмас, балки очиғини билдириб кўйиш учун. Клайддан нидо чикмаганидан кейин эса давом қилди: – Менимча, иш бошладан олдин бирор ерга жойлашиб олишингиз керак. Сиз ҳали ўзингизга хона топмадингизми?

– Йўқ, мен соат ўн иккилик поездда келгандим. Сал у ёқ бу ёғимга қараб олай, деб мехмонхонага тушдим. Хонани кейин қидирарман дегандим.

– Жуда соз. Қидиришнинг ҳожати йўқ. Мен бошқарувчимизга тайинлайман, у сизга дурустроқ пансион топиб беради. Шаҳарни сиздан яхши билади.

Гилберт, Клайд нима бўлса ҳам, қариндошимиз, шунинг учун унинг тўғри келган жойда ётиб юриши яхши эмас, деган хаёлга борганди. Айни пайтда эса Клайд менинг ҳолимга Грифитслар хонадони ачинишяпти, деб ўйлаб юрмаслигини истар, нега деганда, унинг ўзи Клайднинг бизга алоқаси йўқ, деб хисобларди. Пировардида, у Клайдни шу аҳволга солсак ва назорат қилиб турсак, у оилада, отамнинг олдида ёки фабрикадаги кишилар ўртасида унча обрў қозонмайди, деган қарорга келганди.

У кўл чўзиб, кўнғироқ тугмасини босди. Хонага кўк чит кўйлак кийган, жуда жиддий ва босиқ тусли қиз кириб келди.

– Жаноб Уигэмни чақиринг.

У чиқиб кетиши биланоқ кабинетга қирқларга борган, анча-мунча тўлишган, бироқ нимадандир қаттиқ безовта бўлгандай, асабий бир киши кириб келди. У кўринишидан

эзилган ва ичидан пишган одамга ўхшар, шунинг учун ҳам гўё бошига яна қандай ташвиш тушаётганини билиш пайида атрофига синчиклаб ва гумонсираб қарарди. Бошини кўтармаганидан ҳамсухбатига қарамасликни маъқул билганга ўхшарди.

– Уигэм, – деди буйрук охангида кичик Грифитс, – бу Клайд Грифитс, бизнинг қариндош бўлади. У ҳақда сизга гапирганим эсингиздами?

– Ҳа, сэр.

– Бўлмаса, биринчи навбатда, уни ишлов бериладиган цехга жойлаштириш керак. Сиз унга нима иш қилиши кераклигини кўрсатинг. Кейин эса миссис Брейли қаердан хона топа олиши мумкинлигини айтсин. (Буларнинг бари бундан бир ҳафта олдин ҳал бўлиб, Уигэмга айтилган бўлса ҳам, Гилберт гўё ҳозиргина ҳал қилгандай гапирарди.) Табелчи ҳам унинг номини рўйхатга киритсин. У эртадан бошлаб ишга тушади. Тушунарлими?

– Ҳа, сэр, – Уигэм эҳтиром билан эгилди. – Шунинг ўзими?

– Шу, – деди Гилберт такаббуруна. – Сиз Уигэм билан бирга борасиз, жаноб Грифитс. Сизга у ҳаммасини тушунтиради.

– Кетимдан юришингизни сўрайман, жаноб Грифитс, – Уигэм амакиваччаси Клайдни назар-писанд қилмаганига ҳам эътибор бермай, катта эҳтиром билан айтди. Клайд Уигэмнинг кетидан кабинетдан чиқаркан, буни ўзича кўнгилдан ўтказиб қўйди.

Гилберт ўша захотининг ўзида қоғозлари ёнига қайтаркан, бошини чайқаб қўйди. У Клайд ақл бобида улкан меҳмонхонадаги дастёрларнинг биронтасидан ҳали ортиқ эмас, деган фикрга келганди. Бўлмаса, бу ерга нимага ҳам келарди? «У қайси ишни мўлжаллаяпти, – дерди ичида Гилберт, – нималарга эришмоқчи, шунисини билсам бўларди».

Клайд эса Уигэмнинг орқасида кетаркан, жаноб Гилберт Грифитсга маза-да, деб ўйларди. У хоҳлаган пайтида ишга келиб-кетса керак. Идорага кеч келиб, эрта келиб, бу ажойиб

шаҳарнинг қасридадир бўлган қиёмат уйда ота-онаси ва сингиллари билан истиқомат қилса керак. Гилбертнинг амакиваччаси, бой Сэмюэл Грифитснинг жияни бўлган ўзи эса ҳозирда бу фабрикадаги энг паст ишни адо этгани боряпти.

Клайд шундай бўлса ҳам, жаноб Гилберт Грифитснинг кабинетидан чикиб, унинг кўзидан нари кетганидан кейин улкан корхонанинг кўриниши ва шовқинидан лол қолганидан, буларни унутди-қўйди. Клайд ҳозиргина ўтиб борган шу қаватдаги улкан идоранинг нарёғида бошка каттароқ жой бўлиб, унда жавонлар қатор-қатор қилиб қўйилганди. Уларнинг орасида кенглиги беш футдан ошмаган ўтадиган жой қолганди. Жавонларга катта-кичиклиги турлича бўлган ёқалар солинган мўъжаз қоғоз қутилар қўйилган бўлиб, уларнинг ёнига дам янги-янги қутилар келиб турар (уларни кенг ёғоч аравачаларда болалар ташиб келишарди), дам жавонларни бу ерда ишлайдиганлар бўшатиб қўйишарди. Улар олдиларидаги кичкина аравачаларни аста туртиб, буюртмаларни ҳужжатларнинг нусхаларига қараб текшириб боришарди.

– Сиз, ёқалар фабрикасида сира ишламаган бўлсангиз керак, жаноб Грифитс? – деб сўради жаноб Уигэм. Гилбертнинг назаридан кутулганидан кейин унга сал жон кирганди.

– Йўқ, – Клайд тез жавоб қайтарди, – шу чоғгача бунақа жойда сира ишламаганман.

– Бутун ишлаб чиқаришни аста-секин ўрганмоқчисиз, шекилли? – гапида давом этди Уигэм.

У узун йўлакдан илдам юриб бораётган бўлса ҳам, Клайд у ҳамма ёқни айёрона кузатиб кетаётганини сезди.

– Ҳа, мен бу ишни ўргансам дегандим, – жавоб қилди Клайд.

– Гарчи кўпинча бу ерда ўрганадиган нарсанинг ўзи йўқ дейишса ҳам ва шундай кўринса ҳам, бу ишни ўрганиш осон эмас.

Жаноб Уигэм яна битта эшикни очиб, қоронғи вестн-

бюлдан ўтди-да, янги жойга кирди. У ерда ҳам жавонлар бўлиб, жавонларда оқ газламалар ўрами кўзга ташланарди.

– Ишлов бериладиган цехдан иш бошлайдиган бўлганингиздан кейин манави иморатга эътибор беринг, – деб маслаҳат берди жаноб Уигэм Клайдга. – Бу ерда ёқалар ва уларга астарлар бичиладиган материал сақланади. Ўша бўлаклар дона дейилади. Бу ердан уларни подвалга юбориб, аввало, ишлов берамиз. Мабодо шойи ёки ип газламадан асли қандай бўлса, ўша ҳолида ёқа бичадиган бўлсак, ювганда киришиб кетади. Шу вайдан ёқа бичилгунга қадар газламани сувга солиб, қуритиб оламиз, айтгандай, буни ўзингиз ҳам кўрасиз.

Жаноб Уигэм олдинда тантанавор қадам ташларкан, Клайд бу одам уни сира ҳам оддий хизматчилардан бири деб фахлламаётганини яна бир марта сизди. Унинг доимо «мистер Грифитс» дейиши, Клайднинг ишнинг ҳамма амалий томонини ўрганиб олишини гумон қилаётгани ва газламаларни дона деб батафсил тушунтиришидан Клайдга гарчи кўп бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, унча-мунча ҳурмат кўрсатиш керак, деб ҳисоблаётганига ишонч ҳосил қиларди.

Клайд буларнинг бари нима маънони билдираркин, деб хаёл сурганича Уигэмга эргашиб бораркан, орадан кўп ўтмай, учинчи вестибюлдан бу ерга тушиб келадиган зинапоядан тушиб, улкан подвалга киришди. Бу ерда тўрт қатор узунасига кетган электр чироклар ёруғида Клайд фаянсдан ясалган улкан идиш ва новларни кўрди. Улар узунасига қатор қўйилганди. Улар иссиқ сувга тўла, шекилли, Клайд юқорида кўрган ўша газламалар «дона»си шу идишларда бўқтирилар, тепага буғ кўтарилгани кўтарилганди. Идиш ва новларнинг ўнг ва сўл томонида ҳаракатланувчи сим тўрли қуритгич бўлиб, узунасига 150 футча келарди. Қуритгичнинг ёнидан буғли труба ўтар, ораликлардаги махсус валикларга ҳўл газлама «дона»лар салқитиб ташлаб қўйилганидан чеккалари тафтли трубага текканидан қурий бошларди. Валиклар аста-секин айланганидан газлама шу тариқа подвалнинг у бошидан бу бошига ўтарди. Шу вайдан ҳаракатда

бўлиб, куриштиш учун салқитиб қўйилган шойини автоматик тарзда силкитиб, газлама доналарини кунботар томон силжитаётган темир қисмларнинг шовқини ва ғижирини кулоқни батанг қиларди. Силжиш пайтида куриган газлама охирига бориб, яна автоматик равишда баҳайбат мокиларга ўраларди. У ерда турган ёш ишчи эса мокилардан тайёр бўлган газлама «дона»ларни оларди. Бу пайтда Клайдга тенгкур бошка ишчи эса подвалнинг кунчиқар томонида нам газлама «дона»сининг бир учини ҳаракатдаги илмоқларга маҳкамлаб, куригичга текис тушишини кузатарди. Куригичдан бир «дона» газлама олиниши билан илмоқларга бошқаси маҳкамланарди.

Подвалнинг ўртасида, ҳар жуфт катта идиш оралиғида айланиб турган баҳайбат сепараторлар¹ ёки газламанинг сувини сиқиб оладиган курилмалар бўлиб, шойилар идишларда камида бир кеча-кундуз бўкиб ётганидан кейин олиб, уларга солинарди. Газламанинг сувини сиқиб оладиган механик курилмалар керакли намни (машинанинг айланиш куввати етгунча) тортиб олишар, «дона»лар ўшандан кейингина буткул куриштиш учун ёйиб қўйиларди.

Клайд аввалига бу иморатнинг жисмоний хусусиятларини: шовқинни, ҳароратни, буғни, машиналар ёнида турган кишилар ва болаларнинг қаттиқ ишини кўрди. Ишчиларнинг ҳаммаларида енгсиз қўйлак, камарли эски шим ва яланг оёқларига резинка пошнали ва парусиндан² тикилган туфли кийиб олишганди. Бу ердаги сув, ҳарорат ва намлик одамларни шундай кийинишга мажбур қилганлиги кўриниб турарди.

– Ишлов бериладиган цех мана шу, – деб қўйди жаноб Уигэм ичкарига кирганларида. – Тўғри, бу ер бошка цех сингари шинам эмас, аммо ишлаб чиқариш жараёни худди шу ердан бошланади. Сўнг: «Кемерер!» – деб кимнидир чақирди у.

¹ Сепаратор (лотинча: separator – ажраткич) – газдан суюқ ёки қаттиқ зарраларни, суюқликдан қаттиқ зарраларни ажратиш, аралашмаларни таркибий қисмларга ажратиш учун мўлжалланган аппаратларнинг умумий номи

² Парусин – канопадан тўқилган пухта ва пишқ мато.

Пастроқ бўйли, чорпахилдан келган, кенг кўкракли, семиз юзи рангпар, қўллари бақувват, исқирт шими ғижим-ланиб кетган, эгнига енгсиз катак қўйлак кийган киши уларга яқинлашди. Уигэм ўзини Гилбертнинг кабинетида қандай тутган бўлса, бу киши ҳам Уигэмнинг олдида ҳар нарсага тайёрдай эгилиб турарди.

– Бу киши – Клайд Грифитс, Гилберт Грифитснинг амакиваччаси бўлади. Бу ҳақда сизга илгариги ҳафтада айтганим эсингиздами?

– Ҳа, сэр.

– У аввалига шу ерда ишлайди. Эртага эрталабдан ишга тушади.

– Хўп бўлади, сэр.

– Унинг номини табелга киритинг. У одатдаги соатларда ишлайди.

– Хўп бўлади, сэр.

Жаноб Уигэм бошини баланд тутиб, кескин ва қирқиб-қирқиб гапирарди. Унинг шу пайтгача бунақа гапирмаганлиги ҳам Клайднинг назаридан четда қолмади. Жаноб Уигэм энди бўйсунувчига эмас, балки бошликка ўхшарди.

– Бу ерда иш етти яримда бошланади, – жаноб Уигэм Клайдга ўгирилиб, гапида давом этди. – Бироқ одамлар кийиниб олиб, машиналар олдига боришга улгуриш учун ҳеч бўлмаганда ўн минут олдин келишади. Ҳозир эса иста-сангиз, жаноб Кемерер эртага нима иш қилишингиз кераклигини кўрсатади. Бу анча вақтингизни тежайди. Иста-сангиз, эртагаликка қолдиришингиз ҳам мумкин. Бунинг фарқи йўқ. Яна шундай гап. Тахминан беш яримда асосий дарвозага келсангиз, ўзингиз биласиз, телефонистка ўтирадиган жой, мен у ерга миссис Брейлини юбораман. У сизга қаердан хона олишни кўрсатади. Ўзим ўша пайтда бўлолмайман, телефонисткадан миссис Брейлини сўрасангиз бас, топиб беради. Ҳозир эса кетмасам бўлмайди, – у шундай дея қўшимча қилди-да, хайр дегандай бош ирғаб, илдам эшик томон кетди.

– Сиздан бсҳад миннатдорман, жаноб Уигэм... – Клайд

унинг кетидан шундай деганича қолди.

Уигэм жавоб ўрнига сертомир қўлини силкиб, улкан идишлар оралаб, эшикка қараб юрди. У ташқарига чиқиши билан жаноб Кемерер ҳамон асабийлашган ҳолда эхтиром билан тушунтиришга киришди:

– Ишингиз масаласида хотиржам бўлаверинг, жаноб Грифитс. Фақат юқоридан газламалар ташиб тушиш керак бўлади, бу ишни эртага бошларсиз. Бирок, агар иложи бўлса, эскироқ костюм кийиб келганингиз маъкул. Бунақа кийим бу ерга тўғри келмайди, – у шундай дея Клайднинг ҳар ҳолда қиммат бўлмаса ҳам, жуда чиройли костюмига қаради.

Кемерернинг Клайдга муомаласида бундан олдинроқ Уигэмнинг унга қилган муомаласидаги сингари ишончсизлик ва тортинчоқлик, ўта эхтиром ва қандайдир гумонсираш сезилиб турар, бу ҳол вақт ўтиши билан аёнлашиши мумкин эди. Чамаси, Грифитс бўлишда гап кўп экан. Клайд фабрика эгаларига амакивачча бўлиб, семиз кариндошларига ёқинқирамай турганига қарамай, фабрикадагилар назарида катта одам эди.

Клайд шу чоғгача не-не орзулар кучоғида амакисининг фабрикасини хаёлида бутунлай бошқача тасаввур қилиб юрганидан, бу подвални кўрганидаёқ тутакиб кетаёзди. У бунақа жойда ишлайман, деб ўйламаган, бу ерда ишлаётган кишилар эса кўзига «Юнион Лиг» ёки «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасидаги кишиларга қараганда кўпол ва нўнок кўринишарди. Ҳаммасидан ҳам улар Клайднинг кўзига эзилган, ичидан пишган, нодон, хуллас, машинага айланиб кетгандай кўринишарди! Клайд жаноб Уигэм билан бу ерга кириб келганида ишчилар ўзларини улар томонга қарамаётгандай қилиб кўрсатишаётган бўлсалар ҳам, амалда гумонсираб ва шубҳаланиб кузатишаётганини пайқаганди. Бунинг устига, Клайд уларнинг энгиллари хароблигини кўрганидан кейин фабрикада ишлаб, дурустроқ бўламан, деган орзуси чилпарчин бўлаёзганди. Унинг ҳеч бир ҳунар ўрганмай, юқоридаги идорада ишлай олмаслиги ўзининг назарида катта мусибат эди.

У Кемерерга эргашиб борар, Кемерер эса газлама бўлак-лари кечаси идишларда бўктириб қўйилиши, унинг сувини сикадиган қурилма ва қуритгичлар қандай ишлашини тунтирарди. Шундан кейин у Клайдга, энди бўшсиз, деди.

Соат уч бўлганди. Клайд яқинроқдаги эшикдан кўчага чиқиб олди-да, бу улкан корхонага ишга жойлашганлиги билан ўзини табриклади. Бироқ у ўз меҳнати билан жаноб Кемерер билан жаноб Уигэмни мамнун қила олармикин? Мамнун қила олмаса нима бўлади? Буларнинг барига бардош бера олмаса-я? Бу иш унча енгил эмас. Начора, дерди у ичида, бу ёғи бўлмаса, Чикагога ёинки Нью-Йоркка қайтиб, бирорга иш топиб олар-ку!

Сэмюэл Грифитс нимага уни қабул қилишни ўзига лозим кўрмади? Гилберт Грифитс нима учун унга ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатади? Миссис Брейли деган аёл ким ўзи? Бу ерга келиб, тўғри иш қилганмикин ўзи? Бу ерга келишга келди-ю, амакисининг оиласи унга ёрдам кўлини чўзишни истармикин?

Клайд ана шу хаёллар билан банд бўлганича Ривар-стритдан гарб томонга юриб, кейин қандайдир кўчадан шимолга бурилди. Бу ерда хилма-хил корхоналар -- тунука, тўқима буюм ва гилам фабрикалари ва чангютар машиналарнинг катта заводи бор эди. Клайд ниҳоят шу чоғгача Чикагода ҳам, Канзас-Ситида ҳам кўрмаган шундай вайроналарнинг устидан чиқиб қолди, бу манзарадан унинг жаҳли чиқиб, эзилиб кетди, нега деганда, бу ердаги нарсаларнинг бари қашшоқлик, одамларнинг кўполлиги ва аянчли ижтимоий ахволдан дарак бериб, кўзига камбағаллик ва бахтсизлик тимсолидай туюларди. Шунинг учун ҳам тезда оркасига бурилди. Могаук дарёсининг кўпригидан ўтгандан кейин ўзини бутунлай бошқача жойда кўрди. Чунки бу ерда ҳам то фабрикага етгунча кўриб оғзи очилиб қолаёзган уйларга ўхшаган иморатлар бор эди. Клайд шундан кейин эрта-лаб ўзи завқ билан томоша қилган ва иккала томонига дарахтлар экилган чиройли кўчага чиқди: кўчанинг биргина кўринишиданок бу ерда Ликургнинг манаман деган одамла-

ри туриши якқол сезиларди. У кенг бўлиб, яхшилаб тош терилган, иккала томонида данғиллама уйлар кўзга ташланарди. Шунда Клайднинг хаёлига амаким шу ерда турса керак, деган фикр келганидан, кўчада кимлар тураркин, деб ҳам қизиқиб қолди. Кўчадаги алоҳида-алоҳида тушган уйларнинг деярли ҳаммаси француз, итальян ва инглиз архитектурасининг энг яхши намуналаридан андаза олганлигини Клайд ҳали тушунмасди.

Клайд бу уйларнинг катталиги ва чиройлилигидан завқланиб, тобора илгариларди. У одамларнинг бойлигини тасдиқловчи бу уйлардан чуқур ҳаяжонда бўлганидан ўзидан ўзи амаким қаерда тураркин, деб сўрарди. Амакиваччаси бўлган Гилберт ҳар куни эрта билан ана шундай уйларнинг биридан жуда кеккайиб чиқиб келса керак-да.

Клайд данғиллама уйлардан бирининг олдида тўхтади. Уйнинг теварагига дарахтлар экилиб, йўлкалар қилинган, гарчи гуллар ҳали кўринмаса ҳам, гулхоналар килиб қўйилганди. Ҳовлининг ичкарасида катта гараж, уйнинг чап томонида фаввора ва ўртада қўлида оккуш кўтариб турган боланинг ҳайкали, ўнгда эса тозилар қувиб келаётган кийикнинг чўяндан қуйилган ҳайкали кўринарди. Клайд кўҳна инглиз услубида қурилган бу иморатнинг салобатига қойил қолиб, донг қотиб қолди. Шу пайтда ёнидан ўрта ёшлардаги хароброқ кийинган, чамаси, касби ишчи бўлган бир киши ўтиб қолувди, ундан:

– Жаноб, бу уйда ким туришини билмайсизми? – деб сўради.

Йўловчи ҳам шундай жавоб қилди:

– Нега билмас эканман! Сэмюэл Гриффитс туради. Унинг дарёнинг нариги бетида ёқа ишлаб чиқарадиган каттакон фабрикаси бор...

Клайд шунда устидан худди совуқ сув қуйилгандай сесканиб кетди. Амакисининг уйи-я! Данғиллама ҳовлиси-я! Демак, гаражнинг олдида унинг автомобили турган экан-да. Очик дарвозадан эса яна бошқаси кўринарди.

Шунда Клайднинг ёш, очигини айтганда, ҳали ҳеч нима-

ни билмаган ва кўрмаган кўнгли гул, чироклар, атир ва мусикага киши рўпара бўлгандаги сингари ҳисга тўлди. Нақадар чиройли! Нақадар дабдаба! Амакисининг бундай яшаши оиласидагиларнинг бирортасининг ҳам тушига кирмаганди! Бунинг ажойиблигини кўрмайсизми! Унинг ота-онаси эса жуда ҳам бахтсиз ва камбағал эди, улар hozir ҳам Канзас-Сити ёки Денвер кўчаларининг бирортасида воизлик қилиб юришгандир, албатта. Улар миссиянинг бошликлари ҳисобланишади тагин! Клайдни гарчи амакисининг сўхтаси совук ўғлидан (у ҳам фабрикада) бўлак бирорга жигари бормисан, демай парвойи фалак ҳолда фабрикадаги энг қора ишга тикишган бўлса ҳам, кайфияти тетик, димоғи чоғ эди. Нафсиламрини айтганда, у ҳам Грифитс, Ликургдаги манаман деганларнинг амакиваччаси ва жияни, нимаики бўлганда ҳам энди уларнинг кўлида ишларди-да. Бу эса унинг келажаги шу чоғгача умид қилиб келган нарсаларидан ҳам зўр бўлажagini кўрсатмайдими? Грифитслар деганда бу сўзнинг бу ерда-ю Канзас-Ситида ёки айтайлик, Денверда қандай жаранглаши эсга олинса бас. Буларнинг бир-биридан кескин тафовути кишини тонг қолдиради! Бироқ бунинг, иложи борича, исини чиқармаслик керак. Клайд шунда яна маъюс тортиб қолди. Бу ерлик Грифитслар, яъни амакиси билан унинг ўғли ёки дўстлари ва хизматчиларидан бирортаси ота-онаси ва ўзининг ўтмишини суриштириб қолса, нима бўлади? Қандай даҳшат! Канзас-Ситида бола нобуд бўлганини билиб қолишса-я! Ота-онасининг хароблиги, Эстанинг сири ошқора бўлса-я! Шунда Клайднинг яна қовоқ-тумшуғи осилиб, армонлари сўнди. Қариндошлари сирини пайқаб, сезиб қолишса, ҳоли нима кечади?!

О, бемаънигарчилик! Клайд, пировардида, ким ўзи? Нима деган одам, ахир? Бу ерга нимага келганлигини билиб қолишса, бу хашаматли оламдан у нима ҳам кута оларди?

Клайд изига қайтди. У эзилган, ўзига ўзи хунук кўриниб кетган, нега деганда, ўзини бир йўла бутунлай бўлмағур одам деб ҳис қилаётган эди.

VI БОБ

Клайд ўша куни миссис Брейли кўмагида ижарага олган хона ўзининг кўриниши ва олислиги билан амакиси турадиган кўчадан анча-мунча нарида бўлган Торп-стрит кўчасида эди. Орадаги тафовут Клайд ўзини Сэмюэл Гриффитснинг яқин кишиси деб ҳовлиқиб кетмаслиги учун босиброқ туришга етарли эди. Бу ердаги уйлар кўримсиз, жигарранг, кулранг ёки кўнғир рангларга бўялган, барини ис босиб, шарти кетиб, парти қолганди. Дарахтлар қиш шамолида яланғоч туришса-да, ҳар ҳолда, чанг ва тутунга ўчакишиб, янги ҳаёт – май гули ва барг ваъда қилгандай кўринишарди. Клайд миссис Брейли билан ана шу кўчага буриларкан, ғамгин ва кўримсиз кишилар тўдасига кўзи тушди. Улар дарёнинг нариги бетидаги турли фабрикаларнинг ишчилари бўлиб, эркаклар, қизлар ва миссис Брейлига ўхшаган қари қизлардан иборат эдилар. Керакли уйнинг эшигида Клайд билан миссис Брейлини жигарранг кўйлагининг устидан тон-гоза этак тутиб олган ва унча мулойим бўлмаган аёл қаршилаб, учинчи каватдаги бирмунча кенг ва яхшилаб жиҳозланган хонага олиб чиқиб: «Ижара ҳақи овқатсиз тўрт доллар, овқати билан етти ярим доллар», – деди. Миссис Брейли: «Бу пулга бундан яхши жой топилмайди», – деганидан кейин, Клайд рози бўлди. У миссис Брейлига миннатдорчилик билдириб, шу ерда қолди ва орадан кўп ўтмай, мол омборларининг ва фабрикаларнинг бир талай хизматчилари каторида дастурхонга ўтирди. Бундай одамлар билан у олдинга Чикагода «Юнион Лиг» клубидаги энг яхши шароитга дуч келмасидан олдин «Полина-стрит»да бирга ишлашган эди. Клайд тановулдан кейин Ликургнинг марказий кўчаларини айланаркан, кўринишларидан кимликларини билиб бўлмайдиган талай ишчиларни кўрди. Бу кўчаларнинг кундузги кўринишига қараб, оқшомда уларни шунақа оломон босиб кетади деб, сира ҳам ўйламаганди. Бу ерда турлича миллатга ва тоифага мансуб бўлган қизлар ва йигитлар, кишилар ва аёллар бўлиб, улар орасида америкаликлар,

поляклар, всенгерлар, французлар ва англизлар бор эди. Ҳаммаларининг бўлмаса ҳам, кўпчилигининг ўзларига хос бўлган нодонлик, маънавий ва жисмоний кўполлик ёки дидсизлик, ҳаракатсизлик ва қўрқоқлик сингари хусусиятлари сезилиб турарди. Буларнинг бари бугун Клайд тўқнашган қўйи оламга мансуб эканликларининг белгиси эди. Шунга қарамай, Уикиги авенюга яқинроқ баъзи бошқа кўчалар ва магазинларда ўзга тоифадаги, ясан-тусан қилган қувнок қизлар ва йигитларни учратди. Булар, шубҳасиз равишда дарёнинг нариги соҳилидаги турли корхоналарнинг идора хизматчилари эдилар.

Клайд шаҳарда саккиздан то ўнгача айланиб юрди. Соат ўн бўлганда гўё аниқ келишиб қўйилгандай, оломон сийраклаша бошлади, энг гавжум кўчалар ҳам ҳувиллаб қолди. Клайд кўрганларини ҳар қадамда Чикаго ва Канзас-Ситида кўрганларига солиштирарди. (Ретерер ҳозир уни, амакисининг уйи ва фабрикасини кўрганда борми, жуда оғзи очилиб қоларди-да.) Ликург, эҳтимол, мўъжазгина бўлганлиги учун ҳам Клайдга ёқиб қолди. Унга чиройли, чироклари порлаб турган ва кўринишидан маҳаллий давралар ҳаётининг маркази бўлган «Ликург» меҳмонхонаси, почта биноси, тепаси найзали черков ва автомобиллар кўрғазмасининг ёнидаги эски кабристон, кўчаларда ҳингиллашиб юрган ёшлар ҳам хуш келди. Буларнинг ҳаммасида ёшлик олови ва умиди ҳукмронлик қилиб тургандай эди... Ёшлик олови ва умиди оламдаги бунёдкорликдан иборат ҳар қандай фаолиятнинг негизидир. Клайд шунинг учун ҳам ахири Торстритдаги хонасига қайтиб келганида шаҳарни ёқтириб қолган ва шу ерда қолаётганидан хурсанд эди. Уикиги авенюнинг гўзаллигини айтмайсизми! Амакисининг фабрикаси катталиг-чи! Кўчаларда кўҳликкина, шаддод қизлар кўплигини кўрмайсизми!

Шу орада Гилберт Грифитс (отаси иш билан Нью-Йоркка кетган, буни Клайдга айтишга бўйни ёр бермагани) онаси билан опа-сингилларига Клайдни кўрганлигини ва у гарчи гаплашганда одамни зериктирмаса ҳам, кўпчиликка

караганда кўримсизроқлигини айтиб беришга қарор қилди. Клайд келган куни Гилберт уйга беш яримда қайтиб, Майрага кўзи тушганида шунчаки:

– Бугун чикаголик қариндошимиз кўринди, – деб кўйди.
– Шунақами? – деди Майра. – Ўзи қанақа экан?

Отаси Клайдни тарбия кўрган ва маънили йигит деганидан Майра унга қизиқиб қолганди. Бунинг устига, Майра Ликургни, отасининг фабрикаси сингари корхона-лардаги ишчиларнинг иш шароитлари ва яшаш имконият-ларини билганидан, «Клайд нега бу ерга келди?» деб боши қотиб ҳам юрганди.

– Унинг ҳеч ваҳимали жойи йўқ, – жавоб қилди Гилберт.
– Анча ўсган ва ақлигина кўринди, аммо катта корхонада ишлаш учун ҳеч қанақа тайёргарлиги йўқлигини ўзи бўйнига оляпти. Меҳмонхонада ишлайдиган йигитчалардан сира ҳам фарқи йўқ. Менимча у, ҳаётдаги асосий нарса кийинишдан иборат, деб ўйлайди. Оч жигарранг костюм, жигарранг галстук ва шунга мос шляпа ва жигарранг бошмоқ кийган экан. Галстуги ҳаддан ташқари оч, кўйлаги йўл-йўл оч би-нафша рангида; бунақа нарсалар бундан уч-тўрт йил олдин расм эди. Бунинг устига, костюмининг бичими ҳам хунук. Ҳозир ўзи шу ерда бўлганидан кейин бирор нарса дейишни ҳам истамайман, ҳали бу ерда қолиш-қолмаслиги ҳам номаълум. Туриб қолиб, ўзини бизнинг яқин қариндошимиз деб кўрсатиш кўйига тушиб қолса, ўпкасини сал босиб кўйишга тўғри келади ёки икки оғиз бир нарса деб кўйишни дадамга маслаҳат бераман. Умуман айтганда эса ундан цех бошлиғига ўхшаган одам чиқиши мумкин... Кейинчалик уни, эҳтимол, савдо агенти қилиш ҳам мумкин бўлар. Шундай бўлса ҳам, унинг нега бу ерга келганига ақлим ҳайрон. Эҳтимол, дадагинам унга бу ерда бирор нарсалик бўлиш машаққатлигини яхшилаб тушунтирмагандир. Бирор нарсалик бўлиш учун эса камида чинакам афсунгар бўлмоқ лозим.

Гилберт катта каминга тесқари қараб турарди.

– Ҳа, бироқ сен яқинда ойим унинг отасини гапирганда бормидинг? Отасининг иши ҳеч юришмаган экан. Эҳтимол,

дадам Клайд фабрикага ярайдими-йўқми, барибир, унга қарашишга жазм этгандир. Дадам, бобомиз Клайднинг отасига нисбатан адолатсизлик қилган деб ҳисоблар экан, буни ойимдан эшитдим.

Майра жим колди. Гилберт эса бу шамани ойисидан ўзи ҳам илгари эшитганидан унга аҳамият бермасликни маъқул билди.

– Хўш, бунинг менга унча алоқаси йўқ. Демак, у бирор нарсага яраши ё ярамаслигидан қатъи назар, истаса, фабрикада колдираверади. Йўқса унинг ўзи доим ҳар бир цехга уқувли одамлар керак, ортикча юкларни улоктириб ташлаш керак, деб юарди.

Гилберт кейинроқ онаси билан Беллани кўриб, уларга ҳам Клайднинг келгани ва у ҳақдаги фикрини боягидай қилиб баён қилди. Миссис Грифитс ух тортиб қўйди. Грифитслар оиласи Ликургдай шаҳарчада шунчалик иззат-ҳурматга эга бўлганидан кейин уларга кариндош бўлиб, фамилияларида юрадиган ҳар қандай одам ниҳоягда эҳтиёткор бўлиши, ўзини тута билиши, майл ва қарашлар ҳам шунга яраша бўлиши керак эди-да. Эри бу талабларнинг бирортасига ҳам жавоб беролмайдиган бу йигитни олдириб келиб, эҳтимол, унча аклли иш қилмагандир.

Белла эса акасида Клайд ҳақидаги гапларни эшитаркан, унча ишонмади. У Клайдни танимаса ҳам, Гилбертни билар, унинг биров бинойидек бўлса ҳам, унда йўқ кусурларни жуда осонгина топа олиши ҳам маълум эди. Белла тамадди қилиб ўтиришганида, акасида Клайд шаънига яна у-бу гапларни эшитганидан кейин, унга деди:

– Дадам истасалар борми, уни фабрикада, барибир, колдириб, жойлаштириб ҳам қўядилар, билиб қўй!..

Гилберт бу сўзларни эшитганида, бамисоли шапалоқ егандай баъшараси бужмайиб кетди. У отасининг фабрикасида ўзининг обрўсини жуда эҳтиёт қилганидан, уни тобора мустаҳкамлаб, ошириш пайида бўлар, синглиси эса буни яхши биларди.

Клайд эса эртасига эрталаб фабрикага келганида, исм-

шарифи билан ташки кўриниши жаноб Гилберт Грифитсга ўхшаб кетиши ўзига хос имтиёз эканлигини ва буни шу чоғ-гача чинакамига баҳоламаганлигини пайқади. У фабрикага яқинлашганида 1-эшикнинг қоровули хайрат билан унга қараб қолди.

– Сиз, жаноб Клайд Грифитс бўласиз-а? – деб сўради у.
– Жаноб Кемерерда иш бошлайсиз-а? Шундай, шундай, биламан. Хув анави одам сизга табель беради, – у шундай дея бадқовоқ ва басавлат чолни кўрсатди. Клайд кейинчалик бу чолни «кекса Жефф» дейишларини билиб олди. У ўша бинонинг ичкарасидаги текширув соати олдида туриб, табель тарқатар ва тегишли белги қўйилгандан кейин соат етти-ю ўттиз билан қирқ минутнинг орасида қайтариб оларди.

Клайд унинг олдига яқинлашиб, деди:

– Менинг исмим Клайд Грифитс, пастда жаноб Кемерернинг қўлида иш бошлайман.

Чол шунда ажабланиб, деди:

– Ҳа, албатта, эшитаман, сэр. Демак, сиз жаноб Грифитс экансиз-да? Кемерер кеча менга сизни айтувди. Сизнинг номерингиз етмиш бир. Сизга мен жаноб Дювенининг эски номерини бераман.

Клайд ишлов бериладиган цехнинг зинасидан тушиб кетаркан, кекса табелчи яқинроққа келиб қолган қоровулга хитоб қилди: – Бу йигитнинг жаноб Грифитсга жудаям ўхшашлигини қара-я! Худди ўзгинаси! Сенингча, у ким – биродарими ё қариндошими?

– Ҳсч нима билмайман, – жавоб қилди қоровул. – Илгари мутлако кўрмагандим. Нима бўлганда ҳам, ўша оиладан эканлиги кўришиб турибди. Мен олдинга уни жаноб Гилберт деб ўйлабман. Фуражкамни бошимдан оламан деб турганимда, қарасам бу экан.

Клайд ишлов бериладиган цехга кираётганида, Кемерерни кўрди. У кечагидай сертавозс ва мужмал эди. Нега деганда, Кемерер ҳам Уигэмга ўхшаб, Клайднинг фабрикадаги мавқеи қанақалигини билолмай хуноб эди. Тўғри, Кемерер ҳам бор гапни Уигэмдан эшитган, Гилберт Клайдга

алохида, енгилроқ ёки анча оғирроқ шароит яратиш хусусида бир оғиз ҳам сўз айтмаганди. Аксинча, жаноб Гилберт шундай деганди: «У ҳам бошқа хизматчилар сингари ишлаши керак. Ҳеч қанақа енгиллик-пенгиллик йўқ». Шундай бўлса ҳам, Уигэмга Клайдни таништираётганида: «Бу менинг амакиваччам, ишимизни ўрганмоқчи», – деб кўйган, шу гап-нинг ўзи, Клайд бу ерда кўп бўлмайдди, ишлаб чиқаришнинг ҳаммасини ўрганиб олгунича цехдан цехга ўтади, дегани эмасмикин? Уигэм шунинг учун ҳам Клайд чиқиб кетганидан кейин, Кемерер ва бошқа бир нечта хизматчиларга бу хўжайиннинг одами эканлигини шипшитиб кўйганди, шунда улар то Клайднинг фабрикадаги мавқеи ойдин-лашгунча кулоқни динг қилиб туришга қарор қилишди.

Клайд эса уларнинг эгилиб-букилаётганларини кўрганидан кейин руҳи кўтарилиб, беихтиёр равишда, амакимнинг ўғли қанақа муомала қилишидан қатъи назар, бу – яхши аломат, амакимнинг бўлажак марҳаматидан дарак бераётир, деган хаёлга борди. Шунинг учун ҳам Кемерер унга ишингиз унча оғир эмас, ҳозирча кўп ишламайсиз, деб тушунтирганида, унинг гапига пича виқор билан кулоқ солди. Кемерер эса баттар эгилиб-букила бошлади.

– Энди сиз шляпангиз билан пальтоингизни манави ердаги шкафчалардан бирига илиб кўйинг, – Кемерер мулойимлик ва ҳатто такаллуф билан гапида давом этди. – Кейин эса анави аравачани олиб, биринчи каватга чиқасизда, бир неча ўрам газлама олиб тушасиз. Уларни қаердан олишни кўрсатиб беришади.

Клайд учун қизиқарли, бироқ сермашаққат кунлар бошланди. Гоҳо у чоршанба куни ишлашга одатланмаганидан ва ҳозирги мавқеидан ҳайрон бўлиб, ваҳимага ҳам тушарди. Фабрика атрофида уймалашаётган кишилардан унга ўрток чикиши кийин эди. Уларнинг бари ақл жиҳатидан дастёр болалардан, аравакашлардан ва меҳмонхона нозирларидан настрок туришарди. Клайд бу кишиларнинг бесўнақай, жисмоний ва ақлий жиҳатдан дағалликларини биларди. Улар энг

паст разрядли ишчилардек кийинишар, ташки кўринишлари хаёлларига ҳам келмайдиган кишиларгина шу алпозда юришар, уларнинг бутун фикри-зикри ишда ва тирикчиликнинг жуда қийинлигида бўларди. Бундан ташқари, ишчилар Клайднинг кимлиги ва унинг бу ерда пайдо бўлганлиги ўзларининг аҳволларига қандай таъсир қилажагини билмаганликларидан унга ишонқирамай ва гумонсираб қарашарди.

Тўғри, орадан икки ҳафта ўтиб, Клайд фабрика раҳбарияти раисининг жияни ва секретарининг амакивач-часи эканлиги, бундан чиқди, унинг қора ишчилар орасида узоқ қолмаслиги маълум бўлганидан кейин ишчилар унга бошқачароқ муомала қилиша бошлади. Бироқ энди Клайдга эгилиб-букилишар, уларнинг бадгумонликлари ва ҳасадгўйликлари ҳам бошқача тусга кирганди. Кўйинг-чи, Клайд бунақа шароитда ишчиларга яқин эмасди ва бўлолмас ҳам эди-да. У ишчиларга мулойимгина жилмайиши мумкин бўлса ҳам, барибир, уларнинг тепасида турганлар билан тили бир эди-да. Ишчилар, жили курси, шундай деб ўйлашарди. Клайд уларнинг назарида, бадавлат ва олий синфнинг бир бўлаги, ҳар бир камбағал эса бунинг нима эканлигини биларди. Камбағаллар эса доимо бирга бўлишлари керак.

Клайд ўз ҳолича нонуштасини тамадди қилар экан, ўз навбатида, бу одамларнинг унга зерикарли ва кизиғи бўлмаган нарсаларга – подвалга келаётган газламаларнинг сифати-га, унинг вазнидаги ёхуд сифатидаги айрим майда нуқсонларига, кейинги йигирма «дона» газлама олдинги ўн олтита-сига нисбатан унча киришмаганлигига, ёхуд «Крэнстон компанияси» шу ойда ишчилар сонини камайтирганига, «Энтони компанияси» эса шанба куни ўтган йилдагидек майнинг ўртасида эмас, балки 1-июндан бошлаб қисқа иш куни бўларди, деб эълон қилганига кизиқишларини кўриб, хайрон бўларди. Бу ишчиларнинг ҳаммалари унинг кўзига ўз ишларининг зерикарли ва майда-чуйда нарсалари билан оворадай туюлишарди.

Шундай бўлса ҳам, Клайд ўтмишдаги бахтли кунларини эслаб кўярди. Гоҳо унинг яна Чикаго ёки Канзас-Ситига бо-

риб қолгиси келарди. У Петерерни, унинг синглиси Лизани, Хегланд, Хигби, Эдди Дойл, жаноб Скуайрс, Гортензияни – ўзининг ҳамма ёш, бепарво улфатларини эсларкан, уларга нима бўлганикин-а, деб ўйга чўмарди. Гортензия ҳозир қаерда экан? У ахири ўша мўйнали нимчани олибди-да. Эҳтимол, уни сигара сотувчи болага олдиргандир, ўша билан бирга кетибди-ку!.. Тагин бу жажжи шайтон, фақат сизни яхши кўраман, деб Клайдни гангитиб ўтирибди-я! Пулиниям роса қоклади! Клайд Гортензияни эслаб, ўша ишлар рўй бермаганда, у билан у ёғи нималар бўлишини ўйларкан, бир хил бўлиб кетарди. У ҳозир кимни авраётганикин? Канзас-Ситидан кетганидан кейин ҳоли нима кечганикин? У Клайдни бу ерда кўриб, йўғонлар билан алоқаси борлигидан хабар топса, нима деркин? Албатта, эсини йиғиб олган бўларди! Клайднинг ҳозирги иши унга ёқмасди, бу аён гап. Шунда ҳам Гортензия унинг амакиси билан амакиваччасини, уларнинг фабрикалари билан данғиллама уйларини кўрса борми, Клайдга хурмати янада ортган бўлар эди. Гортензия Клайддан яна айланиб-ўргилишга тушар – ундан бундай қилиқни кутиш мумкин эди. Мабодо улар бир кунмас бир кун учрашиб қолгудай бўлишса борми, Клайд унинг танобини тортиб, адабини бериб қўяди! Бурнини ерга ишқаб қўйиш унинг қўлидан келади, албатта.

VII БОБ

Миссис Каппининг мебелли хоналари Клайднинг кўнглидаги жой бўлиб чиқмади. Бу – арзон-гаров турадиган энг оддий пансионат эди. Бу ерда одатда ўзлари билан ўзлари овора бўлган савдогарлар ва хизматчилар истиқомат қилишарди. Маҳаллий жамиятнинг мутаассиб кишилари бўлган савдогарлар ва хизматчилар ишлари, маошлари ва диний қарашларини оламдаги тартиб ва фаровонликнинг зарур негизи, деб билардилар. Умуман айтганда, бу уй жуда зерикарли бўлиб, бу ерда хурсандчилик ва кўнгилочар нарса-

ларни хаёлига келтирмаса ҳам бўларди.

Шунга қарамай, Клайд яқиндагина Фондадан келган енгилтак йигит бўлган Уолтер Диллард туфайли унчалик зерикмай юрди. Бу Диллард Клайднинг тенгдоши бўлиб, унга ўхшаш ориятли эди. Бироқ ўзини тутиш ва тевақатрофдаги нарсаларни тушуниш бобида Клайдга етолмасди. У «Старк ва К» компаниясининг эркаклар кўйлаги магазинида ишларди. Диллард жуда чаккон ва очкўз, силлиқкина, сарғишроқ сочли ва сийрак мўйловли йигит эди. Бу вилоят ишратпарастининг ҳаракатлари ва қилиқлари ҳам ўзига яраша чиқарди. Ёнида мутлақо пули бўлмай, шу чоғгача кўзга кўринадиган иш қилмаганига қарамай (унинг отаси мўъжазгина шаҳарчада дўкондор бўлиб, аллақачон синганди), ажодларимдан қолишмайман, деб дурустроқ одам бўлишга интилгани интилганди.

Диллард шу пайтгача бирор нарсалик бўлмаган, шу ваядан буни эплаганларга алоҳида қизиқиш билан муомала қиларди. Бундай туйғу унда Клайддагидан ҳам кучлироқ эди. Унга Ликургдаги таниқли хонадонларнинг фаолияти ва Николсонлар, Старклар, Гарриэтлар, Грифитслар, Финчлилар ва ҳоказоларнинг ҳашаматда кун кечираётганлари жуда ҳам катта таъсир кўрсатганди. Клайд пансионга келганидан кейин бир неча кун ўтгач, Диллард унинг бу оламга дахлдор жойи борлигини билиб қолиб, ёпишди-қолди. Буни қаранга! Бой одамлардан бўлган Сэмюэл Грифитснинг жияни бўлган Грифитс шу ерда, пансионда экан-а! У билан бир дастурхонда ўтираркан-а! Уолтер буни эшитган заҳоти янги келган бу йигит билан тезроқ танишиб олишга қарор қилди. Мана энди омад унинг эшигини тақиллатяпти, унга Ликургдаги энг зўр хонадонлардан бирининг эшигини очиб беряпти! Клайд бунинг устига ёш, келишган ва, эҳтимол, Уолтернинг ўзидай ориятли ҳам бўлса керак. Хурсандчилик қилишни хоҳлаган пайтингда муносиб улфат бўлади. Диллард бахти чопганига сира ҳам ишонмай, Клайднинг атрофида парвона бўла бошлади.

У, аввало, Клайдга бир айланиб келайлик, деб таклиф

килди: «Бу ердан сал нарида, дарё бўйида ажойиб кинематограф бор, жуда зўр, боришга қалайсиз», – деди.

Яхши кийинган, олифтароқ Диллард Клайд фабрикада ҳар куни кўрадиган, кишини зериктирадиган, тирикчилигидан бошқасини ўйламайдиган кишиларга ҳам, пансионатдагиларга ҳам ўхшамаганидан Клайдга маъкул келди.

Шунда Клайд ўзининг бакуват қариндошларини ҳам ўйлаб қолди. У Ликургдаги ҳар бир қадамини ўйлаб босиши керак эди. Ким билади, эҳтимол, осонгина ва бемалол янги таниш орттирса, катта хатолик бўлар. Ўзи ҳам мансуб бўлган Грифитслар доираси қора халқдан ўзларини чеккароқ олиб юришса керак. У ўзига тўкнаш келган одамларнинг хулқ-атворларидан буни сезиб олганди. Клайд ҳам ақлидан кўра ихтиёрининг гапига кулоқ солиб, теварагидагиларга яқинлашмай юрар ва баландроқдан келарди. Шунинг учун ҳам Дилларддан бошлаб теварагидагиларнинг бари уни кўпроқ ҳурмат қилишар, Клайд ҳам бу нарсани кўпроқ Диллардда синаб кўрарди. Диллард ҳадеб ялиниб-ёлворавеганидан кейин Клайд, гарчи у билан бирга айланиб келган бўлса ҳам, ўзини жуда эҳтиёт тутди. Диллард эса Клайд ўзининг оғир ва викорли тутишини «синф» ва «алоқалари»нинг аломати деб билди. Унинг мана шу қоронғи, зерикарли бўлган мебелли хоналарда шундай одам билан учрашиб қолганини айтмайсизми! Тағин Клайд янги келиб, энди енг шимараман деб турганида шундай бўлганини кўрмайсизми!

Дилларднинг аҳволи гарчи Клайднинг аҳволидан тузукроқ бўлиб, унга қараганда кўпроқ – ҳафтасига йигирма икки доллар туширса ҳам, ўзини ҳақиқий хушомадгўйдай тутиб муомала қиларди.

– Сиз, чамаси, вақтингизнинг кўп қисмини қариндошларингиз ва дўстларингиз билан ўтказсангиз керак? – деб қўнди Диллард биринчи марта айлангани чикқанларида гап орасида.

У Клайддан, иложи борича, кўпроқ гап олишга ҳаракат қилар, Клайддан эса нидо чикмасди. Диллард шундан кейин

гапни ўзининг таржимаи ҳолига буриб, ёнига анча-мунча кўшди. Гапига караганда, отасининг ҳозирда газлама магазини бор, ўзи эса бу ерга бу соҳага оид янгиликларни ўргангани келганди. Амакиси «Старк ва К°» компаниясида хизмат қилади. Ўзининг Ликургда озрок бўлса ҳам, ажойиб танишлари бор. Нега деганда, бу ерга келганига бор-йўғи гўрт ой бўлди-да.

Клайднинг қариндошлари эса жуда зўр эди!

– Амакингизнинг миллиондан кўпга қурби келса керага-а? Одамлар, келади, дейишяпти. Уикиги авенюдаги уйлари эса – антика нарса! Олбэнида ҳам. Утикада ҳам, кўйинг-чи, ҳатто Рочестерда ҳам улардан зўрини топиб бўлмайди. Сиз Сэмюэл Грифитснинг туғишган жияни бўласиз-а? Нимасини айтасиз, бу нарса бу ерда жуда катта гап. Қани энди, менинг ҳам шунақа қариндошларим бўлса! Қариндошларим бўлганида мен улардан фойдаланардим, ҳа, ишонаверинг!

Уолтер Клайдга завқ билан жилмайиб қараганди, у ҳам қариндошли бўлиш чиндан ҳам зўрлигини янада яққолроқ сездди. Бу ғалати йигитнинг қариндош-уруғчиликка катта аҳамият бераётганини қаранг-а!

– Билмадим, – Клайд мужмалроқ жавоб берди. Унинг бу ердаги Грифитслар билан яқинлиги тахмин қилинаётганидан, ҳар ҳолда, ўзида йук хурсанд эди. – Мен бу ерга ёқа ишлаб чиқаришни ўргангани келганман. Ўйнаб-кулмоқчи эмасман. Амаким бу иш билан жиддий шуғулланишимни истайди.

– Албатта, албатта. Бу нарса менга таниш, – жавоб қилди Диллард. – Менинг амаким ҳам худди шунақа кайфиятда. У мени бошимгача ишга кўмиб қўймоқчи, вақтим бекорга кетмаслигини талаб қиляпти. Сизга айтсам, у Старкнинг кўлида мол олувчи бўлиб ишлайди. Бироқ ҳалеб ишлайверса ҳам бўлмайди-да. Бундай сал ўйнаб-кулиб туриш ҳам керак.

– Ҳа, рост айтасиз, – деди Клайд умрида биринчи марта бироз виқор билан.

Улар пича жойгача индамай боришди. Кейин эса Уолтер Клайддан:

– Рақсга тушиб турасизми? – деб сўраб қолди.

– Ҳа, – жавоб қилди Клайд.

– Мен ҳам. Бу ерда арзон-гаров дансинглар қанча десангиз топилади, мен эса уларга сира ҳам бормайман. Дурустроқ одамлар билан борди-келди қилайин десанг, унақа жойларга бориб бўлмайди. Айтишларига қараганда, бу шаҳардаги дуруст одамлар бировга қўшилмас экан. Агар уларнинг доирасига мансуб бўлмасанг, сен билан гаплашиб ҳам ўтиришмас экан. Фондада ҳам худди шундай эди. «Аъёнлар доирасига мансуб бўлишингиз керак», бўлмаса ишингиз чағоқ. Ҳа, шуниси тўғри бўлса керак, дейман. Бирок бу ерда ҳам ўйнаб-кулиб рақсга тушса бўладиган кўхликкина қизлар топилади, улар гарчи олий табақадан бўлишмаса ҳам, ҳар ҳолда, бу жонон қизлар яхшигина оилалардан чиқишган. Улар ҳақида ҳеч ким ёмон гап айтмайди. Ўзлари ҳам жуда анойилардан эмас. Гоҳо жуда ҳаддиларидан ошиб кетишади, аммо сиз қонуний никоҳдан ўтишга мажбур бўлмайсиз.

Клайд, бундай қилсам, Ликургдаги янги ҳаётимда жуда ҳам енгилтаклик бўлар, деб ўйлади. Айни пайтда эса Диллард қурғур унга ёқарди ҳам.

– Айтгандай, – Диллард гапида давом этди, – шу яқшанба тушдан кейин нима қиласиз?

– Жуда зарур ишларим бўлмаса керак, – жавоб қилди Клайд янги мушкулотга дуч бўлишини сезиб. – Эрта-индин зарур иш чиқиб қоладими-йўқми, ҳозирча билмайман.

– Хўш, мабодо бўш бўлиб қолсангиз-чи! Эҳтимол, оқшомни бирга ўтказармиз? Мен бу ерда бир неча қизлар билан танишганман. Ҳаммасиям жойида! Олдин, хўп десангиз, амакимникига кириб ўтамиз. Ўзи оилали, ҳаммаси жуда яхши одамлар. Кейин эса мен бу ерда икки қизни танийман... Икковиям қизмисан қиз! Биттаси магазинда ишларди, ҳозир у ердан кетган, ҳеч ерда ишламайди. Бошқаси эса унинг дугонаси. Уйида граммофон бор, иккови ҳам рақсга тушади. Тўғри, бу ерда яқшанба кунлари рақс тушишга руҳсат этилмайди, бироқ бизнинг танца қилганимизни ҳеч ким билмай-

ди. Кейин эса, хўп десангиз, биз қизлар билан бирорта кинога боришимиз мумкин. Шаҳар чеккасидаги хароб кинога эмас, яхшироғига борамиз. Хўпми?

Шунда Клайднинг олдида нима қилиш керак, бу таклифга нима жавоб қилиш керак, деган савол кўндаланг бўлиб қолди. У Канзас-Ситида рўй берган ҳодисадан кейин Чикагода ўзини жуда камтар ва эҳтиёт қилиб олиб юришга ҳаракат қиларди. Клубга хизматга кириб қолганидан кейин, ҳаётимни ана шу жиддий даргоҳ таълим бераётган идеаллар асосида қураман, ўзимни яхши тутаман. Қаттиқ ишлайман, пул йиғаман, башанг кийинаман, олифтагарчилик қилмай ўзимни жентльменлардан олиб юраман, деган қарорга келганди. Бу эса Момо Ҳавосиз¹ жаннат, деганнинг худди ўзи эди.

Ҳозирда Клайднинг теварак-атрофидагилар анча бери-роқ одамлар бўлишса ҳам, бу шаҳарнинг ҳавоси ҳозиргина ҳамроҳи айтган маишатга ундарди. Унинг жиндай ўйнаб-кулгиси, бемаънигарчиликка бормаса ҳам, аёллар билан бирга бўлгиси келарди. Оқшомлар кўчалар гавжум, чиройликкина қизларга ва йигитларга тўла бўларди... У Диллард шама қилаётгандай ўйнаб-куладиган бўлса, унинг янгидан топиб олган қариндошлари нима деб ўйлашади? Дилларднинг ўзи Ликургдагилар ахлоқ масаласида маҳкам бўлишади, ҳаммалари бир-бирларини билишади, деяпти-ку! Клайд шубҳалар чангалида қолганидан нафаси чикмасди. Бирор қарорга эса келиш керак эди. У ёлғизликда анча сиқилиб қолганлигидан, ниҳоят, Диллардга жавоб қилди:

– Хўп, яхши, мен розиман, – у шундан кейин сал ишон-қирамай кўшиб қўйди: – Сизга айтсам... менинг бу ердаги қариндошларим...

– Албатта, тушунаман, – Диллард тезгина жавоб қайтарди. – Сиз эҳтиётроқ бўлишингиз керак. Менинг ўзим ҳам.

¹ Момо Ҳаво (ҳадимий яҳудий ва ислом манбаларида Ҳавво – ҳаёт манбаи) – исломга кўра, Одам Атонинг хотини, биринчи аёл ва инсон зотининг онаси (Инжилда Ева номи билан маълум). Момо Ҳаво Одам Атонинг қовурғасидан яратилган, деб шарҳланади. У Иблиснинг сўзига кириб, Одам Атони ман қилинган мевани (бу мева айрим манбаларда бутдой, олма, анжир ёки шоли деб ҳам айтилган) тотиб кўришга ундайди. Шу сабабли Момо Ҳаво Одам Ато билан жаннатдан чиқарилиб, ерда яшашга маҳкум этилди.

Диллард шаҳарнинг бирор жойида Грифитслардан бирортаси, ҳаттоки, мана шу келгинди билан бўлса ҳам, кўринса борми, жон дерди. Бу эса унинг теварагидагилар орасида обрўсини ошириши турган гап эди.

Диллард шундан кейин Клайдга папирос олайми, деб таклиф қилд-да, содали сув ичишга тобини сўради. Клайд эса ўзини, барибир, ноқулай ва ишончсиз сезарди, шунинг учун узр сўраб, янги таниши билан хайр-маъзур қилди, бу ўз-ўзини виқорли тутишлар ва «олий табақа» қаршисида тиз букишлар ғашини келтириб юборди. Клайд уйига қайтди. У онасига хат ёзишга аллақачон ваъда қилганидан, шуни ало этишга ва айни пайтда янги танишчиликни давом эттириш-эттирмасликни ўйлаб кўришга жазм этди.

VIII БОБ

Эртаси куни шанба бўлганидан иш эртароқ тугади (Грифитсларнинг фабрикасида шанбада йил бўйи ярим кун ишланарди). Шунда жаноб Уигэм ҳам кўлида тўлов конвертлари билан пайдо бўлди...

– Мана, марҳамат, жаноб Грифитс, – деди у худди Клайд фабрикада зўр одамдай қилиб.

Клайд «жаноб» деган сўзни зўр мамнуният билан эшитиб, конвертни олди-да, ўзининг шкафчасига яқинлашиб, қоғозни йиртиб, пулни чўнтагига солди. Кейин эса кийиниб, уйига гамадди қилгани кетди. Хонасига келганидан кейин эса ўзини жуда ёлғиз сизди. Диллард йўқ, у ҳали ишда бўлганидан Клайд Гловерсвилгача трамвайда бормоқчи бўлди. Гловерсвилль кўшни шаҳарча бўлиб, унда йигирма минг киши яшар, гарчи Ликургдай чиройли бўлмаса ҳам, миш-мишларга қараганда, жуда гавжум эди. Бу саёҳат Клайднинг кўнглини очиб юборди. У чиндан ҳам ижгимоий структураси жиҳатидан Ликургга мутлақо ўхшамайдиган ажойиб шаҳарни кўрганди.

Бироқ эртасига – якшанба куни Клайд ёлғиз ўзи Ликург-

ни айланиб зерикди. Диллард бир иш билан Фондага кетганидан, ваъдасининг устидан чиқа олмади. Аммо Клайд билан душанба куни кечкурун кўришганида, келаётган чоршанбада Дигби авенюда черков қавмлари-нинг йиғини бўлишини айтди. «У ерга борса арзийди, чунки зиёфат бўлади», – деди у.

– Биз бир дақиқага кириб ўтамыз, – деб тушунтирди Диллард. – Қизлар билан валақлашамиз. Сизни амаким ва келинойим билан таништириб кўяман – улар жуда яхши одамлар. Қизлари ҳам сўлим, тегмажонлардан эмас. Биз у ердан соат ўнда уриб қолиб, Зелла ёки Ританинг уйига боришимиз мумкин. Ританинг яхши граммофон пластинкалари кўп. Зелланинг уйи эса бемалолрок, рақсга тушса ҳам бўлади. Айтгандай, сиз Чикагодан фракингизни олиб келганмидингиз?

Гап шундаки, Диллард Клайд йўклигида унинг хонасини титкилаб (Клайд ўшанда Дилларднинг тепасида, учинчи қаватда турарди), фақат унинг битта жомадонига кўзи тушган, сандиғи ҳам, фраки ҳам кўринмаганди. Диллард шунинг учун ҳам Клайднинг отаси меҳмонхонанинг эгаси, ўзи эса «Юнион Лиг»да ишлаган бўлса ҳам, кийим-кечакка ва жамоат орасида тегишли либосда юришга бепарво қараркан, деган фикрга келганди. ёки Клайд ўз кунини ўзи кўради, бировнинг кўмагидан фойдаланмайди, ўзини чидамли бўлишга тайёрлайди. Буларнинг бари Диллардга унча хуш келмасди. Унинг фикрича, инсон жамиятнинг талабларидан бўйин товламаслиги керак. Шундай бўлса ҳам, Клайд Гриффитслардан эди, бу эса Диллард, жилли курса, дастлабки пайтларда, буларнинг барчасига панжа орасидан қараши учун кифоя киларди.

– Йўқ, фрак олиб келмаганман, – жавоб қилди Клайд, ўзининг ёлғизлигига қарамай, Дилларднинг айтганига борсаммикин ё бормасаммикин, деб иккиланиб турганидан. – Бироқ уни топаман.

У гарчи кейинги пайтларда пулни минг азоблар билан топаётган, жамғариши қийин бўлаётган бўлса ҳам, Ликургда

фрак керак бўлади, деб кўп марта хаёлидан ўтказганидан ўттиз беш долларни кишилик костюмга сарфлашга қарор қилди.

Диллард эса Зелла билан Ритадан вайсарди: Зелла Шумэннинг ота-онаси бой одамлар бўлишмаса ҳам, ўз уйларида яшашар, дугоналари Зелланинг олдига тез-тез келиб туришар, ҳаммалари ажойиб қизлар эди. Рита Дикермэннинг ҳам дугоналари кўп экан. Фонданинг яқиндаги Экрет кўли бўйида Зелланинг отасига қарашли кичкина чорбоғ бор экан. Мабодо Рита Клайдга ёкиб қолгудай бўлса, ёзда таътил пайтида ёки шанба, ёки якшанба кунлари у ерга бориб турса бўларкан, нега деганда, Рита билан Зелла бир-бирларидан сира ҳам айрилишмас экан. Икковлари ҳам яхшигина экан, Зелла қора соч, Ританинг сочлари йилтираб туради, деб кўшиб кўйди Диллард завқланиб кетганидан.

Клайд яхшигина қизлар деган гапга кизиксиниб қолди. Ёлғизлик жонига тегиб юрганида бу Дилларднинг худди осмондан тушгандай ёнида ўралашиб юрганини кўрмайсизми... Бироқ Диллардга яқинлашса, ақлга тўғри келадиган иш бўлармикан, бу муаммолигича турарди. Нафсиламрини айтганда, Клайд у ҳақда ҳеч нима билмайди-да. Ҳозирда эса унинг ҳаракатлари ва енгилтакларча суюнаётганидан қизларнинг қайси тоифага мансублиги эмас, балки уларнинг ўзлари, бемалолгарчилик ёки баъзи бир бемаънигарчиликлари кизиктираётганлиги кўриниб турарди. Клайдни Канзас-Ситида балога гирифтор қилган шу нарса эмасми? У Ликургда бирор нарсалик бўлишни истамокчи экан, буни доим хаёлнинг бир чеккасида тутиши керак.

Клайд шунга қарамай, чоршанба куни соат саккиз яримда кўзлари тўрт бўлиб кетган Диллард билан бирга уйдан чиқди. Соат тўққизда улар тегишли жойда, диндорлар, аъёнлар ва хайрия тарафдорларининг йиғинида эдилар. Бундай йиғинлар расман маҳаллий черков эҳтиёжига жиндай маблағ тўплаб олиш мақсадида ўтказилса ҳам, амалда кексаларнинг учрашиб, гап сотишларига, ёш-ялангларни эса кексаларни ёмонлаб, ғала-ғовурда тегишишларига имконият яратиб бе-

рарди. Бу ерда киоскалар ҳам бўлиб, унда пирожкилар, печенье­лар, муз­каймоқлардан тортиб то тўрлар, қўғирчоқлар ва бошқа ҳар хил тақинчоқларгача – ҳар бало сотиларди. Буларнинг бари қавмларнинг эҳ­со­ни бўлиб, черков фой­да­си­га сотиларди. Меҳмонларни Питер Изрилс деган пастор ва унинг хотини кутиб оларди. Меҳмонлар орасида Дилларднинг амакиси ва келинойиси ҳам бор эди. Улар киришимли, бироқ хунуккина эдилар, бу ердаги жамоат орасида уларнинг ўрни унчалик сезилмас эди. Улар жуда очикқўн­гил ва ҳаддан ташқари та­кал­луф­сиз эгилиб-букилишарди. Шундай бўлса ҳам, Дилларднинг «Старк ва К°» фирмасида мол олувчи бўлиб ишлайдиган Гровер Уилсон исмли бу амакиси гоҳида ўзини жиддий ва виқорли кўрсатишга ҳаракат қиларди. У паст бўйли, ғўлабирдан келган одам эди. Кўринишидан дурустроқ кийиниб юришни ё билмас, ёки буни ҳамёни кўтармасди. Башанг кийинган, жиянига қарама-қарши ўларок, эгнига анча-мунча кир, дазмолланмаган костюм кийган, у ҳам устида яхши турмасди. Галстуги ҳам костюмидан қо­лишмасди. У худди меҳмонхоналарнинг нозирларига ўх­шаб, қўлини ишқалар, кошини чимирар, гўё ақлни пешлаб олишни талаб қиладиган даражада бирорга муҳим нарсани айт­моқчи бўлгандай бошининг орқасини қашлаб қўяр, айта­диган гапи эса бачканалиқдан нарига ўтмасди.

Бақалокқина миссис Уилсон эридан сира қо­лиш­масди. Эри суҳбатдошидан қо­лиш­маслик учун ўзини салобатлироқ кўрсатишга уринаётганида, у ёнида лаб-лунжини йиғишти­ра олмай турарди. У жуда вазмин, юзлари кип-қизил, қўш даҳанлиги билиниб турар, туғма хуш­чақ­чақ ва мулойим аёл бўлганидан, шунингдек, Клайд шундай одамнинг жияни эканлигидан доимо илжайгани-илжайган­ди. Чунки Диллард, Клайднинг фаҳмича, вақтини беҳуда кетказмай, қариндошларига ўртоғи Грифитслардан бири эканлиги, у билан дўстлашиб олганидан, энди янги Грифитс­ни маҳаллий жа­моат орасига олиб кираётганини шипшитиб қўйган­ди.

– Уолтер бизга сиз амакин­гиз­нинг фабрикасида иш­ла­гани келганингизни айтиб берди. Де­мак, сиз миссис Каппи-

нинг ётоқхонасига тушибсиз-да? Мен у билан таниш бўлмасам ҳам, туппа-тузук, жуда яхши пансион бор, деб эшитганман. У ерда жаноб Парсли ҳам туради, биз бир вақтлар у билан мактабга бирга қатнардик, ҳозир эса уни жуда кам кўраман. Сиз ҳали у билан танишиб олганингиз йўқми?

– Йўқ, танишмасман, – жавоб қилди Клайд.

– Сизга айтсам, ўтган якшанбада биз сизни тушликка келасизлар, деб кутдик. Уолтер эса ўшанда уйига кетиб қолувди. Бизнинг уйимизга яқин орада келинлар. Истаган вақтингизда. Мен жуда хурсанд бўламан.

У жилмайгани, кўйкўзлари шўх чакнаб кетди.

Клайд амакисининг обрўси туфайли бу эр-хотинга жуда ҳам қўл келганлигини кўриб турарди. Аммо бошқа ҳамма кекса ва ёшлар ҳам: пастор Изрилс ва унинг хотини, шу ерлик босмахона бўёқлари савдогари бўлган жаноб Майк Бампас, унинг хотини ва ўғли; ҳашак, дон ва озуқа ўтлар билан улгуржи ва чакана савдо қиладиган жаноб Максимилиан Пик ва унинг хотини, гул сотадиган жаноб Уитнас, ер савдоси бўйича агент жаноб Троп ҳам унга шундай муносабатда бўлдилар. Уларнинг ҳаммалари Сэмюэл Грифитс ва унинг оиласи ҳақида жуда кўп эшитганларидан, ораларида бундай бадавлат одамнинг жияни борлигига жуда қизиқдилар ва ажабландилар. Уларга фақат Клайднинг ўзини жуда юмшоқ тутаётгани, ўзини катта олмаётгани ва димоғдорлик қилмаётгани хуш келмаётгани, холос, бу кишиларнинг бари оғизда димоғдорликни ёмонласалар ҳам, амалда ёқтиришарди. Бу айниқса ёшгина қизларнинг ўзларини тутишларидан сезилиб турарди.

Диллард Клайднинг катта одамларга қариндошлигини ҳар бир одамга етказишни ўзининг бурчи деб биларди.

– Бу Клайд Грифитс, Сэмюэл Грифтснинг жияни. Гилберт Грифитснинг амакиваччаси. У Ликуртта амакисининг ёқа фабрикасидаги ишлаб чиқаришни ўргангани келган.

Клайд бунинг унчалик ҳақиқатга тўғри келмаслигини билса ҳам, ҳар ҳолда, бу сўзлар тингловчиларга катта таъсир қиляётганини кўриб, ҳузур қиларди.

Бирок Диллард жуда ҳаддидан ошиб кетди. Клайднинг биқинига кириб олиб, бошқаларга жуда баланддан келиб гапира бошлади. У Клайднинг ёнидан сира ҳам қимирламай, уни дам биттасига, дам бошқасига кўндаланг қиларди. Ўзининг барча таниш оғайнилари ва қизларига Клайднинг кимлигини билдириб, уни бу ердагилар орасига ўзи олиб кираётганини кўрсатиб қўйишга жазм этгани кўринарди. Ўзига ёқмаган одамларга эса Клайдни таништирмасди ҳам. «Бу қиз танишиб ўтиришга арзимамайди, – дерди у Клайдни огоҳлантириб. – Унинг отасига мўъжазгина гараж қарайди, холос. Сизнинг ўрнингизда бўлсам, бунақалар билан танишишга вақтимни кетказиб ўтирмасдим». ёки: «Бу йигитнинг арзийдиган жойи йўқ, магазинимизда гумашталиқ қилади, холос», – деб қўярди. У ўзига хуш келадиган одамлар ҳақида гапирганда эса оғзининг таноби кочиб, мақтовларга зўр берар ёки жуда бўлмаганда, унчалик баланд бўлмаган мартабалари учун Клайднинг олдида афв этишга уринарди.

Клайд ниҳоят, қандайдир хаёлларга бориб бироз кечикиб келишган Зелла Шумэн билан Рита Дикермэнга кўндаланг бўлди. Бу қизлар ўзларини аъёнлар одатини сув килиб юборгандай кўрсатишга ва бошқалардан ажралиб туришга ҳаракат килишарди. Клайд чиндан ҳам булар Диллард таништирган қизларга ўхшамасликларини кейинроқ билиб олди. Бу қизлар унчалик камтар ва босиқ бўлмасалар ҳам, диний тартиб ва ахлоққа ҳам унчалик риоя қилмасдилар. Буни ўзларича эътироф қилмасалар ҳам ўйин-кулги деганда томдан ташлашар, бироқ ўзларига маҳкам эдилар. Клайд ҳам қизлар билан танишганидаёқ уларнинг черковга келган бошқа қизлардан ўзларини бошқача тутишларини ва муомалаларини кўриб, ҳайратда қолганди: Зелла билан Рита қуюшқондан чикишмаса ҳам, ўзларини анча эркин тутишар, бошқалардай уялиб-нетиб ва тортиниб ўтиришмасди.

– Э! Жаноб Клайд Грифитс сизмисиз? – деди Зелла Шумэн. – Амакиваччангизнинг худди ўзисиз-а! Мен унинг Сен-трал авенюдан ўтиб кетаётганини кўп кўраман. Уолтер бизга сизни роса гапириб берувди. Қалай, сизга Ликург ёқяптими?

У «Уолтер» деган сўзни ўзига қарашли ва кўнглига яқин олгандай айрича қилиб айтганидан, Клайд улар Диллард айтганидан ҳам бир-бирларига яқин эканликларини сизди.

Зелланинг бўйнидаги ингичка, кичик бурмагул бантли баркут¹, кулоқларидаги миттигина ёқут кўзли зирак, бада-нини сириб турган этаги серҳашам хошияли қора қўйлаги у ўз қадди-қоматини кўз-кўз қилишни яхши кўришини ва гулдай танининг қадрини билишини кўрсатиб турарди. Ўзини оғир ва босиқроқ тутмаса борми, бунақа йиғинда унинг шаънига анча-мунча гаплар бўлиши турган гап эди.

Рита Дикермэн эса бакалоққина, оппоққина, қирмизи юзли, кўнғир сочли ва кўзлари кўкимтир қиз эди. У Зелла Шумэн сингари кишининг ғашини келтирар даражада шад-дод бўлмаса ҳам, дугонасига ўхшатиб турган нарса шу эдики, ўйноқироқлигини яширолмасди. Унда бетгачопарлик деган нарса озроқ эди. Лекин у гапга тез кўнадиганроқ эди. Унинг ўзи ҳам буни Клайд сезиб олишини истарди. Дуго-наларнинг илгари келишиб олишларига кўра, Клайдни Рита айлантириши керак эди. Рита Зеллани ўлгудай яхши кўрар, унга ҳазил қилгани-қилганди. Шунинг учун ҳам улар бир-бирларидан сира ҳам айрилишмасди. Клайдни Рита би-лан таништирганларида Рита тағдор қилиб жилмайганди, Клайд бундан гангиб қолаёзди. У доимо ўзига ўзи: «Ликург-да одамлар билан топишиб кетишда эҳтиёткорроқ бўлишим керак», – дерди. Клайд Ритани кўрганида, бир замонлар Гор-тензия Бригс билан юрганидаги сингари, хаёли нималаргадир кетиб қолар, ўша ишнинг бўлиши бадгу-монлиги ва мушкуллигини билиб турса ҳам, хар қалай, юра-ги орқасига тортарди. Клайд кўзини очиб юрмоғи керак! Диллард ва мана шу қизларга ўхшаб кўнглига келган ишни қилиб юргани учун ҳам у Канзас-Ситида балога гирифтор бўлганди.

– Хўш, энди маза қилиб музқаймоқ билан пирожний ейиш керак, – деди Диллард янги танишлар у ёқ бу ёқдан

¹ Баркут -- бу ерда духобадан ингичка тасма қилиб, унинг устига гуллар ишлатиб, вёллар бўйнига тақиладиган безак маъносиди.

бир-икки оғиз гаплашиб олганларидан сўнг. – Кейин бу ердан куён бўламиз. Сизлар эса, – деди у кизларга қараб, – залга бир шўнғиб, тегишли одамлар билан сўрашиб чиқинглар. Музқаймоқ киоскаси олдида учрашамиз, кейин эса хўп десанглар, бу ердан қочиб қоламиз. Хўш, бунга нима дейсизлар?

Диллард: «Биз нима қилишимиз кераклигини сиз яхши биласиз», – дегандай, Зелла Шумэнга қаради. Зелла шунда кулимсираб жавоб қилди:

– Тўғри, биз дарров кетиб қолсак бўлмайди. Хув анави ерда менинг холаваччам Мэри, ойим ва Фред Бракнер ўтиришибди. Рита иккаловимиз аввал шу ерда айланиб турамиз, кейин эса сизлар билан кўришамиз, бўладими?

Шунда Рита Дикермэн Клайдга қараб ширин ва сузилиб жилмайиб кўйди.

Клайд билан Диллард йигирма дақиқача залда саланглаб юришди. Сўнг Зелла Диллардга қандайдир имо қилувди, улар музқаймоқ сотиладиган киоска томонга юришди. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, гўё беихтиёр равишда уларнинг ёнига Зелла билан Рита келиб қолишди. Шундан кейин ҳаммалари музқаймоқ билан пирожнийхўрлик қилишди. Кечанинг расмий қисми тугаб, кўпчилик таркала бошлаганди, Диллард буни кўриб:

– Қани, қочайлик бўлмаса. Зелла, сизларникига борсак бўладими? – деди.

– Албатта, албатта, – Зелла шундай деб шивирлади, кейин ҳаммалари кийимхонага қараб юришди.

Клайд ҳали ҳам булар билан борсаммикан ё бормасаммикан, деб иккиланиб турганидан дамини чиқармасди. У Рита ўзига ёқяптими ё йўқми, ҳали билмасди. Бироқ бўлмағур ва майда-гап одамларнинг кўзларидан нари кетиб, кўчага чиқиб олишлари биланок у Ританинг ёнига ўтиб олди, Зелла билан Диллард эса илгарилаб кетишди. Клайд одоб юзасидан Ританинг қўлтиғидан олувди, киз қўлини чиқариб олди-да, яхшилаб ва мулойимлик билан унинг ўзини қўлтиклаб олди. Сўнгра ўша захотининг ўзида Клайднинг пин-

жига тикилганича Ликургдаги ҳаётдан валақлашга тушди.

Унинг овозида кўнгилни эркаловчи мулойимгина оҳанг пайдо бўлди. Унинг вужудидаги аллақандай хумор Клайдни тобора қизитиб, беихтиёр равишда қизга талпинтирарди. У хозирги дамда Ританинг қўлини силагиси келар ва у бу ишни қилиши, ҳатто, қизни қучоқлаши мумкинлигини ҳам сезиб турарди. Ҳа, бу ишлар тез орада содир бўлади! Бироқ у, мен – Грифитсман, Грифитс бўлганда ҳам ликурглик Грифитсман, шунинг учун ҳам мазкур йиғинга келганлар менга қизиқишди ва нарвона бўлишди, деб ўйларди ичида. У Ританинг қўлини, ҳар қалай, секингина сиқиб қўйганди, у қаршилиқ қилмади.

Шумэнларнинг оиласи турадиган уй ўзи ҳам, гумбази ҳам чор қиррали қилиб қурилган эскича уй экан. Уй ҳовлининг ўртасида бўлиб, дов-дарахтлар оғушида эди. Улфатлар уйдаги катта ва яхшилаб жиҳозланган меҳмонхонага жам бўлишди. Клайд шу пайтгача бировнинг уйи бунақа жиҳозланганини кўрмаганди. Диллард дарҳол пластинка танлашга киришиб кетди. У ҳаш-паш дегунча иккита гиламни ўраб ташлаб, паркет полни очиб қўйди. Бундан унинг бунақа ишларни жуда ўзиники қилиб олганлиги сезилиб турарди.

– Уй жуда жойига тушган, атрофи дарахтзор, ундан кейин эса... манави игналар ажойиб, бениҳоя секин овоз чиқаришади-да, – дерди Диллард Клайдга. У ҳали ҳам Клайдни жуда ҳам муғомбир, ҳар бир кадамимни кузатяпти, деб хисобларди. – Шунинг учун ҳам бу ерда граммофон қўйилганда, кўчадагилар мутлақо эшитишмайди. Тўғрими, Зелла? Иккинчи қаватдагиларга ҳам эшитилмайди. Биз бу ерда эрталаб соат уч-тўртгача мусиқа эшитиб, танцага тушганмиз, юқоридагилар эса буни ҳатто бўйлишмаган ҳам. Ростми, Зелла?

– Ҳа, бу тўғри. Дадамнинг кулоғи сал оғирроқлигини ҳам айтиб қўйишим керак. Ойим ҳам китобини олиб, хонасига кириб олганидан кейин оламдаги нарсалар кулоғига эшитилмайди. Умуман айтганда, бу ердаги овоз ташқарига чикмайди.

– Нима, бу ердагиларнинг ҳаммаси рақсга қаршими? – деб сўради Клайд.

– Йўқ, фабрикада ишлайдиганлар индашмайди, – деди Диллард. – Художўйлар эса қаршилиқ қилишади. Мана, масалан, менинг амаким билан келинойим. Зелла билан Ритадан бўлак бугун йиғинда бўлганларнинг ҳаммаси ҳам шунақа, – у қизларни мактагандай қараб кўйди. – Булар арзимаган нарсага ҳам ташвишини тортиб ўтирадиган тентаклардан эмас. Тўғрими, Зелла?

Қиз ҳам Диллардни анча-мунча яхши кўриб қолганидан кулимсираб, бош ирғади:

– Бўлмаса-чи, менимча, бунинг сира ёмон жойи йўқ.

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман. – Кўшимча қилди Рита. – Дадам ҳам, ойим ҳам фақат рақсга тағин муккасидан кетмасин деб, бу ҳақда гапиришни ёқтиришмайди, холос.

Диллард «Кўйкўзлар» деган пластинкани кўйди. Ўша заҳотининг ўзида Клайд билан Рита, Диллард билан Зелла рақсга туша бошлашди. Клайд рақс тушишаётганида ўзи билан қиз орасида ким билади, нимадан дарак бераётган аллақандай яқинлик вужудга келаётганини сезди. Рита завқланиб, тўлқинланиб танцага тушар, унинг нозик ҳаракатлари вужуддаги пинҳоний талпинишни ифода этарди. Рақс чоғидаги унинг табассумлари романтик саргузаштларга ташналигини кўрсатар, хуллас, у шу аснода жуда ҳам зўр эди.

«Жуда бўштоброқ бўлса ҳам, жозибали қиз-да, – деб ўйлади Клайд. – Ҳар қалай, рақсга ҳар қандай одамдан тузукроқ тушаман-да, у мени ёқтиряпти, чунки мени катта одам деб хаёл қияпти, чоғи».

Рита ҳам унинг кўнглидан кечаётган фикрларни билгандай:

– Рақсга тушиш жуда ҳам хуш келадиган нарса-да, тўғрими? – деб кўйди. -- Сиз жуда яхши рақс тушаркансиз, жаноб Грифитс.

– Йўғ-е, – Клайд унинг кўзига қараб кулимсираркан, эътироз билдирди: – Ўзингиз яхши танца тушяпсиз. Мен сиз билан рақс тушаётганим учун ҳам яхши чикашги.

Клайд қизнинг қўллари бикқи, ва юмшоққиналигини сезди, катта кўкраги эса ёшига номуносиб эди. Рақсдан маст бўлиб кетган Рита Клайдни тобора эритар, ҳаракатлари эса чегарадан чиқиб борарди.

– Энди «Ишқ қайиғи»ни кўямиз, – деб эълон қилди Диллард. – Сиз Зелла билан танца тушасиз, мен эса Рита билан жиндай айланаман. Майлими, Рита?

Диллард ўзининг раққослик санъатидан ўзи завкланаётганидан, хатто янги пластинка қўйилишини ҳам кутмасдан, шоша-пиша Ританинг қўлидан судраб, қандайдир мураккаб ҳаракатлар қила бошлади. Унинг бу ишини Клайд эплаёлмас, шу важдан ҳаммалари Диллардни эпчил раққос, деб топишди. Диллард ниҳоят Клайдга: «Ишқ қайиғи»ни кўйинг», – деб қичқирди.

Клайд Зелла билан бир марта рақсга тушганидан кейин ушбу кеча тўртовларининг кўнгил очишларига мўлжаллаб уюштирилганини, шунинг учун ҳам бир-бирларига халал бермасликлари кераклигини сезди. Зелла яхши рақсга тушиб, тинимсиз равишда валақлаб турса ҳам, Клайд унинг хаёли доимо Дилларддалигини, у билан бирга бўлиш ишқидан эканлигини пайқаб турарди. Бир неча марта рақсга тушишганларидан кейин Рита билан Клайд у ёқ бу ёқдан гаплашиб, жиндай нафасни ростлаб олиш учун диванга ўтиришди, Диллард билан Зелла эса сув-пув ичиб олгани ошхонага кириб кетишди. Шунда Клайд улар ошхонада кўпроқ қолиб кетишганини пайқали.

Бу лайдга эса Рита Клайд билан холи қолганидан унга жуда ёпишиб олганди. У гап бўлинган пайтни мўлжаллаб туриб, ўрнидан кўзгалди-да, Клайднинг қўлидан тортди. У ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, мусикасиз Клайд билан танцага тушишни хохлаб қолганди. У гўё бундан сал олдин Диллард билан рақс тушганида қилган баъзи ҳаракатларини Клайдга кўрсатмоқчи эди. Клайд эса буларни билмасди. Рита шунинг учун Клайдга бу ҳаракатларни кўрсатаман деб кўкрагига кўкрагини босди. Нега деганда, рақсдаги ҳаракатларнинг ўзи шуни талаб қиларди. Ританинг юзи Клайднинг юзига

деярли тегиб турар, бу эса Клайднинг тобини жуда олиб кўйди, у шундан кейин ортиқча чидаб тура олмай, юзини қизнинг юзига босди. Қиз эса бунга жавобан жилмайиб, далда бергандай бокди. Шунда Клайд ўзини бутунлай кўйвориб, қизнинг лабларидан устма-уст ўпа кетди. Клайд қиз кучоғимдан юлқиниб чиқса керак, деб ўйлаганди, у эса аксинча, бемалол ўптирарди.

Клайд қизнинг олов вужуди тобора бағрига кириб, лаблари ҳам лабларига ёпишиб кетганини сезиб, унинг домига тушганини пайқади. Энди унинг Ритага бошқача муомалада бўлиши ёхуд ташлаб кетиши амримахол эди. Рита ёқиб қолганидан кейин начора? Ўзи ҳам қизга ёқиб қолганга ўхшарди чоғи.

IX БОБ

Ана шу ҳаяжонли ва ширин дақиқа Клайдни яна ўзини қандай тутиш хусусида ўйлашга мажбур қилди. Қиз ўзини шу қадар бемалол тутардики, қўйиб берса, чамаси, у билан баттарроқ яқинлик қилишга ҳам тайёр эди. Клайд ўзига ва онасига янги жойда қадамимни билиб босаман... Канзас-Ситидагидай балога гирифтор қиладиган муносабатлар ва алоқалар сира-сира бўлмайди, деб сўз берганидан кейин кўп ўтмай, тагин шунақа бўлиб ўтирса-я. Ҳар ҳолда... ҳар қалай...

Клайд тобора гангиб борар, Рита ҳам унинг тез орада... дадилроқ хужумга ўтишини кутаётганлигини сезиб турарди. Бироқ қанақасига ва қаерда? Бу каттакон, нотаниш уйда бунақа ишлар кетмайди-ку! Бу ерда ошхонадан бўлак хоналар ҳам бўлса керак, Диллард билан Зелла ўшалардан бирига кириб кетишганга ўхшарди. Ҳа, боринги, буларнинг алоқалари ўшанчаликка бориб етди ҳам дейлик... Хўш, кейин-чи? Клайд алоқани узмасликка, узгудай бўлса, ҳар хил қийинчиликлар билан тўқнашишга мажбур бўлмайдимиз? Клайд Рита билан рақс тушиб, уни жуда эркалаётган бўлса ҳам, ичида: «Бунақа қилмаслик керак эди. Бу ахир Ликург бўлса. Мен Грифитсларнинг бириман. Бу қизларнинг... хатто ота-

оналарининг ҳам мақсадлари аён. Ритани шунчалик яхши кўриб қолибманмики?.. Бу жуда шошқалоқ ва бўштоброкку! Бу келажагимга унча хатарли бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, хунук-да... Бу ёғи жуда тез битяпти-да», – дерди. Шунда у Канзас-Сити исловатхонасидагидай аҳволга тушгандай бўлди: Рита уни ҳам ўзига мафтун этар, ҳам кўнглини айнитарди. Шунинг учун ҳам Клайд кизни энди ўзини анча босиб олган ҳолда ўпиб, эркаларди, ниҳоят, Диллард билан Зелла кўринишувди, ўртадаги бу яқинлик ҳам барҳам эди.

Қаердадир соат иккига занг урганидан кейин Рита уйга кетишим керак, бўлмаса, уйдагилар хафа бўлишади, дегандай қилиб питирчилаб қолди. Диллард Зелладан ҳеч айрилгиси келмасди. Клайд шунинг учун ҳам Ритани кузатиб кўйишга мажбур бўлди. Бундан Рита ҳам, Клайд ҳам хурсанд бўлмади: икковларининг ҳам ҳафсалалари пир бўлганди. Клайд ичида: «Қизнинг ишончини оқламадим», – деб ўйласа, Рита: «Бўшлигимдан фойдаланиб қолишга юраги ботинқирамади», – деб баҳо берди унинг хулқиға.

Улар йўлда кетаётганларида бошқа, бундан дурустрок учрашамиз, дегандай бир-бирларига шама қилишди. Рита унчалик узоқда турмасди. Ҳатто, уларнинг эшигида хайрлашаётганларида ҳам у ўзини бўштоброк тутди. Бир-бирларидан нари кетганларидан кейин эса Клайд, ишимиз жуда тез кетяпти, деб қўйди ўзига ўзи. У бунақа танишлар орттираман, деб ўйламаганди. Бу ерга келишидан олдин қилган ажойиб ниятлари қайга кетди? Нима қилади энди? Клайд шундай бўлса ҳам, Ританинг куйдирмажонлигини ўйлаганида, ўзининг босиклиги ва ҳадиксирашларидан аччиғланишга мажбур бўларди.

Шу орада бир нарса бўлиб, Клайдни бу муаммони ечишга мажбур этди. Бу воқеа Грифитсларга дахлдор эди. Грифитсларнинг Гилбертдан бўлак ҳаммаси Клайдни ёмон кўришмасди ҳам, унга бепарво қарашмасди ҳам. Бирок бу орада на Сэмюэл Грифитс, на оиланинг бошқа аъзолари Клайдга жиндай қараб қўйишимиз, вақти-вақти билан ёрдам бериб туришимиз керак, бўлмаса, у якка-ёлғиз қолиб, ноте-

кис аҳволга тушади, деган хаёлга боришди. Ишлари доимо бошидан ошиб ётадиган Сэмюэл Грифитс дастлабки ойда Клайдни деярли эсламади. У Клайд дурустгина пансионга жойлашди, бундан буён ҳам ҳолидан хабар олиб турилади, деб эшитганди. Клайдга ҳозирча бундан бўлак яна нима керак эди?

Шундай қилиб, орадан беш ҳафтача ўтди. Гилберт Грифитснинг бахтига Клайднинг аҳволи ўзгармади. Клайдга подвалдаги шериклари билан ишлаш ва бу ёғи нима бўларкин, деб хаёл суришга имкон яратиб берилганди. Теварак-атрофидагилар, жумладан, Диллард билан қизларнинг муносабатлари уни ғалати аҳволга солиб қўйганди.

Клайд келганига бир ой бўлгандагина (бунга Гилбертнинг шу чоғгача, чамаси, ундан гап очишни истамагани асосий сабаб эди, шекилли) катта Грифитс бир куни:

– Хўш, амакиваччангнинг аҳволи қалай? У нима қиляпти? – деб сўраб қолди.

Гилберт бу саволнинг тагида нима гап бор экан, деб хавотирга тушиб, жавоб қилди:

– Ҳозирча ҳаммаси жойида. Мен уни ишлов цехига жойладим. Шу тўғрими, ишкилиб?

– Ҳа, ишни ўшандан ҳам бошласа бўлаверади, бу бошқа жойлардагидан сира ёмон эмас. Энди ўзинг у ҳақда қандай фикрдасан?

– Унча юксак фикрдамасман, – жавоб қилди Гилберт отасини доимо хурсанд қиладиган дадиллик ва мустақиллик билан. – У ишласа бўлади. Бирок у, менимча, бу ерда ишлаб кўтариладиганлардан эмас. Унда ҳеч қанақа маълумот йўқ, бу шундоқкина кўриниб турибди, ўзингизга ҳам маълум бу ёғи. Бундан ташқари, у унча тиришқоқ ва ҳаракатчанга ҳам ўхшамайди. Менимча, жуда ҳам юмшоқ одам. Бу билан мен Клайд ҳеч нимага ярамайди, демоқчимасман, у унчалик ёмон ҳам эмас. Сизга у ёқади, мен эса адашишим мумкин. Шундай бўлса ҳам, у бу ерга келаётганида, назаримда, асосан қариндош сифатида қарашишингизга ишонганга ўхшайди.

– Шунақа деб ўйлаяпсанми? Мабодо у шуни кўзлаган бўлса, хато қилибди! – катта Грифитс шундай деди-да, мулозимгина кулимсираб, кўшимча қилди: – Эҳтимол, у сен ўйлаганингчалик нўноқ эмасдир. Бу ерга ҳам яқиндагина келди, бизнинг эса ҳозирча у тўғрисида бирор нарса дейишимиз қийин. У Чикагода менда бошқача таассурот қолдирувди. Бундан ташқари, бизда унга унча кўркмай топшириб қўйса бўладиган бир эмас, бир неча иш бор-ку! У гарчи оламдаги энг истеъдодли йигит бўлмаса ҳам, эплаб кетар. Борди-ю, агар ҳаётдаги камтаргина жойига ҳам қаноат қилишни хоҳласа, билганидан қолмасин. Мен аралашмайман. Ҳар ҳолда, мен уни ҳозирча изига қайтариб юбормоқчи эмасман ва ишбайлик жойга ўтказишни ҳам хоҳламайман. Бундай қилиш ярамайди. Нафсиламрини айтганда, у бизнинг қариндошимиз. Ишлов цехида майли, озроқ ишласин, кейин сен унинг нимага қобилияти борлигини текшир.

– Жоним билан, – жавоб қилди Гилберт. У, отаси парижонхотирлиги туфайли Клайдни ҳозирги, фабрикадаги энг паст ҳисобланган ишида қолдириб юборади, деган умидда эди.

Сэмюэл Грифитс эса обдан ўғлининг ҳафсаласини пир қилиб, кўшимча қилди:

– Яқин орада уни тушликка таклиф қилишимиз керак. Бу ҳақда неча марта ўйладим-у, бироқ ойнинг билан гаплашишга ҳеч вақтим бўлмагани. У ҳали уйимизда бўлгани йўғ-а?

– Билишимча, бўлгани йўк, сэр, -- жавоб қилди Гилберт ковоқ-тумшуғи осилиб кетиб. Дадасининг гапи унга сира ҳам ёкмади. Бироқ у ҳаддан ташқари одобли бўлгани учун дарров қаршилик қилмади. – Биз ўзингиз гап очарсиз, деб кутиб турувдик.

– Бўлмаса, жуда соз бўпти, – давом этди Сэмюэл. – Унинг ҳозир қаерда турганлигини билиб, уйга таклиф қил. Бўш бўлсак, келаси яқинбага чақирсак ҳам бўлади.

Сэмюэл Грифитс ўғлининг кўзларига гумон ва норозилик кўлкаси кўнганини сезиб, кўшимча қилди:

– Менга қара, Гил, у, ҳар қалай, менинг жияним ва

сенинг амакиваччанг, уни сира ҳам четга чиқариб ташлаёлмаймиз. Бундай қилиш ярамайди, ўзинг ҳам тушунасан. Бугун кечкурунок онанг билан гаплаш, бўлмаса ўзим гаплашман, шу ишни қилайлик.

Сэмюэл Грифитс ўзи қандайдир қоғозларни қидираётган стол тортмасини беркитиб, пальто ва шляпасини олди-да, идорадан чиқиб кетди.

Ана шу суҳбат оқибатида келгуси якшанба кунисидаги кечки овқатга, соат олти яримга ташриф буюриши хусусида Клайдга хонадон номидан таклифнома юборилди. Одатда якшанба кунлари соат бир яримларда Грифитсларнинг хонадониди дабдабали зиёфат бўлиб, унга шу ерлик ёки бошқа ердан келган дўстлар ва танишлар таклиф қилинарди. Соат олти ярим бўлганда, меҳмонларнинг қарийб ҳаммаси тарқалишар, Белла билан Гилберт ҳам одатан бир ёққа кетишар, жаноб Грифитс, миссис Грифитс ва Майрага эса кечки совутма овқат бериларди.

Бу сафар эса миссис Грифитс, Майра ва Белла ҳаммамиз уйда бўламиз, деган қарорга келишганди. Бу оворагарчиликдан умуман норози бўлган Гилбертгина: «Бир жойга чақирилганман, вақтини топиб, бир неча дақиқагина уйга кириб ўтаман», – деган гапни айтганди. Шундай қилиб, Клайд фақат оила аъзоларининг қуршовида бўлиб, Грифитсларнинг уйига келиб турадиганларнинг бирортаси билан кўришмаслигидан Гилберт беҳад шод эди. Меҳмонлар эса уйга кундузи келишар, уларга Клайдни таништириб, бу ердалигини тушунтириб ўтиришнинг ҳам хождати йўқ эди... Қолаверса, бу бирор мажбуриятни бўйнига олмаган ҳолда Клайдни кўздан кечириб, у ҳақда тасаввур ҳосил қилиш учун қулай фурсат эди.

Бу орада Диллард, Рита ва Зелла билан муомала Клайдга оғир муаммога айланди. Грифитсларнинг уни меҳмонга чақиришга қарор қилганлари эса жиддий таъсир кўрсатди. Зелла Шумэннинг уйида ўтирганларидан кейин Диллард, Зелла ва Рита Клайд чап бераётганига қарамай, Рита уни қандай бўлмасин оғдириб олиши керак, деган қарорга

келишганди. Улар Клайдга бир неча марта, яна бир йиғилишсак бўларди, деб шама қилишди. Диллард эса ахири йиғилишиб (Клайд иккови ва иккала қиз), шанба ва якшанба кунлари яхшиси Утика ёки Олбэнига бориб келайлик, деб очикдан очик таклиф қилди. Қизлар рози бўлишади, албатта. Мабодо Клайд бирор шубҳага бориб, хавфсираётган бўлса, Диллард Зелла орқали Рита билан гаплашиб кўяди.

– Унга ёкиб қолганингизни ўзингиз ҳам биласиз-ку! – кўшимча қилди Диллард. – Рита сиз деганда ўлиб қолади, буни менга Зелла айтди. Оббо, аёлларнинг офати-ей!

Диллард шундан кейин тиржайиб ва талтайиб Клайдни тирсаги билан туртиб кўйди. Илгари бундай такаллуфсиз қиликка у парво ҳам қилмаган бўларди, энди эса гаши келди. Нега деганда, ўзини янги, анча юксак доирага мансуб ҳисоблаганидан, Ликургда одамлар уни ким деб ўйлашлари ҳам эсида эди. Ҳа, унинг бошқалардан баландрок туришини кўриб, Диллард деганлари роса эгилиб-букиляпти, деса бўларди!

Дилларднинг таклифи одамни жуда тортса ҳам, оқибати хунук тугамасмикин? Аввало, Клайднинг ёнида пули йўқ. У ҳали ҳам ҳафтасига ўн беш доллар олиб турибди, йўлдаги қатта харажатларни эса унинг ҳамёни кўтармайди. Темир йўл ҳаки, ейиш-ичиш, меҳмонхона харажати. Эҳтимол, икковлашиб автомобилда юришлар... Бундан ташқари, ўзи ҳали яхши билмайдиган Рита билан зарурий яқинлашуви. Рита бу яқинлик кейинчалик ҳам бу ерда, Ликургда ҳам давом этишини... Клайд унинг уйига бориб туришини... ҳар ерда бирга бўлишни... истар! Мабодо Грифителар, мисол учун, амакиваччаси Гилберт буни эшитиб... ёки улар бирга юришганини кўриб қолса, нима бўлади?! Ахир, Зелланинг ўзи Гилбертни кўчада тез-тез кўриб тураман деб айтганди-ку! Бир кунмас бир кун тўрговлашиб, Гилбертга тўқнаш келиб қолишса борми, у Клайд ала шу арзимас одам, магазинда сотувчилик қиладиган Диллард билан дўстлашиб юрибди-я, деб ўйламайдими! Шулар туфайли Ликургдаги мўлжалларига путур етмаса бўлгани! Бу ишларнинг охири

нима бўлишини ким билади дейсиз?..

Клайд шунинг учун ҳам томоқ кириб, кечирим сўрай бошлади. Ҳозир жудаям банд. Умуман айтганда, ўйлаб кўриш керак-да, ўзи... Биласизми, қариндошлар... бундан ташқари, келаётган ва ундан кейинги якшанбада фабрикада зарур ишлар кўп: у шаҳарда бўлиши керак. У ёғи эса бир гап бўлар.

Шундай бўлса ҳам, гоҳо Ританинг жозибали қомати кўз ўнгига келар ва у одатий беқарорлигига бориб, аввалги мўлжалларига бутунлай тесқари режа тузарди, кейинги бир-икки ҳафта ичида харажатларини жиндай сиқиштириб бориб келса, қалай бўларкин? У жиндай тежаб, фрак билан каржли цилиндрга пул тўплаб кўйганди. Клайд гарчи бу режаси мутлақо бўлмағурлигини тушуниб турса ҳам... шу пулнинг озгинасини сарфласам, нима киларкин, деган хаёлга ҳам борарди.

Эҳ, бу оппоққина ва лўппигина Рита зўр эди-да!

Худди ўша пайтда Грифитслардан таклифнома келиб қолди. Клайд бир куни ишдан ҳориб-толиб, Дилларднинг гангитувчи таклифини ўйлай-ўйлай қайтиб келганида, столининг устидаги жуда қалин ва чиройли коғозга ёзилган хатни кўрди. У йўқлигида Грифитсларнинг хизматкори ташлаб кетибди. Клайд конвертнинг чеккасидаги «Э. Г.» деган бош ҳарфларга кўзи тушиши биланок ўша заҳотининг ўзида уни очиб, ҳаяжонланганича ўқишга тушди:

«Қадрли эжияним!

Биз сизни илгарироқ чақирмоқчи бўлгандик, бироқ сиз келганингиздан буён эримнинг сафардан деярли боши чиқмади, шу вазедан унинг қўли сал бўшагунча сабр қилишига жазм этгандик. Ҳозир у унчалик банд эмас, агарда сиз мана шу якшанба соат олтида биз билан дастурхон атрофида бўл-сангиз, бошимиз осмонга етарди. Ўзимиз уйда шунчаки биргаликда тамадди қиламиз, мабодо бирор ишингиз чиқиб қолгудай бўлса, хат ёки телефон орқали хабар қилишига овора бўлиб юрманг. Жуда айрича кийиниб келишининг ҳам ҳожа-ти йўқ. Хуллас, иложи бўлса келинг. Сизни кўрсак,

хурсанд бўламиз.

Самимий салом билан
келинойингиз Элизабет Гриффитс».

Клайд хатни ўқиб бўлганидан кейин вужудини яна бени-хоя романтик орзу ва умидлар коплади. У ишлов бериладиган цехда жини ёқтирмайдиган ишни қила бошлаганидан бери бу ерга келиб бекорга овора бўлибман-да, бадавлат қариндошларимнинг менга товлари йўқ экан-да, деб эзиларди. Мана энди эса «Сизни кўрсак, хурсанд бўламиз», деган сўзлари бўлган ажойиб мактуб рўпарасида турибди. Бундан чиқди, уларнинг Клайд хусусидаги фикрлари ёмон эмас экан-да. Жаноб Сэмюэл Гриффитс шу пайтгача сафардан бўшамабди. Гап бу ёқда экан-да. Мана энди Клайд келинойиси билан унинг қизларини кўради, уларнинг ажойиб уйда бўлади. Қойил! Ким билади дейсиз, эҳтимол, улар Клайднинг тақдирини ўйлаб қолишар? Клайд жуда умидсизланиб турганида уларнинг эсига тушиб қолгани жуда зўр бўлди-да ўзи.

Зелла билан Диллард у ёқда турсин, Клайд ҳатто Ритани ҳам бир зумда унутди. Бўлмаса-чи! Ижтимоий пиллапояда ўзидан паст турадиган одамлар билан алоқа қилиб, зўр қариндошлари билан тескари бўлиб қолсинми! Сира ҳам бундай қилмас! Унда жуда катта хато қилган бўлади! Хат ҳам буни исботлайдиган пайтда келди-да ўзи. Боягилар билан бирга боришга рози бўлмай тургани бахти, зўр бахти экан. Клайд энди ими-жимиди, шошилмай, беғалва Диллард билан алоқасини узиши керак, лозим бўлса, ҳаттоки миссис Каппининг уйдан кўчиб ҳам кетади... Амакимдан гап эшитдим, дейди. Хуллас, ошналари билан орани очиқ қилади-қўяди. Ножўя юришлар кетмайди. Келинойиси шунчалик тақлиф қилиб турганидан кейин келажаги билан орзуларини барбод қила олмайди-да. Клайд шундан кейин Рита билан Утика ҳақидаги хаёлларини бир чеккага йиғиштириб, Гриффитсларнинг ҳаётини, улар борадиган ажойиб жойлар, теварак-атрофларидаги зўр одамларни ўйлашга тушди. Ўшанда амакимнинг хонадонига боришим учун фрак ёки,

жилли курса, смокинг билан шим сотиб олишим керак, деб ўйлади. Клайд шу важдан эртасига жаноб Кемерердан соат ўн бирда жавоб беришни илтимос қилди-да, соат бир бўлгунча йигиб қўйган пулига смокинг, шим, ялтироқ ботинка ва оқ шоҳи кашне харид қилишга улгурди. Шундан кейин кўнгли жойига тушгандай бўлди. Нега деганда, бунақа кўринишда амакисининг хонадонигагиларга маъқул келиши керак эди-да.

Клайд нақ якшанба оқшомига қадар Рита, Диллард ва Зеллани сира ҳам хаёлига келтирмай, фақат амакисининг уйига боришни ўйлади. Бундай зўр даврада бўлиш чиндан ҳам зўр гап эди-да!

Хар сафар тўқнашиб қолганларида қаттиқ ва совук тикиладиган Гилберт Грифитс Клайднинг йўлидаги ягона олатўғанок эди. Эҳтимол, у ҳам ўша пайтда уйда бўлиб, Клайдга кимлигини эсингда тут, дегандай баланддан келар, Гилберт, Клайднинг назарида, буни жуда ўрнига қўярди. Клайд амакисининг уйда обрўни қўлдан бермасликка урингудай бўлса ҳам, Гилберт фабрикада ундан аламини олмай қўймайди, албатта. Масалан, у отасига Клайд ҳақида бирорта ёмон гап айтиши мумкин. Уни искирт подвалда ишлатиб, ўзини кўрсатишига йўл беришмаётганидан кейин келгусида оёққа босиб, бирор мартабали бўлишига қандай қилиб ишона олади? Клайднинг доимо омади келмайди ўзи: бу ерга келиб, ўзига жуда ўхшайдиган ва нима учундир уни кўришга тоқати бўлмаган Гилбертга кўндаланг бўлиб ўтирганини кўрмайсизми.

Клайд юраги қанчалар пўкиллашига қарамай, бу фурсатдан дурустроқ фойдаланишга аҳд қилди-да, якшанба куни, соат олтида Грифитсларнинг хонадонига йўл олди. У оғир имтиҳонга дучор бўлганидан асаблари ҳам жуда таранглашганди. Грифитслар уйининг катта чўян дарвозасига етганида вазмин турмини кўтариб қўйди-да, ғишт ётқизилган йўлакдан катта эшик сари одимларкан, гўё қандайдир хатарли саргузашт ёқасида тургандай, ич-ичидан қалтирарди. Юриб бораркан, назарида, ҳамма унга синовчан ва бирор

гидр кидириб тикилаётгандай эди. Анави вазмин пардалар ортидан эҳтимол, жаноб Сэмюэл ёки жаноб Гилберт, ёки кизлардан бирортаси қараётгандир? Пастки қаватдаги деразалардан эса майин ва енгил ёғду тараларди.

Айтмоқчи, Клайднинг ваҳимаси кўпга бормади. Хизматкор эшикни очиб, пальтосини олди-да, улкан меҳмонхонага таклиф қилди. Уни кўрганда Клайднинг оғзи очилиб қолаёзди. Бу жой Клайднинг кўзига «Грин-Дэвидсон» ва Чикагодаги клубдан ҳам ажойиб кўриниб кетди. Ундаги мебель, деворсоат, улкан стол, қалин гилам ва деворга ёпиштирилган матолар бағоят чиройли кўринарди. Катта каминда ўт ловуллар, унинг қаршисида стул ва креслолар ярим доира ясаган, хонанинг турли бурчакларида чироклар ёнарди. Меҳмонхонада бу дамда ҳеч ким кўринмаса ҳам, Клайд теварак-атрофига олазарак боқди. Хонанинг ичкарироғидаги юқорига кетган зинада шоҳи либоснинг ғижирлагани эшитилувди, Клайд ўзига томон яқинлашаётган миссис Грифитсни кўрди. Миссис Грифитс беозор, орик, рангпар аёл бўлиб, илдам одимларди. У гарчи одат бўйича ўзини пича босиқроқ тутса ҳам, айланиб-ўргилганидан Клайд кўп ўтмай унинг олдида ўзини бемалол ва хотиржам тута бошлади.

– Жиянимсиз-а, шундайми? – деди у жилмайиб.

– Ҳа, – оддий жавоб қилди Клайд ҳаяжонланаётганлиги туфайли ўзини жуда бошқача тутса ҳам, ярашадиган қилиб.
– Мен – Клайд Грифитсман.

– Сизни хонадонимда кўраётганимдан хурсандман, – деб гап бошлади миссис Грифитс шу ердаги маҳаллий зодагонлар билан муомаласида орттирган аъёнларга хос оҳангда.
– Болаларим ҳам мамнун бўлишади, албатта. Белла билан Гилберт ҳозир уйда йўқ, бироқ тезда келиб қолишса керак. Эрим дам оляпти, лекин хонасидан қадам товушлари келаётганини эшитдим, демак, яқин орада бу ерда бўлади. Ўтириб турсангиз-чи, – деди у катта диванга қўли билан ишора қилиб. – Якшанба кунлари уйда доимо ўзимиз бўламиз, шундай бўлгач, мен тор оилавий доирада учрашсак, нур устига

аъло нур деган хаёлга бордим. Ликург сизга ёқяптими?

Миссис Грифите камин олдидаги диванга чўкди, Клайд эса ҳурмат юзасидан нарироққа омонатгина ўтирди.

– Шаҳар менга жуда хуш келди, – Клайд миссис Грифитсдан паст келмаслик мақсадида жилмайиб жавоб қилди. – Ҳозиргача уни оз кўрдим, албатта, бироқ кўрган жойларим менга ёқди. Мен шу чоғгача сизларнинг кўчаларингиздай чиройли кўчани кўрмагандим, – Клайд завқ билан кўшимча қилди: – Нақадар улкан иморатлар, ажойиб боғлар!

– Ҳа, биз ҳаммамиз кўчамиз билан жуда фахрланамиз, – миссис Грифите ҳам жилмайиб қўйди. У доимо Уикиги авенюдаги уйи нақадар кўркам ва ҳашаматли эканлигини кўнглидан ўтказиб юрарди. Эри билан бунга етишишларининг ўзи бўлмаганди-да! – Бизнинг кўчамиз ҳаммага ёқса керак. У Ликург хали кишлоқ эканлигидаёқ тушганди. Бироқ ундаги иморатлар кейинги ўн беш йил ичида қурилиб, мана шунақа чиройли бўлиб кетди... Энди эса сиз менга отангиз ҳақида сўзлаб беришингиз керак. Эрим гарчи улар, яъни укаси ҳақида кўп гапирган бўлса ҳам, – миссис Грифите гапини тузатиб кетди, – мен, ўзингиз биласиз, улар билан сира учрашмаганман. Менимча, эрим онангизни кўрмаган бўлса керак. Отангиз яхши юрибдими?

– Раҳмат, у соғ-саломат, ойим ҳам, – Клайд жўнгина жавоб қилди. – Улар ҳозир Денверда туришади. Илгари биз Канзас-Ситида турардик, бироқ уч йил бўлди, кўчиб ўтдик. Яқинда ойимдан хат олдим. Хатда ишимиз яхши, дебдилар.

– Хат олишиб турасизларми? Бу жуда яхши.

Миссис Грифите Клайдга жилмайиб қўйди. Клайд уни тобора қизиқтирар, кўриниши айникса ёқиб қолганди. Клайд бениҳоя кўркам кўринар, ўзини шу қадар яхши тутар ва энг муҳими, унинг ўғлига шу қадар ўхшаш эдики, аввалига у жиндай кўрқиб ҳам кетди, кейин эса қизиқсиниб қолди. Эҳтимол, Клайд бўйдорроқ бўлиб, келишимли бўлганидан, унинг кўзига Гилбертдан чиройли кўринар, бироқ у буни эътироф қилишга ўлганда ҳам рози бўлмасди. Гилберт гоҳо ўзини баттарин тутиб, ҳатто онасини ҳам менсимас, муома-

лаларида чинакам самимиятдан кўра, одатий муғомбирлик кўпроқ бўларди. Шундай бўлса ҳам, унинг назарида, ўғли ҳаракатчан, қобилиятли ва айтганини қилиб, сўзини ўтказадиган йигит эди. Клайд эса юмшоқроқ, ғалатироқ, қатъиятсизроқ кўринарди. Унинг ўғли ҳаракатчанлик бобида отасига ва онасининг авлодларига тортган бўлса, Клайд табиати-нинг заиф томонларини дасти қиска одамлар бўлган ота-онасидан меросга олган бўлса керак.

Миссис Грифитс шу тариқа бу масалани ўғли фойдасига ҳал қилганидан кейин Клайддан опа-сингил ва укаларини суриштирмоқчи бўлиб турганди, Сэмюэл Грифитс кириб қолди. Сэмюэл Грифитс кириши биланоқ дик этиб турган Клайдга бошдан оёқ яхшилаб кўз югуртираркан, жилли курса, сиртдан қараганда дуруст, деган фикрга келди.

– Э, ниҳоят келибсиз-да! Мен йўғимда сизни бу ерда жойлаштириб қўйишган бўлса керак? – деди у Клайдга.

– Ҳа, сэр, – Клайд енгил таъзим қилиб, эхтиром билан жавоб қайтарди. У бу дунёнинг бир буюк одами ҳузурида турганлигини сезарди.

– Жуда соз бўпти. Ўтиринг, ўтиринг! Ҳаммаси жойидалигидан жуда хурсандман. Эшитгандим, сиз ҳозир ишлов бериладиган цехдасиз-а? Унча ёқимли жой бўлмаса ҳам, ишни худди ўша ердан бошлаган яхши! Гоҳо энг яхши одамлар ҳам шунақа қилишади, – жаноб Сэмюэл Грифитс кулимсираб қўшимча қилди: – Сиз келганингизда мен шаҳарда эмасдим, бўлмаса, албатта, кўришардим.

– Ҳа, сэр, – жавоб қилди Клайд. Жаноб Сэмюэл Грифитс то диван ёнидаги кенг креслосига чўкмагунча у ўтиришга журъат қилолмади.

Клайд Чикаго клубидаги формасига сира ҳам ўхшамаган смокинг, ёқаси котирилган оқ кўйлак ва қора галстукда жаноб Грифитсга биринчи галдагидан ҳам кўпроқ ёқди, энди у Гилберт айтган арзимас ва бенаф йигитга сира ҳам ўхшамасди. Шундай бўлса ҳам, Сэмюэл Грифитс Клайдга ашаддйилик ва ишбилармонлик сингари зарур сифатлар етишмайроқ турганлигини сезарди. У жиянини янада кучли

ва харакатчан ҳолда кўришни истарди. Шунда у Грифитслар номига муносиброқ бўлиб, Гилбертга ҳам кўпроқ хуш келарди.

– Ишингиз ўзингизга ёқяптими? – деб сўради Грифитс қайишиб.

– Ҳа, сэр, яъни тўғриси айтганда, унчалик эмас, ... деди Клайд дангал қилиб. – Бирок бу унчалик муҳим эмас. Менимча, бошламасига ҳар қанақа иш яхши.

Клайд шу дақиқада амакисида бундан дурустроқ ишга қобил бўлган киши сифатида таассурот қолдирсам яхши бўларди, деб ўйлаб турганидан, Гилберт йўқлигида юрак ютиб очиқчасига жавоб қилиб қўя қолди.

– Мана бу тўғри фикр, – деди Сэмюэл Грифитс жуда хурсанд бўлиб. – Мен бунинг ишлаб чиқариш жараёнимизнинг унча ёқимли бўлмаган қисми эканлигини биламан, бирок аввалига у билан танишиш зарур. Ундан ташқари, ҳозирги кунларимизда бир ишда бирдан кўтарилиб бўлмайди, бунга вақт керак.

Шунда Клайд ичида ўзига ўзи зина тагидаги қоронғи подвалда яна қанча қолиб кетарканман, деб қўйди.

Клайд шу хаёл билан бўлиб ўтирганида Майра кириб келди. У Клайдга синчковлик билан қараркан, унинг Гилберт айтганидай кўримсиз эмаслигидан жуда суюниб кетди. У Клайднинг нигоҳида қандайдир асабийлик, илтижоми ё безовта, кўрқувгами ўхшаган бир ифодани уқиб олганидан, унга кизикди-қолди. Майра, эҳтимол, бунда ўзига яқин ва маълум бўлган бир нимани сезгандир. Нега деганда, ўзи ҳам кўпчилик ўртасида унча баланд юрмасди.

– Бу сенинг амакиваччанг Клайд Грифитс, Майра, – деб қўйди Сэмюэл, Клайд ўрнидан турганида бепарво ҳолда. – Мен сенга гапириб берган йигит шу. Менинг қизим, Майра, – деб қўшимча қилди у Клайдга қараб.

Клайд эгилганича Майранинг муздек ва бирмунча бўшашган кўлини сиқаркан, унинг бошқаларга қараганда дўстона кўришаётганини ҳис қилиб турарди.

– Бу ерга келганингиздан афсусда бўлмасангиз керак

дейман, – Майра мулойимгина гап бошлади. – Биз ҳаммамиз Ликургимизни севамиз, бироқ Чикагодан кейин у кўзингизга хароб кўрингандир? – Майра кулимсиради.

Клайд машҳур қариндошлари орасида ўзини бирмунча расмий ва исканжада қолгандай сезаётганидан Майрага «миннатдорман» деб қўя қолиб, ўтирмоқчи бўлиб турувди ҳамки, эшик очилиб, Гилберт Грифитс кириб келди. (Бундан олдин кўчадан мотор овози эшитилиб, ташқари эшик олдига келганда ўчганди.)

– Бир дақиқага, Долж! – деб қичқирди у ташқарида қолган кимгадир. – Мен ҳозир! – у шундан кейин хонадонидоғиларга қараб қўшиб қўйди:

– Кечирасизлар, мен ҳозир қайтаман. – Гилберт шундан кейин юқориги қаватга олиб чиқадиغان зинапоёга йўналди.

Гилберт бир нафасдан кейин қайтди-да, Клайдга одатича совуқ ва бепарво қаради. У шунақа қараш қилган пайтларда Клайднинг ҳам, фабрикадагиларнинг ҳам эслари тескари бўлиб кетарди. Гилбертнинг эғнида кўринишига ҳарбий тус берадиган белбоғли йўл-йўл сарғиш пальто (бу пальто автомобилда юришга мос эди), қора чарм шапка ва боғичли катта чарм қўлқоп бор эди. У Клайдга совуққина эгилиб: «Яхшимисиз», – деди-да, отасига яқин келиб, елкасига ҳамийларча қўлини қўйди:

– Салом, дада. Хэлло, ойи! Бугун сизлар билан бирга бўлолмаётганимга жуда афсусдаман. Долж ва Юстис билан ҳозиргина Амстердамдан Констанция билан Жакелинани олиб кетгани келдик. Ҳозир Брижменларникига кетяпмиз. Эрталаб қайтиб келаман. Ҳар ҳолда, қандай бўлмасин, эртага идорада бўламан. Сизнинг ишларингиз жойида бўлса керак, жаноб Грифитс? – қўшимча қилди у отасига қараб.

– Ҳа, нолийдиган жойим йўқ, – деди отаси. – Ўзинг туни бўйи хурсандчилик қилмоқчимисан, дейман?

– Мутлақо йўқ, – жавоб қилди Гилберт Клайдга сира парво қилмай. – Мен соат иккиларга қайтмасам, бирор жойда қоламан, демоқчийдим, холос.

У яна отасининг елкасини меҳр билан сийпалашга

тушди.

– Жон болам, ҳар қачонгидай тез хайдамагин, – ёлворди миссис Грифитс. – Унинг охири хатар.

– Соатига ўн беш миля, ойи, соатига ўн беш миля қоидани биламан! – Гилберт кеккайиб кулди.

Гилбертнинг ота-онаси билан ён бериброк, бироқ паст тушмайроқ гаплашаётгани Клайднинг назаридан четда қолмади.

Унинг бу ерда ҳам фабрикадаги сингари катта одам эканлиги, у билан ҳамма ҳисоблашиши аниқ. Афтидан, у отасидан бўлак ҳеч кимни назар-писанд қиладиган кўринмасди. Клайд ичида: «Намунча гердаймаса?» деб қўйди.

Бадавлат одамнинг боласи бўлиб, ишламай, ортиқча уринмай, ана шундай мавқени эгаллаб, гердайиб, ҳукмини ўтказиб, обрў қозониб юриш ажойиб бўлса керак. Ҳа, бу йигит Клайдпи менсимамай у билан аранг гаплашарди. Бироқ унинг ёш бўла туриб, ҳукми шунчалар зўр эканлигини кўрмайсизми!

Х БОБ

Ўша дақиқада оқсоч хотин кечки овқат тортилганлигини айтувди, Гилберт хайр-маъзур қилди-қўйди. Ҳаммалари ўрниларидан кўзғалишди. Миссис Грифитс оқсоч хотиндан сўради:

– Белла кўнғироқ қилмадимми?

– Йўқ хали, хоним, – жавоб қилди у.

– Бўлмаса, миссис Трюсдейлга айтинг, Финчлиларнинг уйига кўнғироқ қилиб, Беллани чақирсин. У тезда уйга етиб келсин.

Оқсоч хотин чиқиб кетганидан кейин ҳаммалари ўша қаватдаги, мехмонхонанинг ёнгинасида бўлган ошхонага қараб юришди. Клайд оч жигаррангга бўялган ва ўхшатиб жихозланган яна битта ажиб хонани кўрди. Унинг ўртасида, чамаси, зўр маросимларга мўлжалланган ва ёнғокдан ясалган узун стол бор эди. Столнинг теварагида суянчиғи

баланд ва қандиллар ёритиб турган стуллар бўлиб, улар бир-бирлари билан бир хил ораликда турарди. Хонанинг ичкарироғида, деразалари боққа қараган кўлами кенгроқ ва ярим доира жойда кечки овқат учун олти кишилик мўъжазгина стол тузаб қўйилганди. (Клайд буларнинг барини негадир бутунлай бошқача тасаввур қилганди.)

Дастурхон атрофида ўтирганларидан кейин Клайднинг кўп нарсаларга, асосан, оиласи, ота-онасининг илгариги ва ҳозирги аҳволлари ҳақидаги саволларга жавоб беришига тўғри келди. Булар, отангиз нечага борди, онангиз-чи, Денверга кўчгунингизча қаерда туришарди, ака-сингилларингиз нечта, опангиз Эста нечага кирган, нима иш қилади, бошқа ука-сингилларингиз-чи, отангизнинг ҳозир меҳмонхонаси бор экан, ишидан хурсандми, илгари Канзас-Ситида турганларингизда нима иш қиларди, у ерда қанча туришди, деган саволлар эди.

Клайд Сэмюэл Гриффите билан унинг хотини бераётган бу саволларнинг тагида қолиб кетганида жуда чўчиб, гангиб қолаёзди. Эр-хотин Клайднинг узук-юлук жавобларидан, Клайд айниқса ота-онасининг Канзас-Ситидаги ҳаётига доир саволлардан мушкул ҳолга тушаётганини пайқашди. Буни улар, турган гашки, қариндошларининг камбағалликларига йўйишди. Сэмюэл Гриффите: «Сиз мактабни тамомлагандан кейин Канзас-Ситида эканликларингизда меҳмонхонада иш бошлаган бўлсангиз керак?» – деганида, Клайд ўғирланган автомобиль воқеасини ва мактабга амалда кам қатнаганини эслаб, қип-қизариб кетди. У эндиликда ҳаммасидан ҳам бу ердагилар ўзининг Канзас-Ситидаги дастёрчилик қилгани, айниқса «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасига алоқадор бўлганини билишларини истамасди.

Хайриятки, шу пайтда эшик очилиб, Белла иккита қиз билан бирга келиб қолди. Клайд бу қизлар ҳам юксак доирага мансуб эканликларини дарров сезди. Яқиндагина ўзи ўйласа, юраги жизиллаб юрган Рита билан Зелла қасқда-ю, бу қизлар қасқда! Беллани у Гриффитслар билан бемалол гаплашаётганидан билиб олди. Унинг ҳамроҳларидан бири

Сондра Финчли бўлиб, уни Белла билан онаси кўп гапиришганди. Клайд бунақа бежирим, гўзал ва мағрур қизни шу чоғгача кўрмаганди. У бутунлай бошқача эди, ҳеч ким унга тенг келолмасди! Инглизча либос қизнинг қоматини таранг кўрсатиб турар ва бошидаги кўзигача шўхчан бостириб кўйилган қора чарм қалпоқчасига жуда ёпишиб тушганди. У қора тасма билан француз бульдогини етаклаб олганди. Кўлига қора ва кулранг катакли, бичимидан эркаклар пальтосига ўхшаб кетадиган олифта пальтосини ташлаб олганди. Пальтоси ҳам деярли эркакларнинг ўша пайтлардаги расм бўлган пальтосига ўхшатиб тикилганди ҳисоби. Клайднинг назарида, туғилганидан бери бунақа куйдирмажон қизни кўрмаганди. Қиз ўша пайтнинг ўзида Клайдда шунақанги ажойиб ва зўр таассурот қолдирдики, гўё йигитни электр токи ургандай бўлди. Шундан кейин Клайд қўл етмас нарсага ташналик, севгини орзу қилиш нима эканлигини билиб, бу қизнинг ақалли бир қиё боқишига мушарраф ҳам бўлолмаслигидан эзилиб кетди. Бу нарса унга ҳам азоб берар, ҳам сархуш этарди. У шу дамда кўзини юмиб олса-ю, қизни кўрмаса ёки ундан кўзини узмай тикилганича ўтираверса. Қизга азбаройи мафтун бўлиб қолганидан, кўнгли шу нарсани жуда-жуда тиларди.

Сондра аввалига сир бой бермай ўтирди. Унинг бутун хаёли кучукчасида эди:

– Тинчлан, Биссел, тўполон қилма, бўлмаса, ташқарига олиб чиқиб, зинапояга бойлаб қўяман. О, бунақа қилаверадиган бўлсанг, кетиб қоламан энди! (Биссел мушукни кўриб қолганидан унга қараб ташланарди!)

Иккинчи қиз гарчи Сондрадан берирок бўлиб, бошқалар кўзига чиройлироқ кўринса ҳам, Клайдни унча ҳайратга солмади. Қизнинг сочлари малларанг, қийиқ кўзлари кўкимтир, қомати мўъжазгина ва бежирим, ўзини тутишида устмон ва сергак эди. У ичкарига кириши биланоқ стол ёнига сирғалиб келди-да, миссис Грифитснинг қулоғига мингиллади:

– Тузукмисиз, миссис Грифитс? Сизни кўрганимдан бе-

ҳад хурсандман! Келмаганимга ҳам анча бўлди-да ўзи! Сизга айтсам, ойим билан кетувдим. Бугун Грэнт билан Олбэнига кетишганди, мен эса Ламбертларникида Белла билан Сондрани кўриб қолдим. Сиз уйда тамадди қиларкансиз-да? Яхшимисиз, Майра? – у шундай дея миссис Грифитснинг елкаси оша қўл чўзиб, шунчаки илтифот бурчи юзасидан Майранинг кўлига тегди.

Мабодо Сондра бўлмаганида, Клайднинг кўзига ҳаммадан ҳам чиройли кўриниши аниқ бўлган Белла бақириб қолди:

– Оҳ, кечикиб келдим-а! Ойижон, дадажон, кечирим сўрайман! Илтимос, бу сафарча ҳам мени кечира қолинглар!

Клайд гарчи қизлар хонага кириб келишганида ўрнидан кўзгалган ва ҳамон оёқда турган бўлса ҳам, Белла гўё уни эндигина пайқагандай дугоналарига ўхшаб ёлғондакам камтарлик билан жим бўлиб қолди.

Муомаладаги бундай ранг-барангликларга ва моддий мавқедаги тафовутга ҳар доим таъсирчанлик билан эътибор берадигин Клайд эса мени қачон таништиришаркин, деб кутиб тураркан, ўзининг қанчалик арзимаган одам эканлигини ўйлаб эзиларди. Ижтимоий пиллапояда шу қадар юксак кадрланувчи навқиронлик билан гўзаллик унга аёл зотининг энг олий тантанаси бўлиб туюларди. Клайднинг ҳар жихатдан бу уч кизга тенглаша олмайдиган Гортензия Бригсга (Ритага йўл бўлсин) кўнгил қўйганлиги аёлдаги малоҳат ҳуснга қарамаслигини амалда кўрсатганди.

– Белла, – деди Клайднинг ҳали ҳам тик оёқда турганини кўрган Сэмюэл Грифитс, салмоқдор қилиб, – бу сенинг амакиваччанг Клайд бўлади.

– Шунақами? – деди Белла. У Клайд Гилбертга ўхшашлигини дарров пайқади. – Салом! Ойим менга сизнинг яқинда келишингизни айтгандилар. – У Клайдга иккита бармоғини чўзаркан, шерикларига ўгирилиб, уларни таништирди: – Менинг дугоналарим – мисс Финчли ва мисс Крэнстон.

Иккала қиз ҳам Клайдга синчиклаб ва сира тап тортмай қараганларича қуруқ ва номига эгилиб қўйишди.

– Гилнинг худди ўзи-я! – деб шивирлади Сондра яқинига келган Бертинага.

Шунда Бертина ҳам унга жавоб қилди:

– Мен бунақа ўхшашликни шу чоғгача кўрмагандим. Фақат буниси чиройлироқ, тўғрими?

Сондра бош ирғади. У кириб келишгандаёқ Клайд Беланинг акасидан чиройли эканлигини (у Гилбертни ёқтирмасди) пайқаганди. У Клайднинг юрагини жизиллатганини сезиб, ичида суянди. Сондра буни зарурий нарсадай қабул қилган, нега деганда, у бир кўргандаёқ йигитларни ўзига ром қилиб оларди. У Клайднинг кўзи ўзидан узилмаётганини кўрганидан кейин эса ҳозирча унга парво қилмаслик керак, деган қарорга келди. Қиз учун Клайдни кўлга олиш оппасон иш эди.

Миссис Грифите бунақа бўлишини кутмаганидан, Клайд борлигида дугоналарини етаклаб келгани учун қизидан жакли чиқди. Нега деганда, энди Клайднинг ижтимоий мавқеини эслатиб кўйишга тўғри келарди-да.

– Икковинглар ҳам пальтоларингни кўйиб, ўтирсанглар, қалай бўларкин? – деди миссис Грифите. – Мен айтаман, яна иккита қошиқ-вилка олиб келишади. Белла, отангнинг ёнига ўтир.

– Йўк, йўк, уйга кеч қоламиз! Бир дақиқа ҳам қололмаймиз. – Сондра билан Бертина бараварига бидирлашди.

Шундай бўлса ҳам, улар Клайдни кўриб, яхши йигитлигига ишонч ҳосил қилишганидан кейин, унинг жамиятда тилга тушиш-тушмаслигини билишни жуда-жуда хоҳлаб қолишди. Гилберт Грифите унчалик муваффақият козона олмаган, шунинг учун икковлари ҳам уни хуш кўришмас, синглиси билан эса, аксинча, иноқ эдилар: бу, ўзини билган гўзалларнинг назарида, Гилберт ўлғудай ўлар манман бўлиб, гоҳо бениҳоя димоғдор эди. Клайд эса сиртдан қараганда, анча юмшоқроқ ва бўштоброқ кўринарди. Унинг мавқеи қанақалиги-ю, Грифителарнинг у ҳақдаги фикрлари қандайлигини билишса, кифоя эди. Клайд Грифителарнинг хонадониди бошқалар қатори меҳмон сифатида ўтирган экан, уни

махаллий жамоатга ҳам аралаштириш керак-да. Ҳаммасидан ҳам унинг бойлигини билиб олиш керак... Қизлар ана шу саволга жавоб олдилар. Нега деганда, миссис Грифитс Бертинага қатъий ва атайлаб шундай деди:

– Жаноб Грифитс – бизнинг жиянимиз, у Фарбдан келган, эримнинг фабрикасида кучини синаб кўрмоқда. Бу йигит ўзига ўзи йўл очишга мажбур, эрим яхшилигидан кучини синаб кўришига имконият яратиб берди.

Клайд келинойиси томонидан ижтимоий мавқеи Грифитслар ёки ана шу қизларга нисбатан бағоят паст эканлиги яққол кўрсатиб берилаётганидан тутакиб кетди. Айни пайтда Бертина Крэнстон чехрасидаги қизиқувчанлик ифодаси ўрнини ғирт бепарволик эгаллаганлигини ҳам пайқади. Бертинани фақат бой йигитларгина қизиқтирарди. Сондра Финчли эса дугонаси сингари олисни кўзлайдиганлардан эмасди. Бироқ ўзининг доирасида анча таниқлироқ бўлиб, хусн бобида Бертинадан ўткир, ота-онаси ҳам Крэнстонлардан давлатмандроқ эдилар. Сондра Клайдга яна қараганди, унинг чехрасида эшитган гапидан аламда эканлиги яққол сезилди. Шундай чиройли ва ёқимли йигит-а!

Бу пайтда Сондрани хуш кўрадиган жаноб Сэмюэл Грифитс (у ҳам миссис Грифитс сингари Бертинани анча муғомбир ва совуқ деб ёқтирмасди) қизни чақириб қолди:

– Бу ёққа келинг-чи, Сондра! Кучукни креслога боғлаб қўйинг. Пальтонгизни анави стулга ташлаб, манави ерга ўтиринг, – у қўли билан ёнидаги жойни кўрсатди.

– Сира иложим йўқ, Сэмюэл амаки, – Сондра гўё Сэмюэл Грифитс билан жуда ҳам апоқ-чапоқдай жиндай буралиб, истиғноли оҳангда гапирди. – Кеч бўлиб қолди, Бисселни тинчлантириш ҳам қийин. Ўлай агар, Бертина билан кетмасак бўлмайди.

– Дада, сизга айтсам, – Белла орага қўшилди, – Бертинанинг оти кеча миҳ босиб олувди, оқсаяпти. Грэнт ҳам, жаноб Крэнстон ҳам уйда йўқ. Бертина сиз билан маслаҳатлашмоқчийди.

– Қайси оёғи? – жаноб Грифитс қизиқиб қолиб сўради.

Клайд ана шу суҳбат давомида Сондрани зимдан томоша қиларди. «Жуда чиройлиг-а, – дерди у ичида. – Бурни тик-мачоқдай ва салгина танқайган, устки лаби айёрона буралиб туришини қаранг».

– Олдинги чап оёғи, – деб тушунтирди Бертина Грифитсга. – Кеча мен Ист-Кингстон йўлидан юрувдим, Жеррининг такаси тушиб қолибди, эҳтимол, зирапча киргандир, Жон эса зирапчани тополмаяпти.

– Ўшандан кейин кўп юрдингизми?

– Орқага қайтдим. Менимча, йўл саккиз миля келади.

– Бўлмаса, Жонга айтинг, отнинг оёғини юмшатадиган бирорта нарса суртиб, докалаб қўйсин. Кейин ветеринарни чақириш керак. Кўрқманг. Менимча, от тезда ўнгланиб кетади.

Клайд эса ўз ҳолича қолганидан бу доиранинг одамлари нақадар ёқимли ва енгил ҳаёт кечиришлари хусусида ўйларди. Булардан бирортасининг ташвиши борга ўхшамайди. Факат уйлари-ю отлари, дўстлари билан учрашувлари, сайр ва маишатларидан гапиришади. Амакиваччаси Гилберт ҳозиргина оғайнилари билан автомобилда қаёққадир йўқолди. Белла билан дугоналари чиройли кўчадаги ажойиб уйларда бемалол ва маза қилиб туришади, Клайд эса миссис Каппи паңсионининг учинчи қаватидаги торгина хонада димиқиб ётибди. Борадиган бирорта жойи йўқ, ҳафтасига ўн беш доллар олади, шунга тирикчилик қилиши керак! Эртага эрталаб яна подвалда ишлайди, бу қизлар эса янги маишатлар фикри билан кўз очишади. Унинг Денвердаги ота-оналари эса фақир мебелли хоналарда ва миссияда шундай ҳаёт кечиришадикки, улар ҳақидаги бор гапларни ҳам у-бу ерда айтишга ботинолмайди.

Иккала қиз тўсатдан кетмасак бўлмайди, деб қўзғалиб қолишди. Клайд билан Грифитсларнинг ўзлари қолишганларидан кейин, Клайд ортиқчалигини яққол сеза бошлади. Грифитснинг ўзи, унинг хотини, Белла, хуллас, Майрадан бўлак ҳаммалари менсимамай муомала қилишлари билан Клайдга ўзинг мансуб бўлмаган жамиятга фақат мўралаб

кўявер, деяётгандай бўлишарди. Клайд ҳалиги соҳибжамол қизлар билан танишмоқни қанчалар орзу қилмасин, камбағаллиги бу жамият эшигини очишига тўғаноқ бўлишини тушунарди. Шу важдан у бирдан маънос тортиб, нигоҳи ҳам, кайфияти ҳам ўзгариб кетди. Буни фақат Сэмюэл Гриффитс-гина эмас, балки унинг хотини билан Майра ҳам пайкашди. Қани энди, бу оламга бир амаллаб киролса! Унинг ёлғизлиги ва эзилганлигини фақат Майрагина сезарди. Ҳаммалари яна улкан меҳмонхонага ўтганларидан кейин (Сэмюэл кечки овқатга доимо кечикиб, ҳаммани куттириб юрасан, деб Беллани йўл-йўлакай койиди) Майра Клайдга яқинлашиб, деди:

– Сиз яна Ликургда биров турсангиз, у сизга кўпроқ ёқиб қолар, дейман. Теварак-атрофда чиройли жойлар сероб! Сиз кўлларимизни кўргани боришингиз керак. Адирондак тоғи ҳам унчалик олис эмас – шимол томонга етмиш миля юрилади. Ёзда ҳаммамиз ўрмон кўлига кўчиб ўтганимизда, ойим билан дадамлар ҳам сизнинг келишингизни истаб қолишса керак.

Майра ота-онаси Клайдни чорбоққа чақиришларига унчалик ишонмаса ҳам, йигитга шунга ўхшаган равишларни қилиб туриш зарурлигини сезарди. Чиндан ҳам Клайд Майранинг гапидан кейин сал ўзига келиб, кеча охиригача Майра билан гаплашиб ўтирди, бошқаларга ҳам яхши муомалада бўлди. Ниҳоят, соат тўққиз яримлар бўлганда ўзини яна бутунлай бегона ва танҳо ҳис қилиб, ўрнидан кўзгалди-да: «Кетмасам бўлмайди, эртага барвақт туришим керак», – деди. Сэмюэл Гриффитс уни эшиккача кузатиб қўйди. У шу лаҳзада Майра илгарироқ сезгани каби Клайд ўзига ёқаётганини сезиб, бу йигит камбағал бўлганлиги учун ҳам ўзи ва оиласи уни яқинларига йўлатмасликларини ўйларкан, кўнглини кўтариб қўйиш учун хайр-маъзур пайтида бирикки оғиз ширин сўз айтишга жазм этди:

– Кўча яхши-да, – деди у ўзини яқин олиб. – Қараб туринг, баҳорда бизнинг Уикиги жуда очилиб кетади, – у осмонни синчиклаб кузатиб, апрелнинг мусаффо ҳавосидан

нафас олди. – Бизникага бироз вақт ўтгач, ҳамма ёқ гулга бурканганда келасиз-у, ана ўшанда бу ер қанчалик ёқимли бўлишини ўзингиз кўрасиз. Хайрли тун!

У кулимсиради, овози самимий ва дўстона чикди. Клайд шунда Гилберт ўзини унга нисбатан қанақа тутмасин, барибир катта Грифитс назарида эканлигини яна бир марта сезди.

XI БОБ

Кунлар бирин-кетин ўтар, гарчи Грифитслардан бошқа мактуб келмаётган бўлса ҳам, Клайд бой қариндошларининг уйига бир марта борганига ҳамон катта аҳамият берар, баъзан-баъзан бу жозибадор кизлар билан янги учрашув тўғрисида ва улардан бири ўзини яхши кўриб қолса, нақадар катта саодат бўлиши хусусида хаёл сурарди. Улар ҳашам ва бойликка тўла ажойиб оламда яшашади. Улар қаёқда-ю, Клайд билан унинг агрофидагилар қаёқда! Диллард! Рита! Улар энди Клайдга йўқдай ҳисоб. Клайдга энди бутунлай бошқа нарса керак, бўлмаса, ҳеч ниманинг ҳожати йўқ. Клайд шу важдан ўзини Дилларддан иложи борича олисроқ тутарди. Ахири у ҳам Клайдни димоғдор санаб ўзини четга олди. Клайд хаёлидаги мавқега эришса борми, чинакам димоғдор бўларди-қоларди. Бироқ кунлар ўтар, у эса ҳали ҳам аввали ишида эди... Нурсиз ва оғир ҳаёт, жиндак маош ва цехдаги зерикарли шериклар унинг руҳини тушириб юборди. Шундан кейин унинг бу ерда дурустроқ ўрнашиб олиш умиди ҳам сўна бошлади. Чикагога қайтиб ёки Нью-Йоркка бориб, бирорта меҳмонхонага ишга кириб олиш тўғрисида ўйлай бошлади. Рита ва Диллард билан алоқани тиклашни эса хаёлига ҳам келтирмади, уларга сира ҳам тоби йўқ эди. Бироқ шу орада гўё унинг олдинги дадиллиги ва олдинги орзуларини тирилтириш мақсадида қилингандай, бир воқеа рўй бериб, Клайд, гарчи ота-бола Грифитслар мени давраларига киритишмаса ҳам, уларнинг назарида ўсяпман, деб ўйлашга мажбур бўлди. Баҳорнинг шанбаларидан бирида

Сэмюэл Грифитс Жошуа Уигэм билан бирга фабрикаи айланди. Улар тушга яқин ишлов бериладиган цехга етишди, ўшанда Грифитс биринчи марта Клайдни қалин шим ва енгсиз кўйлақда кўриб, уялиб кетди. Клайд ўшанда сушил-калардан бирининг (Клайд бу пайтда сушилкага нарса тах-лаб, бўшагишнинг жуда ҳадисини олганди) олдида ишлаёт-ганди. Сэмюэл Грифитс бундан бир неча ҳафта муқаддам Клайдни уйига чакирганида, унинг қанчалар кўркам ва сало-батли кўринганини эслаб, ҳозирги аҳволидан лол қолди. Сэмюэл Клайдни илгари Чикагода ва уйида кўрганида ҳам унинг сулукати ва текис кўринишидан ҳайратланганди. Кат-та Грифитс ҳам ўғли сингари фабрика хизматчилари ва Ли-кургнинг барча кишиларида Грифитслар ва уларнинг обрўси қолдирадиган таассуротга жуда-жуда катта эътибор берар-ди. Шу боисдан ишлов бериладиган цехда ўзининг Гилберт-дай ўғлига ўхшаб кетадиган Клайднинг кўримсиз кийимда ана шу кишилар орасида ишлаётганини кўрганидан кейин, жиянини бунақа қора ишда тутиб туриш мумкин эмаслигини ҳар қачонгидан ҳам чуқурроқ туйди. Бўлмаса, бошқа хизмат-чилар, Сэмюэл Грифитс яқин қариндошининг ўсишига жуда бепарво экан, деб ўйлаб қолишлари мумкин эди-да.

Сэмюэл Грифитс шунда ҳам Уигэм ёки бошқа бирорта-сига ғинг демади, шаҳардан ташқарига айлангани чиқиб кетган ўғли душанба куни эрта билан қайтишини кутиб турди.

– Шанба куни фабрикаи кўздан кечирганимда, Клайд ҳали ҳам ишлов бериладиган цехда эканлигини кўриб қол-дим, – деди у Гилбертни кабинетига чақириб.

– Нима бўпти, ота? – деб сўради Гилберт отаси бирдан Клайддан гап очганига тушунолмай. – У ерда Клайддан ол-дин ҳам кўп одамлар ишлаган, лекин бу ҳеч кимга зиён келтирмаган.

– Тўғри, бироқ улар менинг жияним бўлмаган. Сенга ҳам ўхшашмаган. (Шу гап Гилбертдан ўтиб кетди.) Сенга айтиб кўя қолай, бу иш ярамайди. Клайдга нисбатан адолатсизлик қилдик, деб кўрқаман, бошқалар ҳам шунақа деб ўйлашаёт-

гандир. Икковларинг бир-бирларингга ўхшашларингни ҳамма кўриб турибди, у амакиваччанг ва жиянимлигини ҳам ҳамма билади. Илгари мен буни унча тушунмагандим, нега деганда, подвалга тушмагандим-да. Энди эса уни у ерда сақлаш мумкинмаслиги менга равшан. Бу яхши эмас. Бунга чек қўйиш керак. Уни дурустроқ кийиниб юрса бўладиган бошқа бирор жойга ўтказамиз.

Сэмюэл Грифитснинг қовоғи солиниб, кўзлари тундлашди. Клайднинг эски кийимда ва пешонасидан тер куюлиб турган пайтдаги ҳолати унинг таъбини хира қилганди.

– Ота, ҳамма гап шундаки, – Гилберт эътироз билдиришга уринди (унинг Клайдга сира ҳам тоби йўқлигидан нима бўлсаям жойида қолдиришни истарди), – бошқа цехдан унга муносиброқ жой топишга кўзим етмайди. Анчадан бери ишлаётган ва минг машаққатлар билан жойига етишганларни силжитишга тўғри келади. Клайднинг эса ҳеч қанақа тайёргарлиги йўқ, шунинг учун ҳам у хозирча фақат сушилканинг ёнида тура олиши мумкин.

– Хўш, бу гапларингнинг менга қизиғи йўқ, – деди Грифитс, ўғли рақибидан кўрққанидан адолатсизлик қилаётганини пайқаб. – Подвалдаги иш унга муносиб эмас, у ерда қолишини истамайман... Шу чоғгача Грифитслар деганда ликургликлар бардошли, ҳаракатчан, қобилиятли, ақлан хушёр одамларни тушуниб келишган, шу боисдан одамларнинг бирорта Грифитс тўғрисида бошқача хаёлларга боришларини истамайман. Бу ишга зиён. Клайдни дурустроқ жойлаштириб қўйиш, жилла курса, бизнинг бурчимиз. Мени тушундингми?

– Жуда яхши тушундим, ота.

– Демак, мен айтгандай қил. Уигэм билан гаплашиб кўр. Клайдни оддий ишчиликдан кутқариб, қаерга ўтказса бўлишини ўйлаб кўринглар. Уни ўша подвалдаги ишга тикиш бошидан хато бўлган эди. Цехларимизнинг бирортасидан унга муносиброқ жой топилар. Уни бўлим мудирининг, айтайлик, ҳатто иккинчи ё учинчи ёрдамчиси қилса ҳам бўлади. Дурустроқ кийиниб, одамга ўхшаб юрсин-да. Ҳеч

бўлмаса, уни бироз вақт уйига жўнатиб, то муносиб жой топгунингча маошини тўла сакла. Бироқ мен уни бошқа ёкка ўтказилишини истайман. Айтгандай, у ҳозир қанча оляпти?

– Ўн беш доллар, шекилли, – Гилберт итоаткорона жавоб берди.

– Бу пул одамбашара бўлиб юришга камлик қилади. Унга йигирма беш доллар бериш керак. Биламан, у бунга арзимайди, бироқ иложимиз қанча. Модомики, у шу ерда экан, пули тирикчилигига етиши керак. Келгусида унга йигирма беш доллар тўлашни маъқул кўраман, ўшанда ҳеч ким бизни унга нисбатан ноинсофлик қилишяпти, дея олмайди.

– Хўп, хўп! Шуни деб сиқилаверманг, қўйинг, – Гилберт отаси ғижинаётганини кўриб, илтижо оҳангида деди. – Мен унчалик айбдор эмасман. Ишлов бериладиган цехга юборайми деганимда, ўзингиз рози бўлгансиз. Бироқ ҳозир, ўйлаб кўрсам, сиз ҳақ экансиз. Бу ёғини менга қўйиб бераверинг. Унга дурустроқ жой топаман.

Гилберт шундан кейин дарҳол Уигэмга одам юборди. Ичида эса шундай қилайки, Клайд тағин қариндошларимга керакли одам эканман, деган хаёлга бормасин, аксинча, ишим ўхшамаётган бўлса ҳам, менга мурувват қилишяпти, деб ўйласин, дерди.

Уигэм келганидан кейин Гилберт Клайд хусусида устмонлик билан гап бошлади. Уигэм бўлса ўзини жуда ташвишда қолган кўрсатиб, пешонасини ишқалашга тушди-да, хонадан чиқиб кетди. Орадан пича ўтгандан кейин қайтиб, битта-ю битта чорасини тошганлигини, Клайдда техник тайёргарлик бўлмагани сабабли уни бешинчи қаватдаги бешта улкан тикув бўлимнинг мудирини бўлган жаноб Лигетга ёрдамчиликка жойлаштириш мумкинлигини айтди. Жаноб Лигетнинг қўлида бундан ташқари яна битта мўъжазгина ёрдамчи бўлим бўлиб, унга кўз-қулоқ бўлиб туриш учун мудирга махсус эркак ё аёл ёрдамчи зарур эди.

Бу алоҳида муҳрлов хонаси бўлиб, бичилган ёқалар тикувдан олдин муҳрланарди. Бу ерга ҳар куни бир қават баланддаги бичув цехидан ҳар хил фасон ва катталиқдаги

етмиш беш мингдан юз минг дюжинагача хомаки ёкалар келтириларди. Ишчи қизлар бу ерда уларга тамға босишарди, тамғага ёпиштирилган қоғозда ёқанинг катта-кичиклиги ва фасони кўрсатилган эди. Мудирга ёрдамчилик қиладиган одамнинг ишини Гилберт яхши биларди, унча кийин бўлмас, у тартибни ва иш бетўхтов кетишини кузатиб туриши зарур эди. Бундан ташқари, у етмиш беш ёки юз минг дюжина ёқанинг барига яхшилаб тамға урилиб, ён томондаги тикув цехига оширилишига ва кириш дафтарида тегишли қайд бўлишига ҳам қараб туриши лозим эди. Ниҳоят, у маош ишбай асосида бўлганидан, ҳар бир ишчи аёл қанча ёқага тамға урганини ҳам яхшилаб ёзиб бориши керак эди.

Шундай қилиб, бу ерда мўъжазгина идора бўлиб, унда барча қайдларга мўлжалланган дафтарлар бор эди. Бундан ташқари, даста ёкалар бичилганда уларга ёпиштириладиган қоғозлар ҳам бу ерга келтириларди. Қоғозлар ингичка сихда бўлганидан, тамға босадиганлар уларни олиб, мудир ёрдамчисига ҳисобга кўшиш учун узатишарди. Қисқаси, буларнинг бари оддий идора иши эди. Илгари бу вазифада тўғри келган йигитми, кизми, чол ёки кекса аёлларми, ишлаб келишарди.

Унгэм Клайд ёшлиги ва тажрибасизлигига бориб дастлабки пайтларда бошлиқларга хос бўлган талабчанлик ва обрў билан иш олиб боролмас керак, деб ҳуркиганидан, бундан Гилбертни воқиф қилишга шошилди. Бўлимда фақат ёшгина кизлар ишлашар, уларнинг баъзи бирлари жудаям кўҳликкина эди. Ёш ва кўркем йигитни уларга бошлиқ қилиб кўйиш ақлдан бўлармикин? Бунақа ёшдаги йигит бўштоброк бўлади, Клайд ҳам шунақасидан чиқиб қолса, тегишли талабчанлик бир чеккада қолиб кетиб, қизларга қайишиброк муомала қилади. Қизларнинг эса бундан жонлари кириб қолади, ундан кейин эса Клайдни бошқа ёққа олишга тўғри келиб қолади. Бироқ шу пайтда мудир ёрдамчилиги фабрикадаги ягона бўш жой эди. Клайд синаб кўришга шу жойга юборилса, нима қипти? бироз ўтгандан кейин унинг бу ишга

яроқли ёки яроксизлиги маълум бўлади, ўшанда Лигет ёки Уигэмнинг ўзи бошқа жой топиб, ўшанга ўтказиб юборишаверади-да.

Гилберт ўша душанбанинг ўзида, соат учлар атрофида Клайдни чакиртириб, чорак соат интизор қилиб кўйди-да (кичик Грифитснинг одати шу эди), ниҳоят, уни ковоғини сира очмай қабул қилди.

– Ишингиз қалай кетяпти? – деб сўради у совук ва жонини суғуриб олгудай қилиб.

Клайд ҳам амакиваччасини ҳар кўрганида бир хил бўлиб кетадиган бўлганидан, ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатиб:

– Ўша-ўша. жаноб Грифитс! Нолийдиган жойим йўқ. Умуман, хурсандман. Ўзимча, у-буни ўрганганга ўхшайман.

– Назарингизда шундайми?

– Йўқ, у-буни ўрганганимни биламан, албатта, – Клайд гапини тўғрилаб оларкан, салгина кизарди.

Клайд ич-ичидан тутақиб кетаётган бўлса ҳам, сиртида тишининг оқини кўрсатиб, эгилиб-букилиб турарди.

– Хўш, буниси сал тузук. У ерда шунча бўлиб, у-бу нарсаларни ўрганганлигини билмайдиган одам топилмаса керак. -- Гилберт қаттикликни жуда ҳам ошириб юбордим деб ўйлаб, гап оҳангини салгина ўзгартириб, кўшимча қилди: – Мен эса сизни бунинг учун у ерга юбормагандим. Сиз билан бошқа нарсани гаплашмоқчиман. Сиз ҳеч одамларга бошчилик қилиб, уларнинг ишларига жавобгар бўлганмисиз?

– Гапингизни яхши тушунолмадим, шекилли, – жавоб қилди Клайд. У гангиб қолиб ва ҳаяжонланиб кетганидан саволнинг маъзини илғаб ололмаганди.

– Мен сизга одамларга иш буюришга – бирорга кичик-рок бўлимга ёки шунга ўхшаган жойга раҳбарлик қилишингизга тўғри келганми, деб сўраяпман. Эҳтимол, катта уста ёки ёрдамчи бўлгандирсиз?

– Йўқ, сэр, ҳеч қачон, – жавоб берди Клайд.

У энди азбаройи асабийлашганидан дудукланаёзганди;

Гилбертнинг гапириш оҳанги кескин, совук ва асосийси, жирканчли эди. Клайд шунга қарамай, у гапни қаяққа бураётганини фаҳмлаб қолди. Амакиваччасининг кескинлиги ва таҳқиромуз ғайирлигидан қатъи назар, хўжайинлар уни сал кўтариб, кимларгадир бошлиқ қилиб қўймоқчи эканликларини пайқади. Шундай, албатта! У тўлқинланганидан кулоклари қизариб, кафтлари терлаб кетганини сезиб, шоша-пиша қўшимча қилди:

– Клуб ва меҳмонхоналардаги бошлиқларнинг ишларини кўрганман. Кучимни синаб кўришимга имкон берилса, эплаб кетардим, дейман.

Клайд қип-қизариб, кўзлари ялтираб кетди.

– Йўқ, бу иш у ишга ўхшамайди. Мутлақо ўхшамайди, – деди Гилберт кескин қилиб. – Кўриш билан қилиш – бутунлай бошқа-бошқа нарса. Сира тажрибаси бўлмаган одам ўзини билимдон дейиши мумкин, ишга келганда эса ҳеч нарсага ярамаслиги билинади-қўяди. Ҳар ҳолда, бизнинг ишимиз билимдон одамларни талаб этади.

Гилберт Клайдга, боринг шуми, дегандай масхараомуз қаради. Клайд эса, адашибман, гап кўтарилишим ҳақида эмас экан, деб хотиржам тортди. Ёноқлари ҳар кунгидай яна оқиш тусга кириб, кўзларидаги ўт сўнди.

– Ҳа, сэр, менимча, бу тўғри, – деди у.

– Бироқ бу гал сизга бари аён бўлмоғи керак, – уқтирди Гилберт. – Сиз билмоғингиз лозим. Ҳеч нима билмай, шундай, шекилли, дейдиган одамлар билан ишлаш ғирт азоб бўлади.

Гилбертни хали ўзини муносиб эканлигини кўрсатмаган амакиваччасига дурустрок жой бериши зарур эканлиги жуда ғашини келтирар, шунинг учун ҳам у сира аламини ичига ютолмасди.

– Ҳа, сиз ҳақсиз, – деди Клайд унинг гапига қўшилиб.

У, ҳар қалай, гап кўтарилишим ҳақида кетаётгандир, деб умид қиларди.

– Гап шундаки, сиз техник жиҳатдан кўзи пишган одам бўлганингизда, бошидаёқ ҳисоб-китоб бўлимига жойлашти-

риб кўйган бўлардим. (Клайд бу гапга унча тушунолмаганидан, юраги бир орзиқиб тушди.) Биз сиз учун кўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик, – Гилберт гапида бепарво давом этди. – Ишлов бериладиган цех унча дуруст жой эмаслигини билардик, бироқ ўшанда бошқа иложимиз йўқ эди, – у бармоқлари билан столни чалиб кўйди. – Сизни энди бир нарсани гаплашиб олишга чақирдим. Бизда тепадаги бир бўлимда бўш жой бор. Отам икковимиз, сиз ўша ишни уддалай олармикансиз, деб бош қотириб кўрдик. (Клайднинг шунда шашти жуда кўтарилиб кетди.) Отам билан икковимиз сизга дурустрок иш берсак, деб анчадан бери ўйлаб келамиз, бироқ хали айтганимдай, бу жуда ҳам мушкул вазифа, нега деганда, сизда ҳеч қанақа амалий билим йўқ-да. Сизда техникадан ҳам, тижоратдан ҳам савод йўқ, бу эса ишни қўшалок қилиб мушкуллаштиради.

Гилберт сўзларининг кучини ошириш ва Клайд ўзига номуносиб жойга суқилиб кираётганини тушуниб олиши учун анча жим турди.

– Сизни бу ерга чақиришни лозим кўрганимиздан кейин дуруст жойдаги ишни эплармикансиз, деб синаб кўришга қарор қилдик, – деди Гилберт гапини хулосаларкан. – Сизни умрбод подвалда тутолмаймиз-да. Энди менинг ниятимни эшитинг, – Гилберт шундан кейин Клайдга бешинчи қаватда нима ишлар қилиши кераклигини тушунтиришга киришди.

Гилберт шундан кейин Уигэмни чақиртирди. У келиб, Клайд билан сўрашгач, Гилберт деди:

– Уигэм, мен ҳозир амакиваччамга эрталабки суҳбатимизни айтиб, уни тамғалаш бўлимининг мудирини сифатида синаб кўриш режамиз борлигидан хабардор қилдим. Энди эса жаноб Лигетнинг олдида боринглар, Лигетнинг ўзи ё бошқа бирортаси ишнинг қанақалигини тушунтирсин, – Гилберт столга ўгирилди. – Кейин менинг хузуримга қайтариб юборинг, мен у билан яна гаплашаман.

Гилберт викор билан ўрнидан туриб, икковларига жавоб берди. Уигэм бу тажриба муваффақиятли чиқишига ишонқирамас ҳам, Клайдга яхши кўринишга (унинг кейинрок

ким бўлиб кетишини қаёқдан билсин) ҳаракат қилиб, бешинчи қаватдаги жаноб Лигетнинг хузурига олиб чиқди. Клайд қаттиқ ғувиллаётган машиналар оралаб, Уигэмнинг кетидан мўъжазгина бўлимга кирди. Бўлим бинонинг ғарбий қанотида бўлиб, катта залдан пастакрок тўсиқ билан айириб қўйилганди. Бу ердаги йигирма бешта тамғачи қиз ва уларнинг сават ташиётган ёрдамчилари юқориги қаватдан махсус ёғоч новдан тинимсиз равишда келиб турган тикилмаган ёқалар оқимини уддалашга ҳаракат қилишарди.

Клайдни жаноб Лигетга таништиришди-ю, ўша заҳоти тўсиқ билан ажратилган идорачага бошлашди. У ерда жуссаси кичкина бўлса ҳам, биққигина ва хуснда ортикча бўлмаган бир қиз ўтирарди. Кўринишидан у Клайдга тенгқур эди. Қиз улар яқин келишлари билан ўрнидан кўзгалди.

– Бу мисс Тодд, – деб таништирди Уигэм. – У кейинги кунларда миссис Энжирнинг ўрнида ишляпти. Мисс Тодд, илтифотингизни аямай, жаноб Грифитсга ишини тезроқ ва яхшироқ қилиб тушунтиринг. Кейин эса то ишни ўзиники қилиб олгунича унга қарашиб турасиз, хўпми?

– Бўлмаса-чи, жаноб Уигэм, жоним билан! – мисс Тодд шундай дея дафтарларини конторкага ёйиб, ўша дамнинг ўзида Клайдга молни қабул қилиш ва чиқариш қандай қайд этилиши, ёқаларга тамға қандай урилиши, ёрдамчи қизлар новдан тушаётган ёқали дасталарни қай тарзда саватларга солиб, тамға урадиган қизларга барабар бўлиб беришлари, кейин бошқа қизлар тамғаланган ёқаларни тикув цехига олиб чиқишларини тушунтиришга тушди. Клайд унинг сўзларини жон қулоғи билан тингларкан, бу ишни бемалол эплашини сезарди. Бирок бир дунё аёллар орасига тушиб қолганидан ўзини жуда ғалати ҳис қиларди. Аёллар бу ерда кўп, бир неча юз келарди. Уларнинг ҳаммалари ўтириб ёқа тикишар, уларнинг узун сафлари оқ деворли ва опшоқ устунли бинонинг охиригача чўзилиб кетганди. Полдан нақ шифтга етадиган балақд деразалардан ёруғ тушиб турарди... Қизларнинг ҳаммаси ҳам кўҳликкина эмасди. Мисс Тодд, ундан

кейин Уигэм, сўнгра хатто Лигетнинг ўзи унга ишни тушунтираётганларида ҳам у қизларга зимдан қараб кўярди.

– Энг муҳими, – деди Уигэм пировардида, – бу ерга тамғалашга олиб келинадиган ҳар минг дюжина ёқани ҳисоблашда хатога йўл қўймаслик керак, ундан ташқари уларнинг тамғаланиши ва тикувчиларга тўхтовсиз ўтиб туришини кузатиб туриш керак. Ҳақ тўлашда хато кетмаслиги учун ҳар бир ишчи аёл қанча ишлаганини ёзиб бориш керак бўлади.

Клайд ахири нима иш қилиши кераклигини фаҳмлади ва ҳаммасини тушуниб олдим, деди. Жуда ҳаяжонда бўлса ҳам, шу киз килаётган ишни мен ҳам эплай оламан, деган қарорга келди. Уигэм билан Лигет эса Клайднинг Гилбертга амакиваччаллигини билганларидан ўзларини мулойим кўрсатишар ва бу ишни ўрнига қўясиз, деб туришарди. Улар шундан кейин Гилбертнинг кабинетига қайтиб келишганди, Гилберт кўзи тушиши биланок:

– Хўш, нима дейсиз? Хўпми ё йўқми? Эплаб кета оладиган кўринасизми? – деб сўради.

– Эплаб кетаман, деб ҳисоблайман, – деди Клайд ўзига хос бўлмаган дадиллик билан. У шунда ҳам, мабодо ишимни худо ўнгламаса, қоқилиб қолишим мумкин, деб ичида хавфсирарди. Ишлаб кетиши тепасидаги ва теварак-атрофидаги кишиларга кўп жиҳатдан боғлиқ эди-да. Улар Клайдга ҳар маҳал ҳам қайишаверармикинлар?

– Қойил, – Гилберт гапида давом этди. – Бир нафас ўтиринг. Сиз билан бу иш ҳақида яна гаплашмоқчиман. У, назарингизда, енгилдай, тўғрими?

– Йўқ, менга у жуда енгил кўринди, деб айта олмайман, – Клайд ҳаяжонланиб ва ранги сал оқаринқираб жавоб қилди. У тажрибасизлигидан бу ишни катта ҳисоблаб, бор қобилият ва дадилликни талаб қилади, деган хаёлга борганди. – Шунда ҳам, ҳар холда, эплайман, деган фикрдаман. Бунга хатто ишончим комил бўлиб, кучимни синаб кўрсам, дейман.

– Хўш, мана бу гапингиз яхши бўлди! – жавоб қилди Гилберт анча юмшаб. – Энди эса сизга бир-икки оғиз гап

айтмоқчиман. Сиз, эҳтимол, бутун қават хотин-халажга тўлиб кетибди, деган хаёлга боргандирсиз?

– Йўқ, сэр, хаёлимга келмади. Мен бу ерда аёллар ишлашини билардим-у, лекин қаерда ўтиришларини билмасдим.

– Очиғи, – деди Гилберт, – фабрикада бошдан оёқ ҳамма ишлар аёллар зиммасида. Ишлаб чиқариш бўлимида битта эркакка ўнта аёл тўғри келади. Шу важдан биз ахлоқи ва художўйлигини яхши билган одамларимизнигина фабрикада масъул ишларга йўлатамиз. Сиз қариндошимиз бўласиз, шунинг учун ишонамиз. Қариндош бўлмаганингизда сизни дурустроқ билиб олмай туриб, бунчалик масъулиятни зиммангизга юкламасдик. Бироқ сиз, қариндош бўлганимдан кейин бўлимдаги барча ишларга ҳам, ўз ахлоқимга ҳам жавобгар эмасман, деган хаёлга бориб юрманг. Аксинча, қариндошимиз бўлганингиз учун ҳам сизга айниқса қаттиқ ва талабчан бўламиз. Нима демоқчилигимни тушундингизми? Бу ерда Грифитс номи нима маънони билдиришини тасаввур қиласизми?

– Ҳа, сэр, – жавоб берди Клайд.

– Жуда соз, – Гилберт гапида давом этди. – Одамни масъул ишга қўйишдан олдин биз ўша одам доимо ўзини жентльмендай тутиши, ишчи аёлларимизга яхши муомалада бўлишига тўла ишонишимиз керак. Қаёққа қарасам аёл тургандан кейин ишни бир чеккага йиғиштириб, ўзимни бемалолроқ тутиб, битта-яримтасини айлантурсам бўлади, деб ўйлайдиган одам – хоҳ ёш ёки хоҳ қари чол бўлсин, бу ерда узоқ тура олмайди. Бизда ишлайдиган эркаклар ва аёллар, хуллас, ҳар бир киши доимо ва биринчи галда бизнинг хизматчиларимиз эканликларини унутмасликлари, буни ишдан бўш вақтларда ҳам сезиб туришлари лозим. Мабодо буни бирортаси эсдан чиқарганлигини билиб қолсак, вассалом, унақа одамнинг баҳридан ўтамиз. Биз бундай кишилар билан бир зумда ва абадий хайрлашамиз.

Гилберт жим қолиб, «гапим тушунарли бўлаётгандир, сизни деб қизариб ўтиришни истамаймиз», дегандай Клайдга қаради. Шунда Клайд ҳам жавоб берди:

– Ҳа, тушунаман. Бу тўғри, менимча. Фақат шундай бўлиши мумкин.

– Бўлиши ҳам керак, – қўшимча қилди Гилберт.

– Бўлиши ҳам керак, – Клайд акс-садо бергандай такрорлади.

Клайд иш чиндан ҳам Гилберт айтганича эҳтиёткорлик талаб қилармикин-а, деб сўрарди ўзидан ўзи. У фабрикадаги аёллар ўзларини жуда қўйворганликлари ҳақида кўп марта эшитганди. Шундай бўлса ҳам, Клайд ушбу дақиқада қизлар-нинг бирортаси билан шахсий алоқада бўлишни хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг аёлларни кўрса гангиб, бўшашиб кетишини билганидан улардан узоқроқ юрган, гаплашмаган, Гилбертга ўхшаб совуқ муомала қилиб, нарироқ юрган маъқул, дерди. Янги жойида қолишини истаса, шундай қи-лиши зарур эди. Клайд қолишга ва амакиваччаси айтгандай, доимо эҳтиёткор бўлиб юришга қаттиқ аҳд қилди.

– Хўш, бўлмаса, – Гилберт Клайднинг хаёлларини тўлдирмоқчи бўлгандай гапида давом этди, – мен бир нарсани билсам девдим. Айтайлик, мен сизни шу жойга вақтинча қўяман. Вазифаларингизни унутмаслигингиз ва шунча аёлнинг ичига тушиб қолганингиздан кейин бошингиз айланиб кетмаслигига ишоналсам бўладими?

– Ҳа, сэр, кўнглингизни тўқ қилаверинг, – жавоб қилди Клайд. Амакиваччасининг мухтасар ўгити гарчи, Ритани эслаб, бардошига ишонқирамай турганига қарамай, қаттиқ таъсир қилганди.

– Агар бошингиз айланадиган бўлса, буни ҳозирок айтишингиз керак, – деди Гилберт оёқ тираб. – Сиз хонадонимизнинг одамисиз, бу ерда, фабрикада, қолаверса, бундай вазифада оиламизнинг вакилисиз. Шунинг учун ҳам шаънингизга тегадиган нарса бўлмаслиги керак. Мен шу кундан бошлаб хушёр бўлиб, кўзингизга қараб юришингизни истардим. Ҳаттоки, майда-чуйда нарсаларда ҳам ўзингизга гап тегадиган иш қилманг. Тушуняпсизми?

– Ҳа, сэр, – Клайд дабдабали жавоб қилди, – тушунаман.

Кўзимга қараб юраман ё бўшатиламан.

Клайд бу дақиқада жиддий равишда, сўзимнинг устидан чиқа оламан, деган ҳаёлда эди. Юқори қаватдаги юзларча қизлар ҳозирда унинг кўзига негадир олис ва арзимас туюлишарди.

– Қойил! Энди гап шу: бугун ишга тушманг. Уйга жўнанг-да, сизга айтганларимнинг ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўринг. Мабодо айниб қолмасангиз, эртага эрта билан келиб, ишга тушаверинг. Бугундан бошлаб йигирма беш доллар оласиз, мен сизнинг доимо ораста қийиниб, бошқа бўлим мудирларига яхши ибрат кўрсатишингизни истардим.

Гилберт совуқ ва такаббур ҳолда ўрнидан турди. Клайд эса маоши ошиб, энди дурустроқ қийиниб юриши мумкин бўлганидан суюнар, буларнинг бари учун амакиваччасидан миннатдор эди, шунинг учун ҳам унга янада яқинроқ бўлгиси келарди. Тўғри, Гилберт кескин, совуқ ва серзарда бўлса ҳам, амакисига ўхшаб Клайдни эсидан чиқармайди, бўлмаса улар бунақа жойга уни қисқа вақт ичида ўтказишмасди-да. Қани энди, Гилберт билан иноклашиб, пинжига кириб олса! Ўшанда Клайд чиндан ҳам ажойиб мавқе соҳиби бўлиб, таниш-билишлари кўпайиб, ишлари ҳам юришиб кетарди.

Клайд димоғи чоғ бўлиб, дадил ва шахдам юрганича каттакон фабрикадан чиқди. У келгусига турлича режалар қураб, жумладан, ҳаётда ва ишда ўзини нимага ярокли эканлигини синаб кўрмоқчи бўларди. Нимаики рўй бермасин, амакиси билан амакиваччаси айтганидай иш тутади, ўз бўлимидаги ишчи қизларга қарамайди, керак бўлса, совуқ ва қаттиқ муомалада бўлади. Диллард-у Ритани ва унга ўхшаган-ларни яқинига ҳам йўлатмайди, ҳар ҳолда, беш-олти кун ўтгунча шундай килади.

ХИ БОБ

Хафтасига йигирма беш доллар! Йигирма беш киз ишлайдиган бўлимга мудирлик қилиш! Яна яхшироқ кийиниб юриш! Дарё ажиб кўриниб турадиган дераза муюлишидаги хизмат столи ёнида ўтириш-чи! Клайд расво подвалда икки ой роса тер тўкканидан кейин бу улкан фабрикада одам каторига кириб қолганидан мамнун эди. Грифитсларнинг қариндоши бўлгани ва бунинг устига мартабаси ошганидан Уигэм билан Лигет дам-бадам хузурига кириб, жон-жон деб маслаҳат ва кўрсатмалар бериб туришади. Бошқа бўлимларнинг баъзи мудирлари ва ҳаттоки, бош идорадагилардан ревизор ёки реклама бўйича агент ҳам саломлашиб ўтгани жиндай тўхташади. Клайд янги ишни сал-пал эгаллаб олганидан кейин умуман, фабрикадаги у-буларни, ишлаб чиқариш жараёни ва таъминотни билиб олиш, у ёқ бу ёқни кўришга ҳам вақти етарди. У фабрикага кўллаб шоҳи ва ипгазлама қаердан келишини билиб олди. Бир қават баланддаги бичув цехида юзларча маоши баланд бичувчилар улардан ёқалар бичишларини, фабрикада ишчи ва хизматчилар ёллаш билан шуғулланадиган махсус бюро мавжудлигини, ўзининг врачлари ва касалхонаси, асосий бинода фақат фабриканинг хизматчилари кира оладиган ошхона борлигини билиб олди. Клайд энди бўлим бошлиғи сифатида агар хоҳласа ва пул сарфлашга ботина олса, ўша ерда нонушта қилиши мумкин эди. Орадан кўп ўтмай, Ликургдан бир неча миля нарида, Могаук дарёси бўйида Ликург фабрикалари хизматчиларининг ялпи клуби борлигини ҳам билиб олди. Теваракатрофдаги фабрикаларнинг деярли ҳамма цех бошликлари шу клубнинг аъзолари бўлишса ҳам, «Грифитс ва К°»нинг хўжайинлари ўз хизматчиларини бошқа компанияларнинг хизматчилари билан араллашиб туришларини маъқул кўрмасдилар. Айтгандай, Лигет бир куни Клайдга: «Сиз Грифитслар хонадонининг аъзосисиз, клубга аъзоликка ўтишингиз мумкиндир», – деганди. Клайд шунда ҳам Гилбертнинг ўғитларини ва катта одамларга қариндошлигини эсидан чи-

кармаганидан, энг яхшиси, ҳозирда ҳаммасидан ҳам нарида турмоқ керак, деган қарорга келди. Шу тариқа ҳаммага мулойим ва самимий бўлган Клайд илгаригидан ҳам беш-баттар яққаланиб қолди. Диллард ва ўшанга ўхшаганлардан қочганидан, ишдан кейин хонасида ўтирар, шанба ва якшанба оқшомлари Ликург ва яқинроқдаги шаҳарларнинг кўча ва хиёбонларини айланиб юарди. У амаким ва унинг ўғли эшитиб қолишса, хурсанд бўлишади, деган мақсадда пресвитерианлар¹ черковига катнай бошлади. Эшитишига қараганда, унга Грифитслар бориб туришаркан. Бирок Клайд уларни бирор марта ҳам кўрмади, нега деганда, Грифитслар июндан сентябргача ҳар шанба ва якшанба кунлари одатда Ликургдаги манаман деганларнинг бари чиқадиган Гринвуд кўлида бўлишарди.

Очиғини айтганда, ёз кунлари Ликургда аъёнлар ҳаёти сўнарди ҳисоби. Шаҳарнинг ўзида бу пайтда бирор дурустроқ нарса бўлмас, сал илгарироқ, май ойида эса бутунлай бошқача эди. Клайд маҳаллий газеталарда Грифитслар ва уларнинг дўстлари қандай кўнгил очаётганларини ўқиган, гоҳо олисдан ўзи ҳам кузатганди: Белла ўқийдиган Снедекер мактабида битирувчилар кечаси ва бал бўлди; ундан кейин Грифитсларнинг уйида танца кечаси уюштирилди: уйнинг олдида йўл-йўл газламадан соябон қилиниб, дарахтларга хитойи чироқлар осилди. Клайд шаҳарда кечкурун бир ўзи айланиб юриб, амакисининг уйига яқинлашиб қолганида буни тасодифан кўриб қолди. У шунда яна Грифитслар хонадони, уларнинг баланд мавқеи ва ўзининг қариндош эканлиги ҳақида ўйлай бошлади. Грифитслар бўлса, Клайдни арзимас ва енгил ишга жойлаб қўйиб, уни унутишган ва хаёлларига ҳам келтиришмасди. Клайднинг ҳозир аҳволи дуруст, Грифитслар кейинроқ уни кўришни яна истаб қолишса, ажаб эмасди.

Клайд орадан бироз вақт ўтгандан кейин Ликургда чиқадиган «Стар» газетасида 20-июнда кўшни шаҳарларнинг

¹ Пресвитериан (лотинча; катта, тўнғич) – христиан динидаги протесантликнинг бир йўналиши.

(Фонда, Гловерсвилль, Амстердам ва Скенэктеди) ўзаро гул ва автомобиль мусобақалари ўтказилишини ўқиб қолди. «Бу йил сайил Ликургда бўлади, – деб ёзилганди газетада, – бу эса қўл ва тоғларга кўчиш имкони бўлганларнинг ҳар йили жўнашларидан олдин шаҳар аъёнлари ҳаётида охириги муҳим воқеа бўлажак». Ликургдай шонли шаҳарнинг шарафи учун курашадиганлар қаторида Белла, Бертина, Сондра ва турган гапки, Гилберт ҳам тилга олинганди. Бу байрам шанбага тўғри келаётганидан Клайд энг зўр костюмини кийса ҳам, оломонда кўзга ташланмасликка ҳаракат қилиб, бир қарашдаёқ ўзини асир этган қизни яна кўрди. У бамисоли оқ гуллар тўлқини билан олишганича қайиғини ҳайдар, сариқ наргислар билан безатилган эшканини кўтариб олганди. Буларнинг бари ҳиндуларнинг Могаук дарёсига дахлдор бўлган қандайдир афсонасини эслатарди. Сондранинг ҳиндларникига ўхшатиб қўйилган қора сочида сариқ пат кўринарди. У шунақанги кўркам эдики, совринни олибгина қолмай, Клайдни иккинчи марта ўзига ром қилди. Бунақа жамоатга мансуб бўлиш нақадар бахт!

Клайд шундан кейин Гилбертни кўриб қолди. Жуда чиройли бир қиз у билан бирга эди. Гилберт йилнинг тўрт фаслини акс эттирувчи машиналардан бирини ҳайдаб келарди. Гилбертнинг машинаси киш фаслини ифодалар, қиз эса қорни билдирувчи оппоқ гуллар орасида пўстинга ўралиб турарди. Ундан кейинда эса Белла Грифитс баҳор тимсоли бўлган машинани ҳайдаб келарди: у харир матога ўралганича, ўзини тўқ ҳаворанг бинафшалар шалоласи ортига олганди. Бу жуда таъсирли чиққанидан Клайд севги, ёшлик, ишқий саргузаштларнинг ширин, аммо азобли онларини эслаб, хаёлга чўмди. Нафсиламрини айтганда, Ритадан бекорга айрилган экан-да, чамаси...

Клайднинг кунлари илгаригидай кечар, энди унинг ўй суришга вақти етарли эди. Маошини оширганларида даставвал бирорта хусусий уйдан ўзига хона топини хаёл қилди. Уй гарчи фабрикадан олисроқ бўлса-да, яхши бўлса, кифоя эди. Миссис Каппининг уйдан кўчиб кетса, Дилларднинг

дийдорини кўришдан ҳам қутуларди. Бундан ташқари, мартабаси ошганидан кейин Сэмюэл Грифитс ёки Гилбертнинг одамларидан бирортаси иш юзасидан уйига келиб қолиши мумкин эди-да. Улар Клайднинг қанақа жойда туришини кўриб қолишса, нима дейишаркин?

Клайд янги ишга тайинланганига ўн кун бўлганидан кейин фамилияси зўрлиги туфайли Уикиги авенюдан бор-йўғи бир неча даҳа наридан ёнма-ён ўтадиган Жефферсон авенюдаги энг яхши уйларнинг биридан хона олди. Бу уй фабрикалардан бирининг бошқарувчисининг тул қолган хотинига қарашли эди. Аёлнинг ҳозирги аҳволидаги харажатлари ўзини кўтармаётганидан иккита хонани ижарага беришга мажбур эди. Миссис Пейтон Ликургда кўпдан бери истиколат қилар, Грифитслар ҳақида кўп эшитганди. У Клайднинг Гилбертга ўхшашлигини дарров пайқайди. Миссис Пейтон Клайдга ва унинг ёқимли кўринишига азбаройи кизикиб қолганидан битта ажойиб хонасини бор-йўғи ҳафтасига беш долларга таклиф қилганди, Клайд ўша заҳотининг ўзида рози бўлди.

Клайднинг фабрикадаги иши ҳам ўз меъёрида кетарди. Клайд гарчи кўли остидаги аёлларга қарамасликка қатъий аҳд қилган бўлса ҳам, гоҳида ишда царишонликка бориб, кизларга қарамай қололмасди. Тушмагур кизларнинг баъзи бирлари эса жуда яхшигина эди-да. Иссиқ ёз – июннинг охирлари эди. Соат икки-учларга борганда фабрикада ҳамма ишнинг бир хиллигидан чарчар, ўшанда ҳамманинг қандайдир тинкаси қуриб, бўшашиб кетарди. Бу ердагиларнинг бари хилма-хил аёллар ва кизлар бўлганларидан, уларнинг хусусиятлари ва кайфиятлари ҳам турлича эди, эркаклардан, ҳордиқдан ва кўнгилоҷар нарсалардан йироқда бўлган бу аёллар, очиғини айтганда, фабрикада фақат Клайд билан қамалиб ўтиришарди. Бинонинг ҳавоси деярли дим ва силлани қуригучи бўлиб, баҳайбат ва очик деразалардан жимираб оқаётган Могаук кўриниб турарди. Унинг қирғокларини майса гилам қоплагач, у ер-бу ерида тўп-тўп серсоя дарахтлар ўсганди. У ердаги барча нарсалар соҳилдагиларга

аталган роҳат-фароғатларнинг кони эди. Ишни беихтиёр бажаришга ўрганиб кетган қизлар кўп яхши нарсаларни ўйлаб, хаёлларга берилишлари мумкин эди. Улар кўпинча ўзлари тўғрисида ва бу ишга миҳланиб қолмаганларида нималар қилишлари мумкинлиги ҳақида ўйлашарди.

Аксарият уларнинг хаёлини энг яқиндаги нарса чулғарди. Клайд бу ердаги якка-ю ягона эркак бўлганидан ва бунинг устига ёз ойларида энг яхши кийимда юрганидан, қизлар ҳадеб уни ўйлайверишга мойил эдилар. Улар Клайд Грифитслар ва уларга ўхшаганлар билан қанақа алоқадайки, қаерда ва қанақа шароитда яшаркин, қандай қизларга қизиқаркин, деб ўйлаб ўйларига етишолмасди. Ўз навбатида Клайд ҳам гоҳо Гилбертнинг ўғитларини сал эсидан чиқарган пайтларида бу қизларга, айниқса, улардан баъзиларига хаёли кетар ва бу хаёллари уни энтиктириб юборарди. Клайд «Грифите компанияси»нинг барча истаклари ва Рита билан орани очиқ қилганига қарамай, аста-секин учта ишчи қиздан кўзини узолмайдиган бўлиб қолди. Бунга, балки, Ритадан узоқлашиб кетгани ҳам сабаб бўлгандир. Бу қизлар қанча художўй ва ўзларига мустаҳкам бўлишмасин, кўнгил очишни севардилар ва Клайдни жуда чиройли йигит деб ҳисоблардилар. Бу учта қизнинг таърифи қуйидагича:

Руза Никофорич – америкалик бўлиб, асли рус эди. У қомати баланд, сочлари қоп-қора, қоракўз аёл бўлиб, бурни ялпоқроқ ва даҳани бўртганроқ эди. Клайддан жонини ҳам аямасди. Клайд эса ўзини шу қадар каттиқ тутардики, қиз Клайдни ёктириб қолганига иқрор ҳам бўлолмасди. Сочини силлиқ тараб, кун иссиқлигидан йўл-йўл оқиш қўйлагининг энгини тирсагигача шимариб юрадиган Клайд унинг кўзига бениҳоя кўркам кўринарди. Руза Клайднинг ялтироқ жигаранг ботинкаси, тўқима ялтироқ камари, яхши ва чиройли тугилган галстугига завқ билан қарарди.

Қизларнинг иккинчиси Марта Бордалу бўлиб, пишиқ ва ҳаракатчан, жуда семизлигига қарамай, келишган эди. У канадалик французлардан эди. Сочлари мисдай қизғиш, кўзлари кўкимтир, қизил ёноқлари лўппи, кичкина қўллари

эса жуда семиз эди. Клайд ақалли бир соат ёнида бўлса борми, бу нодон ва бўшанг кизнинг боши осмонга етарди. Табиатан ёввойи ва қахрли бўлган Марта Клайдга кулиб қараганларнинг баридан гумонсирар, шу боисдан Руза Никофоришни ҳам кўргани кўзи йўқ эди. Клайд якинроқ келганда, Руза тирсагини унга теккизмочки ёки унга қараб эгилмочки бўлганларини кўрганди. Мартанинг ўзи ҳам бу борада бўш келмас, ўзига маълум хунарларни ишга соларди: кўйлагининг тугмасини кўкраги кўринадиган қилиб ечиб кўяр, иш пайтида юбкасининг этагини тиззасидан баландроққача кўтариб юборар, бикки кўлларини елкасигача очиб юрар, буларнинг барини Клайдга, менга қиё боқсанг бўлади, деган маънода қиларди. Унинг сирли хўрсинишлари ва Клайд якинроқ келиб қолганда хуморли боқишлари Рузани бир марта: «Оббо, француз мушуги-ей! Унга оғади энди!» – деб юборишга мажбур қилди. Рузанинг азбаройи ғайирлиги келганидан, Мартани роса дўшпослагиси келди.

Кизларнинг учинчиси хушчақчақ, бақалоқ Флора Брандт бўлиб, Америкадаги кўримсиз бўлса ҳам, хушрўйгина ишчи аёлларнинг вакиласи эди. Унинг сочлари ҳам, қалин киприкли кўзлари ҳам тим қора бўлиб, танқароқ бурни ҳам жуда таъсирчан, аммо чиройли оғзи ҳам, баланд, бақувват қомати ҳам ўзига хос бир нозанинлик касб этиб турарди. У ҳар куни Клайдга: «Хўш! Сенга ёқмаяпманми? Нега менга қиё боқмайсан? Сенга қарагандай қарасам, кўп йигитларнинг бошлари осмонга етган бўларди...» демоқчи бўлгандай қарашлар қиларди.

Клайд мана шу учта ишчига қараб юриб, аста-секин улар бошқаларга бутунлай ўхшамайди, деган хаёлга бора бошлади. Улар унча босиқ ва эҳтиёткор бўлмай, ўзларини бемалолроқ тутишар, танишлар орттиришда ўз билганларидан қолишмасди. Клайд шунинг учун ҳам уларнинг ғалва қилишларидан чўчимай, бирортаси билан ўйнаб-кулиб юрса бўларди. Кейинчалик уларга ҳаддан ташқари қизиқиб қолса борми, учаласи билан ғалма-ғал гаплашиб юраверса бўларди. Қизларга илгарирок, сенларга қараганимга шукур қил-

ларинг, деб қўйса кифоя, буни биров билмайди-қўяди. Уларнинг кўз сузишларига қараганда йўқ демай, ёнларига йўлатиб, бағриларини очишар, кейин у фабрикадаги жойидан айрилмаслик учун уларга чап бергудай бўлса, улар гапни кўпайтириб юришмасди. Бирок у Гилберт Грифитсга сўз берганидан, ҳозирча аҳдини бузмоқчи эмасди. Буларнинг бари Клайд мушкул аҳволда қолганида пайдо бўлган ўткинчи хаёллар эди, холос. Клайд аслида аёллар чиройига бефарқ қарай олмас, аъзойи бадани ўт бўлиб ловуллашга тайёр турарди. Ўз жинсининг исёнларини босиши ҳам осон эмасди-да. Шунинг учун ҳам бу қизларнинг ишвалари шубҳасиз, айниқса ёзнинг иссиқ ва элитувчи кунларида бирор ёққа бориб гаплашадиган одами бўлмаган бир пайтда гоҳо-гоҳо уни йўлдан тойдирарди. Қизлар вақт-вақти билан ноз-у карашмани жуда ҳам ошириб юборганларида, Клайд ўзини тўхтатолмай, уларга яқинлаб қоларди. Кўзларига кўзи тушиб, билдирмай тегиб кетмоқчи бўлганларини пайқаса ҳам, сир бой бермай, табиатига сира мос келмайдиган даражада ўзини жуда сипо тутарди.

Бу пайтда фабрикага жуда кўп буюртма тушди, шунда Уигэм билан Лигет Клайдга қўшимча равишда яна бир неча қизни «синовга» олишни маслаҳат беришди. Бунда гап маоши кам бўлса ҳам, ишлашга рози бўлган ва ҳали иш билмайдиган қизлар ҳақида борарди. Қизлар ишлаб чиқариш техникасини қилмасликлари ва ишбай асосида кўпроқ пул тополмасликлари вазидан бунга кўнишарди. Ишга ёллаш бўлимига фабрикага кирмоқчи бўлганлар доимо келиб туришар, иш тикилинч бўлмаган пайтларда уларга рад жавоби берилар ёки: «Ишчи кучи керак эмас», – деган эълон илиб қўйиларди.

Клайд бу соҳада ҳали янги бўлгани ва шу чоғгача бировни ишга олиб ё ишдан бўшатиб кўрмаганидан, Лигетнинг ўзи олдин текшириб кўрган қизларни Уигэм ё Лигет унинг олдига юбориб турадиган бўлишди. Лигетга, шунингдек, қўшимча тикувчилар ҳам керак эди, у ишга ёллаш бўлиmidан ўзига юборилган қизлар орасида тамғачиликка муно-

сиб келадиганлари учраб қолса, уларни Клайдга синаб кўргани жўнатарди. Лигет Клайдга бундай пайтларда амал қилинадиган тартибни олдинроқ тушунтириб қўйганди: вақтинча фабрикага келганларни ишга ёллаш ва бўшатишда уларга, қанчалик яхши ишлаганларидан катъи назар, нимага қобилликлари узил-кесил аёнлашмагунча, сиздан хурсандмиз, деган гапни айтиб бўлмасди. Уларга, қаноатланарли даражада ишляяпсиз, дегандай гап қилиш мумкин эди. Бўлмаса, улардан энг яхши натижаларга эришишга тинимсиз талпинадиган ишбайчилар чикмасди. Фабрика буюртмаларга тўлиб-тошиб кетган маҳалда шу йўл билан истаганча қиз олса бўлар, зарурат қолмаганда, уларга бемалол жавоб бериб юбораверса бўларди. Улардан битта-яримтаси тезкор ва эпчил чиқиб қолгудай бўлса, доимо фабрикада олиб қолаверса, зиён қилмасди. Бунда бирорта мазаси йўқроғи ишдан бўшатилар ёки муқим хизматчилардан биттаси бошқа ишга ўтказилиб, янги, серхаракат ва ишчан одамга жой топиларди.

Фабрикага аёл ишчилар кераклиги хусусидаги эълон ёпиштирилган куннинг эртасига Лигет: «Манави мисс Тиндал, эҳтимол, тўғри келар. Синаб кўринг» ёки «Кўринг-чи, бу қиз, эҳтимол, ишингизни уддалар», – деб тўрт марта биттадан қизни бошлаб келганди. Клайд уларга, илгари қасрда ишлагансиз, нима иш қилгансиз, оилангиз билан турасизми ё ўзингизми (фабриканинг сўққабош турадиганларга унчалик ҳуши йўқ эди), деган одатий нарсаларни сўрар, тамғалаш цехидаги иш қанақалиги ва ҳақ қанчалигини тушунтирарди. Шундан кейин мисс Тоддни чақирар, у эса қизларни кийимхонага бошлаб, пальто илинадиган шкафчани кўрсатар, сўнгра иш столига етаклаб келиб, нималар қилиш кераклигини тушунтирарди. Кейинчалик мисс Тодд билан Клайд у ёки бу қизни ишда олиб қолиш-қолмасликни ҳал этишлари лозим эди.

Клайднинг ичини сал куйдириб юрган бояғи учта қизни айтмаганда, бу ердаги аёллар Клайдга ёкмасди. Уларнинг кўпчилиги бесўнақай ва бефаҳм бўлганидан Клайд ақалли

бир нечта дурустрок қизни ишга олишни хаёл қиларди. Нега ҳам олмасин? Наҳотки, Ликургда бирорта ҳам чиройли ишчи қиз бўлмаса? Бу ердаги тамға урадиган аёлларнинг ҳаммаси ялпоқ юз бўлиб, қўл ва оёқлари узун ва йўғон эди. Кўплар, айниқса, фабриканинг кунботар томонидаги харобаларда туришадиган поляк мухожирларининг фарзандлари бўлмиш ишчи қизлар инглизча талаффузида камчилик сезилади. Уларнинг каллаларида битта «йигитча» топиб олиб, у билан рақсга қатнаб туришдан бўлак ҳеч вақо йўқ эди. Клайднинг фаҳмлашича, америкалик аёллар бошқача – бирмунча асабийроқ ва қотмароқ бўлишиб, муомалада босиқ ва эҳтиёткор эдилар, ирқий, ахлоқий ва диний ақидалар уларнинг бошқа қизлар билан ҳам, эркак зоти билан ҳам яқинлашишларига йўл қўймасди.

Шундай бўлса ҳам, кейинги кунларда синаб кўришга олинган янги қизлар орасидан биттаси Клайдни фабрикадагиларнинг ҳаммасидан ҳам қизиктириб қолди. Бу қизнинг бошқалардан ақлироқ, кўркамроқ ва олийжаноброқ эканлиги дарров билинди-қўйди. Бежиримгина ва бағоят келишган бу қиз бақувватликда бошқалардан қолишмасди. Клайд уни илк бор кўрганида, қизда бошқаларда йўқ бўлган қандайдир жозиба бор, деган қарорга келганди. Қизнинг хушёрлиги ва синчковлиги, айни пайтда дадиллиги, кескинлиги ва ўзига ишончи зўрлиги ҳам билиниб турар, булар иродаси кучли ва эътиқоди қатъий кишига хос бўлган хислатлар эди. Бунинг устига, у бунақа ишда тажрибам йўқ, ишни уддалай оламанми-йўқми, билмайман, деб турарди.

Қизнинг исми шарифи Роберта Олден эди. Илгари у Ликургнинг шимолидаги ораси эллик миля келадиган Трипетс-Милсдаги кичкинагина трикотаж фабрикасида ишларди. Бошидаги пешонасигача тушириб олган жигарранг шляпасининг охори кетган, эгнидаги кийими одми, оёғидаги туфлисининг таг чарми калин эди. Мовийранг кўзлари бениҳоя тиниқ кўринарди. Қиз ишчан ва жиддий, айни пайтда хушчақчақ, покиза ва самимий кўринар, қалби умид ва жўшқинликка тўла бўлганидан, у билан биринчи бўлиб

гаплашган Лигетга ҳам, Клайдга ҳам дарров ёкиб қолганди. У савия бобида тамғалаш цехидаги барча аёллардан баланд турарди. Сухбат пайтида Клайд кизнинг ҳаяжонга тушаётганидан ҳайрон қолди. Гўё бу ерга ишга кириш унинг учун бениҳоя муҳим нарсасек жуда ҳам хавотирга тушарди.

Киз шу пайтгача Бильц деган шаҳарча яқинида отонаси билан турганини, ҳозир эса дўстлариникида истиқомат қилаётганини гапириб берди. У ҳалол ва соддадиллик билан гапираётганидан Клайднинг самимияти ортиб, кизга қўмаклашишга аҳд қилди. Айни пайтда у, қиз тамғалаш цехидан дурустрок жойда ишлашга муносиб, деб ўйларди. Қизнинг йирик мовий кўзлари маъноли боқар, оғзи ва бурни, қулоғи ва кўллари бежирим ва келишган эди.

– Демак, бизга ишга кирсангиз, Ликургда тураркансизда? – деди Клайд шунчаки у билан пича гаплашиш ниятида.

– Ҳа, – жавоб берди киз Клайдга очик ва тик боқиб.

– Хўш, исмингиз нимади? – Клайд ён дафтарини очди.

– Роберта Олден.

– Бу ердаги адресингиз?

– Тэйлор-стрит, икки юз йигирма саккиз.

– Мен ҳатто, бунинг қасрдалигини ҳам билмайман, – деб қўйди Клайд. Қиз билан гаплашиш унга ёқарди. – Сизга айтсам, мен ҳам Ликургга яқинда келганман, – кизга бирдан ўзидан гап очганига Клайднинг ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Кейин эса қўшиб қўйди: – Сизга жаноб Лигет ҳаммасини тушунтирдими-тушунтирмадими, билмайман. Бизда ишбай, ёқаларни тамғалаш керак. Юринг, кўрсатаман, – Клайд шундан кейин тамғаловчи кизлар ишлашаётган яқинроқ столга бошлади.

Клайд кизни бирпас томоша қилдириб қўйди-да, сўнгра мисс Тоддни овора қилмай, столдан ёқани олиб, нима қилиш ва қандай бажариш кераклигини тушунтира бошлади; буларнинг барини яқингинада унинг ўзига тушунтиришган эди.

Киз Клайднинг сўзларини шу қадар жиддий тинглаб, ҳар бир ҳаракатини шу қадар диққат билан кузатиб турардики, у

ҳатто сал гангиб, ҳаяжонга тушди. Қизнинг нигоҳи ҳаддан ташқари ўтқир ва сезгир эди. Клайд ёқанинг ҳар дастасига тамга урилганига қанча ҳақ тўланиши, баъзи тамғалайдиган қизларнинг кўп, баъзиларининг кам пул топишлари ҳақида яна гапирганида, у кучини синаб кўрмоқчи бўлди. Клайд мисс Тоддни чақирганди, у қизни пальтоси билан шляпасини шкафчага илдиргани кийимхонага бошлади. Улар кийимхонадан тезда келишди. Энди қизнинг енгил сарғиш сочлари пешонаси, қизаринқираган ёноқларини қуршаб турар, кўзлари жиддий ва сезгир боқарди. Қиз мисс Тодднинг маслаҳати билан енгини шимариб, кўҳликкина кўлини тирсагигача яланғочлади. Клайд унинг илк ҳаракатларини кўрганидаёқ эпчил ва тартибли ишчи бўлажагини фаҳмлади. Унинг фабрикага киришни жуда-жуда истаётганлиги равшан билиниб турарди.

Клайд пича вақт ўтгач, унга яқинлашди ва унинг ёнидаги дастадан ёқаларни бирма-бир олиб, тамғалаб, кейин бир чеккага илдам кўяётганини кузатиб турди. У чиндан ҳам тез ва яхши ишларди. У Клайд томонга бир лаҳза қараб, соддалик билан, аммо дадил ва шўхчан жилмайиб кўйганди, Клайд ҳам унга мамнун жилмайди.

— Хўш, жуда ўрнига кўяётганингизни кўриб турибман, — деди Клайд юрак ютиб. Қиз ишни чиндан ҳам бошлаётганди.

Қиз яна салгина жилмайиб кўйганди, Клайд юрагини ҳаяжон босганини сезди. Қиз бир зумда уни асир этган бўлса ҳам, бу ердаги мавқеи ва Гилбертга берган ваъдасига кўра, у ўз кўли остидаги қизларга, ҳатто улар чиройли бўлган тақдирда ҳам, майл билдирмасликка мажбур эди. Бошқа чора йўқ эди. Клайд бошқаларга қанақа эҳтиёткор бўлса, бунга ҳам шунақа бўлиши керак эди, бироқ ҳозирда юраги қизни деб тепаётганидан бу нарса кўзига ғалати кўринарди. У жудаям яхши ва зўр эди! Шунда ҳам у фақат ишчи, Гилберг айтганидай, фабрика ишчиси, Клайд эса унинг бошлиғи эди... Қиз, барибир, жуда яхши ва зўр эди.

Клайд ўша кун ишга қабул қилинган бошқа қизлар ёнига шоша-пиша ўтиб кетди-да, кейин мисс Тоддан мисс

Олден ҳақида тезроқ фикр айтишни илтимос қилди, у ишни эплаяптими-йўқми, билмоқчиман, деди.

Клайд Робертага қараган ва у бунга жавобан жилмайганида, ундан икки стол нарида ишлаётган Руза Никофорич тирсаги билан шеригини туртиб, Клайд билан Робертани имлаб ва бош ирғаб кўрсатди. Шериги уларга диққат билан қаради. Клайд нари кетиб, Роберта яна ишга киришиши билан у қиз эгилиб, Рузага шипшиди:

– У эплаб кетишига ишонди-қўйди! – қиз қошини учириб, лабини тишлади.

Руза ҳам бошқа ҳеч ким эшитмайдиган қилиб оҳиста жавоб берди:

– Иш тезлашибди! Илгари эса бировга қарашни ҳам хоҳламасди.

Уларнинг икковлари ҳам Клайд шу қизни танлаганига энсалари қотиб, маънодор кулимсирашди. Руза Никофорич кунчи эди.

ХIII БОБ

Роберта Олдендай камтаргина қизни «Грифите ва К^о» фабрикасидан иш излашга мажбур қилган сабаблар жуда бошқача эди. У ҳам Клайдга ўхшаб оиласи ва ҳаётидан кўнгли тўлмайд ўз тақдирини ўйлаб, эзилиб юрарди. Отаси Тайтус Олденнинг Ликургдан шимолга кетаверишда эллик миляча нарида Маймико округидаги Бильц шаҳарчаси яқинида фермаси бор эди. Роберта кичкиналигидан бошлаб камбағалчиликдан бошқа нарсани кўрмай келарди. Ўзига ўхшаб фермер ўтган Эфраим Олденнинг уч ўғлидан кенжаси бўлган отаси иши юришмаган одам эди. Ёши қирқ саккизга борса ҳам, отасидан мерос қолган уйда турар, бу уй ўша пайтдаёқ эски ва тузатилишга муҳтож бўлиб, эндиликда тўкилай-тўкилай деб қолганди. Бу уй бир вақтлар янги Англиянинг мўъжазгина шаҳарларини безаган, томи куббали қилиб ва ўхшатиб қурилган гўзал уйчаларнинг ажойиб намуналаридан бири эди. Унинг деворлари ҳам кўп замон-

лардан бери бўёқ кўрмаган, томидаги черепица ва кўча эшикдан уйга элтадиган йўлгага ётқизилган плиталарнинг анча-мунчаси камайган, шу вайдан ҳоли жуда хароб бўлиб, гўё: «Ҳа, ишим чатоқ!» деб юбормоқчига ўхшарди.

Уйнинг ичкараси ҳам ташқарисидан қолишмасди. Пол билан зиналар лопиллаб ғижирлар, дераза эшикларининг кўпи омон қолмаганди. Қадимий ва замонага сал яқинроқ мебелларнинг мазаси қочганидан аралаш-қуралаш туришар, уларни таърифлаб ўтиришнинг ҳам ҳожати бўлмаса керак.

Робертанинг ота-онаси эски тахлитдаги фактларни инкор этиб, хаёлотни аъло кўрадиган америкаликларнинг класик вакиллари эдилар. Тайтус Олден туғилган кўйи, хаётда ҳеч бир нарсани тушунмаганича яшаб ўтиб кетаверадиганлар жумласидан эди. Бунақа одамлар дунёга келиб, таваккалига тентираб, яна йўқ бўлиб кетаверадилар. Тайтус олам ҳақидаги тушунча ва тасаввурлари туманли ва ноаниқ бўлган иккита акаси сингари кўр-кўрона яшарди. Отаси фермер ўтгани учун у ҳам фермер бўлганди. Ферма отасидан қолгани учун ана шу фермада турарди ва бошқа жойдан бахт излаб юргандан кўра, шу ерда амал-тақал қилиб юриш снгилок эди. У республикачилар партиясининг аъзоси эди, чунки отаси ҳам унга республикачи эди. Чунки округдагиларнинг бари республикачилар томонида турарди. Бошқачароқ бўлиши мумкинлиги унинг хаёлига ҳам келмасди. Унга сиёсий ва диний қарашлар, нима яхши-ю, нима ёмонлиги ҳақидаги ҳамма тасаввурлар теварак-атрофидаги одамлардан юққанди. Бу хонадоннинг бирорта ҳам аъзоси шу чоғгача бирорта жиддий, ақлли ва ҳаққоний китобни мутолаа қилмаганди. Лекин шунга қарамай, диний ва ахлокий дунёқарашлар нуқтаи назаридан булар ажойиб, ҳалол, тўғрисўз, худодан кўрқадиган ва мўътабар одамлар эдилар.

Бунақа ота-онанинг кизи табиий фазилатларига кўра, теварак-атрофидагиларнинг ичида юксак бўлиб ажралиб турса ҳам, ҳар қалай, шу мухитнинг фарзанди бўлмай қолмас эди. Бу ерда ҳукмрон бўлган диний ва ахлокий тушун-

чалар, маҳаллий пасторлар¹ ва қавмларнинг қарашлари унинг онгидан ҳам жой олганди. Бироқ у ўзининг жўшқин мижози ва ўтқирлиги билан ажралиб турганидан ўн беш ёшидан бери Момо Ҳаво қизларининг энг хунукларидан тортиб, энг гўзалларигача – барчасининг вужудига тинчлик бермайдиган дунёнинг ўзидайкўҳна ўйлар унинг кўнглига ҳам маскан курганди: ҳусн ва жозибадорлиги кўп ўтмай, бир кунмас бир кун бирорта эркакни ёки эркакларнинг бир қанчасини сеҳрли ва энгиб бўлмас куч билан телба қилади, деб ўйларди. Гарчи у болалик ва ёшлик йилларида қийинчиликлардан боши чиқмаган бўлса ҳам, доимо энг яхши нарсаларни орзу қиларди. Олд томонда Олбэни ёки Утикага ўхшаган катта шаҳар... ва унда янги, гўзал ҳаёт бордир, буни ким билади дейсиз!

Эзгу орзулар! Роберта ўн тўрт-ўн беш, ўн саккиздалигида баҳор субҳидамларида боғга чиқишни яхши кўрарди. Май тонгининг қуёши ҳар бир қари дарахтда пуштиранг чирокларини ёқар, тўкилган хушбўй гулбаргчалар ҳам ерга пушти гилам тўшаган, у эса ҳаётга кучоқ очганича чуқур-чуқур нафас олиб, баъзан-баъзан кулиб ёки хўрсиниб турарди. У яшаяпти! У ёш – бутун олам оёғининг тагида! Роберта кўшни боланинг кўзлари ва жилмайишини эслайди: у ҳозиргина шу ердан ўта-ётиб, унга қараб қўйганди. Эҳтимол, у энди бошқа қарамас, шундай бўлса ҳам, қизнинг кўнглида олам-олам орзулар уйғотиб кетди...

Роберта жуда уятчан, шу важдан киришимли эмасди: у эркаклардан, айниқса шу ерлик кўпол, кескин кишилардан ҳайиқар, улар ҳам ўз навбатида ундан ўзларини четроқ олиб юришарди: қизнинг уятчан ва босиқлиги уларни хуркитар, ҳусн-у малоҳати эса бу жойларга ортикчалик қиларди. Тўғри, Роберта ўн олти ёшидан Бильцага кўчиб ўтиб, Эплменнинг газлама магазинида ҳафтасига беш доллар олиб ишлай бошлаганидан бери ўзига ёқадиган йигитларни учрата бош-

¹ **Пастор** (лотинча: *pastor* – *чўпон*) – протестант черковининг руҳонийси. Православ ва католик руҳонийларидан фарқ қилиб, у валинъмат ҳисобланмайди, алоҳида ибодат қийими қиймайди, оддий кишилардек ҳаёт кечиради.

лаганди. Бирок қиз ўз оиласи ҳақида берирок фикрда бўлгани ва бу йигитларнинг ижтимоий мавқелари пишмаган кўзига ўзиникидан яхшироқ кўринганидан буларнинг тенги эмасман, деб ўйлаб, ўз феъли билан уларни хуркитарди. У, ҳар қалай, Эплменда ўн тўққиз ёшигача ишлади-ю, қарапишга мухтож бўлган ота-онасига яқин бўлганидан ўзини ўнглолмаслигига ақли етди.

Кейин эса дунёнинг бундай чекка жойидагиларга салкам инкилобдай бўлган бир воқеа рўй берди. Одамлари асосан деҳқончилик қиладиган бу жойда меҳнат бениҳоя арзон бўлганидан, Трипетс-Милс шаҳарчасида мўъжазгина трикотаж фабрикаси бунёдга келди. Роберта гарчи эл қатори бунақа иш менга пастлик қилади, деб ўйлаган бўлса ҳам, фабрикада ишлаганлар яхши олишармиш, деган мишмишлар уни ҳам гангитмай қўймадн. Шундан кейин Трипетс-Милсга кўчиб келиб, илгари Бильцада турган танишининг уйида яшай бошлади, ҳар шанбада уйига борарди. У жиндай пул йиғишни, кейин Ликургдаги ёки Гомердаги савдо мактаби курсида ўқишни, ҳисобчилик ёки стенографияни, қисқаси, дурустроқ бўлиб кетишига имкон берадиган бирор нарсани ўрганишни орзу қиларди.

Мана шу орзу ва пул йиғишга уриниш билан икки йил ўтиб кетди. У кўпроқ пул ишлар (ахир, ҳафтасига ўн икки доллар ола бошлади), бирок ота-онаси анча қийналиб қолишган, ўзи кўп қийинчиликларни тортганидан уларнинг оғирини енгил қилишга тиришар, шунинг учун ҳам тошгани уйига кетарди.

Бу ерда ҳам Бильцадаги каби савияси ва табиати жиҳатидан унга яқинроқ бўлган қизларга гўё улар ҳар жиҳатдан паст турадигандай муомала қилишарди. Роберта гарчи одатдаги ишчилардан бўлмаса ҳам, ҳар куни ўшалар билан бирга бўлаверганидан кейин уларнинг аҳволи руҳиясини, ўзига ўзи қандай муносабатда бўлишини ўрганди. Худди шундан кейин ўзига ёқаётганлардан бирортаси ҳам, жиддий ниятда бўлганда ҳам у билан қизикмайди, деган узил-кесил фикрга келди.

Рўй берган икки воқеа Робертани фақат никоҳгина эмас, балки эрга тегиш-тегмаслигидан қатъи назар, умуман, келгусидаги ҳаёти хусусида дурустроқ бош қотиришга мажбур қилди. Унинг йигирма яшар синглиси Агнесса (у Робертадан уч ёш кичик эди) илгари Олденларга қўшни бўлган мактабнинг ёш муаллимини яна учратиб қолди. Муаллим Агнесса ўқиб юрган пайтидагидан ҳам кўпроқ ёқиб қолганидан синглиси унга тегишга аҳд қилганди. Роберта шунда тез орада турмушга чиқмаса, одамлар қариқизга чиқаришиб қўйишларини сизди. Бирок у буни ўйлаб юрганида Трипетс-Милсдаги фабрика бирдан тақа-тақ ёпилди-қолди. Роберта шундан кейин онасига ва тўйга тайёргарлик кўраётган синглисига қарашиш учун Бильцга қайтиб келди.

Бирок шу аснода учинчи бир воқеа рўй бериб, Робертанинг режа ва орзуларини ўзгартириб юборди. Роберта Трипетс-Милсда танишган Грейс Марр деган киз Ликургга кетиб, орадан бир неча ҳафта ўтгач, Финчлининг фабрикасига ишга жойлашиб, ҳафтасига ўн беш доллар ола бошлади. У Робертага хат ёзиб, Ликургда ишга кириши мумкинлигини, ҳар куни «Грифитс ва К^о» фабрикаси ёнидан ўтиб, «Ишчи қизлар керак» деган эълонни кўришини айтганди. У одамлардан сўраб-суриштириб, қизларга дастлаб ҳафтасига тўққиз-ўн доллар маош берилишини, бирок тезда бирор ихтисосни ўргатиб қўйишларини; шунда ишбай асосида ҳар ким қобилиятига қараб, ўн тўртдан ўн олти долларгача ишлаши мумкинлигини билибди. Ейиш-ичишга ва ижарага фақат етти доллар керак. Робертага жуда ўрганиб қолган Грейс шунинг учун ҳам оқилона равишда, кел, бирга турамиз, деб таклиф қиларди.

Роберта бу пайтда фермада туришга ортикча тоқати қолмаганлиги ва тақдирини яхшиламаса бўлмаслигини пайқаганди. У ахири кетишига онасини рози қилди, унга: «Фабрикада ишласам, сизларга кўпроқ ёрдам бериб тураман», — деди.

Роберта Ликургга келиб, Клайднинг қўл остидаги ишга жойлашиб олганидан кейин ўзгаришлар таъсирида ўзига

хаваси келгандай бўлди. Бироқ кўп ўтмай, тирикчилиги ҳам таниш-билишлари ҳам Бильц ва Трипетс-Милсдагидан бошқача эмаслигини билиб олди. Тўғри, Грейс Марр Робертасиз туролмасди. Бу рангпар қиз, чиройли ва хушчақчақ Роберта (унинг хушчақчақлиги бирмунча ясама эди) билан бирга бўлсам, зерикмайман, деб ўйларди. Бироқ бу ерда Роберта тушиб қолган муҳит яқиндагина ўзи чиққан муҳитдан жуда бошқачалиги билан ҳам, бемалолгарчилиги билан ҳам фарқ қилмасди.

Грейс синглиси билан куёви Ньютонларнинг уйида турар, улар, шубҳасиз, яхши одамлар бўлишса ҳам, барибир, мўъжазгина вилоят шахрининг энг меҳнаткаш ишчилари эдилар. Улар Роберта илгари Бильцда ва Трипетс-Милсда кўп марта тўкнашган кишилардан ҳам тақводорроқ ва нодонроқ эдилар. Жорж Ньютоннинг жуда яхши йигитлиги, бироқ таъсирчан ва хаёлпараст эмаслиги кўзга яққол ташланиб турарди. Ўзининг ишлари ва келгусидаги режаларини у ҳамма нарсадан устун қўярди. У Крэнстонларнинг фабрикасида ишлар, бир кунмас бир кун ўзи бирор мустақил иш бошлаб юборишни мўлжаллаб, иложи борича ойлигидан йиғиб юрарди. Ньютонлар шу мақсадда йиғганлари сал кўпайиши учун Тэйлор-стритдаги эски уйни ижарага олишган, унинг бир неча хоналарига одам қўйса бўларди. Бу жиндай даромад берар, ҳатто оилани ҳам, бешта турувчини ҳам боқиб туришга етар, ўзининг меҳнати ва хоналарни ижарага қўйиш билан боғлиқ ташвишлар эса сира кўзларига кўринмасди. Ньютоннинг хотини Мэри ва Грейс Маррнинг ўзи ҳам кизиқиш доиралари ҳаддан ташқари тор, бениҳоя кўпайган аёллар тоифасидан эдилар: улар кичкинагина бўлса ҳам, ўз ватанларига эга бўлиб, арзимаган, нодон кўниқўшнилари олдида обрў қозонсалар борми, ўзларини мамнун сезишар, ҳаётга ва одамларга диний мазҳаб нуқтаназаридан қарардилар.

Роберта Ньютонларнинг уйига келганидан кейин Ликургнинг ҳамма жойида бўлмаса ҳам, мана шу хонадонда, Бильцда ўзига таниш бўлган талай хонадонлардаги тор қа-

раш ва нодонлик мавжудлигига ишонч ҳосил килди. Ньютоннинг ва унга ўхшаганларнинг фикрига кўра, қатъий амал қи-линиши керак бўлган нарсалар бор эди. Улар амал қилинмаса борми, охири бахайр бўлмайди. Мабо-до, фабрикада ишлаётган бўлсанг, ундаги энг яхши киши-ларнинг ҳаёти ва одатларига мослашиб ол... Хуллас, Роберта бу ерда жойлашиб олганидан кейин ҳар куни эрталаб Грейс ва яна иккита шу уйда турадиганлар, Крэнстон фабрика-сининг икки аёл ишчиси ва шаҳар электростанциясида мон-тёр бўлиб ишлайдиган йигит билан биргаликда Ньютон-ларнинг ошхонасида шоша-пиша ғарибона нонушта қилиб, ўша заҳоти кўчага чиқарди-да, бу пайтда дарёнинг нариги бетигаги фабрика районига тинимсиз оқаётган кишиларга кўшилиб оларди. Фабриканинг остонасидан ҳатлаши билан ўзига тенгқур бўлган эркак ва аёл ишчилар тўдасига тушар-ди. Бунда ишчилар оқимида одамдан кўра кўпроқ ажина-ларга ўхшайдиган кекса ва башаралари бужмайиб кетган талай аёллар борлигини айтмаса ҳам бўлади. Улар барча кўшни уйлар ва яқинроқдаги кўчалардан чиқиб келишарди. Оломон Сентрал авенюга келганҳда кўпаяр, нега деганда, ҳар тарафдан унга одамлар оқими келиб кўшилар, унда чиройлироқ қизлар билан танишиб олишга суяги йўқлар ҳам топилиб турарди. Роберта уларнинг тикилишларини сезиб, кўнгил очиш пайида юрганларини фаҳмларди. Роберта илгари кўрганларига ўхшаган баъзи энгилтакроқ қизлар эса йигит-ларнинг қилиқларига ҳингирлаб ва тишларининг оқин-и кўрсатиб кўйишарди. Роберта эса бундан жуда ҳанг-у манг эди!

Кечқурунлари фабрикаларда иш тугаганидан кейин яна шу оломон вокзал олдидаги кўприкдан уйига қайтарди. Робертанинг тарбияси ва у ўзлаштирган ахлоқ қоидалари шундай эдики, ўзининг ҳусни, қатъий кўриниши ва жўшқинлигига қарамай, ҳамон ёлғиз ва бировнинг назарига туш-

май келарди. Теварак-атрофиндагиларнинг бари ўйнаб-кулиб юришганида сўққабош қолиш кишини маъюс қилар-

кан. Уйга у соат етгида қайтар, овқатдан кейин бекор эди. Аҳён-аҳёнда Грейс билан кино-пинога борарди. Гоҳо уни Грейс ва Ньютонлар билан бирга черков қавмларининг йиғинига мажбурлаб олиб кетишарди.

Шундай бўлса ҳам, Роберта бу оиллага кириб, Клайднинг кўлида ишлаб, ҳаётида шунча ўзгаришлар бўлганидан жуда мамнун эди. Турган жойи нақадар катта шаҳар! Централ авенюнинг магазинлари ва кинематографи билан чиройли кўринишини айтмайсизми! Бу улкан фабрикалар-чи! Ёш чиройли, лабидан табассуми аримайдиган жаноб Грифитс ҳам зўр. Ўзи ҳам унга ёқади.

XIV БОБ

Клайд ҳам Робертани кўрганда ҳаяжонга тушарди. Унинг Диллард, Рита ва Зелла билан муносабатлари узилиб кетган, Грифитслар хонадонига ҳам, афтидан, тасодифан таклиф қилинар, у ерда Белла, Сондра Финчли ва Бертина Крэнстон сингари зодагон кизларни сал-пал кўриб қоларди, шунга кўра, энди ўзини жуда танҳо сезарди. Эҳ, бу юксак тоифа! Клайдни очикдан очик қаторига кўшмас эди. У эса қаторга кўшилиш умидида бошка ҳамма танишларидан воз кечиб ўтирибди. Нега бундай қилди ўзи? Ҳозирда илгаригидан ҳам бешбаттар ёлғиз эмасми? Миссис Пейтоннинг хонадони! Клайд фақат ишга кетаётганида ва қайтаётганида гоҳо Централ авенюдаги магазинларнинг эгалари билан, мабодо ўзлари чақиргудай бўлсалар, шунчаки сўрашиб ўтар, битта-яримта ишчи қизга сал эгилиб қўяр, аммо улар Клайдни қизиқтирмас, ўзи ҳам яқинроқ танишиб олишга ботинмасди. Бироқ бу билан ҳеч нарсага эришиб бўлмасдида! Ҳа, аммо у Грифитс эди, бу эса барча одамлар уни ҳурмат-эҳтиром қилишларига ҳуқуқ берарди. Мавқеи жойида! Нима қилса экан?

Бу пайтда Роберта Олден ҳам янгича шароитга бироз кўникиб қолган, Клайднинг фабрикадаги мавқеини, келиш-

ганлигини, ботинкирамайроқ бўлса ҳам, унга қараб юрганлигини яққолроқ сеза бошлаганидан бу ёғи нима бўлади энди, деб хавотирга тушарди. Ньютонлар уйидалигида Ликургдаги мавжуд барқарор ахлоқ нормалари Клайдга ёки фабрикадаги бошлиқлардан бирига қиё боқишига мутлақо йўл бермаслигини тушуниб олганди. Бу ердаги қоидага кўра, ишчи қиз бошлиғини севмаслиги ёки бошлиқни ўзига йўлатмаслиги керак эди. Художўй, боадаб ва ювош қизлар бунақа иш қилишмасди. Роберта тез орада Ликургдаги камбағаллар ва бойларни бир-биридан айириб турган тафовутнинг катталигини тушуниб олган, икки тоифа бамисоли шарт пичоқ солингандай ёки ўртасидан баланд девор олингандай бир-биридан йироқда эди. Фабрикада ишлайдиган ва муҳожирлар оиласидан чиққан ишчиларга, булар америкалик эмас, зоти паст, нодон ва бадахлоқ одамлар, уларга яқин йўламаслик керак, деб «нах уриб» қўйилганди.

Роберта ўзи ва дўстлари мансуб бўлган майда буржуазия доирасида, дин ва ахлоқ маҳкам муҳитдан рақс, кўчада айланиш, кинога тушиш сингари нарсалар ҳам ман этилган эди. Роберта эса худди шу пайтда рақсга унча-мунча қизиқа бошлаганди. Роберта билан Грейс бориб туришадиган черковнинг қавмлари бўлган йигитлар ва қизлар ўзларини улар билан тенг кўришга мойил эмасликлари чатоқ эди; буларнинг бари анча вақтдан бери турадиган ва ўзига анча тўқ бўлган оилалардан чиққан ёшлар эди. Роберта билан Грейс бироз вақт черковдаги ибодат ва йиғинларга қатнаб туришган бўлишса ҳам, бундан уларнинг ахволи ўнгланиб қолмади: икковлари ҳам ўзларига доғ теккизмаганларидан дарага киритишган, бироқ зиёфат ва кечаларга уларни таклиф қилишмас, мавқеи баландроқ қавмлар бўладиган бирорта йиғинда қатнашмагандилар.

Роберта Клайдни учратганидан кейин кўнгли суст кетган ва йиғини бойлар тоифасидан деб ҳаёл қиларди. Шунда унинг калбига Клайдни ҳам ишдан чиқарган жонсарақ шуҳратпарастлик оғуси ўрлаб қолди. У ҳар куни фабрикада Клайднинг ўзига хотиржам, синчиклаб ва, ҳар қалай, ботин-

кирамай қарашларини беихтиёр равишда сезарди. Қиз, шунингдек, Клайднинг қувиб солади, деб яқинлашишга уриниб кўришга чўчиётганлигини ҳам пайқаб турарди. Роберта икки ҳафтадан бери ишлаётганидан, кўпинча, Клайд пишиқроқ бўлиши учун гап бошлашини истар, бироқ бўлак дақиқаларда, йўқ, у яқинлашмаслиги керак, деб юраги орқасига тортиб кетарди. Бу даҳшат! Бўлмайди! Бошқа қизлар дарров сезиб қолишади. Улар Клайд қанчалик келишган бўлмасин, ўзларининг тенги эмас деб, жуда бегона санашар, мабодо Робертага бошқа қизларга қарагандан бошқачароқ қараса борми, буни ўзларича йўйишади. Бу қизлар ҳамма нарсани фақат битта нарсага тақаб, уни бузукқа чиқариб қўйишларини биларди.

Клайд эса Гилберт айтган гапларни яхши эсларди. У шу чоғгача Гилбертнинг гапларига амал қилиб келар, ўзини қизларга бепарво кўрсатиб, бирортасига ҳам қайрилиб қарамас, энди эса, яъни Роберта фабрикада пайдо бўлганидан бери, у беихтиёр равишда тез-тез қизнинг столига яқин келиб, чаккон ва илдам ишлашини кузатарди. Қиз Клайд ўйлагандай яхши ва каллали чиқди, тез орада бировнинг маслаҳати ва кўрсатмасисиз ишнинг ҳамма йўл ва усулларини билиб олиб, бошқалардан қолишмай, ҳафтасига ўн беш доллардан тушира бошлади. Бу ерда ишлаш унга роҳат ва иқбол эканлиги, Клайднинг бир боқишидан юраги қоқ ёрилиши унинг ҳар бир ҳаракатидан сезилиб турарди.

Роберта нозиктаъброқ кўринар, бошқаларга бутунлай ўхша-мас эди. Клайд қизнинг хулқида ўзига хос хушчак-чаклик туғенини, ҳатто, туйғуларининг наинки эмоционал, балки шоирона йўсинда ажралиб туришини кўриб, ҳайратга тушар эди. Роберта босиқлигига қарамай, ўзига сира ўхшамаган муҳожир ҳислар билан апоқ-чапоқ бўлиб, уларнинг тилини биларди. Клайд Робертанинг Лена Шликт, Ода Петканас, Анжелина Питти билан иш борасидаги гапларига қулоқ солганида унинг америкалик бошқа қизлар сингари димоғдор ва кеккайган эмаслигини пайқаганди. Америкалик қизларнинг ўзлари ҳам, афтидан, Робертани ҳурмат қили-

шарди.

Клайд бир куни тушки танаффус пайтида ошхонадан вақтлироқ қайтиб келганида, Роберта, бир неча муҳожир ва тўрт америкалик қиз энг хушчақчақ ва бесўнақай ишчилардан бўлмиш поляк Марияни ўртага олиб туришганини кўрди. Мария шанғиллаганича, яқинда танишган бир йигити унга бир мақсадда чети жимжимали сумка тақдим қилганини гапириб берарди.

– Унингча, сумкани олсам-у, маъшукаси бўлсам, – Мария мактанганича, сумкани қизиқсиниб қолган дугоналарининг кўзи олдида ўйнатди. – Буни ўйлаб кўриш керак. Сумка зўр-а, тўғрими? У сумкани кўтариб, ҳар томонга айлантирди, кейин ясама жиддийлик билан Робертанинг жиғига тегиш мақсадида уни Робертага қарата силкитиб сўради: – Айт, нима қилай? Сумкасини олиб, унга эрмак бўлайми ё қайтариб берайми? Бу сумка менга жудаям ёқяп-ти, ўлай агар!

Клайд Роберта олган тарбиясига амал қиладиган бўлса тутақиб кетади, деб ўйлади. Бироқ унақа бўлмади! Робертанинг юз ифодасига қараганда, бундай эрмакдан унинг завқланаётгани сезиларди.

– Ҳаммаси унинг келишган-келишмаганлигига боғлиқ, Мария, – жавоб қилди Роберта хушчақчақлик билан жилмайиб. – Мабодо у жудаям зўр бўлса, мен уни пича лақиллатардим, сумкани эса қўлимдан чиқармасдим.

– У, сабр қиламан, демаяпти-да, – Мария вазият қалтислигини ўйлаб, қув гап қилди (шунда у яқинлашган Клайдга кўз қисиб қўйди). – Мен унга бугун ё сумкасини қайтариб беришим ё айтганига юришим керак. Ўзим эса бунақа зўр сумкага ўлсам ҳам етиша олмайман! – Мария бурнини кулгили жийириб, сумкага қув ва шўх қараш қилди. – Нима қиламан энди?

«Бу мисс Олдендай чекка жойдан келган камтаргина кизга ортиқча гап бўлди. Унга хуш келмайди», деб қўйди Клайд ичида.

Аммо у Робертанинг балолигига ишонч ҳосил қилди: киз

Ўзини ташвишда колгандай қилиб кўрсатарди.

Унинг кўзлари катта очилиб, юзига безовталиқ ифодаси қалқди. Клайд қиз буни ёлғондан қилаётган бўлса ҳам, ўрнига кўяётганини кўриб турарди. Шунда голландиялик жинглак соч Лена гапга аралашди:

– Ўлай агар, мабодо сенга керак бўлмаса, сумкани ҳам, йигитни ҳам мен оламан: уни қаердан топай? Ҳозир менинг ёрим йўқ.

У гўё Мариядан сумкани тортиб олмоқчи бўлгандай кўлини чўзди. Мария эса шоша-пиша орқасига тисарилди, хонадаги қизларнинг бари бу кўпол ҳазилдан маза қилиб кулишар, завқланиб кийқиришарди. Ҳатто Роберта ҳам қаттиқроқ кулди, бу эса Клайдга хуш келди: унга шукчаки эрмақдан нарига ўтмайдиган дағал юмор ёқарди.

Гудок чалиниб, кўшни бинодан юзларча машиналарнинг ғувиллашлари келганда, Клайднинг қулоғига Робертанинг шу сўзлари чалинди:

– Гапинг тўғрига ўхшайди, Лена. Яхши одамни кунда ҳам учратавермайсан.

Робертанинг мовий кўзлари чакнар, ширин лаблари жилмайиб турарди. Клайд унинг жиддий гапирмай тегишиб, ҳазил қилаётганини тушунар, аммо у ўзи ўйлаганидай калтабин эмаслигини ҳам сезиб турарди. Роберта жонқуяр, хушчақчақ, мурувватли, оққўнгил ва ҳазилни жуда яхши кўрадиган қиз чиқиб қолди. Гарчи у ғариброқ кийиниб, бошидан биринчи кун келганидаги ўша жигарранг шляпаси, эгнидан кўк кўйлаги тушмаган бўлса ҳам, бошқа ишчи қизлардан чиройли кўринарди. У лабларига ва юзларига бўёқ суртаверганларидан гоҳо гулли пряникка ўхшаб кетадиган муҳожир қизлар сингари бўёқ ишлатишга муҳтож эмасди. Унинг кўллари ва томоқлари шунчалик яхши, тўла ва келишганлигини, худди чинақамига лаззат олаётгандай берилиб ва нозланиб ишлашини кўрмайсизми! Қаттиқ ишлаганидан кун жуда исиб кетган соатларда устки лаби, пешонаси ва даҳанига тер қалқади. Шунда бир лаҳза тўхтаб, терини дастрўмоли билан артиб олади. Клайдга эса бу марварид доналари

уни янада гўзал кўрсатаётгандай туюлади.

Бу Клайд учун ажойиб кунлар эди. Яна унинг ҳаётида ўзи орзу қилган қиз учрадики, унинг яқинида Клайд кун бўйи бўла олар ва қурби етганча (илгари Гортензия Бригсга интилгани каби) бутун иштиёқи билан унга талпинар, аммо бу галги туйғулари ёқимлироқ эди, чунки Робертанинг соддалиги, яхшилиги ва одоблилигини кўриб турарди. Гарчи дастлабки пайтларда қиз унинг кўзига жуда бепарво кўринган (ё қувлик қилганмикин) ва Клайдни назарига илмай юрган бўлса ҳам, амалда буларнинг бари ёлғондакам эди. Роберта, тўғрироғи, ўзини қандай тутишни билмасди. Клайднинг юзи сингари қўли ҳам келишган, майин сочлари қоп-қора, майин ва мулойим боқувчи кўзлари ҳам қора эди. У кўркам, жуда кўркам йигит эди! Робертанинг кўзига чинакам барно бўлиб кўринарди.

Бир куни бўлимга Гилберт Грифитс кириб, Клайд билан нималарнидир гаплашди. Роберта шунда Клайд илгари ўйлаганимдан ҳам бой ва жамиятда мавқеи баланд одам экан, деган ҳаёлга борди. Бунинг устига Гилберт бўлимда кўринган дақиқада Робертанинг кўшнисини бўлган Лена Шликт унга томон энгашиб, деди:

– Бу жаноб Гилберт Грифитс. Бутун фабрика унинг отасига қарайди, айтишларича, отаси ўлганидан кейин унга қолармиш. Булар амакивачча бўлишади, – деб қўйди у Клайд томонга бош ирғаб. – Бир-бирларига жуда ўхшашади-а, тўғрими?

– Ҳа, жуда ҳам, – деди Роберта иккала йигитга зимдан қараб кўяркан. – Фақат менга жаноб Клайд чиройлироқ кўринапти, сенингча-чи?

Ода Петканас Робертанинг бошқа томонида ўтирганидан унинг гапини эшитиб, кулимсиради:

– Бу ҳаммагаям шунақа туюлади! У жаноб Гилберт сингари димоғдор эмас.

– У ҳам бойми? – деб сўради Роберта Клайдга ҳаёли кетиб.

– Билмайман. Одамларнинг гапига қараганда, бой эмас,

– Оданинг юзига гумон ифодаси қалқди. У ҳам бошқа кизларга ўхшаб Клайдга жуда қизиқарди. – Илгари у ишлов бериладиган цехда ишларди. Менимча, ҳамма катори қора иш қиларди. Бироқ уни иш ўргангани яқинда келган, дейишади. Эҳтимол, бу ерда кўп қолмас.

Роберта буни эшитиб, хафа бўлиб кетди. У шу чоғгача Клайдни севиб қолмасам керак, деб ўзини ишонтиришга уринарди. Энди эса Клайд хоҳлаган куни кетиб қолиши ва уни сира кўролмаслигини тасаввур қиларкан, ғалати аҳволга тушди. Клайд ёш, чиройли, жозибали йигит. Ўзи ҳам унга ёқади, бу аниқ. Бироқ буни ўйлаш керак эмас. Роберта кўзи билан ҳам, ҳаракати билан ҳам унинг эътиборини тортмаслиги лозим. Нега деганда, у бу ерда катта одам, Робертадан жуда баландда туради-да...

Роберта Клайднинг қариндошлари зўрлиги ва ўзи бадавлат одам бўлиши мумкинлиги ҳақидаги гапларни эшитганидан кейин, гапида маҳкам турадиган киз бўлганидан у мен билан шунчаки кўнгилхушлик қилмоқчи, деган қарорга келди. Ахир у камбағал ишчи-да. У эса шундай бой одамнинг жияни... Клайд Робертага уйланмайди, албатта. Уларнинг ўртасида қанақа муносабат бўлиши мумкин? Ҳа, Роберта жуда ҳам эҳтиёт бўлиши керак.

XV БОБ

Ўша кунлари Клайднинг Роберта ва Ликургдаги ўз шахсий мавқеи ҳақидаги хаёллари чалкаш ва безовта эди. «Ишчи кизлардан таниш-билиш орттирманг», – деб Гилберт унга қаттиқ тайинлаб, қўйган-ку! Иккинчи томондан, Клайднинг ҳалигача таниш-билишлари ҳам, жамиятдаги мавқеи ҳам йўқ бўлиб, аввалгидай бир ўзи турарди. Тўғри, миссис Пейтоннинг уйига кўчиб келиб, бу райондаги энг яхши кўчага тушди, бироқ, очигини айтганда, бу ер миссис Каппининг хонадонидан ҳам зерикарли эди. Клайд у ерда ўзига қолса, ҳар қалай, Диллардга ўхшаган ёш-яланглар билан учрашиб

зерикмасди. Бу ерда эса миссис Пейтоннинг, чамаси, ўзи билан барабар бўлган бўйдоқ укаси ва ўттиз яшар ўглидан бўлак ҳеч кимни кўрмасди. Миссис Пейтоннинг ўгли касалманд ва махдуд кишилардан бўлиб, Ликургдаги банклардан бирида ишлар, шунинг учун ҳам Клайд билан бирга бўла оладиган бирорта зот йўқ эди. Клайд шу чоғгача кўриб келаётган кишилар сингари янги хўжайинлари ҳам: у бизни ўзига қўшмайди, қариндошлари ва танишлари бор, шунинг учун ҳам унга қўшилсак, унчалик чиройли чиқмас, деб ўйлашарди.

Бошқа томондан қараганда, гарчи Роберта Клайд талпинётган баланд тоифага мансуб бўлмаса ҳам, ҳуснда зўрлигидан ўшасиз тура олмасди. Танҳолик ва ошаётган хирс Клайдни Роберта томон кун сайин судрарди. Қизни у, қиз эса уни кўргиси келаверарди. Уларнинг ҳаяжонли ва қайнок нигоҳлари зимдан тўқнашиб коларди. Робертанинг Клайд кўришини истамаган, Клайдга ўғринча ташлаган биргина ўткинчи назари баъзан иситмасини чиқариб, уни бўшаштириб юборарди. Унинг чиройли оғзи, чакнаб турувчи каттакатта меҳрибон кўзлари, айна пайтда уятчан ҳамда ҳадиксировчи табассуми! Қўлларининг зўрлиги, солланиб турувчи бадани, ҳаракатларининг чакқон ва илдамлигини айтмай-сизми! У билан дўстлашиб, гаплашиб, бирор ерда учрашиб турса... буни у ҳам истаса, ўзи юрак ютинса, қани энди!

Торғиниш. Қучли эхтирос. Кети кўринмас ширин интизорлик. Бу ердаги ҳаётнинг кулгили ва бемаъни зиддиятларга сероблиги Клайдни чиндан ҳам эңсасини қотириб, жахлини чиқарарди. У ёлғиз ва ўз ҳолига ташлаб қўйилган бўлса ҳам, теварак-атрофидагилар уни хушчакчак ва зўр оламда маза қилиб юрибди, деб ўйлашарди.

Клайд жиндай кўнгил ёзиш мақсадида шанба ва якшанба кунлари Гловерсвилль, Фонда, Амстердамга ёки Бўз ва Крам кўлларига кета бошлади. Буни ҳозирги мавқеи тақозо қилар, ундан ташқари, шаҳарда кўринмасам, мени паст табақа ичида айшини суряпти, деб ўйлаётганлар адашганликларини билиб олишди, деган мақсадда шундай қила бошлади.

Борадиган ерларида чўмиладиган жойлар, яхши пляжлар бўлиб, чўмилганда кийиладиган либослар ва қайикларни олиб туриш мумкин эди.

Клайд доимо, агар Грифитслар бир кунмас бир кун яқинларига йўлатгудай бўлишса, ҳар эҳтимолга қарши аъёнларга хос кўникма ва одатларни ўрганиб қўйишим керак, деб ўйларди. Унинг тасодифий таниши – ажойиб спортсмен сузишга ва шўнғишга яхшилаб ўргатиб қўйган бўлса ҳам, Клайд қайиқда юришга қизиқиб қолди. Клайд ёкаси очик қўйлак, парусин туфлида соатбайга бериладиган кип-кизил, кўм-кўк ёки яшил байдаркада¹ Крам кўлининг ўртасига сузиб чиқиш жуда ажойиблигини ўйлаганида ҳузур қиларди. Буларнинг бари, юксак-юксак мовийликлар қўйнида икки-уч булут парчаси эриб бораётган пайтларда ҳавойи, афсонавий кўринарди. Шу вақдан Клайд куппа-кунгузи ўзини Ликургнинг шимолий теғраларидаги Рэкет ёки Сарун, Жорж ёки Чемплейн кўлларига кўпинча бориб турадиган бой улфатлар даврасининг аъзоси сифатида ҳис қилиб, ширин хаёлларга берилган бошларди. У Ликургнинг бундай жойларга чиқиб тура оладиган энг бадавлат кишилари даврасидаги рақслар, гольф ва теннис ўйинлари ва қайиқда айланишларни кўз олдига келтирарди.

Тахминан ўша пайтларда Роберта билан дугонаси Грейс ҳам Крам кўли борлигини билиб қолиб, жаноб ва миссис Ньютонлар маъқуллашганидан кейин шаҳардан ташқарида бемалол ва тинч чўмилиб келишга мўлжаллаб қўйишганди. Уларга ҳам шанба ва якшанба кунлари бу ерга тушдан кейин келиш ёкарди. Улар кўлнинг ғарбий соҳилидаги у ер-бу ерда тўп-тўп дарахтлар бўлган ерларни ёкалаб ўтган ва йўловчилар юравериб, ҳосил қилган сўқмоқдан сувни томоша қилиб боришар, нега деганда, қайиқ ҳайдашни ҳам, сузишни ҳам билишмасди. Теварак-атрофда дала гуллари ва маймун-жонлар сероб эди. Баъзи бир жойлардаги хатарли ботқоқдан ўтилса, оппоқ нилуфарларга бемалол кўл етарди. Улар кўзни

¹ Байдарка – энгил, энгил спорт қайиғи.

жуда ўйнатганидан қизлар миссис Ньютонга икки марта даста-даста дала гуллари ва нилуфар олиб келишганди.

Клайд июлнинг учинчи якшанбасида костюми билан шляпасини ечганча, ҳар маҳалгидай якка ўзи хомуш бўлганича кўм-кўк байдаркасида кўлнинг чўмиладиган жойидан бир ярим миляча наридаги жанубий соҳил ёқалаб сузиб борарди. Ўзини яшашга чанқоқ ва хафа сезганидан қандай ҳаёт кечирса, дурустрок бўлишини ўйлаб, шуҳратпараст ҳаёлларга бериларди. Кўлнинг у ер-бу ерида байдаркалар ва уларга нисбатан бесўнакай қайиқлар кўринар, гоҳо йигитлар ва қизлар, эркаклар ва аёлларнинг узук-юлуқ гаплари ва шўх кулгилари кулоғига чалиниб қоларди. Клайд гоҳида олисдаги байдаркада ўзи сингари орзумандни кўриб қолиб, у ҳам бахтиёр севилганлардан, деб ўйларди... Ўзи эса якка-ёлғиз эди-да!

Ёш-яланглар ва уларнинг ёнларидаги қизларни кўргандаёқ Клайднинг бўғиқ ва исёнкор ҳолдаги эхтиросли истаклари яна ғулғула қила бошларди. Ўшанда унинг кўзига жуда бўлакча нарсалар кела бошлади. Мабодо пешонаси ёруғ бўлиб, бошқа бир оилада дунёга келганида борми, ҳозирда у Скрун ёки Рэкет, ёки Чемплейн кўлида Сондра Финчлига ўхшаган бирорта қиз билан байдаркада айланиб юрган бўларди. Отда юриш, теннис ўйнаш, оқшомлари рақс тушиш, Сондра билан машинада ҳамма ёққа бориш Клайднинг кўлидан келмасмиди? Клайд ўзини азбаройи сафил ва танҳо сезганидан тинчи бузилган, теварак-атрофидаги кўзга ташланаётган нарсалардан эзилиб кетарди. Назарида, қаёққа қараса, севги, романтика, лаззатни кўраётгандек эди. Нима қилсин? Ўзини қаёққа урсин? Умр бўйи сўққабош юрмайдикун! Пешонаси шўр чиқди. Клайднинг хаёли ўтмишга, ўша даҳшатли фалокатдан илгари Канзас-Ситида кечирган жиндай бахтиёр, кувнок кунларига кетиб, эски дўстлари ёдига тушди... Ретерер, Хегланд, Хигби, Тина Когель, Гортензия, Ретерернинг синглиси Луиза, қисқаси, ҳалокат арафасида анча яқин бўла бошлаган ҳамма улфатларини эсга олди. Кейин эса кўз ўнгига Диллард, Рита, Зелла келди, улар билан

бирга юргани ҳозирги аҳволидан ўлса ўлиги ортиқ эди. Грифитслар пинакларини бузишмаса, нима бўлади? Нахотки, Клайд бу ерга Гилбертга оёқости бўлгани келган бўлса? Нахотки, бой амакисининг фарзандлари ва бу ердаги манаман деганларнинг бари уни ўзларига якин йўлатмай менсимаса? Клайд бу одамларнинг бари маза қилиб, ғам-ташвиш нималигини билмай, давр-у даврон суриб юришганини кўп нарсалардан яққол кўриб турарди. Ҳатто ҳозир, мана шу ёзги ўлик мавсумда ҳам маҳаллий газеталарда деярли ҳар куни уларнинг шаҳар чеккаларида ўйнаб-кулиб юришгани ҳақидаги хабарлар чиқиб турарди... Гоҳо улардан бирортаси бир нафасга шаҳарга кириб ўтар, ўшанда зодагонлар доирасига мансуб бўлган ёш-яланг улфатларни «Ликург» меҳмонхонаси ёки Уикиги авенюдаги зўр иморатлардан бирининг олдида кўрса бўларди.

Ота-бола Грифитслар шаҳарда бўлган кунларида уларнинг кимматбаҳо машиналари бош идоранинг олдида турарди. Гилберт билан Сэмюэл жуда башанг кийинган бўлишар, фирманинг дурустроқ вазифадаги ходимлари билан улкан корхонани подшоҳлардай дабдаба билан айланиб чиқишаркан, йўл-йўлакай ҳисоботлар эшитиб, маслаҳатлар беришарди. Ўзи Гилбертнинг амакиваччаси, кимсан Сэмюэлнинг жияни бўла туриб, нима қилишини билмай юрибди, демак, амакисининг хонадонига унча хуш келмаётгани энди аниқ бўлди. Отаси манави амакисига ўхшаган чапдаст, пултопар, онаси (уни худонинг ўзи асрасин!) совуқ, кибрли ва бепарво келинойи сингари зодагон эмасди-да. Буларнинг баридан воз кечса, нима киларкин? Ўзи бу ерга келиб, хўп бўлмағур иш қилган экан-да. Эҳтимол, бадавлат кариндошлари Клайдга ортиқ ёрдам бермокчи эмасдирлар?

Ёлғизлик, алам ва умидсизлик Клайдни Грифитслар ва уларнинг даврасини (ҳар сафар сохибжамол Сондра Финчлини ўйлаганида юраги жуда орзиқиб кетарди) эмас, балки Роберта ва ўзи сингари уни ҳам куршаган муҳитни орзу қилишга мажбур этарди. Роберта оддий камбағал кизлардан бўлса ҳам, Клайд фабрикада кўриб турадиган бошқа киз-

лардан чиройли эди.

Грифитсларнинг Клайддай одамдан фақат фабрикада ишлаётгани учун ҳам, айтайлик, Роберта билан танишмагин, деб талаб қилишлари жуда ноинсофлик ва бемаъни эди! Клайд улар қаттиқ турганликлари учун ҳам қиз билан яқинлашиб, биргаллашиб кўлга ёки унинг уйига боролмасди. У айни пайтда ҳамёни бўшлигидан бошқа дурустроқ танишлар ҳам орттиролмас ва бирортаси билан учрашиб туролмасди. Роберта эса жуда келишган ва куйдирмажон эди... Клайд унинг ишлаётганини – келишган кўлларининг илдам ва кўркам ҳаракатларини, силлиқ бадани, жилмайганида порловчи кўзларини кўз ўнгига келтираркан, вужуди яна ўзига тинчлик бермай келаётган илиқ ҳисларга тўларди. Бу қиз камбағаллиги туфайли оддий ишчи бўлса ҳам, Клайд у билан ўзини бахтиёр сезар, бироқ унга уйланмаслиги шарт эди. Никоҳ масаласига келганда шухратпараст Клайд Грифитслар даврасидаги қизлардан бирига уйланаман, деган ширин хаёллар билан маст бўлиб юрарди! Шунда ҳам у жўшиб, Робертага интиларди. Қани энди, юрак ютиб у билан гап-лашса, ишдан кейин уйига кузатиб қўйса, бу ерга шанба ёки якшанба куни олиб келиб, биргаликда дам олиб, орзуларига берилиб, қайиқда айлангирса, қани энди.

Клайднинг байдаркаси кўрфазни яшириб турган дарахтлар ва буталар ўсган жойни ёқалаб ўта бошлади. Бу ерда сув нилуфарлари сероб бўлиб, уларнинг катта япроқлари кўл юзини босиб кетганди. Соҳилда турган қиз эса гуллардан кўзини узмасди. Унинг бошида шляпаси йўқ, офтоб юзига тушиб турганидан кўлини соябон қилиб, сувга тикиларди. Шунда қизнинг лаблари ҳайратдан сал қимирлагандай бўлди. У Клайднинг кўзига жуда келишган кўринганидан эшакни ўз ҳолига қўйди-да, унга тикила бошлади. Қизнинг эгнидаги оппоқ блузкасининг¹ ени тирсагигача шимариб қўйилган, кўм-кўк юбкаси келишган қоматини таранг кўрсатиб турарди. Наҳотки, бу Роберта бўлса? Йўқ, мумкин эмас!

¹ Блузка – хотин-қизларнинг енгил материаллардан тикилган, юбка ёки шим билан кийиладиган кўйлақчаси.

Ҳа, бу ўша!

Клайд нима қилаётганини ўйлагунича ҳам бўлмайд қизга яқинроқ бориб қолди. Энди соҳилгача йигирма футча қолган эди. У қиз томонга орзулари тўсатдан рўёбга чиққан одамдай севинч билан қарарди. Бамисоли унинг ўзи ҳам ғаройиб кўланкага ўхшарди, тўсатдан пайдо бўлгандай, толғин хаёлот самараси жонли шаклга киргандай эди, Роберта ҳам кимир этмас, қотиб қолганича унга тикилар, ҳар доим қувончли ҳаяжон босган чоғлари лабларида пайдо бўладиган жозибали жилва билан беихтиёр кулимсираб турарди.

– Ие, мисс Олденми? Сизмисиз, ўзи? – Клайд қичқириб юборди. – Сизлигингизга ишонмовдим. Сизмисиз ё бошқами деб ҳеч таниёлмаётгандим.

– Ҳа, менман, – деб кулди у сал ажабланиб ва гангиб.

Роберта гарчи дастлабки лаҳзаларда ўзини сал босган бўлса ҳам, Клайдни кўрганидан хурсандлиги яққол билиниб турарди, бироқ бу учрашув қанча ғалва чиқаришига кўзи етиб, дарров хавотирга ҳам тушиб қолди. Танишлик ва, эҳтимол, дўстлик ришталари боғланиб қолар, очиги, Роберта бунга ортиқ қаршилиқ қилмоқчи эмас, одамлар нима дейишса дейишаверсин. Бироқ, ҳар қалай, бу ерда дугонаси Грейс Марр бор-ку! Грейсга Клайд тўғрисида ва у ўзига жуда ёқиши хусусида гапириш керакмикин? Буларнинг бари Робертани тўлқинлантирарди. Шунда ҳам у, барибир, хурсанд жилмайганича Клайдга очиқ ва мулойим боқди. У Клайдни кўп ўйлаган, унга етишишни орзу қилган, буларнинг бари – дилидаги шунчаки камтарин ва қувонч бахш этувчи орзулар эди. Клайд мана энди қаршисида! Клайд ё у-бу кўлга келса, нимаси айбли бўлибди?

– Айланиб юрибсизми? – деди ниҳоят Клайд қизнинг олдидан чиқиб қолганига суюниб (аммо чўчинкираб юрганлари учун бироз бўзариб). Бироқ қиз сувга тикилаётганини эслаб, кўшимча қилди: – Нилуфар териб берайми? Менимча, улардан олмоқчига ўхшайсиз.

– Ҳа-а, – жавоб қилди Роберта ҳали ҳам жилмайганича Клайддан кўз узмай тураркан. Нега деганда, Клайднинг қоп-

қора сочларини шамол тўзгитар, оч зангори, ёкаси очик ва энги шимарилган кўйлаги ва кўм-кўк қайик узра ушлаб турган сарик эшкаги уни бутунлай мафтун қилиб қўйганди.

Кани энди, бу йигитни ўзиники қилиб олса-ю, бу дунёда унга ўздан бошқа одам қарамаса... Бу улкан бахт бўлар, Робертага эса дунёда бундан бошқа нарсанинг кераги йўқ эди. У мана, Робертанинг пойида кўм-кўк байдаркада офтобда ялтираб, жуда бошқача ва ажойиб бўлиб турибди. Грейс эса олисларда дасторгул териб юрибди. Роберта буни уддалай олармикин? Бу ишни қилиши шартмикин?

– Мен уларга қўл етармикин деб қараб тургандим, – Роберта гапида давом этаркан, сал ҳаяжонланганидан овози титрагандай бўлди. – Шу пайтгача бу ерда нилуфар борлигини кўрмагандим.

– Сизга хоҳлаганингизча териб бераман, – хитоб қилди Клайд хушчақчак ҳолда. – Шу ерда тулинг, мен ҳозирок сизга етказаман, – Клайд шу пайтда уни байдаркага тушириб олганим дурустрок деб ўйлаганидан қўшиб қўйди: – Қайикда айлансак бўлмайдими? Бунга икковимиз бемалол сиғамиз, сизни истаган ерингизга обориб қўяман. Ҳув анави оролчанинг нарёғида бундан ҳам зўр нилуфарлар бор. Кўлнинг нариги бетида ҳам истаганингизча топилади.

Роберта кўлга қаради. Шу пайт ёнларидан бошқа бир байдарка ўтиб қолди. Унда Клайд қатори бир йигит ва Робертадан катта бўлмаган бир қиз бор эди. Қизнинг эғнида оқ кўйлак, бошида бинафшаранг шляпа, қайиқлари эса яшил рангга бўялганди. Олисда, ҳозиргина Клайд айтган оролча ёнида сап-сарик қайик кўриниб, унда ҳам йигит билан қиз бор эди. Роберта қайикда дугонаси йўқ пайтида айланишни маъқул топарди. Клайд билан икковлари бўлишса қани энди. Бу ерга якка ўзи келмаганини қаранг-а! Ҳозир Грейсни қайикка тушгин, деб чақирса борми, Грейс кейин ҳам у билан Клайд ҳақида бирор нарса эшитиб қолса, гапни кўпайтириб, бичиб-тўқиб юради... Бирок Клайдга ҳозир йўқ дейиш ҳам даҳшатли. Клайднинг ҳафсаласи пир бўлиши мумкин, кейин жуда ёмон бўлади.

Роберта тик турганича ўй сураб, Клайд эса унинг икки-ланаётганидан, ўзининг ёлғизлиги ва Робертага бўлган кучли иштиёқидан ҳаяжонга тушиб ва ўзини ғалати сезиб, бирдан гапириб қолди:

– Йўқ деманг, ишқилиб!.. Манави ерга ўтиринг! Сизни жуда ҳам айлантиргим келяпти. Мана кўрасиз, бундан хурсанд бўласиз! Истаганингизча нилуфар ҳам терамиз. Кейин эса айтган жойингизга ўн дақиқада обориб кўяман.

Роберта ичида: «Сизни жуда ҳам айлантиргим келяпти», деганини қайд қилиб, анча хотиржам тортиб, дадиллиги ортди. Клайд қайикқа ўтқизиб олиб, ножўя иш қилмоқчи эмас, деб кўнглидан ўтказди.

– Бу ерда дугонам ҳам бор-да, – деб кўйди Роберта бўша-шинқираб ва маъюсроқ ҳолда, унинг ҳозирги дамда Клайд билан жуда-жуда айлангиси келганидан Грейсга тоқати камроқ эди. Уни бу ерга нимага ҳам олиб келди? Грейс хунук киз, Клайдга ёқмай қолса, ҳамма иш расво бўлади, Роберта шундан кейин жуда мияси қотиб кетиб кўшиб кўйди: – Яхшиси, мен тушмай кўя қолай. Балки, бу хавфлидир.

– Йўғ-с, бемалол ўтираверинг! – Клайд Роберта бўша-шаётганини кўриб, қулиб юборди. – Сира ҳам хавfli эмас, – деб кўйди у эхтирос билан. – Шундан кейин байдаркани сувдан нақ бир фут кўтарилиб турган соҳилга қараб ҳайдади-да, дарахтнинг илдизига ёпишиб олиб деди: – Рост, ҳеч нарсадан чўчиманг. Истасангиз, дугонангизни ҳам чақиринг, икковларингизни айлантираман. Қайикқа уч киши бемалол сиғади, анави ерда нилуфарлар эса сероб.

Робертанинг ортиқча йўқ дейишга холи қолмагани. У қийналмай деб дарахтнинг пастга осилган шохига ёпишиб, овози борича чақирди:

– Грейс, Грейс, қаердасан?

У ниҳоят, дугонам билан бирга бўлганим маъқул, деган қарорга келганди.

Олисдан овоз келди:

– Ҳэл-ло-о! Нима гап?

– Бу ёққа кел. Тезроқ, сенга айтадиган гапим бор.

– Йўқ, ўзинг кела қол. Бу ердаги дасторгулларни қарагин.

– Йўқ, ўзинг бу ёққа кел. Қайикда айланамиз.

Роберта буни қаттиқроқ айтмоқчи бўлганди, овози негадир чикмади, Грейс эса гулларини тераверди. Робертанинг қовоғи уюлди. У нима киларини билмасди. Кейин бирдан юрак ютиб юборди.

– Бўпти, биз унинг олдига қайикда бора қолайлик бўлмаса, тўғрими?

Клайд ҳам терисига сиғмай кетганидан хитоб қилди:

– Мана буниси зўр! Албатта, борамиз. Манави ерга ўтиринг. Олдин нилуфар терамиз, кейин эса у келавермаса, ёнига борамиз. Тўғри қайикнинг ўртасига келаверинг, шунда кийшаймайди.

Клайд Робертага юқоридан қараганди, қизнинг безовта ва айни пайтда мулојимгина нигоҳи билан тўкнашди. Шу нафасда қиз хурсандлигидан олам кўзита чароғон кўринарди.

Роберта қайикқа қадам қўйишга шайланди.

– Ағдарилиб кетмайдими? – деб сўради у, йўқ, албатта. – Клайд уни ишонтирди. – Мен қайикни ушлаб тураман, сиз эса шохни маҳкам ушлаб қадам қўйинг.

Роберта қайикқа сакраганди, Клайд бир текисда тутиб турган қайик бир томонга сал эгилди. Роберта аста кичкириб юборди-ю, юмшоқ курсига йиқилди. У Клайднинг кўзига жуда нораства бўлиб кўринди.

– Ана, ҳаммаси жойида, – деди Клайд Робертани тинчитиб. – Энди қоқ ўртага ўтиринг. Байдарка ағанаб кетмайди... Жуда қизик бўлди – ҳалиям ўзимга келолмаяпман... Сизни шундоқ хаёлимдан ўтказиб турувдим ўзи. Кўл, албатта бир кўришда сизга ёқади, деб ўйловдим. Қарасам, шу ерда турибсиз, икковимиз учрашиб қолдик, яна ҳаммаси ўзидан ўзи бўлди, буни қаранг-а!

Клайд қўл силкиб, бу жуда яхши бўлди, дегандай бармоқларини қисирлатиб қўйди.

Роберта бўлса Клайднинг гапидан қувониб ва сал

вахимага тушиб, хижолатомуз деди:

– Ростми?

У ўзи ҳам Клайдни ўйлаётганини эслади.

– Ҳа, рост ҳам гапми? – Клайд гапида давом этди: – Кун бўйи сизни ўйладим. Рост, рост! Сизни бугун эрталаб учратиб, бу ерга олиб келишни жуда ҳам истовдим.

– Қўйсангиз-чи, жаноб Грифитс! Бунақа гапирманг, – Роберта бу тасодифий учрашув бир-биримизга тез яқинлаштириб қўйиши мумкин, деб хавфсираганидан ёлворгандай деди.

Гапнинг тобора нозиклашиб бораётгани Робертага хуш келмаётганди. У шу вайдан энди Клайдга совуқроқ ва, жилла курса, бепарвороқ қарашга уринса ҳам, дурустроқ эплаёлмасди.

– Барибир, бу рост, – Клайд гапида қаттиқ турарди.

– Бу ер эса чиндан ҳам жуда чиройли, – деди Роберта. – Дугонам билан бу ерда кўп марта бўлганмиз.

– Шунақами?! – Клайд яна завқланиб кетди. Робертанинг табассуми ўзига жуда ҳам кетарди! Клайд шунда Робертага бу ер ўзига ёкишлиги, қандай қилиб сузишни ва қайиқ ҳайдашни ўрганганлигини гапириб бера бошлади. – Бунни қаранг-а! Қайиқни шу ёкка бурдим-у, қарасам, сиз нилуфарларга қараб турибсиз. Мен ҳеч қачон сизни шу ерда турган пайтингиздагидай шунчалик яхши кўрмаган бўлсам керак.

– Қўйсангиз-чи, жаноб Грифитс! – Роберта уни яна тўхтатмоқчи бўлди. – Бунақа гапирманг. Дарҳол бунақа нарсаларни гапиришингиздан ўтакетган тилёғлама бўлмасангиз деб кўрқаман.

Клайд яна Робертага мўмингина бўлиб қаровди, Роберта унга қараб жилмайди ва ичида у, ҳеч қачон бунақа келишган бўлиб кўринмовди, деб кўйди. Қайиқчангизда бу ерда кўришингиздан олдин мен ҳам сизни ўйлаб турувдим ва Грейснинг ўрнида сиз бўлишингизни истовдим, деб эътироф қилса, у қандай хаёлга бораркин, деб кўнглидан ўтказиб ҳам

кўйди. У хаёлан Клайд билан ёнма-ён, ҳатто қўл ушлашиб, гаплашиб ўтиришларини орзу қилган, Клайд белига қўл солса ҳам, индамасди. Буни кўп одамлар ваҳима қилишган бўларди, албатта. Клайд ҳам унинг хаёлидан кечган бу нарсаларни ҳеч қачон билмаслиги керак, ҳеч қачон. Бу – ўта яқинлик, шармандалик эди-да. Роберта эса, барибир, шуни орзу қиларди. Клайд уни қўлда айлантириб юрганини кўриб қолишса, Ликургдагилар нима дейишаркин? Клайд бўлим мудирини, унинг бошлиғини, ўзи эса оддий ишчи бўлса? Нима дейишаркин?! Эҳтимол, жанжал-тўполок бўлар! Грейс Марр ҳозир уларга кўшилиб олади-ку! Роберта унга барини тушунтиради, албатта. Клайд қайикда ўтиб кетаётган, Робертани таниб қолди-да, нилуфар териб олишига қарашди. Хўш, нима қипти? Робертанинг бу фикри тўғри бўлганлигидан унинг ёнини олмаслик ҳам мушкул эди.

Клайд мўлжални тўғри олганидан қайик энди нилуфарлар оралаб борарди. У эшакни бир четга кўйиб, узун пояли хўл нилуфарларни узиб, Робертанинг пойига тапшарди. Қиз эса бошқа шериклари сингари бир қўлини сувга солганича ўриндикка ёнбошлаганди. У энди ўзини босиб олиб, Клайднинг юз-қўлларини томоша қиларди. Қандай чиройлиг-а, Клайд!

XVI БОБ

Клайд билан Роберта кейинги кунларда ана шу сайр таъсирида бўлишганидан, бахтли тасодиф икковларини жуда ажиб ҳолда учраштириб кўйганини ўйлашгани ўйлашганди. Шундай бўлса-да, икковлари бирлари бошлик, бирлари тобе одам бўлганларидан яқинроқ юриш мумкин эмаслигини тушунишарди.

Қўлда бўлганларида бироз у ёк бу ёкдан гап сотишди. Клайд нилуфарлар ажойиблиги ва уларни Робертага териб беришдан бахтиёрлигини айтди. Шундан кейин қайикка Грейсни тушириб олишди-да, бандаргоҳга қайтишди.

Соҳилга чиққанларида икковлари ҳам гангиб, нима қиларларини билмай қолишди. Ликуртга бирга қайтишсинми? Роберта бу эҳтиётсиз ишлигини тушунар, шубҳасиз, ҳар хил гап-сўзлар кўпаярди. Клайд ҳам ўз навбатида Гилберт ва ўзига таниш бўлган бошқа одамларни ўйларди. Кўнгилсиз ишлар бўлиши мумкин эди. Гилбертнинг кулоғига бу гап етиб қолса, нима деркин? Шу вадан Роберта ҳам, Клайд ҳам, ҳаттоки Грейс ҳам биргаликда қайтишнинг охири бахайр бўлишига унча ишонимасди. Грейс ўзининг обрўсидан кўрқар, бунинг устига Клайд киё бокмаганидан хафа эди. Роберта ҳам дугонасининг кайфияти берироқ эканлигини пайкаганидан:

– Нима қилсак бўларкин? Узр айтиб, хайр-маъзур қилаверамизми? – деб сўради.

У Клайдни хафа қилмай мушкул аҳволдан кутулиш йўлини ўйларди. Ўзи эса ич-ичидан хурсанд, ёнида Грейс бўлмаганида борми, Клайд билан бирга кетаверарди. Асабийлашаётган Грейс билан бирга кетишнинг эса иложи йўқ эди. Қандайдир баҳона ўйлаб топиш керак эди.

Клайд ҳам, нима қилсамикин, деб бош қотирарди. Таниш-билишлардан бирортаси кўрса кўриб, Гилбертга айтса айтар деб, таваккал қилиб, қизлар билан бирга кетаверсинми ё бирор нарсани баҳона қилиб, кочиб қолсинми? Бироқ ҳеч бир нарса хаёлига келмай, қизларни трамвай гомонга бошлайман, деб турганида, уларни Ньютонларнинг уйида истикомат қиладиган Шерлок деган навқирон электромонтёр чакириб қолди. У ошнаси билан кичкинагина автомобилда шаҳарга қайтмоқчи бўлиб турганди.

– Кўришганимизни қаранг-а! – деб қичқирди у. – Яхшимисиз, мисс Олден! Салом, мисс Марр! Уйга қайтмоқчи бўлсангизлар, биз обориб кўйишимиз мумкин.

Бу гапни фақат Робертагина эмас, балки Клайд ҳам эшитади. Роберта ўша заҳотининг ўзида, кеч бўлиб қолди, Грейс икковимиз Ньютонлар билан бирга черковга боришимиз керак, шунинг учун машинада қайтсак, қулай бўларди, деди. Роберта, Шерлок Клайдни ҳам таклиф қилар, бунга

Клайд кўнар, деб, умид қиларди. Шерлок чиндан ҳам Клайдга бирга кетишни таклиф қилди, бироқ Клайд бунга сира ҳам кўнмади. У бу ерда яна пича бўлмоқчиман, деб баҳона қилди. Роберта у билан хайрлашаркан, нигоҳлари миннатдорлиги ва бахтиёрлигини билдириб турарди. Улар ўтказган вақтларидан жуда мамнун эдилар! Клайд бўлса барча гумонсираш-у виждон азобларини бир чеккага йиғиштириб қўйиб, Роберта билан бу ерда яна жиндай қололмаётганимиз чакки бўляпти-да, деб куйинарди. У қизлар жўнаб кетишлари биланоқ уйига ёлғиз жўнади.

У эртасига эрталаб Роберта билан учрашувни жуда сабрсизланиб кутди. Иш пайтида, бошқаларнинг кўзи олдидан у сир бой бермаса ҳам, ҳар қалай, оғзининг таноби қочиб, кўзлари ёниб турганидан Роберта унинг кечагидай ҳолда эканлигини фаҳмлади. Роберта гарчи икковларининг муносабатларида қандайдир жиддий ўзгариш бўлажagini сезиб, бунинг барини ичида сақлаши кераклигини (гарчи бу унча хуш келмаса ҳам) тушуниб турган бўлса ҳам, ўз навбатида, Клайдга мулойимгина ва ювошгина боқолмасди. Қиз унинг ўзига кўнгил қўйишини ўйлаганида ғалати бўлиб кетар, хавотирга тушарди!

Клайд ўша захотининг ўзида, уринишларим беҳуда кетмабди, деб ўйлаб, Роберта билан гаплашиш учун фурсатни бой бермаслик керак, деган қарорга келди. Қизнинг ёнидаги шериклари нарироққа кетишларини пойлаб туриб, унга яқинлашди-да, тамғалаган ёқалардан бирини кўлига олиб, гўё иш юзасидан гаплашаётган одамдай деди:

– Кеча тез хайрлашиб кетганимиздан жуда ҳам ачиндим. Мен бугун бу ерда ўтириш ўрнига яна сиз билан кўлга боришни жуда ҳам истардим! Сиз-чи?

Роберта Клайдга қиё боқиш-боқмасликни ҳал қиладиган дақиқа етганлигини сезган ҳолда унга ўтирилди. У айни пайтда охири нима бўлишидан қатъи назар, Клайдни кўкрагидан итара олмасди. Унинг кўзларини айтмайсизми! Сочлари, кўллари-чи! Роберта шунинг учун ҳам Клайдга совуқ ёки ёзгириб жавоб қилиш ўрнига, гангиб, Клайднинг ҳукми-

да қолганлигини кўрсатиб турувчи ноилож ва муло-йим кўзларини тикди. Шунда Клайд қиз ҳам ўзи сингари вужу-дидаги ҳислар тўлкинида эканлигини тушунди. Шу дамнинг ўзида кулай фурсат келди дегунча, бегувоҳ, ўзимиз қачон учрашамиз, деб гап бошлашни кўнглига туғиб қўйди. Қизнинг ҳам ўзи сингари бегоналарга тоби йўқлигини яққол сезиб турарди... Клайд хатарли йўлга оёқ босаётганлигини бугун ҳар кунгидан ҳам равшанроқ ҳис қилди.

Клайд Роберта яқинроғида турганидан, эс-хушини яхши йиғиштириб ололмай ҳисоб-китобда адаша бошлади. Роберта ҳаддан ташқари жозибадор бўлиб, Клайдни ўзига ром қилар, ўзи ҳам «куйди-пишди», хушчақчақ, дилбар нарса эди... Қизнинг кўнглини ололса борми, Клайд ўзини дунёда энг бахтиёр санаган бўлур эди. Шундай, бироқ Гилберт айтган тартиб-қоидалар-чи? Клайд куни кеча кўлда ўзининг фабрикадаги мавқеидан кўнгли тўлмаётганини хаёлига келтирганди. Энди эса Робертага яқинлашув умиди пайдо бўлганидан, бу ерда қолиш маъқул кўрина бошлади. Яна бироз вақт Грифитсларнинг бепарволикларига чидаш берса берибди-да. Кейин у ёғи бир гап бўлар! Эҳтимол, Грифитслар кейинчалик уни яна эсга олиб, Клайд бирор гуноҳ қилиб қўймаса, давраларига олишар. Ҳозир эса Клайднинг чизикдан жуда ҳам ташқарига чиққиси келарди. Гилберт чизиб қўйган чизик нима бўлибди ўзи? Роберта билан гапни бир жойга қўйса, гап-сўзлардан қочиш учун хуфия учрашиб ҳам юраверишарди-да.

Клайд шу важдан конторкаси ёнида ўтирганида ёки тамғалаш цехида айланиб юрганида нима қилишни ўйларди. Ҳатто бу ерда, ишда ҳам Роберта эс-хушини бутунлай олиб қўйганидан бошқа нарса хаёлига келмасди. Клайд Робертага Могаук дарёси бўйидаги мўъжазгина паркда учрашишни таклиф этишга жазм қилди. Бу Ликургнинг ғарбий томонидаги сайргоҳлардан эди. Бироқ то кечгача у билан гаплашишга имкон тополмади. Танаффус пайтида ошхонага тушиб, шоша-пиша тамадди қилди-да, зора гапимни қулогига шивирласам, деган ниятда жойига илгарироқ қайтиб

келди. Бирок Робертанинг теварагида қизлар гуж бўлганидан унга бир оғиз ҳам сўз айтолмади.

Клайд кун кеч бўлганда фабрикадан чикиб кетаётиб, кўчада ўзини холи кўрсам яхши бўларди, олдига бориб, гап бошлардим, деб ўйлади. Роберта гарчи бунинг аксини гапирганида ҳам Клайд унинг ичида жон-жон деб турганлигини биларди. Шундай қилиш керакки, бу учрашув унинг ўзига ҳам, бошқаларга ҳам тасодифий ва беозор кўринсин. Бирок фабрика гудоги чалиниб, Роберта ташқарига чикқанида, унинг ёнида бир қиз борлигини кўрган Клайд бошқа бир нарса тўқишга мажбур бўлди.

Клайд ўша кун кечкурун миссис Пейтоннинг уйида сиқилиб ўтирмай ё кинога бормаи (у кўпинча шундай қиларди), ёки бироз ғамташвишларни унутишга интилиб, кўчаларни ёлғиз айланмай, Роберта турадиган Тэйлор-стритдаги уйни топмокчи бўлди. Бу уй миссис Каппи ёки Клайд ҳозир турган уйларга ўхшаб, кўринишдан анча ёқимли ва кишига маъқул келадиган иморатлардан эмасди. Роберта турадиган уй эскилигидан сарғайиб кетган, ёнидаги иморатларнинг бари ҳам эски, хароб ва кўримсиз эди. Шунга карамай, ҳали вақт кеч бўлмай туриб, бир-икки деразаларда чироқ кўринаётганидан уй анча шинам ва файзли туюларди. Уйнинг олдидаги бир нечта дарахтлар ҳам Клайдга ёқди. Роберта ҳозир нима қилаётганикин? У фабрика олдида Клайдни нега пойламаганикин? Нега бу ердалигини сезмаяпти, олдига пешвоз чикмаяпти? Клайд шу тобда ўзи шу ердалигини билдириб, уни чиқишга мажбур этишни жуда ҳам истарди. Бирок у кўринмасди. Уйдан фақат жаноб Шерлок чикиб, шошапиша Сентрал авеню томонга ўтиб кетди. Ундан кейин қўшни уйлардан ҳам одамлар устма-уст чикиб, ўша томонда ғойиб бўлишди. Клайд кўзга чўғол бўлмай, деган маънода тезда Робертанинг уйдан нари кетди. Оқшом бағоят ажиб, Клайд шунинг учун ҳам дам-бадам хўрсиниб кўярди... Тўққиз яримлар бўлганда тўлин ой кўтарилиб, вазмин ва сапсарик бўлиб, тутун чикадиган карнайлар узра туриб қолди. Танҳолик Клайднинг жонидан ўтиб кетди!

Соат ўнда ойнинг нури янада яраклади, Роберта ҳамон кўринмаганидан Клайд кетмокчи бўлди. Бу ерда тураверишдан маъни чикмасди. Шундай бўлса ҳам, бундай ажойиб окшомда уйга қайтиш кўнглига сиғмаганидан, Уикиги авенюда у ёқдан бу ёққа юриб, орасида амакиси Сэмюэл Грифитснинг ҳам уйи бўлган, бири биридан чиройли иморатларни томоша қила бошлади. Бу уйларда турадиганларнинг бари чорбоғларига кўчиб кетишганди. Деразаларнинг бирортасида ҳам чироқ кўринмасди. Сондра Финчли, Бертина Крэнстон ва уларнинг улфатлари ҳозир нима қилишаётганикин? Қаерда рақс тушишаётганикин? Қаёққа ошиқишаётганикин? Кимлар билан кўз уриштиришаётганикин? Қашшоклик, пулсизлик, жамият ичра мавқесиз юриш, ўз ихтиёрингча яшаёлмасликдан ёмони йўқ-да.

Клайд эртасига эрталаб ҳар маҳалгидан ҳам бетоқат ҳолда чоракам еттида уйдан чикди. У тезроқ Робертани учратишни истар, у билан гаплашишга уриниб кўргиси келарди. Сентрал авенюдан фабрика томонга ишчилар оқими кетарди, Роберта ҳам еттидан ўн дақиқа ўтар-ўтмас уларга қўшилиб олади, албатта. Бироқ Клайд уни фабрика йўлида учратмади. Клайд почта яқинидаги ресторанчада бир финжон қахва ичиб олиб, Сентрал авенюдан фабрика томонга юрдида, Робертани кўриш умидида тамаки дўкончаси олдида турди. Шунда Робертани яна Грейс Марр билан бирга кўриш унга насиб қилди. «Шунақаям бемазалик бўладими! – деди ичида Клайд. – Бу лаънати шаҳарчада бирор одаминг билан холи учрашиб бўлмайди-я!» Ҳамма бир-бирини танийди ҳисоби. Роберта эса Клайд у билан гаплашмокчи бўлиб юрганини сезиши керак-ку! Наҳотки, фабрикага ёлғиз ўзи боролмаса? Кеча унга тушунадиганроқ қилиб караганди-ку! Шундай бўлса ҳам, Грейс Марр билан кетяпти, афтидан, хурсанд ҳам кўринади чоғи. Бу нимаси бўлдийкин?

Клайд фабрикага дарди-дунёси қоронғи ҳолда келди. Бироқ жойига ўтираётган Робертани кўриб, унинг мулойимлик билан: «Салом!» деганини эшитганидан кейин қизнинг шўх табассуми уни овутди-қўйди, шунда у хали ҳамма нарса

олдинда эканлигини фахмлади.

Соат учларга борганда ҳамма уйқусирай бошлади: ёзги жазирама, тинимсиз бир хил иш тинкани куритган, нақ дераза остидан окиб ўтувчи дарё оркали куёш нурлари тушиб, кўзларни камаштирарди.

Қизларнинг кўлларидаги металл тамғалар ўнларча ёқаларни тақ-тақ-тақ қилиб босгани босган эди. Тўсиқ ортидаги тикув машиналарининг гала-товури оша аранг эшитиладиган бу товуш бугун ҳар қачонгидан ҳам заифроқ чиқарди. Тамғачи қизлардан бири ашула бошлаганди, Руза Никофориш, Ода Петканас, Марта Бордалу, Анжелина Питти ва Лена Шликт унга қўшилишди. Роберта Клайд қараётганини сезиб турар ва унинг кайфиятини тушунар, қачон яқин келиб гап бошларкин, деб сўрарди ўзидан ўзи. Буни у жуда-жуда исгар, кеча шивирлаган сўзларини эсларкан, унинг кўп дош беролмай яқин келишига ишонарди. Роберта буни кеча Клайднинг кўзларидан билганди. Бироқ бу ерда қаёққа қараманг, тўсиқ бор эди... Роберта Клайд унга бир оғиз сўз айтиш учун баҳона топиши мушкуллигини биларди. Бироқ қизлар орасида ўзини беҳатар сезаётганидан, гоҳо хурсанд бўлиб кўярди.

Роберта шуларни ўйласа ҳам, айна пайтда бошқа ишчилар билан бир қаторда, олдида ётган ёқаларни илдам тамғаларкан, бирдан кичикроқ размердаги бир даста ёқага «16» деган тамғани босиб юборганини сезиб қолди. У расво бўлган ёқалар дастасига хафа бўлиб қараб тураркан, буни бир чеккага қўйиб, бошликларнинг биридан, эхтимол, Клайддан гап эшитишдан бўлак иложи йўклигини билди... ёки, ишдан чиққан ёқаларни кўтариб тўғри унинг олдига бориш керак эди. Бу эса ҳаммасидан ҳам яхшироқ иш бўларди. Ўшанда Роберта усталардан бирортасига кўринмай Клайдга кўндаланг бўлади. Қизларнинг ҳаммалари адашиб хатога йўл қўйганларида, хамиша шундай қилишарди. Ҳамма тажрибали ишчилар, ҳар ҳолда, ўз хатоларини ўзлари кузатиб боришлари керак эди.

Ҳозир эса Роберта буни қанчалик истамасин, Клайднинг

олдига боришга ботинолмасди. Борса, Клайднинг гап бошлаши турган гап эди. Буни Робертанинг ўзи истаб тургани ҳам чатоқ эди. Энди у иккиланар, бир тарафдан, мудир бўлганидан Клайднинг олдида бурчлилиги, иккинчи тарафдан, аввалги ахлоқ-одоб қоидаларига садокати, бунинг Клайдга бўлган иштиёқига тамомила зидлиги ва Клайднинг айтадиган гапларини эшитиш истагига зидлиги бошини қотирарди... Роберта ниҳоят ишдан чиқарган ёқаларини дастаси билан олиб, Клайднинг конторкаси устига қўйди. Унинг қўллари титрар, ранги кув ўчган, нафаси бўғилаёзганди. Клайд эса бу пайтда талонларга қараб ҳардамхаёллик билан тамғачи кизлар қанча ишлаганликларини ҳисоблашга бекор уришиб ётар эди. Кейин у бошини кўтарди. Олдида сал эгилганича Роберта турарди. Унинг асаблари таранглашиб, томоқ ва лаблари курукшаб кетганди. Клайд орзу қилган фурсатнинг бундан зўри бўлмайди. У Робертанинг асаблари таранг турганидан аранг нафас олаётганини кўриб турарди. Қиз ҳам дадиллик қилиб, ўзини ўзи алдаётганини тушунарди.

– Анави, тепадагилар бу дастада адашишибди, – гап бошлади Роберта, – мен ҳам буни сезмай ҳаммасига тамға уриб чиқибман. Бу ўн беш яриминчи размер экан, мен ҳамма ёқаларга ўн олтинчи, деб қўйиб чиқибман. Мени кечиринг, ишқилиб.

Клайд қизнинг илжайишга ва ўзини хотиржам кўрсатишга уринаётганини пайқади. Шундай бўлса ҳам, Робертанинг ёнокларидан қон қочиб, ёқани ушлаб турган қўли титрарди. Клайд гарчи бу ерга фабрикадаги тартибларни билувчи, интизомли ишчи сифатида келган бўлса ҳам, ҳар ҳолда, бунда бошқача сабаб ҳам пинҳонлигини дарров пайқади. Бўшаган, кўрқиб кетган ва севги иштиёқида бўлган Роберта Клайд истаган фурсатни яратиб, бундан фойдаланиб қолишини тиларди. Клайд ҳам дастлаб Роберта бирдан кўринганидан уялиб ва ҳаяжонга тушиб турганига қарамай, дарҳол дадил тортиб, сал бўлмаса ҳаддидан ошиб кетаёзди. У шу чоғгача Робертага бунақа дадил муомалада бўлма-

ганди. Қизнинг унда кўнгли бор, бу нарса аниқ эди. Қиз ҳам ўзига ёқади, гаплашиб олишларига имкон яратишга ақли етгпти-да. Қандай ажойиб! Бу дадиллиги қанчалар яхши!

– Бунинг сира зарари йўқ, – деди Клайд ҳозирда ҳаттоки довдираб қолган бўлса ҳам, ўзини хотиржам ва дадил кўрсатишга ҳаракат қилиб. – Мен буларни пастдаги корхонага жўнатаман, кейин уларга бошқатдан тамға уриб бўладими-бўлмайдами, кўрамыз. Бу, очигини айтганда, бизнинг айбимиз эмас.

Клайд кизга мулойим жилмайди, Роберта ҳам босикрок табассум қилиб, бу ерга нимага келганим ошкора бўлмадимикин, деб хавфсираганидан кетишга шайланди.

– Йўқ, кетманг, – Клайд шоша-пиша қўшиб қўйди: – Сиздан у-бу нарса сўрамоқчийдим. Якшанбадан бери сиз билан гаплашишга фурсат излайман. Бирор жойда учрашишимиз керак, хўпми? Тўғри, бу ердаги тартиб-қоидаларга кўра, мудир ўз бўлимидаги ишчига қайрилиб қарамаслиги керак, мен бунга фабрикадан ташқарида демоқчиман. барибир, сиз билан учрашмоқчиман, маъкулми? Сизга айтсам, – Клайд унга қараб мулойим ва сирли кулимсиради, – шу ерга ишга келганингиздан бери эс-ҳушим жойида эмас, ўша якшанбадан кейин эса баттар бўлдим. Мен бирорта эски қоида орамизга раҳна солишини истамайман. Сиз-чи?

– Очиги, билмайман... – жавоб қилди Роберта; энди ҳамма иш кўнглидагидай бўлганда, у ўзининг дадиллик қилганидан юраги орқасига тортиб кетганди. У хавотирга тушиб, теварак-атрофига олазarak бўларкан, тамғалаш цехидаги ҳамма одам ўзига қараб тургандай туюларди. – Мен жаноб ва миссис Ньютонларнинг уйида тураман, улар менинг синглим билан куёвим, жуда қаттиққўл одамлар. Мабодо ўз... – Роберта «ўз уйимда бўлганимда» демоқчи бўлганди, Клайд унинг гапини бўлди.

– Йўқ демасангиз бўлди, ишқилиб! Илтимос! Сизни кўрмасам бўлмайди! Сизга сира ҳам озор етказишни истамайман, бўлмаса жон деб уйингизга борардим.

– Йўқ, йўқ, бунинг иложи йўқ, – Роберта олдини олиб

қолди. – Ҳар қалай, иложи йўқ.

Роберта азбаройи хижил бўлганидан беихтиёр равишда, бир кунмас бир кун уйимга борсангиз бўлади, демокчилигини билдириб қўйди.

– Хўп, майли, – Клайд қиз сал бўшашаётганини кўриб, кулимсиради. – Бўлмаса, хўп десангиз, ақалли кўчангизда айланамиз, унинг охиirroғида уйлар деярли йўқ. Ёки Могаукнинг мўъжазгина паркида айлана қолайлик, у қирғоқнинг ўзгинасида, Дримлэнддан ғарброқда, биласизми? Ўша ерга келинг, мен сизни трамвай тўхтайдиган жойда кутиб тураман. Розимисиз?

– Бироқ мен кўрқаман... бунча узоқ жойга боришга кўрқаман. Мен ҳеч қачон бунақа килмаганман, – у Клайдга очиқ ва ювош нигоҳ ташлади. Клайд эса шундай дилбар қиз билан учрашажаклигидан мамнун эди! – Сизга айтсам, – деди Роберта, – бирор ёкқа ўзим боришга кўрқаман. Бу ердигилар гап кўпайтиришни ёктиришаркан. Битта-яримта кўриб қолади, албатта. Бироқ...

– Хўш... нима?

– Бу ерда анча туриб қолдимми, деб кўрқяпман. Сизнингча ҳам шундай эмасми?

Қиз шундай деркан, нафаси ичига тушиб кетаёзди. Клайд ҳам унинг оддий бўлса ҳам, очиқ гапираётганини сезиб, шоша-пиша ва маҳкам туриб деди:

– Хўп, бўлмаса, сиз турган кўчанинг охирида учрашамиз. Бугун кечкурун бир неча дақиқага, айтайлик, ярим соатга чикинг, майлими?

– Йўқ, бугун бундай қилолмайман... Бундай шошилиш ярамайди. Аввал кўришим керак... аҳволни тўғрилашим керак... Бирор вақт-соати бўлиб қолар.

Роберта ҳаётида рўй бераётган бу ажойиб воқеадан ҳаяжонланиб ва хижолатга тушаётганидан, гоҳо Клайд ҳам шундай ҳолга тушгани каби дам жилмайиб, дам қовоғини солар, буни ўзи ҳам сезмасди.

– Бўлмаса, чоршанба куни кечкурун, саккиз ярим ё тўққизда учрашсак-чи? Келасизми? Хўп, дея қолинг!

Роберта, нима жавоб қиламан, деб ваҳимада эди. Ўша дақиқада у Клайдга жуда ҳам ёқарди. У бу ерда кўпроқ туриб қолганимдан ҳамма менга қараяпти, деб теварак-атрофига алангларди.

– Энди жойимга бора қолай, – деди у Клайднинг саволига жавоб бермай.

– Бир дақиқага, – Клайд илтижо қилди. – Чоршанба куни қачон учрашишни келишиб олмадик-ку! Сиз қачон келасиз? Тўққиз ё саккиз яримда, қисқаси, хоҳлаганингизда чиқинг. Мен сизни саккиздан бошлаб кутиб тураман. Келасизми?

– Хўп, майли. Иложини қилсам, саккиз яримда ёки саккиз ярим билан тўққизнинг орасида. Бирор нарса бўлгудай бўлса, сизга эрталаб айтаман.

Роберта қизариб кетиб, теварак-атрофига уялиб ва хавотирланиб қаради-да, кейин шоша-пиша жойига кетди. Унинг шу дамда бошидан оёғигача қалтирар ва авзойидан ёмон жиноят устида қўлга тушгандай кўринарди. Клайд эса конторкаси ортида ҳаяжонланганидан нафаси чиқмасди. Қиз билан шундай гаплашгани ва унинг рози бўлиб, ҳамма яхши танийдиган Ликургда учрашувга чиқишга рози бўлганлиги мўъжиза эмасми? Зўр!

Роберта эса ойдинда Клайд билан айланиб, суҳбат куриш, қўлини ушлатиб, мулоим ва эркаловчи сўзларини тинглаш нақадар ажойиблигини ўйларди.

XVII БОБ

Роберта чоршанба куни Клайд билан учрашгани уйдан сирғалиб чиққанида, жуда қоронғи тушиб қолганди. Бирок бунгача кўнглидаги гумонларини тарқатгани ўзи билан ўзи роса олишди! Робертага ичида иккиланиб тургани етмагандай, Ньютонларнинг хонадонида ҳукм сурган дим, ярамас ва риёкор муҳит ҳам тўғанок бўларди. Бу ерга кўчиб келганидан бери Грейс Маррсиз бир ёққа чиқолмасди-да. Бунинг устига, у чоршанбада Ньютонлар ва Грейс билан бирга бап-

тистлар черковига боришни келишиб кўйган, черковда ваъз-хонликдан кейин турли ўйинлар уюштирилиб, кавмлар чой, пирожний ва музқаймоқлар билан сийланишлари керак эди. Роберта Клайд билан гаплашаётганида, буни бутунлай унутганди.

Роберта шунинг учун ҳам нима қилдим энди, деб жуда боши котиб турганида, икки кун олдин жаноб Лигет унинг яхши ва чаққон ишлаётганини кўриб, кўшни тикув цехидаги миссис Брейлидан иш ўрганишни таклиф қилганлиги лоп этиб эсига тушиб қолди. Клайднинг таклифи черковдаги йиғин билан бир вақтга тўғри келиб қолганидан Роберта Ньютонларга, бугун кечкурун миссис Брейлининг олдига боришим керак, дейишга жазм этди. Бу гапни чоршанба кунни кечки овқатдан олдин айтмоқчи бўлди. Шунақада у Клайд билан учраша олади ва Ньютонлар билан Грейс то қайтиб келгунларича уйда бўлади. Клайднинг сўзларига кулоқ солиш... қайикда кўрингандаги сингари кўзимга сохилдан сувга тикилиб турганингизда оламдаги энг гўзал киз бўлиб кўрингандингиз, деган сўзларини яна бир бора эшитиш нақадар нашъали бўлади. Кўнглидан кетма-кет кечаётган ҳар хил дудмол, хавотирга солувчи ва ёрқин фикрлар Робертани толиктирарди, учрашганда қаёққа ва қандай қилиб борамиз, унга ҳам, менга ҳам зарари тегмай иноқлашиб қоладиган бўлсак, кейин қандай кўришиб турамиз, деб ўйлаб ўйига етолмасди. Керак бўлса, Роберта фабрикадан кетиб, бошқа бирорга жой қидириб кўради. Шунда Клайд ҳар қанақа жавобгарликдан кутулади-қўяди.

Робертани бундан ташқари яна, қанақа кийиниб чиқсамикин, деган ташвиш ҳам қийнарди. У Ликургдаги кўп ишчи кизлар Бильц ва Трипетс-Милсдагилардан дурустроқ кийиниб юришларини кўрганди. Бирок у маошининг анчагинасини онасига юборар, бўлмаса ўзи яхши кийиниб юра оларди. Эндиликда эс-хуши Клайдда бўлганидан Роберта кийим ташвишида қолганди. Ўша ваъдалашган кунлари кечкурун у ғарибгина бисотини бирма-бир титкилаб, Клайд ҳали бир марта ҳам кўрмаган кўм-кўк шляпасини, оқ ва кўк катак-

катакли юшқа мовут кўйлагини ва ёзда Бильцда сотиб олган оппоқ парусин туфлисини танлади. Ньютонлар билан Грейс черковга кетишларини кутишга, сўнгра тезда кийиниб, ташқарига отилишга аҳд килди.

Соат саккиз яримга етиб, ниҳоят, одам одамни танимайдиган бўлганди, у Сентрал авеню томонга кетиб, у ердан айлана йўл билан Тэйлор-стритнинг охиридаги келишилган жойга қайтди. Клайд келиб турган экан. У беш акр¹ келадиган жўхоризорни ўраган эски тахта деворга суянганича дарахтларнинг япроқлари орасидан милтираётган шаҳарчага тикиларди. Ҳавода майсалар ва чечакларнинг хушбўй иси анкирди. Шабада Клайднинг орқа тарафидаги узун жўхориларнинг учини, боши узра турган дарахт япроқларини шитирлатарди. Баланд осмонда эса Катта ва Кичик Айик туркуми ҳамда бир вақтлар ўзига онаси кўрсатган Сомон йўли жилва қиларди.

Клайд ҳозир бу ердаги аҳволи Канзас-Ситидагига нисбатан жуда ўзгариб кетганлигини ўйларди. Канзас-Ситидалигида Гортензия Бригс ва бошқа ҳар қанақа киздан ҳайиқиб оғиз очолмасди. Бу ерда эса, айниқса, тамғалаш цеҳига бошлиқ қилиб тайинланганидан бери илгаригидан ҳам очилиб кетганига ишончи комил эди. Қизлар энди унга қараб-қараб кўйишар, ўзи ҳам улардан унчалик ҳайиқмасди. Робертанинг кўзларидан унга жуда ҳам ёқаётганлиги билиниб турарди. Мана энди Клайднинг севгилиси бор. У ҳозир келса, бағрига босиб ўнади. Қиз ҳам шунда қаршилиқ қила олмайди.

Клайд тик турганича теварагига кулоқ солиб, орзуларга берилиб, олис-олисларга тикиларди. Орқа тарафидаги жўхориларнинг шитирлаши нималарнидир ёдига туширарди. Шунда бирдан Робертага кўзи тушиб қолди. Ясан-тусан қилган, хурсанд ва пича ҳаяжонда бўлган Роберта хуркак ва эҳтиёткор жонивордай кўчанинг охирида теварак-атрофига олазарак бўлиб тўхтади. Клайд ўша заҳотиёқ унинг истиқ-

¹ Акр — 4047 метр квадратга тенг бўлган ер ўлчови.

болига ошиқиб, оҳистагина чақирди:

– Хэлло! Келиб жуда яхши қилибсиз! Чиқишингиз кийин бўлдимиз? (Клайд Роберта Гортензия Бригс ва Рита Дикэрмэндан минг марта яхши, улардан бири олғир бўлса, иккинчиси бўштоб ва бефарқ деб ўйларди.)

– Қийин ҳам гапми!

Роберта шундан кейин Ньютонларнинг олдида хижолатли иш бўлганини, улар билан черковга бирга боришга ваъдалашиб кўйгани эсидан чиқиб колгани ва бунинг устига-устак, Грейс сенсиз бормаيمان, деб туриб олганини, уларни алдашга, алдаганда ҳам, миссис Брейлининг уйига тикишни ўргангани бораман, деб ғирт ёлғон сўзлашга мажбур бўлганини гапириб берди. Клайд Лигетнинг таклифидан мутлақо беҳабар бўлганидан, ўша заҳотининг ўзида Робертадан, Лигет сизни мендан ўзига ўтказиб олмоқчими, деб суриштиришга тушди. Клайд Робертани Ньютонлардан гапиргани кўймай, Лигетга алоқадор барча гапларни билиб олди. Роберта ҳам Клайд ўзига бунчалар қизиқаётганидан хушнуд эди.

– Сизга айтсам, мен жуда озгина вақтга чиқдим, – Роберта Клайд кўлидан ушлаб, кимсасиз бўладиган дарё томонга бурганида шоша-пища ва мулойим таъкидлаб кўйди. – Баптистлар¹ черковидаги йиғин доимо ўн яримда тугайди, мен Ньютонлар ва Грейсдан олдинроқ уйга бориб турмасам бўлмайди.

Роберта ўндан кейин коллолмаслигига кўп важлар келтирди. Клайд ҳам алам қилаётганига қарамай, гапи тўғрилигидан кўнишга мажбур бўлди. Аввалига у Робертани кўпрокка олиб қолмоқчи бўлганди. Бирок вақти камлигини кўрганидан кейин иноқроқ бўлиб олишга ҳаракат қила бошлади. У Робертанинг шляпасини мақтаб, нимчангиз ўзингизга куйиб кўйгандай ярашиб турибди, деди. Қизнинг белидан кучмоқчи бўлганди, Роберта у ҳаддан ташқари шошиляпти,

¹ **Баптист** (нонча: *baptizo* сув билан чуқинтириши) христиан динининг протестантлик маҳаббларидан бири. Баптизмнинг дастлабки жамоаси 1609-йилда Голландияда инглиз мухожирлари орасида вужудга келди. Жаҳондаги баптистлар сони 31 миллиондан ортиқ. Ўзбекистонда баптистларнинг рўйхатга олинган 14 та жамоаси бор.

деб ҳисоблаб, унинг қўлини қайтарди, тўғрироғи, қайтар-моқчи бўлди.

– Бўлди, қўйинг! – деди у мулойимгина. – Бу яхшимас! Қўлтиқлаб юрганингиз етмаяптими? Бўлмаса келинг, ўзим сизни қўлтиқлаб олай.

Роберта Клайднинг кучоғидан чиқиб, маҳкам қўлтиқлаб олди-да, баравар қадам ташламоқчи бўлиб, пинжига суқилди. Клайд шунда, қиз энди ўзини тўғри ва табиий тутяпти, ўртадаги бегоналик кўтарилди, деб ўйлади.

Унинг бижир-бижир қилишини айтмайсизми! Робертанинг гапига қараганда, Ликург унга ёқар, уни шу чоғгача ўзи турган шаҳарлардан энг қаттиққўли ва художўйи санарди. Бу маънода Ликург Бильц ёки Трипетс-Милсдан ҳам баттарроқ эди. Роберта яна Ньютонлар ва Грейс Маррдан гапириб, улар ҳар қадамни пойлаб юришганини айтди.

Клайд Робертанинг сўзларини тингларкан, унинг Гортензия Бригс ёки Ритага ва ўзи шу чоғгача кўрган қизларнинг бирортасига ҳам ўхшамаслигини ўйларди. Роберта улардан одмироқ ва кўнгилчанроқ, унда Ританинг бўшанглиги-ю Гортензиянинг шуҳратпарастлиги, кескинлиги ва ўзбилармонлигидан асар ҳам йўқ, ҳусн бобида улардан қолишмас, лекин улардан ёқимлироқ эди. Клайд Роберта дурустроқ кийинса борми, бундан ҳам зўр кўринажанинги ўйламаслиги мумкин эмасди. Роберта ҳозирда Клайднинг Гортензияга қандай муносабатда бўлганини билиб қолса, нима хаёлга бораркин? Робертага қилаётган ҳозирги муносабати бутунлай бошқача эди...

– Сизга айтсам, – деди Клайд қиз бир нафас жим қолганида, – мен фабрикага ишга келганингиздаёқ гаплашмоқчи бўлгандим. Бироқ бу ерда ҳамма бир-бирига кўз-қулоқлигини ўзингиз кўриб турибсиз. Бу – одамнинг жиғига тегади! Мен бу ишга тайинланганимда, бирорта қиз билан гаплашмайсиз дейишганди, шу қоидага амал қилиб келдим. Энди эса ўзимни қўлга ололмаёйман, – Клайд қизнинг қўлини қаттиқ сикди-да, кейин такқа тўхтаб, уни кучоқлади. – Билсангиз, сизни деб эс-хушимни йўқотдим, Роберта. Рост!

Сиз оламдаги энг дилбар, энг гўзал қизсиз! Менга қаранг, гапларимдан жахлингиз чиқмаяптими? Сизни кўрганимдан бери кўзларимда уйқу йўқ. Чин сўзим, рост! Доимо сизни ўйлаганим-ўйлаган! Кўзларингиз ва сочларингиз накадар ажойиб! Бугун бениҳоя чиройлисиз. Эҳ, Роберта!

Клайд қизни бирдан бағрига тортди-да, то у ўзини олиб кочгунича бўлмайд ўпди. У қизни бағридан чиқармас, Роберта эса гарчи бу жуда қийин бўлиб, ўзи ҳам йигитни кучоқлаб, пинжига киргиси келаётганига қарамай, типирчилар, бундан ўзи ҳам ҳайратга тушиб, чўчирди. Қандай даҳшат! Одамлар нима деб ўйлашади, нима дейишади? У ёмон қиз, албатта, бироқ у Клайднинг шундай... ёнида бўлишни истаганди, бунақа нарсалар шу пайтгача кўнглига келмаганди.

– Кераги йўқ, қўйинг, жаноб Грифитс, – деб ёлворди у. – Рост, кераги йўқ. Қўйинг энди! Кўриб қолишади! Биров келаётганга ўхшайди.

У, чамаси, жуда кўркиб кетганидан у ёқ бу ёққа қаранди, Клайд кулиб юборди. У ҳаёт ўзига ажойиб тухфа инъом этганидан ҳозирда терисига сиғмасди.

– Мен умрим бино бўлиб бунақа иш қилмаганман, – Роберта гапида давом этди. – Чин сўзим! Мени қўйворинг. Ўзи сиз айтганингиз учун...

Клайд эса унинг гапига жавоб бермай бағрига қаттиқроқ босди. Қизнинг қонсиз юзи ва тим қора ташна кўзлари унинг юзига яқин турарди. Клайд қиз типирчилашига қарамай, уни устма-уст ўпарди. Қизнинг тугмачадай оғзи, даҳани, ёноқлари шунақанги зўр эдики, ўзни тутиб бўлмасди. Клайд азбаройи тўлқинланиб кетганидан дурустроқ гапира олмай, илтижоли шивирлади:

– Роберта, жоним, худо ҳаққи, яхши кўраман, денг! Денг! Севишингизни биламан, Роберта! Биламан! Сизни деб жинни бўлиб қолаёздим! Айтинг! вақтимиз жуда оз!

У яна Робертани юзи ва лабидан ўпди. Клайд шунда бирдан Роберта бўшашиб кетганини пайқайди. У эса Клайднинг кучоғида бўшашиганича индамай қолганди. Клайд қизга ни-

мадир бўлганини аранг илғарди. Тўсатдан кизнинг кўзларидан ёш тиркираб кетди. Боши Клайднинг елкасига тушиб, лаблари шивирларди:

– Ҳа, ҳа, ҳа, сизни севаман! Ҳа, севаман, севаман!

Қизнинг овози эзилганиданми ё ҳузур қилаётганиданми, ҳар ҳолда, фарёдли чиқаётганини Клайд эшитарди. У ҳам қизнинг самимий ва соддалигидан эриб кетганидан кўзларига ёш келди.

– Роберта, жоним, ҳаммаси яхши бўлади. Йиғламанг. Сиз жуда дилбарсиз. Рост, рост, Роберта.

Клайд бошини кўтарганида шарқ томонда, уйларнинг пастак-пастак томлари узра июлнинг энди чиқаётган ойи уч берганини кўрди. Шу лаҳзада ҳаёт ўзига кўнглидагидай нарсаларнинг барини насиб этгандек туюлди.

XVIII БОБ

Клайд билан Робертанинг фахмиларича, бу учрашув уларни келгусида кутаётган янгидан янги учрашувлари ва қувончларининг бошламаси эди, холос. Улар ишқ дардига мубтало бўлишган, олдиларида турган барча мушкул вази-фалардан катъи назар, ўзларини беҳад бахтиёр сезардилар. Бироқ кейин нима қилишади, тезроқ учрашиб туришнинг йўли қандай қилиб топилади? Робертанинг Ньютонлар уйидаги аҳволининг ўзи Клайд билан ораларидаги муносабатга катта тўғаноқ бўлиб, Грейс Марр хусусида ҳам кўп бош қотиришига тўғри келарди. Грейс ташқи кўриниши жиҳатидан хунукроқ ва энг мухими, мешчанлик бидъатлари ва сектантча диний тарбияси туфайли Робертадан ҳам баттар исканжада қолган эди. Шунга қарамай, у ҳам ўйнаб-қулиб, бемалол юришни яхши кўрарди, Хушчакчақ ва шунингдек, чўрткесар Роберта Грейс сингари мухит исканжасида бўлса ҳам, Грейс уни ҳаддан ташқари эркин, деб ўйларди. Шу вайдан у Робертага ўлигини ташлаб олган, бу унга бироз малол келарди. Грейс Роберта билан дардлашиб, ҳазил-

хузул қилишиб, сирлашиб юрамиз, деб ўйлар, севги масаласида эса кўнглимиздагиларни – ҳеч бир нарсани бир-биримиздан яширмаймиз, дерди. Бу эса унинг нурсиз ҳаётидаги ягона овунчоғи эди.

Робертага эса Грейснинг ёпишқоқлиги хатто Клайд билан танишганига қадар ҳам сира ёкмас, жонига тегиб кетганди. Кейин эса Грейс билан Клайд хусусида гаплаша олмаслигини сизди. Грейснинг, шубҳасиз, фақат жаҳли чиқиб, ғайирлиги келишидан эмас, балки Роберта холи қолган пайтларида ҳам, ҳозирда вужудини тўлқинлантираётган ногахоний хислар туғени борасида ўзи бир хулосага келмагани учун ҳам унга бир нарса деёлмасди. Роберта Клайдни кўриб, кўнгил қўйганидан келажакда қай даражага боришини ўйлашдан ҳам чўчирди. Нега деганда, бу ерда давлатмандлар билан камбағалларнинг бунақанги яқинликлари ман қилинган, буни ўзи яхши биларди. Шунинг учун ҳам у Грейс билан Клайд ҳақида гаплашишни умуман истамасди.

Душанба куни кечқурун, кўлга боришганининг эртасига Грейс Клайд ҳақида хушчакчақлик билан шунчаки сўраганида Роберта ўзини унга Грейсчалик кизикмаётгандай кўрсатиш мақсадида зумда қувлик йўлига ўтди. Шунинг учун Клайд жуда мулозамат кўрсатгани ва Грейсни суриштиргани тўғрисида гапирди. Грейс буни эшитганида Робертага рост гапиряпсанми, дегандай хўмрайиб қўйди.

– Унинг жуда майинлашиб қолганидан сенга кўнгил қўйибдим, дебман.

– Бўлмағур гапларни қўй, – Роберта жиндай ваҳимага тушиб қолган бўлса ҳам, сирини олдирмади. – У менга ўлса ҳам қарамайди. Ундан ташқари фабрикада шунақанги қонун борки, у ерда ишларқанман, Клайднинг мен билан яқинроқ таниш бўлишга ҳам ҳаққи йўқ.

Бу гап Грейснинг гумонларини чиппакка чиқарди-қўйди: у ўз ақлига кўра фабрика эгалари жорий қилган қонундан бузиб бўлмайди, деб ўйларди. Роберта эса Грейснинг ҳаёлида Клайдга боғланиб қолмай, деб хавфсираб, ўта хушёр бўлишга ва ўзини парвойи фалак кўрсатишга аҳд қилди.

Шундан кейин илгаригиларига сира ҳам дахлдор бўлмаган янги кийинчиликлар, ваҳима ва хавотирлар пайдо бўлди. Клайд билан изҳори дил қилиб, бир-бирларини севиб қолганликларини тўла-тўқис тушуниб олган бўлсалар ҳам, Роберта Клайд билан пинҳона, ўшанда ҳам онда-сонда ва тасодифан учрашувдан бошқасини тасаввур қилолмаганидан, келаси сафар қачон кўришажакларини ҳам яхши билмасди.

– Сизга айтсам, – деб қолди Роберта орадан бир неча кун ўтганидан кейин (у кечкурун уйдан бир амаллаб чиққанидан икковлари Тэйлор-стритдан дарё бўйига чиқишган, у ердан пастак соҳил билан ястанган далалар кўриниб турарди) Клайдга, – Ньютонлар мени ҳеч қаяққа ташлаб кетишмайди. Мени ташлаб кетганларида ҳам Грейс ёлғиз ўзи бир ёққа бормайди. У билан Трипетс-Милсда бирга яшаганимиздан бери иноқ бўлиб келамиз, менга туғишганидай суяниб қолган. Энди эса ҳаммаси бошқача бўлиб кетди, бу ахволдан қандай қутулиш чорасини ҳам тополмай қолдим. У қаяққа ким билан кетяпсан, деб қолса нима дейман?

– Биладан, жоним, – Клайд мулоим ва юмшоқ жавоб қилди. – Ҳаммаси тўғри. Бироқ нима қиламиз? Ё сизни фабрикада кўрганимнинг ўзи этади, деяписизми?

Клайд қизга жуда жиддий ва ёлворувчан қараганди, Роберта ғалати бўлиб кетса ҳам, тасалли бериш мақсадида, шоша-пиша қўшимча қилди:

– Йўқ, унақа демайман, жоним. Ўзингиз биласиз-ку, ахир! Нима қилай бўлмаса? – у Клайднинг узун-узун бармоқли ориққина ва асабий қўлини сийпалаб қўйди. – Бўлмаса бундай, – Роберта пича ўйлаб, қўшиб қўйди: – Менинг синглим Гомерда туради, Гомер ҳам Нью-Йорк штатида, бу ердан шимол томонга қараб юрилса, ўттиз беш миля келади. Мен унга кези келганда, уйингга шанба ё якшанба куни бораман, деб қўяман. У кўндан бери хат ёзиб мени чақиради, илгари эса бориш ҳаёлимда ҳам йўқ эди. Энди эса бораверишим мумкин... яъни... мен иложини қилолсам...

– Бўпти, албатта! – Клайд эхтирос билан хитоб қилди: –

Койил! Ажойиб фикр!

– Ўйлаб кўриш керак, – Роберта Клайднинг хитобига парво қилмай, гапида давом этди. – Адашмасам, аввал Фондагача бориб, у ердан бошқа нарсага тушиш керак. Бу ердан хоҳлаган вақтимда трамвайда кетсам бўлади, Фондандан эса шанба кунлари фақат иккита поезд бўлиб, соат иккида ва соат еттида жўнайди. Демак, соат иккигача хоҳлаган вақтимда кетаман, кейин, сизга айтсам, соат иккилик поездга кечикаман, вассалом. Ўшанда соат еттиликда кетса бўлади, тўғрими? Сиз эса ўша ерда бўласиз ёки мени йўлда учратасиз, бу ерда бизни бирга кўришмаса бўлгани. Соат еттида мен синглимнинг уйига жўнайман, сиз бўлсангиз, Ликуртта қайтиб келасиз. Агнессани ўзим пишитиб қўяман – бунга кўзим етади. Унга хат ёзвораман.

– Унгача нима қиламиз? – деб сўради Клайд хафарок бўлгандай. – Унга ҳали анча бор-ку, ахир!

– Бирорта чора ўйлаб топарман, жоним, бироқ тополмаслигим ҳам мумкин, аниқ билмайман. Сиз ҳам ўйлаб кўринг. Энди эса кетишим керак, – қўшиб қўйди бесаранжом бўлиб.

Роберта дик этиб турди-да, Клайдни соатига қарашга мажбур қилди. Соат эса ўнлар бўлиб қолганди.

– Ишимиз нима бўлади энди? – Клайд оёғини тираб туриб олди. – Ньютонларга якшанба кунини бошқа бирорта черковга бораман, дея олмайсизми? Ўшанда бошқа бирор жойда учрашардик. Билиб ўтиришибдими?

Клайд шундай деганида, Робертанинг юзи тундлашганини пайқади. Клайд Робертанинг эътиқоди ва тарбиясига аралашаётган, уни ёлғон ишлатишга мажбур этаётганди-да.

– Йўғ-е, бунақа қилмайман, – Роберта жиддий жавоб қилди. – ундай қилсам, ўзимни айбдор сеза бошлашим мумкин. Бу чиндан ҳам яхши эмас.

Клайд хатарли ишга қўл урганини фаҳмлаб, гапидан қайтди. У қизни хафа қилишни ё ваҳимага солишни истамасди.

– Ҳа, сиз ҳақсиз. Бу бошқа чора топа олмаганингиздан кейин хаёлимга келувди, холос.

– Ҳечкиси йўқ, жоним, – Роберта Клайд хафа қилиб кўй-мадиммикан, деб чўчиётганини кўриб, мулойимлик билан гапирди: – Ҳаммаси жойида, бироқ мен ундай қилишни хоҳламайман, иложим йўқ.

Клайд бош ирғаб қўйди. У ўзи кўп йиллар муқаддам ҳар қандай дастурлардан четга чиқмай юрганини эслаб, Робертага буни таклиф қилганим ҳам чакки бўлди, деб ўйларди.

Улар Фондага боришдан бўлак чора топиша олмаганидан кейин орқага, Тэйлор-стрит томонга бурилишди. Клайд хайрлашаётиб, Робертани ўпаркан, тезроқ учрашиш чорасини топишлари кераклигини айтди. Роберта эса шиддат билан бир зум унинг бўйнидан кучди-да, уйига чопқиллаганича кетди. Клайд унинг кичкинагина гавдаси ойдинда липиллаб бораётганини кўриб турарди.

Роберта миссис Брейлининг уйига бораман, деб яна баҳона қилиб чиқиб, кечкурун Клайд билан бир нафас учрашганини айтмаса, улар келаси шанбагача кўришишолмади. Шанба куни эса Роберта ахири Фондага йўл олди. Клайд Ликургдан илгарироқ чиққанидан трамвайнинг биринчи тўхташ жойидаёқ уни топиб олди. Улар ўша дақиқадан бошлаб, то Роберта соат еттида кетадиган поездга чиққунича бирга бўлиб, икковларига ҳам нотаниш бўлган шаҳарчанинг чекка жойларини айланиб, роса хумордан чиқишди.

Клайд билан Роберта Фондага бир неча миля қолганда «Юлдузли» деган мўъжазроқ паркни кўриб қолишди. Паркда арзон-гаров ҳар хил кўнгилочар ўйинлар – осма аэропланлар, ҳаво чархпалаги, от ўйин, эски тегирмон ва танца майдончаси, бундан ташқари кичикроқ кўл ва қайиқлар бор эди. Бу ўзига яраша сўлимгина гўша бўлиб, кўлнинг деярли ўртарағидаги оролчада оркестрга ўйма жой қилинган, соҳилдаги катакда тунд айиқ кўзга ташланарди. Роберта Ликургдалигида бундай жойларга бирор марта ҳам бормаган, уларнинг бари бунга ўхшаса ҳам, мазаси йўқроқ эди. «Юлдузли парк»ни кўрганда икковлари ҳам бараварига: «Вой анавини!» деб юборишди. Клайд шунда дарҳол:

– Шу ерда тушайлик, хўпми? Бу ер Фонданинг ўзи хисоби. Тушсак, маза қиламиз, – деди.

Улар тезда трамвайдан тушишди. Клайд Робертанинг жомадонини сақловхонага топшириб, сосиска сотилаётган пештахта томон юрди. Шундан кейин тўхтовсиз айланаётган от ўйин эътиборини тортиб, Робертани, албатта, унга тушириш керак, деб ўйлади. У кизни от ўйиндаги зебрага миндириб, бир кўлини белидан ўтказиб, ушлаб турди. Бунда икковлари ҳам мис тутқичга ёпишишга уринишарди. Буларнинг бари бачкана, хунук ва бемаза эди, чунки икковлари ниҳоят ёлғиз қолган, орқаларида ҳеч ким йўқ эди, улар эса от ўйиндек арзимас эрмакдан олам-олам завқ олишар эди. Улар ғижир-ғижир қилаётган баҳайбат қурилмада ғир-ғир айланишаркан, кўлда қайиқда сузувчилар, осма аэроплан ва арғимчоқларда учаётганлар лип-лип ўтиб турарди.

Клайд билан Роберта дарахтларга ва кўл тепасидаги осмонга қарашарди. Каттагина майдончада хаёлчан ва жўшқин жуфтлар ғир-ғир ракс тушишар, бекорчилар эса уларни томоша қилишарди. Шунда Клайд тўсатдан:

– Ракс тушишни биласизми, Роберта? – деб қолди.

– Йўқ, билмайман, – Роберта ғамгин жавоб берди. Бу дақиқада у ракс тушаётган бахтиёрларга қараркан, ҳавас қиларди. Шу чоғгача уни раксга йўлатмай келишганини айтмайсизми! Ракс тушиш унчалик яхшимас ва, эҳтимол, ахлоқсизликка кирар, ҳар ҳолда, черков шундай таълим беради... Бироқ бу ерда икковлари... бир-бирларини севишадди-ку!.. Анави жуфт-жуфт йигит-қизлар эса шу қадар хушчакчак ва бахтиёр кўринишадик... Уларнинг дарахтлар атрофида жуфт-жуфт бўлиб танца тушаётганлари нақадар ажиб кўринарди. Буларнинг бари Робертага ҳам хуш келарди. Шундай экан, ўзи ва Клайдга ўхшаган ёш-яланглар нимага ҳам танцага тушишмасин? Ўзининг ука ва сингиллари ҳам ота-онасининг рағбатлари йўқлигига қарамай, қулай фурсат келиши биланоқ раксни ўрганамиз, дейишганди-ку!

– Аттанг-а! – деб кўйди Клайд Робертани бағрига тор-

тиб, ракс тушиш нақадар зўр бўлишини кўз ўнгига келтираркан. – Билганингизда борми, жуда ҳам яйрардик-да. Сизни бирпасда ўргатиб қўяман, майлими?

– Билмадим, бундан нима чиқаркин? – Роберта ҳазиломуз жавоб қилса ҳам, Клайднинг гапи хуш келаётганини шундоққина кўзлари айтиб турарди. – Мен жуда ҳам нўнок шогирд бўлсам керак. Сизга айтсам, биз томонларда рақсни унча ёқтиришмайди. Черков ҳам буни қоралайди. Ота-онам ҳам йўл беришмасди.

– Бемаънилик! – Клайд сира парво қилмай хушчақчақ ҳолда деди. – Қолоқлик бу, Роберта. Ҳозир ҳамма, деярли ҳамма ракс тушади-ку! Наҳотки, буни ёмон деб ўйласангиз?

– Ҳа, биламан, – Роберта унга ғалати ва сал асабийлашиб эътироз билдирди. – Балки, сиз мансуб бўлган доирада шундайдир. Тўғри, мен кўп ишчи қизлар ҳам ракс тушишларини биламан. Одам бадавлат ва жамиятда яхшигина мавқега эга бўлса, унга ҳамма нарса ярашаверади. Бирок менга ўхшаган қизнинг йўриғи бошқа. Ундан кейин сизнинг ота-онангиз ҳам менинг ота-онамга ўхшаган қаттиққўл бўлишмаса керак-да.

– Шундай деб ўйлайсизми? – Клайд кулиб юборди. У Робертанинг гапидаги, «сиз мансуб бўлган доирадаги» ва «мавқеи баланд бадавлат одамлар» деган сўзларга эътибор бериб турганди. – Сиз ахир, хали ота-онам ҳақида ҳеч нима билмайсизку! – гапида давом этди у. – Улар ҳам сизнинг ота-онангизга ўхшаб қаттиққўл, улардан ўтса ўтишадикки, асло қолишмайди. Мен эса, барибир, ракс тушаман. Бунинг ҳеч бир ёмон ери йўқ, Роберта. Келинг, сизни ҳам ўргатиб қўяй. Рост, бу ажойиб нарса. Хўпми, азизим?

Клайд Робертани кучиб, кўзларига тикилди. У эса Клайдни азбаройи яхши кўрганидан бўшашиб, таслим бўлаёзганди.

От ўйин тўхтади. Шундан кейин улар бош қотириб ўтирмай, талай, бироқ чарчаш нималигини билмайдиган ёшланглар жуфт-жуфт бўлишиб, ракс тушишаётган ва атрофи

ўралган майдончага қараб юришди. Каттагина оркестр¹ фокстрот² ва уанстепларни³ ижро этарди. Турникет⁴ ёнида чиройлигина билет сотувчи ўтирар, ҳар жуфт йигит-қиздан ўн цент рақс ҳақи олинарди. Бу ажиб манзара, мусиқа ва ёшларнинг бир мақомдаги силлиқ сирғалишлари Роберта ва Клайдни асир этди-қўйди.

Оркестр тиниб, рақс тушаётганлар майдончадан чиқишди. Бироқ кассир қиз шу заҳотиёқ янги рақсга беш центдан билет сота бошлади.

– Йўқ, эплаёлмайман, – деди Роберта Клайд уни турникет томон судраб бораркан. – Жуда бесўнақайман, деб чўчи-япман. Илгари сира ҳам рақс тушмагандим-да, ўзи.

– Бесўнақайман, деяпсизми, Роберта? – хитоб қилди Клайд. – Бўлмағур гапни қўйинг! Сиз жуда ажойиб, жуда нозанин кизсиз. Мана кўрасиз, жуда чиройли рақс тушадиган бўласиз.

Клайд билет ҳақини тўлаганидан кейин ичкарига киришди. Роберта Клайдни, бадавлат одамсиз ва жамиятнинг қаймоғи бўлганларга мансубсиз, деганидан ўзига ишончи жуда ортиб кетганди. У Робертани бир бурчакка бошлаб, оёқни қандай ташлаш кераклигини кўрсатди. Бежирим ва келишган Роберта ҳам буни тезда ўргана қолди. Оркестр яна чала бошлаганида Клайд кизни ўзига тортувди, у тезда мусиқа мақомига тушиб, шеригининг ҳаракатларини беихтиёр равишда қайтара бошлади. Ўзини севганининг бағрида кўриб, у тортган томонга жон деб сирғалиб, вужудлари бир бутундай тебранаётганини сезиб турганга нима етсин.

– Жоним, – шивирларди Клайд, – сиз рақсга зўр тушяпсиз! Ҳаммасини тушуниб олибсиз. Ҳа, сиз жуда ҳам ажойибсиз, бунга одамнинг ҳатто ишонгиси ҳам келмайди!

Улар яна бир, кейин яна айланишди. Роберта умри бино

¹ Оркестр (французча: orchestre – театрдаги ўтириш жойи ёки orchestra – рақс майдончаси; юнон театрида сахнанинг олд майдончаси) – 1) мусиқа асарини биргаликда ижро этадиган турли хил чолғу асбоблари йиғиндиси ва шу асбобларни чалувчи мусиқачилар жамоаси (бу ерда шу маънода); 2) театр сахнаси олдида мусиқачилар учун қилинган махсус жой.

² Фокстрот – рақс тури.

³ Уанстеп – бал рақси.

⁴ Турникет – текшириш жойи; рўйхатхона; қабулхона.

бўлганидан бери бунақа маза қилмаганди. Буни қаранг-а, у рақс тушаётир! Нақадар зўр! Клайд билан рақс тушяпти! Клайд шунақанги эпчил ва келишганки, дерди Роберта ичида, бу ердаги йигитларнинг ҳаммасидан ҳам чиройли. Клайд ҳам ўз навбатида ичида, бунақанги жозибадор кизни шу чоғгача кўрмагандим, дерди. Ниҳоятда кувнок, дилбар ва ювош. Бекорга куттириб қийнамайди. Сондра Финчли эса Клайдга қиё ҳам боқмаяпти, шундай бўлгач, Клайд ҳам уни ўйламаслиги мумкин ахир... Бироқ Клайд ҳозирда Роберта ёнида бўлганига қарамай уни тамомила унутолмасди.

Улар соат олти яримгача рақс тушишди. Оркестр ҳам тиниб, рақс тушадиган бошқа талабгорлар қолмаганидан кейин, майдончада «Келгуси концерт 7:30 да бўлади», деган эълон пайдо бўлди. Роберта билан Клайд шундан кейин содали сув ичиб, музқаймоқ ейишди, сўнгра тамадди қилгани ресторанга киришди. Вақт жуда тез ўтиб кетганидан Роберта соат еттидаги поездга илиниши учун тўғри келган трамвайга тушиб, Фондага боришга мажбур бўлишди.

Йўлда улар эртанги кун режасини тузиб кетишди. Роберта синглизиникидан барвақтроқ жўнашга ҳаракат қилади, Клайд эса яна Ликургдан келади, улар Фондада учрашишади ва кун бўйи, соат ўн биргача, Гомердан охирги поезд келгунча бирга бўлишади. Ликургга кетадиган трамвайда танишбилишлари кўринмаса, бирга қайтишса ҳам бўлади.

Улар ваъдалашганлари бўйича учрашишди. Шаҳарчанинг қоронғи чеккаларида айланиб юришаркан, тоза дардлашишиб, режалар тузишди, Роберта шунда Клайдга унча кўп бўлмаса ҳам, уйдаги, Бильцадаги ҳаётдан гапириб берди.

Ўзаро муҳаббат, кучоқлашишлар ва бўсаларни ҳисобламаганда, уларни кўпроқ бундан буён қаерда ва қандай учрашамиз, деган муаммо кийнарди. Бунинг қандайдир йўлини топиш керак эди. Роберта шунда бунинг иложиши ўзи тезроқ топмаса бўлмаслигини тушунди. Клайд гарчи бетоқатлик қилиб, Робертани тез-тез кўриб туришни хоҳласа ҳам, калласига дурустроқ бир нарса келмади.

Ҳаётийроқ бир нарсани ўйлаб топиш мушкул, Роберта

хам буни тушуниб турарди. Яна синглисининг олдига бориш ёки Бильцдаги ота-онасини йўклашни бир ойсиз хаёлига келтирмаса ҳам, бўларди. Бошқа қанақа баҳона топа оларди? Фабрикадаги янги дугоналари ёки почта... кутубхона... «Жувонларнинг насроний уюшмаси»... Буларнинг барини Клайд топаётганди. Бироқ буларнинг бари нари борганда Робертага икки соатлик вақт бера олар, Клайднинг кўнгли эса ҳозиргидай учрашувларни тусарди. Бунинг устига ёзнинг шанба ва якшанба кунлари ҳам тобора камайиб бораётганди-да.

XIX БОБ

Роберта билан Клайд Ликургга қайтиб келганларини ва бирга айланганларини ҳеч ким сезмади, деб ўйлашганди. Фондадан Ликургга қайтиб келишаётганида, трамвайда таниш-билишлардан бирортаси кўринмади. Роберта уйга келганида эса Грейс ўрнида ётарди. У Робертага сафарига алоқадор бўлган, синглинг яхши юрибдими, кун бўйи уникида бўлдингми ё Бильцга, ёки Трипетс-Милсга бориб келдингми, деган тасодикий ва шунчаки нарсаларни сўрагани кўзини очганди, Роберта дугонасига, кун бўйи синглимнинг уйида бўлдим, деб қўя қолди. Грейс яқин орада ота-онасини кўргани Трипетс-Милсга бориб келишим керак, деди-ю, ухлади-қолди.

Эртаси куни кечкурун эса Ньютонларнинг уйида истиқомат қиладиган қизлардан Опал Фелис ва Олив Поп (улар эрталаб нонуштага чиқишмаганди, чунки Фондадан, Роберта шанба куни бўлган жойлардан кеча жуда кеч қайтишганди) тамадди қилиб ўтиришганида кириб келган Робертани хушчакчак ва очиқкўнгил, аммо сира хуш келмайдиган шовқин-сурон билан қарши олишди.

– Э, келинг, келинг! «Юлдузли парк»да бўлганингиз шундоққина билиниб турибди! У ерда рақс тушиш сизга ёқдими, мисс Олден? Биз сизни кўрдик, сиз эса сезмадингиз. – Роберта бунга бирор баҳона топишга улгурмасиданоқ мисс

Фелис кўшимча қилди: – Кўзимиз кўзимизга тушиб қолармикин, деб уриндик, бироқ сиз жазманингиздан бошқа ҳеч кимни кўрмасдингиз. Сизни табрикласам бўлади, рақс тушишни қойиллатаркансиз.

Роберта бу кизларни яхши танимас, бунинг устига бу мушкул аҳволдан ҳазил-ҳузул қилиб, усталик билан қутулиб кетиши учун дадиллиги ва топқирлиги ҳам етишмасди. У бир зум олови чиқиб, тили сўзга келмай қолди. Негаки, у Грейсга, эрталабдан кечгача синглимнинг уйида бўлдим, деганди-да! Грейс бўлса ҳозир рўпарасида юзига тик қараб, оғзини сал очганича: «Ҳали шунақами? Жазманингиз бор экан-да?!» деб бақириб юборгудай ҳолатда ўтирарди. Орик, синчков ва эпчил Жорж Ньютон эса ўзининг доимий ўрнида ўтирганча, ўтқир кўзи, қирра бурни ва учли даҳанини Роберта томонга бурганди.

Роберта эса нимадир жавоб қилиш кераклигини тезда тушунди.

– Ҳа, ўша ерда бўлувдим, – деди у. – Синглимнинг танишлари билан борувдим.

Робертанинг: «У ерда кўп бўлмадик!» деб кўшимча қилишига сал қолди. Ўша дақиқада унга онасидан ўтган оғирлиги қўл келди. Хўш, мабодо кўнгли тилаган бўлса, нега «Юлдузли парк»ка боролмас экан? Ньютонлар ёки Грейс, ёки бошқа бировнинг уни куткилашга нима ҳаққи бор? Ўз кунини ўзи кўраётганидан кейин ўзига ўзи жавоб беради-да. Роберта шундай бўлса ҳам, қўлга тушганини сезар, бунга эса бу ерда тургани, ҳамма уни суриштириши ва ҳар қадамини пойлаб юришлари сабабчи эди.

– Менимча, ёнингиздаги йигит ликурглик эмас, уни бу ерда кўрмагандим, – мисс қизиқсинганидан кўшимча қилди.

– Ҳа, бу ерлик эмас, – Роберта калта ва совуқ жавоб қилди.

Роберта Грейснинг олдида шарманда бўлганидан даҳшатга тушиб, энди у мени ичидан пишган ва хиёнаткор экан, деб ғазабланади, деган хаёлга борарди. Бироқ Роберта ўзини босишга ҳаракат қилиб, қизларга тикка қаради. Шундан

кейин Грейс билан Ньютонга дадил бокди. Мабодо ундан гап сўрашгудай бўлишса, куёвимнинг танишлари эди, деб бир-иккита тилига келган исмни айтар ёки, жавоб қайтаришдан ҳатто бош тортарди. Хўш, уларнинг Робертани қийнашга нима ҳаққи бор?

Роберта ўша оқшомнинг ўзида жавоб беришдан бош тортажаклиги муқаррарлигини тушунди. Улар тамадди қилиб, ичкарига қайтиб киришлари биланоқ Грейс ўпкаланиб қолди:

– Сен менга эртадан-кечгача синглимнинг уйида бўлдим, дегандинг-ку?

– Хўш, нима бўпти? – Роберта дадил ва ҳатто кескинрок қилиб деди.

Роберта ўзини оқлашга уринмас, нега деганда, Грейс ўзини унинг ахлоқсизлигидан гўё дарғазаб кўрсатаётганини, амалда эса ташлаб қочиб қолганидан, менсимас экан, деб хафа бўлаётганини билиб турарди.

– Майли, энди ёлгонингни ишлатмай юравер. Менсиз хоҳлаган томонингга хоҳлаган одамнинг билан боравер. Сен билан энди ҳеч қаёққа бормайман, ким билан қаёққа кетаётганингни билишни ҳам истамайман. Бироқ Жорж билан Мэрининг олдида юзимни ерга қаратганиннга ачинаман. Менга бир гапни айтдинг, кейин эса ҳаммаси ёлгон чиқиб қолди. Менсиз бормоқчи бўлибсан, улар эса мени, ёлгончи экан, деб ўйлашлари мумкин. Мен эса буни истамайман.

Грейс жуда хафа бўлиб, жаҳли чиқиб, куйиб кетган эди, шунда Роберта бу ердан кетишдан бўлак иложи қолмаганлигини хаёлидан ўтказди. Грейс бамисоли зулукдай ёпишқоқ, унда шахсий ҳаёт деган нарса йўқ, буни яратиш ҳам қўлидан келмасди. Улар бирга эканлар, Грейс менга парвона бўлиб, сирингни ҳам, дардингни ҳам айтасан, деб тикилинч қилаверади. Роберта унга Клайдни гапириб берса борми, ғазаби қайнаб қотиб қолади, юмма талаб беради ё бориб айтишдан ҳам тоймайди. Шунинг учун ҳам Роберта гапни қисқа қилиб қўя қолди:

– Ихтиёринг, майли. Менга барибир. Ўзим зарур топма-

гунимча ҳеч нарса демоқчимасман.

Грейс Робертанинг бу жавобидан ўзидан четлаб, орани очик килмоқчилигини тушунди. У ўрnidан турди-да, бошини мағрур тутиб, таёқдай қаққайганича хонадан чиқиб кетди. Роберта Грейс энди тескари бўлиб қолганини билганидан ўзини бу ердан узоқроққа олишни истарди. Бу ердагиларнинг бари тор ўйлайдиган одамлар: уни ҳеч қачон тушунишмайди ва Клайд билан сирли алоқа қилишига йўл қўйишмайди. Клайд эса буни сир саклаши зарур – Робертага шундай деб тушунтирган. Робертага оғир ва ҳаттоки, ҳақоратомуз бўлса ҳам, ҳар ҳолда, у бу муносабатларни астойдил кадрларди. Роберта Клайдни, у ҳам Робертани севади. Энди эса Роберта ўзини ва Клайдни бегона кўзлардан саклаш учун бир иложини қилиши зарур эди. Бунинг учун бошқа жойга кўчиш керак.

Бу эса Робертадан кўпроқ дадиллик ва қатъийлик талаб киларди. Биров билмаган уйда туришдан ҳам ғайритабиий ва ҳаттоки, хавотирли нарса борми! Бу ғалати кўринмасмикин? Эҳтимол, нега бунақа қилганини кейинчалик онаси билан синглисига тушунтириб беришига тўғри келар. Бирок шунча гапдан кейин ҳам бу ерда қолиши тўғри келмасди-да. Грейс билан Ньютонлар, айниқса миссис Ньютон қадимги пуританлар¹ оғир гуноҳ қилиб қўйган синглиси ёки укасига қандай муомала қилган бўлишса, унга ҳам шунақа муомала қилишади-да. Роберта яширинча рақсга тушган. Ёнида қандайдир йигит ҳам бўлган. Робертанинг синглисикига боргани, ёнида қандайдир йигит бўлишини, уларнинг «Юлдузли парк»да айланишларини оқламайди.

Бундан ташқари, Роберта атрофдагилар энди ҳар қаддини ўлчаб юришларини билар, Грейснинг жуда ҳаддидан ошиб, Клайд билан ўзи истаганидай тез-тез учрашиб туришига ҳалал беришини гапирмаса ҳам бўларди.

Роберта икки кун нима киларини билмай юрди, кейин Клайд билан маслаҳатлашди, у Робертанинг тезда бошқа бир

¹ Пуритан – 1) XVI-XVII асрларда инглиз, шотланд буржуазияси уюштирган диний-сиёсий ҳаракат катнашчиси; 2) ўта сипо одам, кишилар кўзига одобли, ахлоқли бўлиб кўринувчи одам.

жойга кўчиб ўтишига жон-жон дерди. Нега деганда, ўшанда Роберта бировга қарам бўлмас, уни биров билмас, босган қадамини ҳам битта-яримта пойлаб юрмасди-да. Роберта шундан кейин ишдан икки соат олдин жавоб сўраб, жой кидиришга кетди. У бунда шаҳарнинг жануби-шарқ қисмини танлади, унинг мўлжалига кўра, бу ерда Ньютонлар ва унинг уйдагилар билан тўқнаш келмасди. Роберта кўп овора бўлмай, ўзига боп жой топди. Бу Элм-стритдаги гиштин уй бўлиб, унинг эгаси сирловчи уста эди, хотини ва иккита кизи билан турарди, кизларининг бири тикувчи, иккинчиси эса мактабда ўқирди. Улар Робертага таклиф қилган хона биринчи каватда, торгина даҳлизнинг ўнг томонида бўлиб, деразалари кўчага қараганди. Шу даҳлизнинг бошқа эшигидан катта меҳмонхонага кириларди. Меҳмонхона, ижарага кўйилаётган хонани уйнинг бошқа қисмидан айириб турар, Робертанинг ўзи Клайдга, учрашиб юрганимизни биров билмасин, деяётганидан бу жуда ҳам керакли эди.

Бундан ташқари, Роберта миссис Гилпин билан гаплашганида уй эгаларининг Ньютонларга ўхшаб каттиққўл ва қулоғи овда одамлар эмасликларини сизди. Миссис Гилпин тўладан келган, элликларга борган, ораста аёл бўлса ҳам, тепса-тебранмас, ҳафтафаҳм эди. У Робертага эри билан кизи яхши топиб турганидан хоналарни ижарага қўймагани, меҳмон сакламаганлиги тўғрисида гапирди. Бироқ ижа-рага кўйилаётган хона даҳлизнинг ёнгинасида ва ўзига ало-ҳида бўлганидан доимо бўш ётар, шу важдан миссис Гилпин эрининг розилиги билан унга битта-яримтани қўймоқчи эди. У эркак киши эмас, балки, Робертага ўхшаган бирор ишчи қиз ижарага туришини истар, нега деганда, у оилага кўшилиб тамадди қилаверарди. Миссис Гилпин Робертадан оиласи-ю таниш-билишларини суриштириб-истиб ўтирмади, кўзига бир тикилди-ю, кўнгли жойига тушди-қўйди. Ана шунда Роберта бу ердагилар Ньютонларга ўхшамаслигини тушуниб олди.

Шунга қарамай, Роберта кўчиш масаласида минг хил хаёлларга борди. Назарида, қандайдир нотўғри ва гуноҳ иш

қилаётгандай бўлар, битта-ю битта дугонаси Грейс Марр билан ғижиллашиб, орани очик қилгани, демак, Ньютонлар билан ҳам тескари бўлиб қолгани сирли ишларнинг авжидай кўринарди. Ўзи Грейс туфайлигина Ликуртга келиб қолганди-ку! Ота-онаси ёки Гомердаги синглиси Грейснинг таниш-билишлари орқали бундан воқиф бўлиб қолишса, Ликуртда ёлғиз ўзи турганига нима дейишаркин? Яхши иш бўлармикин? Бу ерга келганига кўп бўлмай туриб, бошқа жойга кўчишга қандай ботина олади? Роберта шу пайтгача покиза шаънига доғ тушишини биларди. Клайд нима бўлади? Ундан Роберта воз кеча оладими?

Роберта кўп иккиланишлардан кейин Клайддан воз кеча олмаслигини билди. Шу ваддан янги уйнинг эгаларига ширинкома бериб, яқин кунларда кўчиб келишини айтди-да, ишига қайтди. Кечкурун эса миссис Ньютонга бошқа жойга кўчмоқчилигини айтди. Бунда укам билан синглимни яқин орада олиб келмоқчиман, шунинг учун улар билан бирга турса бўладиган жой топишим керак, деган баҳонани тайёрлаб кўйди.

Ньютонлар ҳам, Грейс ҳам Робертанинг кўчиши янги танишлари билан боғликлигини, бу эса уни дугонасидан айираётганлигини сезиб, кетаётганидан хурсанд эдилар. Роберта уларга хуш келмайдиган хатарли саргузаштлар кўчасига оёқ қўяётганлиги аён эди. Улар илгари ўйлаганларидек, Робертанинг Грейсга энди фойдаси тегмасди. Нима қилаётганини ўзи билиб турган бўлиши ҳам мумкин. Эҳтимол, Трипетс-Милсда кечирган камтарона ҳаётига сира ҳам тўғри келмайдиган турлича майшат ва кўнгилочар нарсалар уни йўлдан ургандир.

Робертанинг ўзи ҳам кўчганидан кейин, янгича шароитга тушиб қолиб, гарчи Клайд билан бемалолроқ учрашаётган бўлса ҳам, босаётган қадами тўғрилигига, ҳар қалай, шубҳа қиларди. Эҳтимол... эҳтимол, у жahlга берилиб, шошқалоқлик қилгандир, эҳтимол, кейинчалик бундай қилганига ачинар. Бироқ бўлар иш бўлган, ғишт қолипидан кўчганди. Энди бу ёғи нима бўларкин, деб қараб туриш керак...

Роберта ҳаммасидан ўз виждонини тинчлантириб қўйиш учун дарҳол онаси билан синглисига хат ёзиб, Ньютонларнинг уйидан нимага кўчганлигини яхшилаб тушунтирди. Грейснинг ортикча қаттиқкўллиги, худбинлиги ва бошига чиқиб олганлиги тоқатини тоқ қилиб юборганди-да. Хатда онасига, хавотир бўлманг, яхши хонадонга жойлашдим, хонам энди алоҳида.

Том билан Эмилия келса бўлади, кўргани келсангизлар, сиз ёки Агнессага ҳам бемалол жой топилади, ўзим таърифни қилган Гилпинлар билан таништириб қўяман, деганди.

Роберта шунда ҳам Клайд билан ўртадаги севгиларини ўйлаганида ўт билан ўйнашаётганини ва шармандаси чиқиши мумкинлигини ичида сезиб турарди. Бу пайтда Роберта хонаси дастлабки дақиқалардан бошлаб алоҳидалиги билан ўзига тортганлигини ўйламаса ҳам, шундайлигини беихтиёр равишда сезиб турарди. Ҳа, хатарли йўлга оёқ қўйди, буни билади. Вужудини яхши ва тўғри нарсалар ҳақидаги тушунчаларига зид истаклар ларзага солган дақиқаларда эса ўзига ўзи: «Нима қилай бўлмаса, хўш, нима қилай?» – дерди.

XX БОБ

Роберта билан Клайд бир неча ҳафтагача шаҳар агрофига қатнайдиغان поездларда борса бўладиган дам у, дам бу жойда, парклар ва боғларда учрашиб юришди. Бирок улар энди асосан Робертанинг хонаси масаласида ғижиллашиб туришарди. Клайд бу хонани учрашувга мос жой ҳисоблар, Роберта эса уни уйига яқин йўлатмасди. Клайд Робертага йигит ўзи ҳурмат қиладиган кизга қиладиган муомалада бўлмаётганини сира ҳам бўйнига олмасди. Роберта янги жойга кўчганидан кейин унда мақтовга лойиқ бўлмаса ҳам, табиий ва муқаррар истак – кизга тобора ва кўпроқ яқинлашиб, уни бутунлай қўлга олиш, чизигидан чиқармай қўйиш истаги пайдо бўлганди. Роберта бутунлай уники бўлиши керак-да ўзи. Бирок қандай қилиб? Улар никоҳдан ўтишадими ё шун-

дай бемалол учрашиб юришаверадими? Клайд шу пайтгача Робертага уйланишни хаёлига ҳам келтирмаганди. У Роберта ёки ижтимоий мавқеи жиҳатидан бу ердаги Гриффитслар, Сондра Финчли ёки Бертина Крэнстондан берирок бўлган ҳар қандай қиз билан юра олса ҳам, унга уйланишни номуносиб ҳисоблар, бунга янги топилган қариндошларининг қарашлари ва Ликургдаги баланд мавқеи асосий сабабчи эди. Қариндошлари билиб қолгудай бўлишса, нима дейишади? Клайд ҳозирда одамлар ўзини баланд доирага мансуб санаётганларини кўриб турганидан бундан фойдаланиб қолишни ўйларди. Ундан кейин бу ердагиларнинг кўпчилиги уни танирди ҳисоби. Шундай бўлса ҳам, у Робертасиз турулмас, бунинг устига, унга менга номуносибсан, сени олишга жазм этганимда ҳам, барибир, бахтли бўлмайман, деган гапни ҳам айтолмасди.

Бу орада яна битта муаммо чикиб қолди. Куз кирганидан муздек шамоллар бошланиб тунлари совиб кетарди. Октябрь яқин қолганидан шаҳар атрофидаги, Ликургдан анча нарида бўлганидан бемалол дам оладиган паркларнинг кўпчилиги ёпилди. Дансинглар ҳам ёпилиб, кўшни шаҳарлардаги катта залларгина қолган, бироқ Роберта уларга боришдан бош тортарди. Тўғри, Ликургда черков, кинематограф ва ресторанлар қолган эди, аммо улар бу ерларга Клайднинг шаҳардаги мавқеи туфайли бориша олмасди. Шундай қилиб, Роберта Ньютонларнинг дастидан қутулган бўлса ҳам, уларнинг борадиган жойлари қолмаганди. Клайд уларнинг муносабатига қандайдир жиддий ўзгариш киритсагина, Робертанинг олдига – Гилпинлар уйига келиб туриши мумкин эди. Бироқ Клайд Роберта бундай гапни хаёлига ҳам яқин келтирмаслигини, энг муҳими, унинг ўзида буни айтишга журъат етишмаслигини биларди.

Октябрнинг бошларида, Роберта кўчиб келганига бир ярим ой бўлганда, бир куни кечкурун улар олисдаги кўчада айланиб юришарди. Юлдузлар яхши чараклаётган бўлса ҳам, ҳаво аёзли эди. Япроқлар учиб юрарди. Роберта устига йўл-йўл кўк пальтосини кийган, усти чармли шляпаси ҳам

ўзига жуда куйиб кўйгандай ярашиб турарди. Қайта-қайта ўпишишлар, илк учрашувдан бери уларни ром этиб келаётган оташ бўлиб ёнишлар энди бамисоли ўчириб бўлмас алангага айланган эди.

– Совуқ ўтяпти-я, тўғрими? – деди Клайд.

Соат ўн бирлар атрофида бўлганидан совуқ кучини кўрсатаётганди.

– Ҳа, иссиқ эмас. Яқинда иссиқрок пальтонинг ҳаракатига тушишга тўғри келади.

– Бундан кейин нима қилишимизни ҳам билмай қолдим. Бориб гаплашиб ўтирадиган бирорта ҳам жой қолмади, ҳар кунни кечкурун бунақанги совуқда айланиб юриш кишига унча ёқавермайди. Гоҳо-гоҳо уйингизга кириб турсам, нима дейсиз? Гилпинларнинг Ньютонлардан фарқи бордир, ахир?

– Ҳа, албатта. Бирок кечкурунлари доимо мехмонхонада соат ўн яримгача, ҳатто ўн биргача бўлишади. Бундан ташқари, иккала қиз ҳам соат ўн иккигача у ёқдан бу ёққа югуришади ё уйда ўтиришади. Нима қилишимни ҳам билмай қолдим. Одамлар бизни кўриб қолишларини истамайман, деб ўзингиз айтувдингиз-ку! Уйимизга келадиган бўлсангиз, сизни Гилпинларга таништиришимга тўғри келади.

– Йўқ, мен буни кўзда тутмагандим, – Клайд шартта жавоб қилди. У Роберта жуда нозик-да, яхши кўрганидан кейин ўзини бемалол тутавермайдими, деб ўйлади. – Гоҳо уйингизга бир нафасга кириб турсам, нима қилади? Буни Гилпинлар билишининг кераги йўқ. – У соатини чиқариб, гугурт чақди. Соат ўн бир ярим бўлган экан. У соатини Робертага кўрсатди: – Ҳозир мехмонхонада ҳеч ким йўқдир-ку, тўғрими?

Роберта «йўқ» дегандай бош чайқади. Бу фикр унинг ўтақасини ёргудай бўлди, ундан ташқари ғазабини ҳам қайнатди, Клайд ботирлик қилиб, ҳаддидан ошяпти: бундай дейишга қандай ботинди? Бундан ташқари, Клайднинг гапида Робертанинг вужудици банд этган ва шу чоғгача бўйнига олишни истамай юрган барча сирли хавотирлар пинҳон эди. Бу гапда гуноҳли, тубан ва ваҳимали нимадир бор эди. Йўқ, Роберта бу йўлга юрмайди. Мутлақо. Айни пайтда эса қал-

бида юзага чиқолмай келаётган истак тобора ўзини кўрсатгиси келар, энди у ҳақини талаб қилаётган эди!

– Йўқ, йўқ, бунга хўп дея олмайман! Бу яхшимас. Хоҳламайман. Кўзга тушамиз, таниб қолишади.

Бу дақиқада Робертанинг болалигидан ўзи ахлоқсизлик деб ҳисоблаб келадиган нарсага нафрати бекиёс бўлганидан Клайднинг бағридан чиқишга онгсиз равишда уринарди.

Клайд Робертанинг ногаҳоний типирчилаши чинлигини сезарди. Бу эса, назарида, қўл етмас туюлган нарса томон талпинишини зўриқтирди. У энди қаёқдаги сирли нарсалардан гапирарди.

– Хўш, бу пайтда бизни ким ҳам кўрарди? Атрофда бирорта ҳам тирик жон йўқ. Хоҳлаганимиздан кейин хонангизга бир нафасга кирсак, нима қилибди? Ҳеч ким эшитмайди. Секин-секин гаплашамиз. Ҳатто, кўчада ҳам ҳеч ким йўқ. Қани, ёнидан ўтиб кўрайлик-чи, уйдагилар ҳам ухлаб қолишган бўлса керак.

Роберта шу чоғгача Клайдни уйига яқин йўлатмаганидан, энди қаттиқ ва жон куйдириб қаршилиқ қиларди. Клайд эса бу сафар оёғини тираб туриб олди. Роберта Клайдни севганидангина эмас, балки тепасида турган одам бўлгани учун ҳам ҳурмат қилаётганидан гапини иккита қилолмади. Улар уйга яқин келиб, бир неча қадам нарида тўхташди. Тик этган товуш йўқ, фақат кучукнинг вовиллаши эшитиларди. Деразалар зим-зиё.

– Ана, кўрдингизми, ҳамма ухляпти, – Клайд уни тинчлантирди. – Бир нафасга кирсак, нима қилади? Биров билиб ўтирибдими? Шовқин-сурон қилмаймиз. Хўш, бунинг нима-си ёмон? Кўп одамлар шунақа қилишади, мабодо қиз бола яқин одамани бир нафасга уйига киритса, бунинг ҳеч кўркинчли жойи йўқ.

– Шунақами? Эҳтимол, сизнинг доирангизда шундай-дир. Бироқ мен нима яхши-ю, нима ёмонлигини биламан. Бу эса менимча, яхши эмас, мен ҳам бу ишни қилмайман.

Роберта шуни гапираркан, юраги эзилиб кетганини сездди. У Клайдга муносабатида бунчалик мустақилликка, шак-

кокликка йўл бера олмас, бу нарса кўлидан келишини хаёлига ҳам келтира олмасди. Бундан ташқари, унинг ўзи ҳам кўркиб кетганди.

Роберта бунақа гаплашаверса, эҳтимол, Клайднинг кўнглига уриб қолар.

Клайднинг юзи зумда тундлашди. Нимага Роберта айтганини қилмаяпти? У ўтакетган эҳтиёткор, жиндай кувонч ва роҳат бахш этадиган нарсалардан ўлгудай хуркади. Масалан, Рита ва фабрикадаги ишчи кизлар унга сира ҳам ўхшашмайди. Роберта эса севаман, деб ишонтирмоқчи бўлади. Кўчада кучоқлатиб, ўптириб юрибди-ку! Кўнгли янада яқинликни тусаётганида эса сира ҳам кўнмаяпти. Бу қанақа киз ўзи? Унга овора бўлишдан наф чиқармикин? Эҳтимол, буларнинг ҳаммаси бир вақтлари Гортензия билан бўлгани сингари усталик ва кувликнинг ўзгинасидир? Тўғри, Роберта Гортензияга сира ўхшамаса ҳам, ўлгудай қайсар-да.

Роберта Клайднинг башарасини кўрмаса ҳам, жуда аччиги келганини сезиб турар, бу эса биринчи марта бўлиши эди.

– Майли, йўқ десангиз, йўқ-да, – деди Клайд совуқкина қилиб. – Борадиган бошқа жойим ҳам бор. Сиз кўнглимдаги нарсага сира розимаслигингизни кўриб турибман. Хўш, бундан буён, сизнингча, қандай кўришиб турамыз, билсам бўладими? Ҳар куни кўчама-кўча юролмаимиз-ку!

Клайд бу гапини яхшиликдан дарак бермайдиган нохуш тарзда айтди. У шу чоғгача Роберта билан бунчалик кескин ва дарғазаб бўлиб гаплашмаганди. Бошқа жойга боражаги хусусидаги шамаси ҳам Робертанинг капалагини учириб, ўтакасини ёриб юборганидан шашти тушиб кетди. Клайд ўзининг доирасидаги кизлар билан дам-бадам кўришиб туради! Фабрикадаги унга кўз сузаётган кизлар-чи! Улар Клайддан кўз узмай туришганларини Робертанинг ўзи бир неча марта кўрган. Бу Руза Никофорич жуда дағал бўлса ҳам, барибир, кўхликкина! Флора Брандт-чи! Марта Бордалу-чи! Тс-с! Битта келишган йигит шунча бетавфиқ кизга хомталаш бўляпти-я! Роберта Клайд бадавлатлар орасида суяги қотганидан гапга тушунмайдиган, хом ва тортинчок, деган хаёлга

бориб, шу қизлардан биттасига ёпишиб, мени ташлаб кетади, деб чўчирди. Унда Клайддан айрилиб қолади. Роберта бу фикрдан даҳшатга тушди. Бор дадиллиги ўша зумда йўқолиб, Клайдга ялиниб-ёлворишга тушди.

– Клайд, кўйинг энди, аччиғланманг. Иложи бўлса, хўп дердим, буни ўзингиз ҳам биласиз-ку! Унақа ишни қилолмайман. Наҳотки, тушунмасангиз? Ўзингиз яхши биласиз-ку! Албатта, Гилпинлар ҳаммасини билиб қолишади. Мабо-до бизни кўриб қолишса ва битта-яримта ҳаммасидан хабар топса, холингиз нима кечади? – у ялингандай Клайднинг кўлтиғидан олиб, кейин кучоклади. Клайд шунда киз ҳозиргина оёқ тираб турганига қарамай жуда хафа ва изтиробдалигини пайқади. – Мендан буни сўраманг, илтимос, – Роберта илтижоли қилиб кўшиб кўйди.

– Бўлмаса, Ньютонларникидан кўчиб нима қилардингиз? – деб сўради Клайд ковоғини уйиб. – Аҳёнда бир уйингизга келтирмай кўйсангиз, қаерда кўришишимизни ҳам билмай қолдим. Бошқа борадиган жойимиз ҳам йўқ.

Роберта нима жавоб қилишни билмасди. Оралари бузилиб қолмаслиги учун ҳамма амал қиладиган ахлоқ қоидаларини бузишга тўғри келарди, чоғи. Шундай бўлса ҳам, Роберта бу ишга кўниши мумкинлигини тасаввур қилолмасди. Нега деганда, бу жуда ёмон, ақлга сиғмайдиган ахлоқсизлик бўлар эди.

– Шанба ва якшанба кунлари бирор ёққа бориб турганимиз етар деб ўйловдим, – деди Роберта Клайдни тинчлантириш учун мулойимгина қилиб.

– Энди қаёққа ҳам бориб бўларди? Ҳамма жой ёпилган бўлса...

Роберта икковларини ҳам боши берк кўчага киритиб кўйган чигал зиддиятлар ҳукмида эканлигини яна бир бор сезди.

– Ё тавба, нима қилиш кераклигини, кани энди, билсам!
– Роберта умидсизланиб хитоб қилди.

– Ҳаммаси ошпа-осон, истасангиз бас. Ҳамма гап сизнинг хоҳламаётганингизда.

Улар ёнма-ён туришарди. Тунги шамол қуриган япроқларни учирарди. Энди Робертанинг олдида доимо ўтакасани ёриб келган муаммо кўндаланг бўлиб турарди. Шунча таълим кўрган Роберта Клайднинг айтганига юра оладими? Энди унинг вужудида бир-бирига жуда зид бўлган куч ва истаклар олишуви кетарди. У гоҳ бу иш ахлоқ ва одоб ҳақидаги тушунчаларга қанчалар тескари бўлишига қарамай, ён бергиси келар, гоҳ назарида, кескин ва ғайритабiiий бўлган бу таклифдан бутунлай бош тортиб, биратўла бошқа гапирмайдиган қилиб юбормоқчи бўларди. Шунда ҳам ҳар қанча дарғазаб бўлганига қарамай, Клайдга бўлган ишқи уни аввалгидай мулойим ва илтижоли гапиришга мажбур этарди.

– Йўқ, Клайд, ноиложман, ноилож! Қўлимдан келса, рози бўлардим-а, бироқ бунинг сира ҳам иложи йўқ. Бу яхшимас, ахир! Сира иложим йўқ!

У Клайднинг қоронғида оқаринқираб турган юзига тикиларкан, ундан хайрихоҳлик ва ачиниш аломатларини илғашга ҳаракат қиларди. Клайд эса, чамаси, Робертанинг кескин раддиясидан аччиғланганидан юмшайдиганга ўхшамасди. Буларнинг бари Клайдга Гортензия Бригсга роса овора бўлиб бир иш чиқара олмаганини эслатарди. Клайд энди аҳмоқ бўлиб қолавермайди, ҳа, ишонаверинг. Роберта бунақа қилиғини ундан бошқага қилади. Клайднинг ҳозирда ови юришган, унга дурустроқ муомалада бўладиган қизлар қанча деса топилади. Клайд шуларни ўйларкан, жаҳл билан елка қисиб кетмоқчи бўлиб буриларкан:

– Начора, ихтиёрингиз, – деб қўйди.

Роберта даҳшатда қолганидан қимир этолмасди.

– Кетманг, Клайд! Илтимос, кетманг, – деди Роберта бирдан аянчли товушда. Унинг бор қатъияти ва дадиллиги кетиб, жуда маъюсланиб қолганди. – Кетиб қолишингизни истамайман, сизни жуда ҳам севаман, Клайд! Қўлимдан келса, ҳаммасини бажарардим. Ўзингиз биласиз-ку!

– Ҳа, албатта, биламан, буни менга гапирмасангиз ҳам бўлади, – Клайд Гортензия ва Ритадан панд еганидан шундай деди. У қизнинг бағридан юлқиниб чиқди-да, кўчадан

коронғилик томон кета бошлади.

Роберта муносабатларидаги икковларига ҳам оғир бўлган бу ногаҳоний ўзгаришдан хайрон қолганидан «Клайд!» деб қичқирганича кетидан чопди. У Клайд тўхтаса, анча эгиб оламан, деб ўйлаганди. Бирок у қайрилиб ҳам қарамади. Тез-тез кетиб борарди. Йўк, кетишига йўл қўйиб бўлмайди, уни қайтариши керак. Клайд уники! Роберта югурган бўлса ҳам, донг қотганидан бирдан тўхтади. Нега деганда, умрида биринчи мартаба мана шундай аянчли, шармандали, ёмон аҳволда қолиши эди. Бир томондан, кўрган тарбияси, онгида ўрнашиб олган тушунча ва анъаналар маҳкам туришни ва ўзини ерга урмасликни талаб этар, бошқа томондан, севги, дўстлик, яқинликка ташналиги вақт кетмасдан, Клайд кўздан йўқолмасидан орқасидан югур, дерди. Унинг чиройли юзи, келишган қўллари... кўзлари... Клайднинг қадам товушлари ҳамон эшитилиб турарди. Роберта гарчи роса қийнаётган бўлса ҳам, вужудида олишаётган кучларнинг бирортаси ҳам баланд келолмаганидан боши ғовлаб, нима қиларини билмай туриб қолди. У нари ҳам юролмас, жойида ҳам қололмас, апоқ-чапоқликлари бирдан бузилиб қолганига тушунолмас ва чидаёлмасди.

Робертанинг юраги аламдан зиркираб, лаблари оқарди. У Клайдни ақалли бир сўз айтиб чақиришга мадори келмай, қотиб қолганича жойида унсиз турар, севгилисининг исми лабидан учмасди. У ичида: «Кетма, Клайд, илтимос, кетма!» – деб ёлворарди, холос. Клайд эса анча нарига бориб қолганидан унинг гапини, барибир, эшитмасди. У тез ва илдам кетар, қадам товушлари эса қулоққа тобора секин чалинарди.

Бу Робертанинг юрагини зирқиратган биринчи оғир, аламли ва қонли жароҳат эди.

XXI БОБ

Робертанинг ўша кечадаги рухий ҳолатини таърифлаш мушкул: чинакамига ёндиргувчи муҳаббат унинг вужудини забт этган, ёшлиқда эса бундай муҳаббатга дош бериш осон бўлмайди. Бунинг устига, юрагини ўртаётган ишқ ёнига Клайднинг моддий ва ижтимоий мавқеи хусусидаги эсни оғдирадиган хаёллар ҳам қўшилганди. Роберта фақат Клайднинг сўзлари ва хатти-ҳаракатлари туфайлигина эмас, балки унинг ўзига алоқадор бўлмаган ва фабрикада юрадиган миш-мишларни эшитганидан ҳам шундай хаёлларга борарди. Робертанинг уйи, оиласи ва хусусий мавқеи жуда хароб, кейин ўнгланиб кетиши ҳам гумон бўлганидан бутун умиди Клайдда эди. Мана энди улар бирдан тортишиб қолишувди, Клайд жаҳли чиқиб кетиб қолди. Бироқ Клайд, иккинчи томондан, қиздан жуда даҳшатли, ўта яқин ва эркин муносабатда бўлишни талаб этдики, яхши тарбия кўрган кизнинг виждони бунга йўл бермасди. Роберта энди нима қилсин? Клайдга нима десин?

Роберта ўзининг зим-зиё хонасида шошилмай, ўйчан ҳолда ечинди-да, тик эткизмай кенг ва эски, ҳозир расмдан чиқиб кетган каравотига чўзилди. «Йўқ, бу ишни қилмайман, – дерди у ўзига. – Қилишим керакмас. Қилолмайман. Кўнсам жуда-жуда ёмон иш қилган бўламан. Рози бўлмасанг, бетингга қарамай кетаман, деб дўқ урган тақдирда ҳам гапига юрмайман: буни мендан талаб қилгани уят». Бир зум ўтмай, Роберта ўзига ўзи, биз яна нима қилишимиз мумкин, деди. Клайднинг гапи қисман тўғрилиги шубҳасиз: бошқа борадиган жойлари йўқ, ҳар ерда уларни одамлар кўриб қолишлари мумкин. Фабрикадаги қоидалар нақадар адолатсиз! Бу қоидалар бўлмаганда ҳам Грифистлар Робертани Клайдга номуносиб топишар, Ньютонлар ҳам, Гилпинлар ҳам Клайднинг кимлигини эшитишса, шундай фикрда бўлишарди. Улар билиб-негишса борми, икковларига ҳам гап тегади. Роберта эса Клайдга... шамолни ҳам раво кўрмайди, гап тегишини сира ҳам истамайди!

Шунда Робертанинг хаёлига бошқа ердан иш топсам, бу масала ҳал бўлади, деган фикр келиб қолди. Клайд эса Робертага, келиб тураман, деб тикилинч қилар, бошқа иш топса ҳам, барибир, эшиги унга очиқ тураверарди-да. Бу масала ҳал бўлса борми, Роберта Клайдни кун бўйи кўролмас, фақатгина кечкурунлари учрашишлари мумкин эди. Ўшанда ҳам ҳар куни кечкурун эмас. Бу эса Робертанинг бошқа иш қидириб кўриш фикридан воз кечишга мажбур қилди.

Роберта шунда, тонг отса Клайдни фабрикада яна кўраман-ку, деб ўйлади. Клайд у билан гаплашмаса, ўзи ҳам унга гапирмаса-я? Бунақа бўлмайди! Хунук! Даҳшат! Роберта шу фикрни хаёлидан ўтказган заҳоти туриб кетди ва яна ўрнига ўтираркан, Клайднинг бепарво совуқ афти кўз ўнгида гавдаланди.

Роберта зумда ирғиб туриб, хонанинг ўртасида осилиб турган ягона лампочкани ёқди. Бурчакдаги ёнғок дарахтидан ясалган эски комодда турган кўзгуга яқин келиб, аксига синчиклаб тикилди. Шунда кўз таглари қорайиб қолгандай туюлди. Бутун вужуди тортишиб, совуқдан жунжикиб кетди, ноилож қолганидан бошини чайқади. Йўқ, йўқ, Клайд бунчалик тубанликка бориб, унга бераҳмлиқ қилмайди. У Робертадан оғир ва мушкул нарсани талаб қилаётганини кани энди билса! Тезроқ тонг ота қолса-ю, Роберта яна унинг дийдорини кўра қолса! Эртанги оқшом тезроқ туша қолса-ю, Роберта Клайднинг қўлларини яна ушлаб, унинг бағрига кирса!

– Клайд! Клайд! – Роберта овозини чиқариб хитоб қилишига сал қолди. – Сен менга бундай иш қилмаслигинг керак, кўлинг бормайди...

Роберта хонанинг ўртасидаги мўъжазгина стол ёнида турган қоламаси униқиб, ўзи лиқилдоқ бўлиб қолган юмшоқкина креслога чўқди. Столчада «Бэбиз гарден сидс», «Сэтердэй ивнинг пост», «Мансизз», «Попьюлар сайэнс мансли» деган беш-олтита унча қизиқ бўлмаган китоб ва журналлар ётарди. Роберта тирсагини тиззасига қўйиб, даҳа-

нини кафтлари орасига олди. У ўзини қийнаётган алғовдалғов хаёллардан фориг бўлишга уринса ҳам, наф чикмади. Эти жунжикиб кетганидан каравотидаги адёлни олиб ёпинди-да, боғ уруғлари каталогини очди-ю, ўша захоти улоқтирди.

«Йўқ, йўқ, Клайд бунчаликка боролмайди, буни истамайди ҳам». Роберта бунга йўл қўймайди.

Клайднинг ўзи, сизсиз туролмайман, акл-у хушим сизда, деб бир неча марта айтганидан кейин бу ажойиб жойларнинг барига бирга боришди-ку!

Роберта нима қилаётганини деярли сезмай, дам креслога ёки каравотнинг четига ўтирар, тирсагини тиззасига тираб, даханини кафтлари орасига олар, дам кўзгу олдида турар, дам тонг отмаётганмикин, деб ташвишланиб деразадан коронғиликка тикиларди. Соат олти, олти яримларда, ғирашира тонг отаётганда ҳам, гарчи яқин орада туриб кийиниши зарурлигига карамай, ўрнига ётмас, хадеб креслодан каравотга, каравотдан кўзгуга ўтар эди. У, Клайдни сира ҳам қўлдан чиқармаслигим керак, деган қатъий қарорга келганди. Клайд уни ташлаб кетмаслиги керак. Клайд илгаригидай севиши, кўнгли совиб қолмаслиги учун Роберта нимадир дейиши, нимадир қилиши лозим. Ҳаттоки агар... ҳатто агар унинг бу ерга ёки бошқа жойга гоҳо-гоҳо келиб туришига йўл қўйганда ҳам... Балки, бошқа жойга кўчса, уни уй эгаларига ақалли акам деб кўрсатиб, вақти-вақти билан кўришиб турар.

Клайднинг кайфияти эса бутунлай бўлакча эди. Унинг «ичимдагини топ»лигини, бирдан аламзада ва қайсар бўлиб қолганлигини тўла-тўкис тушуниб олмок учун Канзас-Ситида Гортензия Бригсга бекорга овора бўлиб юрган пайтларини, кейин эса Ритадан бекордан бекорга воз кечишга мажбур бўлганини эслашга тўғри келди. Тўғри, Клайднинг ахволи ҳозирда бутунлай бошқача, ноинсофлик қиялпан ва Гортензияга ўхшаб мени лақиллатялпан, дейишга ҳақки йўқ эди. Бироқ қизлар, умуман, ҳамма қизларнинг ўжарлик қилиб, фақат ўзларини ўйлашлари ва доимо эрқакдан баланд

келиб, эракни роса югуртириб, оқибатда кўнглини олмасликлари ҳам бор гап-да! Ретерер унга ҳамма вақт қизлар билан дурустроқ гаплаша олмайман, жуда бўштобман, яхши кўрганимни айтиб, сир бой бериб кўяман, дерди. Клайднинг эса, Ретерер айтгандай, ошиғи олчи: у келишган йигит эди. Нима учун Клайд ўзига зор бўлмаган қизларнинг кетидан чоғиб юриши керак? Ретерернинг бу гапи ва хушомади, ўшанда Клайдга жуда қаттиқ таъсир қилганди. Гортензия ва Ритадан курук қолганидан кейин Клайд анча хушёрлашганди. Шунда ҳам уни ўшанда Гортензия ва Рита билан юз бергандек яна ўшанақа мағлубият таҳдид солиб турарди.

Клайд айна пайтда бу усталикларим ғайриқонуний алоқага бориб тақалади, унинг эса охири вой бўлиши мумкин, деган нарсани хаёлига ҳам келтирмасди. Боши қотганидан ковоғини очмай, ичида Роберта бидъатлардан қутулолмагани ва кўрган тарбияси туфайли бу иш гуноҳ бўлади, деб тураверса ҳам, келгусида сени ташлаб қўймайман, бу катта гап, дерди... Нафсиламрини айтганда, бу ишни Роберта эмас, Клайд бошлаяпти, шунинг учун ҳам охири нима бўлишидан қатъи назар, Роберта кўнглига нима келса айтаверади-да. Клайд унга уйланаман, деяётгани йўқ-ку! Унга уйланишни ҳеч қачон истамайман, Ликургдаги катта одамларга қариндош бўлганим туфайли ололмайман, деган фикрга ўхшаган нимадир вужудининг аллақаерида пинҳон эди. Шундай экан, Робертани қўлга олиш шартми? Қўлга олса, кейин кизнинг ғалваларидан қутулиб кета олармикин?

Клайд кўнглидаги энг эзгу ҳисларини ўзига очикроқ айтолмаса ҳам, улар асосан шу қабилда эди. Робертасиз туролмаслигидан унга тиқилинч қилишнинг охири вой бўлишини сезишига қарамай, қиз уйига яқин йўлатмаса, у билан орани очик қилман, деб қаттиқ жазм этганди. Қизни қўлга олиш истаги унинг бутун фикри-зикрини банд этганди.

Ўртаги никоҳ борми ё йўқми – эрақ билан аёлнинг биринчи қинлашуви баҳонасида ҳар иккала вужудда ички олишув юз беради. Эртасига фабрикада ҳам худди шундай бўлди. Бирок на у, на бу чурқ этиб оғиз очмади. Клайд гарчи

Робертани яхши кўраман, деб юрса ҳам севгиси унча кучли эмас, худбинлиги, шуҳратпарастлиги ва айтганини қилишга интилиши барча ҳаракат ва интилишларини йўналтириб турарди. Шунинг учун ҳам ўзини таҳқирлангандай кўрсатиб, Роберта то ён бермагунча унга яхши гапирмасликка ва бўш келмасликка аҳд қилганди.

Хуллас, Клайд ўша куни эрталаб тамғалаш цехига кечаги учрашувга сира ҳам дахлдор бўлмаган масалалар билан бағоят банд одамдай кириб келди. Шунда ҳам, ўзини бундай тарзда тутиши янги мағлубият билан тугамаслигига ишонмаганидан шашти паст ва хавотирда эди. Тўғри, Робертанинг ранги синикқан ва паришон эди, аммо, барибир, ҳар маҳалгидай жозибадор, одатдагидай қаттиқ ишлар, афтидан, яқин орада ё келажакда ғалабага умид қилмаса ҳам бўларди. У Робертани билганидан (Клайд уни яхши биламан, деб тасаввур қиларди) ён беришига кўп-да умид қилмасди.

Клайд ҳадеб Робертага қарар, Роберта эса у томонга қарамасди. Роберта Клайдни зимдан кузатарди. Аввалига Клайд қарамаган пайтда қаради; кейин эса Клайд ўзини гўё танимаганга солиб, дам тўғридан тўғри, дам зимдан кузатиб турганига ишонч ҳосил қилди. Клайднинг назарга илмаётгани ҳам майли-я, бир-бирларига кўнгил берганларидан бери биринчи марта фабрикадаги Клайдни кўрганда кўзлари ёниб (Роберта шундай деб ўйларди) бир имо қилса, бутун борлигини аямайдиган қизларга очиқ-ошкора ва бамисоли атайлаб қилмагандай эътибор бераётганлиги Робертани жуда ўргарди.

Ана, Клайд Руза Никофоричнинг кифти оша қараяпти. У ялпоқ юзи-ю танқайган бурни билан юмшоққина даҳанини ишва билан Клайдга қаратиб, нималарнидир тушунтиряпти. Икковлари бемалол ишшайётганларидан гапларининг ишга дахли йўққа ўхшайди. Пичадан кейин эса Клайд Марта Бордалунинг ёнига бориб, бикқи елкаси билан очиқ қўлларига юзи тегар даражада энгашди. Бу дўндик француз жононида америкаликларнинг кўзига ёт нимадир бўлса ҳам, у, барибир, кишига ёқа оларди-да. Клайд ҳам унга тегишмоқчи

бўлди.

Клайд жуда таъсирчан ва кўхликкина америкалик Флора Брандтга ҳам қиё боқиб ўтди. Роберта Клайд унга илгарилари ҳам зимдан қараб қўйганларини сезганди. Бирок ҳар нима бўлганида ҳам Клайднинг бу қизлардан бирортасига парвона бўлишига ишоналмасди. Бундай бўлиши мумкин эмас!

Клайднинг эса Робертага бутунлай қайрилиб қарагиси келмас, ақалли бир оғиз сўз айтишга ҳам вақт тополмасди. Ҳазил-хузуллар, кувноқ нигоҳлар бошқаларга аталган эди. О, бу қандай бедодлик, қандай бераҳмлиқ! Шунда Клайд билан очикчасига хингиллашиб, уни ўзидан тортиб олишга уринаётган бу қизларнинг барига нафрати кўзиб кетди! Клайд ҳозир Робертага хўмрайиб юрибди... бўлмаса, ўрталаридаги шунча... ишқ, бўсалардан кейин бунақа қилмасди.

Клайд учун ҳам, Роберта учун ҳам вақт ҳадеганда ўтавермасди. Клайд ҳар доим кўнглига келганини қилмагунча бесабрликда тутақиб юрадиган йигитлардан бўлганидан, ишни ортга суриш ва чилпакка чиқариш деган нарсаларга тоқат қила олмасди, бу хусусият қандайдир шуҳратпараст орзуларга берилганда ҳамма ва ҳар турли одамларга хос бўлади ўзи. Клайдни ё Робертадан айрилишим, ё уни қайтариш учун истакларига бўйсунушим керак, деган ўй соат сайин қийнади.

Робертани эса ҳозир бу сафар Клайдга ён берсаммикин (бу энди унинг ташвишларидан энг кичиги эди), деган нарса қийнабгина қолмай, хонамга йўлатгудай бўлсам, шунинг ўзи унга кифоя қилармикин, деган шубҳа қийнар эди. Уларнинг ўртасида одоб доирасидан чиқмайдиган жиддий дўстона муносабатлар сақлаиб қолиши керак. Роберта ундан ортигига кўнмайди, сира ҳам рози бўлмайди! Шунда ҳам, ҳар қалай, бу мавҳумот... Клайднинг ўта бепарволиги... Дақиқалар, соатлар ниҳоятда имиллаб ўтарди... Ниҳоят, у соат учлар атрофида ўзини бу қийноққа дучор қилганидан аччиғланиб, дам олиш хонасига борди-да, ерда ётган парча қоғозни олиб, тўмтоқ қалам билан қискагина хат ёзди:

«Клайд, илтимос, жаҳлингиз чиқмасин! Илтимос! Менга бир қараб, гаплашинг. Кечаги гапларимдан афсусдаман, рост, жуда афсусдаман! Сиз билан, агар иложини топсангиз, бугун 8. 30 да Элм-стритнинг охирида учрашсам, дейман. Сизга айтадиган гапларим бор. Илтимос, келинг. Ҳатто жаҳлдан тушмаган бўлсангиз ҳам, менга бир қараб, келаман, денг. Афсус қилмайсиз! Сизни қанақа яхши кўришимни ўзингиз биласиз.

Сизнинг маъюс Робертангиз».

Роберта тинчлантирувчи дори топиш пайида бўлган хастадай хатни буклади-да, тамғалаш цехига қайтаётиб, Клайднинг конторкасини ёнлаб ўтди. Клайд эса бу маҳалда қандайдир қоғозлардан кўзини узмай ўтирарди. Роберта хатни тезгина унинг қўлига ташлади. Клайд шунда қизга қараркан, шу дақиқагача кескин ва хафа, ташвишли, аламли ва қатъий туюлган нигоҳи бирдан мулойим тортди. Хатни ва тобора олис кетаётган Робертани кўриб, дарҳол кўнгли жойига тушди, ҳайрат, мамнуният ва кувонч вужудини тўлқинлантиргани юзига қалқди. Хатни очиб ўқиди. Шу нафасда вужуди гўё илиқ ва бўшаштирувчи ёғдулар оғушида қолгандай бўлди.

Роберта эса ўзининг столига қайтиб, битта-яримта кўриб қолмадимикин, деб хавфсираганидан у ёқ бу ёғига хушёр тортиб ва ҳадиксираб қараб қўйди. Клайд эса унга тантанавор бўлса ҳам, ҳар ҳолда, итоаткорона бокиб тураркан, лабла-рида кулги ўйнарди. У мамнуният билан «хўп» дегандай бош ирғаб қўйди. Шунда Роберта сиқилган юраги ёзилиб, таранглашган асаб торлари бирдан бўшашиб, томирлари-даги қони яна бемалол оқаётганини сезаркан, боши айланиб кетди. Қизнинг қуруқшаб, чатнаб, жизганаги чиққан вужуди аслига келиб яйраб кетди!

Клайд у билан учрашади! Улар бугун кечкурун яна бирга бўлишади. Клайд уни яна илгаригидек бағрига босиб, ўпади. Клайднинг кўзларига яна боқа олади. Улар энди ҳеч қачон, сира ҳам димоғ-фироқ қилишмайди, Роберта бунинг олдини ололса бўлгани!

XXII БОБ

Янги, янада яқинроқ яқинлашув, бартараф этилган қаршилиқ, мағлуб бўлган шубҳалар бахш этган саодат нақадар ажойиблигини айтмайсизми! Икковлари гарчи ичларида истасалар ҳам, янада яқинлашишга беҳуда тихирлик қилган кунлар ўтди, энди улар кўрқиброк, алаҳлаган сабрсизлик билан тун келишини кутар эдилар! Роберта роса қийналди, жуда кўп қаршилиқ қилди. Клайд эса бунинг гуноҳ, йўлдан уриш, алдаш эканлигини била туриб, гапида қаттиқ туриб олди! Муродлари ҳосил бўлганидан кейин икковларининг вужудлари қандайдир ёввойи, титроқ қувончга келди. Шундай бўлса ҳам, Роберта Клайдни олдин оқибати нимаики бўлмасин (уни бу бемаъни яқинлашувнинг табиий ниҳояси ҳавотирга соларди), қўлимдан ҳеч нарса келмайди, шу вайдан мени ташлаб қўймайсиз, деб сўз олди. Никоҳ-пикоҳ ҳақида эса бир нарса дейилмади. Клайд ҳам кўзига кон тўлиб кетганидан ўйламай-нетмай сизни сира ҳам ташлаб қўймайман, менга ишонаверсангиз бўлади, деб ваъда бериб юборди. Никоҳ-пикоҳ деган нарса унинг хаёлига ҳам келмаганди. Клайд бунга юрмасди ҳам. Шу вайдан икковлари барча шубҳаларни бир чеккага йиғиштириб, Роберта кундузлари роса қийналиб, ўзидан ўпкалашларига қарамай, ҳар кеча бир тан-у бир жон бўлиб кетишарди. Кейин эса беихтиёр ҳолда янги кечани орзу қилишар, кундузги узун кун тугаб, бор нарсаларни кўздан пинҳон қилиб, бекиёс лаззатлар бахш этгувчи тун бошланишини ютоқиб кутишарди.

Робертанинг бу иш гуноҳи азимлигига қатъий ва қаттиқ ишончини Клайд ҳам сезиб турарди. У онаси билан отасининг қизларни муқаддас никоҳдан илгари йўлдан ургувчилар ҳақидаги ваъзларини кўп марталаб эшитганди. Роберта эса бу ёғи нима бўларкин, деб ташвишда қолганидан Клайднинг кўнглига уриб қолсам ё у ташлаб кетса, ҳолим нима кечади, деб минг хаёлларга борарди. Бироқ тун кириши билан кайфияти яна ўзгарар, у ҳам Клайдга ўхшаб, белгиланган жой сари ошиқарди. Сўнг ярим кеча сукутга чўмгач,

зим-зиё хонага сирғалиб кириб кетишарди. Хона икковларига ҳаётда киши бир мушарраф бўла оладиган жаннатдай туюлар, ёшликнинг илк лаззатини кейин топиб бўлмасди-да.

Клайднинг эса ҳали ҳам шубҳалар ва хавотирлар вужудини кемирар, Роберта бирдан кўниб кўя қолгани туфайли гоҳо кейинги безовта ўтган йиллар ичида илк марта ўзини чинакамига хотинларни била бошлаган тажрибали эркак сезарди. Унинг бутун кўриниши ва ҳаракатлари гўё: «Кўриб кўйинглар, мен бундан бир неча ҳафта олдинги хом, тажрибаси бўлмаган содда йигитча эмасман. Энди мен катта одамман, ҳаётда у-бу нарсаларни биламан. Анави ҳовликма йигитлар ва қувнок, устомон, ўйноқи қизлар ип эшолмайди энди. Мабодо кўнглимга келса, ҳозиргидай содиқ ва муқим бўлмасам борми, ҳар иш кўлимдан келади!» деб турарди ҳисоби. Роберта билан бўлган воқеа кизлардан ёлчимас эканман-да, деб ўйлаб (Горгензия Бригс лақиллатиб кетганидан кейин бу нарса хаёлига маҳкам ўрнашиб қолган, Рита билан эса анча кейин учрашган, у билан ҳам иши юришмаганди) адашганини исботлади. Ўзини у амалда ҳар хил мағлубиятлар ва тақиқларни енгиб ўтгувчи Дон Жуан ёки Лотарио сингари одамдай биларди!

Роберта ихтиёрий равишда бағрини очаётган экан, бошқа кизлар билан ҳам шундай қилса бўлмайдими?

Грифитслар, афтидан, Клайдни унутиб кўйишганига карамай, у ўзини жуда катта олиб юарди. Бироқ Грифитслар ҳам, уларнинг таниш-билишларидан бирортаси ҳам Клайдни кимсан демаётганларига карамай, кўпинча ишонч ва завқ билан ўзини ойнага солар, илгарилари эса бунақа қилиги йўқ эди. Бунда Робертанинг келгусидаги тирикчилиги Клайднинг иродасига боғлиқлигини сезиб, унга парвона бўлиб, доимо ифтихор билан боқишлари ҳам қўл келди. Роберта ҳам, ўзининг карашларига кўра, ҳар қандай хотин эрига карашли бўлгани каби Клайднинг ихтиёрида бўлиб, унинг чизган чизиғидан чикмаслиги керак эди.

Клайд кариндошларининг ўзига карамай кўйганларини вақтинча унутиб, охири нима бўлади, деб бош котириб ўтир-

май, Роберта билан ўралашиб қолди. Аҳён-аҳёнда уни бир нарса: Роберта оғироёк бўлиб қолмасмикин, деган нарса хавотирга солиб кўяр, Роберта ҳам аввал-бошдан шундан чўчиганди. У Клайдсиз туropolмайдиган бўлиб қолганидан, жуда ҳам ишкал аҳволга тушиб қолиши мумкин эди. Шундай бўлса ҳам, Клайд буни чуқур ўйламасди. Унинг Робертаси бор. Икковларининг хаёл қилишларича, ўртадаги муносабатлари бошқаларга сир. Улар ҳозирда унча қонуний ҳолда бўлмаган асал ой завқини суришар, хурсандликларининг чеки йўқ эди. Шунинг учун ҳам ноябрнинг сўнгги илик, кўпинча, қуёшли бўлган кунлари ва декабрнинг илк ҳафтаси худди тушдагидек ўтди-кетди. Бу аянчли дунё ва паст, кам ҳақ тўланадиган ишнинг гиди-бидилари кўзларига ҳам кўринмади ҳисоби.

Июннинг ўрталарида жўнаб кетишган Грифитслардан ҳалигача дарак йўқ эди. Клайд эса Грифитсларнинг ўзи ва Ликург ҳаётида нақадар катта роль ўйнашларини тез-тез ҳаёлига келтириб турарди. Уларнинг унсиз ва ёпиқ катта уйлари (унинг ёнида ўтганда фақат боғбонларни, гоҳида хайдовчи ёки хизматчини кўрса бўларди) Клайднинг кўзига салкам муқаддас кема, тақдирнинг бирор тантилиги билан ўзи ўрмаламокчи бўлган юксакликнинг рамзи янглиғ кўринарди. Қолғусида ана шу юксак доира одамларига бир амаллаб қўшилиб кетиш умиди Клайднинг кўнглидан сира ҳам нари кетмасди.

Клайд ҳозирча Грифитслар нималар қилаётганларини шу ерда чиқадиган иккита газетанинг оқсуяклар ҳаётига бағишланган бўлимида босиладиган мақолаларни ўқиб билар, уларда Ликургдаги энг номдор оилаларнинг ҳар бир босган қалами бемалол таърифланарди. Клайд гоҳо бу мақолаларни ўқиб (гарчи у Роберта билан шаҳардан ташқаридаги бирорта берирок паркда бўлса ҳам), Гилберт Грифитс ўзининг каттагина автомобилида қандай кетаётгани, Белла, Бертина ва Сондра раке тушиб, теннис ўйнаб, ойда кайиқда сузишгани ёки газеталарда номлари тилга олинган зўр чорбоғ жойларда ажойиб отларда юришганини кўз олди-

га келтирарди. Клайд уларни ўзига қиёс қилганида жуда алами ортиб, эзилиб, изтиробга тушар, гоҳо Роберта билан қилиб юрган ишлари ҳам кўзига жуда хунук кўриниб кетарди. Хўш, Роберта нима бўпти ўзи? Фабрика ишчиси-да! Унинг ота-онаси фермада кун ўтказишади, ўзи эса ўз кунини ўзи кўриши керак. Клайд эса... омади бир келиб қолса борми!.. Наҳотки, ажиб истиқбол хусусидаги орзулари кўмилса-қўйса?! Бу нарса Клайд хомуш тортиб қолган пайтларда, айникса, Роберта бағрини очганидан бери кўп хаёлига келарди. Аслида Роберта унинг тенги эмас, ҳар қалай, ўзи жон-жаҳди билан интилаётган Грифитслар даврасига кўшила олмайди. Шунга қарамай «Стар» газетасидаги мақолалар Клайднинг кайфиятига қандай таъсир кўрсатмасин, барибир, Роберта кўзига ёқимли, жозибадор кўринар, гўзаллиги, назокати, хушчакчаклиги учун уни севса бўлади, деб ўйлар, лаззат манбаи бўлган нозанинни эса юқоридаги ажойиб фазилат ва хислатларсиз тасаввур қилиб бўлмасди.

Грифитслар билан уларнинг дўстлари шаҳарга қайтиб келишгани, Ликург яна жонланиб, қайнади-кетди, доимо йилида камида етти ой шундай бўларди. Клайд ҳам шундан кейин шаҳардаги аъёнлар даврасининг ҳаёти билан янада кўпроқ кизика бошлади. Уикиги авеню ва унинг яқинроғидаги уйлар нақадар чиройли! Уларда турувчиларнинг ҳаёти нақадар ажойиб ва ҳавасни келтиргулик! О, Клайд, қани энди, ўзини улар орасида кўрса!

XXIII БОБ

Клайд ноябрь окшомларидан бирида Сентрал авенюга яқинроқ бўлган Уикиги авенюдан кетиб борарди. У миссис Пейтоннинг уйига кўчиб ўтганидан бери ишга борганида ҳам, қайтганида ҳам ана шу машҳур кўчадан юрарди. Шунда бир воқеа рўй бердики, бу Клайд учун ҳам, Грифитслар учун ҳам қатор муҳим ҳодисаларга сабабчи бўлди, буни улардан бирортаси ҳам олдиндан башорат қила олмаганди. Ўша кунлари Клайд бениҳоя хушчакчак эди, эски йил тугашига яқин қолган пайтларда ёш-яланглар ўйнаб қолмай, нима ҳам ки-

ларди, дейсиз. Мавқеи ҳам жойида. Бу ерда ҳамма хурмат қилади. Топиш-тутиши ҳам чакки эмас, ижара ҳақи билан еб-ичишидан ташқари ҳафтасига, ёнида бўлмаганда ўн беш доллар қолар, уни ўзи билан Робертага сарф қилса бўларди. Бу «Грин-Дэвидсон» ёки «Юнион Лиг» клубида топиб турганидан, албатта, камроқ бўлса ҳам, бу ерда у Канза-Сити-дагидай муҳтожликдан боши чиқмайдиган оиласининг таш-вишидан қутулган ва Чикагодагидай ёлғизлик азобида қий-налмасди. Унинг энди Робертаси, пинҳоний севгиси бор. Хайриятки, Грифитсларнинг бундан хабарлари йўқ, билмас-ликлари ҳам керак. Айтмоқчи, Клайд мабодо ишқал чиқиб қолгудай бўлса, қандай қилиб буни суваб кетаман, деб ўйлаб ҳам ўтирмасди. Сира кечиктириб бўлмайдиган нарсаларни айтмаганда, Клайд бошини сира ҳам қотириб ўтиргиси келмасди.

Тўғри, Грифитслар билан уларнинг дўстлари Клайдни ўзларининг давраларига қўшишни истамасалар ҳам, бу ердаги жамоатнинг зўрлари бўлмаган бошқа таниқлироқ одамлар унга куюқроқ салом бериб юришарди. Худди ўша куни (эхтимол, Клайд баҳордан бери бўлим бошлиғи бўлгани ва бунинг устига яқинда Сэмюэл Грифитс ҳамманинг олдида у билан гаплашганидандир) компаниянинг вице-раисларидан бири бўлган Рудольф Смилли яқин келиб: «Гольф ўйнашни биласизми-йўқми, билсангиз баҳорда Амоскиг клубига ёзилсангиз, қалай бўларкин», – деганди. Амоскиг клуби бу ердаги жуда номи чиққан иккита гольф клубининг бири бўлиб, шаҳардан бир неча миля нарида эди. Бу нарса жаноб Смилли Клайдни келгусида зўрлардан бири бўлади, деб ўйлаётганини ва бошқа кўп одамлар сингари уни гарчи фабрикадаги йўғонлардан бўлмаса ҳам, Грифитсларга яқинроқлигидан хурмат қилаётганлигини кўрсатмайдими?

Клайд буларни ўйлагани ва бугун яна Робертанинг уйда, иложи борича, тезроқ – ўн бирда ёки илгарироқ учрашишини ўйлаётганидан хурсанд эди, қадам ташлашлари ва ҳаракатлари илдамлашиб, енгил ва қувноқ кўринарди. Клайд билан Роберта, умуман айтганда, пинҳоний учрашувга кўни-

киб қолганларидан анча дадил тортгандилар. Шу чоғгача сирлари очилмаганидан бу ёғи ҳам шундай кетади, деб ўйлашарди. Одамлар уларни биргаликда кўриб қолишса борми, Роберта Клайдни акам ёки тутинганим деб кўя қолар, шунинг ўзи ўша дақиқада гапни калта қилишга етарли бўларди. Кейин эса Роберта миш-мишлар кўпаймаслиги ва сир очилмаслиги учун бошқа квартирага кўчар, у ёғи яна эскича кетаверарди. Клайд икковлари шунга келишиб кўйишганди. Бу анча енгил ёки учрашолмай қолгандан кўра яхшироқ эди. Шу важдан Роберта ҳам бунга кўна қолганди.

Бироқ худди ўша куни рўй берган бир воқеа Клайднинг хаёлларини чаппа қилиб юборди. У Уикиги авенюдаги энг зўр бўлган биринчи уйнинг ёнидан ўтаётганида (унда ким туришидан мутлақо хабари йўқ эди), баланд чўян панжарадан уй олдидаги майсазорга қаради. Кўчадаги чироқлар уйни олачалпоқ ёритар, ердаги тўкилган қуруқ япроқлар шамолда шитирлаб учарди. Бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси жуда жиддий, осойишта, маҳдуд ва гўзал кўринганидан Клайд иморатнинг туриши ва дабдабасига қойил бўлди. У тепасидаги иккита чироқ анча жойни ёритиб турган катта дарвозага яқинлашганида, усти ёпиқ каттагина автомобиль бирдан келиб таққа тўхтади. Ҳайдовчи ирғиб тушиб, эшикни очганида, Клайд автомобилдан бошини чиқариб қараган Сондра Финчлини ўша заҳоти таниди.

– Дэвид, ён томондаги эшикдан боринг-да, Мириамга айтинг, уни кутолмайман, нега деганда, Трамбалларникига зиёфатга кетяпман, бироқ тўққизда қайтаман. Мабодо уйида йўқ бўлса, манави хатни қолдилинг, фақат тезроқ, эшитяп-сизми?

Сондранинг овозида ва ўзини тутишида аллақандай ҳукмронлик ва, ҳар қалай, жозиба ҳам бор эдики, бу нарса бултурги баҳорда Клайдни хайратга солган эди.

Сондрага эса бу пайтда тротуардан Гилберт Гриффитс келаётгандай туюлди.

– Хэлло, айланиб юрибсизми? – деб овоз берди Сондра. – Бир дақиқа кутсангиз, обориб кўйишим мумкин. Дэвидга

хат бериб юборувдим, хозир кайтиб қолади.

Сондра Финчли Белла билан апок-чапоқ бўлганидан, Грифитслар оиласининг бойлиги ва обрўсини эътироф қилар, аммо Гилбертга ҳуши йўқ эди. Сондра унга қанчалик ноз қилмасин, у Сондрага аввал-бошдан қиё боқмаган ва ҳали ҳам бепарво юрар, бу Сондрага жуда алам қиларди. Шуҳратпараст ва ўзига бино қўйган Сондрага бу қаттиқ ҳақорат эди, у Гилбертни сира ҳам кечира олмасди. У бошқаларнинг худбинлигини ҳазм қилолмас, Белланинг шуҳратпараст, совуқдан совуқ ва ўзини ўйлайдиган акасига айниқса тоби йўқ эди. Гилберт ўзини жуда катта олар, ортиқча кеккайган ва димоғдор бўлганидан, ўзидан бошқани хаёлига ҳам келтирмасди. «Вой, унинг кеккайишини-я! Ким бўпти ўзи? Ўзини жуда катта одам деб ўйласа керак-да... Рокфеллер ёки Морган деб! Менимча, унинг зиғирча ҳам қизик жойи йўқ. Менга Белла ёкади. У жуда дилбар. Гилберт эса ҳовлиқма! У, чамаси, ҳамма қизлар менга парвона бўлсин, деса керак. Мен эса ўлсам ҳам унақа қилмайман!» Сондра хар сафар Гилбертдан гап очилганида шундай деб қўярди.

Гилберт ҳам Белладан Сондранинг қилиқлари ва гапларини эшитганида: «Нима? Ўша таманно қизчами? Ким бўпти ўзи? Таманнолик ҳам эви билан-да!» – деб қўярди.

Ликургдаги зўрларнинг доиралари торроқ ва ўзлари ҳам унча кўп бўлмаганларидан иташса-исташмаса, бир-бирлари билан учрашиб, дўстона алоқада бўлиб туришарди. Сондра ана шунинг учун ҳам Гилбертни чакирган, тўғрироғи, Клайдни Гилберт деб ўйлаганди. У автомобилдан жой бермоқчи бўлиб нарироққа сурилганида аввалига ногаҳоний бу таклифдан қотиб қолаёзиб, гангиб кетган Клайд кулоқларига ишонмай машинага яқин келди. Унинг авзойи шу пайтда зотдор, мулоийм ва пича ғамгин кўппакнинг авзойини эслатарди.

– О, хайрли кеч, – деди у шляпасини олиб, таъзим бажо айларкан. – Аҳволларингиз яхшими?

Клайд машинадаги қиз, дарҳақиқат, баҳорда амакисининг уйида учратган ва муваффақиятлари ҳақида газеталар-

дан ўқиб юрган ўша гўзал Сондра эканлигини англади. Мана энди у рўпарасида ҳар маҳалгидай гўзал ҳолда ажойиб автомобилида ўтирибди, уни таклиф қиляпти... Сондра бўлса ўша заҳотининг ўзида адашганлигини, бу йигит у эмаслигини пайқади. У бу нозик аҳволдан қандай қутулишни билмай, бир дам гангиб қолди.

– Эҳ, кечиринг! – деди у ниҳоят. – Сизни энди танидим, сиз – жаноб Клайд Гриффитссиз. Сизни Гилберт деб ўйлабман. Сояда турувдингиз-да...

Сондра тутилиб, узук-юлуқ гапирарди. Клайд унинг довдираганини пайқаб, Сондра адашганини, бу – унинг ўзи учун ёқимсиз адашув бўлганини, Клайд учун унчалик ёқимли чиқмаган адашув эканини сизди. Клайд ҳам ўз навбатида довдираб қолганидан тезроқ кетишга шошилди.

– Кечирасиз! Ҳечқиси йўқ... Юк бўлмокчимасдим... Мен...

Клайд жуда хафа бўлиб кетганидан қип-қизариб, орқага бир қадам ташлади.

Сондра эса ўша дамнинг ўзида Клайд амакиваччасига нисбатан кўркамроқ, бениҳоя илтифотли эканлигини, Сондранинг ҳусни ва жамиятдаги мавқеи унга кучли таъсир қилаётганини сизди. Ўзини тезда босиб олди-да, мафтункор жилва билан деди:

– Йўқ, йўқ, нималар деяпсиз? Хўп десангиз, сизни истаган жойингизга элтиб қўяман. Марҳамат, ўтиринг! Жуда хурсанд бўламан!

Клайд қиз уни Гилберт деб ўйлаб гапирганини тушуниб етганидан кейин ўзини туттишлари ҳам ўзгарди-қолди. Сондра ҳам унинг шу тобда бўшашиб, хижолат чекиб, изтиробда қолганини билиб турарди. Клайднинг кўзлари ғамгин тортиб, лабларида илтижоли, маъюс табассум ўйнардди.

– Бемалол, мен жоним билан, – Клайд узук-юлуқ гап бошлади, – яъни сизга хуш келса. Нега бунақа бўлганини тушуниб турибман. Бунинг ҳеч хижолатли жойи йўқ, илтимос, сиз безовта бўлманг, истамасангиз... мен...

Клайд кетмокчи бўлиб, бурилаёзган бўлса ҳам, Сондра-

нинг меҳригиёси зўрлигидан беихтиёр имиллаб қолувди, киз гапини такорлади:

– Марҳамат, ўтиринг, жаноб Грифитс! Ўтиниб сўрайман. Бундай ноқулай бўлиб чикканидан ўзим ҳам жуда хижолатдаман. Сизни элтиб қўйиш менга арзимаган нарса, сиз Гилберт бўлмаганингиз учун баъзи бир хаёлларга боришингизни ҳам истамайман...

Клайд жиндай имиллаб турди-да, довдираганича автомобиль томонга юриб, Сондранинг ёнига ўтирди. У эса Клайдни қизиқиш билан кўздан кечираркан, унинг Гилберт эмаслигидан жуда мамнун кўринарди. Сондра Клайдни яхшилаб кўриб олиш, шунингдек, ўзини кўз-кўз қилиш учун (у Клайдга ёқишига сира шак-шубҳа қилмасди) машина шифтидаги лампочкани ёкиб қўйди. Ҳайдовчи қайтиб келганидан кейин эса Сондра Клайддан каерга элтиб қўйишни сўрагани, у ҳеч иккиланиб ўтирмай, ўзининг уй манзилени айтди. Унинг кўчаси Сондра турган кўчага ўхшаб ваҳимали эмасди. Автомобиль юришини тезлатганидан кейин Клайд ана шу қисқа фурсатдан фойдаланиб, Сондрада ажойиб таассурот қолдириш пайига тушди. Ким билади дейсиз, эҳтимол, Сондра бир кунмас бир кун яна Клайд билан учрашгиси келиб қолар... У саралар даврасига киришни жуда ҳам истарди-да.

– Мени элтиб қўйишни истаганингиз жуда ҳам яхши бўлди-да, – деди Клайд жилмайиб. – Мени амакиваччам деб ўйлаганингизни билмовдим, бўлмаса яқин келмасдим.

– Ох, энди барибир, буни гапирмасангиз ҳам бўлади, – Сондра ишва билан хуморли қилиб деди (у энди Клайдни биринчи марта кўрганимда яхши қарамаган эканман-да, деб ўйларди). – Бу сизнинг эмас, менинг хатом. Энди эса адашганимдан хурсандман, – Сондра чиройли жилмаяркан, кескин қилиб қўшиб қўйди: – Мен Гилбертдан кўра сизни элтиб қўйишни кўпроқ хуш кўраман. Сизга айтсам, Гилберт икковимиз чапроқмиз, хар учрашганимизда гижиллашамиз.

Сондранинг энди бояги сал довдирагани кетиб, ўзини яхши тутиб олганди. У жилмайиб, ўзини енгил орқага таш-

лади-да, Клайднинг юзига қизиқиш билан тикила бошлади. «Кўзлари нақадар мулойим, кулиб туради-я, – дерди у ичида. – У Белла билан Гилбертнинг амакиваччаси-ку, камбағал ҳам эмасдир».

– Шундай денг, афсус, – деди Клайд Сондранинг олдида ўзини дадил ва бемалол тутишга уринаркан, гурур билан.

– Бу ёғи ҳазил, албатта. Биз гоҳо арзимаган нарсалар юзасидан тортишамиз, холос, – Сондра Клайднинг асабийлашиб, гапидан адашаётганини кўриб турганидан, уни хижолатга солиб, гангита олажаги ўзига хуш келарди. – Сиз ҳали ҳам амакингиизнинг кўлида ишляяпсизми?

– Бўлмаса-чи, – Клайд бунинг гўё Сондрага катта аҳамияти бордай тезгина жавоб қилди, – ҳозир бўлим мудириман.

– Шундай денг, мен билмаганим. Ўшандан бери бирор марта ҳам кўришмадик-да, ёдингиздами? Сиз ҳа, ерда бўлмайсиз, вақтингиз бўлмаса керак-да, а? – Сондра: «Қариндошларингизнинг сиз билан унча ишлари йўқ», демокчи бўлгандай Клайдга маънодор қараб қўйди. Шундай бўлса ҳам, Клайд унга анча-мунча ёқа бошлаганидан фақат: – Бутун ёз бўйи шаҳарда бўлдингиз-а? – деб сўради.

– Ҳа, шунақа бўлиб қолди! – Клайд шунчаки ва хушчакчак жавоб қилди. – Сизга айтсам, ишдан қўлим бўшамасди. Шунда ҳам газеталарда исмингизни учратиб, саёхатларингиз, теннис мусобақалари ҳақидаги мақолаларни ўқиб турдим, июндаги гуллар байрамида эса ўзингизни кўрдим. Сиз ўшанда жуда ҳам гўзал, нақ фариштанинг ўзи эдингиз!

Клайднинг кўзлари завқдан порлар, Сондра эса бунга жуда беш кетганди. Клайд нақадар дилбар йигит, унинг Гилбертга сира ҳам ўхшамаслигини қаранг-а! Клайднинг Сондра деса оғзидан бол томиб турганини кўрмайсизми, холбуки, у Сондрада фақат ўткинчи ҳавас уйғотиши мумкин, холос! Сондра шуни ўйларкан, салгина маъюсланиб, Клайдга ачинди. Агар Гилберт амакиваччасини Сондра бутунлай букиб олганини кўрса, нима деб ўйларкин? Роса ҳам қазабланди-да... нега деганда, ўзи Сондрани бетайин қизча,

деб юрарди-да. Гоҳо-гоҳо Клайдга карашиб, ҳолидан хабар олиб туришса борми, Гилбертга жуда яхши сабоқ бўларди-да. Гилбертнинг ўзига эса ҳеч ким бунақа қилмайди. Сондра бу фикрдан завқланиб кетди.

Бахтга қарши шу дақиқада автомобиль миссис Пейтоннинг эшиги олдида тўхтади. Икковлари учун ҳам қизиқарли бўлган бу саёхат, чамаси, охирига етганди.

– Гапларингиз мунча ширин! Мен қандай қилиб унутман бу гапларни?!

Сондра муғомбирона жилмайди, ҳайдовчи эшикни очди, Клайд шундан кейин автомобилдан тушди. Бу муҳим ва ажойиб учрашувдан у ҳаяжонда эди.

– Шу ерда турар экансиз-да... Бутун киши билан Ликургда бўлмоқчимисиз?

– Ҳа, албатта. Ҳар ҳолда, шунга ишонаман, – Клайд орзуманд бўлиб қўшимча қиларкан, ичидагилари кўзларидан билиниб турарди.

– Хўп, бўлмаса, сиз билан яна бир кунмас бир кун учрашиб қолармиз? Ҳар ҳолда, ишонаман!

Сондра Клайдга бош ирғаб қўйди-да, ажойиб ва айёрона жилмайган ҳолда кўл чўзди. Клайд эса юраги қоқ ёрилаёзганидан хитоб қилди:

– Мен ҳам!

– Яхши қолинг! – Сондра автомобиль кўзгалганида қичқирди.

Клайд эса унинг кетидан қараб қоларкан, уни яна шундай яқин ва холи учратармиканман, дерди ичида. Наҳотки улар бир кунмас бир кун яна бугунгидай учрашишса! Сондранинг Клайд билан учрашуви бу гал бутунлай бошқача бўлди: биринчи сафар, Клайднинг яхши эсида, Сондра Клайдга ҳатто киё ҳам боқмаганди.

Клайд хаёл сурганича ва кўнгли орзу-умидларга тўлик ҳолда эшигига қараб юрди.

Сондра эса... Автомобилда у Ликург кўчаларидан кетиб бораркан, ўзига ўзи, Грифитсларнинг нима учун бу қариндошлари билан унчалик ишлари бўлмасикин-а, дерди.

XXIV БОБ

Бу ногаҳоний учрашувнинг таъсири жуда кўп маънода чинакамига хатарли бўлди. Роберта билан яқинлик Клайдга канчалик қониқиш ва қувонч бахш этмасин, энди жамоат орасида дурустроқ мартабага эга бўламанми-йўқми, деган хаяжонли масала яна унинг тинчини бузди. Қизиғи шундаки, бу – аъёнлар доирасидаги қиз билан учрашув туфайли юз берди, бу қиз унинг кўз ўнгида ўша доиранинг тимсоли эди ва ўша доиранинг аҳамиятини беқиёс даражада ошириб кўрсатарди! Ажиб ҳусни, кетворган кўйлаги, ўзини бемалол тутишларини айтмайсизми... Клайд уни биринчи учрашувда ёки ақалли энди ўзига оғдириб олганида борми!

Клайд Роберта билан ҳозирда бошқача муносабатда эканлигига унча катта аҳамият бермас, Сондрадай қизга ва у рамзи бўлган барча нарсаларга бутун вужуди ва фикри-зикри билан интилиб турган маҳалида бу нарса оёғимга тушов бўлади, деб сира ҳам ўйламасди. Уимблинжер Финчлининг электр чангютгичлар ишлаб чиқарадиган фабрикаси бу ердаги корхоналар орасида энг йирикларидан бири ҳисобланарди-да. Бу фабриканинг баланд деворлари ва трубалари Могаукнинг нариги томонидаги кўзга ташланиб турган иншоотларнинг бир қисмини ташкил қиларди. Финчлининг Уикиги авенюдаги иморати Грифитсларнинг иморатига яқинроқда бўлиб, архитектуранинг энг сўнгги модаси бўйича қурилган бу антика уйлар қаторида энг салобатли тушган уйлардан бири эди; итальян Уйғониш даврининг услубида, сарғиш мрамрдан қумни омихта қилиб ишланган эди. Финчлиларнинг ўзлари эса шаҳарда кўпроқ тилга олинадиган оилалардан ҳисобланардилар.

Эҳ, қани энди, бу ажойиб қиз билан яқинроқ танишиб олса! Унинг кўнглини олса, эҳтимол, у сабабчи бўлиб зўр даврага олиб кирса. Клайд ҳам Грифитслардан-ку! Кўри-нишда Гилбертдан қолишадими? Унинг Гилбертчалик ёки камроқ пули бўлса борми, жуда ҳам зўр юрарди-да. Гилбертдай кийиниб, ажойиб машинада юрса, қани энди! Ўшанда

ҳаттоки Сондрадай киз ҳам жон-жон деб унга қараган бўларди... эҳтимол, ҳаттоки уни севиб қолармиди! Нақ эртак бўларди-да, ўзиям! «Ҳозир эса, – ўйларди Клайд ичида, – фақат умид қилиш, умид қилиш ва умид қилишдан бошқа иложи йўқ».

О, иблис! Клайд бутун кечқурун Робертанинг уйига бормайди. Бирорта узр тўқийди... эртага унга, амаким ёки амакиваччам иш билан чақириб қолишувди, деб қўя қолади. Ҳозирда азбаройи ҳаяжонда бўлганидан, унинг олдига боришни истамайди, боролмайди ҳам.

Клайд роса интилаётган бойлик, гўзаллик, айрича ижтимоий мавқенинг сув янглиғ ўткинчи ва беқарор табиатига таъсири ана шундай бўлганди.

Сондра эса ўз навбатида Клайдни учратганидан кейин уни жуда ҳам ёқтириб қолганди. Айниқса, Клайднинг амакиваччасининг хулқига тамомила зид равишда муомала қилганлиги маъқул тушганди. Унинг ўзини тутиши, кийиниши, шунингдек, гап орасида, фабрикада қандайдир бўлимга мудирлик қилишман, дегани мавқеи ўзи хаёл қилгандан ҳам дурустлигини кўрсатиб турарди ҳисоби. Сондра, шунингдек, гарчи салкам ёз бўйи Белла билан бирга бўлиб, Гилберт, Майра ва уларнинг ота-онаси билан тез-тез кўришиб турган бўлса ҳам, улар Клайдни оғизга олишмаганини ҳам эслади. Сондра эса Клайд ҳақида биринчи марта учрашганларида миссис Грифитсининг, бу бизнинг камбағал жиянимиз, уни эрим олиб келди, жиндай ёрдам бериб юбормоқчи, деган гапларинигина биларди, холос. Клайд эса бу сафар мутлақо хароб, камбағал бўлиб кўринмади, у жуда ҳам келишган, чиройли, яхши кийинган бўлиб, Сондрага ёқишни истагандай туюларди. Бу эса ажойиб, ахир, Клайд ҳам Грифитслардан бўлиб, Гилбертга амакивачча эди-да!

Сондра Трамбалларнинг уйига келибоқ (оила бошлиғи хотини ўлиб, сўққабош қолган Дуглас Трамбал омади келган маҳаллий адвокатлардан бўлиб, болаларининг танишлари, шунингдек, ўзини яхши тутиши ва тажрибали ҳуқуқшунос сифатидаги истеъдоди туфайли Ликургдаги зўрлар давраси-

га кириб олганди) адвокатнинг икки қизидан каттароғи бўлган Жил Трамбалга йўлда бировни Гилбертга ўхшатиб, ғалати аҳволда қолганини айтиб, ҳаммасини бирма-бир сўзлаб берди. Жил, бу воқеа жуда ҳам қизик бўлибди, дегани учун Сондра тамаддидан кейин уни Гертруда ва Трейси Трамбалларга ҳам хикоя қилиб берди.

– Сизга айтсам, – деди адвокатнинг битта-ю битта ўғли, отасининг идорасида ҳуқуқни ўрганаётган Трейси Трамбал, – мен бу йигитни Сентрал авенюда уч-тўрт марта учратганимга аминман. У Гилга жуда ҳам ўхшайди, тўғрими? Фақат ўзини унча катта тутмайди. Мен уни ҳатто икки марта Гил деб саломлашганман ҳам.

– Ҳа, уни мен ҳам кўрувдим, – кўшимча қилди Гертруда Трамбал. – У Гилбертга ўхшаб кепка ва белбоғли пальтода юради. Уни менга Арабелла Старк кўрсатувди, кейин эса Жил икковимиз шанба кuni кечқурун кўриб қолдик. У Старкларнинг уйи ёнидан ўтиб кетаётган экан. Менимча, у Гилдан анча кўркамоқ.

Бу Сондранинг Клайд ҳақидаги фикрини мустаҳкамлади.

– Баҳор кунларидан бирида Бертина Крэнстон икковимиз уни Грифитсларникида кўргандик, – деди Сондра, – ўшанда у менга жуда тортинчоқдай кўринганди. Уни энди кўрсангиз. Бирам чиройли, кўзлари мулоимгина, жилмайишларини айтмайсизми.

– Аммо, – деб хитоб қилди Жил Трамбал (улар Снедекер мактабида бирга ўқишганларидан Жил ҳам Бертина билан Белла сингари Сондранинг қалин дугонаси эди), – мен бу қулоғига етиб қолгудай бўлса борми, рашки келадиганларни ҳам биламан.

– Сизларга айтсам, Гил Грифитс амакиваччасини ўзидан чиройлироқ дейишаётганини эшитса борми, жуда маза қилса керак, – кистирди Трейси Трамбал.

– Баттар бўлсин! – Сондра аччиғланганидан бурнини жийирди. – Гилберт кўпроқ ўзини ўйлайди. Гаров ўйнайман, Грифитслар Гилбертни деб ўз қариндошларига яхши қараш-

маяпти. Ҳозир шунга ишончим комил. Белла, у билан та-нишгудай бўлсам, албатта, бир нима демайди, у менга баҳордаёқ, Клайд чиройлироқ, деганди. Майра бўлса, биров-га озор бермайди... Сизларга айтсам, бирортамиз уни ўз ҳомийлигимизга олиб, турли жойларга таклиф қилсак, жуда зўр бўларди-да! Ўзини қандай тутиши ва бу Грифитсларга қандай таъсир этишини бир кўрардик-да. Бунга на жаноб Грифитс, на Белла, на Майра қаршилиқ қилмасликларига ишонаман. Гил эса ёниб кетса керак. Менинг ўзимга бу нокулай, нега деганда, Белла билан яқинман, бироқ буни ким эплай олишини биламан, – Сондра Бертина Крэнстонни ва у Гил билан миссис Грифитсни хуш кўрмаслигини ўйлади. – Фақат у рақс туша оладими, отда юриш, теннис ўйнаш ва шунга ўхшаган нарсаларни биладими-йўқми, билмайман...

Сондра ўзи ўйлаб чиқарган ишдан манфаатдор бўлгани учун жимиб, ўйга ботди. Бошқалар уни кузатиб туришарди. Сондра сингари шаддод ва тиниб-тинчимас, бироқ ҳуснда берироқ бўлган Жил Трамбал хитоб қилди:

– Тоза қиёмат бўларди-да! Тоза Грифитсларнинг жони чиқса керак, шундай эмасми?

– Жони чиқса, чиқаверсин! – деди Сондра. – Жуда нари борганда уни танимасликка олиб кетишар. Агар иш шундай бўладиган бўлса, гап кимга тегади, қани, айтинг-чи? Уни меҳмон қилганларга гап тегмаса керак, менимча.

– Сиз, нима, шаҳарда ғалва чиқармоқчимисиз?– деб сўради Трейси Трамбал. – Гаров ўйнайман, иш ғалва билан тугайди. Гил Грифитснинг кўнглига келади, бу турган гап. Унинг ўрнида бўлсам, ўзим ҳам хафа бўлардим. Агар сиз уларни қиздирмоқчи бўлсангиз – ихтиёрингиз, бироқ гаров ўйнашга тайёрман, ўшандан нарига ўтмайди.

Сондра Финчлининг табиатига кўра бу ният унга жуда ҳам ёқарди. Бироқ бундан бирон иш чиқармикан, Бертина Крэнстон, Жил Трамбал, Патриция Энтони ва Арабелла Старк билан гапни бир жойга кўйганидан кейин бу миш-мишлар Гилберт хақида айтилган мулоҳазалар билан кўшилиб, унинг қулоғига етиб қолса, нима бўлади? Буларни

Констанция Вайнанг етқизмай кўймайди, шаҳардаги миш-мишларга қараганда, улар яқинда никоҳдан ўтмоқчи бўлиб юришарди. Констанция Гилберт менга уйланади, деб чиндан ишониб юрганидан Сондранинг қилиғидан жаҳли чиқди. У нима учун Клайд Гилбертдан чиройлироқ деб юрибди? Констанция Сондрадан ўчини олиш ва кўнглини сал бўшатиш умидида ҳаммасини оқизмай-томизмай Гилбертга айтиб берди. Гилберт эса бунга жавобан Клайд ва Сондра шаънига бир неча нордон гап айтди. Гилбертнинг гапларини Констанция ёнига кўшиб-чатиб Сондрага етказувди, улар кучини кўрсатмай кўймади. Сондра ўшандан кейин нима бўлсаям Гилбертдан аламини олмоқчи бўлди. У исгаса бас, Клайдга юмшоқ муомалада бўлади, бошқаларни ҳам шундай қилишга мажбур этади. Бу эса Гилберт амакиваччаси тимсолида гарчи камбағал бўлса ҳам, қизларга ундан кўра кўпроқ ёқадиган ҳарифига эга бўлди деган гап эди. Тоза эрмак бўлади-да! Сондра агар бутун бу ниятлар муваффақиятсизлик билан тугайдиган бўлса, бу ишда ўзининг иштироки борлигини билдириб кўймаслик ва ўзини бадном қилмаслик учун Клайдни аъёнлар даврасига олиб киришнинг осон йўлини топган эди.

Ликургдаги таникли оилаларнинг ёш аъзолари, Снедекер мактабида таълим олган ёш-яланглар «Ҳозир ва кейин» деган номда клубга ўхшаган нарса ташкил қилишганди. Сондра шунини мўлжалга олганди. Бу клубнинг тегишли ташкилоти ҳам, биноси ҳам йўқ эди. Жамиятдаги мавқеига кўра, бу клубга аъзо бўлган ҳар бир киши клуб аъзоларини уйига зиёфатга, рақс ёки чойга таклиф қила оларди.

Сондра Клайдни бу даврага олиб киришнинг қулай йўлини изларкан, ичида, битта-яримга уни шундай кечага таклиф қилса, жуда жойида бўларди-да, дерди. Бу фикрни Жил Трамбалга айтса ҳам бўлади. У клуб аъзоларини уйига чақирсин, Клайдни ҳам айтсин. Бу хийла Сондра Клайдни яна кўриб, қанақали уни ва чиройли-чиройлимаслигини аниқлаб олишга имкон берарди-да.

Шундай қилиб, декабрнинг биринчи пайшанбасига клуб

аъзолари ва уларнинг дўстлари Жил Трамбал зиёфат бериб, ўзи бекалик қиладиган бўлди. Зиёфатга Сондра, укаси Стюарт, Трейси ва Гертруда Трамбал, Арабелла Старк, Бертина билан укаси, Утика ва Гловерсвилдан бир неча киши, жумладан, Клайд чақирилди.

Зиёфатда Клайд ишқал чиқариб қўймаслиги ва уни хунук дашномлардан саклаш учун фақат Сондрагина эмас, балки Бертина, Жил ва Гертруда ҳам унга яхши гапириб, илтифот қиладиган бўлишди. Улар Клайд рақс пайтида шериксиз қолмаслиги, дастурхон атрофида ҳам, рақс пайтида ҳам яккаланмаслигини кузатадиган, қисқаси, то кеча поёнига еггунча қўлма-қўл қиладиган бўлишди. Шунда Клайдга бошқалар ҳам кизиксиниб қолишар, кимсан Ликургдаги энг зўр хонадоннинг қизи бўлган Сондранинг ўзи унга парвона бўляпти, деган гаплар йўқолар, буларнинг бари Белла ёки бошқа Грифитсларга тегмаса ҳам, ҳар ҳолда, Гилбертнинг роса энсасини котиради.

Мана шу режа амалга оширилди.

Клайд декабрнинг бошларида, Сондра билан учрашганидан сўнг орадан икки ҳафта ўтгач, фабрикадан қайтиб келганида, жавондаги ойна ёнида сарғиш конвертни кўриб, хайрон бўлди. Конвертдаги манзил нотаниш қўлда йирик ва бесўнақай қилиб ёзилганди. Клайд конвертни олди-да, кимданлигини тушунолмай, орқа-ўнгини ағдариб кўрди. Конвертнинг орқа томонидаги ҳарфлар «Б. Т.»ми ёки «Д. Т.»ми билолмади: ҳарфлар жимжимали қилиб ўраб ташланганди. Клайд конвертни очиб, ундан қуйидагилар ёзилган қоғозни олди:

«4 декабрь, пайшанба куну Дуглам Трамбалнинг уйида.

Уикиги авеню, 135, «Ҳозир ва кейин» клуби ўзининг биринчи қишки рақсли зиёфатини беради.

Ўшанга сизни таклиф қиламиз.

Мисс Жил Трамбалга жавоб қилишингизни сўраймиз».

Қоғознинг орқасига конвертдаги сингари пала-партиш

ёзув билан қуйидагилар ёзилганди:

«Қадрли жаноб Гриффитс, бу сизни хурсанд қилса керак, деб ўйлайман. Бунинг ҳеч ваҳимали жойи йўқ, сизга маъқул келишига ҳам ишонаман. Рози бўлсангиз, Жил Трамбалга ёзиб юборинг.

Сондра Финчли».

Клайд гангиб қолганидан тик турганича мана шу ёзувдан кўзини узмасди. У Сондрани иккинчи марта кўрганидан бери теварагидаги хароб муҳитдан қутулиб, зўрлар жамиятига бош сукишини орзу қилар, бунинг ҳаракатига илгаригидан ҳам қаттиқ киришганди. Тўғри, у мана шу жўн оламга жуда ҳам ярашиб турибди. Мана энди эса у илгари сира ҳам эшитмаган аъёнлар клубига таклифнома олиб турибди. Бу клубга манадан деганлар аъзо бўлгандан кейин, Клайдни чақиришларида бир гап бўлса керак-да. Қогозининг орқа томонидаги нарса Сондранинг ўз кўли билан ёзилган! Бу мўъжиза эмасми?!

Клайд азбаройи ҳайратланганидан ўзини аранг босиб олди. Ўзини ойнага солиб, у ёқдан бу ёққа юра бошлади, қўлини, бетини ювди, галстути кўзига берироқ кўринувди, бошқасини тақди. Унинг хаёли энди дам бўлғуси зиёфатга (унга қанақа кийиниб бориш керак?), дам Сондра билан бўлган учрашувга кетарди. Ўшанда унинг Клайдга қарагани, бирам ажойиб жилмайганини айтмайсизми! Клайд айна пайтда Роберта бир мўъжиза юз бериб, мана шу хатдан қувониб турганини кўрса, нима деркин, деб ҳам ўйларди. Ҳа, Клайд ота-онасининг насиҳатларига ортикча қулоқ солмай, Роберта билан шунақа ишлар қилиб қўйди, ҳозирги хурсандлигининг боисини айтгудай бўлса, у изтиробда қоларди, албатта. Бу нарса Клайдни хижил қилса ҳам, Сондрага бўлган муносабатини ўзгартира олмади.

Ажойиб қиз!

Нақадар гўзал!

Жуда бадавлат, жамиятдаги мавқеи ҳам баланд!

Клайд энди андиша-пандиша деган нарсаларни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, мажусийчасига фикр қиларди. Ўзи-

га ўзи, Сондра ҳақидаги ўйларим кўпроқ лаззат бахш этганидан кейин Робертдан юз ўгириб, унга қарасам, нима кипти, дерди. Роберта буни билмаслиги керак. У Клайднинг ичидагини билолмайди, кўнглидан нималар кечаётганини ҳам сезмайди. Клайднинг ўзи айтиб бермаса, кайдан ҳам биларди, дейсиз. Клайд эса турган гапки, унга бир нарса демокчи эмас. Камбағал бўлиб, юксак даврага интилса, нима ёмон жойи бор? Ўзига ўхшаган камбағаллар Сондрага ўхшаган бойвучча қизларга уйланган пайтлар ҳам бўлган-ку!

Клайд Робертани йўлдан урганига қарамай, унга уйланаман, деб ваъда бермагани яхши эсида эди. Фақат бир нима бўлганидагина уни оларди... Бирок Канзас-Ситида бу нарса бошидан ўтганидан Робертанинг бўйида бўлишига ишонмасди.

Унинг йўлида шу қадар беҳосдан чиқиб қолган Сондра билан янги учрашуви Клайднинг бусиз ҳам таъсирчан тасаввурини янада гижинглатиб юборди. Унинг юрагини жизиллатган бу маъбуда ўзининг ҳамма ёғи салкам тиллолар билан безатилган касрида уни эслаган, очиқ-ошқора таклиф қилган эди. Унинг ўзи ҳам ўша ерда бўлади, албатта. Бу фикр Клайдни жуда ҳам тўлқинлантиради.

Гилберт билан бошқа Грифитсларнинг ҳаммалари Клайд у ерга борганини эшитишса, нима дейишаркин? Эшитишмай қолишмайди, албатта... ёки, бирор ерда кўриб қолишади. Сондра уни бошқа сафар яна чакириши мумкин-да... Буни қаранг-а. Улар Клайдни кўрганда аччиғланишармикин ё хурсанд бўлишармикин? Макташармикин ё ёмонлашармикин? Сирасини айтганда, у ерга бориш фикри Клайддан чиққани йўк. Уни Грифитсларнинг ўзлари мансуб бўлган даврадагилар, Грифитслар хурмат қиладиган одамлар таклиф қилишди. Бунда Клайд ҳеч канақа устомонлик қилгани йўк, буларнинг бари тасодиф оқибати, у ҳеч кимга ёпишиб олмади. Клайд инсоций муносабатларининг нозик томонларини унча яхши билмаса ҳам, ичида Гилберт ҳам, Грифитсларнинг барчаси ҳам, энди истаса-истамаса, мени эътироф қилиб, ҳатто чакириб туришди, деб ўйларди. Чиндан ҳам

бошқалар чакириб турганларидан кейин, улар анковсираб кетишолмайди-да. О, накадар зўр! Буларнинг бари Гилбертнинг менсимасликларини бир чеккада колдириб кетади. Клайд амакиваччаси Гилбертнинг бундан канчалар тутакиб, амакиси билан Майра индамасликларини ўйларкан, Гилбертнинг ичида ўч оламан деб юришидан кўркмасам ҳам бўлади, деб қаҳ-қаҳ уриб юборди.

Бу таклифнома қанақа мўъжиза бўлди ўзи? Сондранинг унга қилган қўшимчаси-чи? Сал бўлса ҳам, Сондранинг кўнгли бўлмаса, ўла қолса ёзмасди бу хатни! Бу фикр Клайдни азбаройи жунбишга солганидан, хатто овқатга ҳам ўтиролмади. Бояги қоғозни конвергдан олиб, Сондра ёзган сатрларни ўпди. Шундан кейин, одатдагидай, Робертанинг ёнига бориш ўрнига, ўша эсдан чикмайдиган автомобиль саёҳатидан кейин айланганидан бироз ҳаво олиб келмоқчи, сўнгра уйга кайтиб, эртароқ ётиб ухламоқчи бўлди. Эртага эса аввалги сафаргидай Робертага бирорта узр тўкийди, Грифитслар ёки бошликлардан бирортаси иш юзасидан чакириб қолишди, деб қўя қолади. Бунақа нарсалар тез-тез бўлиб турарди. Клайд Сондрани кўрганидан бери бу оқшом Роберта билан кўришиб, гаплашишга ҳам ҳуши йўқ эди. Боролмасди ҳам. Сондра менга қараяпти, деган фикрнинг оҳанрабоси эса Клайдни ўзига қаратиб олганди.

XXV БОБ

Клайд гарчи Робертанинг якинида, фабрикада, хатто маъшуқасининг уйида бўлганида ҳам, Сондра ва у мансуб бўлган юксак табакага етишишни беихтиёр равишда орзу қилаверса ҳам, Робертага Сондрадан мик этиб оғиз очмади. Роберта гоҳо Клайднинг негадир паришонхотир бўлиб ва бегонасираб қолганини сезар, Клайд уни унутиб кўяётгандай бўлар, шунинг учун ҳам ўзига ўзи, кейинги вақтларда уни нима банд этаётганикин-а, деб кўярди. Клайд эса Роберта ўзига қараган пайтларида хаёлга ботар... солиш-

тирар... ҳа, солиштирарди (Сондра ўзини ўзи эслатиб қўйганди-да, ахир)... Сондрадай қиз бирдан Клайдга айланишиб қолса-я! Унда Робертани нима қилади? Ахир, улар жуда яқин бўлиб қолишган-ку! (Минг лаънат! Иблис!) Ахир, Роберта ҳам унга ёқади, ҳа, жуда-жуда ёқади – шундай бўлса ҳам, у янги ёрни кўрганда, эски Робертани унутаетган, кўзидан йироқроқда бўлган бу қуёшнинг шуъласи кучлироқ эди. Клайд нахотки, шунчалар айнаган бўлса? Бунақа бўлиш гуноҳ эмасми? Онаси бўлганда гуноҳ дейиши турган гап эди! Отаси ҳам, ҳаёт ҳақида тўғри ўйлайдиганларнинг ҳаммаси ҳам шундай дейишарди. Сондра Финчли ҳам, Гриффитслар ҳам, хуллас, ҳамма, эҳтимол, шу гапни айтган бўларди.

Шунда ҳам Клайд... ўз билганидан қолмади!

Клайд янги цилиндрини кийиб, оқ шоҳи кашнесини ўраб (буларнинг икковини ҳам олишга у билан муносабатда бўлган кичикроқ атторлик магазинининг эгаси Орин Шорт маслаҳат берган, Клайд у билан яқинда танишганди), қордан пана бўлишга янги ипак соябонини олиб, Трамбалларнинг Уикиги авенюдаги унча савлатли бўлмаса ҳам, ўзига яраша уйига йўл олганида, бу йилги илк ва енгил қор ёғиб турарди. Трамбалларнинг уйи унча баланд бўлмаганидан ғалати кўринар, қайси услубда қурилганини ҳам билиб бўлмас, дарпардаларидан тушиб турган ёруғ уни Рождество муносабати билан чиқариладиган откриткалардаги суратларга ўхшатиб қўйганди. Клайд айтилган вақтда келганидан уйнинг олдида ўнга яқин турли марка ва рангдаги автомобиль турарди. Клайд устларига қор парчалари тушган бу машиналарни кўрганда, ҳали кўп нарсалари йўқлиги жуда билиниб кетди... яқин келажакда автомобилдай зарур нарсани олишга қурби етиши ҳам даргумон эди-да.

Клайд эшикка яқин келганида ичкаридаги овозлар, қулгилар, узуқ-юлуқ гаплар қулоғига чалинди.

Новчадан келган қотма хизматкор Клайднинг шляпаси, соябони ва пальтосини олганидан кейин у, афтидан, ўзини кутиб турган Жил Трамбалга кўндаланг бўлди. Жил жингалак сочли, унчалик хушрўй бўлмаса ҳам, серҳаракат ва

нафис оқ-сарик киз бўлиб, оқ атлас кўйлак кийган, елка ва кўллари яланғоч эди. Пешонасига сочи қирқиб тушириб кўйилган эди.

– Ўзингизни таништириб ўтирманг, – деди у хушчақчақлик билан Клайдга яқин келиб кўлини узатаркан. – Мен Жил Трамбалман. Мисс Финчли ҳали келганича йўқ, мен эса бекаликда ундан қолишмасликка ҳаракат қиламан. Бу ёққа ўтинг, деярли ҳамма шу ерда.

Жил Клайдни, чамаси, бир-бирига туташ кетган бир неча хонадан олиб ўтди.

– Сиз Гил Грифитсга жуда ҳам ўхшайсиз, тўғрими? – деди у.

– Наҳотки ўхшасам? – Клайд қизнинг ўхшатишидан унчалик хурсанд бўлмаса ҳам, бемалол ва ботиниб гапирди.

Хоналарнинг шифтлари паст эди. Гулдор абажурли, чиройли чироқлар қоп-қора деворларга майин ёғду сочарди. Иккита туташ хонадаги каминлар юмшоққина ва қулайгина мебелларга бинафшаранг шуъла туширарди. Қаёққа қараманг, картиналар, китоблар, чиройли нарсалар кўзга ташланарди.

– Трейси, қаердасан? Бу ёққа кел! – Жил уни чақирди. – Менинг акам Трейси Трамбал. Жаноб Грифитс. Жаноб Клайд Грифитс ва бошқа-бошқалар, – деб кўшимча қилди у бутун жамоатга юзланиб, йиғилганларнинг ҳаммаси Клайдга қаради. Трейси Трамбал эса бу пайтда унинг кўлини сиқарди.

Клайд ўзига ҳамма синчиклаб тикилиб турганидан довдираб қолганига қарамай, мулойимгина жилмайишга ҳаракат қиларди. Шунда одамларнинг ғала-ғовури тинганлигини ҳам пайқади.

– Мени деб суҳбатни бўлмасликларингни илтимос қиламан, – Клайд жилмайган ҳолда шундай дейишга журъат қилди, шундан кейин бу ердагиларнинг ҳаммалари Клайд бунақа жойларда бўлиб тураркан, ўзи ҳам хушёр экан, деган фикрга келишди.

– Мен сизни ҳар бир одамга рўпара қилиб, таништириб

Ўтирмайман, – деди Трейси. – Биз шу ерда турамыз, мен эса ҳаммани сизга кўрсатишга ҳаракат қиламан. Анави менинг синглим Гертруда бўлади, у Скотт Николсон билан гаплашяпти.

Клайд Трейси айтган томонга қараб, бинафшаранг кўйлақдаги, сочлари тим-қора, кўхликкина, тап тортмайдиган ва юзлари одамни ўртаб юборадиган бир қизни кўрди. Қиз унга бош ирғади. Унинг ёнидаги боадаб, гавдаси келишгангина, юзлари кип-қизил йигит ҳам Клайдга бош ирғаб қўйди. Улардан бир неча қадам нарида сербар тоқчали дераза ёнида бўйдоргина, қорачадан келган ва кўримсизгина бир латиф киз бўйи ўзидан пастроқ, елкалари кенг бир йигит билан гаплашиб турарди, Улар Арабелла Старк ва Фрэнк Гарриэт эдилар.

– Улар яқиндагина бўлиб ўтган футбол матчидан баҳслашишяпти, – деб тушунтирди Трейси. – Анавилар эса Бэрчард Тэйлор билан утикалик мисс Фэнт, Перли Хайнс билан Ванда Стил, – Трейси гапида шоша-пиша давом этганидан Клайд эшитган исмларини эслаб қололмасди. – Хўш, ҳозирча шуларнинг ўзи. Йўқ, ана, Грэнт Крэнстон билан Нина Темпл ҳам келишяпти.

Клайд баланд бўйли, башанг кийинган, юзларида чўрткесарлик аломати кўриниб турган ва кўзлари сарғимтир йигитни кўрди. У йилтироқ кўнғир либосдаги ясан-тусанга жуда зеб берган тўлагина қизни кўлтиқлаб келарди. Қизнинг оч долчин рангли соч ўримлари бошига яхшилаб турмакланганди. Йигит хонанинг ўртароғига ўтаркан: «Хэлло, Жил! Хэлло, Ванда! Хэлло, Вайнет!» – деб хитоб қилди. Шу саломлашишлар шовқини остида Клайдни янги келганларга таништиришди; уларнинг икковлари ҳам Клайдга деярли эътибор беришмади.

– Биз келамиз, деб ўйламовдик, – Крэнстон ҳаммага бирваракайига қараб, гапида давом этди. – Нина келишни истамасди, мен Берттина билан Жилга бу ерда бўламан, деб ваъда бергандим, бўлмаса, ўзим ҳам келмаган бўлардим. Биз Бэглининг уйида бўлдик. Скотт, у ерда кимлар бўлганлигини

толгин-чи? Ван Петерсон билан Рода Халл. Улар бир кунга келишган экан.

– Ростданми? – деб юборди Скотт Николсон. У кўринишига караганда жуда қатъиятли ва ўзига ишонган йигит кўринарди. (Бу одамларнинг дадил-дадил ва такаллуфсиз гапириш йўсинлари Клайдни ҳайратга соларди.) – Уларни нега бу ерга олиб келмадинглар? – Скотт гапида давом этди. – Икковларини ҳам жон деб кўрган бўлардим.

– Иложи йўқ эди. Улар эртароқ қайтишимиз керак, дейишди. Эҳтимол, кейинчалик бу ерга бир нафасга кириб ўтишар. Хўш, зиёфат нима бўляпти? Мен келамиз-у, дастурхонга ўтирамиз, деб мўлжал килгандим.

– Биз адвокатнинг уйида эканлигимизни билмайсанми, улар кўпам овқат ейишавермайди-ку! – деб кўйди бўйи пастроқ бўлса ҳам, елкалари кенг Фрэнк Гарриэт. Бу кулимсак йигит жуда чиройли ва ёқимтой, тишлари эса бир текис кўринарди.

У Клайдга хуш келди.

– Хўш, адвокатлар овқат ейишадими-ейишмайдими, билмайман, биз эса овқат ейишимиз керак, бўлмаса мен кетаман... Келаси йили Корнуэллнинг командасида кимлар бўлишини эшитмадингларми?

Гарриэт, Крэнстон ва бошқаларнинг спорт мусобақаларига оид талабаларча сафсаталарига Клайд сира ҳам тушунмасди. У мана шу ёшлар чамбарчас боғлиқ бўлган коллежлар хусусида жуда кам нарсани эшитганди. Клайд бу мавзудаги гапларга аралашмаслик кераклигига ақли етганидан, бу ерда бегоналиги билинди-кўйди. Бу ёшлар ундан кўпроқ билишар, ҳаммалари коллежларда ўқишарди-да. Ўзи ҳам бирорта мактабда ўқиганини айтсаммикин? У бир вақтлар Канзас университетини эшитган, университет Канзас-Ситидан сал нарида эди. Миссурида ҳам яна битта университет бор. Чикагода ҳам университет борлиги қулоғига чалинганди. Клайд, булардан бирида, масалан, Канзас университетиде ўқиганман, бироқ унда камроқ бўлганман, деса нима қиларкин? Мабодо сўраб қолишса, шундай дейман, деф

кўнглига тугиб кўйди. Бирок охири нима бўлади? У ерда нималарни ўтгансизлар, деб сўраб қолишса, нима дейди? Математикадан у-буларни эшитган жойи бор. Хўш, математикани ўтганмиз, деса бир нима бўладими?

Клайд орадан кўп ўтмай, бу йигит-қизларнинг бари ўзлари билан ўзлари овора бўлиб, унга кам эътибор беришаётганини сизди. Клайд Грифитс бўлса бордир, бироқ буни бу ерда эмас, бошқа бир жойда аҳамияти бўлиши мумкин эди-да. Бу ердагилар эса Грифитсларнинг кимлигини жуда яхши билишарди. Трейси Трамбал бу пайтда Вайнет Фэнгга бир-икки оғиз гап айтмоқчи бўлиб, унга ўгирилувди, Клайд ўзини жуда ёлғиз, қаровсиз ва ожиз сезиб қолди. Ёнида гаплашадиган одами йўқ эди. Лекин худди шу аснода ёнига коп-қора сочли бежиригимна Гертруда келиб қолди.

– Бизнинг одамларимиз кечикишмаса бўлмайди. Доимо шунақа. Саккизга десангиз, саккиз яримга ёки тўққизга етиб келишади. Доимо шунақа бўлади, тўғрими?

– Ҳа, албатта! – Клайд, иложи борича, ўзини хушчақчақ ва кувноқ тутишга ҳаракат қилиб жавоб берди.

– Мен Гертруда Трамбал бўламан, – қиз ўзини яна таништирди, – хув анави кўҳликкина Жилнинг синглиси бўламан. – Гертруда Клайдга дадил ва шўхчан жилмайди. – Сиз менга салом бердингиз, бироқ мени танимасдингиз. Биз эса сизни кўп эшитганмиз, – у Клайдга тегажоглик қилди, агар қўлидан келса, уни озгина довдиратмоқчи эди. – Бирор жойда ҳеч ким кўролмайдиган ликурглик сирли Грифитсиз. Мен сизни бир марта Сентрал авенюда кўрувдим, бироқ буни билмайсиз. Ричнинг қандолат магазинига кириб кетаётгандингиз. Ширинликни яхши кўрасизми?

– Ҳа, яхши кўраман, нимаиди? – деб сўради Клайд. У конфетларни Робертага олганидан бир зум гангиб, ташвишда қолди. Шундай бўлса ҳам, бу қизнинг ёнида ўзини бошқаларга караганда анча бемалол ва дадил сезарди. Қиз кескин ва хунукроқ бўлса ҳам, анча хушчақчақ, ҳозир эса Клайдни ёлғизлик ва қаровсизлик балосидан қутқараётганди.

– Сиз буни шунчаки айтяпсиз! – киз кулиб юбориб, Клайдга айёрона қаради. – Менимча, конфетни бирорта кизга олгансиз. Бирорта таниш қизингиз бордир, албатта?

– Қанақасига?

Клайднинг хаёлидан Роберта лип этиб ўтганидан бир лаҳза жим қолиб, ичида, битта-яримга мени у билан бирга кўриб қолмаганмикин, деди. Айни пайтда, бу Гертруда жуда ботир, мазахчи ва ақлли экан-ку, шу пайтгача таниган-билган қизларимнинг бирортасига ҳам ўхшамайди-я, деб ўйларди. Клайд ўша захотининг ўзида гапига қўшимча қилди.

– Йўқ, менинг ҳеч кимим йўқ. Нимага сўраяпсиз?

Шунда яна бу гаплар Робертанинг қулоғига етгудай бўлса, нима дерди, деган фикр Клайднинг хаёлига келди.

– Саволингизни қаранг-а! – Клайд сал ҳаяжонланганича гапида давом этди. – Тегишишни яхши кўраркансиз-а, тўғрими?

– Ким? Менми? Йўғ-е. Мен ҳеч қачон ҳеч кимга тегишмайман. Бирок топганимга ишониб турибман. Мен гоҳо шунақа саволлар беришни ёқтираман: сир бой беришни истамаган одамнинг жавоби ҳам қизик бўлади, – у Клайднинг башарасига тикилганича масхараомуз ва уялмай тиржаярди. – Биламан, барибир, барча чиройли йигитлар каби сизнинг ҳам танишингиз бор.

– Наҳотки, мен чиройли бўлсам? – Клайд қизнинг гапи маъкул келиб, эритворганидан сал илжайди. – Ким шунақа деяпти?

– Гўё ўзингиз билмайдигандай гапирасиз-а? Ҳар хил одамлар. Масалан, мен. Сондра Финчли ҳам сизни чиройли, дейди. У фақат чиройли эркакларни ёқтиради. Менинг онам Жил ҳам шундай. Бу жиҳатдан мен уларга ўхшамаганман, нега деганда, ўзим унча чиройлимасман.

Гертруда, кани, қўлингдан нима келаркин, дегандай гиж-гижловчи назар билан кўзларини сузиб қарагани, Клайд эсанкираб қолди: бу кизга нима жавоб бериш, унга қандай муомала қилишни билмас, айни пайтда қиз унга ёқар, сўз-

лари ҳам кўнглига жуда хуш келарди.

– Амакиваччамдан чиройлиман, деб ўйламаяпсизми, ишқилиб? – Гертруда гапида шиддатли ва кескин давом этди. – Шунақа деб юрган одамлар ҳам бор.

Клайд кизнинг бу саволига беш кетишдан ташқари гангиб ҳам қолаёзди: унинг ўзи ҳам бу гапга ишонгиси келар, устига-устак, кизнинг бунчалар кизиқиб қолганлиги ҳам хаёлини қочирарди. Ўзининг Гилбертдан келишганлигига ишонган бўлганида ҳам, барибир, бунақа гап айтишни хаёлига ҳам келтира олмасди. Гилбертнинг ишчан, қатъиятли, кўпинча даҳшат солиб турувчи башараси доимо кўз ўнгида турар, Клайд бунақа нарсаларни гапириб юрганини эшитиб қолгудай бўлса борми, дарров думини тугарди.

– Кўйсангиз-чи, буни сира ҳам хаёлимга келтирмаганман! – деб кулди Клайд. – Ўлай агар, ўйламайман ҳам.

– Начора, ўйламасангиз ўйламасиз, бироқ сиз чиндан ҳам ундан чиройлисиз! Бироқ сиз мабодо пулдорлар орасида бўламан десангиз, бунинг нафи камроқ бўлади, – у Клайдга диққат билан тикилди-да, мулойимгина қўшиб қўйди: – Одамлар ҳусндан пулни аъло кўришади.

«Жуда ақлли киз-у, сўзларининг каттиқ ва совуқлигини қаранг», деб қўйди ичида Клайд. Гарчи Клайд ичида бундай ниятда бўлмаса ҳам, кизнинг гаплари унинг қалбига ниш ургандай бўлди.

Бироқ шу дақиқада нақ Сондранинг ўзи Клайдга нота ниш бўлган новча, лапашанг, аммо зўр кийинган йигит билан кириб келди. Улардан кейинда Бертина билан Стюарт Финчли кўринди.

– Ана, у ҳам келди, – деди Гертруда алам қилгандай. Унга Сондранинг ўзидан ва опасидан чиройли бўла туриб, Клайдга ошқора айланишаётгани хуш келмасди. – У ҳозир сизга қараб бугун қанчалар чиройлилигини сезган-сезмаганлигингизни синаб кўради. Қаранг, кўнглини чўқтирманг.

Жуда ҳаққоний бўлган бу дашном ортиқчалик қиларди. Клайд усиз ҳам Сондрага синчиклаб, ҳаттоки, ютоқиб қарарди. У Клайдни фақатгина ижтимоий мавқеи, бойлиги, кийи-

нишдаги нозик диди ва ўзини тутиши билангина эмас, балки унга бениҳоя даражада ёқадиган аёллар тоифасиданлиги билан ҳам мафтун этганди. Эҳтимол, Сондра нимаси биландир Гортензия Бригсга ўхшар, у қадар бебошвоқ бўлмаса ҳам, худбинликда ундан қолишмас, аммо ундан бирмунча назокатлироқ эди. Бу жиҳатдан у мўъжазгина, бироқ ўжар Афродитанинг ўзгинаси эди. У қандай бўлмасин, сал дурустроқ эркакка ўзининг зўрлигини кўз-кўз қилишга ва айни пайтда унга сира ҳам боғланиб қолмасликка интиларди. Шундай бўлса ҳам, Сондра ўзига маълум бўлмаган қандайдир сабабларга кўра, Клайдни ҳадеб кўравергиси келарди. Клайднинг на пули, на ижтимоий мавқеи борлигига қарамай, у Сондрага ёқиб қолганди.

Шундай қилиб, Сондра, аввало, Клайднинг шу ерда бор-йўқлигини текшириб олди-да, кейин олдин кўрганлигини унга сездирмай, кўзини бир қамаштириб юбориш пайига тушиб қолди. Қисқаси, ўзини бу масалада Гортензия сингари тутди (Клайдга энг кучли таъсир қиладиган нарса ҳам шунинг ўзи эди).

Клайд Сондранинг бир жойдан иккинчисига ўтишини кўз узмай кузатар, қизнинг устидаги ҳарир шифон кўйлаги оч-сарикдан тўқ пистокигача товланар, бу эса коп-қора кўзлари ва сочларига жуда ёпишиб тушганди. Сондра хонадагиларнинг ҳаммаси билан сўрашиб-нетиб бўлгандан кейин, ниҳоят, ўзини Клайдни ҳам энди кўрганга солди.

– Э, ўзлари-ку! Кўринишга, ниҳоят, журъат қилибсиз-да? Бунга қизиқиб қоларсиз, деб ўйламагандим. Сизни ҳамма билан таништиришгандир, албатта? – у шундан кейин, мабодо бу иш қилинмаган бўлса, ўзим киришай дегандай, теварак-атрофга қаради.

Теварак-атрофдагилар эса Клайдга унчалик эътибор бермай, Сондра унга жон куйдираётганига қизиқсиниб туришарди.

– Ҳамма билан танишиб олдим, шекилли.

– Фредди Сэлсдан ташқари. У ҳозиргина мен билан келди. Менга қаранг, Фредди, – Сондра устига фрак кийган,

гавдаси келишган, чўзинчоқ юзли ва сочи жингалак қилинганлиги билиниб турган йигитни чақирди. У яқин келиб Клайдга бамисоли уришқоқ хўроз чумчуққа қарагандай қаради.

– Бу Клайд Грифитс, сизга уни гапирувдим, Фред, – Сондра шоша-пиша гап бошлади, – унинг Гилбертга жуда ўхшашлигини қаранг.

– Жуда ҳам ўхшайди! – хитоб қилди серилтифот йигит. У, чамаси, кўзи хирароқ, шекилли, Клайдга сал эгилди. – Сизни Гилнинг амакиваччаси, деб эшитувдим, тўғрими? Гилни яхши биламан. У билан Принстонда бирга ўқиганмиз. Мен Скенэктедидаги «Женерал электрик»ка киргунимга қадар шу ерда турардим. Шундай бўлса ҳам, тез-тез келиб тураман. Сиз фабрикада ишлайсиз, шекилли?

– Ҳа, ишлайман, – деди Клайд ўзидан бирмунча маълумотлироқ кўринган бу йигитнинг олдида анча довдираб.

Клайд бу йигит мабодо у-булардан гап очғудай бўлса, махсус техник маълумотим йўқлигидан ҳеч нима тушунмасам, нима бўлади, деб хавотир оларди.

– Сиз бирор бўлимни бошқарсангиз керак?

– Ҳа, бошқараман, – Клайд хушёр тортиб ва безовталаниб жавоб қилди.

– Сизга айтсам, – жаноб Сэлс (у савдо ва техника масалаларига жуда қизиқарди) қизариб кетиб гапида давом этди, – мен фойда келтиришини айтмаса, албатта, ёқа ишлаб чиқаришнинг нимаси яхши, деб сира тушунолмай юрардим. Коллежда ўқиганимизда Гил билан бу ҳақда кўп тортишардик. У мени, ёқа тайёрлаш ва тарқатиш – катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлган иш, бу арзон ёқалар қиммат кўйлак олишга қурби етмайдиган одамларга силлиқ ва боадаб муомала қилишни ўргатади, деб ишонтирмоқчи бўларди. Менимча, бу гапларни бирор китобдан ўқиб олган бўлса керак. Мен доим унинг гаплари устидан кулардим.

Клайд бунга бирорта жавоб топишга уринса ҳам, бўлаётган гапларга тиши ўтмасди. «Ижтимоий аҳамият»... Бу билан Сэлс нима демоқчи бўлди? Эҳтимол, бу коллежда

ўқиган фанларига дахлдордир? Сондра шу пайтда жонига ора кириб қолмаганида борми, Клайд чалгитиброк ёки таваккалига жавоб қайтарган бўларди. Сондра Клайд қандай мушкул аҳволга тушиб қолганини хаёлига ҳам келтирмай хитоб қилди:

– Илтмос, тортишманглар, Фредди! Бу сира қизик эмас. Ундан кейин мен Клайдни укам ва Бертина билан таниш-тирмоқчиман. Мисс Крэнстон ёдингиздами? Биз у билан баҳорда амакингизникида бўлган эдик.

Клайд ўгирилиб қаради. Фред эса ўзи кўз узолмай юрган Сондрадан дакки еб, индамай қараб тураверди.

– Эсимда, албатта, – гап бошлади Клайд. У Бертина билан Крэнстонни анчадан бери кузатиб турарди. Клайд Бертинани сира билмаса ҳам, у назарида қизлар орасида Сондрадан кейинда турарди. Бертина ичидан пишган, кўнгли қора ва қув бўлганидан, Сондранинг олдида ўзини хокисор тутиб, ҳатто гапидан адашиб ҳам қоларди. Унинг Сондрага тенглашишига йўл бўлсин.

– Э, яхшимисиз! Сизни қайта кўрганимдан мамнунман, -- деб қўйди Бертина кўк-яшил кўзларини бепарво-масха-раомуз ҳолда Клайдга бошданоёқ кўз югуртираркан, тишининг оқини кўрсатиб. У Клайдни тузуккина экан деб топди, аммо бундан ҳам серғайрат ва дадилроқ бўлишни истарди. -- Сиз жуда банд бўлиб, кўп ишласангиз керак, шундайми? Мана энди биринчи қадамни-ки ташлабсиз, сизни тез-тез кўриб турармиз, дейман.

– Ҳа, мен ҳам шундан умидворман, – деди Клайд бир текис тишларининг оқини кўрсатиб.

Кизнинг ўз сўзларига ишонмаётгани кўзларидан билиниб турар, Клайд ҳам оғзидан чиққанига ишонмас, бироқ шундай дейиш зарур, бу эса, ҳар ҳолда, қизик эди.

Сондранинг укаси Стюарт ҳам Клайдга нисбатан ўзини, чамаси, шу алфозда тутарди.

– Салом, – деди у, – сиз билан танишганимдан хурсандман. Опам сизни гапириб берувди. Ликургда кўпроқ қолмоқчимисиз? Қолсангиз, жуда яхши бўларди-да. Энди вақти-

вакти билан учрашиб турсак ҳам бўлар.

Клайд гарчи бунга бутунлай ишонмаса ҳам, Стюартнинг энгил ва беғубор табассуми жуда ёқарди. Стюарт текис ва оппоқ тишларини ярқиратиб, каттик, хушчақчақ ва бепарво куларди. Клайд Стюартнинг у ёнидан ўтиб кетаётган Вайнет Фэнтга ўгирилиб, бемалол кўлидан ушлаганига завқ билан ҳайратланиб қараб қолди.

– Бир дақиқага, Вайн. Сиздан у-буни сўрамоқчиман.

У шундан кейин Вайн томонга сал эгилиб, берилиб гурунглашганича у билан бошқа хонага кетди.

Клайд шунда унинг костюми ўхшатиб тикилганлигини пайқади.

«Хурсандчилик деган шунақа бўлса-да, – деди Клайд ичида, – хаммаларинингхушчақчақликларини кўрмайсизми!»

Бу пайтда Жил Трамбал дастурхонга таклиф қилиб қолди:

– Дастурхонга келинглар! Айб менда эмас. Ошпазнинг нимадир иши юришмади, ўзларинг ҳам кеч йиғилдинглар. Овқатланиб олайлик, кейин рақс тушамиз.

– У бошқаларни ўтказиб бўлсин, сиз мисс Трамбал иккаламининг ўртамизда ўтирасиз, – деди Сондра Клайдни тинчлантириб. – Иш қойил бўлади, тўғрими? Энди эса мени емакхонага бошланг.

У оппоқ кўли билан Клайдни кўлтиқлаганди, Клайд назарида, аста-секин бўлса ҳам, тўппа-тўғри жаннат сари учиб бораётгандай бўлди.

XXVI БОБ

Тановул пайтида Клайдга мутлақо нотаниш бўлган турли жойлар, одамлар, режалардан валақлашиб ўтиришди. Бироқ Клайд истараси иссиқ йигит бўлганлигидан теварак-атрофидаги менсимайроқ ва писанд қилмай ўтирганларни, айниқса Сондрага ёқиб қолганига қулоқларини динг қили-

шаётган қизларни ўзига сал-пал каратиб олди. Жил Трамбал ёнида ўтирганидан қаердан келгашлиги, уйдаги ҳаёти, кимлар билан учрашганлиги, Ликургга нима сабабдан келганини суриштирарди. Жил Трамбалнинг бу ерда ўтирган қизлар ва уларнинг йигитларига қилинаётган бемаъни ҳазилхузуллар орасида бераётган саволлари Клайдни кўпинча лол қолдирарди. Клайд оиласи ҳақидаги бор гапларни айтолмаслигини биларди. Шу сабабдан, отам Денверда, қаттарок бўлмаса ҳам, меҳмонхонани бошқаради, Чикагода амакимни кўриб қолувдим, ёқа ишлаб чиқариш билан танишишимни таклиф қилиб қолди, Ликургга шундан кейин келдим, деб қўя қолди. Клайд яна, бу иш мени ҳали бутунлай қизиқтиришига, кейинчалик бу ишни давом эттиришимга ҳам кўзим етганича йўқ, бу ишдан келгусида нима чиқиши мумкинлигини аниқламоқчиман, деган гапни ҳам айтди. Жил билан Сондра бундан Клайднинг ўзига яраша пули бор экан, Ликургда иши юришмаса, бориб ўзининг ишини қилавераркан, Гилбертдан чиққан миш-мишлар пуч экан, деган хулосага келишди.

Бу гапнинг фақат Сондра ва Жил эмас, балки бошқаларга ҳам аҳамияти бор эди. Клайд қанчалик чиройли ва ёкимтой, қариндошлари зўр бўлишига қарамасдан, уни жамият ичидаги мавқеи ҳам, ёнида пули ҳам бўлмай, Констанция Вайнант айтганидай, амакиваччасининг оиласига ёпишиб олишга уринаётган одам деб ўйлаш жуда ҳам хунук бўларди-да, қанақа қариндош бўлишидан қатъи назар, оддий хизматчи ёки камбағал қариндошга суяброк муомала қилса бўлади, бироқ Клайд бошқачарок одам, унинг ёнида оз-моз бўлса ҳам, пули бор, зоти ҳам маълум, жамиятда ўрни бор эди-да. Бу эса бутунлай бошқа гап эди.

Сондранинг ҳам бу борада кўнгли жойига тушиб, Клайд ўзи ўйлаганидан ҳам кўра мослигини кўрганидан кейин унга дурустрок муомалада бўлишга жазм этди.

– Тамаддидан кейин мен билан рақс тушишингизга умид қилсам бўладими? – деди Клайд Сондрага. Бу унинг дастурхонга ўтирганларидан бери кизнинг мулојим табассумидан

фойдаланиб, ракс оқшомидан гап очилганида унга биринчи оғиз очиши эди.

– Истаётган бўлсангиз, албатта, – деб кўйди Сондра ишва билан: у Клайд янада кўпроқ ўзига парвона бўлишини истарди.

– Бир мартами?

– Қанча керак ўзи? Бу ерда, кўриб турибсиз, ўндан ортик йигит бор. Келганингизда ракс программасини олувдингизми?

– Йўк, унақа программани кўрмадим.

– Майли, ҳечқиси йўк. Ҳали топиб оласиз. Мени учинчи ва саккизинчи раксга ёзиб қўяверинг. Ўшанда бошқаларга ҳам вақтингиз қолади, – Сондра сеҳрли жилмайди. – Бошқаларга ҳам илтифотли бўлишингиз керак, тушунапсизми?

– Албатта, тушунаман, – Клайд ундан кўзини узмасди. – Бироқ сизни амакимнинг уйида кўрганимдан бери, доим яна кўрсам, деб юрардим. Газеталардан номингизни излардим.

Клайд Сондрага, нима дейсиз, дегандай илтижоли қаранди, Сондра бу гапга беихтиёр равишда эриб кетди. Клайднинг у борган жойга боролмагани равшан бўлса ҳам, газеталардан унинг нималар қилганини кузатиб юрибди-да. Сондра Клайд билан бу хусусда яна гаплашишдан ўзини тиёлмади.

– Ростданми? Ишлар йирик-ку! Мен ҳақимда нималарни ўқидингиз?

– Ўн иккинчи кўлда ва Ўрмон кўлида бўлганингиз, Шейрон кўлидаги сузиш бўйича мусобақада катнашганингиз ва Пол Смитнинг уйида бўлганингизни ўқидим. Скрун кўлида турадиган кимнидир ёқтиришингиз ва унга турмушга чиқмоқчилигингизни ҳам билдим.

– Шуниям ёзишибдимиз? Нақадар бемаънилик. Газеталарга нуқул бемаъни нарсаларни ёзишади-да.

Клайд унинг гапи оҳангидан сал ошириб юборганини сизди. Шунда у хижилроқ бўлиб қолувди, бундан Сондра юмшади. Орадан бир дақиқа ўтгач, яна аввалгидай очилиб-сочилиб гаплашаверди.

– Отда юришни яхши кўрасизми? – деб сўради Сондра мулойим ва тинчгина.

– Сизга айтсам, ҳеч от минмаганман, тўғри келмаган. Бироқ синаб кўрсам, эпларман дейман.

– Албатта, бу унчалик қийин эмас. Сиз бир-иккита сабоқ олишингиз керак, ундан кейин, – Сондра овозини сал пастлатиб қўшиб қўйди, – сиз билан отда гоҳо айланиб келсак бўлади. Отхонамизда от тўлиб ётибди, улар сизга ёкиб қолар дейман.

Клайднинг олови чикиб кетаёзди. Гапнинг очиғини айтганда, Сондра уни отда айланайлик, деб отларидан бирини ҳам тутаётган эди-да.

– О, жуда ҳам хурсанд бўлардим-а! – деди у. – Бу жуда ҳам ажойиб бўлади!

Ёш-яланглар дастурхон атрофидан тура бошлашди. Қўшни хонада камер квартети пайдо бўлиб, биринчи фокстротнинг оҳанги эшитила бошлаганидан ҳеч ким дастурхонга қарамай қўйди. Шундоғам кенг бўлишига қарамай, хонадан ракс тушганда халал бериши мумкин бўлган барча мебелни чиқариб ташлашди, фақат девор ёнидаги стулларгина қолди.

– Сиз программа тўғрисида ҳамда дастлабки ракс тўғрисида ўйлашингиз керак. Вақт кетмасдан битта-яримтани таклиф қилинг, – деб қўйди Сондра.

– Ҳа, ҳозир ҳаммаси бўлади. Ўзингиз наҳотки менга фақат иккита ракс ваъда қилсангиз?

– Хўп, майли, биринчи бўлимдаги учинчи, бешинчи ва саккизинчи рақсни ёзиб қўйинг, – Сондра хушчакчаклик билан қўл силкиди-да, программа тошгани кетди.

Ёш-яланглар шу кунларда расм бўлган серҳаракат фокстротларга тушишар, рақсга тушаётганлар қайноқликлари ва кайфиятларига мослаб рақсга янги ҳаракатлар киритишарди. Клайд ўтган ой давомида Роберта билан роса ракс тушганидан ҳозир жуда тобида эди. Уни бундан ташқари, ахири Сондрадай ажойиб кизнинг даврасига кира олдим, унга ҳаттоки хурсандлигимни ҳам изҳор қила оламан, деган ўй ҳам бениҳоя ҳаяжонга соларди.

Клайд гарчи бошқа қизлар билан рақс тушаётганида, илтифотли ва ҳушёр кўринишга уринса ҳам, Сондрадан кўзини узолмасди. Сондра Грэнт Крэнстоннинг бағрида хаёлга ботиб ва хуморли кўринишда сирғалиб бораётиб, Клайд томонга тасодифан қараб кўйиб, ўзининг нозанинлиги, орзумандлиги ва латофатини кўз-кўз қиларкан, Клайднинг боши айланиб кетаёзди. Чиндан ҳам ҳозирги пайтда Сондра ҳаётнинг энг ажиб гулига ўхшарди. Клайд билан рақс тушаётган Нина Темпл шу дақиқада:

– У жуда ҳам нозанин-а, тўғрими? – деб қўйди.

– Ким? – Клайд гўё ҳеч нима билмайдиган одамдай шундай деб сўраса ҳам, кулоқларигача кизариб кетди. – Кимни айтаётганлигингизни билолмадим.

– Билмайсизми? Бўлмаса нега кизариб кетдингиз?

Клайд кўлга тушган ва бу саволга чап бериб бўлмаслигини тушунди. У тескари караганди, шу пайтда мусиқа тиниб, рақс тушаётганлар стуллар томон юришди. Сондра Грэнт Крэнстон билан кетди, Клайд эса Нинани кутубхонага, дераза тоқчаси ёнидаги юмшоқ кресло сари бошлади.

Клайд бундан кейинги рақсга Бертина билан тушди. Шунда кизнинг совуқ ва очикдан-очик бепарволиги унга тегиб кетди. Клайд унга ҳар қанча илтифот қилса ҳам, киз нарвойи фалак эди. Бертина Клайдга Сондра кизиқиб қолганлиги учун сал-пал эътибор бераётган эди.

– Яхши ўйнар экансиз, -- деди Бертина Клайдга. – Илгари турган жойингизда рақсга кўп тушганга ўхшайсиз. Сиз Чикагодан келгансиз, шекилли?

Бертина суут ва пала-партиш гапирарди.

– Ҳа, мен бу ерга келмасимдан олдин Чикагода турардим, бироқ у ерда кўп рақсга тушмасдим. Нега деганда, ишлашга тўғри келарди.

Клайд Бертинага ўхшаган қизлар ҳамма нарсага етишганларини, Робертага ўхшаганларда эса ҳеч вако йўқлигини ўйлади. Шу дақиқада, ҳар қалай, Роберта унинг кўзига яхши кўриниб кетди. У Бертинага ўхшаб совуқдан совуқ эмас,

балки латофатли ва мулойимгина эди.

Муסיқа яна янграй бошлади. Куйни саксафон овозигина дам-бадам бўлиб турарди. Сондра Клайднинг олдига келиб, ўзининг ўнг қўлини унинг чап қўлига қўйиб, қучоғига кирди. Бу жуда энгил, қувноқ ва бемалол кўчганидан Клайд ширин хаёлларга берилиб, довдираб қолди.

Сондра Клайдга гамзали бокиб, майин, сирли ва маънодорроқ жилва қилганди, Клайднинг юраги баттар дукиллаб, томоғи курукшаб кетди. Ундан келаётган атирларнинг муаттар ҳиди бахорнинг хушбўй ислари янглиғ димоғини қитикларди.

– Вақтингиз яхши ўтяптими?

– Ҳа, сизга махлиё бўляпман.

– Бу ерда махлиё қиладиган чиройли кизлар кўп!

– Улардан бирортаси ҳам сизга тенглашолмайди!

– Мен ҳаммадан яхши рақс тушаман, бошқа кизлардан анча-мунча чиройлироқман. Мана, сиз айтадиган гапларни айтдим-қўйдим. Энди нима дейсиз?

Сондра Клайдга масхараомуз караганди, Клайд бу билан Роберта сингари бемалол гаплашиб бўлмаслигини билиб, довдираб, кизариб кетди.

– Тушунаман, – деди Клайд жиддий, – ҳамма сизга бир нарсани гапираверганидан кейин яна бир марта мендан ҳам эшитишни истамайсиз-да.

– Йўғ-е, ҳаммаям гапиравермайди. Жуда кўп одамлар мени умуман чиройли деб ҳисоблашмайди.

Сондранинг гапидаги соддалик Клайдни гангитди.

– Чиройли деб ҳисоблашмайди, дейсизми? – Клайд киз устидан кулмаётганини кўриб, қайтариб сўради.

Клайд шунда ҳам Сондрага яна бирорта хушомад гап айтишга ботинолмади. У бошқа мавзу ахтариб, дастурхон устида бошланган от миниш ва теннис тўғрисидаги гапга қайтди.

– Сиз очик ҳаводаги ҳар қандай спортни севсангиз керак, тўғрими? – деб сўради Клайд.

– Бўлмаса-чи! – Сондра шоша-пиша ва кизиқиб жавоб

қилди. – Жонимдан ҳам яхши кўраман. Отда юришни, сузишни, эшкак тортишни, моторли қайиқда ва аквапанда !!! юришни ўлгудай ёқтираман. Ўзингиз сузишни биласизми?

– Биладан, албатта! – деди Клайд ғурур билан.

– Теннисни-чи?

– Озрок, энди киришяпман, – Клайд мутлақо билмаслигини эътироф қилишга кўрқди.

– Мен теннис деса, жонимни бераман. Икковимиз бир кунмас бир кун ўйнаймиз.

Шундан кейин Клайд жуда-жуда очилиб кетди. Ел-енгилгина бўлган Сондра ҳамма биладиган ишқий ашула оҳангида Клайд билан бирга сирғаларкан, гапидан тўхтамасди:

– Белла Гриффитс, Стюарт, Грэнт ва мен тоза ўйнадик. Ўтган йили Ўрмон кўлида ҳам, Ўн иккинчи кулда ҳам ҳаммани қолдирувдик. Менинг вишкадан ташлашимни бир кўрсангиз борми! Бизда, яъни Стюартда энг тезюрар моторли қайиқ бор. Соатига олтмиш миля босади!

Клайд Сондрани қизиқтирибгина қолмай, балки ҳаяжонга ҳам соладиган нарсага тил теккизганини дарров фаҳмлади. Ҳар қандай жисмоний машқлар унга хуш ёкиши туфайлигина эмас, балки айниқса, унинг бутун дўстлари ва танишлари қизиқадиган ҳамма спорт турлари бўйича у доим ғалаба қозониш ва ютуқларидан мастлиги туфайли ҳам шундай эди. Пировардида, уни (Клайд буни кейинроқ тушуниб қолди) тез-тез ва ҳар хил кийиниб, кўпчилик ўртасида минг турланиб юриш ҳам завқлантирар, бунинг эса Сондрага катта аҳамияти бор эди. Уни чўмиладиган либосда кўрсангиз борми! Отда юриладиган, теннис ўйнаганда, рақс тушганда ёки автомобилда саёҳатга чиққанда кийиладиган кийимларда юрганини-чи!

Клайд билан Сондра бир-бирларига ташналикларини сезганларидан ҳаяжонланиб рақс тушишарди. Улар бир-бирларининг кўзларига синовчан ва шўхчан тикилишаркан, кўзларида мулойимлик ва завқланиш ифодаси ўйнардди. Сондра Клайдга, теварак-атрофимдагилар сизни спорт, мо-

лия ва ҳоказолар борасида мос топишса, дўстларимнинг уй-ларига ҳам олиб бораман, деб шама қилди. Клайд ҳам димоғи чоғлигидан бунинг бўладиган ишлигига ишонаёзди. Бироқ ўзини дадил ва осойишта тутаётганига қарамай, ичида гумонсираб турарди. Буни унинг кўзлари бесабр ва маъюсроқ боқишларидан сезиб олса бўларди. Овози гарчи дадил ва қатъий чиқаётган бўлса ҳам, Сондрада жиндай зийраклик бўлса борми, унинг бирмунча ясама эшитилаётганини билиб олса бўларди.

– Атанг, куй тугаб қолди-да, – деди Клайд ғамгин тортиб.

– Яна бир марта чалишсин! – деди Сондра ва чапак чалди.

Оркестр яна ўша куйни чала бошлаганди, улар паркет полда мусиқа оқимига мосланиб, гўё асов бўлса ҳам, ювош денгиз учириб бораётган қўш пайраҳадай дам эгилиб, дам чайқалиб рақс тушди.

– Мен сиз билан яна биргалигим... бирга рақс тушаётганимдан жуда хурсандман... бу жуда ҳам ажойиб, Сондра...

– Сиз мени бундай деб атамаслигингиз керак. Биз ҳали яхши таниш эмасмиз.

– Мен «миссис Финчли» демоқчийдим. Мендан жаҳлингиз чикмасин яна! Хўпми? Бўпtimi?

Клайднинг ранги қув ўчиб, яна юзларини ғам босди.

Бу Сондранинг назаридан четда қолмади.

– Бўпти. Қачон сиздан жаҳлим чикди? Жаҳлим чикқани йўқ, гапнинг рости сиз менга... бўшашиб кетмаган пайтларингизда... жиндай ёқасиз.

Мусиқа тинди. Рақс тушаётганлар энди одимлашарди.

– Юринг, кўрамиз, қор ҳали ҳам ёғаётганмикин. Хохлайсизми? – деб сўради Сондра.

– Албатта, хоҳлайман!

Улар жуфт-жуфт бўлиб айланиб юришган ёшяланглар орасидан сирғалиб чиқиб, ён эшик томонга, юмшоқ қордан иборат бўлган сокин олам кучоғига отилишди. Қаёққа қараманг, оҳиста чирпираб тушаётган қор зарраларидан бўлак нарса кўринмасди.

XXVII БОБ

Декабрнинг кейинги кунларида Клайдга хуш келса ҳам, айни пайтда ташвишга солиб, бошини қотирадиган бир неча воқеалар рўй берди. Сондра Финчли уни ўзига маъқул хуш-торлигини пайқаганидан қўлдан чиқармокчи эмасди. Бирок кўзга кўринган одам бўлганидан нима қилишини билмасди. Клайд анча-мунча камбағал бўлгани ва Грифитслар уни ўзларига ошқора йўлатмай юрганларидан, Сондра унга очикдан очик кўнгил кўя олмасди-да.

Сондра аввалига Клайдга қизиқсиниб, Гилбертнинг жигига тегмокчи бўлган, Клайдга айланишганига бундан бошқа сабаб йўқ эди. Энди бу сабабнинг ёнига бошқаси қўшилган, Клайд Сондрага ёқиб қолганди. Клайд истараси иссиқ йигит бўлиб, Сондрага ва унинг мавқеига бош эгар, бу эса қизга маъқул келиб, хуш ёқарди. Сондра ўз табиатига кўра, худди шунақа истарали, самимий ва орзуманд хуш-торни ёқтирарди. Бунинг устига, Клайднинг ташқи кўри-ниши ҳам жойида бўлиб, баъзи бир маънавий фазилатлари ҳам ўзига ярашиб турарди. У Сондрага кўнгил кўйган бўлса ҳам, ботинқирамайроқ турар, ҳаддидан ошгудай бўлса, қизга маъқул келмай қоларди. У Сондрага аёл зотига қиладиган мулозамат даражасида мулозамат қиларди. Ўзи ҳам худди Сондрага ўхшаб жонсарак ва ҳушёр эканлиги ҳам билиниб турарди.

Сондра шунинг учун ҳам бошқаларнинг кўзига тушмай ва миш-мишларни кўпайтирмай, Клайд билан алоқани кандай давом эттирсам бўларкин, деб роса бош қотирарди. Шунинг учун ҳам ҳар оқшом уйига қайтиб келаётганида ўйлайвериб, мияси ачиб кетарди. Трамбалларникида рақс оқшоми бўлган куни Клайднинг юмшоқ ва ёқимли хатти-ҳаракатлари ва Сондранинг Клайдга қизикаётганини кўриб, кўпчилик, айникса, қизлар уни ўз давраларига тортишни хохлаб қолдилар.

Шу важдан ҳам Клайд орадан икки ҳафта ўтгач, Рождество яқинлашгани туфайли Старкнинг магазинида онаси,

сингиллари, укаси ва Робертага арзон совғалар харид қилаётганида, Жил Трамбални учратиб қолганида, Жил уни эртаси куни, Рождество арафасида Ванда Стилларнинг уйида, Гловерсвилда бўладиган ракс оқшомига таклиф қилди. Жил Фрэнк Гарриэт билан бирга бормоқчи бўлганидан, у ерга Сондра бориш-бормаслигини аниқ билмасди: Сондрани кимдир бошқа жойга таклиф қилган бўлса ҳам, у иложини топиб, Гловерсвилга бораман, деб мўлжал қилаётган экан. Борсангиз, деб қўшимча қилди Жил, синглим Гертруда жуда ҳам хурсанд бўлади-да. Жил шу тариқа синглисига йигит топиб қўяётганди. Бундан ташқари Жил, Сондра Клайднинг Стилларникида бўлишидан хабар топса борми, бошқа жойга чақирганлардан бир амаллаб қутулиб келишини ҳам биларди.

– Трейси сизни жон-жон деб машинасида олиб келади, – деди у гапида давом этиб. – Ёки... – у иккиланиб қолди, – эҳтимол, йўлга чиқишимиздан олдин бизникида тамадди қиларсиз? Шунчаки, оилавий йўсинда ўтираммиз-да. Жуда ҳам хурсанд бўлардик. Вандаларникидаги ракс ўн бирдан олдин бошланмайди.

Ракс оқшоми жума кунига белгиланган, Клайд худди шу кеча Робертага сўз берган, шанба куни эса Роберта Рождество байрамини ўтказгани уч кунга ота-онасининг ёнига кетиши керак, бу икковларига илк хижрон бўлиши керак эди. Роберта Клайдга совға қилиш учун ўзи ёзар ручка билан «мангу» қалам тайёрлаб қўйган, мана шу сўнгги оқшомда унинг келишини жуда-жуда хошлар, буни ўзи ҳам Клайдга кўп марта айтганди. Клайд ҳам ўз навбатида, бу оқшом Робертани бир суюнтирай деб унга пардоз анжомлари сотиб олганди.

Клайд шунга қарамай, Сондрани яна кўриш имкони келганидан қувонар, Робертани алдаш оғир ва ноинсофлик бўлишини гарчи тушуниб турса ҳам, ваъдасини бузишга жазм этди. У Сондрага қанчалар ишқибоз бўлмасин, барибир Робертага ўрганиб қолганидан уни хафа қилгиси келмасди... У Роберта қанчалар хафа бўлишини биларди!

Клайд, айни пайтда, олий табақа кишилари гарчи кечикиброқ бўлса ҳам, ўзини эътироф этаётганидан оғзи қулоғида эди ва Жил таклиф қилганда йўқ дейиш хаёлига ҳам келмади. Трамбаллар билан бирга Стилларнинг хонадонида бирга бўлиш ҳазил гапми! Тагин бу ўринда Грифитслар мадад қилишаётгани йўқ. Бормаса, кўрнамаклик бўлмайдими? Робертага берган ваъдасининг устидан чикмаслиги ёмон иш ва бераҳмлик, ҳатто, хиёнат бўла қолсин, Стилларникига бормаса бўлмайди, ахир у ерда Сондрани кўради-я!

Клайд шундай қилиб, таклифга розилик билдирди-да, ўша заҳотининг ўзида Робертанинг уйига кириб, узр сўрашга аҳд қилди. Бунга бирорта баҳона топади, Грифитслар зиёфатга айтиб қолишди, деса ҳам бўлаверади. Бу эса Робертага жуда ишончли ва мустаҳкам сабаб бўлиб кўринади. Бироқ Робертани уйдан тополмади, шундан кейин эртага эрталаб фабрикада тушунгирарман, керак бўлса, хат ёзиб қолдирарман, деб ўйлади. Клайд Робертани юпатиш учун Фондагача кузатиб кўяман, деб ваъда беришга, совғасини ҳам йўлда топширишга жазм этди.

Клайд жума куни эрталаб Роберта билан жиддий гаплашиб, жуда хафа эканлигини кўрсатиш ўрнига унинг қулоғига шундай дед шивирлаб кўя қолди:

— Бугун уйингга боролмайман, жоним. Амакимнинг уйига чақирилганман, бормасам, сира бўлмайди. Ундан чиқиб, кириб ўтоламанми-ўтолмайманми, буниям билмайман. Бемаҳалга қолиб кетмасам, ҳаракат қиламан. Мабодо бугун кўришолмасак, эртага сени Фондагача кузатиб кўяман. Сенга у-бу нарса совға ҳам қилмоқчиман. Жаҳлинг чикмасин. Сенга айтсам, эрталаб айтиб қолишди, бўлмаса, сени олдинроқ огоҳлантирардим. Хафа бўлмайсан-а, тўғрими?

Клайд жуда хафа бўлгандай, Робертага маъюс ҳолда қаради. Роберта, «йўқ, хафа бўлмайман», дегандай бошини чайқаб кўйса ҳам, Клайд Робертанинг совғаси ва бахтиёр оқшомини менсимай қутулиб кетаётганидан кўнгли вайрон ва ғаш эди. Бундай ҳол биринчи марта бўлаётганидан у ўзига ўзи бунақа қочқоқликнинг охири нима бўларкин, дерди.

Клайд шу пайтгача уни ер-у кўкка ишонмасди. У Сондрага кўнгил кўйганини Робертадан ёлғондакам силаб-сийпалаш билан яшириб юрар, бу қилиғи эса Робертани лақиллатиб юриши учун етарли эди. Эхтимол, дерди Роберта ичида, Клайднинг айтган гапи тўғридир, амакисининг уйига бормаса бўлмас. Бироқ Роберта бу оқшомни орзиқиб-орзиқиб кутаётганди! Энди эса роса уч кун бир-бирларини кўриша олмайди. Роберта фабрикада, сўнг уйда ҳам минг хил гумонларга борди. Клайд, Роберта совғасини топшира олиши учун амакисининг уйдан қайтишда ҳам кирса бўларди-ку, бироқ у ўтириш бемаҳалда тугайди, деган гапни айтди. Клайднинг у ердан барвактроқ чиқишига кўзи етмасди. Ҳаммалари зиёфатдан кейин бирор ёққа боришса керак-да.

Клайд эса бу маҳалда олдин Трамбалларникига кириб, ундан сўнг Ванда Стилнинг уйига равона бўлган, ҳамма ерда уни «келинг-келинг» қилишар, бунақанги иззат-икром бундан бир ой муқаддам ҳатто тушига ҳам кириши гумон эди. Ванда Стилнинг уйида уни бирваракайига анча-мунча одам билан таништиришувди, улар Клайд ёш Трамбаллар билан келгани ва Грифитсларданлигини кўриб турганларидан дарҳол уйларига таклиф қилишди ёки яқинда чакирамиз, дегандай қилишди. Пировардида, Клайд жуда илтифотли равишда Гловерсвилдаги Вендэмларнинг уйига янги йил кечасига ва Рождество¹ арафасида Ликургдаги Гарриэтларнинг уйига ракс оқшоми ва зиёфатга таклиф этилди. Бу кечага Гилберт билан Белла, шунингдек, Сондра, Бертина ва бошқалар ҳам айтилганди.

Ярим кечаларга борганда, ниҳоят Сондра кўринди, ёнида Скотт Николсон, Фредди Сэлс ва Бертина бор эди. Сондра аввалига ўзини Клайд бу ерда борлигидан беҳабардай кўрсатди, охирида эса унга: «Хэлло! Сизни бу ерда кўраман деб ўйламовдим!» – деб қўйди. Сондра елкасига ташлаган испанча тўқ қизил рўмолда бениҳоя зўр кўринарди. Клайд эса ўзининг бу ерга келишини Сондра билишини олдиндан

¹ Рождество (русча: *туғилиш*) – Исонинг туғилиши байрами – христиан динининг асосий байрамларидан бири. Исо туғилган кун шарафига черков жорий этган.

сезганидан, пайт пойлаб туриб, унга якин борди-да, усто-монлик билан:

– Бугун мен билан рақсга тушишга розимисиз? – деди.

– Ҳа, албатта, таклиф қилсангиз тушаман. Сиз мени эсингиздан чиқариб юборган бўлсангиз керак, деб ўйловдим, – Сондра ҳазиллашиб кўйди.

– Сизни унута олармидим! Бу ерга сизни кўриш умидида бўлганим учунгина келдим. Охирги кўришувимиздан кейин сиздан бошқа ҳеч нимани ўйламай кўйдим.

Чиндан ҳам Клайд Сондрага азбаройи махлиё бўлиб, ўзини тутишлари ва ҳаракатларини ҳам ёктириб қолганидан, кизнинг ясама бепарволиги ҳам ғашига тегмай, аксинча, тобора ўзига тортарди. Энди эса Клайд хисларининг кучи ва самимийлиги Сондрани мафтун этганди. Клайднинг кўзлари қисилиб, ўзига интилиб турганидан ундаги бу ҳаяжон гўё Сондрага ҳам ўтгандек бўларди.

– О, яхши гапларни гапиришни ўхшатаркансиз-ку! Жуда яхши чиқяпти! – Сондра Клайдга қараб жилмайди-да, бошидаги испанча тароқни тўғрилаб кўйди. – Сиз шундай гапир-япсизки, гапларингиз худди ростга ўхшайди.

– Сизга ишонмайман, демоқчимисиз, Сондра? – Клайд жўшиб сўради. Унинг иккинчи марта кизнинг номини тилга олиши Сондрани ҳам ўзи янглиғ ҳаяжонга солганди. Клайднинг очиклиги эндиликда ўзига манзур бўлиб турганидан, Сондра бу сафар бунни кўнглига олмади.

– Йўқ, албатта, ишонаман, – Сондра Клайд билан биринчи марта сал ҳаяжонга тушиб, ўзини йўқотиброк гаплашарди. У энди ўзини тўғри тутиш, Клайдни иложи борича босиброк туриш мушкул бўлишини сезарди. – Қани, айтинг, нечанчи рақсни сизга атаб қўяй, тезроқ айтинг, бўлмаса ҳозир кетиб қоламан, ана олиб кетгани келишяпти, – у шундан кейин айёрона ва ошқора табассум билан мўъжазгина программани узатди. – Ўн биринчисини хоҳлайсизми? Бунга якин қолди, ҳозир ўнинчиси бўлади.

– Бори шуми?

– Шу қадар оч бўлсангиз, ўн тўртинчи ҳам сизга, –

Сондра Клайднинг кўзига тик қараб кулганди, бундан у бўлганича бўлди.

Сондра Фрэнк Гарриэт билан рақс тушаркан, Клайд уларникига сочельникка таклиф қилинганини, Жессика Фэнт эса Утикага Янги йилга айтганини билди. Сондра шундан кейин Клайднинг омади чинакамига келаётгани, илгари ўзи чўчигандай ортикча юк бўлмаслигига ишонди. Клайднинг истараси иссиқ, бу шак-шубҳасиз. Сондра деса жонини ҳам аямайди! Клайд, дерди ичида Сондра, дуруст-роқ мавқега эга бўлган хонадонларга чакирилиб тургандан кейин бошқа кизлар ҳам унга кизиқиб қолиб, ўз давраларига олиш пайига тушишади. Сондра шуҳратпараст ва такаббур бўлганидан, бунга йўл бермасликка аҳд қилди. Шу важдан Клайд билан иккинчи марта рақс тушаётганларида унга шундай деди:

– Сизни Гарриэтлар сочельникка айтишди, шекилли?

– Ҳа, бунинг бари учун сиздан бурчлиман! – Клайд эҳтирос билан хитоб қилди. – Сиз ҳам ўша ерда бўласизми?

– Минг афсуски, бўлмайман. У ерга айтишган, ҳозир жуда боргим ҳам келяпти, бироқ сизга айтсам, бундан олдинроқ Олбэнига ва ундан кейин Саратогадаги байрамга боришга ваъда бериб қўйгандим. Эртага кетиб, Янги йил арафасида қайтиб келаман. Бироқ Фреддининг дўстлари Скенэктедида Янги йилни жуда ваҳимали қилиб кутишмоқчи, амакиваччангиз Белла, акам Стюарт, Грэнт ва Бертина ҳам ўша ерда бўлишади. Хохласангиз, биз билан боришингиз мумкин.

Сондра сал бўлмаса «мен билан» деб юбораёзди-ю, ўзини босди. У Клайдни қўлига кўндириб олганлигини ҳаммага бир кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Улар Клайд Сондрани деб мисс Фэнтнинг уйига бормаганини кўрганларидан кейин, бунга ўзлари ишонч ҳосил қилишади. Клайд Сондрани яна кўриш имкони келганига суюниб кетганидан дарҳол рози бўлди.

Айни пайтда Сондранинг уни шунчаки, йўл-йўлакай, бироқ қатъий ҳолда Беллага кўндаланг қилаётгани Клайдни

хам ҳайратга, ҳам кўркувга соларди. Белла, Клайд Сондра ва унинг дўстлари билан бирга юрганини дарҳол уйидагиларга етказди. Бундан нима иш чиқиши мумкин? Грифитслар уни шу пайтгача уйларига чақиришмаган, ҳатто Рождество байрамига ҳам айтишмаганди. Улар Клайдни Сондра машинасида элтиб кўйгани, шундан кейин у «Ҳозир ва кейин» клубига чақирилганини билишса ҳам, пинакларини бузишмади-ку! Гилбертнинг роса жаҳли чиқиб, ота-онаси койинган бўлса ҳам, ҳозирча жим туришарди.

Сондра Клайдни кўшмоқчи бўлган улфатлар Скенэктедида эртасига эргалабгача қолишлари керак эди. Сондра нега бунақалигини Клайдга тушунтириб ўтирмади. Клайд эса Роберта бу пайтда Бильцдан қайтиб келишини, Рождество арафасида ёлғиз ташлаб кетгани, уч кунлик ҳижрондан кейин Янги йилни бирга кутамиз, деб пойлажагини мутлақо унутганди. Клайд иш бу қадар чигаллашганини кейинроқ ўйлаб қолди. Энди эса Сондра Клайднинг ғамини еб юрганидан терисига сиғмай кетган ва жон-жон деб рози бўлган эди.

– Сизга айтсам, – деди Сондра уни огоҳлантириб, – учрашганимизда менга ҳадеб қарайверманг. Сизга бепарвороқ бўлсам, хафа бўлиб юрманг. Бўлмаса, сиз билан тез-тез кўришиб туришим қийинлашади. Билсангиз, ота-онам ҳам, баъзи дўстларим ҳам ғалати одамлар... Сиз эса илтифотни оширмай ва, ҳатто, бепарвороқ бўлиб юраверинг, тушундингизми? Ўшанда биз қишда учраша оламиз. Тушундингиз-а?

Клайд қизнинг бу гапидан жуда тўлқинланиб кетди, бунга ўзининг жўшқинлиги сабабчилигини ҳам биларди. У қизга эҳтирос билан синчиклаб тикилди.

– Шундай қилиб, сизга, ҳар қалай, бепарқ эмас эканман-а, тўғрими? – Клайд унга қатъий ва илтижоли қилиб деди. Кўзлари шу дамда эҳтиросдан порлаётгани Сондрага ёқарди.

Сондра ўзини боса олмай ҳаяжонланаётганига қарамай, эҳтиёткорликни қўлдан бермай, тўғри иш қилаётганига ишонмаётган бўлса ҳам деди:

– Яхши, мен сизга ҳам ҳа, ҳам йўқ, дейман. Ҳали бир қарорга келганим йўқ. Сиз менга жуда ёқасиз. Гоҳо менга ҳаммадан ҳам кўпроқ ёқадигандай туюласиз. Сизга айтсам, биз бир-биримизни ҳали жуда оз биламиз... Шундай бўлса ҳам, мен билан Скенэктедига борасизми?

– Борганда қандоқ!..

– Буни сизга батафсил ёзиб юбораман ё кўнғироқ қиламан. Телефонингиз борми?

Клайд унга телефон рақамини айтди.

– Мабодо бирор ўзгариш бўлса ёки мен боролмайдиган бўлсам, хафа бўлманг. Биз кейин бирор ерда, албатта, кўришамиз!

Сондра жилмайиб кўйганди, Клайд хаяжондан нафаси чикмай қолаёзди. Унинг очиклигини қаранг-а! Сондра Клайдга, гоҳо менга жуда ҳам ёқасиз, деди. Клайднинг хурсандликдан эси тескари бўлиб кетишига шу гапнинг ўзи кифоя қиларди. Шундай гўзал, теварак-атрофида ўзига ёққанини бемалол танлаб олса бўлаверадиган қанчадан қанча дўстлари ва хушторлари бўлган бу ажойиб киз Клайдни ўз даргоҳига бошлаётганини кўрмайсизми!

XXVIII БОБ

Эртаси кунининг субҳидами. Соат олти ярим. Клайд Гловерсвилдан қайтиб келиб, бор-йўғи бир соат кўзини илинтириб олди-ю, Робертани нима қиламан, деб ваҳм босганидан ўрнидан туриб кетди. Роберта бугун Бильцга жўнайди. Клайд уни Фондагача обориб кўйишга ваъда берганди. Энди эса оёғи тортмаётганди. Узрга бирор нарса топар. Бироқ нимани?

Хайриятки, бундан бир кун олдин Клайд Уигэмнинг Лигетта бугун цех бошлиқларининг мажлиси бўлишини айтаётганини эшитган, Лигетнинг ўзи эса ишдан кейин Смиллининг кабинетига ҳозир-у нозир бўлиши керак эди. Клайднинг кичкинагина бўлими Лигет қўли остидаги цех-

нинг бир бўлаги саналганидан мажлисга уни чақиришмаганди. Клайд энди шу мажлисни бахона қилмоқчи бўлиб, тушки танаффус олдидан Робертанинг столига хат қўйиб қўйди. Унда шундай дейилганди:

«Жоним, ҳозиргина менга бугун соат учда пастда цех бошлиқларининг мажлиси бўлишини айтиб қолишувди, жуда хафа бўлиб кетдим. Бундан чиқди, мен сен билан Фондагача боролмас эканман, бироқ ишдан кейин уйингга лип этиб кириб ўтаман. Сенга аталган нарсам бор, албатта, кутгин! Ноилож қолдим, кўпам хафа бўлаверма. Чоршанба куни, қайтиб келганимдан кейин, албатта, кўришамиз. Клайд».

Роберта ҳозироқ ўқимаса бўлмайдиган бу хатга кўзи тушиши биланок юраги қоқ ёрилгудай севиниб кетди. Клайд қачон учрашишни аниқ келишиб олмоқчига ўхшайди, деган хаёлга борганди. Бироқ орадан уч-тўрт дақиқа ўтгач, бировга билдирмай хатни ўқиб олгани кийимхонага чиққанида юзи тундлашди-қолди. Кеча Клайдни кутавериш кўзлари тешилди. Буниси эса устига-устак бўлаётганди. Бу ҳам камлик қилгандай, Клайд фаромуш ва совуқроқ кўринарди... Роберта ўзига ўзи, бу қўққис ўзгаришнинг сабаби нима экан, дерди. Клайд амакиси уйига чақириб қолгани каби, эҳтимол, бу мажлисга ҳам бормаса бўлмас. Бироқ Робертани илгаригидай яхши кўрганида борми, кеча кечкурун келолмайман деганида ҳижрон онлари яқинлашаётганидан ўзини бунчалар хушчақ-чақ ва бемалол сезмаслиги керак эди. Нега деганда, Клайд Роберта уч кунга кетаётганини билар, Роберта эса ҳижрон деса жуда адои тамом бўларди.

Очилиб-сочилиб турган Роберта бирдан маънос тортиб, бўшашди-қолди. Унинг иши доимо шунақа бўлади ўзи! Рождество байрамадан икки кун кейин Бильцага бориши керак, у ер эса ютаман дер, уй ичининг ҳаммаси Роберта нима олиб келаркин, деб унга нигорон бўлиб туришарди. Бунинг устига, бир ўзи кетиши керак, Клайд бўлса бир нафасга кириб ўтади. Роберта иш жойига қайтиб келганида башарасидан аянчли аҳволда эканлиги яққол кўриниб турар-

ди. Теварак-атрофидаги нарсалар кўзига кўринмас, ўзи нималар қилаётганини ҳам билмасди. Клайд буни пайқаса ҳам, эс-хуши Сондрада бўлганидан пушаймон бўлишни ҳам билмасди.

Ҳар шанбада бўлганидай, тушдан кейин кўшни фабрикаларнинг гудоклари иш вақти тугаганидан хабар берган заҳоти олдин Роберта, кейин Клайд унинг уйига йўл олишди. Клайд нима қилсин? Кўнгли совиб, муз бўлиб кетганидан кейин Робертага қандай қилиб кулиб гапира олади? Бундан икки ҳафтагина олдин жўшқин ва эҳтиросли бўлган, энди эса жуда бўшашиб мазаси қочган муносабатини қандай давом эттира олади? Клайд Робертага ўлса ҳам, кўнглимга тегдинг, дея олмайди бунга қиз чидаёлмайди, нима деб жавоб қилишини ким билади дейсиз. Нима қилсин? Лекин иккинчи томондан, Клайднинг бутун орзу ва режалари Сондрага боғлиқ бўлиб тургандан кейин Робертани силаб-сийпалаб, ёлғон баҳоналар билан тинчлантириб қўйиш ҳам ярамайди, бу эса ҳаммасини эскича қолдириш, аввалги муносабатни сақлаб қолиш, деган гап эди. Бунинг энди иложи йўқ! Бундан ташқари, Клайд Сондра ҳам севиб қолишига жиндай умидвор бўлса борми, Робертадан дарҳол қутулгиси келиб қолиши турган гап. Уни нега ҳам ташламасин? Робертадан Клайдга нима фойда? Унинг хусни билан жамиятдаги мавқеи қасқда-ю, Роберта қасқда? Клайднинг илгаригидай парвона бўлишини, Сондрага яқинлиги туфайли қўлга киритаётган танишлари ва имкониятларидан воз кечишини талаб этса, Робертанинг ноисофлиги бўлмайдими? Ҳа, бу чиндан ҳам адолатдан эмас!

Клайд шундай деб ўйлар, Роберта эса уйига келиб олганидан ўзига ўзи кеча у нимага бирдан бепарво бўлиб қолди, дерди. Нега у кеча келмади, ваъдасини бузди, байрамда энди уйга кетиб, уч кунгача кўришмайдиган бўлиб турганларида, Фондагача обориб қўйишни истамаяпти? Мажлисни рўқач қиляпти, бу гапи тўғримикин? Роберта керак бўлса борми, соат тўртгача кута олар, бироқ Клайднинг авзойидан қандайдир қочқоқлик, бегонасирашни сезиб турганидан буни ай-

тишга ботинолмай турарди... Буларнинг бари нима бўлдийкин? Клайд билан ўрталаридаги яқинлик куни кечагина пайдо бўлган, у бошланганидан, то ҳозиргача икковларини пайванд қилиб юборгандек туюларди. Клайддаги бу ўзгариш наҳотки севгиларининг, ажиб эртақларининг ниҳояси бўлса? О, Парвардигор! Роберта ундан ҳеч нарса аямаган... энди унинг келажиги, ҳаёти Клайднинг садокатига боғлиқ эди...

Клайд Рождество байрамига олган совғасини қўлтиғига қисиб ва, иложи борича, ўзининг Робертага муносабатларини ўзгартириш ҳақидаги қатъий аҳдига ҳеч муносиб тушмайдиган ясама беғамлик билан кириб келганда, Роберта хонанинг ўртасида туриб, шуларнинг барини хаёлидан ўтказарди.

– Э, дарди-дунёим қоронғи бўлиб кетди-ку, Берта, – Клайд жўшиб гап бошласа ҳам, ясама кувноклик, ачишиш ва иккиланиш оҳанглари илғаб олса бўларди. – Сенга айтсам, бундан икки соат олдин бунақа мажлис бўлиши хаёлимга ҳам келмаганди. Бу қанақа бўлиши ўзинг биласан-ку! Бунақа нарсаларга чап бериб бўлмайди. Қаттиқ хафамасмисан, ишкилиб, азизим? – Робертанинг авзойидан Клайд унинг шу дақиқада ҳам, боя фабрикада ҳам жуда тушқун кайфиятдалигини кўрганди. – Яхшиямки бир нафасга чиқиб, сенга манавини олиб келишга улгурдим, – Клайд совғасини узатаётиб, кўшиб кўйди: – Сенга кеча олиб келмоқчийдим, бироқ зиёфат белга тепиб қолди. Шунақа бўлиб қолганидан жуда афсусдаман, ўлай агар, афсусдаман!

Клайд совғани кеча олиб келганида борми, Робертанинг юраги қоқ ёрилди, энди эса уни олиб, столга бепарвогина кўйиб кўя қолди. Совғанинг энди унга сира қизиғи қолмаганди.

-- Кеча яхши бўлдими, жоним? – деб сўради у Клайдни банд этган зиёфатни яхшироқ билиб олмоқчи бўлиб.

– Ҳа, ёмон эмас, – жавоб қилди Клайд. У ўзи учун катта аҳамиятга эга бўлган ва Роберта учун кўп хатарларни ўзига жо қилган кечаги ўтириш ҳақида иложи борича бепарворок

гапиришга ҳаракат қиларди. – Мен амакимнинг уйига шунчаки бориб келаман деб ўйловдим, сенга ҳам шундай дедим. Борганимдан кейин билсам, Белла билан Майрани Гловерсвилдаги кечага олиб бориш керак экан. У ердаги кечанинг Стиллернинг бой хонадони бор, сенга айтсам, уларга каттагина қўлқоп фабрикаси қарайди. Ўшалар десанг, рақс кечаси ташкил қилишибди, мен шундан кейин Гил боролмаганидан амакимнинг қизларини олиб боришга мажбур бўлдим. У ердаги кечанинг унча қизиғи бўлмади. Кеча тугаб қолганда хурсанд бўлдим.

Клайд Белла, Майра, Гилбертнинг номларини гўё ҳар маҳал айтадиган нарсалардай тилга олди. Унинг Грифитсларга бу қадар яқинлиги Робертага кучини кўрсатмай қолмади.

– У ердан вақтлироқ кетиб, бу ерга кирсанг бўлмасмиди?

– Иложини қилолмадим. Бирга қайтишимиз керак бўлганидан бошқаларга қараб қолдим. Совғамни кўришни хохламайсанми? – Клайд Робертанинг хаёлини кечаги ўтиришдан бошқа ёққа буриш учун қўшиб қўйди. У Роберта кеча ёлғиз ўзи қолганини ўйлаб, эзилаётганини биларди.

Роберта қутининг лентасини ечишга киришган бўлса ҳам, кечаги зиёфатнинг яна қанақа сирлари борлигини ўйлагани ўйлаганди. Белла ва Майрадан бошқа яна қанақа қизлар Стиллернинг уйида бўлишдидейкин? Эҳтимол, Клайд кейинги пайтларда бошқа бирортасига кўнгил қўйгандир ва ўша ерда учрашгандир? Илгари у кўпинча Сондра Финчли, Бертина Крэнстон ва Жил Трамбалларни кўп гапирарди. Улар ҳам, эҳтимол, кеча ўша ерда бўлишгандир?

– Амакининг қизларидан бошқа у ерда яна кимлар бўлди? – деб сўради Роберта қўкқисдан.

– О, одам жуда кўп бўлди, сен уларни танитайсан. У ерга турли жойлардан йигирма ё ўттиз одам келган эди.

– Ликургдаги амакивачаларингдан бошқа битта-яримта бўлдимми?

– Ҳаммаси бўлиб бир неча одам бўлди. Биз Белланинг кўнглига қараб, Жил Трамбал билан синглисини олиб кет-

дик. Борсак, Арабелла Старк билан Перли Хейнс ҳам ўша ерда экан.

Клайд Робертани жуда ҳам қизиқтираётган Сондранинг ҳам, бошқа қизларнинг ҳам номларини тилга олмади. Шундай бўлса ҳам, Клайднинг гапиришида, товушининг чиқиши ва кўзларининг ёнишида ғалати бир нарса сезилиб турар, шу боисдан жавоби Робертани қаноатлантирмасди. Роберта жуда хавотирда бўлса ҳам, ҳозирда сўраб-суриштираве-ришдан маъни чикмаслигини билди. Клайд аччиғлиниб қолиши мумкин-да. Клайд Робертанинг назарида, барибир, ўша қизлар олами билан доимо боғлиқ эди. Роберта кўнглида Клайдга тегиб олмоқчи бўлса-да, лекин Клайднинг, «мени эгаллаб олмоқчи экан», – деб шубҳаланишини сира иста-масди.

– Кеча сен билан бирга бўлиб, совғаларимни топши-ришни жуда ҳам истагандим, – деди Роберта ёмон хаёлла-рини қувиб ва Клайдни ўзига қаратмоқчи бўлиб.

Клайд Робертанинг овозидаги мунгни сезди. Бу илгарилари уни доимо бўшаштирарди, энди эса ноилож ҳолда бўлганидан бундай кўйга тушишни истамади.

– Нима бўлганини ўзинг биласан-ку, Берта! – Клайд унга каттиқроқ гапирди. – Сенга тушунтирдим-ку, ахир!

– Ҳа, биламан, – деди Роберта синиклигини яшириш учун бир хил бўлиб.

Роберта қоғозни ёзиб, кутининг қопқоғини олди. Ундаги пардоз анжомларини кўрганидан кейин сал суюнди. Унинг шу чоғгача бунақа қимматбаҳо ва чиройли нарсалари йўқ эди.

– Ох, бирам чиройлиг-а! – деб юборди Роберта беихтиёр қизиқиб кетганидан. Мен бунақа нарсани кутмовдим! Бу-нинг олдида менинг совғаларим ҳеч нимага арзимайди.

Роберта совғасини келтиргани кетди. Аммо Клайд ўзи-нинг бепарволиги билан Робертанинг руҳини тушириб юборган, ҳатто ажойиб совға ҳам унинг кўнглини кўтаролмаслигини кўрди. Унинг муқим севғиси Робертага ҳар қандай армуғонлардан ҳам бениҳоя қимматроқ турарди.

– Ёкадими? -- деб сўради ўзи билиб-кўриб турса ҳам, совға зора Робертанинг кўнглини ёзса, деб қаттиқ умид килиб.

– Албатта, жоним, – жавоб килди Роберта пардоз анжомларини қизиқиш билан кўздан кечираркан. – Менинг совғаларим жуда берироққина, – у барча режалари бир пул бўлганидан эзилиб кетди ва маънос ҳолда кўшиб кўйди. – Шундай бўлса ҳам, улар сенга асқатади, доимо юрагинг ёнида бўлади, мен эса шуни истайман.

Роберта металдан ясалган мангу қалам билан ўзи ёзар ручка солинган ғилофни узатди. У ана шу нарсаларни Клайднинг фабрикадаги ишида керак бўлиб қолади, деб олганди. Бу икки ҳафта илгари бўлганида борми, Клайд Робертани қаттиқ бағрига босиб, хафалигини кўнглидан чиқаришга ҳаракат қиларди. Энди эса ўзимни унчалик совуқ кўрсатмай ва ортиқча силаб-сийпамай Робертага қандай тасалли берсам бўларкин, деб ўйлаб турарди. Шунинг учун ҳам Робертанинг совғасини кўриб, ўзини жуда ҳам хурсанд бўлиб кетганга солди:

– О, мана бу зўр бўпти, азизим! Менга худди шулар керак эди ўзи! Келиб-келиб зўрини топганингни қара-я! Мен энди доим буларни тутаман.

Клайд ўзини қалам билан ручкани қизиқиш билан кўраётган қилиб кўрсатди, кейин уларни ён чўнтагига солиб кўйди. Роберта олдида маънос ва ўйчан ҳолда турганини кўриб, қучоклаб ўпди, нега деганда, у шу дамда кўзига илгариги муносабатларидаги барча зўр нарсаларнинг тимсоли янглиғ кўриниб кетганди. Роберта ҳеч бир шак-шубҳасиз жуда ҳам дилбар! Роберта Клайднинг бўйнидан қучоклаб, юм-юм йиғлаганида Клайд бағрига қаттиқрок босиб, хафа бўлаверма, чоршанбада қайтиб келсан, кейин хаммаси яна бояғидай кетаверади, деб кўйди.

Бирок шунда ичида, буларнинг хаммаси ёлғон, дерди... Бундан бор-йўғи бир ой аввал Робертани жуда ҳам севарди-я... Бошқа бир қиз юрагини тезда забт этиб олгани қизиқ! Бу гап, ҳар қалай, ҳақ. Роберта, Клайд мени аввалгидай севади,

деб ўйлаётган бўлса ҳам, бу севги энди қолмади, бўлмади ҳам. Шунинг учун ҳам Клайд Робертага жуда ачиниб кетди.

Клайднинг шу дақиқадаги ўзини тутишида қандайдир галатилик бор эди. Роберта Клайднинг сўзларини эшитиб, эркалалашларини ҳис қилиб тураркан, буни яққол сезди: унда самимийлик етишмасди. Клайд жуда ҳам хотиржам, ўпишлари суст, овозида чинакам мулойимлик сезилмасди. Бунинг устига, у ўша дамнинг ўзида Робертани ўзидан нари суриб, соатига қаради-да:

– Кеч қоламан, азизим. Йигирматакам уч, мажлис эса учда бўлади. Обориб кўйишни жуда хоҳлардим-у, бироқ ноиложман, келганингдан кейин кўришамиз, – деди.

У ўпмоқчи бўлиб энгашганида, Роберта бу сафар унинг ўзгариб, совиб қолганига буткул ишонди. Клайд мулойим бўлса ҳам, хаёллари олисда... Роберта кучларини йиғиб, нафсониятини мададга чақирди. Бунга қисман муваффақ бўлганидан Клайдга совуққина ва қатъий қилиб деди:

– Начора, кечикишингни истамайман, Клайд. Тезроқ бора қол. Лекин уйда кўпроқ қолмоқчи эмасман. Мабодо байрамнинг биринчи куни барвақт қайтсам, олдимга кечки пайт кела оласанми, нима дейсан? Чоршанба куни ишга кечикишни истамайман.

– Албатта, азизим, келаман, – Клайд ўша куни ҳеч ёққа чакирилмагани ва ҳозир тезроқ қочиб қолиш имкони борлигидан суюнганидан хушчақчақ ва ҳаттоки самимий ҳолда деди: – Қачон қайтмоқчисан ўзи?

Роберта уйга саккизларда қайтмоқчи эди, Клайд бу сафар қандай бўлмасин, кела олар эди. У яна соатини чиқарди.

– Энди бормасам бўлмади, – у шундай дея эшикка қараб юрди.

Роберта келгусини ўйлаб ташвишга тушиб, хавотири ортганидан Клайдга яқин келиб, пальтосининг ёқаси тагидан кўлини ўтказди-да, кўзларига тик боққанича илтижоли ва қатъий қилиб деди:

– Клайд, бу гал ваъдалашганимиздай, келишинг аниг-а? Яна бирор ёққа жўнаб қолмайсан-а?

– Хавотир олма, – жавоб килди у. – Мени ўзинг биласан-ку! Кеча иложим йўқ эди, азизим. Сешанба куни эса, албатта, келаман.

Клайд Робертани ўпди-да, ақлли иш қилмаганини билган ҳолда кетишга шошилди, бироқ у ўзини бундан бошқача тутишни тасаввур ҳам қилолмасди. Эракк киши қизни ҳозиргидай ташлаб кетмоқчи бўлганида, дерди Клайд ичида, ўзини одобли ва ҳаттоки дипломатлардай иш тутиши керак. Клайд унчалик ўхшата олмади, чамаси, бундан ҳам яхшироқ йўли бўлса керак-да... Бироқ унинг хаёллари Сондрага учди. Улар Янги йилни Скенэктедида бирга кутишади, ўшанда куни кеча сезилганидай, Сондра уни чиндан ҳам ёктирадими-йўқми, тўла-тўкис аниқлаб олади.

Клайд ташқарига чиққанидан кейин Роберта деразага яқин келиб, унинг кетидан ҳорғин ва ғамгин тикилиб қоларкан, бу ёғи нима бўларкин, деб ўйларди. Клайд ташлаб кетса, нима бўлади? Унга борини берди-ку. Келажаги Клайдга, унинг муносабатига боғлиқ-ку! Наҳотки, Клайднинг кўнглига уриб қолган ва энди уни кўргиси келмаётган бўлса? Бундай бўлса, нақадар даҳшат! Унда нима қилади? Нега ўзини аямади, нега унинг айтганларини тез ва осонгина қила қолди?

Роберта дарахтларнинг япроқлари қолмаган ва қор босган шохларига қараб хўрсинди... Байрамлар! Уйига шундай кўйда бориш... Клайднинг эса бу ерда анча-мунча мавқеи бор... Борган жойида ўйнаб-кулиб, маза қилиб келади, Роберта уни қандай хурсанд қила олади?

Роберта маъюс бош чайқади, ойнага бориб, ўзини кузатди, кейин ўз нарсаларини ва олган совға-саломларини жойлаб олиб, уйдан чикди.

XXIX БОБ

Роберта Ликургда туриб, доимо Клайд билан бирга бўлганидан Бильц ва унинг теварак-атрофлари, кўзиқоринга ўхшаган фермалар оғир таассурот қолдирарди: бу ердаги

нарсаларнинг бари мухтожлик ва йўқчиликдан дарак бериб турар, шунинг учун ҳам туғилган жойига келиб қолган одамни жуда бир хил қилиб юборарди.

Роберта вокзал хизматини ўтовчи кўримсиз ва харобгина иморат олдида поезддан тушганида отасига кўзи тушди. Унинг эгнида ўн йиллардан бери киядиган пальтоси бўлиб, қизини эски бўлса ҳам, ҳали пишиқ арава олдида кутар, аравага эса ўзига ўхшаш қоқсуяк ва эзилган от қўшилганди. Отаси доим Робертанинг кўзига ҳорғин ва аянчли кўринарди. У арзандаси Робертани кўрганидан кейин чехраси ёришиб, хушчақчақ гаплаша кетди. Роберта аравага ўрмалаб чиқиб, отасининг ёнига ўтиргандан кейин йўлга тушишди. Гарчи бу пайтларда ажойиб автомобиль йўллари ҳамма ерда оддий нарса бўлиб қолганига қарамай, ферманинг йўли ўнқир-чўнқир, эгри-бугри ва ифлос эди.

Йўлда Роберта ўзига таниш бўлган ҳар бир бурилиш, ҳар бир дарахт, ҳар бир белгини ичида санаб борарди. Шундай бўлса ҳам, у сира очилмасди. Теварак-атрофдаги нарсаларнинг бари кўнглини чўктирарди. Отаси доимо касал бўлганидан ишдан чиқиб қолган, Том укаси билан онаси эса унинг ёнига кириб, дурустроқ бирор нарса қилишолмас, шунинг учун ҳам ферма буларга ҳамон оғир юк бўлиб турарди. Ферма бундан кўп йиллар илгари икки минг долларга гаровга кўйилганидан бу қарзни ҳалигача узолмай келишарди. Шимол томондаги труба ямалишга мухтож, зиналар чўкиброқ қолган, гарчи ҳозирда ҳаммаси қор тагида қолганидан чиройлироқ кўринаётган бўлса ҳам, девортошлар-у ховлининг юқорироғидаги иморатлар ҳам бошқалардан қолишмасди. Ҳагто, уйдаги мебеллар ҳам илгари қандай бўлса шундайлигича турар, улар ташлаб юборилган бошқа нарсага ярамасди.

Уйда Робертани онаси, синглиси ва укаси кутиб туришарди. Улар Робертанинг Клайд билан канака алоқалигини билишмас (Клайдни бу ерда биров сариқ чакага олмасди), шунинг учун ҳам Роберта уйига қайтиб келганидан ва бу ердагиларни кўраётганидан хурсанд бўлса керак, леб ўйла-

шарди. Роберта эса бошидан ўтган ҳамма нарсаларни, Клайднинг ғалати ва бошқача бўлиб қолганлигини ўйлар, шунинг учун ҳам дарди-дунёси тобора қоронғилашарди.

Очиғини айтганда, кейинги пайтларда анча нарсалик бўлганига қарамай, Роберта ўзини шарманда қилган, номини Клайдга тегиб оқлаб олиши мумкин эди. Бундай қилмаса, ота-онаси унинг гапига қулоқ солмас, яхши иш қилибсан, ҳам демасдилар. Роберта анча одам бўлиб, ота-онасига қарашли ўрнига уларга зарар бериб, оиласини шарманда қилиши мумкин... Роберта маъюс тортиб қолиши учун шуларни ўйлаши кифоя қилган, энди у эзилиб куйиб кетаётганди.

Роберта Клайдга ортиқча ишониб юборганидан, ҳатто, онасига ҳам ёрила олмаётганидан баттар қийналар ва эзиларди. У онам, эс-хушингни бутунлай йўқотиб қўйибсан-ку, деб қолмаса эди, деб хавотирланарди. Бундан ташқари, онаси Клайдга муносабати ҳақида шунақанги нарсаларни сўраб қолиши мумкин эдики, уларга Роберта жавоб қилишга қийналарди. Айни пайтда агар юрагидагиларни ишонса бўладиган бирор одам тополмаса, хавотир ва шубҳалари сирлигича қолиши керак эди.

Роберта Том ва Эмилия билан бир неча дақиқа гаплашиб, ошхонага кирди. У ерда онаси Рождество байрамининг талориги билан овора эди. Роберта замин ҳозирлаб фермадан ва Ликургадаги ҳаётдан гап очмоқчи бўлди, бироқ ичкарига кирганида онаси унга қараб биринчи гап бошлади:

– Қалай, Бобби, қайтганингдан хурсандмисан? Ликург билан солиштирганда кишлокдаги ҳамма нарсалар кўзингга жуда хароб кўринаётгандир? – у маъюс ҳолда қўшиб қўйди.

Она қизига завк билан қараб қўйди: унинг бу қарашидан ва гапининг оҳангидан Роберта шаҳардаги аҳволини онаси ҳавас қилгудек деб ҳисоблашини тушунди. У югуриб бориб онасини маҳкам кучоқлади.

– Оҳ, ойижон! – хитоб қилди у. – Оламдаги энг зўр жой сиз бўлган жой! Ўзингиз биласиз-ку!

Онаси жавоб ўрнига Робертага мулоимгина ва юмшоқ

қина қараб, кифтини сийпалади.

– Бобби, – деди у юмшоққина қилиб, – сени қанчалар яхши кўришимни биласан-ку!

Онасининг овозидаги нимадир Робертага она-бола икковлари бир-бирларини юрак-юракдан севишган, бир-бирларини жуда яхши англашган узоқ йилларни эслатди. Она-бола бир-бирларига бахт-саодат тилаганлари учунгина эмас, балки ўрталарида сир ётмаганлиги учун ҳам бир-бирларини тушунушарди. Роберта буни эслаганида ғалати бўлиб, йиғлаб юбораёзди. Томоғи курукшаб, кўзлари намланди, ўзини ҳар қанча босишга уринмасин, ҳаракатлари беҳуда кетди. У бор гапни онасига айтиб берсам, дерди. Бироқ Клайдга бўлган севгиси кўзини тиндириб, обрўсини кетказган, у ўзи билан онасининг ўртасига ўзи рахна солган, энди эса ўртадаги деворни кўтариб ташлаш осон эмаслигини кўриб турарди. Бу ерда, вилоятда аёллар маҳкам тутилар, онаси ҳам ўзига қаттиқ турадиганлар жумласидан эди.

Роберта пича иккиланиб турди. У онасига қанчалар оғир аҳволда қолганлигини тез ва очик-ойдин қилиб айтиб беришни, унинг ёрдам беролмаса ҳам, ҳолига ачинишни истарди. Бироқ бунинг ўрнига:

– Қани энди, Ликургда доимо ёнимда бўлсангиз, ойи! Эҳтимол... – деб қўя қолди.

Роберта эҳтиётсиз гап қилиб кўйганини сезиб, лабини тишлади. У сал бўлмаса онасига, Ликургда ёнимда бўлганингизда Клайднинг айтганига юрмаган бўлармидим, деб юбораёзганди.

– Ҳа, сенга кўп керак бўлиб туришимни биламан, – деди онаси. -- Бироқ сен учун шаҳарда яшаш яхшироқ, тўғрими? Бу ердаги тирикчилигимиз қанақалигини биласан-ку! У ерда эса ўзингга ёқадиган ишинг бор. Ё адашяпманми?

– Ҳа, ишим анча яхши. Менга ёқади. Сизларга озгина бўлса ҳам, қарашаётганимдан хурсандман, бироқ ёлғиз туриш унча яхшимас-да...

– Бўлмаса, Ньютонларникидан нимага кетиб қолдинг, Бобби? Грейс шунақа кун бермайдиганлар хилиданми? Мен

бирга бўларсанлар, деб ўйловдим.

– Олдинга шундай бўлувди, – жавоб килди Роберта, – фақат унинг таниш йигитлари йўқ, менга сал яхши қараган одамдан ҳам рашк қилаверарди. Бирор ёққа боролмайдиган бўлиб қолдим, доим менга эргагани-эргашган. Иккита киз битта йигит билан айланиб юролмаслигини биласиз-ку, ойи!..

– Тушунаман, Бобби, – онаси кулиб қўйди. – Ким экан у?

– Жаноб Грифитс, ойи, – деди Роберта бир дақиқа иккиланиб тургандан кейин. Бу танишлик шундай лол қоларли, шу қадар бу ердаги кундалик ҳаётдан фарқли эдики, Роберта буни бирдан чироқ ёнганда, ҳамма нарсани кўриб қолгандай, барини яққол кўрди ҳисоби... Роберта ҳозирда қанчалар хавотир олаётганига қарамай, Клайд билан бир ёстикка бош қўйиши мумкинлигини ўйлаганда оламдаги бор нарсаларни унутарди. – Буни ҳеч кимга айтманг, хўпми, – деб қўйди у, – жаноб Грифитс буни одамлар билишини истамайди. Унинг қариндошлари жуда бой одамлар, тушуняпсизми? Уларнинг, яъни амакисининг фабрикаси бор. Фабрикада хизматчилар, яъни бошлиқлардан бирортаси ҳам аёл ишчилар билан таниш-билиш қилмаслиги керак, деган қоида бор. У ҳам ҳеч ким билан таниш-билиш қилмайди. Бироқ мени яхши кўради, мен уни севаман. Бу бошқа гап. Кейин мен бошқа жойга ишга ўтмоқчиман, ўшанда халиги қоиданинг бизга дахли бўлмай қолади. Танишлигимизни яшириб ҳам юрмаймиз.

Роберта ўша заҳотининг ўзида ҳозир бу гаплар унча тўғри бўлмаса керак, деб ўйлади. Клайд кейинги пайтларда унга нисбатан бошқачароқ бўлиб қолган, Роберта эса ўйламай-нетмай унинг кучоғига кирган, уйланишга ваъдасини ҳам олмаганди... Эҳтимол (бу ҳозирча дудмал ва мавҳум хавотир эди), эҳтимол, У Робертага фақат ҳозир эмас, умуман, ҳеч қачон ораларидаги яқинлик тўғрисида оғиз очирмас! Борди-ю, Клайднинг кўнгли совиса ва Робертага уйланмайдиган бўлса, Робертанинг ўзи ҳам буни бировлар били-

шини хохламайди, ахир. Роберта ўзини жуда аянчли, мушкул ва шармандали аҳволга солганини қаранглар-а!

Миссис Олден эса бу танишликнинг ғалати ва сирли томони борлигини тасодифан билиб қолганидан кейин ваҳимага тушиш у ёқда турсин, хижолат ҳам бўлди. У кизимнинг бахти поймол бўлмасин, деб жуда ҳам кўрқарди. Тўғри, у ўзига ўзи, Роберта жуда яхши, покиза ва эҳтиёткор қиз, болаларимнинг энг яхшиси, салгина худбинроқ бўлса ҳам, энг оқила деб юрса ҳам, ҳар бало бўлиши мумкин-да... Уни битта-яримта осонликча йўлдан уриб, номусини булғаб кетолмайди. Роберта анча камсукум ва одобли киз. Шунинг учун ҳам миссис Олден кизидан сўради:

– Сен уни ўзинг хатда ёзган жаноб Сэмюэл Грифитснинг қариндоши дедингми?

– Ҳа, ойи, жияни.

– У йигит фабрикада ишлайдими? – хайрон бўлиб сўради онаси.

Она кизи танишган одамнинг фабрика эгаси Сэмюэл Грифитс хонадонининг аъзоси эканлигини бошиданок билган бўлса-да, Роберта уни қандай қилиб бошини айлантириб олганига тушунолмай турарди. Бу эса ўз-ўзидан ваҳимали кўринарди. Бунақа муносабатларнинг охири ҳамма вақт ва ҳар ерда бирдай бўлади, шунинг учун ҳам она Робертадан хавотирланарди. Шунда ҳам Робертадай кўзга яқин ва ишнинг кўзини биладиган қизнинг ўзига зиён келтирмай, унақа одам билан танишчилик қила олишига кўзи етгандай бўларди.

– Ҳа, – Роберта шунчаки жавоб қилди.

– У қанақа ўзи, Бобби?

– У жуда ҳам яхши! Шунанганги чиройли ва менга яхши гапирадими, асти кўяверасиз! Мабодо у яхши тарбия кўрган одам бўлмаганида борми, менинг ишим ҳам унчалик жойида бўлмасди. У ҳамма қизларни жой-жойига қўйишни билди. Сизга айтсам, у компания раисининг жияни, шунинг учун ҳам аёл ишчилар уни жуда хурмат қилишади.

– Хўш, бу чиндан ҳам жуда яхши. Қаёқдаги хўжа-

йинларда ишлагандан кўра яхши тарбия кўрганларнинг кўлида ишлаганга нима етсин? Сенинг Трипетс-Милсдаги ишингдан кўнглинг тўлмагани эсимда. У билан тез-тез учрашиб турасанми, Бобби?

– Ҳа, умуман, тез-тез, – жавоб килди Роберта онасига очикрок гапиролмаслигини билганидан сал қизаринкираб.

Миссис Олден кизининг қизариб кетганини уялганга йўйиб, тегишиб сўради:

– Уни жуда ҳам яхши кўрсанг кераг-а?

– Жуда ҳам, ойи, – Роберта содда ва самимий жавоб берди.

– У-чи? Сени яхши кўрадимми?

Роберта дераза томонга юрди. Ташкаридаги кудукка ва ферманинг энг ҳосилдор ерларига элтувчи ён бағирликда ярим вайрона иморатлар тизилиб кетганди. Уларнинг кўри-ниши бу ердагиларнинг аҳволи танглигини жуда яхши кўрсатиб турарди. Чиндан ҳам кейинги ўн йил ичида бу иморатлар муҳтожликка даста қискаликнинг рамзига айланганди. Қор тагида қолган бу ғамгин иморатлар шу дақиқада ўзи орзу қилиб келган ҳаётнинг бутунлай аксини кўз ўнгига келтирарди. Кўнглидаги нарсаларга, ажаб эмаски, Клайд туфайли эришса... Ғамгинлик билан вайроналик бахтга зид бўлганидек, муваффақият ҳам ишқий омадсизликка зид бўлади. Мабодо Клайд уни яхши кўриб, бу ердан олиб кетса, онаси бу кўргиликлардан кутуларди. Кўнгли қолган бўлса борми, Робертанинг хато орзуларга берилиб орттирган балолари қариндошларининг, аввало, оиласининг бошига тош бўлиб ёғилади. Роберта нима деб жавоб қилишини билмасди. У ниҳоят шундай деди:

– Яхши кўраман, дейди.

– Сенга уйланмоқчимми ўзи? – миссис Олден Робертани бошқа ҳамма болаларидан ортик кўриб, ундан умиди катта бўлганидан кимтиниbroқ ва ошқора сўради.

– Ойи, агар мен сизга айтсам...

Робертанинг гапи тугамай, Эмилия югургилаб кириб қолди:

– Гиф келди! Автомобилда келди! Уни битта-яримта олиб келганга ўхшайди, кўлида катта пакетлари ҳам бор!

Шундан кейин ичкарига укаси Том акаси билан кириб келди. Гифнинг устида янги пальто бўлиб, бу «Женерал электрик»да ишлаганининг дастлабки самараси эди. Гиф онаси ва Роберта билан иликқина сўрашди.

– Гиффорд, сенмисан? – деб юборди онаси. – Биз сени тўққиздан олдин келмассан деб ўйлагандик. Қандай қилиб бунча эрта келдинг?

– Ўзим ҳам бунақа бўлишини билмовдим. Скенэктедида жаноб Ририкнинг олдига кирувдим, бирга кетайлик, деб колди. Биласанми, – деди у Робертага қараб, – Майерс бобо уйининг иккинчи қаватини ниҳоят битириб олди. Яна бир йилдан кейин томи ҳам битиб қолса керак.

– Ажаб эмас, – Роберта Трипетс-Милсдаги эски танишини эслаб, унинг гапини қувватлади.

У бу аснода укасининг пальтосини олиб, пакетини емак столига қўйиб қўйди.

– Қўлингни торт, Эм! – деб қичқирди Гиф пакетни титкилаётган синглисига. – Эртага эрталабгача унга тегилмайди. Битта-яримта арча кесдим-йўкми? Ўтган йили менинг чекимга тушганди.

– Бу йил ҳам шундай, Гиффорд, – деди онаси, – Мен Томга аканг келишини кутгин дегандим, ўзинг доим яхшисини топасан-да.

Шу пайтда ошхонага бир кучок ўтин кўтариб отаси кириб келди. Бужмайган юзи, қоксуяк тирсаги ва тиззалари уни тетик ва келишган фарзандларидан бутунлай бошқача кўрсатиб турарди. Роберта буни ота илжайганича ўглининг қаршисида тўхтаган пайтида пайқади. У уй ичидагиларнинг ҳаммалари пировардида бахтли бўлишларини жуда-жуда истарди-да! Роберта азбаройи тўлқинланиб кетганидан бориб, отасини кучоқлади.

– Қорбобо дадажонимга бир нарсалар олиб келди, бу унга ёкса керак, – деди у.

Роберта дадасига ёмғир ўтмайдиган тўқ қизил катак

астарли плаш олиб келганди. Роберта, дадаси уни иссиққина кийиб олиб, ҳовлида ишласа бўлишини билганидан, совғасини топшириш учун тезроқ тонг ота қолишини пойларди.

Роберта шундан кейин байрам таомини тайёрлашда онасига қарашиб юборгани этак бойлаб олди. Она-бола бир дақиқа ҳам холи қолишолмаганидан, икковларини ҳам кизиктириб турган мавзу – Клайд тўғрисида гаплашишолмади. Роберта орадан бир неча соат ўтгандан кейингина, пайт пойлаб туриб, онасига шивирлади:

– Бировга айтиб қўйманг, ойи. Мен бировга оғиз очмайман, дегандим, сиз ҳам оғиз очманг.

– Хўп, мен ҳеч нима демайман, болагинам! Ҳолбуки бу, менимча, ғалати бўлса ҳам. Бироқ нима қилаётганингни биларсан, дейман. Ўзингни ўзинг эплашга ақлинг етадиган бўлиб қолгансан. Тўғрими, Бобби?

– Ҳа, албатта. Ойижон, сиз мендан хавотир олавермаслигингиз керак, – Роберта қўшимча қилди. У онасининг файзли чехрасига ишончсизликми, ваҳимами кўлка ташлаганини пайқаганди. Эҳтиётроқ бўлиш, онани ваҳимага солмаслик лозим эди, нега деганда, унинг ташвишлари бунингсиз ҳам етарли эди.

Эртасига эрталаб Агнесса эри билан келиб қолишганди, Гомердаги ҳаёт, моддий ва ижтимоий муваффақиятлар ҳақидаги узундан узоқ гаплар бошланиб кетди. Агнесса Робертага ўхшаб унчалик кўзга яқинмас, унинг эри Фред Гейбл ҳам Роберта бир кунмас бир кун кўнгил қўйса бўладиган даражадаги кишилардан эмасди. Роберта Клайдни ўйлаб минг хаёлларга борганидан кейин, хотиржам, меҳрибон ва ўртамиёна эрининг топганига шукур қилиб ўтирган синглисини кўрганидан кейин кечадан бери ўзини эзиб ва турли гумонларга олиб бораётган нарсалар яна эсига тушди. Клайдни деб шундай ночор аҳволга тушиб ўтиргандан кўра, Фред Гейблга ўхшаган тепса-тебранмас ва кўримсиз бўлса ҳам, айнабпайнаб юрмайдиган бирорта одамга тегиб қўя қолганим маъкул эмасми, дерди Роберта ичида. Гейбл тўйдан бери ўтган бир йил ичида Агнесса икковлари нималик бўлганлари

хакида тўлиб-тошиб гапирарди. У Гомерда муаллимликни йиғиштириб, китоб ва ёзув қоғозлари сотиладиган кичикроқ магазиннинг эгасига шерик бўлиб олганди. Бу яхшигина иш бўлиб, улар ўйинчоқ ва содали сув сотишдан кўпроқ даромад қилишарди. Ишлари яхши кетса, Агнесса келаси ёзда меҳмонхонасини қайта жиҳозларкан. Фред Рождество байрамига граммофон сотиб олибди. Улар, ишларимиз яхши кетаётганига ишониб қўйинглар дегандай, Олденларнинг барига яхшигина совға-саломлар олиб келишганди.

Гейбл ўзи билан Ликургда чиқадиган «Стар» газетасини олиб келганидан меҳмонлар туфайли кечроқ ёзилган дастурхон устида турли янгиликларни ўқирди (шеригининг оиласи шу шаҳарда турарди).

– Бу шаҳарларингда ишлар зўрми, дейман, – деди у Робертага. – Мана, «Стар»да хабар қилинишича, Грифитс компанияси биргина Буффало шаҳрида бир юз йигирма мингта ёқага буюртма олибди. Бундан чиқди, пулни жуда сизишаётган экан-да.

– Менинг бўлимимда ҳамма вақт иш кўп бўлади, – деб қўйди Роберта. – Ишлар яхши ё ёмон кетаётганини билмайман-у, биз бирдай банд бўламиз. Менимча, фабрикада ишлар доимо жойида.

– Бу фабрика эгаларига жуда омад келган-да, – деди Гейбл. – Улар ҳеч ниманинг ташвишини қилмасалар ҳам бўлади. Мен улар Илионада янги фабрика қуришаётганмиш, деб эшитдим. Бу ҳақда бирор нарса эшитмадингми?

– Йўқ, эшитмадим. Эҳтимол, бошқа фирма қураётгандир?

– Айтгандай, бўлимларинг мудирини бўлган йигитнинг исми нимаиди? Сен уни Грифитслардан девдинг, шекилли? – деб сўради Гейбл газетани ағдариб, Ликург жамияти ҳаётининг хроникасига кўз югуртираркан.

– Ҳа, у ҳам Грифитслардан, Клайд Грифитс. Нима қилди?

– Ҳозиргина унинг исмини ўқидим, шекилли. Мен ўшамми-бошқами, текшириб кўрмоқчийдим, холос. Мана кўр:

ўшами?

Гейбл қўли билан мақолани кўрсатиб, газетани Робертага узатди. Роберта шунда куйидагиларни ўқиди:

«Мисс Ванда Стилнинг (Гловерсвилль) уйида жума куни рақс кечаси бўлиб, унда Ликург жамиятининг баъзи таниқли вакиллари, жумладан, мисс Сондра Финчли, Бертина Крэнстон, Жил ва Гертруда Трамбал ҳамда Перли Хайнс, жаноблардан: Клайд Грифитс, Трейси Трамбал, Фрэнк Гарриэт, Грэнт Крэнстон ва Скотт Николсон иштирок этдилар. Ёш-ялангларнинг ҳар маҳалги йиғинларида бўлганидай, рақс кечаси алламаҳалгача давом этди, ликурглик меҳмонлар уйларига фақат тонготарда қайтишди. Миш-мишларга қараганда бу жамоат Янги йилни Элдерслининг (Скенэктеди) уйида шавқ-завқ билан кутиб олишмоқчимиз».

Роберта бу мақолани ўқигандан кейин, аввало, унда таърифланган кеча Клайд ўзининг айтишига қараганда, амакисининг кизлари билан бирга борган кечага сира ҳам ўхшамасди. Мақолада Майра билан Белла Грифитсларнинг номлари тилга олинмаганди. Иккинчи томондан, унда Роберта Клайддан тез-тез эшитиб юрган Сондра Финчли, Бертина Крэнстон, опа-сингил Трамбаллар, Перли Хайнсинг исмлари бор эди. Клайд Робертага кеча унча яхши бўлмади, деган бўлса, бу ерда унинг жуда зўр ўтганлиги айтилганди. Клайднинг номи Янги йил арафасидаги худди шунга ўхшаган кечага таклиф этилган одамларнинг қаторида тилга олинган, Роберта эса Янги йил кечасини бирга ўтказишни мўлжаллаб қўйган, Клайд эса унга таклиф қилинганини ҳатто айтиб ҳам қўймаганди. Худди жума кунидагига ўхшаб сўнгги нафасда яна бир нарсани рўқач қилса керак-да. О, худо-ей! Бу қанақаси бўлди-а?

Оилавий даврадаги Рождество байрами Робертага зумда бефайз бўлди-қўйди. У ўзидан-ўзи, Клайд чиндан ҳам ўзи айтганидай яхши кўрармикин, деб сўрарди. Роберта Клайд деганда кўзи тиниб, ҳозирда мушкул аҳволга тушиб қолганидан бениҳоя қийналарди. Клайд ёнида бўлмаса, никоҳдан ўтмаган бўлса, уйи ҳам, фарзандлари ҳам, ўзи истикомат

қилаётган одмигина оламда муносиброқ ўрни ҳам бўлмаганидан кейин Робертадай кизга ҳаётда яна нима коларди? Клайд ана шундай алдаб, бир ўзини ташлаб кетиб турганидан кейин пировардида юз ўгириб кетмаслигига севгисидан бошқа (мабодо сўнмаган бўлса!) нимани ҳам кафил қила олади? Мабодо шунақа бўлса, Робертанинг ахволи кейин нима бўлади? Бошқа бировга турмушга чиқишига ҳам кўзи етмайди, Клайдга ҳам ишончи йўқроқ...

Гейбл ундан: «Бу ўша Грифитс-ку!» – деб сўраса ҳам, Роберта гапиришга ҳоли келмай стол ёнидан турди.

– Кечирасиз, мен бир дақиқага, – деди у. – Жомадонимдан у-буларни олишим керак эди, – Роберта шундан кейин зинадан ўзининг аввалги хонасига югургилаганича чиқиб кетди.

У каравотга ўтириб, даҳанини қўлига қўйди. Роберта ваҳимали ўйларга берилган пайтларида шундай қиларди. Оёқ тагига қаттиқ тикилаётган бўлса ҳам, кўзлари ҳеч нарсани кўрмасди.

Клайд ҳозир қаерда?

Ана шу кизларнинг қайси бири билан Стилларнинг уйига бордийкин? Ўша киз Клайдга жуда ҳам ёқармикин? Роберта то шу кунгача Клайднинг ишқига ишониб келаётганидан Клайд бошқа бирорта кизга қараши мумкин, деган нарсани хаёлига ҳам келтирмаганди.

Энди эса, энди...

Роберта ўрнидан туриб, деразага яқинлашди-да, ёшлигида ҳаёт гўзаллигидан хўп баҳраманд бўлган боғига қаради. Боғ эса энди хувиллаган ва ютаман, дерди. Дарахтларнинг музлаган ингичка шоҳлари, чайқалиб турган сарғиш новдалар, у ер бу ерда титраётган ёлғиз-ярим япроқ... қор... Ярим вайрона, кўриниши аянчли иморатлар... Клайднинг ҳам кўнгли тобора совиб боряпти. Шунда Робертанинг хаёлига тўсатдан бу ерда қолсам бўлмайди, деган фикр келди. Иложи борича, тезроқ, улгурса, шу бугуноқ жўнаб кетиши керак. У Ликургга қайтиб, ақалли илгариги меҳрини эсига солиб, бошқа кизларга яқинлаштирмаслик учун ҳам унинг яқинро-

ғида бўлиши зарур. Унинг шундай, тагин байрам кунида бу ёққа келавериши ҳам яхши бўлмабди. Йўқлигида Клайд бошқа қизни деб уни ташлаб кетиши ҳам мумкин, мабодо шундай бўлса, унда айб Робертага тушмайдими? Роберта нимани баҳона қилиб, Ликургга қайтсам бўларкин, деб ўйлай бошлади, бироқ ҳозир, байрам арафасида кетиб қолсам, ҳаммага, аввало, онамга бу иш ғалати ва бемаъни туюлмасмикин, деган хаёлга борди. Шундан кейин илғари ўзи ўйлаганидай эртаси кечкурунгача чидашга жазм этди. Клайдни бундан кейин эса сира ҳам кўпроқ қолдириб бир ёққа кетмайди.

Роберта айна пайтда, Клайд мени севармикин, мени қўлаб-қувватлармикин ва менга уйланармикин, деб қаттиқ бош қотира бошлади. Мабодо ёлғон гапирган бўлса, қандай қилиб яна бундай қилмайдиган қилиш мумкин? Ўрталарида ёлғон бўлмаслиги кераклигини қандай қилиб англатиш мумкин? Ҳаммадан ҳам унинг юраги тўридан жой олишининг иложи борми, бошқа қиз туфайли кўнглини банд этган хаёлларни қандай ситиб чиқаради?

Қандай қилиб?

XXX БОБ

Роберта Рождество кечаси Ликургда бўлса ҳам, Клайд билан учрашиш у ёқда турсин, лоақал ундан узрнома ҳам ололмади. Гап шундаки, Грифитслар оиласида бир воқеа рўй берган, мабодо буни Клайд билан Роберта эшитишса борми, икковлари ҳам бунга жуда қизиқишган бўлар эди. Роберта Стиллернинг уйида рақс кечаси бўлганлигини ўқиб қолган газетанинг ўша сони, Гилбертнинг ҳам назарига тушганди. У, якшанба куни эрта билан нонушта қилиб ўтириб, қаҳвадан энди хўплайман деб турганида, ўша мақолага бирдан кўзи тушиб қолса бўладими? Шунда тишлари чўнтак соатининг қопқоғини ёпганда чиқадиған овоздай тараклаб кетди. Қаҳвадан ичиш ўрнига финжонини бир чеккага суриб қўй-

ди-да, газстадаги мақолани синчиклаб ўқиб чиқди. Ёнида онасидан бошқа ҳеч ким йўқ ва оилада Клайд масаласида ундан бошқа ҳеч ким ёнини олмаслигини билганидан унга газетани узатди.

– Жамоат ўртасида ким ҳаммани ўзига қаратиб юрганини қаранг, – деди у шиддат билан заҳарханда қилиб. Унинг ғазаб ва нафрати кўзиб кетганлиги кўзларидан шундоққина билиниб турарди. – Энди тез орада у уйимизга ҳам келади!

– Ким? – деб сўради миссис Грифите газетани оларкан. У мақолани хотиржам ўқиб чиқди. У гарчи сир бой бермасликка ҳаракат қилса ҳам, Клайднинг номини кўриб, ҳайрон бўлди.

Тўғри, Сондранинг бир куни Клайдни машинада олиб келиб қўйгани. кейин унинг Трамбалларнинг уйига зиёфатга чакирилгани Грифителарнинг қулоғига етган бўлса ҳам, газетадаги бу мақола бутунлай бошқа нарса эди.

– Уни ким чакирдийкин-а, шунга сира ақлим етмаяпти? – миссис Грифите ўйчан ҳолда шундай деб қўйди. У ўғлининг буларга қанақа қарашини балодай тушуниб турарди.

– Албагга, ўша кийшанглаган ва маҳмадона Финчли-да, ким бўларди? – деди Гилберт пишиллаб. – У негадир, балки, Белланинг галига кириб, бизни Клайдга яхши қарашмаяпти деган ҳаёлда, бамисоли менинг қилган айбларим учун мендан ўчини олишнинг зўр йўлини топган. Яъни гўё мени гуноҳкор деб билади. Ҳар қалай, унинг наздида, мен уни яхши кўрмайман. Чиндан ҳам уни яхши кўрмайман. Буни Белла ҳам билади. Бунда, чамаси, ўша ҳовликма Крэнстоннинг қўли борга ўхшайди. У билан Сондра Белладан нари кетишмайди. Бу қизларга етар одам йўқ, пулни сочишгани-сочишган, уларнинг укалари Грэнт Крэнстон билан Стюарт Финчли ҳам, ҳуллас, ҳаммалари шунақа. Бутунми, эртами, улардан бирортасининг ҳоли вой бўлади, бунга гаров ўйналга ҳам тайёрман. Шу сўзларим эсингизда турсин! Уларнинг ҳаммалари бирор иш қилишмайди, йил бўйи ўйнаб-кулиб, рақс тушиб, худди оламда бошқа иш қуриб қолгандай

у ёкка бориб, бу ёкка келиб юришади. Дадам икковларингиз Беллани ўшаларга нега қўшиб қўйганларингизга сира ҳам тушунолмайман!

Она шунда тутақиб кетди. Ахир у Беллага бу ердаги жамоатнинг ярми билан танишгин-у, ярмига яқинлашмагин деб мажбур килолмайди-ку! Ликургнинг олий табакасида ҳамма бир-бири билан боғланган бўлганидан кейин доимо учрашиб ҳам туради-да! Белла катта қиз бўлиб қоляпти, ўз билганича иш қилаверса бўлади.

Она шунча гапларни айтган бўлса ҳам, Гилберт шаштидан тушмади. Уни Клайднинг юқорига қараб ўрмалаётгани дарғазаб қилар, газетадаги мақолага караганда, бунга у баъзи имконларни ҳам топаётганди. Буниси ёмон! Бу қашшоқ ва хароб амакиваччаси, биринчидан, унга ўхшашга журъат этгани; иккинчидан, Ликургга келиб, хонадонларига бош сукиш билан Гилбертни каттик ҳақорат қилганди ҳисоби. Гилберт ҳам шунинг учун бошиданок ана шу Клайдга тоқати йўқлигини, ўзининг ихтиёрида бўлса борми, бир дақиқа ҳам бу ерда қолдирмаслигини сездириб қўйганди.

– Ёнида бир чақаси ҳам йўқ, -- деди Гилберт пировардида гижиниб, – аммо зўр бериб баландга ўрмалагани-ўрмалаган. Нима учун? Борингки, унинг теварак-атрофидагилар у билан танишган бўлишсин, хўш, шу билан бир нима бўптимми? Барибир, у ўшалар билан баравар бўлиб, ўшалардай туролмайди. Бунга унинг маблағи ҳам, маблағ оладиган жойи ҳам йўқ, ким унга катта маош бераман деб турибди? Мабодо пул гопганида ҳам фабрикадаги иш унинг бу улфатлар билан бўлишига йўл бермайди. Ишга ҳам, бу ўйин-кулгиларга ҳам қандай вақти етиб, барини эплашига ақлим етмайди. Бу ёшлар эса доим юришдан бўшашмайди.

Гилбертни эса амалда қизиқтирган нарса – Клайдга ҳамма хонадонларнинг эшиклари очилармикин, очиладиган бўлса, нима килиш керак, деган нарса эди. Клайд мабодо юқори табакадагиларга аралашиб колгудай бўлса, Гилберт билан оиласи унга иззат-икром кўрсатишдан қандай килиб ўзини олиб қочади? Отасининг Клайдни қўлдан чиқармокчи

эмаслиги шундок ҳам кўриниб турибди-ку!

Миссис Грифитс ана шу гапдан кейин эри нонушта қилгани келганида унга газетани кўрсатиб, Гилбертнинг бу ишларга қандай қараётганини айтиб берди. Сэмюэл Грифитс Клайдга бўлган илгариги илиқ муносабатини хали ҳам сақлаб келаётганидан ўглининг ёнини олмоқчи эмасди. Аксинча, у газетадаги мақола Клайдга бошида берган баҳоим тўғрилигини тасдиқлайди, холос, деган фикрда эди.

– Шунга айтиб қўйишим керакки, – деди у хотинининг гапини эшитиб бўлиб, – Клайднинг гарчи ёнида пули бўлмаса ҳам, дам у ер, дам бу ерда кўринаётгани, уни таклиф қилишаётганида бирор ёмонлик кўрмаяпман. Бу билан уни ва бизни табриклаш мумкин, холос. Мен Гилнинг унга муносабатини биламан. Аммо менимча, Клайд Гил ўйлаганидан бирмунча яхшироқ. Ҳар ҳолда, мен бу борада ҳеч нима қилмайман, истамайман ҳам. Уни бу ерга олиб келдим ва қилган яхшилигим – ўзини ўнглаб олишига қарашдим. Менимча, у яхши ишлайди. Хўш, мен бошқача иш қилганимда хунук бўлмасмиди?

Хотини унга Гилбертнинг бир неча мулоҳазаларини айтганидан кейин, Сэмюэл Грифитс қўшимча қилди:

– Мен унинг ёмон одамлар билан эмас, балки яхши одамлар билан таниш бўлишини маъқул кўраман, албатта. У яхши кийинади, мулойим, фабрикада эшитган гапларимга қараганда, ишни ҳам яхшигина эплаб келяпти. Менинг айтганимни қилиб, уни, жилла курса, бир неча кунга бултур ёзда чорбоғимизга чақириш керак эди. Яқин кунларда бунинг олдини олмасак, борми, маломатга қоламиз, одамлар бизни уни унча хуш кўрмас эканга чиқариб қўйишади, бошқалар эса уни чақириб туришга вақт топишяпти. Менинг маслаҳатим – уни Рождество ёки Янги йилга чақир. Биз уни дўстларимиздан бериноқ кўрмаслигимизни бир кўрсатиб қўйишимиз керак.

– Бундан кўра осилиб кетганим яхши! – онаси эрининг гапини айтганида, Гилберт шундай деб бақириб берди. – Бўпти, майли, бироқ мени у билан ҳиринглашиб ўтиради деб

хомтама бўлманглар! Қизиг-а, отам у ҳақда юқори фикрда экан, нега фабрикадаги дурустроқ жойга жойлаштирмаяпти!

Мабодо Белла аралашмаганида борми, бу гапларнинг баридан бирор наф чиқмаган булар эди. Белла ўша куни Олбэнидан қайтиб келиб, телефонда Сондра ва Бертина билан гаплашиб, кейин улар билан учрашди-да, Клайдга дахлдор янгиликларнинг борини билиб олди. Унга дугоналари, шунингдек, Клайд Янги йил кечасига Скенэктедига Эллерслиларникига ўзлари билан бирга боришини ҳам айтишди. Белланинг ўзи у ерга Клайд дугоналарининг хаёлига келмасидан олдин таклиф этилганди.

Миссис Грифитс билан эри Белладан бу қутилмаган ва тагдор янгиликни эшитганларидан кейин, Гилбертнинг додвойига қарамай шароитга кўниб, Клайдни Рождествонинг биринчи кунидаги тушликка таклиф қиладиган бўлишди. Бунга бошга меҳмонлар ҳам келиб, жуда дабдабали бўлиши керак эди. Грифитслар шу тариқа баъзи бир одамлар уйлаб юрганларидай Клайдни унча ёқтирмаслик у ёқда турсин, аксинча, диққат марказида тутганлигини яхшилаб ва бирваракайига кўрсатадиган бўлишди. Бу эса мушкул аҳволдан қутулишнинг бирдан бир оқилона йўли эди. Гилберт буни эшитганидан кейин бу сафар мағлуб бўлганлигини тушунди.

– Жуда соз бўпти, – деди у афтини буриштириб-тириштириб. – Отам икковларингизга хуш келаётган бўлса, уни чақираверинглар. Шахсан менга бунинг сира ҳам зарурати йўқ. Билганларингизни қилаверишларингиз мумкин. Биз Констанция иккимиз кун бўйи Утикада бўламиз, мен хоҳласам ҳам, хоҳдамасам ҳам, барибир, тушликда бўлолмайман.

Гилберт кўришга сира ҳам тоби йўқ бўлган Сондра Финчли одамларни бир-бирига ишқаб юриб, амакиваччасини ахири келиб тиқиштирганини ва буни тўхтатишига ўзининг кучи етмаётганини ўйлаганида, жуда ғзаби қайнаб, ўзини йўқотди. Модомики, Клайд ўзини хушламаётганларини кўра-била туриб, шунақа ёпишқоқлик қилаётган экан, демак, қашшоқнинг ҳам бориб тургани экан-да? Шунақаям одам бўладими!

Шундай қилиб, Клайд душанба куни эрта билан Грифитслардан иккинчи марта хат олди. Рождество куни соат иккидаги тушликка таклиф этилган бу хатга Майра қўл қўйганди. Бу тушлик Клайднинг кечқурун соат саккизда Робертанинг уйига боришига халал бермасди. Шунинг учун ҳам у жамоат орасида чиндан ҳам маълум мавқени эгаллаяпман, бошқалардан қолишадиган жойим йўқ, деб ўзини қаёққа қўйишини билмай қолди! Гарчи ёнида пули бўлмаса ҳам, уни ҳозирда ҳамма ерга чақиришяпти хатто, мана Грифитслар ҳам таклиф қилишяпти! Сондра ҳам Клайдни назаридан қочирмаяпти, чиндан ҳам худди кўнгил қўйишга тайёрдай гаплашиб, муомала қилиб юрибди. Клайдни Ликургнинг зўрлари тая олиб тургандан кейин бу Гилбертнинг мағлуб бўлгани-да. Манави хатга нима дейсиз? Бу хат, Клайднинг назарида, қариндошлари уни эсларидан чиқаришмагани ёки яқиндаги шов-шувлардан кейин яхшироқ қарашга аҳд этганларидан гувоҳлик бериб турарди. Бу гап, Клайдга полвонга ғалаба тожи кийгизилиши билан барабар эди. Клайд гўё қариндошлари билан ораси сира дарз кетмагандай бу нарсадан жуда ҳузур қиларди.

XXXI БОБ

Грифитсларнинг уйидаги Арабелла деган кизлари билан келишган Старклар, жаноб ва миссис Вайнант (уларнинг кизлари бўлмиш Констанция Гилберт билан Утикага кетганди), Арнольдлар, Энтонилар, Гарриэтлар, Тэйлорлар ва Ликургдаги бошқа таникли оилалар чакирилган байрам зиёфати бахтга қарши Клайдга жуда таъсир қилиб, хатто довлдиратиб юборди ва энди соат бешда ҳам, олтида ҳам Робертага бораман, деб берган ваъдасини хатто ўйлашига ҳам унинг имкони бўлмади. Соат олтиларда меҳмонларнинг баъзилари хайр-маъзур қилишга тушишди, Клайд ҳам ўшанда Робертага берган ваъдасини эслаб секингина қоча қолса бўларди. Бироқ шу маҳалда Вайолет Тэйлор (у ҳам ўша ёшлар тўда-

сининг вакили эди) ёнига келиб, ҳаммалари бугун кечкурун Энтониларнинг уйига йиғилишларини айтиб қолди.

– Биз билан бирга борасизми? Бўпти, албатта, борасиз! – Вайолет Клайдга жуда ҳам ёпишиб олувди, Клайд гарчи Роберта қайтиб келиб, йўлига кўз тикиб турганини эсласа ҳам, ҳали вақти кўп-ку, деб ўша заҳоти хўп деб юборди.

Энтониларнинг уйига боргандан кейин эса валақлашиб, раксдан бўшамаганларидан, Робертага берган ваъдаси ҳам эсидан чиқаёзди. Соат тўққиз бўлганда эса, ҳар калай, ташвишга тушиб қолди. Роберта энди уйда бўлиб, Клайднинг ваъдаси эсидан чиқдими деб ҳайрон бўлиб ўтиргандир. Келиб-келиб, уч кунлик ҳижрондан кейин, тагин Рождество кечасида шундай қилса-я!

Клайднинг ичини ит тирнаётган бўлса ҳам, сиртига чиқармай, ўзини димоғи чоғ одамдай тутарди. Хайриятки, бу улфатларнинг бари бутун ҳафта ўйнаб, роса хумордан чиққанларидан тоза мазалари қочганди. Шунинг учун ҳам ноилож қолганларидан чарчаганларини бўйниларига олиб, соат ўн бир яримда яқдиллик билан тарқалишга келишишди. Клайд Беллани Грифитсларнинг уйига кузатиб қўйди-да, Роберта ҳали ухламагандир, деб умид қилиб, Элм-стритга ошиқди.

Клайд Гилпинларнинг уйига яқин келганида, қорда қолган буталар ва дарахтлар оралиғидан Робертанинг якка чироғи нурини кўрди. У Робертага кеч қолганимга нимани баҳона қиламан, деб ваҳимага тушганидан улкан дарахтнинг тагида тўхтади. Унга нима десамикин, дерди у ўзига ўзи. Яна Грифитсларникида ёки бошқа бир жойда бўлдим, деб ишонтирсаммикин? У илгари Робертага гапириб қўйганидан, Грифитсларникида яқинда – жума куни бўлувдинг-ку, дейди, хойнаҳой. Илгари Клайднинг бунақа таниш-билишлари бўлмай, ўзи буларни орзу қилиб юрганида, Робертага нимани баҳона қилиб кўрсатса ҳам, виждони сира қийналмасди. Баҳоналарининг ҳаммаси тўқима бўлганидан вақтини ҳам олмас, икковларининг жон-жон деб учрашишларига ҳалал ҳам беролмасди. Энди эса ўша тўқиганлари ҳақиқатга айла-

ниб қолган, бунинг устига янги танишларим келажак ҳаётимда жуда ҳам иш беришади, деб ҳисоблар, шунинг учун ҳам иккиланиб турарди. У ниҳоят кечикканига амакиси яна чақириб қолганини, таклифномани эса кечроқ олганини баҳона қилмоқчи бўлди. Бундан ташқари, менинг бутун ҳаёт-мамотим Грифитсларга боғлиқ, шунинг учун улар айтган пайтда сени ёлғиз қолдириб бўлса ҳам, бориб туриш менинг бурчим, бу – мен учун шунчаки ўйин-кулги эмас, деб тушунтирмоқчи бўлди. Клайд бошқа нима ҳам қила оларди? Клайд шу ярим ёлғонни кўнглига маҳкам тугиб олганидан кейин қордан юриб, Робертанинг деразасини охистагина тақиллатди.

Ичкаридаги чироқ ўша заҳоти ўчиб, дераза пардаси кўтарилди. Шунча вақтдан бери дард-у дунёси жуда ҳам зимистон бўлиб ўтирган Роберта орадан бир дақиқа ўтгач, эшикни очиб, Клайдни ичкарига киритди. У чироқнинг ёруғи сиришни бузиб қўймасин, деб ҳар маҳалгидек шам ёкиб қўйди. Клайд эса дарҳол шивирлашга тушди.

– Хўш, сенга айтсам, жоним, зодагонча юриш-туришлардан эсим жуда ҳам тесқари бўлиб кетаёзди. Мен шу чоғгача бунақа шаҳарни кўрмовдим. Бировнинг уйига бориб қолсанг бўлди, қандай қилиб чиқиб кетишингни билмайсан. Олдин зиёфат, унинг кетидан рақс бўлади, ундан кейин у ёқ бу ёқни айлансанг ҳам, барибир, камлик қилади! Жума кун Грифитсларнинг уйида бўлганимда (Клайд олдин ишлатган ёлғонига суянди) байрам ўтгунча бошқа чақиришмас, деб ўйловдим. Кеча бошқа жойга бораман, деб турганимда, бирдан улардан хат келиб қолди, хатда мени тушликка таклиф қилаётганлари айтилганди. Билсанг, улар мени соат иккига айтишганди, мен эртароқ бўшаб, бу ерга айтганимдай саккизга етиб келаман, деб ўйловдим. Амалда эса зиёфат учда бошланиб, мана ҳозир одамлар тарқалишди. Жуда жонга тегди! Кетишга шунча ҳаракат қилдим, қани энди, иложи бўлса. Хўш, ўзинг қалайсан, жоним? Зерикмаган бўлсанг керак, дейман. Совғам уйингдагиларга ёқдимми?

Клайд саволларни устма-уст ёғдирав, Роберта эса қалта-

култа жавоб килиб, гўё: «Нахотки, менга шундай қилсанг?» деяётгандай ундан кўзини узмасди. Клайд эса айб ўзидамаслигини зўр бериб тушунтиришга уринар, Роберта гапимга ишонсин деб жуда ўлиб-тириларди. Клайд ичкарига кириб келган дастлабки дақиқаларда ҳам кейинчалик пальто, кашане ва қўлқопни ечган пайтида ҳам, Робертага бирор марта ҳам мулойим боқмади, унинг кўзига тикилмади, кўришганига чиндан ҳам хурсандлигини кўрсатмади. Бунинг ўрнига Клайд шу қадар типирчилар, ҳаяжонга тушардики, Роберта Клайднинг олдинги эътирофлари ва хатти-ҳаракатларига қарамай, Клайд Робертани, у ўзини кўрганлигидан умуман хурсандлигини, лекин хаёли кўпроқ ўзи билан ва узук-юлук баҳоналари билан бандлигини сезиб турарди. Клайд шундан кейин ахири Робертани бағрига босиб ўпса ҳам, Роберта у худди шанба кунидагидай, бир оёғини бошқа жойга қўйиб турганлигини сизди. Ҳозирги дамда икковларига ҳам бошқа хаёллар, жума куни ва бугун бу ерга келишига халал берган нарсалар тинчлик бермасди.

Роберта Клайдга унчалик ишонмай қараётган бўлса ҳам, ҳар қалай, жиндай ишонгиси келарди. Эҳтимол, у чиндан ҳам Грифитсларнинг уйида бўлиб, ўша ерда тутилиб қолгандир. Балки, бўлмагандир. Роберта шунда беихтиёр равишда Клайд, «ўтган шанбада, жума куни Грифитсларнинг уйида зиёфатда эдим», дегани, газетадаги мақолада эса унинг Гловерсвилда бўлгани айтилганини эслади. Буни ҳозир сўраса борми, аччиғи чиқиб кетиб, яна ёлғон гапирди... барибир, деди Роберта ичида, унга муҳаббатимдан бошқа гапим ўтмайди. Шунда ҳам у Клайднинг тезда ўзгариб қолишини сира ҳам кўз ўнгига келтира олмасди.

– Бугун кечкурун шунинг учун келолмабсан-да? – Роберта сал ғижиниброк сўради. У илгари Клайдга сира бунақа оҳангда гапирмаганди. Роберта шундан кейин маъюсгина килиб қўшиб қўйди: – Ўзинг менга ҳеч нима халал беролмайди, дегандинг-ку!..

– Ҳа, дегандим, – Клайд унинг гапини тасдиқлади, – мабодо мана шу хат бўлмаганда менга ҳеч нима халал берол-

масди. Тушунсанг-чи, менинг бошқа бировлар билан ишим йўк, бироқ амаким байрам зиёфатига чакириб турганидан кейин бормай бўлмайди-да. Бу жуда ҳам нозик чакириқ. Бормасам, нокулай бўларди. Ундан кейин ўзинг ҳам кундузи бу ерда эмасдинг.

Клайд буни шунақанги қилиб гапирдики, гарчи бошқа сўз айтмаса ҳам, ундан амакимнинг оиласига якинликни ҳамма нарсадан баланд кўраман, икковимиз кадрлайдиган муносабатлар бунинг олдида бир чақа, деган маънони жуда яхши англаб олса бўларди. Дастлабки севишган кунларида, гарчи Клайд серзавқ ва оташин бўлган бўлса-да, Роберта аслида, унинг назарида, ўз шахсий назаридагидан анча паст туришини тушуниб етди. Бундан чикди, унинг бутун орзулари ва ўзини фидо қилганлари бекор кетибди-да, Робертанинг юраги оркасига тортиб кетди.

– Ўшандай бўлса ҳам, – Роберта ботинкирамай гапида давом этди, – менга бирорта хат ташлаб кетсанг бўлмасмиди, Клайд? Келганимда сендан хабар топган бўлардим.

Роберта аччиғланишни истамаганидан бу гапни, иложи борича, юмшоқроқ қилиб айтди.

– Сенга бунчалик ушланиб қолишимни билмовдим, дедим-ку, жоним. Мен зиёфат узоғи билан олтиларда тугар, дегандим.

– Ҳа... яхши... биламан... шунда ҳам...

Роберта Клайдга гангиб ва ҳаяжонланиб қаради. Унда хозирда кўркув ва ғам, маъюслик ва гумонсираш, алам ва изтироб аралаш-куралаш бўлиб кетган, буларнинг бари Клайдга тикилган йирик кўзларидан билиниб турар, Клайдга эса чиндан ҳам яхши иш қилмадинг, пасткашликка бординг, деяётгандай бўлар, Клайд шунинг учун ҳам ўзини қайта кўйишни билмасди. Клайд Робертанинг қарашига ортик чидаш беролмаганидан, бирдан тутақиб кетди, доимо оқаринқираб юрадиган юзи қип-қизариб кетди. Роберта эса унинг бирдан қизариб кетганини гўё сезмагандай ёки унга царво қилмагандай қўшимча қилди:

– Мен газетада Гловерсвилдаги кеча ҳақидаги мақолани

ўқидим, бироқ унда амакиваччаларинг ҳақида ҳеч нима дейилмаган. Улар боришганмиди?

Роберта гўё Клайдга ишонмаётгандай, унинг саволида биринчи марта гумонсираш сезилди. Клайд буни ундан сира ҳам кутмаганидан, айниқса, жуда хижил бўлиб кетди ва жаҳли чиқди.

– Боришганди, албатта, – алдади у. – Яна нега сўраяпсан? Сенга боришди, дегандим-ку?

– Шунчаки айтяпман, жоним. Билмоқчи бўлувдим. Бироқ газетада ликурглик бошқа кизларнинг ҳам исмлари борлигини кўрувдим. Улар ўзинг тез-тез гапириб турадиган Сондра Финчли, Бертина Крэнстонлар. Менга эса фақат опасингил Грамбалларнигина айтувдинг.

Робертанинг бунақа гапириши Клайднинг аччиғини келтириб, алам қилиши керак эди, буни ўзи ҳам дархол тушунди.

– Ҳа, мақолани мен ҳам ўқувдим, унинг ҳаммаси ёлғон. Мабодо улар боришган бўлса ҳам, мен кўрмадим. Газеталар доим ёлғонни чиқаришади.

Клайд жуда расво бўлиб қўлга тушганидан хуноб бўлиб, тугакса ҳам, баҳоналари дурустроқ чикмас, буни ўзи ҳам билиб турарди. Клайд шундан кейин Роберта суроқ қилаётганига ғижинди. Нима ҳаққи бор? Гуё Клайд хоҳлаган ерига боролмай, ундан рухсат сураши керак бўлгандай қилади-я.

Роберта энди ундан ўпқаланишни ҳам, тортишишни ҳам бас қилиб, Клайдга қараб турар, чехраси маъюс, таҳқирлангани сезилиб турарди. У Клайдга сал-пал ишонар ва айни пайтда буткул ишонмасди ҳам. Эҳтимол, унинг сўзларида жон бордир. Бу ерда бошқа муҳим нарса бор: Клайд Робертани шундай севиши керакки, унга ёмон муомала қилишнинг ёки ёлғон гапиришнинг ҳожати ва иложи бўлмасин. Аммо яхши ва ҳаққоний бўлишни истамаганидан кейин начора? Роберта Клайддан нари кетиб, ноилож бошини чайқаб қўйди.

– Ёлғон тўкиб юришингнинг сира кераги йуқ, Клайд, – деди у. – Наҳотки, тушунмасанг? Қаерда бўлсанг, бўлавер,

менга, барибир, фақат олдинроқ айтиб кўйишинг, Рождество кечасида ўзимни шундай якка-ёлғиз ташлаб кетмаслигинг керак эди. Мана шуниси мени хафа қилади.

– Мен ёлғон тўқиётганим йуқ, Берта, – Клайд аччиғла-ниб гап қайтарди. – Мен борини айтяпман, газетада бўлар-бўлмас гапларни ёзаверишади. Грифитслар у ерда бор эди, буни исботлаб бераман. Бугун эса бўшадим дегунча олдинг-га келдим. Нега тутақасан? Сенга ростини айтганман: кўн-лимга нима келса, ўшани қиламан. Мени сўнгги дақиқада таклиф қилиб қолишди, бормасам бўлмасди. Кейин эса чи-қиб кетолмадим. Нимага жаҳл қиласан?

Клайд Робертага тик караганди, у мулоҳаза бобида энгилиб, нима қилишини билмай қолди. У газетадаги, бўл-ғуси Янги йил кечаси ҳақидаги гапларни эсласа ҳам, ҳозир гапиришдан маъни чиқмаслигини сизди. Бундай қувноқ, бахтли ҳаёт ўзига эмас, балки Клайдга насиб қилгани учун ҳам, унинг зўр жойлардан бери келмай юрганини ўйлаш Робертани изтиробга соларди. Шунда ҳам жуда ғайирлиги келаётганини билдиришга ботинолмади. Юқори табақа одамлари, Клайд ҳам, унинг таниш-билишлари ҳам бор вақт-ларини ўйин-кулги билан ўтказишади, Робертанинг эса вақти жуда ҳам кам... Ундан кейин Сондра Финчли ва Бер-тина Крэнстон деган қизлар... Клайд уларни кўп гапирар... газетада ҳам уларнинг исмлари кўринарди... Эҳтимол, Клайд улардан бирини яхши кўриб қолгандир?

– Мисс Финчли сенга жуда ҳам ёқадими? – Роберта ғира-шира қоронғиликда Клайднинг афтига тикилиб тураркан, бирдан сўраб қолди. Уни хавотир чулғаб олган эди ва у энди ўзини шунчалик ташвишга солаётган алланималарни жуда-жуда билгиси келар эди.

Клайд бу саволнинг аҳамиятини бир зумда тушунди. Робертанинг ҳамма гапни билгиси келаётгани, ожизлиги, ғайирлиги ҳам шунда мужассам бўлиб, бу унинг қарашидан ҳам кўпроқ овозидан сезиларди. Роберта изтиробда ва хафа бўлган пайтларида овози жуда юмшоқ, мулоғим ва ғамгин чиқарди. Клайдни унинг сезгирлиги, бутун гумонларини

Сондрага қаратганлиги ҳайратга соларди. Роберта ҳеч нимани билмаслиги керак, бўлмаса, жуда ёниб кетади. Клайд эса жамиятдаги мавқеидан жуда кеккайиб юрар, назарида, мавқеи соат сайин мустаҳкамланиб борарди. Шунинг учун ҳам у Робертага ўзини бемалол тутиб, деди:

– Жиндай ёқади, албатта. У жуда келишган қиз, рақсга ҳам яхши тушади. Бунинг устига, жуда бой ва зўр кийинади.

Клайд, Сондра бошқа жиҳатдан унча айтарли эмас, деб кўшиб кўймоқчи бўлди-ю, аммо Роберта Клайднинг у қизга чиндан ҳам кўнгил қўйганлигини, ўзи билан Клайднинг олами орасида ер билан осмончалик фарқ борлигини сезиб, кўкқисдан хитоб қилди:

– Бўлмаса-чи! Унақа пул билан ҳамма ҳам зўр кийиниб юра олади! Ўшанча пулим бўлса, мен ҳам ўхшатиб кийинардим!

Клайд Робертанинг овози бирдан титраб, йиғидан кесилганини кўриб, ҳайрон қолди, ҳатто, кўрқиб кетди. Роберта қаттиқ хафа бўлганини, чидаб бўлмас даражада эзилиб, изтироб чекаётганини ва рашк қилаётганини тушунди, шунда гаши келиб, яна тутақа бошлади-ю, аммо бирдан раҳми келиб юмшади. Ўзи шу чоғгача жўшқин ва садоқат билан севган кизнинг рашкдан ўртанаётганини ўйларкан, қалбида оғриқ турди, нега деганда, Гортензия билан гаплашиб юрганида рашк азоби қанақа бўлишлигини тотиб кўрганди-да. У ўзини Робертанинг ўрнига қўйиб кўрди ва шунинг учун ҳам юмшоқлик билан деди:

– Берта, бировдан сўз очсам, дарров жахлинг чиқиб кетади-я, шунақаям бўладими? Бу, мен унга бўлакча муносабатдаман, деган гап эмас. Сен ёқадими, деб сўровдинг, мен жавоб бердим, холос.

– Ҳа, биламан, – деб жавоб берди Роберта. У Клайднинг қаршисида ўзини босолмай, ранги ўчиб, кўлларини асабий сиқиб, унга ишонқиранмай ва илтижоли бокқанича турарди. – Уларнинг ҳамма нарсаси бор, буни ўзинг биласан, менда эса ҳеч вақо йўқ! Уларнинг ҳамма нарсаси бўлгандан кейин менга йўл бўлсин?..

Роберта яна гапиролмай қолди, кўзларига ёш келиб, лаблари титраб кетди. У шоша-пиша юзини қўллари билан тўсганича тескари қаради. Роберта эзилиб йиғлаганидан елкаларигача титрарди. Клайд бу ногахоний ҳолдан танг аҳволда қолиб, хижил бўлиб ва кўнгли бузилганидан бир аҳволга тушганди. Робертанинг бу иши муғомбирлик ва Клайднинг эсини жойига келтириб қўйишга уриниш бўлмай, балки кўзи бирдан очилганини кўрсатарди. Роберта ўзини ёлғиз, ташлаб кетилган ҳолда ёр-у дўстларсиз ва келгусида умидсиз ҳолда кўриб ваҳимага тушишини сезар, ўзини ҳозирда зериктирмай юрган одамларнинг барида эса ҳамма нарса ошиб-тошиб ётарди. Робертанинг бундан аввалги йиллари аянчли танҳолик билан ўтган, бу эса ёшлигига захар солганди ҳисоби... Куни кечагина қишлоғига борганида бу нарса жуда билинганди. Роберта энди довдираб ва ноилож ҳолда қолганидан, чиндан ҳам бошини қайга уришини билмасди.

– Қани энди, менинг ҳам бошқа қизлар сингари бахтим келган бўлса! – бу нидо Робертанинг юрагидан отилиб чиқди. – Бирор ёққа бориб, у-буларни кўролсам! Энг чекка қишлоқдаги бир овлоқда катта бўлиш – нақадар даҳшат... Пулим ҳам, кийим-кечагим ҳам – хуллас, ҳеч нимама бўлмаган, ҳеч қачон! Ҳеч нимама ва ҳеч кимим йўқ!..

Роберта гапини тутатмасиданоқ ўзининг заифлиги ва ҳасрат қилаётганидан уялиб кетди. Клайдга ўзининг худди шу қилиғи ёқмаётганини билиб турарди.

– Роберта, жоним! – Клайд ўзининг бепарволигига ичидан ачиниб, Робертани кучоқларкан, унга мулойимлик билан шоша-пиша гапирди. – Кўй энди, шакарим! Кўй! Чин сўзим, мен сени хафа қилмоқчи эмасдим, ишон! Сен жуда эзилганингни биламан, аҳволинг оғир эди. Бошингдан кўп нарсалар кечганини ҳам, мушкул аҳволдалигингни ҳам биламан. Бунақа йиғлашингни бас қилсанг бўлгани! Сени илгаригидай севаман, ишон, доимо севаман. Сени хафа қилганимга жуда афсусдаман! Ишон, афсусдаман, чин сўзим! Бугун ҳам, ўша жума куни ҳам сира иложини қиллол-

мадим. Бунинг ҳеч йўли йўқ эди! Энди бундай қилмайман... дурустроқ бўлишга ҳаракат қиламан, чин сўзим. Сен менинг дилбаримсан, жонгинам. Сочларинг бирам ажойиб, кўзларинг ақлли, жуда хушқоматсан, азиз қизалоғим. Рост, Берта! Рақсада ҳам бошқалардан қолишмайсан. Жуда чиройлисан. Кўй энди, жоним, илтимос, сени хафа қилганим учун шу қадар ачиндимки!

Клайд ҳам бундай ахволда қолган деярли ҳар бир одамга ўхшаб бошидан ўтказган ташвишлар, қийинчиликлар, хўрликларни эслаб, бировнинг ахволига юрак-юрагидан ачина оларди. Бундай дақиқаларда унинг овози ювош ва мулойим бўлиб кетарди. Она боласига қандай меҳрибон бўлса, у ҳам шундай кўйга туша оларди. Бу эса Робертага жуда ҳам хуш келарди. Бироқ Клайднинг меҳрибончилиги қанчалик кучли бўлса, шунчалик умри қисқа бўларди. У ёзги момақалди роққа ўхшар, бирдан бошланиб, зумда гумдон бўлиб кетарди. Бироқ Роберта Клайднинг тушунадиган ва киши ҳолига ачина оладиган одамлигини билиб олиши учун шу дақиқанинг ўзи кифоя қилар, эҳтимол, шунинг учун ҳам уни кўпроқ севарди. Роберта бундай қараса, ахволи унчалик ёмон эмас. Клайд уники, муҳаббати ҳам, хайрихоҳлиги ҳам уники. Мана шу фикр ва Клайднинг ширин сўзлари Робертани тинчлантирди, у кўз ёшларини артишга тушиб, бунчалик йиғлоки бўлиб чиққани учун ачинаётганини овоз чиқариб айтди. Клайдга йиғлаб, оппоқ кўйлагининг кўкрагини ишдан чиқарганим учун кечиргин, бошка кўз ёши қилмайман, бу сафар кечирсанг бўлгани, леги. Шунда Клайд Робертадаги ўзи қутмаган иштиёкнинг кучидан таъсирланиб кетиб, унинг кўли, юзи, лабларидан ўпди.

Клайд Робертани ўпиб, эркалаб, сен менинг биринчи, охирги ва энг кучли муҳаббатимсан, деб қаттиқ ишонтирмоқчи бўлар, бу гапи эса ёлгон, нега деганда, ҳозирда кўнгли Робертадан ҳам Сондрага кўпроқ сует кетиб турарди. Роберта ҳам унинг гапларини эшитгаркан, Клайдни чакки хафа қилибман, деб ўйларди. Унинг ахволи, балки, унча мактарлик бўлмаса ҳам, аммо ўтмишдагига қараганда мустақ-

камрок эди ва анави, бошқаларнинг ахволдан яхшироқ эди, чунки улар Клайд билан фақат жамоат орасида кўриша олар, аммо улар Клайднинг муҳаббати нақадар ширинлигини билмас эдилар.

XXXII БОБ

Клайд шу қишда Ликургдаги юқори табақанинг расмана аъзоси бўлиб олди, аъёнларнинг бирорта ҳам йиғинидан қолмади. Грифитслар уни дўстларига ва танишларига кўнданланг қилганларидан кейин таниқли хонадонларнинг деярли ҳаммаси уни чақира бошлади. Бироқ кимнинг мавқеи қанақалиги ҳар кимга маълум бўлган торгина бу оламда кўп нарса ҳамённинг қатта-кичиклигига боғлиқ бўлиб, баъзи ҳолларда бу қариндошчилик ва ошна-оғайнигарчиликни ҳам босиб кетарди. Номдорроқ хонадонларда ҳар қанақа бахтли ва яхши турмуш қуришнинг туб асоси фақат одамнинг зоти-гина эмас, балки, давлатидир, деган нарса чин ҳақиқат саналарди. Шунинг учун Клайд гарчи жамоатга аралашиб юрган саналса-да, ота-оналар қизларини унга раво кўришмас, чунки мишмишларга қараганда, Клайднинг ҳамёни қуруқроқ эди. Улар Клайдга таклифнома юборишни эсларидан чиқармасалар ҳам, айна пайтда фарзандлари ва қариндошларини, уни ҳадеб пашшахўрда қилавермаларинг, деб пиштиб кўярдилар.

Сондра билан шериклари эса Клайдга ўзларини яқин олиб юришар, ота-оналари ва дўстлари уларга ҳозирча қаттиқ туришмас, шу сабабдан Клайдни ёш-ялангларнинг ракс билан бошланиб, ракс билан тугайдиган кеча ва йиғинларига тез-тез чақириб туришарди. Клайднинг ҳам бунақа кеча ва йиғинларга суяги йўқ эди. Сондра энди Клайдга жуда берилиб қолганидан орадан кўп ўтмай, унинг ахволи қай даражадалигини тушуниб, харж масаласида уни иложи бориचा аяшга ҳаракат қиларди. Бертина ва Грэнт Крэнстонлар, шунингдек, бошқа кўпчилик танишлари унинг қўлини

гутганларидан, Клайд кўп ҳолларда, айниқса Ликургда бўлиб, чиқим талаб этмайдиган йиғин ва кечалардан қолмасди. Шахардан ташқаридаги бирор жойга айтиб қолганларида эса улфатлардан бирортаси автомобилида уни ола кетарди.

Сондра ўзининг Клайдга муносабатида катта роль ўйнаган Скенэктедидаги Янги йил кечасига бориб келганидан кейин (Сондра ўшанда Клайдга кўнгли борлигини кучлироқ сезганди) уни олиб кетгани автомобилида ўзи кўпроқ келадиган бўлганди. Клайд чиндан ҳам Сондрада жуда кучли гаассурот қолдирганди. Шухратпараст Сондрага унинг сертаъзимлиги ёкиб тушар ва айни пайтда юрагининг нозик торини чертарди, нега деганда, Сондра Клайдга ўхшаган тагтуглик, ўзига ёқадиган ва чизигидан чиқмайдиган йиғит ёнида бўлишини хуш кўрарди. Ота-оналари унинг Клайд билан апоқ-чапоқ бўлиб кетишига қарши бўлажақларини билар, чунки Клайд камбағал эди. Аввалига у Клайдни ўзига яқин йўлатишни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса, энди буни кўнгли кўмсарди.

Бирок очикчасига бир гаплашиб олиш учун биринчи қулай фурсат Янги йил кечасидан икки ҳафта ўтганидан кейин келди. Ўшанда улар Амстердамдаги хушчақчақ оқшом зиёфатидан қайтиб келишарди. Аввал Белла Гриффитснни, ундан сунг Грэнт ва Бертина Крэнстонларни ўй-уйларига кузатиб қўйишди. Шунда автомобилни ҳайдаб келаётган Стюарт Финчли орқасига угрилиб:

– Энди сизни обориб кўямиз, Гриффитс, – деб қўйди.

Сондра эса ҳали ҳам Клайддан айрилгиси келмаётганидан ўша заҳотининг ўзида:

– Олдин бизникига кирайлик, қайноқ шоколад қўйиб бераман, кейин кетасиз, хўпми? -- деб таклиф қилиб қолди.

– Бўлмаса-чи, хўп бўлганда қандай! – деди Клайд хушчақчақлик билан.

– Майли, кетдик, -- деб қўйди Стюарт. -- Фақат мен бораман-у, таппа ташлайман. Соат тўртлар бўлиб қолди.

– Мана шунақа уканг бўлса, – деди Сондра, – уйимизнинг уйкудаги париси эканлигинингни ҳамма билади!

Автомобилни гаражга кўйишгандан кейин ҳаммалари орқа эппикдан ошхонага киришди. Стюарт ётгани кетди, Сондра эса Клайдни оқсоч ўтирадиган стол ёнига ўтказиб, шоколад тайёрлашга киришди. Клайд ошхонадаги мураккаб асбоб-ускуналарни кўриб, оғзи очилиб қолди. У шу чоғгача бунақа нарсаларни кўрмаганидан, бойлик ва фаровонликнинг ушбу белгиларини хайратланиб кўздан кечирарди.

– Жуда катта ошхона экан-а, – деди у. – Овқат пиширадиган нарсаларнинг кўплигини қаранг-а!

Сондра Клайд буларни энди кўраётганини ва Ликургга келгунича бунақа жойларда бўлмаганини, шунинг учун уни хайратга солиш қийин эмаслигини тушуниб турарди.

– Ростданми? – деди Сондра шу важдан унча пинагини бузмай. – Ҳамма ошхоналар бир хил эмасми?

Клайд ўзига яхши таниш бўлган камбағалликни эслаб, Сондранинг сўзларидан бундан берирок жихозлар ҳақида тасавури йўқ экан, деган хулосага келди-да, қиз яшаётган тўкин-сочин шароитга баттар беш кетди. Ана бойлиг-у, мана бойлик! Бундай кизни олиб, ҳар куни шунақа нарсалар орасида кун кечиришдан ҳам зўр бахт бўладими? Ошпаз ва хизматкорларинг, данғиллама уйинг, автомобилнинг бўлса, кимгадир тер тўкмай факат буйруқ бериб ўтирсанг. Бу нарса унинг фикр-у ёдини банд қилди. Сондранинг мулоҳазали туришлари ва ҳаракатлари кўзига янада жозибадор кўринарди. Сондра бу ердаги нарсаларга Клайднинг кўзи ўйнаётганини кўриб, булар бари меңдан ажрамайдиган нарсалар, демокчи бўларди. У ўзи Клайд учун бошқа оламларга қараганда кўпроқ оламнинг ёркиш қолдузи, ижгимоий устунлик ва ҳапамат рамзи эканлигини тушуниб олганди.

Сондра алюминдан қилинган одмирок кострюлда шоколад тайёрлагач, Клайднинг яна кўзини ўйнатиш мақсадида ичкаридан ўхшатиб ишланган қумуш сервис олиб чиқди. Шоколадни ўймакор қумуш қадахга қуйиб, Клайднинг олди-га қўйди. Кейин енгилгина сапчиб, стол ёнига ўтирди.

– Бу ер шинамгина-а, тўғрими? – деди у. – Мен ошхонага кириб олишни ўлгудай яхши кўраман, бироқ ошпаз йўқли-

гида бунинг иложи бўлади. Ошпаз эса сираям киритмайди.

– Ростданми? – деб юборди Клайд ошпазларнинг хусусий уйлардаги хунарларидан ғофил бўлганидан.

Клайднинг бу гапи унинг жуда камбағал оилада катта бўлганига Сондрани узил-кесил ишонтирди. Шундай бўлса ҳам, бу Клайддан унинг кўнглини совутмади, нега деганда: унга катта умид боғлаётган эди. Клайд: «Ҳозир икковимиз қолганимиз қандай яхши-я, тўғрими, Сондра? Кечанинг охиригача сизни холи топиб, бир сўз айтолмасам-а!» – деганида унинг бетакаллуфлигидан тирноқча ҳам жаҳди чикмай:

– Шунаками? Жуда хурсандман, – деб кўйди.

Сондра бироз кибр билан, аммо мулойимгина жилмайди.

Сондра Клайднинг олдида оқ атласдан тикилган кишилик кўйлақда ўтирар, оқ туфлида бўлган оёқлари жуда яқинида бўлиб, ундан келаётган хушбўй атир димоғини китикларди. Клайд қизиб кетганди. Ёнида ҳозирги дамда ёшлик, гўзаллик ва бойлик тимсоли бўлмиш Сондра ўтирарди. Нақадар таъсирли воқеа бу! Сондра бўлса Клайд кўз узолмай завқланиб ўтирганини кўриб, ўзи ҳам тўлқинланар, Клайдни сева оладиганга, севган-да ҳам қаттиқ сева оладиганга ўхшарди... Клайднинг қоп-қора ва ажойиб кўзларини айтмайсизми! Сочлари-чи! Сочлари ошпоқ пешонасига тушиб турганидан, уларни юзига кўшиб силагиси келарди. Кўллари ҳам нақадар назокатли, асабий ва чиройли! Сондра ҳам Роберта, Гортензия ва Рита сезганлари каби Клайднинг кўллари нақадар ажойиблигини кўриб турарди.

Клайддан эса энди садо чикмасди. У тилига эрк беришга чўчиётганидан миқ этмас, жимлик жуда оғир ва кескин кечарди. «Қани энди, унга нақадар гўзаллигини айтолсам! Қани энди, уни бағримга тортиб ўпаверсам, ўпаверсам, у ҳам мени ўпса!» Клайд Робертани кўрганидаёқ ўзини тўхтата олмаган бўлса, Сондрага келганда унча шошилмас, жуда тобидаги бу гўзални эркалаб ва авайлаб бағрига босгиси келарди. Бу нстаги унинг кўзларидан ҳам сезилиб турарди. Сондра ҳам буни пайкаганидан ғалаги бўлиб қолган, Клайд-

нинг бу авзойидан чўчир, бироқ бу ёғи нима бўларкин, деб кизиксинарди ҳам. Шунинг учун ҳам Клайдга қараб, масха-раомуз ҳолда:

– Сиз менга жуда муҳим бўлган нимадир демокчисиз, шекилли? – деди.

– Мен сизга, мабодо ижозат берсангиз, кўп нарсалар айтмоқчиман, – деди Клайд эҳтирос билан. – Бироқ сиз тақиқлаб қўйгансиз...

– Ҳа, тақиқлаганман... Жуда қаттиқ тақиқлаганман. Айтганимни қилаётганингиздан эса хурсандман.

Сондра шундан кейин: «Сиз бунинг жиддийлигига ростдан ҳам ишонайсизми?» дегандай айёрона илжайди.

Клайд унинг бу маънодор қарашидан ҳаяжонга тушиб, ўрнидан ирғиб турди-да, кўлини кўлига олиб, кўзларига тик боққанича сўради:

– Наҳотки, гапиришимни ҳам бутунлай тақиқласангиз, Сондра? Йўқ, бунақа бўлиши мумкинмас! Сизга кўнглимда борини айтишни жуда ҳам истардим!

Клайд гапирмаса ҳам, нима демокчилиги кўзларидан яққол билиниб турарди. Сондра Клайдни қиздириш осонлигини билиб турса ҳам, ҳар ҳолда, қўйиб беришни истарди. У ўзини сал четга олди.

– Ҳа, тақиқлаганман, албатта. Сиз ҳамма нарсага жуда ҳам жиддий қарайсиз, – деди у ва шу заҳоти беихтиёр жилмайди.

– Мен эса ичимга сиғдиролмаёйман, Сондра, сиғдира олмаёйман. Ноиложман! – Клайд жўшиб, деярли жазавада гап бошлади. – Мени не кўйларга солаётганингизни ўзингиз билмайсиз. Сиз жуда гўзалсиз! Ҳа, гўзалсиз, буни биласиз. Мен доимо сизни ўйлаганим-ўйлаган. Бу рост, Сондра! Менинг ақл-у ҳушимни олиб қўйгансиз. Кечалари ухламай, сизни ўйлаб чиқаман. Ҳа, шундай, эс-ҳушим ўзимда эмас! Ўзимни қайга қўйишни билмайман. Сизни ҳар кўрганимдан кейин бошқа нарса хаёлимга келмайди. Мана бугун ўша йигитларнинг бари билан рақсга тушдингиз... бунга қандай чидаганимни ўзим ҳам билмайман! Мен эса, фақат мен

билан рақсга тушишингизни, бошқаларга эса қарамаслигингизни истайман. Сизнинг кўзларингиз мени ҳайрон қиладди, оғзингиз ҳам, даҳанингиз ҳам латофатли, табассумингиз эса жонни олади!

Клайд гўё уни сийпаламоқчи бўлгандай қўлини кўтардию, бироқ тезда тушириб, Сондранинг кўзларига хаёлчан ва завқланиб, гўё... авлиёнинг кўзларига боқаётгандай қараб қолди, бирдан кучоклаб, ўзига тортди. Сондра Клайднинг гапларидан сал бўшашиб, завқи келиб турганидан типирчилаш ўрнига, фақат унга қаради, холос. Бошқа пайтда эса типирчилаган бўларди, албатта. У, Клайднинг завқидан сеҳрланиб, эҳтиросларидан таъсирланиб, маст бўлиб кетган ва гўё... фақат агар қўлидан келса... Клайдни, у ютоқиб истаган даражада қаттиқ севиши, жуда-жуда севиши мумкинлигини сезаётгандай бўлар эди. Клайд жуда ҳам келишган, кўнгли унга чопарди. Гарчи камбағал бўлса ҳам, ажойиб, шунақанги серғайрат ва иштиёклики, танишлардан бирортаси унга ўхшамайди. Сондрага ота-онаси ва ижтимоий мавқеи ҳақидаги фикрлар халал бермаса, қани энди! Клайд билан ҳозирда бундай ажойиб эҳтиросга биргаликда берилса, қандай яхши бўларди-я! Сондра шу дақиқада мабодо ота-онаси бундан хабар топишгудай бўлса, Клайдга тобора яқинроқ бўлиш у ёқда турсин, у билан алоқани йиғиштириб қўйишига тўғри келишини ўйлаганида юраги орқасига тортиб кетди ва бир дам ўзига келди. Лекин кўнгли, барибир, Клайдга чопарди. Клайднинг кўзлари самимий ва мулоғим боқар, лабларида кулги ўйнардди.

– Мен сизга бунақа нарсаларни гапиртирмаслигим керак. Сираям, – Сондра Клайдга мулоғимгина боқаркан, бўшашиброқ қаршилиқ кўрсатди. – Бу яхшимас, биламан, шундай бўлса ҳам...

– Нимага яхшимас? Бунинг нимаси ёмон, Сондра? Нега гапиришим мумкин эмас, сизни севаман-ку, ахир?!

Клайднинг кўзлари маъюслашди. Сондра буни сезмай қолмади.

– Ана, холос! – хитоб қилди у. – Мен эса... мен... –

Сондра шунда тутилиб колди. Унинг: «Биз шу йўлдан кета-версак бўларкан, деб ўйламанг, бизни тийиб қўйишади», деб юборишига сал колди. Бунинг ўрнига эса: – Сизни хали яхши билмайман, – деб қўшиб қўйди.

– О, Сондра, сизни шунақанги севаманки, эс-хушимни ҳам йўқотганман! Наҳотки, сиз менга шунчалар бепарво бўлсангиз?

Сондра нима деб жавоб қилишини билмай иккиланиб турарди. Шунда Клайднинг кўзларига илтижо, кўркув ва ғамгинлик қалқди. Бу Сондрага ҳам кучини кўрсатди. У Клайдга ботинқирамай қараркан, ўзига ўзи бунақа бемаъни севгининг охири нима бўларкин, дерди. Клайд эса Сондра-нинг қарашидаги довдирашни сезиб, ўзига тортиб, ўпди. Сондра аччиғланиш ўрнига бир неча лаҳза кучоклатиб турди, кейин эса тезда ўзини ўнглаб олди. Клайдга ўптир-ганимни у қанақа ўйларкин, деган нарса хаёлига келиб қолганидан, тезда ўзини қўлга олганди.

– Энди эса кетсангиз яхши бўларди, – деди у катъий, аммо зарда қилмай.

Клайд ўзининг дадиллигидан ҳайратланиб ва жиндай чўчиб, кўрка-писа ва итоаткорона сўради:

– Жаҳлингиз чиқмадимми?

Сондра шунда, Клайдни хўжасининг олдида бош эгиб турган кулдай итоаткорлигини (бу унга ҳам ёқар, ҳам ёқмас, нега деганда, у ҳам Роберта билан Гортензияга ўхшаб бўй-сундиришни эмас, бўйсуннишни афзал кўрарди) сезиб, бошини чайқади.

– Бемаҳал бўлиб колди, – у шундай дея мулойим ва сал маъносил билмайди.

Клайд бошқа нарса демаслиги кераклигини сизди, унинг тихирлик қилишга юраги ботинмас, ҳаққи ҳам йўқ эди. Пальтосини олиб, Сондрага ғамгин ва итоаткор боқди-да, чиқиб кетди.

Роберта орадан кўп ўтмай кўнглининг ғаш тортиб, хавотирга тушишлари бежиз эмаслигини сезди. Клайд илгари қандай бўлса, эндиликда ҳам шундай, сўнгги дақиқада ваъдасидан қайтар ёки, белгиланган куни келмай қолар, келолмаслигини олдинроқ айтиб ҳам қўймас, кейин эса ўз одатича айб менда эмас, иложини қилолмадим, деб ишонтиришга уринарди. Роберта гоҳида ҳасрат қилиб, ундан ўпкаланар, баъзан эса индамай аламини ичига ютар, бироқ бу билан бирор нарсани ўзгартириб ва тузатиб бўлмасди. Клайд энди Сондрасиз туролмайдиган бўлиб қолганидан, Роберта нимаики қилмасин, парвосига келтирмас, сал юшамасди ҳам. Сондра ўзиям жуда жозибали қиз эди-да!

Роберта шунга қарамай, Клайд билан бир жойда эртадан кечгача ишлар, Клайд эса ғайриихтиёрий равишда бўлса ҳам, ғамгин, тунд ва ноумид фикрлар уни эзаётганини сезмай иложи йўқ эди. Увакти-вақти билан Робертанинг нақшикоятмуз ва айбловчи овозларини жуда яққол ва қийнаиб эшитаётгандай бўларди. Ўшанақа пайтларда Клайд Робертани шунчаки кўнглини кўтармоқчи бўлиб, уйда бўлсанг кираман, кечани бирга ўтказсак, деб қўярди. Роберта эса эс-хуши ўзида бўлмагани ва Клайдни ҳали ҳам қаттиқ севганидан йуқ дейишга тили бормасди. Клайд уйига келганидан кейин ўтган кунларини эслар, ҳатто хонасининг ўзи ҳам илгариги муҳаббати аланга олишига ҳисса қўшарди.

Клайд эса барча орзулари амалга ошиши даргумон бўлса ҳам, келажакда зўр тортиб кетишига қаттиқроқ ишонар. Роберта билан алоқам бунга зиён қилмасайди, деб чучирди. Сондра бундан бир кунмас бир кун хабар топса нима бўлади? Унда жуда расво бўлади-ку! Ё бўлмаса, Сондрага айла нишиб юргани Робертанинг қулоғига етиб қолса борми, у ғазаби қайнаб, жаҳл устида Клайднинг авра-детарини ағдариб ташламайдими?.. Нега деганда, Янги йилдан кейин Клайд фабрикада эрталаблари Робертага, гарчи кундузи ёки икки кун олдин олдинга келаман деб ваъда берган бўлса ҳам, Грифителар, Гарриэтлар ёки бошқа зодагон танишлар:

бирдан чақириб қолиб, ишнинг белига тепишди, деб гапириб кўярди-да. Ундан кейин эса Сондра уч марта олиб кетгани автомобилида келган, Клайд ўшанда Робертага индамай ғойиб бўлганди. Клайд ўшандай пайтларда эрталабгача бирор баҳона топиб, бу ёғини текислаб юбораман, деб ўйларди.

Робертанинг Клайдга муносабати бундай қараганда жуда ғалати ва қолипга сиғмайдигандай туюлар, у Клайдни ҳам ёқтирар, ҳам унга тоқати йук эди. Шунинг учун ҳам Клайд пировардида бир қарорга келди: нимаики бўлса ҳам, ва ҳатто бу зарба Робертага ўлим зарбаси бўлса ҳам (Клайднинг бу билан нима иши бор? Унга сира ҳам уйланаман, деб ваъда бермаган-ку!), орани очик қилади. Мабодо Роберта тинчлик билан ажрашишга рози бўлмаса, у ҳолда Клайд, ҳатто фабрикадаги ўз мавқеидан кечиб бўлса ҳам, Роберта билан алоқасини узиши керак. Похида Клайд ўзига ўзи маккор, беҳаё ва бераҳм «йўлдан оздирувчи» бўлиб кўринарди. У ўз ҳолича юрган кизни йўлдан урди, Клайдга яқинлашиш эса Робертанинг хаёлида ҳам йўқ эди. Маишат деган нарсанинг инжикликлари ҳам ғалати нарса бўлади ўзи: худди ана шу кайфият туфайли, ёлғон баҳона, эътиборсизлик, ваъдага вафосизлик ва амалга ошмаган учрашувга зид ўларок, янгитдан Одам Ато¹ ва унинг дўзахи авлодларига муҳрланган: «Хотинингдан кўнглинг қолмағусидир» деган самовий оят кучини кўрсатаётган эди.

Шуни ҳам айтиш керакки, Роберта билан Клайд тажрибасиз ва хом бўлганларидан зурриёд бўлишнинг олдини оладиган фақат энг содда ва қониқарсиз воситаларидан фойдалангандилар. Яна манави икки нарсанинг тенг келиб қолганини кўрмайсизми: Клайд февралнинг ўрталарида Сондранинг ўзига кўпроқ майли борлигини кўриб, Роберта билан фақат жисмоний алоқаларига қатъиян чек қўйибгина қолмай, яна тағин, умуман, ҳар қанақа муносабатларини ҳам узишга деярли аҳд қилган эди. Худди шу пайтда Роберта ҳам

¹ Одам Ато – исломга (шунингдек, иуданизм ва христианликка) кўра, Аллоҳ томонидан яратилган ер юзидagi биринчи одам ва инсон зотининг отаси. Қуръонга кўра, Аллоҳ Одам Атонинг бойдан ўзининг ердаги ўринбосари (халифа) сифатида яратиб, унга ўз руҳидан жон ато этган. Одам Ато Абулбашар (инсоният отаси) деб ҳам аталган.

Клайд иккиланаётганига ва ўзи Клайдни ҳамон севишига қарамай, уни этагидан тутиш бефойдалигини, шунинг учун ҳам, ўз ғурурини саклаб қолиш учун, руҳий хотиржамлигини тиклаш учун бу ердан кетса, бошқа иш топса, яшашига имкон яратса, озгина ота-онасига ёрдамлашса, хуллас, уни унутишга ҳаракат қилса, яхшироқ бўлишини равшан тушуна бошлади. Бироқ иш бу ёқда бошқача чиқиб қолиб, Роберта даҳшатга тушиб, ўлишига бир баҳя қолди. Бир куни у фабрикага келганида кўринишидан аҳволи жуда танг ва оғир кўринарди. У шу пайтгача бунақанги кўйга тушмаганди. Клайд масаласида жуда феъли айниб юрганидан ташқари, гумонсираб юрган нарсаси тўғри чиқиб қолиб, бўлари бўлди. Энди бирор ёққа жўнаб кетишининг илжи йўқ эди. Икковлари ҳам ҳаддан ташқари қатъиятсиз ва майда туйғуларга берилган эдилар, Роберта бўлса унга бўлган севгисини боса олмас эди, хуллас, мана энди икковлари ҳам сира истамаган бир пайтда у хомиладор бўлиб қолганди.

Роберта Клайднинг айтганини қилиб келаётганидан бери доимо кун санар, ҳозирча ҳаммаси жойидалигига ишонч ҳосил қилиб хурсанд бўлганича юрарди. Энди эса мўлжалидан қирқ саккиз соат ўтиб кетган, ой кўришидан эса ҳамон дарак йўқ эди! Клайд эса тўрт кундан бери уйига келмас, фабрикада ўзини ҳар қачонгидан ҳам жуда босик ва сипо тутиб юрарди.

Энди эса манави иш бўлиб турибди.

Робертанинг Клайддан бошқа суянадигани ҳам, борадигани ҳам йўқ эди. У эса жуда бегона ва бепарво бўлиб қолганди.

Робертани ваҳима босди. У Клайд ёрдам бериш-бермаслигидан қатъи назар, бу мушкул ва хатарли аҳволдан қутулиши осон бўлмаслигини сезар, уйимдагилар, онам, қариндошларим буни билиб қолишса, нима бўлади, деб уларнинг қай кўйга тушишларини кўз олдига келтирарди. Одамлар нима дейишаркин? Роберта буларни ўйлаганда, беҳад даҳшатга тушди. Жирканч алоқанинг тамғаси! Отасиз бола туғишнинг шармандагарчилигини айтмайсизми!

Роберта эркаклар гапига кириб, кейин чапак чалиб қолган қизларнинг бошига тушган бахтсизликлар ва вафосизликлар тўғрисида, уларнинг никохи ва турмуши тўғрисида кўп гаплар эшитган, ҳар доим хотин кишига жуда қийин, ҳатто бошида эри бўлса ҳам, эридан, унинг муҳаббатидан қаноатланса ҳам, барибир, хотин кишига осон тутиб бўлмайди, деб ўйларди. Масалан, куёви Гейбл Агнессани шунақа яхши кўрарди. Отаси ҳам онасини шундай севарди, Клайд ҳам ишқини изҳор қилиб, умрбод сеникиман, деб қасам ичиб юрганида жуда ер-у кўкка ишонмасди.

Энди эса... энди!

Аммо Роберта Клайднинг илгариги ва ҳозирги муносабати ҳақида нима деб ўйламасин, шошилмаса бўлмасди. Муносабатлари қанчалик ўзгариб кетган бўлмасин, Клайд Робертага ёрдам бериши керак. Роберта нима қилишни, кимга боришни билмайди. Клайд, балки, билар. Ҳар ҳолда, у бир вақтлар бирор нарса бўлса, қараб турмайман, деганди. Роберта аввалига ваҳима қилаётганга ўхшайман, бу ёғи яхши бўлиб кетар, деб ўйлади. Бироқ учинчи куни ҳам умиди пучга чиққанидан кейин жонида жон қолмади. Бор дадиллиги ҳам йўқолди. Клайд шу тобда мададга келмаса борми, жуда яққаланиб қолар, шу важдан мададга, яхши, дўстона маслаҳатга муҳтож эди. О, Клайд, Клайд! Қанийди, энди шунчалар бепарво бўлмаса! У бунақа муносабатда бўлишга ҳаққи йўқ! Тезроқ, ҳозироқ бирор чора топиш керак, бўлмаса... ё худо, бошимга бало бўлди-ку бу, а!

Роберта соат тўрт билан беш орасида ишини тўхтатиб, кийимхонага югурди. У ерда жазавага тушиб, шу хатни ёзди:

«Клайд, сени бугун кечкурун, албатта, кўришим керак. Сен келишинг лозим. У бу гапларни айтмоқчиман. Илтимос, ишдан чиқиб кел ёки, бирор жойда учрашайлик. Сендан аччиғланаётганим йўқ, хафа ҳам эмасман. Бироқ сени бугун кўришим зарур, тушуняпсанми, зарур. Илтимос, қаерда учрашишимизни ҳозироқ айт».

Клайд бу хатни ўқиркан, аллақандай янги, ғалати ва

вахимали гап содир бўлганини дарҳол сезди. У ўша заҳоти елкаси оша Робертага қаради ва унинг бўзариб, серрайиб қолган юзини кўрди-ю, учрашамиз, дегандай имо қилди. У Робертанинг авзойидан фавқулудда муҳим нарса айтмоқчилигини пайкади, бўлмаса, нега бунчалик ҳаяжон ва ташвишда? Тўғри, Клайд шу кеча Старкларнинг уйига зиёфатга чақирилганини хавотирланиб эслади, аммо олдин Роберта билан учрашиши керак. Нима бўлдийкин ўзи? Эҳтимол, битта-яримтаси казо қилгандир ё касал бўлгандир? Онаси ё отаси, укаси, ё синглисига бир нарса бўлганмикин-а?

Клайд соат беш яримда Робертанинг нега бунчалик ранги ўчиб, ваҳимага тушаётганини ўйлаганича ваъдалашилган жойга йўл олди. У айна пайтда ўзига ўзи Сондра билан боғлиқ орзуларим рўёбга чиқиши мумкин, шунинг учун ҳам Робертага ортиқча раҳм қилиб, ўралашиб колмаслигим, Робертадан нарироқда, ўз ўрнимга туришим керак, унга ҳушим аввалгидай эмаслигини билиб олсин, деди. Соат олтида учрашув жойига келганида, дарахтга суянганича хо-муш холда турган Робертани кўрди. У жуда эзилган ва ноумид кўринарди.

– Нима гап, Берта? Нега бунча кўркиб кетдинг? Нима бўлди?

Робертанинг ёрдамга муҳтожлиги шу қадар очиқ-ойдин кўриниб турардики, Клайднинг сўнган муҳаббати бироз алангаланди.

– Оҳ, Клайд, – деди у ниҳоят, -- сенга нима дейишни ҳам билмай қолдим!.. Мабодо бу рост чикса борми, жуда ёмон бўлади...

Унинг жиддий ва сокин овозида гумон ва хасрат оҳанглари якқол сезилиб турарди.

– Нима гап ўзи, Берта? Нега гапирмайсан? – Клайд, ҳар холда, бемалол ва дадил кўринишини саклашга уриниб (буни унча ўрнига кўя олмасди) гапини эҳтиёткорлик билан, аммо қатъий такрорлади: – Нима бўлди ўзи? Нега бунчалик ҳаяжондасан? Сочингдан тирноғинггача титраяпсан?

Клайд умрида бунақа кўйга тушмаганидан, ҳаттоки,

ҳозирги дамда ҳам нима гаплигига ақли етмасди. Бунинг устига, кўнгли совиғанидан Робертани бир балога учрағанлиги аён сезилиб турған ҳозирги пайтда унга қанақа муомала қилишини ҳам билмасди. Клайд ахлоқ ва одоб доирасидан сира чикмайдиган одам бўлғанлигидан, гарчи шуҳрат-парастлиги йўл қўймаса ҳам, индамай кетолмасди. У қизга ноинсофлик қилолмас, унга раҳм қилиши ё уялиши лозим эди. Бу ҳам етмагандай, у Робертага овора бўлиб, Старкларнинг уйидаги зиёфатга кечикишидан хавотирланар, шу вайдан типирчилаб тургани ҳам сезилиб турарди. Бу Робертанинг назаридан қочиб қутулмади.

– Клайд, – Роберта оғир аҳволда қолиб, дадил ва қатъийлашганидан гапни жиддий ва кескин бошлади, – сенга бир нарса бўлса, мен борман, дегандинг-а, эсингдами? – Клайд тунов кунлари Роберта билан баъзан-баъзан ва энди кўриб тургандек чуқур ўйлаб кўрмай учрашиб турганларини кўнглида қолган илиқлик ва ўзаро талпинишлар уни янгитдан тасодифий ва шубҳасиз, беақл жисмоний яқинликка етаклаганларини эслади, шундан кейин гап нимадалигини дарҳол фаҳмлади. Мабодо бу рост бўлса борми, Клайд жуда мушкул ва танг аҳволда қолади. Бунга ўралашиб қолганига Клайднинг ўзи айбдор, энди тез ва қатъий ҳаракатга тушиш керак, бўлмаса, охири вой бўлади. Клайд айна пайтда, Робертага яқиндан бери парвойи фалак бўлиб қолганидан сал бўлмаса, бу кизнинг шумлиги, деган хаёлга бораёзди. Роберта кўнглимга текканини сезяпти, шунинг учун ҳам нимаики қилиб бўлса-да, мени қулдан чиқармасликка, кўнглимни иситишга уринмаяптимикин, деб ўйларди Клайд... Бироқ Клайд бу фикридан тезда қайтди. Нега деганда, Робертанинг кўриниши жуда аянчли ва одамнинг раҳмини келтирарди. У мана шу нарса қанча балоларга гирифтор қилишини кўз олдига келтираркан, хавотири аламидан ўтиб тушди.

– Нега бунақа хаёлга боряпсан? – хитоб қилди Клайд. Бунинг ўзинг билолмайсанми? Эҳтимол, эртага кўнглинг жойига тушиб кетар.

Шундай бўлса ҳам, Клайднинг овозидан хавотири сезиларди.

Роберта жуда аянчли қилиб гапирганидан, Клайд ўша заҳотининг ўзида муғомбирлик қиляпти, деган фикридан қайтишга мажбур бўлди. У ҳали ҳам рўй берган воқеадан хуркиб турганидан қўшиб қўйди:

– Э, бу ҳали гумон. Эҳтимол, икки-уч кун кечиқиб ҳам келар ё нотўғрими?

Клайднинг гапириши унинг хуркаётгани ва ғирт хомлигини очик кўрсатиб турарди. Роберта унинг бунақалигини шу чоғгача сезмаганидан жуда ваҳимада қолди.

– Йук, йук, унақа эмас. Мабодо бу рост бўлса, ўлдим деявер! – хитоб қилди Роберта. – Сенингча, нима қилишим керак? Нима ичсам бўларкин, билмайсанми?

Клайднинг Робертага етишмоқчи бўлган пайтларидаги ҳамлакорлиги ва ўзига ишончини кўриб, Роберта уни тажрибали, иш кўрган, ҳаётни икир-чикиригача биладиган, хатарми, тушкунликми – нимаики тўсиқ бўлса, бемалол бартараф қила оладиган йигит деб ўйлаганди. Энди эса Клайд... жуда довдираб ўтирибди. Амалда эса Клайд жинс сирлари, бунда тўсиқ бўладиган ишқалликлар ҳақида ўзининг ёшидаги ўспиринлар каби жуда кам нарса биларди. Буни ҳозирда ўзи ҳам сезиб турарди. Тўғри, у бу ерга келмасидан бурун Канзас-Сити ва Чикагода Ретерер, Хигби, Хегланд ва бошқа дастёрлар билан судрашиб юрганида, улардан ҳар хил гаплар ва ваҳимали ҳикояларни кўп эшитганди. Клайд эндиликда ошналари ўшанда роса олиб қочишган бўлсалар ҳам, билган нарсалари ўзларига ўхшаган қизлардан эшитганларидан нарига ўтмаслигини фаҳмлаб турарди. Клайд ошналаридан эшитган нарсаларини ғира-шира эслади. Ошналари алдоқчи врачлар ва шубҳали дорихоначилар ўйлаб чиқарган ҳар хил махсус дори-дармонлар ва сақланиш воситаларини билишарди, холос. Бундай врач ва дорихоначиларга Хегланд билан Ретерер савиясидаги одамларнинг иши тушарди-да, Клайднинг ўзи бу борада оғайниларидан ўтолмаганида ҳам, Ликургдай шаҳарда бунақа воси-

таларни қандай қилиб топа олади? У Дилларддан узоклашиб кетганидан бери бунақа мушкул ахволда қолганда югуриб борса бўладиган ошналар ҳам, садоқатли дўстлар ҳам ортиролмаганди.

Энг яхшиси, бирорта дорихоначининг олдига бориш керак. Унга жиндай қисгирилса, бирор фойдали нарса ё йўл-йўриқ беради. Клайд ўйлаб-ўйлаб, шуни топди. Бирок унинг берадиган дориси қанча тураркин? Дорихоначи билан гаплашишнинг охири бахайр бўлармикин? Сўраб-суриштириб қолмасмикин? Индамасмикин? Менинг олдимга бир одам буни илтимос қилиб келди, деб бировга валдираб юрмасмикин? Клайд Гилбертга жуда ҳам ўхшайди, Гилбертни эса Ликургда ҳамма танийди. Битта-яримта Клайдга Гилберт деб ўйлаб, тагин... ҳар хил миш-мишлар кўпайиб, кейин тахири чикмасмикин?

Сондрани ўзига энди қайириб олган бир пайтда бу фалокат чиқиб турганини айтмайсизми! Сондра Клайдга энди унча-мунча ўптирар ва ҳаттоки, баъзи совға-саломлари билан кўнгли борлигини исбот қила бошлаганди. Клайд ишдан қайтиб келганида, ўзи йўқлигида неча марталаб бу ерга галстуклар, олтин қаламча ёки бир кути зўр дастрўмол ва Сондранинг «С.Ф.» ҳарфлари ёзилган кичкинагина ташрифномаси ташлаб кетилганини кўрган пайтлари бўларди. Шунинг учун ҳам Клайднинг истикболи яхши бўлажагига ишончи тобора ортиб борарди. Эҳтимол, Сондра кўнгил қўйганича турса, ўзини шундай оқилона ва муғомбирона тутса ва унинг ота-онаси Клайдга жуда хурпайиб олмаса, Клайд ҳатто унга уйланиши ҳам мумкин. Албатта, бунга унинг ишончи комил эмас, Сондра шу пайтгача Клайднинг жиғига тегиб, ўзини у ёқ бу ёққа ташлаб кўнглида нима борлигини яшириб келар, бу эса унинг нархини баттар оширарди. Шунда ҳам Клайд буларнинг баридан Роберта билан, иложи борича, тезроқ, лекин эҳтиёткорроқ ва гап тегмайдиган қилиб алоқасини узиши кераклигини таъкидлаб турарди.

Клайд шу важдан ясама дадиллик билан деди:

– Бугун мен сенинг ўрнингда бўлганимда ҳам эмасдим.

Эҳтимол, бу ўтар-кетар. Ҳозир ҳеч нимани билиб бўлмайди. Ҳар қалай, менга вақт керак. Кўрайлик-чи, нима қилса бўларкин. Сенга бирор нарса топиб берарман, дейман. Фақат бунақа қуюнаверма, илтимос!

Клайд ўзини хотиржам кўрсатмоқчи бўлса ҳам, ичини ит тирнарди. У чиндан ҳам довдираб қолганди. Робертадан бундан буён, иложи борича, ўзимни нарироқ тутмасам бўлмайди, деган олдинги режасини амалга ошириш энди осон бўлмасди. Нега деганда, энди унга жуда жиддий хатар кўндаланг бўлган, бунда у-бу қилиб, жавобгарликни бўйиндан соқит қилиш қийин эди. Роберта ҳали ҳам унинг қўлида ишларди-да. Клайднинг ўзи унга хатлар ёзган, биттагина сўздан кейин текшир-текшир бошланиб, кети ишқал бўлиши мумкин-да. Шунинг учун ҳам Клайд Робертага тезда ва пинҳона ёрдам бериши, буни биров билмаслиги ва эшитмаслиги ҳам керак. Нафсиламрини айтганда, Клайд ўрталаридаги шунча ишдан кейин Робертага қўлидан келганича қарапиш ниятида эди. Мабодо қўлидан бирор нарса қилиш келмаса (бу иш чаппасига кетиши ҳам мумкин-да, деган хом хаёлга борганди), унда... Роберта билан гаплашмаганман, юрмаганман, деб бу ердан қочиб қолсинми? Кўплар шунақа қилади. Бу ягона чора бўлиши мумкин... Клайд бу ерда ўзини бамисоли қопқонга тушгандай сезар, бировга бир гапни ишона олмасди... Қани энди, буларнинг бари тесқарича бўлса...

Ҳаммасидан ҳам чатоғи, Клайд врачга ялинмай, Робертага қанақа ёрдам бериш мумкинлигини сира-сира билмасди. Буларнинг барига пул билан вақт кетгани ҳам майли-я, ишнинг у ёғи ҳам қалтис, яна ким билади, дейсиз. У эртасига эрталаб Робертани кўради, агар ҳеч нима бўлмаса, ҳаракатга тушади, Клайд шундай қарорга келди.

Робертани Клайд шундай оғир пайтда биринчи марта совук ва бепарво муомала қилиб ташлаб кетиши эди. У уйига қайтди-да, яна бироз ўйлаб, даҳшатга тушди. Роберта шунча яшаб, шу чоғгача бунақанги азоб-уқубатни бошидан кечирмаганди.

Бу мушкул аҳволда Клайднинг кўли узатгани билан кўп жойга етмасди. Унинг Уигэм, Лигет ва баъзи кичик бўлим мудирларидан ташқари маслаҳатлашадиган одами йўқ эди. Улар гарчи жуда илтифотли бўлсалар ҳам, бегонасираб туришар, негаки Клайдни энди зўр одам ҳисоблаганларидан, унга бетакаллуфлик қилиш кетмайди, деб ўйлашарди. Клайд ҳозирда ўзи ўралашиб, мустаҳкамрок бўлиб олишга ҳаракат қилаётган даврада эса ҳар қанча усталик билан бўлса-да, буни битта-яримгадан суриштириб кўриш жуда беўхшов эди. Бу даврадаги йигитлар келишганликлари, дидлари ва ҳамёнларини ишга солиб, хоҳлаган жойларида бўлишар, шунақанги ишратлар қилишардики, бу Клайд ва унга ўхшаганларнинг тушига ҳам киролмасди. Клайд эса амалда бу одамларга бегона бўлганидан, булардан ҳалиги нарсани суриштиришни хаёлига ҳам келтира олмасди.

Клайд Робертанинг олдидан чиқиши биланок Ликургадаги дорихоначига ҳам, врачга ҳам – хуллас, бирорта ҳам одамга ялинмаслик керак, деган соғлом фикрга келди. (Ай-никса докторга бормаслик керак, нега деганда, бу касбнинг одамлари унга совуқ ва парвойи фалак кўринишар, улар бу бадахлоқликни хуш кўрмай анча-мунча пул ҳам сўрашарди.) Яқинроқдаги бирорта шаҳарга, яхшиси, Скенэктедига бориш керак, у яқин, бунинг устига бошқа шаҳарлардан каттароқ эди. Бу мушкул аҳволдан кутулиш йўлини ўша ердан билса бўлади. Клайд у ердан бирорта дори топмаса бўлмайди.

Клайд Старкларнинг уйига кетаётганида бунга, иложи борица, тезроқ киришиш зарур бўлганидан, қанақа дорини кидириш кераклигини яхши билмаса ҳам, Скенэктедига эрга-сига кечқуруноқ боришга аҳд қилди. Бироқ кейин бунақада бирор чорасини топгунча яна бир кун ўтиб кетадикү, деб ўйлаб қолди. Роберта иккови учун бу ишда жиндай кечикиш ҳам жуда хатарли туюлганди-да. Шу ваядан тезда ҳаракатга тушишга, Старклардан узр сўраб, бугун

кечкуруноқ дорихо-налар ёпилмасидан туриб, Скенэктедига бормоқчи бўлди. Бироқ у ёғи нима бўлади? Дорихоначи билан қандай гапла-шади? Нимани сўрайди? Клайд дорихоначи менга қанақа қа-раркин, нима хаёлга келаркин, нима деркин, деб боши қотар-ди. Қани энди, Хегланд билан Ретерер ҳозир шу ерда бўлса! Улар жон-жон деб ёрдам беришган бўлишарди-я. Ҳатто, Хигби ҳам йўқ демасди. Энди эса Клайд ёлғиз қолган, Роберта эса ҳеч нимани билмасди... Бирорта дори бўлиши керак-ку, ахир! Мабодо Скенэктедида иши ўнгидан келма-са, Чикагодаги Ретерерга дарҳол хат ёзади, сир бой бермас-лик учун бу битта оғайнимга керак, дейди-қўяди.

Клайдни Скенэктедида биров танимайди, шунинг учун (бу фикр ялт этиб хаёлига келди) яқинда уйланувдим, деса бўлмайдимми? Ўзи анча катта бўлиб қолганидан уйланган одамга ўхшаши жуда мумкин эди-да. Хотинимнинг «муд-дати ўтиб кетди» (Хигбидан эшитган жумласини эслади), ҳозир бола кўришга иложимиз йўқлигидан, хотинимнинг аҳволини енгиллаштирадиган бирор дори олмоқчийдим, дейди. Тўғри, бу яхши фикр! Ёш эр-хотин шунақа мушкул аҳволга тушиб қолиши мумкин эди-да. Эҳтимол, дорихона-чининг раҳми келиб, Клайдга бирор чорасини айтар. Нега ҳам айтмасин? Бу ерда ҳеч қанақа жиноят йўқ. Битгаси ё иккитаси йўқ дер, учинчиси хўп деб қолса, ажаб эмас. Клайд ўшанда бу кўнгилғашликлардан қутулади. Клайд бундан кейин саводи чиқмай қолса ҳам, иккинчи марта бунақа ёмон аҳволга тушмайди. Ҳеч қачон! Бу жудаям даҳшат экан!

Клайд жуда ҳаяжонланган ҳолда Старкларнинг уйига йўл оларкан, ҳар дақиқа сайин асабийлашарди. Тановул қилиб бўлишлари биланок соат тўққиз яримда у соҳиби хонадонларга бу ерга келар олдимда бўлимнинг бир ойлик ҳисоботини сўраб қолишди, идорада буни қилолмаганимдан уйга бориб, ишламасам бўлмайди, деди. Старкларга Клайд-нинг мартабали бўлиш ниятида бунчалик тиришиб ва қатгик ишлаётгани маъқул келди. Улар Клайдга хурсандлик билан жавоб беришди.

У Скенэктедига келганидан кейин, Ликургга охирги поезд қайтишигача озгина вақти борлигини пайқади. Шунда юраги пўкиллашга тушди. Ўзи уйланган одамга ўхшармикин, гапига ишонармикин? Бундан ташқари, бунақа дорилар жуда хатарли ва такикланган бўлади, ҳатто дорихоначиларнинг ўзлари ҳам шунақа дейишади...

Клайд шу маҳалда ҳам чароғон бўлиб турган марказий кўчанинг бошидан оёғигача бориб йўл-йўлакай учраган дорихоналарга тикилиб бораркан, ҳар бир дорихона қандайдир бир сабаб билан таъбиға ўтиришмасди. У дорихоналардан бирида пештахта ёнида бақалок, соколи қирилган, элликларга борган кишини кўрганида, унинг кўзойнаги ва оқара бошлаган сочларидан ҳайикди. Албатта, бу одам Клайддек ёш харидорга бунақа нарсаларни сотмайман, деб қўя қолади, унинг уйланганман, деганига ҳам ишонмайди, бирор киз билан хуфия алоқаси бор экан, деб гумонсирайди ҳам. Дорихоначи кўринишдан савлатли, художўй боадаб ва дуруст одамга ўхшарди... Йўқ, йўқ, бу одамга гапириб бўлмайди. Клайднинг ичкарига кириб, унга юзма-юз бўлишга юраги бетламади.

Бошқа бир дорихонада Клайд жуссаси кичик, юзи буришган бўлса ҳам, кўринишидан чаққон ва бамаъни, ўттиз беш ёшлардаги кишини кўрди. У назарида, мосроқ туюлди. Бирок шу пайтда ёши йигирма-йигирма бешларда бўлган аёл унга боқиб турганини пайқаб қолди. Аёл Клайдга, сизга нима керак, деб қолса у ёғи нима бўлади? Унда оғир ва танг аҳволда қолади-ку! Ё бўлмаса, у, Клайд дорихоначи билан гаплашаётганини эшитиб қолса-чи? Хуллас, Клайднинг бу дорихонадан ҳам ҳафсаласи совиди, учинчи, тўртинчи ва бешинчисига ҳам бирдай оёғи тортмади. Бирида харидорлар бўлар, бошқасида бир йигит билан бир киз содали сув ичиб туришар. Бошқа яна биридаги дорихоначи ойнаванд эшик яқинида турганидан Клайднинг ичкарига қараганини кўрганди. Клайд дорихоначининг бундай туришидан чўчиганидан, кирсаммикин ё кирмасаммикин, деган нарсани ҳам ҳаёлига келтира олмади.

Клайд шунча дорихоналарнинг ёнидан куруқ ўтиб кетганидан кейин, ахири бирор нарса қилишга жазм этди. Бўлмаса, вақтини бекорга ўтказиб, йул харажатига тушиб, Ликургга куппа-куруқ қайтиб кетаверади. У ён кучадаги дорихонага қайтди. Бундан бир неча дақиқа олдин унда дорихоначининг бекор ўтирганини пайкаганди. Шундан кейин бутун дадиллигини ишга солиб, ичкарига кирди.

– Мен у-бу нарсани билмоқчийдим, – деб гап бошлади у. – Менга айтиб беролмайсизми... Сизга айтсам, ҳамма гап... мен яқинда уйлангандим, хотинимнинг мўлжалдаги вақтидан ўтиб кетибди, бола кўришга эса ҳозир иложимиз йук. Хотинимга ёрдам қилишнинг йули бўлармикин?

Клайд, гарчи ичида дорихоначи гапимга ишонмайди, деб асабийлашиб турса ҳам, тез ва ўзини бирмунча дадил тутиб гапирарди. Бирок у ўтакетган риёкор, методиклар черковининг аъзоси бўлиб, табиат ишларига сира ҳам шак келтирмайдиган бандага мурожаат қилаётганидан беҳабар эди. Бунақа найранглар худога ҳам хуш келмас, дорихоначи ҳам шу важдан Эгамнинг ишларига қовушмайдиган дориларни сакламасди. Бирок у айни пайтда тижоратни ҳам ўрнига қўйиб юрар, ўз оёғи билан келиб қоладиган харидорни кўкрагидан ҳам итармасди. Шу важдан у Клайдга деди:

– Минг таассуф, йигит, бирок сизга ҳозир ёрдамим тегмаса керак, дейман. Менда унақа дорилардан сира ҳам йўқ, уларга ишонмаганимдан сакламайман. Эҳтимол, бу ердаги дорихоналарнинг бирортасидан топарсиз, лекин билол-мадим.

Дорихоначиэътикودي мустаҳкам ва ахлоқ муҳиби сифати-да жиддий ва чертиб-чертиб гапирарди.

Клайд ўша дамнинг ўзида бу одам ишини хуш кўрмаётганини тушунди. Клайд ишининг битишига ишонқирамай юрганидан, энди баттар бўшашди. Дорихоначи, ҳар қалай, Клайднинг бу ишини хушламаётганини ошкора айтмаган бўлса ҳам, бошқа бирорта дорихонадан топилиб қолар, дедикун!.. Клайд шунинг учун ҳам пичадан кейин ўзини яна қўлга олди. У яна бирмунча вақт дорихоналарнинг деразасидан

мўра-лаб-мўралаб у ёк бу ёкка юрди. Пировардида, ҳисобда еттин-чи бўлган дорихонада сотувчининг бир ўзи турганини кўриб қолди. Шундан кейин ичкарига кириб, илтимосни такрор-лади. Сотувчи (у дорихонанинг эгаси эмасди) котма, қоп-қора ва, чамаси, жуда қув одам бўлиб, сирли равишда ва айни пайтда бемалол ҳолда ўшанақа дори борлигини айтди. «Ҳа, бор, – деди у, – бир қутичасини берайми? Бу олти доллар туради». Клайд дори қанча туришини билмасди. Шу вайдан олти доллар ҳам ҳозирги топиш-тутишида уни чақиб кўярди. Бирок бу пул кетиши муқаррар, шунинг учун у дорининг умуман топилганига суюниб, дарҳол оламан, деди. Сотувчи қутичадаги дорини олиб келиб, ўраркан, «ўтқир» дори, деб шама қилди. Клайд пулини тўлаб, ташқарига чиқди.

Клайднинг шу дақиқагача бўлари бўлиб турганидан, бирдан енгил тортиб нақ ўйинга тушиб юборишга ҳам тайёр эди. Дори энди кўлида, бу, албатта, фойда қилади, унинг жуда кимматлиги буни кўрсатиб турибди. Шунча мушкулотдан осонгина халос бўлаётганидан, Клайдга ҳозирда дори ҳам киммат кўринмасди! Клайд яна бошқа маслаҳат ёки кўрсатма бўладими-йўқми, деб сўрашни ҳам унутиб, қутичани чўнтагига солди, ўзини ўзи муваффақият билан табрик-лаб қўйганидан кейин, шундай оғир пайтда бўш келмагани ва шижоат кўрсатганидан терисига сиғмаган ҳолда ўша дамнинг ўзида Ликуртга қайтиб, Робертанинг уйига чопди.

Роберта ҳам Клайдга ўхшаб, бундай дори топиб келганидан хурсанд бўлди. Уларнинг икковлари ҳам бунақа дори бўлмайди ёки топиш жуда қийин бўлади, деб кўрқишганди. Роберта шу чоғгача Клайдни эпчил ва ғайратли деб юрганидан, ҳозирда унга яна қойил бўлди. Клайд Роберта ўйлаганидан ҳам олийжаноб ва меҳрибон чиқиб қолганди-да. У, ҳар ҳолда, Робертани ташлаб кетмади. Роберта эса аввал ташлаб кетса-я, деб жуда бўлари бўлганди. Клайднинг қуни кеча қарагиси келмай юрганларидан катъи назар, ҳозирги иши Робертани юмшатиб қўйди. Роберта суюнганидан ҳаяжонга тушиб, қутичани очди-да, ундаги маслаҳатни

ўқиб, Клайдга бошимга оғир кун тушганда менга қилган меҳрибон-чилигингни сира ҳам унутмайман, деди, доридан эса умиди зўр эди. Бироқ дорили халтачани очаётган дақиқасида бу дори фойда қилмаса-я? Унда нима бўлади? Унда Клайд би-лан бу масалада қандай келишаман, деб ўйлади. Кейин ичи-да, ҳозирча борига қаноат қилиб туриш керак, деб дарҳол битта дорини ичиб юборди.

Аммо Клайд Робертанинг астойдил миннатдорчилик билдираётганини кўрди-ю, бундан буён ҳам апоқ-чапоқ бўлиб кетишдан умидвор бўлаётганини сезиб, дарҳол яна ҳў ўша-ўша фабрикадаги бепарво тусига кирди. У энди бу уйда сира ҳам чалғимаслиги ва маишатга берилмаслиги керак. У чин юракдан ишонганидай, мабодо дори таъсир қилиб қолса, бу уларнинг сўнги учрашувлари бўлиши керак, бор-йўғи қандайдир бутунлай тасодифий ва аҳамиятсиз учрашувларгина юз бериши мумкин, холос. Мана шу кўнгилисизликларнинг бари Роберта билан алоқа қилиши ўзи учун жуда хатарли эканлигини исботлаб берди... Клайд бу қиз деб ўзини сира аямаётган бўлса ҳам, эвазига фақат ташвиш ва фалокат орттириб, чикимдор ҳам бўляпти.

Клайд шунинг учун ҳам яна босиқ ва совуқроқ бўлиб қолганди.

– Хўш, энди, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, тўғрими? Ҳар қалай, умидимиз катта. Бу ерда саккиз ёки ўн соат давомида ҳар икки соатда биттадан ичиб туриш кераклиги, сал маза қочса, аҳамият бермаслик кераклиги айтилган. Эҳтимол, фабрикага бир-икки кун бормасанг ҳам бўлар, бунинг зарари йўқ, қайтанга бу машмашадан қутулиб оласан. Мабодо эртага ишга чиқмасанг, кечкурун келиб хабар оламан.

Клайд хушчақчақ жилмайди, Роберта эса унинг ҳозирги бепарволигини илгариги эҳтироси ва меҳрибончилигига сира ўхшатолмаганидан, ҳайрон бўлганича қараб турарди. Клайд уни қанчалик севарди-я. Энди-чи! Роберта шунда ҳам ушбу дақиқада ундан жуда хурсандлигидан самимий жилмайиб қўйди. Бироқ Клайд бир оғиз ҳам ширин сўз айтмай чиқиб кетиб, эшик ёпилганидан кейин Роберта ўрнига

чўкди-да, дорининг кучига ишонқирамай бошини чайқаб кўйди. Барибир, таъсир қилмаса-я? Клайд ўша кўнгли музлиги ва бегоналигича қолаверса-я... Унда нима бўлади? Клайд шунақанги бепарвоки, мабодо дори фойда бермаса, ўзини бошқа уринтиришни истамайди ҳам. У шунақа қила олармикин? Робертанинг бундай кўйга тушишига ўшанинг ўзи айбдор-ку! Роберта бу ишни истамаса ҳам, ҳеч нима бўлмайди, деб роса тихирлик қилди-ку! Энди эса Роберта бу ерда бир ўзи азоб тортиб ётавериши керак, унинг Клайд-дан бошқа суюнадиган бирор кимсаси йўқ, у эса ҳаммаси яхши бўлиб кетади, деб бошқа кизни кўзлаяпти. Ҳаммасига Клайд айбдор-ку, ахир! Нахотки, шу инсофдан бўлса?

О, Клайд, Клайд!

XXXV БОБ

Олинган дори эса сира ҳам таъсир қилмади. Робертанинг кўнгли беҳузур бўларди, шунинг учун у Клайднинг айтганини қилиб, фабрикага бормаи ичини ит тирнаб уйда ётарди. Дори таъсир қилишини кутмай, қандай бўлмасин, бошига тушган фалокатдан тезроқ қутулиш учун дорини ҳар соатда биттадан эмас, иккитадан ичарди. Шундан кейин жуда мазаси кетиб қолгандай бўлди. Клайд соат олти яримда уйига кириб келганида Робертанинг рангида қони қолмай, ёноклари чўкиб, кўз қорачиқлари кенгайиб, кўзи ҳам катталашиб кетган эди. У Робертага ачиниб кетди. Робертанинг Клайд туфайли шунчалар азоб тортаётгани очиқ кўринар, бундан у ҳам кўрқар, ҳам Робертага раҳми келарди. Клайд айна шайтанда жуда гангиб ва довираб қолди. Нега деганда, Робертанинг аҳволи ўзгармаган, Клайднинг олдида янги машаққатлар кўндаланг бўлиб турарди. Клайд шундан кейин зўр бериб мағлубиятнинг оқибати нима бўларкин, деб ўйларди. Маслаҳат ва ёрдам сўраб, бирорта докторга бормаса бўлмайдиганга ўхшайди. Бирок қайси докторга боради, уни қаердан ва қандай қилиб топади? Бундан ташқари, дерди Клайд

ичида, бунга пулни каердан оламан?

Клайд бошқа иложини тополмаганидан кейин яна ўша дорихоначининг олдига бориб, ундан бошқа бирор дори ёки нима қилиш кераклиги борасида ақалли маслаҳат олмоқчи бўлди. Дорихоначидан жиндай ҳақ эвазига Робертани бу аҳволдан қутқарадиган ёки ҳақини бўлиб-бўлиб оладиган бирорта хуфия иш кўрадиган докторни кўрсатишни илтимос қиладиган ҳам бўлди.

Гарчи бу жиддий, деярли фожиали нарса бўлса ҳам, кўча-га чиқиши биланоқ Клайднинг кайфияти кўтарилиб кетди. У бугун кечкурун соат тўққизда Крэнстонларнинг уйида Сонд-ра ва бошқа улфатлари билан учрашиши кераклигини эслаганди.

Ўтиришда Клайд Сондра жуда очилиб-сочилганига қарамай, кўз ўнгида мисли шарпадек турган Робертани ўйламай туролмади. Бу ерга йиғилганлардан битта-яримтаси, чунончи Надина Гарриэт, Перли Хайнсми, Вайолет Тэйлорми, Жил Трамбалми, Белла, Бертина ёки Сондрами, Клайд ҳозиргина қаерда бўлиб, кимни кўриб келганини ўйлаб, заррача гумонсираб қолишса, нима бўлади? Гарчи рояль ёнида ўтирган Сондра Клайд кириб келган пайтда қиё бокиб жилмайган бўлса-да, Роберта сира хаёлидан нари кетмасди. Ўтириш тарқагандан кейин Робертанинг уйига яна кириб ўтади. Агар яхши бўлиб қолган бўлса, Клайд ҳам энгил тортади. Мабодо илгаригидай ўзгармаган бўлса, Петерерга дарҳол хат ёзиб, маслаҳат сўраши лозим.

Клайд юрагини ит таталаб турганига қарамай, ўзини ҳар маҳалгидай хушчақчақ ва хотиржам кўрсатишга уринарди. Олдин Перли Хайнс, кейин Надина билан рақсга тушди. Сўнгра Сондра билан рақсга тушиш навбатини кутаркан, янги бошқотирар суратни тахлашда Ванда Стилга ёрдам бермоқчи бўлиб бошида парвона бўлаётган дўстлар даврасига яқинлашди ва конвертни очмасдан унинг ичидаги хатни ўқий олишини айтди (Клайд бу эски фокус қанақа бажарилишини Бейтонларнинг мехмонхонаси жавонидаги эски бир тўпلامдан ўқиб олганди). У ана шу фокусни кўрсатиб, барчани қойил қолдиришни илгарироқ хаёлидан кечирган,

энди эса кўнглини сал бўлса ҳам, ёзиш учун усталигини бир кўрсатиб қўйишга жазм этганди. Бу хунарнинг сирини Нади-нага ҳам ўргатиб қўйганидан, унинг мададида барча улфат-ларни лол қолдирган бўлса ҳам, хаёллари олис-олисида эди. Роберта сира кўз ўнгидан нари кетмасди. Унинг аҳволи чин-дан ҳам оғир бўлиб, ҳали бошига бало бўлса-я? У, оласан, деб каттиқ туриб олиши ҳам мумкин-да. Чунки ота-онаси ва атрофидагилардан жуда кўрқарди. Унда нима қилади? Гўзал Сондрасидан айрилади, у ҳам нега бундай бўлганини билмай қолмайди! Роберта Клайднинг уйланишига кўз тут-са, жуда бемаънилик бўлади. Клайд бунга юрмайди. Клайд Робертага ҳозир қарашиши керак. Турган гап. Қарашиши керак! Бироқ қандай қилиб? Қанақасига?

Сондра соат ўн иккида кетмоқчиман, хўп десангиз, бирга кетиб, бирпас уйга қирамиз, дегандай имо қилди. Икковлари дарвозахонага етганларида Сондра ҳатто ўптириб, менга кўпроқ ёқа бошладингиз, баҳорда Ўн иккинчи қўлга кўчга-нимизда якшанба кунлари сизни келиб турадиган қиламан, деди. Клайд эса Робертага тезда қарашмаса бўлмаслигини ўйлайвериб, жуда довдираб қолганидан, Сондранинг майл қўйганлигидан далолат берувчи бу янги, жуда ажойиб ва хаяжонга соладиган ғалабадан дурустроқ қувона олмади ҳам. Бу эса чиндан ҳам янги, ҳам зодагончасига, ҳам шахсий улкан муваффақият эди.

Клайд шу бугуноқ Петерерга хат жўнатмаса бўлмайди. Бироқ олдин ўзи ваъда қилганидай, Робертанинг уйига ки-риб, аҳволи қанақалигини билиши керак. Эртага эрта билан эса Скенэктедига тезда бориб, дорихоначи билан гапла-шиши керак. Бугун кечкурун Роберта сал ўзига келмаса, бирор чорасини кўриш зарур.

Клайд Сондра бўсасининг мазаси оғзидан кетмай туриб, Робертанинг уйига йўл олди. Робертанинг азобли кўзлари ва қонсиз чехрасини кўргандаёқ аҳволи сира ўзгармаганини сизди. Робертанинг аҳволи илгаригидан ҳам баттар, дорини кўпайтириб ичаверганидан бўлари бўлганди. «Дори таъсир қилса қани, – дерди у, – барига чидаса бўларди... Маломатга қолгандан кўра ўлган яхшироқ!» Клайд унинг нима демоқ-

чилигини тушуниб турар, ўзидан каттиқ хавотирда бўлганидан ташқари, чамаси, Робертага ҳам жони ачирди. Бирок унинг тунов кунги бепарволиги ва бугун ҳам ёлғиз ташлаб кетганлиги Робертага тушунарли эди, Клайдга суяниб бўлмаслиги юз кўрсатмокда эди. Ана шу нарса жуда алам қиларди. У Клайд гарчи ташвиш тортаверма, деб юпатаётган, бу дори фойда қилмаса, бошқа дурустроғини топиб келаман, шунинг учун эртага барвақт Скенэктедига жўнайман, деяётган бўлса ҳам, кўнгли, барибир, совиғанлигини тушунарди.

Гилпинларнинг телефонлари йуқ, Клайд кундузи Робертанинг хонасига йуламас, Робертанинг ўзига эса миссис Пейтоннинг уйига кўнғироқ ҳам қилдирмасди. Шу важдан Клайд эртасига эрталаб ишга Робертанинг уйи ёнидан ўтадиган бўлди. Робертанинг аҳволи яхшиланиб кетгудай бўлса, у дераза пардасини юкори кўтарадиган, акс холда, ярмигача чиқариб кўядиган бўлди. Робертанинг аҳволи яхшиланмаса, Клайд жаноб, Лигетга кўнғироқ қилиб, зарур ишим чиқиб қолди, дейди-да, тезда Скенэктедига йўл олади.

Клайд ҳам, Роберта ҳам бошларига тушган ташвишдан жуда эзилиб, юракларида юрак қолмагани. Клайд Робертанинг аҳволи яхшиланмаса, уни бир ёқлик қилмай кутулиб кетишига кўзи етмасди. Роберта ундан фақат вақтинча мадад олишдан ташқари, каттарок нарсани оласан, деб талаб қилиши ҳам мумкин эди. Унинг, сени ташлаб қўймайман, деб ваъда бергани Робертанинг эсида тургани-да. Клайд энди, ўшанда шундай деб сўз берганимда нимани кўзда тутгандим, деб савол берарди. Никохимга оламан, демаган, албатта. Клайд Робертани олишни хаёлига ҳам келтирмаган, балки ўйнаб-кулиб юришни истаган, бунда Роберта унинг ишқини ўзича идрок этганини жуда яхши билгани. Роберта унинг ниятлари жиддий деб ўйлаганини, бўлмаса, гапига сира ҳам юрмаслигини Клайд ҳам тан олиши керак эди.

Клайд уйига борганидан кейин Ретерерга хат ёзиб жўнатди. Вахимада тонг оттириб, эртасига эрталаб Скенэктедидаги дорихоначининг олдига йўл олди, нега деганда, Робертанинг дераза пардаси уйнинг ёнидан ўтаётганида ярми-

гача кўтарилган эди. Дорихоначи эса Клайдга бошқа янги дори айтолмади, иссиқ ваннага тушишни маслаҳат берди, холос. Буни олдинги сафар айтиш хаёлидан кўтарилган экан. Қийналиб гимнастика қилишнинг ҳам фойдаси бор. Дорихоначи, Клайднинг юзидаги безовталиқни пайкаб ва юз берган аҳволдан бениҳоя ташвишланаётганлигини тушуниб, кўшимча қилди:

– Хотинингиз айтган нарса бир ой сурилган бўлса, бу ҳали сизга айтсам ҳеч гап эмас. Бу нарса хотинларда бўлиб туради. Ҳар ҳолда, иккинчи ой тугамагунча сизнинг кўнглингиз жойига тушмайди. Бу гапни сизга ҳар бир доктор айтади. Мабодо у асабийлашаётган бўлса, доридан ичаверсин. Дори гарчи таъсир қилмаса ҳам, ҳозирча бир нарса деб бўлмайди. Бир ойдан кейин ҳаммаси яхши бўлиб кетиши мумкин.

Клайд бу тасаллидан сал енгил тортиб, кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди. Эҳтимол, Роберта адашиб, икковлари ҳам беҳуда ваҳима қилиб юришгандир. Клайд шу заҳотининг ўзида Роберта ҳақдир, бир балога йўлиқишимиз аниқ, ҳеч нарса қилмай бир ой кутилса, фақат вақт кетади, деб ҳам ўйларкан, аъзойи бадани музлаб кетди. Шу важдан у дорихоначига деди:

– Мабодо бунинг охири бахайр бўлмаса, илтимос қилса бўладиган бирорта докторни билмайсизми? Бизга бу жуда жиддий масала бўлганидан хотинимга ёрдам қилсам, дегандим.

Клайднинг ўзини тутиши ва гап оҳангидаги нимадир дорихоначига шубҳали туюлди. Бу нарса Клайднинг жуда асабийлашаётгани, ғайриқонуний операцияга истак билдираётганда (фармацевт бу нарса бола ташлашга олиб келадиган дори ютишга қараганда бутунлай бошқа иш эканлигини ўзига хос мантиқ билан сезарди) кўринарди. Шунда дорихоначининг хаёлидан Клайд уйланмаган бўлса керак, бирор нарса бўлганга ўхшайди, маъсума кизни бу шошқалоқ йигит бир балога дучор қилган, деган фикр ялт этиб ўтди. Шу важдан дорихоначининг авзойи ўзгариб, мулойимлиги ва мулозаматидан асар ҳам қолмади.

– Сизга айтсам, – деди дорихоначи, – эхтимол, бу ерда мос доктор ҳам топилар, бироқ мен унақасини билмайман. Битта-яримтани бундай докторларга юборолмайман ҳам. Бу ғайриқонуний иш. Ўша врач қўлга тушгудай бўлса, ҳолига вой. Бироқ бу сизнинг ишингиз, албатта, истасангиз, битта-яримтасини қидириб кўришингиз мумкин, – дорихоначи қовоғини уюб, Клайдга синовчан ва гумонсираб қараркан, ичида бунақа нусхалардан узоқроқ туриш керак, деган қарорга келди.

Клайд шундай қилиб, Робертанинг уйига ўша доридан кўтариб келди. Роберта гарчи, биринчи қутиси фойда бермагандан кейин иккинчисини нима қиламан, деб жуда тўполон қилса ҳам, Клайд қаттиқ турди. Шундан кейин у бошқача йўсинда ичиб кўришга кўнди. Бироқ Роберта, Клайднинг бунда ҳамма гап шамоллаганинг ва асабийлашаётганинда бўлса керак, деган сўзларини эшитаркан, кўлидан иш келмас экан-да ёки бундан кутулиш икковимизга ҳам нақадар муҳимлигини тушунмаяпти, деган фикрга келди. Дорини янгича ичиш фойда қилмаса, нима бўлади? Наҳотки, Клайд бошқа бирор чорасини топишни ўйламаётган бўлса? Клайднинг табиати ўзига яраша эди. У бу ёғи нима бўлади энди, деб хавотирга тушиб, ҳозирда йўлини тўсиб турган ташвишлар жиғига тегиб юрган бўлса ҳам, бир ойдан кейин ҳаммаси изига тушиб кетишига жон деб ишонганидан бемалол кутишга ҳам тайёр эди. Роберта адашган бўлиши ҳам мумкин-да. Эхтимол, у бекордан бекорга ваҳима қилиб юргандир. Бу дори фойда қилиш-қилмаслигини яна бир синаб кўриш керак.

Доридан эса иш чикмади. Роберта гарчи ишлаб тинкамни қуритай, зора, оғир иш туфайли муродим ҳосил бўлса, деган мақсадда (бўлимдаги ҳамма кизлар жуда мазанг йўқ, бу аҳволда ишламаслигинг керак, дейишганди) бўшашиб ишга келган бўлса ҳам, ҳаракатлари беҳуда кетди. Клайд эса дорихоначининг гапига ишонганидан Робертани бир ой кечикса зарари йўқ, деб юпатишда давом этар, Роберта бу гаплардан баттар эзилиб, ваҳимага тушарди...

Ҳамма гап Клайднинг мана шу мушкул вазиятда нодон-

лик, ёшлик, камбағаллик ва кўрқув сингари сифатларни ўзида жамлаган жуда қизиқдан қизиқ тимсол эканлигида эди. У ҳаттоки «доя» деган сўзнинг том маъносини ҳам билмас, у аёл кишига қанақа ёрдам бера олишини тушунмасди. Бу пайтда Ликургнинг муҳожирлар яшайдиган даҳасида бир эмас, уч доя бор эди. Бунинг устига, Клайд Ликургга яқиндагина келган ва бу ердаги зодагон ёшлар, алоқаси узилган Диллард, фабрика цехидаги бошлиқларнинг айримларидан бўлак ҳеч кимни танимас эди; сартарош, аттор, сиграфуруш ва ҳоказолар сингари тасодифий танишларига келсак, уларнинг ҳаммаси унинг назарида, калтафаҳм ва нодон, қўлларидан ҳеч нарса келмайдиган кишилар эди.

Клайднинг имиллаб, доктор қидиришга киришмаётганига асосий сабаб, уни докторнинг олдига қандай қилиб ва ким боради, деган масала қийнади. Докторнинг олдига Клайднинг ўзи бориши ҳақида гап бўлиши мумкин эмасди. Биринчидан, у бу ерда ҳамма яхши танийдиган Гилберт Гриффитсга жуда ҳам ўхшар, шу ваздан уни одамлар Гилберт, деб ўйлашлари мумкин эди. Иккинчидан, Клайд яхши кийинганидан уни кўрган доктор кўпроқ юлишдан ташқари ҳар хил оғир нарсаларни ҳам суриштириб қолиши мумкин эди... Мана шу ишларнинг барини бошқа бир киши ташкил қилса... то Роберта йўлиққунча унга ҳаммасини тушунтирса... Робертанинг ўзи бора қолса, нима қиларкин? Нимага бормасин? Роберта кўринишдан содда ва беозор, камтарин ва одамнинг раҳмини келтиради. Жуда довдираб ва эзилиб юрган ҳозирги пайтида эса айниқса... Клайд пировардида, тезда бир ёқлиқ қилиниши керак бўлган бу масала бевосита унинг бошида эмас, айнан Робертанинг бошида-ку, деган устомон хулосага келди.

Клайд бундан ташқари, мабодо Робертанинг ўзи докторга борса, анча арзонга ҳам тушади, деб ўйларди. Робертанинг ҳозирги кўриниши жуда аянчли... Роберта мени бир йигит ташлаб кетган, унинг исмини айтолмайман, деб айтишга кўнса борми... доктор бундай бебахт, сўққабош, ташландиқ кизга ёрдам беришдан наҳотки бош тортса?! Мушкулини текинга осон ҳал қилса ҳам ҳеч гапмас, яна ким

билади дейсиз? Ўшанда Клайд бу машмашалардан кутулади-кўяди.

Клайд Робертани шунга кўндириш пайида унинг уйига жўнади. Врачни топса, у билан Робертанинг ўзи гаплашади. Клайднинг ахволи нозик бўлганидан, ўзи бу ишни қилса бўлмайди. Бироқ у врачдан гап очмасиданоқ Роберта бирор нарсани билиб келолдингми, деб суриштира бошлади. Бошқа бирорта дори сотиладиган жой йўқ эканми, деди. Клайд шунда буни доктордан гап очадиган қулай фурсат деб, фойдаланиб қолди.

– Ҳа, ҳамма дорихоналарни айланиб, сўраб чиқдим ҳисоб, барида менга бу дори фойда қилмаган бўлса, бошқаларидан ҳам иш чиқмайди, дейишди. Энди мен ноиложман, фақат битта чора қолди: сен докторга боришинг керак. Билсанг, ҳозир айтган ишингни қилиб, даммини чиқармай кетадиган докторни топиш жуда машаққат, ҳамма бало шунда. Мен бир неча ошналаримдан шунақа докторни суриштирдим, кимга кераклигини айтмадим, албатта. Бу ерда эса бирорта докторни топиш осон эмас экан, ҳаммаси бунақа қилгани кўрқади. Бу ғайриқонуний иш, билдингми? Мен эса шундай қилсак дейман. Айтайлик, мен бунга рози бўлган докторни топаман, сен унинг олдига бориб, воқеани айтиб беришга журъат қила оласанми? Мен шуни билишим керак.

Роберта Клайд докторнинг олдига ёлғиз ўзи боришини таклиф қилаётганини унча тушуна олмай ажабланиб қараса ҳам, бирга олиб бормоқчи бўлса керак, деб хаёл қиларди. Кейин эса Клайднинг олдида врач билан гаплашиш кераклигини кўз ўнгига келтираркан, ўтақаси ёрилиб, хитоб қилди:

– Ё тавба, шу иш билан докторнинг олдига боришимиз кераклигини ўйласам, ваҳима босади-я! Демак, у сиримизни билиб оларкан-да? Ундан кейин бу анави куриб кетгур доридан жуда катта фарқ қилмаса ҳам, оқибати хатарли-ку, тўғрими?

Роберта қандай ва нима қилиш кераклигини батафсилроқ билмоқчи бўлса ҳам, Клайд унга кўнглида борини

айтолмасди.

– Бунақа сиқилаверма, – деди у, – билишимча, бу нарса-нинг сира ҳам зиёни йўқ. Бунга рози бўлган докторни топ-сак, жуда омадимиз келади. Мабодо мен доктор топсам, унга ўзинг боришга рози бўласанми, мен шуни билмоқчиман?

Роберта калтак егандай титраб кетди, лекин Клайд пина-гини бузмади:

– Сенга айтсам, мен бирга боролмайман, буниси аниқ. Мени бу ерда кўпчилик танийди, ундан ташқари, Гилбертга жуда ўхшайман, уни эса ҳамма билади. Мабодо мени у деб ўйлашса ёки унинг амакиваччаси ё қариндоши эканими билиб қолишса борми, ўлдим деявер.

Клайднинг кўзлари Ликургда сирин очилгудай бўлса, нақадар бебахт бўлишини билдириб турарди, бу кўзларда яна бир шарпа ҳам бор эди. Клайд Робертанинг мушкул аҳволда қолганидан фойдаланиб, ўзини унинг панасига олиб, жуда паст кетаётган эди. Шунда ҳам Клайд бу режа амалга ошмай қолса, нима бўлади, деган хаёлда ваҳимага тушиб, Роберта нималарни ўйлаб, қандай гаплар гапириши-дан қатъи назар, ўз айтганида туришга ҳозирланарди. Робер-та эса фақат бир нарсани тушуниб етган эди: Клайд уни докторга ёлғиз юбормоқчи, Роберта шунга ишонгиси келмас эди.

– Йўқ, Клайд, фақат бир ўзим эмас! – хитоб қилди у. – Буни қилолмайман! Йўқ, йўқ! Ўлгудай кўркаман! Кўркка-нимдан ўлгудай довдирасам керак. Ўзинг ўйлаб кўргин, унга қандай қилиб тушунтираман! Сира ҳам эпполмайман. Унга ҳатто нима дейишимни ҳам билмайман! Гапни қандай бош-лайман? Йўқ ё сен бирга бориб, унга ҳаммасини тушун-тирасан, ё мен ўлсам ҳам бормаيمان... Менга нима бўлса ҳам, барибир!

Робертанинг кўзлари катталашиб, чақнаб кетди, юзлари-да тушқунлик ва даҳшат акс этди, ўжарлик билан норо-зиликдан жуда бошқача бўлиб кетди.

Клайд ҳам бўш келмасди.

– Қанақа аҳволдалигимни биласан-ку, Берта! Мен борол-майман, вассалом. Мени кўриб қолишса... битта-яримта га-

ниса, нима бўлади? Бирга борасан, деб туриб олиш бемаъниликнинг ўзгинаси. Ундан кейин бу мендан ҳам сенга жуда осон. Бирорта ҳам доктор ёлғиз борсанг, кимсан деб унча бош қотириб ҳам ўтирмайди. Сени ташвишда қолганингни, ёрдам берадиган одамнинг йўқлигини тушунади, вассалом. Мабодо мен борсам, Грифитслардан эканимни билиб қолади-да, гап-сўз кўпаяди. Мени дарров пули кўп экан, деб ўйлайди. Айтган пулини бермасам, амаким ёки амакиваччанинг олдига боради – унда ўлдим деявер! Шўрим қурийдди. Жойимдан айриламан, пулсиз қоламан, шунақашги машмаша бўладик, қочгани жой топилмай қолади. Хўш, айт-чи, ўшанда нима қиламиз? Сенга ёрдам қилолмайман, албатта. Кейин нима қиласан? Аҳвол жуда оғирлигини эсингни йиғиб олиб, тушуниб қоларсан, дейман. Мабодо, бу машмашага аралашиб қолсам борми, икковимизнинг ҳам ҳолимизга вой. Мен ҳақимда ҳеч ким ҳеч нарса билмаслиги керак, шунинг учун бирорта ҳам докторнинг олдига бормаслигим керак. Бундан ташқари, доктор менга раҳм-шафқат қилмайди, сенга раҳми келади. Бу ҳақда тортишмай қўя қол!

Клайднинг кўзлари кескин ва қатъий боқар, кўриниши ва ҳар бир ҳаракатидан кўрқув самараси бўлган тошбағирлик ёки дўк-пўниса сезилиб турарди. Клайд ниманки қилиб бўлса ҳам, чизигидан чиқмайдиган Робертанинг эмас, балки ўзининг обрўсини сақлаб қолишга жазм этганидан, гапи ҳам кучини кўрсатди.

– О, Парвардигор, Парвардигор! – Роберта бунинг қанчалар даҳшатли эканини дақиқа сайин яққол ҳис қиларкан, кўрқа-ниса ва аянчли қилиб деди: – Нима қилишимизни билмайман, сираям аклим етмай қолди! Мен бунга жазм қилолмайман, вассалом. Бу нақадар кўрқинчли, нақадар даҳшат! Мабодо ўзим борсам, шармандалик ва кўрқувдан ўлиб қоламан.

Роберта гарчи шундай деса ҳам, пировардида, докторга ўзи боражагини сезиб турарди. Бошқа нима ҳам қила олади? Клайднинг ўз ҳавогири ва ваҳималари бор, уни бўлганича бўлаверсин, деб қандай мажбур эта олади? Клайд эса

хаммадан ҳам ўзини кўпроқ химоя қилиш мақсадида яна гап бошлади:

– Ундан кейин, Берта, бунинг барини арзонроқ туширишга ҳаракат қилиш керак, бўлмаса, қандай пул етказишни ҳам билмайман. Очиғи, билмайман! Сенга айтсам, топиш-тутишим ҳам унча кўп эмас, ҳаммаси бўлиб йигирма беш доллар оламан (зўр келгандан кейин очиғини айтишга мажбур бўлди). Бир цент ҳам йиғиб қўймаганман. Нега бунақа бўлиб қолганини мендан кам билмайсан-ку! Олганимнинг деярли барини бирга кетказдик. Мабодо мен борсам, доктор, пули бор экан, деб ўйлаб, кучим етмайдигандан ҳам кўпроғини талаб қилиши мумкин. Мабодо ўзинг бориб, аҳволинг қанақалигини... ҳеч вақонинг йўқлигини... айтайлик, мен қочиб кетганимни... айтсанг... тушуняпсанми?

Клайд Робертанинг юзи, шунчалар тубанлик ва ярамасликка борасанми, деб нафрат ва ғазабдан қизариб кетганини кўриб, жим қолди. Гарчи бу Клайднинг кув ва ҳаттоки ярамас усталиги бўлса ҳам, заруратнинг ҳоким ва тузатувчи кучи зўр бўлганидан Роберта унинг гапларида, барибир, жон борлигини сизди. «Майли, – деди у ўзича, – Клайд мени қалқон қилса қила қолсин, бу қалқон икковимизнинг ҳам жон сақлашимизга хизмат қилади-ку!» Бу иш қанчалар уятли бўлишига қарамай, Робертанинг қаршисида шипшийдам ва дағал бир ҳақиқат кирғоғи турар, аёвсиз ҳақиқат тўлқинлари шу кирғоқларга уриларди.

– Ҳақиқий исмингни айтмасанг ҳам бўлади, – Роберта Клайднинг овозини эшитмасди, – қаердан келганлигингни ҳам. Мен бу ердаги, Ликургдаги докторлар билан алоқа қилмоқчи эмасман-ку! Кейин унга ёнимда йиғиб қўйган пулим йўқ, ҳафталик маошим, бор десанг...

Роберта эс-хушимни бир жойга тўплаб олай, деб стулга беҳол чўқди, Клайд эса ёлғонни одам ишонадиган қилиб тўқишдан чарчамас, уларнинг кўпчилиги мўлжалга бориб уриларди. Бу режа қанчалар сохта ва шармандали бўлишидан қатъи назар, Роберта Клайд ҳам ўзи сингари ноилож аҳволда қолганини тушунарди. Роберта бошқа пайтларда сўзида ҳам, ишида ҳам сира фирромликка йўл қўймай, бағоят

тўғри бўлар, ҳозирда бўлаётган ҳаётий тўфонлардан бирида эса ахлоқий меъёрларнинг одатдаги харита ва компаслари ҳам фойда бермасди.

Хуллас, улар Ликургдан нарироқдаги Утика ёки Олбэнидаги докторлардан бирига (бунда докторга Робертанинг ўзи бориши кўзда тутилди) мурожаат қиладиган бўлишди, гап ҳам шу билан тугади. Клайд бунга шахсан аралашмайдиган бўлганидан кейин дадиллиги ортиб, нимаки қилиб бўлса ҳам, Робертани юборса бўладиган докторни топишга тезда киришишга жазм этди. Ўшанда бу даҳшатли кўргиликлари барҳам топади. Ўшандан кейин Роберта ўз йўлига кетаверади, шундай қилиши ҳам керак, албатта! Клайд ҳам кўлидан келганича Робертани рози қилиб, ўз йўли билан кетаверади. Шу иш тинчиса бас, уни зўр нарсалар кутиб турибди.

XXXVI БОБ

Орадан соатлар, кунлар, ниҳоят ҳафта, кейин ўн кун ўтса ҳам, Клайд Роберта борса бўладиган доктордан бир оғиз ҳам хабар бермади. Клайд шунча гапни гапириб, ваъдани катта қилган бўлса ҳам, ҳалигача кимга боришини билмасди. Ўтаётган ҳар бир кун ва соат унинг ўзига ҳам, Робертага ҳам бениҳоя таҳликали эди! Робертанинг қарашлари ва саволларидан дақиқа сайин бениҳоя кийнаётган кучли изтироб сезилиб турарди. Клайднинг ўзи ҳам тезда ва тўғри чора топиб, Робертага ёрдам бериш йўлини топишга укувсизлик қилаётганидан эзиларди. Робертани ишониб юборса бўладиган врач қайда туради? Буни қандай билса бўлади?

Клайд бор танишларини назаридан бир-бир ўтказганидан кейин, кўнглида Орин Шорт деган эркаклар кийим-кечаги сотиладиган мўъжазгина магазин эгасидан сал-пал иш чиқадигандай туюлди. Орин Шорт Клайд билан баравар йигит бўлиб, магазинида асосан Ликургдаги бойвачча йигитлар уймалашишарди. Орин Шортнинг ўзи ҳам Клайдга ўхшаганроқ эди чоғи. Клайд Ликургда келганидан бери галстук, костюм олиш ва умуман, кийиниш услуги борасида

Орин Шорт билан маслаҳатлашиб турарди. Клайд бу йигитнинг чаққон, боадаб ва ажойиблигини кўпдан буён фаҳмлаб юрарди. Шорт қизларга жуда ёқарди. Бунинг устига, у миждозларига сермулозамат, айникса, ижтимоий пиллапожда ўзидан баландроқ турганлар, жумладан, Клайд билан ҳам муомалани ўрнига қўйиб юрарди. Шорт Клайднинг Гриффитсларга қариндошлигини билганидан, зўр тортиб кетишимда мадади тегади, деб умид қилар, шу ваздан у билан қалинроқ бўлиб олишга интиларди. Клайд эса зўр одамларга қариндошлиги вазидан шу чоғгача бунақа одамларга унча яқинлашмай юрарди. Шорт жуда мулоим ва эпчил йигитлигидан Клайд берироқ бўлса ҳам, унга яхши гашириб юрар, Шорт эса бундан боши осмонга етгудай бўларди. Чиндан ҳам у Клайдни кўрганда эгилиб-букилиб, гоҳо жуда ҳам типирчилаб коларди. Шунинг учун ҳам Клайд шу пайтгача таниган-билган одамлари ичида Шорт маъкулрок ва бирорта фойдали гап айта оладиган киши бўлиб кўринди.

Клайд шу бахонада Шортни эсга оларкан, бўлмаганда сурункасига уч кунгача у билан жуда яхши сўрашиб юришни (Клайд эрталаб ва кечкурун Шортнинг магазини ёнидан ўтарди) мўлжаллаб қўйди. Кейин тегишли замин тайёрлашимга шунинг ўзи кифоя қилар, деб Шортнинг магазинига кирди. У биринчи киришида бу қалтис мавзудан гап очишига мутлақо кўзи етмаганди. Клайд Шортга гашириб бериш учун бутун бошли бир воқеа тўкиб қўйди. У Шортга, яқинда фабрикадаги ёш бир ишчи йигит бир илтимос билан келиб колди, дейди. Ўзи яқинда уйланган экан, хотинининг бўйида бўлиб қолибди, оиланинг эса ҳозирча бола боқишга қурби етмас эмиш. Шунинг учун йигит хотинининг оғирини снгиб қиладиган доктор кидириб юрибди. Клайд бунинг ёнига фақат битта янги нарса қўшади. Ҳамма гап шундаки, йигит жуда камбағал, тортинчоқ ва кўп нарсаларга акли етмайди. Шунинг учун ўзини ўзи эплаб-сеплаб кетолмайди. Клайд шуларни гапирганидан кейин бу ерга келганимга кўп бўлмаганидан унга бирорта ҳам докторни кўндаланг қилолмадим, бироқ у-буларни билганимдан вақтинча битта дорини тавсия қилдим, дейди (Клайд Шортга қўлидан у-бу ишлар

келишини ва бунақа нарсаларда маслаҳатга унча зор эмаслигини билдириб қўймоқчи эди). Афсуски, ўша дори таъсир қилмади, шунинг учун кескин чорасини қилмаса бўлмайди, врач керак, деган гапни айтади. Шорт Ликургда кўпдан буён турар, бунгача эса Гловерсвилда яшаган, шунинг учун ҳам ақалли битта врач топиб берар. Клайд шундай деб ўйларди. Шорт гумонсираб қолмаслиги учун буни танишларимга ҳам айтсам бўларди, бироқ бу ғалатиноқ нарса бўлгани учун (буни ўз даврасидагиларга айтса ҳар хил миш-мишлар ва пичир-пичирлар кўпайиб кетарди) сизни безовта қилишга тўғри келди; бировга айтиб юрмайсиз энди, деб пиштиб ҳам қўяди.

Буни қарангки, бугун Шортнинг қўли қўлига тегмаётганидан, у жуда хурсанд ва сўзамол эди. Клайд пайпоқ олиш баҳонасида магазинга кириб келганида Шорт кўзи тушибок хитоб қилди:

– Сизни кўраётганимдан беҳад хурсандман, жаноб Грифите! Аҳволларингиз яхшими? Мен ўзим ҳам жуда кечикиб кетдингиз-ку, деб турувдим. Сизга у-буларни кўрсатмоқчиман, уларни охириги марта келганингиздан кейин олдим. Грифителар компаниясининг ишлари дурустми?

Доимо юзи очик бўлган Шортга Клайд ёқиб қолганидан унга жуда гирдикапалак бўларди. Клайд эса хаёлидаги қув режа билан банд бўлиб, тинчи бузилганидан ўзини бемалол тутишга ҳарчанд уринмасин, буни яхши эшлаёлмасди. Бунинг устига, у магазинга бош суқиб қўйганидан режасини амалга оширишга киришганди ҳисоби. Шу важдан у гапга тушди:

– Ишлар зўр кетяпти, нолимаса бўлади, қўлим сира ҳам бўшамайди-да...

Клайд никелдан ясалган айланма илгакдаги галстукларни асабий ҳолда бирма-бир кўра бошлади. Жаноб Шорт зумда ўгирилди-да, жавондан бир неча кути олиб, уларни Клайднинг олдидаги ойна пештахтага қўйди.

– Уларни кўрмасангиз ҳам бўлаверади, жаноб Грифите, – деди у, – яхшиси, манавиларга қаранг. Кўрсатмоқчи бўлган галстукларим шулар, булар сизга қимматлик қилмайди.

Бугун эрталаб Нью-Йоркдан келувди.

Жаноб Шорт ҳар бирида олтитадан галстук бўлган бир неча кутини очиб, уларнинг ҳозирда бозори чакқонлигини тушунтирди.

– Ликургда шуларга ўхшаганини кўрганмисиз? Кўрмаганингизга ишончим комил.

Жаноб Шорт Клайдга жилмайиб кўйди. У, гарчи жуда бой одам бўлмаса ҳам, қўли қайга узатса етадиган Клайд билан ошначилик қилишни жон-жонидан истарди. Бу нарса Шортнинг Ликургдаги одамлар орасида обрўсини кўтариб юборарди.

Клайд галстукларни кўздан кечираркан, Шорт рост гапирганлигини тушунарди. У ҳаяжондалигидан фикрлари чалкашиб, гапни ўзи мўлжаллаганидай бошлашга сўз тополмасди.

– Жуда чиройли галстуклар... албатта, – деди у бошқа вақт бўлганда бу галстукларни олса қувонажагини сезиб. – Мен манавиниси, кейин бунисини ҳам ола қолай.

У иккита галстук танлаб оларкан, ўзини бу ерга етаклаб келган анча муҳимроқ ишдан қандай гап очсамикин, деб боши қотарди... Шортдан ўша нарсани сўраши керак бўлганида, нега бу галстукларни олиб, арзимаган нарсаларга пул кетказиб ўтирибди? Шортга бу гапни айтиш қийин... жуда қийин эди! Шунга қарамай Клайд... эхтимол, жиндай сабр қилиб бўлса ҳам, бу гапни унга айтмаса бўлмайди. Гумонсираб қолмасин, деб олдинига яна у-буни кўрган бўлади... пайпоқлардан кўрсатинг, дейди... Буларнинг унга нима кераги бор? Ҳожати йўқ-ку! Сондра яқиндагина ўнтача дастрўмол, бир печа ёқа, галстук ва пайпоқлар совға қилганди. Шундай бўлса ҳам, Клайд ҳар гал оғиз очмоқчи бўлганда раҳми келганидан, ҳамма ёғи зиркираётгандай ва гапини хотиржам ва бемалол айтолмайдигандай туюларди. Бу нарсаларнинг бари жуда шубҳали ва омонат бўлганидан сирни оппа-осонгина очиб қўйиши мумкин эди... Клайд бугун Шорт билан буни гаплаша олмайдиганга ўхшайди. Шунда ҳам у айна пайтда ўзига ўзи бунинг яна шунақа қулай фурсати келармикин, дерди.

Магазиннинг ичкарасига кириб кетган Шорт бу пайтда қайтиб чиқди.

– Мабодо адашмасам, сизни ўтган сешанба куни соат тўққизда Финчлиларнинг уйига кириб кетаётганингизни кўрувдим, – деди у жуда хушмуомалалик ва ҳағтоки хушомадгўйлик билан жилмайиб. – Уларнинг уйи ва боғи жудаям зўр-е!

Клайд ўзининг бу ердаги зўрлар билан яхши алоқаси Шортда катта таассурот қолдирганини биларди. Нега деганда, унинг гапиришидан ҳаддан ташқари беш кетгани сезилиб турарди. Клайд Шортнинг бунчалар эгилиб-букилиб турганини кўрганидан кейин нимани гапираверса ҳам бўлади, деб ўйлади. Оғзидан нимаики чиқса, у жон деб кулоқ солади. Клайд сал ўзини босиб олиш учун бир жуфт пайпоқ танладиди, кейин деди:

– Ҳа, дарвоқе, эсимдан чиқаёзибди. Сиздан у-буни сўрасам девдим. Эҳтимол, айтиб бера оларсиз. Бизнинг фабрикада битта ишчи бор, ўзи ёш йигит, яқинда уйланган, бор-йўғи тўрт ой бўлдиёв... ўша десангиз, хотинидан жуда хавотир оляпти...

Клайд гапини давом этгирсаммикин-этгирмасаммикин, билмай тутулиб қолди: Шортнинг ранги бироз ўзгариброк қолганини пайқади. Бироқ гапни очиб қўйганидан кейин ҳеч қайга қочолмасди. Шу важдан бир асабий кулимсираб, кўшиб қўйди:

– Нега уларнинг ҳаммалари менинг олдимга келишаверади, билсам ўлай агар! Улар, чамаси, мени бунақа нарсаларни жуда яхши билади, деб ўйлашса керак-да (Клайд яна кулди). Мен эса бу ерда янги одамман, шунинг учун унга нима дейишимни ҳам билмайман. Сиз эса, менимча, Ликургда кўпдан бери турасиз, шунинг учун сиздан сўрамоқчи бўлдим...

Клайд қўлидан келганича такаллуфсизлик билан гапирётган бўлса ҳам, хато қилаётганини сезарди. Наҳотки, Шорт уни бемаъни ё тентак деб ўйласа? Бироқ Клайднинг бунақа илтимос билан Шортга келганлиги уни ҳайратга солган (Шорт Клайднинг тўсатдан кескин ва асабий ҳолга

тушганини пайкагани) бўлса ҳам, нозиклигига қарамай, шунақа иш билан олдига ишониб келганлиги унга ёқди. Шорт дарҳол ўзига келиб, аввалгидай хушмуомалалик билан жавоб қилди:

– Бўлмаса-чи, жаноб Грифитс, мабодо сизга бирор нарсада ёрдамим тегса, жуда хурсанд бўламан. Нима гап ўзи?

– Сизга айтсам, – Клайд Шортнинг самимий жавобидан кейин бироз дадилланиб, бу дахшатли мавзудаги гапга сирли тус бермоқ учун овозини пасайтирди, – хотинининг мўлжалидаги пайтдан икки ой ўтиб кетибди. Унинг эса бола кўришга имкони йўқ, ҳозир бунинг йўлини тополмай гаранг. Бундан бир ой олдин биринчи марта олдимга келганида фойдаси тегадиган битта дорини (Клайд бу гапни бунақа пайтда билагон ва эпчиллигини, бунақа нарсаларни яхши билишини билдириб қўйиш учун айтаётгани) маслаҳат берувдим. Чамаси, улар доридан яхши фойдаланиша олмаганга ўхшайди. Ҳар ҳолда, йигитнинг тинчи бузилиб, хотинини бирорта докторга юборсам деяпти, тушуняпсизми? Мен эса бу ерда ҳеч кимни танимайман. Яқинда келганманда. Бу Канзас-Ситида ёки Чикагода бўлганда-ку, нима қилишни ўзим билардим-а. У ерларда мен уч ёки тўртта врачни билардим (Клайд Шортни гангитмоқчи бўлиб, маънодор жилмайди). Бу ерда эса бошқа гап. Мабодо буни танишларимдан суриштирсам борми, бу қариндошларимнинг қулоғигача етади, улар буни бошқача тушунишлари мумкин. Мен шунинг учун ҳам, эҳтимол, сиз бирортасини биларсиз ва кўрсатарсиз, деган хаёлга бордим. Менга бу ишнинг мутлақо алоқаси бўлмаса ҳам, йигит бечорага жуда раҳмим келяпти.

Клайд жим қолди. Шорт диққат ва хайрихоҳлик билан гапига қулоқ солганидан Клайднинг унга ишончи олдингидан ҳам ортди. Шорт гарчи таажжубда бўлса ҳам, Клайдга фойдаси тегаётганидан жуда мамнун эди.

– Сиз икки ой ўтган деяпсизми?

– Ҳа.

– Ўзингиз айтган дори фойда қилмадимми?

– Ҳа.

– Доридан иккинчи ойда ҳам фойдаланганми?

– Ҳа.

– Хўш, бу чиндан ҳам чаток. Бу ёғи ёмон бўлмаса деб кўрқаман. Сизга айтсам, жаноб Грифитс, менинг ҳам Ликургга келганимга кўп бўлгани йўқ. Бу магазинни сотиб олганимга бир ярим йил бўлди. Гловерсвилда бўлганимдаку... – у бир зум Клайд сингари буларнинг барини айтиб ўтириш ақлдан бўлармикин, деб жим қолди-да, бир неча сониядан сўнг гапида давом этди: – Бу ишни бу ерда ҳам, бошқа шаҳарда ҳам тўғрилаш унча осонмас. Докторлар доим ишқал чиқишидан кўрқишади. Тўғри, бу ердаги бир киз врачга борганини эшитувдим. Врач бу ердан бир неча миля нарида туради. Қиз жуда яхши оиладан экан, врачга уни олиб борган йигитни ҳам ҳамма таниркан. Врач нотаниш одамнинг ишини бажаришга кўнармикин-кўнмасмикин, билмадим. Айтгандай, бунақа ишлар доим бўлиб туради, сиз ҳам уриниб кўрсангиз бўлади. Мабодо ўша ишчини докторга юборсангиз, унга тайинлаб қўйинг, менинг исмим-ни айтмасин. Сизга айтсам, мени бу ерда мени ҳамма таний-ди, шунинг учун бундай ишга аралашиб қолишни сира истамайман. Яна охири ишқал чиқса...

Клайд ҳам миннатдор бўлиб жавоб қилди:

– Албатта! Буни у тушунади. Мен унга оғиз очмайсан, деб қўяман.

Клайд ёнидан дафтарча ва қалам олиб, эсимдан чиқиб қолмасин, деб докторнинг исми билан манзилини ёзиб олди.

Шорт Клайднинг енгил нафас олганини кўриб, ичида ҳақиқатда шундай ишчи йигит бормикин ўзи, деб қўйди. Клайднинг ўзи фалокатга йўликмаганмикин? Бўлмаса, нега қандайдир ишчи йигитнинг ташвишини тортиб юрибди? Ҳар ҳолда, у Клайднинг оғирини енгил қилаётганидан хурсанд эди, аммо айни вақтда, кейинчалик агар у бундан оғиз очгудай бўлса, бутун Ликургга ёмон мишмиш тарқалади-да, деб кўнглидан ўтказиб қўйди. Ҳа, Клайднинг ўзи бирорта кизни балога гирифтор қилганга ўхшайди, бўлмаса, ишчини деб бунақа ишга ўлса ҳам, аралашиб юрмасди

Одамнинг ишонгиси келмайди.

Шорт шундай хаёлларга боришига қарамасдан, докторнинг исми ва фамилиясини яна бир марта айтиб, уйига қандай бориш мумкинлигини, қайси бекатда тушиш кераклигини, уйи қанақалигини батафсил тушунтириб берди. Клайд керакли маълумотларни олганидан кейин, миннатдорчилик билдириб, чиқиб кетди. Савдогар эса кетидан кулиб ва бироз гумонсираб қараб қолди. Бу бойваччалардан кўп иш чиқади, деб қўйди у ичида. Клайднинг бунақа илтимос билан менинг олдимга келгани ғалати бўлди-ю. Танишбилишлари ва ошнолари жуда кўп-ку! Бу ерда улардан бирортасининг нафи тегарди. Эҳтимол, улар бундан хабар топишмасин, деб чўчиётгандир. Кимни балога гирифтор қилганини ким билади, дейсиз! Эҳтимол, ўша қиз ёшгина Финчлидир. Ҳаммаси бўлиши мумкин! Уларни кўп марта бирга кўрганман, у жуда ҳам ўйноқи қиз! Манавини қаранга, буниси қизиқ бўлди-ку, а!..

XXXVII БОБ

Докторнинг шу тариха топилганлиги аҳволни салгина енгиллаштирди, холос. Энди у вазифа бажарилмагунча Клайд ҳам, Роберта ҳам бир дақиқа тинч бўлишолмасди. Клайд докторнинг манзили билан фамилиясини муфассал билиб олганидан кейин дарҳол Робертанинг уйига бориб, унга ёрдам бера оладиган доктор ахири топилганини айтди. Эндиликда Клайднинг олдида яна бир мушкул вазифа турар, у ҳам бўлса, Робертани врачга ёлғиз ўзи бора оладиган қилиб шишитиш эди. Роберта бўлган воқсани врачга ўзи тушунтириши, бунда Клайдни сира ҳам аралаштирмаслиги ва врачнинг кўпроқ раҳмини келтириши лозим эди. Ўшанда врач хизмати эвазига камроқ ҳақ талаб қиларди.

Клайд аввалига Роберта дод-вой қилса керак, деб ўйлаганди. Роберта эса бундай қилиш ўрнига дарҳол кўна қолди. У Рождество кунидан бери Клайдга ҳайрон бўлиб, кўп қилиқларидан жуда жаҳли чиқиб, гангиб юрса ҳам, шов-шув

қилмай бу балодан бир амаллаб қутулиб, қанчалар аламли ва оғир бўлишига қарамай, ўз йўлига кетишни ўйларди, холос. Клайднинг кўнгли қолиб, қутулиш пайига тушиб қолганини тушунганидан бери мажбурлаб олиб қолишни сира ҳам истамасди. Ўз кунини ўзи кўриб кетади. Бошидан фалокати ариса бас. Клайдсиз ҳам кунни ўтаверади. Роберта шуларни кўнглидан ўтказиб, бахтли кунлари гумдон бўлганини аён сезганидан қўллари билан юзини яшириб, тинимсиз қуйилиб келаётган ёшларини артиб турарди. Охири бунақа бўлиши хаёлига қайдан ҳам келарди дейсиз?..

Клайд Шортнинг магазинида бўлган кунни зўр иш қилганидан хурсанд ҳолда Робертанинг уйига келганида, у Клайднинг гапларига диққат билан кулоқ солди-да, фақат:

– Клайд, унинг қаердалигини аниқ билиб олдингми? Поездда бемалол борса бўладими ё анча яёв ҳам юриладими? – деди.

Клайд врачнинг уйи Гловерсвилга яқинлиги, шаҳарнинг чеккасида, бекатдан бор-йўғи чорак миля наридалигини тушунтирувди, у яна сўради:

– Доктор уйда кечкурунлари бўладими ё кундузи боришимизга тўғри келадими? Иложи бўлса, кечкурун борганимиз маъқул. Битта-яримта кўриб қолади, деб кўркиб-нетиб ўтирмаймиз.

Клайд кечкурунлари қабул қилишини Шортдан билиб олганидан Робертани тинчлантирди.

– Сен унинг қари ё ёшлигини билмайсанми? – гапида давом этди Роберта. – Мабодо у қари бўлса, менга анча енгил кўчарди-да. Ёш докторларни ёқтирмайман. Уйимизга доимо кекса доктор келиб турарди. Ўшанақаси билан гаплашиш менга осон тушарди.

Клайд буни билмасди. Буни Шортдан сўраш хаёлига келмаган бўлса ҳам, Робертанинг кўнглини жойига тушириш учун, ўрта ёшларда, деди. Бу чиндан ҳам шундай эди.

Эртасига кечкурун икковлари одатдагидай якка-якка ҳолда Фондага бориб, у ердан поездга минишди. Ниҳоят, керакли бекат ҳам келди. Улар вагондан тушиб, қаттиқ,

туриб қолган қор билан қопланган теп-текис йўлдан кетишди. Юриш енгил эди, улар тез-тез кетишди, нега деганда, ўрталарида энди уларни секинлашга мажбур этадиган аввалги яқинликдан асар ҳам қолмаганди. Яқингинада, дерди Роберта ичида, Клайд билан мабодо шундай холи жойга тушиб қолсак борми, у жон-жон деб қадамини секинлатиб, белимдан кучиб, бир чимдим-бир чимдим ҳар хил нарсалардан: об-ҳаво, фабрикадаги иш, жаноб Лигет, ўзининг амакиси, янги фильмлардан, икковлари қайларгадир бориб, нималардир қилишса, соз бўлишидан гап сотиб келган бўларди. Энди эса... Роберта ҳозирда Клайднинг садоқатига ва мададига илгаригидан ҳам муҳтож эди! Клайд бўлса ваҳимали хаёллардан бўшамасди. Буни Роберта кўриб турарди. Клайд, Роберта ёлғиз ўзи қолганидан кейин кўрқоқлик қилмасмикин, докторни ёрдам беришга кўндириш ва озроқ ҳақ олишга рози қилиш учун керакли пайтда керакли гапни айта олишга ярармикин, деб хавотирда эди.

– Хўш, Берта, қалайсан? Яхшимисан? Кўркмайсан-а? Илтимос, ўзингни қўлга ол! Бунақа ишларни қилиб юрган врачга бораётганинг ёдингда турсин. Мен буни аниқ билдим. Сен унга фақат, бахтсизликка учрадим, менга ёрдам бермасангиз бўлмайди, дўстларим ҳам, борадиган бирорта одамим ҳам йўқ, ўзим нима қилишни билмай қолдим, дегин. Хуллас, ҳозир шунақа аҳволдаманки, истасам ҳам бировнинг олдига боролмайман, чунки танишларим сиримни очиб қўйишлари мумкин, де, уқдингни? Мабодо у менинг кимлигимни ва қаердалигимни суриштирса, бир йигит бор эди, кетиб қолди, деявер... отимни айтма, қаёққа кетганини билмайман... ғойиб бўлди, дегин, хўпми? У мабодо нега менга келдингиз, деб қолса, бир кизга ёрдам берган экансиз, ўша айтди, дегин. Ундан кейин топиш-тутишимнинг мазаси йўқ, дегин, бўлмаса у сўраган пулга кучим етмай қолади. Яхши-си, ундан бир неча ой бадалида бўлиб-бўлиб тўлайман, де ёшунга ўхшаш бирор гап қил, тушуңдингни?

Клайд Робертага мана шу чиғириқларнинг баридан ўтиб, мақсадга эришишда зарур бўладиган дадиллик ва ғайратни синглираман, деб асабийлашар, деярли барча маслаҳат ва

йўл-йўриклари нақадар бемаъни ва бўлмағурлигини ўзи ҳам тушунмасди. Роберта эса ичида, сенга бир чеккада туриб, ақл ўргатиш осон, мен эса ичкарига кириб, охиригача чидаш беришим керак, дерди. Тагин Клайд Робертадан ҳам кўпроқ ўзини ўйлаётганини кўрмайсизми? Мен кўп чиқимдор бўлмай, бошимни қотирма, машмашангни ўзинг даф қил, деяпти!

Шуларнинг барига қарамай, Робертанинг кўнгли ҳамон Клайдда эди. У Клайднинг консиз юзини, ингичка қўлларини, жонсарақ гўзаллигини яхши кўрарди. Роберта ҳозирда ўзини мажбур этаётган ишни ууддалаш учун Клайдда дадиллик ҳам, ууддабуронлик ҳам етишмаслигини билиб турса ҳам, барибир, жаҳли чикмасди. У ичида, Клайд ўзини қандай тутиши кераклигини ўргатаётган бўлса ҳам, маслаҳатларига унча амал қилмайман, дерди. Докторга, эрим бор, лекин дастимиз қискалигидан ҳозирча болали бўлолмаймиз, дейди. Клайд бу гапни Скенэктедидаги дорихоначига айтгани ёдида эди. Пировардида, ҳозирда Робертанинг қанчалар қийналаётганини Клайд қайдан ҳам билсин? Клайд Робертанинг юкини енгиллатиш учун лоақал бирга ҳам кетмаяпти-ку?

Роберта шундай бўлса ҳам, ўзининг чинакам аёллик туйғулари қаршида бош эгиб, кимдандир мадад кутгандай Клайдга ўгирилди, унинг қўлларидан олганча, шу кўйи котиб қолди. Шу дамда у Клайд кучоклаб, эркалашини, кўркмагин, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, дейишини истарди... Унинг бу ихтиёрсиз истагида Клайдга бўлган ишончи зоҳир бўлганди. Клайд эса гарчи Робертадан кўнгли қолган бўлса ҳам, қўлларини бўшатиб, шунчаки тинчлантириш учун уни кучоклади.

– Дадил бўлавер, Берта! – деди у. – Унақа килаверма, хўпми? Етиб келганимизда наҳотки юрагинг дов бермаса? Ичкарига кирсанг бўлди -- у ёғи сира кўркинчли бўлмайди, ишонавер. Зинадан кўтарилиб, кўнғирокни боссанг бўлди. Доктор ёки бошқа бирортаси чиққанида, докторга холи гапим бор, дегин, укдингми? Шунда у махфий иш борлигини тушунади, у ёғи эса осон кетади.

Клайд шунга ўхшаган маслахатлар бераверганидан Роберта бу дақиқада унда самимият сезмай, аҳволи танглигини аён билди-да, бор кучини тўплаб деди:

– Хўп, яхши, мени шу ерда кутиб тур. Олисга кетиб қолма, хўпми? Эҳтимол, мен жуда тез чиқарман.

Роберта шундан кейин шоша-пиша дарвозага қараб юрди, ундан ўтиб, зинапояга элтувчи йўлакдан кета бошлади.

Роберта эшик қўнғироғини босганидан кейин, унга эшикни докторнинг ўзи очди. Доктор Шорт билан Клайднинг тасаввурларига мутлақо тескари равишда ташқи кўриниши жиҳатидан ҳам, табиатан ҳам жуда хушёр ва эвида одам бўлиб, вилоят врачининг ўзгинаси: басавлат, эҳтиёткор, ахлоқан мустаҳкам ва ҳаттоки, анча такводор эди. Ўзини қисман либерал ҳисобласа ҳам, унча-мунча либерал бўлган одам унинг қарашларидан чекланганлик ва ўжарлик топа оларди. Теварак-атрофидагиларнинг нодонлик ва ҳафтафаҳмликлари оқибатида у ўзини ўқимишли одам деб юрарди. Узлуксиз равишда турли-туман ғафлат ва тушқунлик, шунинг билан бирга хушёрлик, ғайрат, қолоқлик, муваффақият кўринишларига дуч келавериб, шаклланган дунёқарашлари ҳаёт ҳақиқати зарбасига учраган ҳолларда у бундай ишларга аралашмасликни ва воқеа-ҳодисаларни самовий ёки дўзахи кучларнинг ўзи ҳал қилишини маъқул кўрарди. У паст бўйли, чорпаҳилдан келган, боши думдумалок, юзи эса қип-қизил ва келишган, кўк кўзлари ўйноқи ва мулойим жилмаядиган одам эди. Мошгуруч сочлари калта қирқилган, пешонасига қишлоқи йигитларнинг беозор олифтагарчилиги белгиси бўлган гажак тушиб турарди. Дўмбок-дўмбок сезгир бармоқли семиз кўллари пастга осилиб тушган ади. Ёши элик саккизда бўлиб, ўзи бола-чақали, уч ўғилнинг отаси эди, катта ўғли отасининг изидан тушиб, тиббиётни ўрганишга киришган эди.

Доктор Робертани одмигина жиҳозланган ва шинам бўлмаган қабулхонага бошлаб кирди-да, шу ерда кутишни илтимос қилди, тамадини ҳозир тугатаман, деди. Орадан кўп ўтмай, у одмигина жиҳозланган кабинетнинг эшигида кўринди. Кабинетда ёзув столи, иккита стул, китоб шкафи ва

тиббиёт асбоблари турган стол бор эди. Ичкарирокда, чамаси, яна бир хона бўлиб, унда ҳам тиббиёт асбоблари бор эди. Врач Робертани кабинетга бошлаб кириб, стулга имо қилди. Унинг оқ сочи, савлати, кўриниши, кўзини ғалати қилиб кишиб қўйиши Робертани анча-мунча кўрқитиб юборди. Шундай бўлса ҳам, врач Роберта ўйлаганидай кўзига унчалик хунук кўринмади. Ҳар ҳолда, у кекса, чамаси, мулойим бўлмаса ҳам, ақлли ва эҳтиёткор эди. Врач эса Робертага гўё илгари қаерда кўрган-кўрмаганлигини эслаётгандай синчиклаб қаради-да, сўнгра деди:

– Қани, энди танишиб кўяйлик! Хизмат?

Врач оҳиста, дадиллантирувчи қилиб гапирганидан Роберта ундан жуда хурсанд эди. Бироқ ҳозир даҳшатли ҳақиқатни эътироф этажагидан ваҳимага тушиб, қимир этмай ва индамай ўтираверди. Олдинига у докторга қаради, кейин ер сузиб, сумкачасини асабий ўйнай бошлади.

– Сизга айтсам... – Роберта гапни жиддий ва ҳаяжонли қилиб бошлади. Юзи ва овозига бирдан даҳшатли ички туғёни қалқди. – Мен келувдим... мен келувдим... яъни... сизга қандай айтишни ҳам билмайман. Бу ёққа келаётганимда айта оламан, деб ўйловдим, энди бўлса... сизни кўрдим... – Роберта жим қолиб, турмоқчидай бўлди-да, бирдан хитоб қилди: – Ё худо, нақадар даҳшат! Жуда асабийлашяпман...

– Бўлди, бўлди, ўзингизни босинг, азизим, – врач мулойимлик билан далда берди. Унга бу кўҳликкина, бироқ сатанг бўлмаган жувон ёқар, шунинг учун ҳам кўринишидан камтаргина, жиддий ва босиқ бу аёлни нима ҳаяжонга солаётганини тушунолмай ҳайрон эди. Бунинг устига унинг болаларга ўхшаб, «Сизни кўрдим», дегани кулгисини кистатарди.

– Демақ, келиб «мени кўрдингиз», – доктор бу гапни қайтарди. – Хўш, нима билан сизни кўрқитиб юбордим? Мен бор-йўғи кишлоқ врачиман, билсангиз, сиз ўйлагандай унчалик ваҳимали эмасман! Менга бемалол ишониб, ўзингиз ҳақингизда истаганларингизни гапиравсеринг, сира кўркманг. Қўлимдан бирор нарса келадиган бўлса аямайман.

Роберта ичида, у чиндан ҳам яхши, бироқ шунчалар

мухтарам, жиддий, чамаси, анча каттиккўл бўлса бордир... нимага келганимни айтсам, ҳайратда қолса керак, деб ўйлади. Унда нима бўлади? Бирор ёрдам берармикин? Буни истагудай бўлса, унинг тўлови қанақа бўлади? Бу жуда ҳам жиддий муаммо-ку! Қани энди, Клайдми ё яқинларидан бирор-таси шу ерда бўлиб, Робертанинг ўрнига гапирса! Бу ерга келганидан кейин ўзи гапириши керак. Энди орқага қайтиш йўқ. Роберта яна безовта кимирлаб, нимчасининг қатта тугмасини асабий ўйнарган, тутилиб гап бошлади:

– Сизга айтсам, бу... бу сиз ўйлаётгандан бутунлай бошқа иш... мен... мен...

Роберта гапиролмай дам қизариб, дам бўзариб жим қолди. Робертанинг безовта тортинчоклиги, оппоқ пешонаси ва тиниқ кўзлари, камтарлиги, ўзини тутиши ва кийинишидаги босиқлигини кўрган врач қаршисидаги аёлни ўта содда ёки тўғрироғи, инсон вужудига дахлдор масалаларда ғирт тажрибасиз экан, деб ўйлашга мажбур бўлди. Бу иш кўрмаган ёшларга хос нарса эди. Доктор дастлабки дақиқада бошқа гумонларга бормади-да, бундай пайтларда бериладиган саволини такрорламоқчи, мендан сира кўркмай ва хавфсирамай борини айтаверинг, демоқчи бўлди. Бироқ Робертанинг роса етилганини кўрганида хаёлига ялт этиб бошқа нарса келиб қолди, тўғрироғи, Робертанинг хаёлидаги нарса унга кўчди ҳисоби: доктор биринчи қараганида адашганини тушунди. Пировардида, бу – одатда ёшлар орасида бўлиб турадиган кўнгилсиз ходисалардан бири бўлиши мумкин-да; ғайриқонуний алоқа қилган бўлса керак, деб ўйлаб қолди! Қиз ёш, соғлом, чиройли. Бунинг устига бунақа нарса дархол сезилади, кўпинча, шу балога камтар ва боадаб кўринган кизлар дучор бўладилар. Булар эса доимо врачнинг ташвишини орттириб, бошига бало бўлади. Врач турли сабабларга кўра, ўзининг маҳдуд, босиқ табиаги ва муҳтида мақбул бўлган қарашлари туфайли ҳам бунақа нарсаларга аралашини хуш кўрмасди. Бу ғайриқонуний ва хатарли бўлиб, кўпинча иш битгач, ҳақи тўланмай қолар, маҳаллий жамоатчилик бу ишни қоралашини ҳам биларди. Бунинг устига, докторнинг ўзи ҳам аввалига табиат талаб-

ларига кўна қоладиган бемаъни йигит ва қизлардан дарғазаб бўлиб юрарди. У кейинги ўн йил ичида гарчи одоб доирасидан чиқиб, енгилтакликлари оқибатидан қутулишдан бўлак чоралари қолмаган (бу қизлар докторга таниш бўлган яхши оилаларнинг фарзандлари бўлишса ёки диний ақидалар ёхуд яхши қўшничилик муносабатлари шунга ундаса) бир қанча қизларга ёрдам қилган бўлса ҳам, мустахкам мадади бўлмаган қизларга ёрдам қўлини чўзишга қарши эди. Бу жуда хатарли иш эди. Бунақа пайтларда у тезда ва мажбуран никоҳдан ўтишни маслаҳат берарди. Мабодо бунинг иложи бўлмаса, шармандали ҳодисанинг сабабкори ғойиб бўлган бўлса, доктор бу ишга аралашувдан бош тортарди. Бунақа ишларга аралашув врач учун ҳаддан ташқари хатарли эди: бу нарса фақат ахлоқий ва ижтимоий нуқтаи назардан ёмон бўлибгина қолмай, балки жиноят ҳам эди.

Врач шунинг учун ҳам Робертага жиддий ва совуқ қаради. Сира ҳам юмшаб кетиб, бунақа нарсага аралашиб қолмаслик керак, дерди у ўзича. Шу вайдан у, бу машаққатли суҳбатни поёнига етказишга имкон берадиган даражада хотиржам тортиш, Робертани ҳам тинчлангириш мақсадида чарм муқовали қайдлар дафтари олиб очаётиб, деди:

– Қани, бошингизга нималар тушганини бир аниқлаб кўрайлик-чи. Исмингиз нима?

– Рут Говард, миссис Говард, – Роберта асабийлашганидан Клайд ўргатган исми бир амаллаб айтди.

Доктор Робертанинг эри борлигини билганидан кейин енгил нафас олди. Бироқ нега йиғлайди? Эри бу ёш жувоннинг бунчалар тортиниб, безовта бўлишига сабаб нима?

– Эрингизнинг исми? – доктор гапида давом этди.

Осонгина жавоб қилса бўладиган бу оддий савол Робертани азбаройи доводиратиб қўйганидан у имиллаб: «Гифорд» (акасининг исми), деди.

– Сиз шу ерда турасиз, шекилли?

– Фондада.

– Хўш. Ёшингиз нечада?

– Йигирма иккида.

– Турмуш қилганингизга кўп бўлдими?

Бу савол ўзини қийнаб юрган нарсага чамбарчас боғлиқ бўлганидан, Роберта яна довдиради.

– Шундай... ҳа... уч ой бўлди...

Доктор Глен, гарчи сир бой бермаса ҳам, яна гумонсираб қолди. Робертанинг кўркиб-кўркиб гапиришлари уни тааж-жубга соларди. Нега гапиришга бунчалик ботинолмайди? Доктор яна бу чиндан ҳам аклли-хушли жувонмикин, аввалги шубҳалари тўғримамикин, деб ўйлаб қолди.

– Хўш, миссис Говард, нима бўлди ўзи? Ҳеч иккиланмай менга ҳаммасини айтаверсангиз бўлади. Ҳар куни ҳар хил гапларни эшитавериб, кўникиб қолганман. Одамларнинг дардини тинглаш менинг вазифам.

– Сизга айтсам, – Роберта бўзариб, тутила-тутила гап бошлади. Бу даҳшатли эътироф томоғини сиқиб, тилидан олаёзди. У ҳамон нимчасининг тугмасини ўйнаб, кўзини ердан сира узмасди. – Ҳамма гап, шу... сизга айтсам... эримнинг пули йўқ... харажатларни кўтариш учун мен ҳам ишлайман, бироқ икковимиз ҳам жуда оз топамиз (шунда ёлғонни роса олаётганидан ўзи ҳам хайрон бўлди, нега деганда, ёлғон гапиришга тоқати йўқ эди)... Шундай... биз шунинг учун ҳам, ҳозир сира болали бўлолмаймиз... сизга айтсам, бу тез... ва...

Роберта жим қолди. У ҳарс-ҳарс қилар, у ёғига ёлғон гапиришга ҳоли қолмаганди.

Доктор уни тушундим, деб ўйлади: у чиндан ҳам яқинда турмушга чиққан, болали бўлиб эримни қийнаб қўймай, деб кўрқяпти. Доктор ғайриқонуний даволаш ниятида бўлмаса ҳам, айни пайтда ёш, ҳаётга эндигина қадам кўяётган эрхотинга қаттиққўл бўлишни истамас, шу ваздан унга ачиниб қарарди. Ёш оиланинг танг аҳволда қолганлиги ва рўпарасидаги жувоннинг вазият тақозоси билан синикиб ўтирганлиги уни юмшатди. Бунинг бари жуда ачинарли, албатта. Ҳозирги ёшлар айниқса дастлабки пайтларда қийналинади, кунларини аранг кўришади, албатта. Бу деярли ҳамма ёшларнинг бошларида бор савдо. Бунинг устига ҳомиладорликни зўрлаб тўхтатиш, худо раво кўрган одатий, ҳаётий жараёнга аралашув нозик ва ғайритабиий иш бўлса

хам, у, иложи борича, бундан нарирок юради. Гарчи камбагал бўлсалар ҳам, бу ёш ва соғлом кимсалар никоҳдан ўтаётганларида қаёққа кетаётганларини билганлар-ку! Улар иш-лашлари (ҳеч бўлмаганда эр) ва тирикчиликларини бир амаллаб ўтказишлари мумкин-ку!

Доктор стулда қаддини ростлади-да, жуда хотиржам ҳолда обрўсини сақлаб, гап бошлади:

– Менга нима демоқчи бўлганингизни тушунганга ўхшайман, миссис Говард. Бироқ сиз, ўйлаган нарсангиз нақадар жиддий ва хатарли эканини сезмаётганга ўхшайсиз. Бироқ айтинг-чи, – доктор бирдан кўшимча қилди (у илгари қилган ишларим ҳақида округда обрўйимга путур етказадиган миш-мишлар юрмаганмикин, деган янги фикрдан ҳайратда қолганди): – нега сиз менга келдингиз?

Доктор баъзи бир одамлар менинг шундай ишлар билан шуғулланишимни билар экан-да, деб жаҳли чиққан ва хавфсираётган эди. Роберта буни унинг саволидаги оҳанг ва юз ифодасидаги айланимадан сезиб олди ва иккиланиб қолди. Клайд ўргатганидай буни бир қиздан эшитувдим, мени ўша юборди дейиш хатарли эди. Яхшиси, битта-яримта юборди, демагани маъқул. Деса борми, бундан докторнинг жаҳли чиқиши, ҳақорат маъносида тушуниши мумкин. Робертанинг туғма боадаблиги шу ерда ҳам унга қўл келди.

– Бу ердан ўтганимда эшигингиздаги ёзувни кўп марта кўриб, кўп одамлардан яхши докторлигингизни эшитувдим. Докторнинг шубҳалари тарқалиб, гапида давом этди:

– Биринчидан, сиз сўраётган нарсани маслаҳат беришга виждоним йўл кўймайди. Мен буни зарур ҳисоблаётганингизни тушунаман, албатта. Сиз ҳам, эрингиз ҳам жуда ёшсизлар, топиш-тутишларинг ҳам беринок бўлса бордир. Сизлар бола туғилса, бизни қийнаб қўяди, деб чўчиёпсизлар. Турган ганки, худди шундай бўлади. Бироқ никоҳ муқаддаслигини, болалар бало эмас, балки эҳсон эканлигини айтишим керак. Бундан уч ой муқаддам меҳробга¹ рубарў бўл-

¹ Меҳроб (арабча; ибодатхона; тоқча, тақмон тепасининг ярим доира қилиб ишланган қисми) – масжид ичида унинг қибла томонидаги деворида тақмон шаклида қурилган жой (шамоз шу томонга қараб ўқилади).

ганларингизда, hozirgiдай axvolga tuishiylarinigni, exhimol, bilgandirsiz. Menimcha, bu ni nikoxdan utayetgan xamma esh-yalanglar tushuniyadi. «Mexrob-a, – derdi Roberta ichida mayuslanib, – qani endi, shunday bulsa!» Xozirgi paitda kup oilalar siz aytayetgan narsani maykul kurishyapti, bunga esa men juda ham achinaman. Vijdon azobidan kiyinalmay operatsiya tufayli odatdagi maysuliyatdan buyin tovlaetgan odamlar bor, biroq missis Govard, bu fayriqonuniy va buning ustiga axloq va tibbiyet nuqtai nazaridan juda notugri. Kupgina aelllar onalikka chap berib, shundan nobud buliyadi. Bundan tashqari, yaxshi e emon chikishidan katyi nazar, operatsiya qilgan vrach kamaliishi mumkin. Bularning barini bilsangiz kerak, deb uylayman. Xar xolda, men bunday operatsiyaga xar tomonlama shaxsan va keskin qarshiman. Bunday operatsiyasiz onaning xayetini saqlab qolish mumkin bulmagani taqdirdagina bu narsani oklash mumkin. Men boshqa narsani tan olmayman. Tibbiyet bunday istisnoga iyl kyadi. Xozir esa bunaqa operatsiyaga asos iyk, bunga ishonchim komil. Siz, menimcha, baquvat va soxlom aelsiz. Onalik sizni kiyinmaydi. Pul topishdagi kiyinchiliklarga kelganda esa, ishoning, bola tugilgandan keyin uzingiz uni ziyab ketasiz. Siz erim elektromexanik, dedingiz, shekilli?

– Xa, – javob qildi Roberta doktorning tantanavor vaizidan vahimaga tuшиб, buyashganidan.

– Mana, kurdingizmi, – gapida davom etdi u, – bu ancha foydali kasb. Xamma elektromexaniklar yaxshi pul topishadi. Siz qilmokchi bulgan ish, yani siz singari yashga xakki bulgan inson xayetini may kiliش, astoydil uylab va tasavvur qilib kursangiz, nakadar jiddiy ishligini... – doktor aytganlarimni chuqurroq tushunib olсин degандай tuxtadi, – siz va eringiz bu ni yaxshilab uylab kurishlaringga ishonaman. Yana shuni ham aytish kerakki, – doktor худди otalarдай ustomonlik bilan kushimcha qildi, – bola kurganingizdan keyin, uning uzi tugiliش munosabati bilan tozaga kelgan baъzi bir kiyinchiliklarning hissasini chiqarib yuboradi. Aytinг-чи, – dedi u birdan sinchovlik bilan, –

эрингизнинг бундан хабари борми? Эҳтимол, уни ҳам, ўзингизни ҳам ортиқча ташвиш ва машаққатлардан кутқаришни ўзингиз хаёл қилаётгандирсиз?

У Робертага асабийлашаётганингизнигина эмас, балки аёллигингизга бориб уй-рўзғор масаласида кийналиб қолишдай кўркаётганингизни ҳам билиб олдим, дегандай жилмайиб, деярли хушчакчаклик билан қараб кўйди. Шунақа бўлса, дерди доктор ичида, унинг кайфиятини ўзгартириш мумкин. Роберта эса, доктор гапни қаёққа бураётганини фахмлаб ва яна бир марта ёлғон гапирса ҳам, гапирмаса ҳам, фойда-зиёни йўқлигини сезиб, тезда жавоб қилди:

– Хабари бор.

– Шундай денг, – доктор тахмини нотўғри чиққанидан жиндай бўшашса ҳам, қаршисидаги аёл ва унинг эрини гапига ишонтиришга қатъий жазм қилди. – Менимча, эрингиз билан бирор нарсага киришишдан олдин ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олишларингиз лозим. Ёш эр-хотин биринчи бора бунақа аҳволга тушганида, икковлари ҳам бола кўришнинг фақат биттагина қора томонини кўришадн, лекин аслида бу ишлар унчалик ёмон бўлиб чиқмайди ахир! Тўнғич боламиз туғиладиган бўлганда, биз ҳам эр-хотин шунақа ўйлардик. Бироқ ҳаммаси яхши бўлди. Ҳозир эса буларни осойишта ҳолда ўйлаб кўрсангиз, кўзингизга бошқача бўлиб кўринади. Кейинчалик ҳам виждонан қийналиб юрмайсиз.

Доктор бу ёш жувоннинг ваҳималарини чипакка чиқариб, бу ерга бошлаб келган катъиятидан нишон ҳам қолдирмаганига амин бўлиб жим қолди: бу аёл, дерди у ичида, одагдаги бамаъни хотинлардан, энди у оёқ тирамайди, режаларидан қайтиб, секингина чикиб кетади.

Роберта эса докторнинг гапига қувониб кўшилиш ёки у ўйлаганидай ўрнидан кўзгалиш ўрнига, докторга даҳшат тўла кўзларини катта очиб қараганича хўнграб юборди. У докторнинг гапларини эшитганида, эл кўзида қандай аҳволда қолганлигини ёркин тасаввур этганди. У доимо буни ўйламасликка ҳаракат қиларди. Бошқача шаронгта, бошида эри бўлганида худди доктор айтганидай қилган бўларди-я. Энди эса доктор мушкул аҳволдан қутулишига ёрдам бер-

маслигига акли етганидан чорасиз қолиб, жуда қаттиқ ваҳимага тушганди. У иккала қўлининг бармоқларини бир-бирига боғлар, яна айирар, тиззалари калтирар, юзи алам ва даҳшатдан буришиб кетганди.

– Сиз тушунмаяпсиз, доктор, ҳа, тушунмаяпсиз! – хитоб қилди у. – Мен бундан қутулмасам сира бўлмайди. Қутулишим керак! Сизга ёлғон гапирувдим! Уй-жойлик эмасман. Эрим йўк. Оҳ, бунинг менга қанчалар оғирлигини сиз билмайсиз! Менинг оилам, отам, онам бор! Уларга буни айтолмайман. Сиз билмайсиз... Бундан қутулишим керак, керак, керак!

Роберта худди мияси карахт бўлган одамдай чайқаларди.

Доктор Глен Робертанинг бирдан бунақа аҳволга тушганидан ҳайратда эди. Шунда ҳам биринчи тахминининг тўғри чиққанини кўнглидан ўтказиб қўйди. Роберта унга ёлғон гапирганди-да. Доктор шунинг учун ҳам бу ишга сира аралашгиси келмай, гапида қаттиқ турди, ҳатто тошбағирлик қилди.

– Демак, уй-жойлик эмассиз? – доктор қатъий қилиб сўради.

Роберта жавоб ўрнига фақат бош чайқаб қўйиб, йиғлайверди. Доктор Глен унинг оғир аҳволда қолганини ахири тушуниб, ўрнидан кўзгалди, афтидан, унинг ҳаяжонланаётгани, эҳтиёткорлиги ва ачинаётганлиги сезилиб турарди. У ҳўнграб йиғлаётган Робертага жимгина қаради.

– Ҳа, ҳа, бу жуда ҳам ачинарли. Сизга раҳмим келади, – деди у ниҳоят. Лекин шу ондаёқ қалтис ишга аралашиб қолишдан кўрқиб, нафаси ичига тушди, кейин мулойимгина ва ботинолмай: – Йиғламанг, фойдаси йўк, – деб қўшиб қўйди.

Доктор яна аввалгидай бу ишга қатъиян аралашмайдиган бўлиб жим қолди. Шундай бўлса ҳам, бунинг тагига етгиси келиб, янги савол ташлади:

– Бахтсизлигингизнинг сабабчиси бўлган йигит қаерда ўзи?

Роберта уят ва аламдан адойи тамом бўлганидан, ҳали ҳам тили сўзга келмаганидан «йўк» дегандай бош чайқаб

кўйди.

– Сизнинг қай аҳволдалигингизни билладими?

– Ҳа, – Роберта оҳиста жавоб қилди.

– Уйланишни истамаяптими?

– Кетиб қолди.

– Ҳа, тушунаман. Бу йигитлар жуда ярамас-да! Қаёққа кетганини ҳам билмайсизми?

– Йўқ, – Роберта кўрққанидан ёлгон кўшди.

– Ташлаб кетганига анча бўлдимиз?

– Бир ҳафтача, – Роберта яна ёлгон гапирди.

– Ҳозир қаердалигини ҳам билмайсизми?

– Йўқ.

– Кўпдан бери мазангиз йўқми?

– Икки ҳафтадан ошди.

Роберта ҳикиллаб кўйди.

– Илгари ҳар доим ўз вақтида бўлармиди?

– Ҳа.

– Начора, биринчидан... – доктор энди ҳалигидан ҳам юмшоқ ва мулойимроқ гапирарди. Чамаси, у ўзига таҳлика ва машаққатдан бошқа нарса орттирмайдиган бу ишдан бир амаллаб қутулишга яхшигина баҳона ахтараётганга ўхшарди. – Бу сиз ўйлаётгандай жиддий нарса бўлмаслиги ҳам мумкин. Кўриб турибман, жуда кўркиб кетибсиз, лекин ахир аёлларда бунақа ўз вақтида бўлмаслик ҳоллари учраб туради-ку! Ҳар ҳолда, яхшилаб текширмасдан туриб, бунга ишониб бўлмайди. Энг яхшиси – яна икки ҳафта кутиш. Бу ёғи яна эсон-омон тинчиб кетиши мумкин. Шундай бўлса, мен ҳайрон бўлиб ўтирмасдим. Сиз жуда таъсирчан ва асабий кўринасиз, асабийлик эса, кўпинча, шунақа кечиктириб кўяди. Маслаҳатимга кираман десангиз, ҳеч бўлмаганда, ҳозирча чора кўрмай туринг. Уйингизга боринг-да, то бунга ишонч ҳосил қилмагунингизча кутинг, унғача бирор нарса қилиш ярамайди.

– Мен эса ҳапдори ичувдим, у ҳам фойда қилмади, – деди Роберта аянчли қилиб.

– Қанақа ҳапдори? – доктор Глен кизиқиш билан сўради-да, унинг гапларини эшитиб, деди: – А, ўшами? Агар чиндан

ҳам ҳомиладор бўлсангиз, унинг чинакамига фойда қилиши гумон. Мен эса сизга яна кутишни маслаҳат бераман. Икки ҳафтадан кейин ҳаммаси равшан бўлади, ўшанда чора кўришга ҳам етарли вақт қолади. Мен сизга бу фикрдан қайтишни жиддий маслаҳат бераман. Табиат қонунларини бузишни улкан хато деб ҳисоблайман. Бола кўриб, унинг парваришига киришсангиз, жуда ҳам яхши бўлади. Ўшанда виждонингизда янги қотиллик гуноҳи бўлмайди.

Доктор ўзининг ҳақлигини англаганидан, қатъий ва кескин гапирарди. Роберта эса врач, афтидан, тасаввур ҳам қилолмайдиган даҳшатда қолганидан, аввалгидай аянчли хитоб қилди:

– Аммо менинг иложим йўқ, доктор! Айтяпман-ку, иложим йўқ! Иложим йўқ! Сиз тушунмаяпсиз... Мабодо бундан қутулолмасам, нима қилишимни ҳам билмай қолдим! Билмайман! Билмайман!..

Роберта қўлларини қисиб, жойида тебранганича бошини чайқади. Доктор Глен Робертанинг бениҳоя даҳшатда қолганини кўриб турганидан, енгилтаклик шундай танг аҳволга солганидан ачинди. Шундай бўлса-да, касби доктор бўлганидан кўнгилсизликдан бошқа нарса орттирмайдиган бу ходисага хушёр қараганидан кескин қилиб деди:

– Мен сизга айтганимдай, мисс... (у имиллади)... Говард, кечирасиз, бу сизнинг ротакам исмингизми, мен бунақа турдаги операцияга ҳам, шунингдек, йигит ва қизларни бундай операция зарур деган ҳолда туширадиган енгилтакликка ҳам қатъиян қаршиман. Мабодо врач ўн йил турмада ётиб чиқишни истамаса, бунақа нарсаларга аралаша олмайди. Тағин менинг қанчалар оғир аҳволдалигимни тушунмаяпти, деб ўйлаб юрманг. Қиз бола танг аҳволда қолиб, ахлоқ ва қонунга бошқа тесқари иш қилмайдиган бўлса, унга жон деб ёрдам берадиган одамлар топилади, ишонинг. Шундай қилиб, сизга менинг берадиган яхши маслаҳатим шу: ҳозир ҳам, кейин ҳам ҳеч нима қилманг. Уйингизга бориб, ҳамма гапни ота-онангизга айтиб беринг. Сизга айтсам, энг маъқули шу бўлади. Бу ҳозирда сизга туюлаётгандай оғир ҳам эмас, сиз ҳозир мўлжаллаётган ишчалик ёмон ҳам эмас.

Ҳозирги ваҳималарингиз рост бўлганида ҳам инсон ҳаёти ҳақида гап кетаётганини унутманг. Сиз ниш ураётган ҳаётни маҳв этмоқчисиз, мен эса бунда сизга ёрдам беролмайман. Чиндан, ёрдам беролмайман. Профессинал одобга нождидий муносабатда бўладиган врачлар борлигини биламан, бироқ мен ўшанакалардан эмасман, улардек бўлишни ўйламайман ҳам. Жуда ачинаман... жуда!.. Демак, сизга битта гап айтишим мумкин: уйингизга бориб, ота-онангизга борини айтиб беринг. Ҳозир бу назарингизда оғир туюляпти, пировардида эса енгил кўчади. Улар хўп дейишса, келиб, мен билан гаплашиб кетишсин. Мен бу оламдаги катта мусибат эмаслигига уларни ишонтиришга уриниб кўраман. Бироқ сиз илтимос қилаётган нарсани қилиш... Мен жуда ачинаман, бироқ афсус, иложим йўқ. Виждоним йўл бермайди...

Доктор жим қолиб, Робертага хайрихоҳ, бироқ айна пайтда кескин ва қатъий қаради. Роберта ҳам бутун умидлари бирдан чилпарчин бўлганидан ваҳимага тушиб, Клайд бу врачни мақтаб гангитгани у ёқда турсин, ўзи ҳам ишини эплаёлмаслиги, докторнинг танобини тортолмаслигини билганидан оёқлари чалишиб эшикка қараб юрди. Уни, бу ёғи нима бўлади, деб яна кўркув босди. Доктор мулойимлик ва афсус билан эшикни ёпиб қолди. Роберта кўчага чикканидан кейин дарахтга беҳол суянди. У руҳан ва жисмонан беҳол эди. Доктор ёрдам беришдан бош тортди! Бош тортди! Энди нима қилади?

XXXVIII БОБ

Докторнинг бу ишдан қўл силтагани аввалига Роберта билан Клайдни жуда ҳам довдиратиб, ўтакаларини ёрди. Бу эса отасиз бола туғилади, Роберта шармандай шармисор бўлади, Клайднинг сирини очилиб, шўри қурийдиган деган сўз эди. Бундан бўлак чора ҳам йўққа ўхшайди... Бироқ сал ўтиб аввало, Клайднинг кўзига оламни қоронғи кўрсатиб турган парда аста-секин кўтарила бошлади. Доктор мўлжал қилганидай пировардида (Роберта ўзига сал келганидан кейин

Клайдга ҳаммасини бирма-бир гапириб берганди) иш жуда унчаликка бормаслиги ажабмас-да. Роберта адашаётган бўлиши ҳам мумкин, негаки дорихоначи ҳам, Шорт ҳам, доктор ҳам шу гапни айтишганди. Роберта бу гаплардан тинчмас, улар Клайдга ҳам унча кор қилмасди. Клайд бирор иложини қилолмаёпман, энди сирим очилмай қолмайди, деб юраги чикиб юрарди. Шунинг учун ҳам бу ишга тиштирноғи билан киришиш ўрнига имиллаб, пинагини бузмасди. Унинг табиати шунақа эди ўзи, беғамлигининг оқибати эҳтимол, фожиавий бўлишини гарчи аниқ-тиник сезиб турган тақдир-да ҳам, аммо шу қадар қийналиб яна нимани изласин, кимга мурожаат қилсин, бошга бало орттирмасликнинг иложи борми, ахир! Доктор Робертани қувиб солгач, Шортнинг маслаҳати қуруқ кетди-ку, ахир!

Шу тариқа яна икки ҳафта ўтди, Клайд эса кимга борсам бўларкин, деб беҳуда бош котирарди. Бировдан бунинг иложи қанақа бўлади, деб сўраш ҳам мушкул. Ҳа, айтгандай, кимдан ҳам сўрайди? Кимдан? Буларнинг барига вақт керак. Бу орада эса кунлар бирин-кетин ўтар, Роберта билан Клайднинг бундан буён нима қилишни ўйлаб олишларига вақтлари етарлича бор эди. Роберта тиббиёт ёрдамисиз қолгудай бўлса борми, Клайддан нимани талаб қилишини ҳам билади. Роберта тили билан бўлмаса ҳам, кўриниши ва кайфияти билан Клайдни шоширгандан-шоширарди. У мазкур олишувда бир чеккада ташландиқ бўлиб қолиб кетавермаслигим керак, деб қатъий жазм қилганди. Иккинчи томондан эса, Клайднинг пинагини бузмаётганини кўряб турарди. Клайд дастлабки уринишлари зое кетганидан кейин нима қилишни билмасди. Дўст орттирмагандан керакли нарсани билиб олмоқ умидида ўзига дахлдор нарсани гўё бошқа одам қилганга чиқариб, дам униса, дам бунисидан гап орасида ўсмоқчилаб кўриши мумкин эди. Айни вақтда бу қанчалик бемаъни ва беандиша бўлмасин, Клайдни Сондра яшаётган хушчақчақ олам ҳануз ўзига жалб қилар эди. Кечкурунлари ва якшанба кунлари уни дам у ёкка, дам бу ёкка судрашар, у Роберта оғир ва аянчли аҳволда бўлганига қарамай, меҳмондорчиликка ўзини таъкиб қилиб юрган фалокат-

нинг дахшатли шарпасини сал бўлса ҳам, унутай деб бора-верарди. Қани энди, Робертани бу аҳволдан қутқара олса! Бунинг иложини тополса! Бироқ қандай топади? Ёнида пули, оғайнилари, тиббиёт ёки аниқроғи, айтайлик, «Грин-Дэвидсон» меҳмонхонасидаги дастёрлар сингари бохабар бўлган айрича оламдан яқинроқ танишлари бўлмаганидан кейин кўлидан нима ҳам келарди? Тўғри, у Петерсрга хат ёзган, бироқ жавобдан дарак йўқ, нега деганда, Петерер Флоридага ишга ўтганидан хат ҳали етиб бормаганди. Бу ерда ўзи яхши билган одамлар эса ё фабрикада ишлашар, ё юқори табақадан эдилар. Булар, бир томондан, жуда тажрибасиз ва хавфли, иккинчи томондан, ўта бегоналиклари туфайли яхши ишопиб бўлмасди. Клайд уларнинг бирортаси билан яқин эмаслигидан ишоналмас ва сирини ичларида сақлаб кетишларига кўзи етмасди.

Шундай бўлса-да, нимадир қилиш керак эди: у ахир оқимга қўшилиб хотиржам кета олмайди! Албатта, Роберга ҳам унинг узоқ вақт индамай юришга қараб туролмайди! Нега деганда, тез орада унинг қанақа аҳволдалигини ҳамма билиб олади-да. Клайд гоҳо чинакамига эзилиб кетиб, сувга чўкаётган одам чўпга ёпишгани сингари арзимаган ҳар бир нарсага ҳам умид қилаверарди. Масалан, фабрикадаги усталардан бири бир куни тасодифан бўлимидаги бир қизнинг «иши чатоқлашиб» қолганида, бўшаб кетгин, дейишганини гапириб қолди. Клайд ўшанда устадан, сизнингча, ўша қиз бола кўришни истамаганида нима қилса бўларди, деб сўради. Уста эса Клайд сингари хомлардан бўлганидан, иложини топса, мосроқ врач топиши ёки, «ишни ниҳоясига етказиши керак», деган гапни айтди. Клайд шунда бирорга янги гап эшитолмади. Бошқа бир сафар сартарошхонада маҳаллий газетада чиққан шунга ўхшаш воқеа ҳақида гап бўлиб қолди. Бир қизга уйланаман, деб кейин қочиб қолган қандайдир такасалтанг устидан судга арз қилганди. «Бунинг бир балоси бўлмаса, қиз ўша йигит билан судлашиб юрмасди, ҳа, деяверинг», – деди кимдир ўшанда. Клайд фурсатни кўлдан бермай сўради:

– Йигит уни яхши кўрмас экан, қиз бир амаллаб бу

балодан қутулиб кета қолса бўлмасмиди?

– Бизда бу сиз ўйлагандай осонмас-да, – деди билимдон сартарош. – Биринчидан, бу ғайриқонуний. Ундан кейин эса бир дунё пул керак. Пулсиз эса ўзингиздан ўтар гап йўқ, бир кадам ҳам силжиб бўлмайди.

Сартарош шундан кейин қайчисини шиқиллатишга тушди, Клайд эса ўзи билан ўзи овора бўлганидан, бу жуда тўғри, деб кўйди. Ёнида ақалли бир неча юз доллари бўлганида ҳам, эҳтимол, Робертани ўзи бирор ёққа обориб, боласини олдириб ташлашга кўндирамиди?

Клайд ҳар куни ўзига ўзи бирорта врачни топмаса бўлмайди, дерди. Роберга ҳам ичида: ҳаракат қилиш керак, бунақа имиллашида Клайдга ишониб бўлмайди, деб кўярди. Бунақа ёмон хатар билан ҳеч ким ҳазил қилолмайди ёки индамай кетолмайди. Бу – Робертани каттиқ алдаш деган сўз. Клайд бу Робертага ҳам, ўзига ҳам жуда ёмон бўлажagini тушунмаяпти чоғи. Аввалига ваъдани катта қилганига қарамай, энди индамай кетадиган бўлса, бу фалокатга Робертанинг якка ўзи дош беради, деб хаёл қилмай кўя қолсин. Ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон бунақа бўлмайди! Клайдга маза, у эркак киши, мавкеи ҳам дуруст, бу тузоққа у эмас, Роберта тушиб қолди, ундан қутулишга эса ёлғиз ўзи ожизлик қиялпти.

Доктор айтган икки ҳафтага кўшилиб яна икки кун ўтганидан кейин Роберта хавотири тўғри чиққанлигига узил-кесил ишонди. Шундан кейин у Клайдга оғир азобдалигини кўрсатишга ҳаракат қилишдан ташқари, учинчи куни хат ёзиб, унинг бу оқшом каттиқ бош тортганлигига қарамай, яна Гловерсвилдаги докторга боришга жазм қилганлигини, наинки ёрдамга жуда-жуда мухтожлигини айтди, ўзи билан бориш-бормаслигини сўради. Клайд ўзи амалда ҳеч нима қилмагани учун, гарчи бу оқшом Сондра унга кўзи тўрт бўлишига қарамай, дарҳол кўна қолди У бунинг ҳамма ишдан ҳам муҳимлигини сезарди. Ишим кўпайиб кетди, деб Сондрадан узр сўраб кўя қолади.

Шундай қилиб яна докторга боришди. Йўлда қизишиб кетиб, кўп гаплашишган бўлса ҳам, бундан маъни чиқмади.

Клайд шу чоғгача нега иложини тополмаётганини тушунтириб, Робертани ўзинг эплэйсан, деб мақташдан нарига ўтмади.

Доктор эса яна бу ишдан бош тортди. Роберта бир соатча кутиб, кейин унга сира ўзгариш бўлмаганини, қўркувдан ўлаёзганини гапириб берди. Доктор унинг гапларини тинглаб, гарчи бу иш қўлидан келса ҳам, сира умидвор килмади. Чунки бу докторнинг рағбати ва эътиқодига тўғри келмасди.

Роберта бошига бу иш билан боғлиқ қандай савдолар, дахшат ва мусибатлар тушажагини сезганидан, бир аҳволда яна умидсиз қайтди. Кўзига ҳатто ёш ҳам келмасди.

Клайд бу янги мағлубиятни эшитиб, тунд ҳолда дами чиқмай қолди. У ҳаттоки, Робертани юпатишга уринмади ҳам. У нима дейишини билмас, ҳаммасидан ҳам ижтимоий ва моддий сабабларга кўра кўлимдан келмайдиган нарсани сўраб қолмасин-да, деб кўрқиб турарди. Роберта эса қайтиб келаётганларида ғиқ этиб оғиз очмади. У кимир этмай ўтирганича деразага тикиларкан, чорасиз қолдим, аҳволим соат сайин ёмонлашяпти, деб ўйларди. Роберта индамай кетаётганига баҳона сифатида бошим оғрияпти, деб қўя қолди. У ёлғиз ўзи қолиб, яна ўйлаб кўришни ва бу ёғига нима қилиш хусусида бир қарорга келишни истарди. У нимадир қилиши керак. Буни у биларди. Аммо нима қилсин? Қандай қилсин? У қутулиши учун нима қилиши мумкин? У ўзини шу дамда камалда қолиб, ҳаёт-мамоғ учун олишишга мажбур бўлган жонивордай ҳис қиларди. У қутулишнинг мингларча кўз етадиган ва сира кўз етмайдиган усуллари ҳақида ўйларкан, ҳар сафар бир нарсага қайтар, бу назарида оқилона, иложи бор ва ишонса бўладиган нарса бўлиб туюларди: бу эса никоҳдан ўтиш эди. Клайд унга уйланса бўлмайдими? Роберта Клайдни деб иродаси ва эътиқодидан воз кечиб, ўзини унга қурбон қилди-ку? Клайд шунга мажбур этди-ку?! Нега у Робертани менсимайди, ким бўпти ўзи? Дарҳақиқат, баъзи-баъзи пайтларда, айникса шу фалокат рўй берганидан бери, Клайд Сондра ва Грифитслар билан боғлиқ бўлган бугун режа ва орзуларим чилпарчин бўлмасин, деб кўрққанидан ўзини шунақанги тутардики, Роберта ҳеч тушуна

олмасди: унинг мухаббати ўлган ва у сира ҳам Робертага ачинганидан эмас, бор-йўғи Роберта унга, Клайдга зиён келтириши мумкин бўлганлиги учун Робертанинг аҳволи хусусида ташвиш тортарди. Роберта, кўпинча, бу хаёлдан ўтакаси ёрилгудай бўлар, гоҳо эса ғазаби ортар, бора-бора, модомики, шундай аҳволда қолган экан, бошқа пайтда хаёлига ҳам келмаган нарсани – никоҳдан ўтишни талаб қилишга ҳаққи бор, деган хулосага келганди. Нега ҳам буни қилмасин? Робертанинг ҳаёти Клайднинг ҳаётидан бери ороқ эканми? Клайд ўз ҳаётини кўнгилли равишда боғловди-ку? Шундай бўлгандан кейин ҳаракатини қилсин, кўлидан кел-маса, Робертани сақлаб қола оладиган сўнгги ишни бажар-син-да. Клайднинг бунчалик ақл-у хушини олиб қўйган аъёнлар ким бўпти ўзи? Шундай оғир пайтда, Клайднинг Робертадан мени бу одамларнинг олдида шарманда қилма, келажакдан ҳам кеч, яхши номинг ёмон бўла қолсин, дейишга қандай тили боради? Улар Клайдга Роберта қил-гандай яхшилиқ қилганларича йўк. Клайд уни йўлдан оздир-ди, энди эса кўнглига уриб қолибди, шунинг учун оғир пайтда ташлаб кетмоқчимми? Клайд ўзи кўкка кўтарадиган кишилар билан қанақа муносабатда бўлишидан қатъи назар, Робертанинг бу ишни қилишга ҳаққи борлигини наҳотки эътироф этишмаса?

Роберта доктор Гленнинг хузурига бориб, иккинчи мар-та овора бўлганларидан кейин бу ҳақда кўп ўйлади. Гоҳи пайтларда Робертанинг юзи мана шу оғир ўйлар таъсирида кескин ва шиддатли кўриниб кетарди. У тишларини маҳкам қисди. Бир қарорга келди: Клайд унга уйланиши керак! Бошқа чора топилмаса, Роберта Клайдни бунга мажбур қилади. У шундай қилиши керак! Керак! Унинг оиласи, она-си бор. Бўлмаса, Грейс Марр, Ньютонлар ва бошқа таниш-билишлар нима дейди? Уйидагилар – отаси, укалари, сингиллари шармандай шармисор бўлишади-ку! Бўлмайди, бўлмайди! Сирини очилмаслиги, сира ҳам тапқарига чиқмас-лиги керак! Клайд келажакдан жуда умидвор бўлиб турга-нидан кейин уни бу ишга мажбур қилишнинг ўзи бўлмайди. Бироқ Робертанинг бундан бошқа нима ҳам иложи бор?

Клайд шунинг учун ҳам эртасига (кеча окшом бирга бўлишганди) Робертадан янги мактуб олганида жуда хайрон бўлди. Унда Клайднинг кечкурун келиши кераклиги, Робертанинг зарур гапи борлиги айтилганди. Бу мактуб Робертанинг Клайдга ёзган илгариги хатларига сира ҳам ўхшамас, у кескин ва каттиқроқ кўринарди. Клайд шу важдан Роберта яна қайнабди, уни тинчлантиролмаса борми, иши чатоқ бўлишини ўйлаб, хавотирга тушди. Ўзини ювош тутиб, бораман, дейишга мажбур бўлди. Бориб, Робертанинг гаплари ёки нолишларини эшитиб келади-да.

Клайд Робертанинг уйига анча бемаҳалда келди. Роберта жуда ҳам хотиржам кўринарди. Клайд кейинги пайтларда уни бу аҳволда биринчи марта кўриб турганидан сал ажабланди. У, Роберта йиғисиги қилиб қарши олса керак, деб ўйлаганди. Роберта эса жуда ювош тортиб қолгандай туюларди. У чора ахтариб кўп хаёлларга борганидан, энди туғма устомонлиги мададга келганди.

– Хўш, Клайд, бошқа доктор топдингми ё бирор баҳонанг борми? – деб сўради у ўйлаб қўйган гапини айтишдан олдин.

– Йўқ, Берта, – Клайд маънос ва хорғин ҳолда жавоб қилди. Унинг мияси ачиб, қон қуйилар даражага келганди. – Уриниб кўрдим, бунақа ишга аралашишга кўркмайдиган одамни топиш ўлгудай кийинлигини ўзинг биласан-ку! Виждонан айтганда, боши берк кўчага кириб қолдим. Нима қилишимизни ҳам билмайман, ўзинг бирор нарса килмасанг бўлмайди. Кимга бориш мумкинлигини билолмадингми?

Докторнинг олдида биринчи марта бориб, қайтиб келаётганларида Клайд Робертага муҳожирлар оиласидан бўлган қизлар билан яқинроқ бўлиб олишни маслаҳат берган, керакли нарсаларни улардан ими-жимиди билиб олса бўларди-да. Бироқ Роберта бунақа яқинликни хуш кўрмаганидан ҳам бир иш чиқмади.

Клайд, «боши берк кўчага кириб қолдим», дейиш билан Робертанинг ўзи муқаррар ва кечиктириб бўлмайдиган деб юрган чорасини айтишига йўл очиб берди. Бироқ Роберта Клайднинг бу гапга нима дейишини билмас, шу важдан

керакли сўзларни танларкан, иккиланарди. У бошини чай-каб, ниҳоят, самимий ҳаяжонда гап бошлади:

– Хўп, бўлмаса гап шу, Клайд. Мен ҳаммасини кўп ўйладим... мени... менга... уйланмасанг бўлмайди, бундан бўлак чора йўқ. Ўзинг биласан, икки ой ўтиб кетди. Биз ҳозирок турмуш қурмасак, ҳаммаси ошкор бўлади, тушуняпсанми?

Роберта бу гапни ўзининг ҳақлигига ишонганидан қатъийроқ қилиб айтди, бироқ ичида Клайд бунга нима деркин, деб ҳадиксираб турарди. Клайднинг юзида ногаҳон ҳайрат, ғазаб, рангиш ва қўрқув акс этди, унинг бу мураккаб мимик ишораларидан фақат битта нарсани – қаттиқ ва ноҳақ хафа бўлаётганини билиш мумкин эди. У Сондрага тобора якин бўлиб бораётганидан, анча-мунча ҳаво олиб қолган, шунинг учун Робертанинг талабини эшитганида қовоқ-тумшуғи осилиб кетди, анча берирок жонсарақлигидан асар ҳам қолмай, юрагини исён ва қатъият аралашган бир ваҳм босди, қандай қилиб бўлса ҳам, бу балодан бир амаллаб қутулиш пайига тушди. Акс холда, шўри қуригандан-қурир, Сондрадан айрилар, ишидан ҳайдалар, Грифитсларга дахлдор бўлган бутун умидлари ва хаёллари чиппақка чиқар, қисқаси, расвойи жаҳон бўларди! Буни ўйлаганда кўнгли беҳузур бўлиб кетди, айна пайтда боши қотиб қолди. Йўқ, Клайд бунга рози эмас! Рози эмас! У сира ҳам бу ишни қилмайди! Сира ҳам! Ҳеч қачон! Мутлақо!!!

Шундай бўлса ҳам, пича жим туриб, чалғитиброқ жавоб қилди:

– Хўш, кўряпсанми, бу сенга яхши, албатта, нега деганда, ҳаммаси беғалва тинчийди-кетди. Лекин мен нима қила-ман? Ҳозирги шарт-шароитда менинг бундай иш қилишим қийин, сен шуни унутма. Ёнимда ҳемирим йўқлигини ўзинг биласан-ку! Менда фақат битта нарса бор, у ҳам бўлса – ишим. Ундан кейин, қариндошларим ҳозирча сени билиш-майди, мутлақо сендан хабарлари йўқ. Мабодо ҳаммаси ошкор бўлиб, мен тезда уйланишга мажбур бўлганимни ва бу ғалва икковимиз алоқада бўлиб келганимиздан чиққа-нини билиб қолишса борми... У ёғи

нима бўлишига ақлим етмай қолди! Мен уларга ёлгон гапириб келганимни кўриб, роса дарғазаб бўлишлари турган гап. Унда нима бўлади? Улар мени ҳатто хайдаб юборишлари ҳам мумкин.

Клайд бу гапни Робертага канака таъсир қиларкин, дегандай жим қолганди, Робертанинг ишонқирамай турганини пайқади. Клайд кейинги пайтларда ўзини оқлашга тушди дегунча, Робертанинг юзида шундай ифода акс этарди. Энди Клайд бирор бир муғомбирлик билан ечимни чўзишга уриниб, тетик ва айни пайтда мужмал гапиришда давом этди:

– Ундан кейин доктор топишдан умидимни ҳам узганим йўқ. Шу пайтгача бундан унча омадим келмади, бироқ бу кейинчалик ҳам иш чикмайди, деган гаимас-да. Бизда яна пича вақт бор, тўғрими? Ҳар ҳолда, уч ойгача сабр қилса бўлади, бунинг хатарли жойи йўқ (Клайднинг Петерердан олган хатида бу гаплар бор эди). Яқинда Олбэнида ёрдами тегадиган доктор бор экан, деб эшигдим. Мен олдин у билан учрашмоқчи, кейин эса сенга айтмоқчийдим.

Клайд бунини шунчалик иккиланган тарзда айтдики, Роберта у вақт ўтсин деб ёлгон гапираётганини пайқади. Олбэнида ҳеч канака доктор йўқ. Бундан ташқари, Клайд Робертанинг таклифидан аччиғлангани ва фақат қутулиб кетиш тўғрисида ўйлаётгани ҳам яққол кўриниб турибди. Роберта унинг, уйланаман, деб сира ҳам ваъда бермаганини яхши биларди. Тўғри, Роберта тихирлик қилиши мумкин, бироқ бу ишга мажбур қила олмайди, албатта. Клайд Ликурдан кетади-қолади. Бир куни Клайд Робертага уни деб жойидан айрилиши тўғрисида гап очилганда шундай деганди. Клайд хотин, бола-чакага боғланиб ўзи интилаётган даврадан маҳрум бўлгандан кўра, биратўла кетганим маъқулроқ, дерди-да. Роберта шунини ўйлаганидан хунёрроқ тортиб, Клайд билан кескин ва қатъий гаплашиш фикридан қайтди.

Клайднинг эса, маркази Сондра бўлган ажиб олам сира ҳам кўз ўнгидан кетмасди. Энди шу олам қил устида турганидан Клайд довдираб қолиб, сира ҳам эс-хушини йиғиб ололмасди. Наҳотки, у Роберта икковларини кутаётган шу

ҳаёт: шу кичкина уй... шу бола деб... арзимаган маошига Роберта билан ва боласи билан қандай кун кечириш ташвишида ўтувчи шу зерикарли, кундалик тирикчилик деб шуларнинг баридан воз кечса. Кейин эркин куш бўлишга ҳам сира умид килиб бўлмайди. О, Парвардигор! Клайднинг сал бўлмаса мазаси қочай деди. Клайд бу ишни қилолмайди ҳам, қилмайди ҳам!

Клайд шунда ҳам жиндай ёлғон қўшса борми, Роберта ҳамма орзуларини ер билан яксон қилиб ташлашини тушуниб турарди. Бундан у хушёр тортиб, умрида биринчи бор чидам ва усталик зарур эканлигини пайқади. Ичида эса руҳан анча ўзгариб кетганини сезганидан бир хил бўлиб турарди.

– Ҳа, Клайд, – жавоб қилди унга Роберта, – ўзинг боши берк кўчага кириб қолдим, деяпсан-ку! Менга эса ҳар бир ортиқча кун даҳшатли. Доктор бирдан топилмай қолса-чи? Бола тўйдан кейинок туғиладиган қилиб турмуш қуролмаймиз, буни ўзинг ҳам тушунасан. Унда сиримиз бутун оламга ёйилади. Сенга айтсам, бундан ташқари, мен фақат сени эмас, ўзимни ҳам, болани ҳам ўйлашим керак. (Роберта болани тилга олганида Клайд чўчиб кетиб, зарб егандай орқасига шатталади. Роберта буни пайқади.) Икки йўлдан бирини танлашимиз: ё биз тезда ҳозирнинг ўзидаёқ никоҳдан ўтишимиз ё мен манавидан қутулишим керак. Сен эса менга доктор тополмайдиганга ўхшайсан, тўғрими ахир? Мабодо уйлансам, амаким қандай хаёлга бораркин ва нима қиларкин, деб кўрқаётган бўлсанг (Роберта мулойимрок бўлса ҳам, кўркитиброк гапираверди), ҳозир никоҳдан ўтиб қўямиз, бироқ қанча вақтгача иложини қилолсак, шунча вақт ёки сен зарур деб ҳисоблаган пайтгача (Роберта ачитиб қўйди), буни бировга билдирмаймиз. Бу пайтда мен уйимга бориб, ота-онамга эрга теғдим, ҳозирча эса буни бировга билдирманглар, дейман. Кейин эса яширишнинг иложи қолмаганда, агар хоҳласанг, яъни агар амакингга айтишни истамасанг, ё у ёқ бу ёққа кетармиз, ёки турмуш қурганимизга анча бўлган дермиз. Ҳозирда кўплар шунақа қилишади. Топиш-тутишга келганда эса, – Роберта Клайднинг

шунда бирдан маънос тортганини пайкади, -- начора, ҳамма вақт иш топиб оламиз. Мен бола туғилганидан кейин, ҳар ҳолда, иш топиб оламан.

Роберта гап бошлаганда, Клайд каравотнинг бир чекка-сига ўтириб, нима деркин деб безовталаниб ва ишонқирамай қулоқ соларди. У никоҳдан ўтиш ва жўнашни тилга олганида, Клайд ирғиб туриб кетди, нега деганда, жойида ўтиролмади қолганиди. Роберта гапининг охирида бола туғилганидан кейин ишга тушиб кетаман, деганида юраги орка-сига тортиб кетиб, қараб қўйди. Робертага уйланиш, буни қаранг-а! Ҳа, уйланишга мажбур... Роберта бўлмаганда ва жиндай омади келганда, у Сондрага уйланган бўларди!

– Ҳа, албатта, бу сенга яхши бўлади. Шунда ишларинг жуда жойига тушади, менинг ҳолим эса нима кечади? Мен энди иш бошласам-у, бирдан ҳаммасини йиғиштириб, жўнаб қолсам! Жуда қизик бўлади-ю... Бу воқеани ҳамма билиб қолса, жўнашга тўғри келади-да... Унда нима қилишимга ҳам ақлим етмай қолди! Менда ихтисос деган нарсанинг ўзи йўқ. Бунинг охири икковимизга ҳам ёмон бўлиши мумкин. Бундан ташқари, амаким мени ишга илтимос қилганим учун олган, мабодо кетиб қолгудай бўлсам, ўлса ҳам, қарашмайди.

Клайд азбаройи ҳаяжондалигидан илгари Робертага ота-онам ўзига жуда тўқ одамлар, деб кўп марта гапирганлигини ҳам унутганиди. У ўшанда, мабодо бу ер ёқмай қолса. Гарбга қайтиб, у ерда ўзига муносиб иш топиши мумкинлигини ҳам айтганиди. Роберта эса энди буни эслаганидан сўради:

– Ақалли Денверга борсак, бўла қолмайдимиз? Наҳотки отанг дастлабки пайтларда қарашмаса?

Роберта Клайдга, келажагимиз сен ўйлаётгандай ёмон бўлмайди, демоқчидай жуда мулоимгина ва деярли ялингандай гапирарди. Бироқ Клайднинг отасини шу муносабат билан шунчаки тилга олиб, икковимизни муҳтожликдан ўшагина қутқариши мумкин демоқчилиги ортиқча эди! Бу – Роберта Клайднинг ҳақиқий ахволидан ғирт беҳабарлигини кўрсатарди. Энг чатоғи, Клайднинг ота-онасига кўз тикаётган эди! Ким билади дейсиз, балки, кутиб ўтирмай, кейин-

чалик Клайдни, сен менга ёлгон гапирган экансан, деб таъна-дашюмга ҳам ботирар. Ҳозирнинг ўзидаёқ имилламасдан унинг никоҳ борасидаги барча ниятларини чиппакка чиқариш керак. Клайд никоҳдан ўтмайди, ҳеч қачон!

Робертани индамайдиган қилиб, бу ниятдан қандай қайтарса бўларкин? У никоҳга ҳаққим бор, деган фикрда-да! Клайд унга очикдан очик ва рўй-рост қилиб, сени ололмайман ва хохламайман, деган гапни қандай қилиб айтса бўларкин? Бу гапни ҳозир айтмаса, Роберта оласан, деб туриб олса, гапим ҳақ ва қонуний бўлади, деган хаёлга бориши ҳам мумкин-да! У амакиси ё амакиваччасининг (Клайднинг кўзига Гилбертнинг совуқ кўзлари кўриниб кетди) олдига бориб Клайдни айтиб бериши ҳам турган гап! Унда расво бўлади! Шўри қурийдиди! Сондра ва у билан боғлиқ бўлган орзулари барбод бўлади.

– Буни... жилла бўлмаса, ҳозирча бу ишни қилолмайман, Берта, – деди Клайд аранг. Роберта унинг «жилла бўлмаса, ҳозирча» деган сўзларини эшитганидан кейин шу вазиятда никоҳ тўғрисидаги бу фикрга қарши чиқолмаяпти, деган хаёлга борди. Бироқ шу ондаёқ Клайд шоша-пиша гапида давом этди: – Кейин мен бунчалик тез уйланмоқчи эмасман. Ҳозир бу менга сира ҳам тўғри келмайди. Иккинчидан, ҳали жуда ёшман, уйланишга пулим ҳам йўқ, бу ердан бошқа ёққа кетишим қийин. Бошқа жойда ҳозирда олаётганимнинг ярмини ҳам тополмайман. Ишим менга канақа кераклигини тушунмаяпсан. Отамнинг ахволи, ҳар ҳолда, ёмон бўлмаса ҳам, менга амакимдай бўлолмайди. Маболо буни тушунганингда бунақа гапларни айтиб ўтирмасдинг.

Клайд жим қолди. Башарасидан гангиганлиги, ваҳимага тушгани ва қайсарлиги тутгани кўриниб турарди. У ҳозирги дамда овчи ва унинг тозилари таъкибида қолган аламзада жониворга ўхшарди. Роберта эса Клайд бирорта қизни яхши кўриб қолганидан эмас, балки, Ликургадагиларнинг маломатидан (ахир у оддий ишчи қиз-да) кўрққанидан тихирлик қиляпти, деб ўйлади. Ўйлади-ю, шу ондаёқ ёғинганини яширолмай хитоб қилди:

– Нега мен билан кетолмаслигингни яхши билиб туриб-

ман, ха! Хизматдалигининг бунга алокаси йўк, ўзинг доимо бўлиб турадиган хонадонлар деб кетолмаяпсан. Мен биламан! Мендан кўнглинг қолган, Клайд, ҳамма гап шунда, мени деб ўша одамларингдан айрилишни ҳам истамайсан. Мен ҳамма гап шундалигини биламан. Гарчи буни ҳозир эсингдан чиқарганга ўхшасанг ҳам, мени яқиндагина севардинг, – Робертанинг ёноқлари қизариб, кўзлари ялтиради. У бир зум тўхтаб қолувди, Клайд бунинг охири нима билан тугашига акли етмай, Робертага диққат билан тикилди. – Сен эса, барибир, мени ўз ҳолимга ташлаб кетолмайсан, Клайд, бунга йўл ҳам қўймайман! Ноиложман! Ноиложман, деяпман сенга! – Робертанинг овози баландлаб, кесилди. – Бунинг менга жуда ҳам кераги бор. Бир ўзим нима қилишимни билмайман, қарашадиган одамим ҳам йўк, шунинг учун ёрдам қилишинг керак. Мен бу фалокатдан қутулишим керак, вассалом. Ота-онамнинг олдига шундай ҳолда – эрсиз ва мададсиз боролмайман, – Робертанинг нигоҳи илтижоли ва ғазабнок кўринди, айтганларини тасдиқлаётгандай қўллари маҳкам қисилди. – Менга, ўзинг айтгандай, қарашиш кўлингдан келмас экан, бошқача мадад қилишинг керак, бор гап шу, – деди Роберта жаҳл билан. – Жилла бўлмаса, мени ҳозирча ташлаб кетолмайсан, ҳозирча мен сенсиз ҳеч қайқа боролмайман. Сенга, мени олиб, умрбод бирга тур, деяётганим йўк, – қўшимча қилди Роберта. У, гапимни шу тариқа юмшатиб, Клайдни уйланишга кўндирарман, эҳтимол, кейинчалик у ёғи яхши бўлиб кетар, деган хаёлга борганди. – Ундан кейин истасанг, мени ташлаб кетаверасан. Мен тинчиб олганимдан кейин майли. Сенга тўсиқ бўлолмайман, тўсиқ бўлишни истаганимда ҳам бу ишни қилолмас эдим. Ҳозир эса мени ташлаб кетолмайсан! Ҳа, бундай қилолмайсан! Бундан ташқари, – қўшиб қўйди у, – бошимга шунака нарса тушишни истаювдим, сен бўлмасанг, бу балога йўлиқмасдим. Уйингга келиб тураман, деб мени мажбур қилдинг, маҳкам туриб олдинг. Энди эса мени ташламоқчисан, ўзингни ўзинг эпла, демокчисан. Нега деганда, сирим очилса, улфатларим яқин йўлатишмайди, деб кўркупсан.

Роберта жим қолди, унинг толиққан асаби бу олинувга

дош беролмади. У секин ва титраб йиглашга тушса ҳам, ўзини тутишга бор кучи билан уринаётгани сезилиб турарди. Улар бир-бирларига қарама-қарши туришарди: Клайд нима жавоб қилишни билмай унга маъносиз қараб турар, Роберта эса ўзини қўлга олишга ҳаракат қилаётган эди. У ниҳоят, ўзини босиб олганидан кейин гапида давом этди:

– Нима, мен икки ой аввалгидан бошқача бўлиб қолдимми, айт-чи? Мен сенинг нимага ўзгариб кетганингни билмоқчиман. Сабаби нимада? Рождество байрамигача менинг атрофимда жуда айланиб-ўргилардинг... айланиб-ўргилиш қийин иш бўлса керак-да. Бўш вақтингни мен билан ўтказардинг, энди эса ҳар сафар мен сенга кел, деб ялинишим керак. Гап нимада ўзи? Бошқа киз топганинг учун шунақа қиялсанми, мен шуни билмоқчиман. Ўша ким ўзи, Сондра Финчлими ё Бертина Крэнстонми, ё бошқа бирортасими?

Роберта шуларни гапираркан, Клайддан кўзини узмай турарди. Клайд, Роберта, мабодо Сондрани билиб қолгудай бўлса, нима деркин, деб юраги пўкиллаб юрар эди; энди эса Роберта ханузгача бирор муҳим нарсани билиш у ёқда турсин, ҳатто қандайдир тайинли бир киздан шубҳаланмаётганини ҳам кўриб, суюниб кетди. Робертадан кўнгли қолганидан, унинг мусибатга парвойи фалак эди. Шунда ҳам кўрқоқлиги, Робертанинг танг аҳволдалиги ва талаблари хатарли эканлиги туфайли ўзгаришига ҳақиқий сабаб нима ва кимлигини айтишга чўчиди. Бунинг ўрнига у жавоб қилди:

– Адашяпсан, Берта. Гап нимадалигини тушунмаяпсан. Менинг келажагим шу ерда. Мабодо бу ишимни тапласам, ўсишимга қайта бунақа имкон бўлмайди. Мабодо сен айтгандай уйлансам ёки бу ердан кетсам, ҳаммаси чиплакка чиқади. Сенга айтсам, сабр қилмоқчиман, жиндай пул йиғиб, кейин уйланмоқчиман. Ҳозир баридан кечсам борми, икковимиз ҳам қўлимизни бурнимизга тиқиб қолаверамиз, – Клайд бир дақиқа Роберта билан орани очик қиламан, деганини унутиб ноилож ҳолда қўшиб қўйди: – Бундан ташқари, Берта, – гапида давом этди у, – сен агар ёрдами тегадиган бирор одам топсанг ёки вақтинча бирор ёққа кетиб, бу ишни ўзинг эпласанг, сенга пул юбориб туришим мумкин. То

ўзингни ўнглаб олгунингча шундай қилиш қўлимдан келади.

Клайднинг юзида бутунлай чорасиз аҳволда қолганлиги акс этиб турарди. Унинг қарашиш борасидаги яқиндаги режа ва ниятлари пучлигини Роберта кўрган эди. Агар у Робертдан ва бўлажак фарзандидан шунчалик бепарво, шунчалик бағри қаттиқлик билан қутулмоқчи бўлаётган экан, демак, кўнгли жуда ҳам совиғанлигини тушуниб, жаҳли чиқиш у ёқда турсин, кўрқиб ҳам кетди.

– Жуда бошқача бўлиб кетибсан, Клайд! – деб юборди Роберта қизишиб. У танишганларидан бери энди шунақа дадил ва терс гапириши эди. – Жуда бераҳм бўла оларкансан! Ўз фойдангни кўзлаб, бу ерда қолиб, аввалгидай яшамоклик учун мени ёлғиз жўнатиб юбормоқчисан. Мен сенинг йўлингга тўсқинлик қилишни тўхтатганимда ва мен тўғримда ғам чекишингнинг зарурати қолмаганда, сен бошқа бирор қизга уйланасан. Йўқ, мен буни хохламайман. Бу ноинсофлик. Мен истамайман, вассалом. Истамайман – шу билан гап тамом... Ё менга ёрдам қиладиган врач топасан ёки менга уйланасан ва, ақалли, бола туғилгунча, ота-онам ва мен танийдиган одамларнинг кўзига бемалол қарайдиган бўлгунимча бирор ёққа кетамиз. Кейин ташлаб кетавер – менга барибир. Мендан кўнглинг қолиб, қарагинг ҳам келмаётганидан кейин мен ҳам сен билан туришни истамайман. Бироқ, барибир, сен менга қарашишинг керак, ҳа, керак! ё Парвардигор!.. – у яна оҳиста, аччиқ-аччиқ йиғлай бошлади. – Севгимизнинг охири шунақа бўлишини... Менга ёлғиз ўзинг кетавер дейишингни, ўзинг эса бу ерда қолмоқчилигингни билганимда-ку!.. Ё худойим!.. Қўлда болам билан бир ўзим, эрсиз...

Роберта қўлларини чимчилаб, умидсиз бош чайқади. Клайд айтган гапи қаттиқ ва яхши эмаслигини билиб турса ҳам, эс-хуши Сондрада бўлгани сабабли ўша айтган гапидан яхши ёки безарар нарса йўқ, деб ўйлар, Робертанинг рўпарасида турарди-ю, нима дейишни билмасди.

Бу оғир суҳбат яна анчага чўзилди. Ниҳоят, икковлари шундай қарорга келишди: Клайд бир ёки икки ҳафта мобайнида врач ёки Робертага ёрдами тегадиган бирорта одам-

ни кидириб кўрадиган бўлди. Икки ҳафтадан кейин ҳам иш чикмайдиган бўлса (бу таҳдид гарчи очик айтилмаган бўлса ҳам, англаш мумкин эди)... Клайд Робертага уйланади. Никоҳлари гарчи вақтинча бўлса-да, қонуний тус олади, то Роберта ўзини ўнглаб олгунча шу нарса керак. Бу таҳдид Робертага қанчалар оғир ва хўрлик келтирадиган бўлса, Клайдга ҳам шунчалар машаққат эди.

XXXIX БОБ

Икки кишининг интилиши бир-бирига зид келиб қолса ва бунинг устига бу қийин аҳволдан қутулишга уларнинг иккаласи ҳам ношудлик килсалар, унда қандайдир тасодиф қутқармаса, ишқал баттар мушқуллашиб, фожиага айланиши турган гап. Аммо бундай тасодиф юз бермади. Клайд хавф солиб келаётган бахтсизликни унутишга қанчалик уринса ҳам, Робертанинг фабрикадалиги бунга сира йўл қўймасди. Агар, уни ҳадеб кўз ўнгида хира бўлавермай, қаёққадир кетишга, бошқа бирор жойдан иш топишга кўндирилганда эди-я, унда Клайд бамайлихотир кейинги режаларини пишираверарди. Бирок ҳозир Роберта индамаган тақдирда ҳам, шундок юриш-туришининг ўзи Клайдга: хўш, нима чора топмоқчисан, деб савол бераётгандек бўлар, шу сабабли Клайднинг боши ғовлаб қолган эди. Робертага нисбатан ҳозирги совуқ муносабати бечоранинг қисматига у жавобгар эканлигини ҳам унуттириб юбора бошлади. У Сондрани ниҳоятда севиб қолган, шу боисдан гангиб, нима қиларини билмасди.

Зиммасида турган муаммо қанчалик мушқул бўлишига қарамай, Клайд ҳамон Сондра ҳақида ширин хаёл сурар, Роберта билан боғлиқ оғир ташвишлари эса, назарида, ана шу ширин хаёлларини тўсиб турган соя, булутга ўхшаб туюларди баъзан. У Роберта билан ҳали орани бутунлай узмаган, шу сабабли ундан қутулган пайтларида, кечалари тез-тез кибор таниш-билишлари орасида бўлишга интиларди. Омади юришганини қарангки, уни гоҳ Гарриэт ёки Тэйлорникига

зиёфатга чақиришса, гоҳ Финчли ёки Крэнстонларникига базм кечасига таклиф этишар, Клайд ана шундай пайтларда Сондрага ҳамроҳ бўлиб юрар ёки, ақалли, у билан учрашиш иштиёқида ич-ичидан қувонганча йўлга тушар эди. Сондра ҳам Клайдга қизиқиб қолганини энди илгаригидек ҳийлакорлик ва муғомбирлик қилиб яшириб ўтирмас, кўпинча, одамлар орасида Клайдга очикчасига парвона бўлаверар эди. Лекин бундай учрашувлар Сондранинг одатдаги тенгдошлари орасида, ёшлар йиғинида бўлгани учун, ўз-ўзидан маълумки, катталар бунга унчалик аҳамият беришмасди.

Тўғри, таниш-билиш орттириш масаласида ниҳоятда димоғдор ва фаросатли аёл бўлган миссис Финчлига қизи ва ўртоқларининг Клайдга бунчалик илтифот қилишлари аввалига унчаям ёкинқирамади. Аммо Клайдни бошқа хонадонларда, Сондранинг деярли ҳамма таниш-билишлариникида ҳам борган сари бажонидил қабул қилаётганларини кўргач, миссис Финчли охири Клайд тўғрисида бошқача ўйлай бошлади, ҳар қалай, Клайднинг киборлар даврасида тутган ўрни унга айтганларидан кўра тузукроқ бўлса керак, деган қарорга келди. У ўғли ва ҳатто Сондрадан Клайдни сўраб-суриштирмоқчи ҳам бўлди.

Бироқ Сондра, башарти у Гил ва Белла Грифитсларнинг амакиваччаси экан, ёқимтойлиги туфайли ҳатто чўнтаги курук бўлган тақдирда ҳам уни ҳамма жойда қабул қилишаётган экан, хўш, нима учун биз ҳам Стюарт билан уни меҳмонга чақиролмаймиз, деди-ю, гапни чалғитиб кўя қолди. Миссис Финчлининг шу билан кўнгли жойига тушгандай бўлди, аммо кизига: Клайд иккаланг зинҳор апоқ-чапоқ бўлиб кетманглар тагин, деб насиҳат қилди, Сондра бир томондан онасининг ҳақлигини тупунарди-ю, аммо Клайдга ниҳоятда ўрганиб қолганлиги учун онасини ҳам алдашга жазм этди – ахир, у Клайд билан ҳар қандай шароитда ҳам ўзи хоҳлаганча бемалол пинҳона ўйнаб-кулиб юравериши мумкин-ку. Аслида ҳам шундай эди, уларнинг учрашувларидан воқиф бўлган ҳар бир киши Сондра билан Клайд ўртасидаги яқинлик тобора кучайиб бораётганини фаҳмлар, мабодо Сондранинг ота-онаси бундан хабар топганларида, шубҳасиз

хавотирга тушиб колган бўлур эдилар. Клайднинг бутун хаёли у билан бандлиги у ёқда турсин, хатто Сондранинг ўзи ҳам энди сирли, охири вой муҳаббатнинг энг ҳалокатли хангомаларига бориб тақалувчи фикр ва кайфиятлар оғушида юрарди. Чиндан ҳам улар ёт кўзлардан холимиз деб ўйлаган найтларида қўл сиқиб кўришишар, ўпишишар ва бир-бирларига интик бўлиб тикилиб қолишарди, бундан ташқари, хаёлларига келажак тўғрисида алланечук хира, аммо ўжар орзу-тилаклар тўхтовсиз ёпирилиб келаверар, гўё бу орзу-тилаклар уларни бир-бирлари билан қовуштириши лозимдай эди, лекин буни Клайд ҳам, Сондра ҳам аниқ тасаввур қилолмас эдилар.

Ёз кунлари келди дегунча – бунга ҳам бироз вақт қолди – иккаласи Ўн иккинчи кўлда байдаркада сузиб сайр қилишади... Соҳилдаги дарахтларнинг узун кўланкалари кумушранг сув бетига тушган, ойнадек силлиқ сув сатҳини шабада мавжлантираётган бўлади, Клайд эринибгина эшқак эшади, Сондра эса қайиқнинг куйруқ томонида ёнбошлаб олганча келажакдаги ҳаётларига шама қилиб уни ўртайди. Крэнстон ва Фэнтларнинг чорбоғидан жануби-ғарбий томонга қараб кетган, Финчилар ерининг шундоққина ёнгинасидан ўтган ўрмон сўкмоғи майин ўт-алафлар билан қопланиб, олатароқ куёш нурлари тушиб туради, худди шу сўкмоқдан улар июнь ва июль ойларида от миниб ўтиб, гўзал Илҳом бурунига (чамаси, ғарбга қараб етти миль юрилиши керак) йўл олишади... Сондра лўлилар либосига ўралиб, Шейрондаги хайр-эхсон бозоридаги аллақайси бир дўконни бошқаради ёки башанг суворий кийимида чиқиб, чавандозлик санъатини намойиш этади – чинакам романтика бўлади ўшанда... Сайр-томошалар, кундузги ва ой шуъласидаги рақелар пайтида Сондра Клайднинг кўксига бош қўйиб, хуморланиб роҳат қилади, Клайднинг кўзларига тўйиб-тўйиб тикилади.

Харж-харажатлар хусусида эса бош қотириб ҳам ўтирмайди. Эҳтимол, ота-онаси қойиши ҳам мумкин, лекин ҳечқиси йўқ. Фақат ишқ лаззати-ю, роҳат-фароғатли ёз фасли, лиммо-лим бахт ато этувчи висол онига интилиш, бутун қаршиликлардан чўчимай, охири иккаласини бир-бири билан

абადий жипслаштирувчи оташин мухаббатга етишиш...

Шу асно орадан узундан узок, диққинафас ва даҳшатли икки ой ҳам ўтди, аммо Роберта Клайдни ҳалокатга йўлиқтириши мумкин бўлган йўлни тутишга ҳамон ботинолмасди. Гарчи у, Клайднинг уйланишни хаёлига ҳам келтирмай, жавобгарликдан қочиш йўлини қидираётганини тушуниб турса-да, Клайд сингари, у ҳам қатъий ҳаракат қилишдан кўркиб, оқим измида сузиб кетмоқда эди. Чунки у Клайдга ниқохдан ўтиш зарурлигини айтган ўша суҳбатдан сўнг, Клайд бир неча бор мужмал жавоб қайтарган, ҳатто амакимга айтсанг ҳам, барибир, мен сенга уйланмайман, майда-чуйдаларимни йиғиштираман-у, бошим оққан томонга кетаман-коламан, деб дўк аралаш шама ҳам қилган эди.

Клайд, Ликургдаги ҳозирги мавкеимга биров халал берса, унда сенга уйланолмайман, буниси ҳам ҳолва ҳали, айни сен ёрдамга муҳтож пайтингда кўмаклашолмай қолишимни айтмайсанми, демоқчи бўлар эди. Шу шамадан кейин Роберта Клайднинг табиатида ҳозиргача маълум бўлмаган анчамунча бағритошлик борлигини ўйлаб қолди; ваҳоланки, у тузукроқ бош қотирганда, Клайднинг бу нуқсонини анча илгарирок, ётоқхонангга киритасан, деб биринчи бор оёғини тираб олган ўша пайтдаёқ сезган бўлар эди.

Лекин Клайд Робертанинг лом-мим демай юрганини кўриб ва ҳар қалай, ким билади, сиримни очиб қўймасин тағин, деб хайиққанидан муносабатини бирмунча ўзгартирди: Роберта пўлиса қилгунга қадар Клайд унга мутлақо эътиборсиз қараган бўлса, энди қалбакилик қилиб унга ўзини меҳрибон ва хайрихоҳ кўрсатиб, дўстона илтифот билдира бошлади. Аҳволи анчагина хавфли ва ҳалокатли бўлгани сабабли, Клайдда унга хос бўлмаган уддабууролик хислати кучая бошлади. Бунинг устига Клайд Робертани эритиб, ўзимга ром қилиб оламан, деган хом хаёлда эди: ўзини гўё унинг аҳволдан ташвишга тушиб қоли андай кўрсатавериши керак, жуда иш чаппасига кетиб иложсиз қолинган тақдирда эса, боринги, уйланишга ҳам тайёрман, дейиш қочмайди (ўзига қўйса-ю, Клайдни ўлганда ҳам ҳеч бир одам бу фикрга қўндиролмаган бўлур эди). Ана шунда Роберта унга нимадир

бир чорасини топасан, деб қисталанг қилавермайди, Клайд бўлса, ёлғон-яшиқни ишлатса ҳам, вақтдан ютиб, бир амаллаб никоҳдан қутулиб қолади ва айни пайтда Ликургни ҳам ташлаб қочмайди.

Тўсатдан юз берган бу ўзгаришнинг сабабини Роберта тушунар, аммо у шу даражада ҳимоясиз ва боши қотиб қолганлигидан Клайднинг чин самимиятдан маҳрум сохта меҳрибонлигига, шу йўсиндаги фикр ва маслаҳатларига ҳам жон-жон деб кулок соларди. Хуллас, Клайд уни яна бироз сабр қилишга кўндирди. Шу вақт ичида у пул жамғаришидан ташқари, ҳатто фабрикадаги ишларини ҳам саранжомлаб қўяди-да, Ликургдан жуда бўлмаганда маълум вақтга чиқиб кетиб, қайсидир бир жойда никоҳдан ўтишади. Кейин у Робертани боласи билан бошқа бир шаҳарга жойлаштириб қўяди, Роберта эрли аёллардек тинчгина яшайверади, Клайднинг ўзи эса, гарчи бу ҳақда у ҳозир оғиз очмаган бўлса-да, Ликургга қайтиб келади ва Робертага топганича пул юбориб туради. Лекин шуларнинг ҳаммаси, турган гап, фақат бир шарт билан: Роберта уни эрим ва боламнинг отаси, деб зинҳор айтмаган тақдирдагина қилиниши мумкин, чунки Клайднинг ҳозирча бундан бошқа иложи йўқ. Яна Роберта ҳеч бўлмаганда, эрим ташлаб кетди, деган баҳона билан ажралишга уриниб кўриши ҳам назарда тутилди, буни жуда чўзиб ўтирмай тез орада, бу ердагилардан пинҳон тутиш учун қаердадир Ликургдан олисроқда қилса ҳам бўлади, деган қарорга келинди (Роберта эса майли, фақат менга уйланса бас, деб ўзига қайта-қайта таъкидлар эди). Аммо Клайд иш битиб, эшак лойдан ўтгандан сўнг Робертанинг шундай қилишига сира кўзи етмасди.

Албатта, Робертага бу ваъдаларни бераётганида Клайд авваламбор, ўзи самимий бўлмагани учун Робертанинг самимийлиги ёки носамимийлиги билан ҳам унчалик иши йўқ эди. Агар ўз хоҳишига қўйса-ю, Робертани мусибатдан қутқариш учун ҳатто сал вақтга бўлса ҳам Ликургдан кетишга у мутлақо кўнмасди. Бу – Сондра билан ажралиш деган сўз, бу айрилиқ унинг режаларини бутунлай бузиб юбориши мумкин-ку, ахир. Шунинг учун ҳам, у ҳамон лоқайдлик қилар,

айрим пайтларда эса тентак бир кизни тузоққа илинтирган сохта руҳоний ва сохта гувоҳлар ҳақида ҳикоя қилувчи аллақандай фожиали фильмни эслаб кетар, ўша фильмдагига ўхшаш қалбаки, ёлғондакам тўй ўтказсаммикин, деб хом хаёл суарди; аммо-лекин Роберта унақа бўшанг кизлардан эмас эди, бунинг устига ёлғондакам тўй ўтказиш учун ҳам қанча вақт, қанча пул, журъат ва эпчиллик керак, ахир, шу боисдан Клайд бироз ўйланиб турди-ю, бу иш қўлидан келмаслигига кўзи етди.

Яқин орада муқаррар рўй берадиган ҳалокатга томон юзма-юз кетаётгани, бу ҳалокатдан қандайдир оёқ остидан чиққан фавкулодгина қутқариб қолмаса, бошқа илож йўқлигини у яхши тушунар эди. Мабодо Робертани турли найранглар билан ҳам алдаб бўлмайдиган ўша машъум соат келиб, Роберта уни фош этадиган бўлса, ҳамма нарсадан тониб қўя қоламан, деб ният қиларди баъзан Клайд: бу қиз билан зиғирча ҳам алоқам йўқ, уни фақат бўлимимдаги бир ишчи сифатида танийман, холос! Менга нисбатан ғирт товламачилик қилишяпти, дейди-қўяди ўшанда.

Роберта май ойининг бошларига келганда ўзини ёмон хис қила бошлагани ва ахволини атрофдагилар сезиб қолишидан хавфсирагани учун катъий туриб Клайдга ўз ҳукмини ўтказа бошлади, агар тишини-тишига қўйиб чидаганда ҳам фабрикада биринчи июндан нари қололмаслиги: ундан ўтса кизлар иккиқатлигини сезиб қолиши, Роберта эса бунга ўлганда ҳам чидай олмаслигини айта бошлади. Худди аксига олгандай, шу пайтда Сондра Клайдга ўзи, онаси ва бир неча хизматкорлари билан ҳақиқий мавсум бошлангунга қадар тузукроқ ўрнашиб олиш мақсадида бепинчи июндан кечикмаёқ Ўн иккинчи кўлдаги янги чорбоғларига кетаётганларини хабарлаб қолди. Кейин ўн саккизинчилардан қолмай у ерга Крэнстон, Гарриэт ва яна бошқа аллакимлар кўчиб ўтишгач (балки, Белла ва Майралар ҳам мехмонга бориб қолишлари мумкин), Клайд шанба ва душанба кунларига Крэнстонлардан таклифнома кутаверса ҳам бўлади – буни Сондра Бертина орқали бошлаб ўрнига қўяди. Кейин сўзсиз, (шароит ўз-ўзидан шунга олиб келди) Гарриэт, Фэнтлар-

дан, Ўн иккинчи кўлда истиқомат қилувчи бошқа хонадонлардан, ҳа айтгандай, Ўрмонзорда турувчи Грифитслардан ҳам таклифномалар келиши мумкин, Грифитсларникига у Белла туфайли шундоқ бемалол бораверса ҳам бўлади. Июль ойидаги икки ҳафталик таътил пайтида эса Клайд Қарағайзор бурунидаги «Казино»да туриши мумкин; агар Сондранинг маслаҳатига кўнишса, Крэнстонлар ёки Гарриэтлар уни ҳатто ўзлариникига таклиф қилиб қолишлари ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Ҳар қалай, Клайд, унчалик серхарж бўлмасдан туриб ҳам кўллар бўйидаги чорбоғларда яшаш лаззатини бир тотиб кўриши мумкинлигини тушунди, ахир у маҳаллий газеталарда чорбоғлар тўғрисида шу қадар кўп хабар ўқиган эдики (бунинг учун ҳозирданок нафси сал тийиб бориш керак), яна тез-тез Сондра билан ҳали у чорбоғда, ҳали бу чорбоғда учрашиб туришини айтмайсизми, тагин шуниси яхшики, бошқа чорбоғларнинг хўжайинлари Клайдга Сондранинг ота-онасига ўхшаб ёмон кўз билан қарашмайди.

Сондра энди Клайдга биринчи бора унинг узлуксиз ва очикчасига хушомадлар қилаётгани онаси билан отасига ёқмаётгани ва улар Европа бўйлаб узоқ саёҳатга жўнаш ҳақида гапиришиб қолишганини айтди: эҳтимол, онаси Сондра билан Стюартни ҳам бирга олиб кетар, чет элда эса улар камида икки йил яшашлари мумкин. Бу янгиликдан ҳам афтангори, ҳам кайфияти бузилган Клайдга қараб туриб Сондра ҳам хафа бўлиб кетди ва ўша заҳотиёқ бу гапни зинҳор кўнглига олмаслиги кераклигини кўшимча қилиб кўйди. Ҳали ҳаммаси жойида бўлади, Сондранинг бунга ишончи комил. Унгача орада анча вақт бор, агар онаси Клайдга эҳтирос билан берилиб кетганидан тегишли хулоса чиқармаса, унда у қувлик йўлига ўтади, барибир, онасига фикрини ўтказди, Клайдга бўлган муносабатини ўзгартириб юборади... Ўшанда ҳам айтгани чиқмаса – онасини алдаса-алдайдики, аммо ўз билганича иш тутади, зарур чораларни кўриб кўяди. Сондра қандай чора кўражагини ҳозирча айтгиси келмаса ҳам, Клайд барибир ширин хаёллар оғушида сузарди, гўё у Сондра билан қочиб кетиб, пинҳона никоҳдан ўтган-у, кейин Сондранинг ота-онаси уни ҳар қанча ёқтирмаганлари билан

орадаги никоҳни бузиш кўлларида келмаётгандай эди. Дар-хақиқат, гарчи ҳали жуда ноаниқ, ожизгина бўлса-да, Сондра кўнглида ҳам худди шу фикрлар кезиб юрарди. Гап шундаки, деб уқтирарди у Клайдга, ойим мени киборлардан бўлган бир йигитга бермоқчилиги кўриниб турибди, у йигит ўтган йили ҳам менга хушомад қилиб юрган эди. Лекин энди, сени севиб қолганимдан кейин мени кўндириш ўлимдан ҳам кийин! – деди Сондра шўхлик қилиб.

– Ҳамма бало ҳали балоғатга етмаганимда, – деб дадиллик билан ва бепарда тушунтира кетди Сондра. – Шу важдан мен уларга қарамман. Лекин октябрда ўн саккизга тўламан, ана шунда – билиб қўйинг, минг дод-вой дейишгани билан кўлларида ҳеч нарса келмайди. Ана ўшанда хоҳлаган кишимга эрга тегаман. Мабодо, бу ерда, Ликургда қилолмасам буни, хўш, нима қилибди, бунақа ишнинг йўл-йўриғи кўп.

Бу фикр Клайдга алланечук тотли ва йўлдан оздирувчи афюндек таъсир қилди. Ичини ловуллашиб, ақлидан оздириб кўяёзди. Қани энди... қани энди орада Роберта бўлмагандами! Даҳшатли ва деярли чорасиз муаммо бу. Агар Роберта билан ҳозир Сондра енгиб ўтишни ният қилаётган ота-оналарининг қаршилигини айтмаганда, Клайдни жаннат ҳузур-ҳаловати кутаётган эмасмиди, ахир?! Сондра дейсизми, Ун иккинчи кўл, киборлар давраси, бойлик-ҳашамат, севги ва тароват дейсизми. Шуларни ўйлаётиб Клайднинг нақ боши айланиб кетди. Агар Сондра иккаласи турмуш куриб олишса, ота-оналарининг қўлидан нима ҳам келарди, хўш? Тақдирга тан бериб, уларни Ликургдаги ҳашаматли уйларининг кўркам хоналарига чақириб олишади ёки қандайдир бошқача йўл билан таъминлаб туришади. Клайд эса бориб-бориб Финчлиларнинг «Электр чангюткичлари компанияси»да, албатта, қандайдир катта бир жойга эга чиқади. Ана шунда у ҳатто Гилберт Грифите билан, аввалига Ликургда уни майна қилганларнинг ҳаммаси билан бир қаторда туради (мабодо улардан ўтиб кетмаса агар!): Финчлиларнинг бутун мол-дунёсига Стюарт иккаласи тенг шерик меросхўр бўлишади! Ҳозир эса бу барча ҳашаматларнинг марказида, ҳаммасидан ҳам юксакликда худди «Минг бир кеча»да тасвир-

ланган кишини лол колдирувчи афсонавий бебаҳо дурга ўхшаб Сондра турибди.

Шунинг учун ҳам Клайд октябргача бирон бир ноўрин кадам босиб қўйишдан ўзини саклаши лозим. Айниқса, шу кунларда оёғини тираганча менга уйланасан, деб туриб олган Роберта масаласида эҳтиёт бўлиши керак. Қандай бўлмасин ундан кутулишим зарур, деб ўйлади Клайд. Лекин шунга қарамай, у умрида ҳали ҳеч қачон бунақанги оғир бахтсизлик ёқасига келиб қолмаганини дард ва алам билан эслади. Эҳтимол, бошига тушган мусибатдан кутулишида Робертага ёрдам бериш – Клайднинг бирдан бир бурчи хисобланар (одамларнинг фикри ҳам шу, хойнаҳой, агар билганда онаси ҳам шуни истаган бўларди). Аммо Эстага ҳеч ким ёрдам бермаган эди-ку?! Ё хуштори келганмиди? Қаёқда, ҳатто виждони ҳам қилт этмай, Эстани ташлаганча домдараксиз йўқолган эди, Эста ҳам бундан ўлиб қолгани йўқ-ку. Роберта ҳам ҳозир худди бир пайтлардаги опасининг аҳволида, хўш, шу билан осмон узилиб ерга тушибдим. Демак, шундай экан, нега энди Роберта уни ҳалок қилмоқчи? Нега у Клайдни ижтимоий, эстетик ва хиссий маънода ўз ўзини ўлдириш билан тенг бўлган хатти-харакатлар қилишга мажбур этяпти? Қайтага Клайдни Роберта ҳозир мана шу ташвишлардан ҳалос этганда-ю, у охири бориб Робертага кўпроқ ёрдам бера олар эди... шубҳасиз, Сондранинг пуллари билан, албагта. Йўқ, Клайд Робертанинг бунчалик тошмехрлик қилишига йўл қўёлмайди, унда нақ умри поймол бўлади.

XL БОБ

Шу орада юз берган иккита арзимаган воқеадан кейин Роберта билан Клайднинг оралари баттар бузилиб кетди.

Нимадир бўлди-ю, Роберта бир кун кечкурун Клайдни Сентрал авенюда кўриб қолди: у почта биноси олдидаги йўлка четида Арабелла Старк деган киз билан гаплашиб турарди, Арабелла эса каттакон, ваҳимали автомобилда ўтирганча отасини кутаётган эди. Мавсумга мослаштириб,

ўз тенгиларига ўхшаб танноз дидига яраша сўнгги модада кийиниб олган мисс Старк фақат Клайдгагина эмас, ўтган-кетганларга ҳам ўзини кўз-кўз қилиш мақсадида ноз-у карашма билан рулда ўтирарди. Роберта ўзи бу пайтда Клайднинг тепса-тебранмаслигидан сабр косаси тўлиб, уни қандай қилиб ўзига кўмаклашишга мажбур этолмай юрган вақти эди, шу сабабли мисс Старк унинг кўзига беғамлик, дабдаба ва енгилтаклик тимсоли бўлиб кўриниб кетди. Клайднинг эс-ҳушини ҳам аслида худди шу нарсалар махлиё этиб, уни хардамхаёл қилиб қўйган, шу боисдан у Робертанинг аянчли аҳволини кўра-била туриб, пинагини ҳам бузмасди. Агар ҳақиқатига кўчиладиган бўлса-ю, Робертада ҳуқуқ кўп, аммо гапнинг бошқа томони ҳам бор-да, борингки, у Клайдни ўз айтганларига юргизиб, дабдабали ҳаётдан воз кечтирди ҳам дейлик, хўш, кейин эвазига унга нима ҳам бера олади у? Ҳеч нарса... Бу фикрдан Робертанинг кўнгли чўкди.

Шу дақиқада Роберта, узоққа бормай, ўзининг ғариб ва жирканч қисматини мана шу мисс Старк қисматига солиштириб кўрганида вужудини шу қадар алам-ҳасрат ва душманлик ҳисси қамраб олдики, илгарилари бундай ҳолатни сира бошидан кечирмаган эди. Ахир, шу ҳам ҳаётми, бу бир янглишмовчилик, адолатсизлик-ку! Клайд билан иккаласи охирги марта келишиб олганларидан кейин ҳам орадан неча ҳафталар ўтиб кетди, Клайд шу вақт ичида фабрикада Роберта билан деярли гаплашмади, ҳар галги саволларига жавоб беришдан қочиб, ҳатто уйига ҳам келмай қўйди. Энди Роберта ўзига Клайд фақат беспарвогина эмас, балки нафрат билан қараётганини ҳам ҳис эта бошлади.

Аммо шунга карамай, Роберта мана шу арзимас, бироқ кўп нарсаларни ойдинлаштириб берувчи воқеанинг гувоҳи бўлгани ҳолда уйига қайтаётганида вужудини ғазабдан кўра кўпроқ қайғу-ҳасрат ҳислари қамраб олган эди, чунки унинг ишққа йўғрилган, осойишта умри тугаган эди, ҳар қалай, энди у ҳеч қачон... ҳеч қачон... ҳеч қачон қайтиб келмайдиганга ўхшарди. Бундан ҳам ортиқ даҳшат борми ўзи... ўлим-ку бу!

Аксига олгандай, деярли шу вақтнинг ўзида Клайд ҳам бошқа бир қизиқ воқеанинг шохиди бўлдики, худди ёвуз

такдир мазах қилаётгандай, у хам Робертага алоқадор эди. Сондранинг таклифига биноан бир гурух ёшлар дам олиш кунини баҳор ҳавосида ўтказиш мақсадида кейинги шанбада автомобилга тушиб, Камон кўлидаги (Ликургнинг шимолида) Трамбаллар чорбоғига қараб йўлга чиқишди. Бильцгача тўппа-тўғри бораверилар эди-ю, аммо бир жойда айланма йўлдан юришди-да, салдан кейин Олденлар фермасига етиб келишгач, Роберта туғилиб-ўсган уй олдида икки тарафга қараб кетган айри йўлга дуч келиб қолишди. Шу пайт машина рулида ўтирган Трейси Трамбал автомобилдагилардан кимдир фермага бориб, Бильцга қайси йўл олиб боришини сўраб келишни таклиф этди. Четда ўтирган Клайд лип этиб машинадан тушди. Клайд чорраҳадаги почта кутисига қаради-ю, унинг шундок тепаликда қўнқайган кўхна ярим хароба уйга тегишли эканини дарров пайқади ва почта кутисига ёзилган Тайтус Олден деган исмни ўқий туриб хайратидан ёқасини ушлади, чунки Тайтус Олден Робертанинг отаси эди. Клайд Робертанинг, ота-оналарим Бильц яқинида яшашади, деган сўзларини эслади, демак, Робертанинг уйи шу экан-да. Клайд уйга киришини ҳам, кирмаслигини ҳам билмай бир зум эсанкираб қолди: қачонлардир у Робертага кичкинагина бир расмини берган эди, Роберта бу ердагиларга ўша расмни кўрсатган бўлиши ҳам эҳтимол. Устига-устиак мана шу ташландик, хароб кулба Робертага, демак, айни пайтда унинг ўзига ҳам тегишли эканлигини эслаши биланок Клайднинг ҳафсаласи пир бўлиб кетди ва шарт орқасига бурилиб, жуфтакни рослашни ҳам мўлжаллаб кўрди.

Аммо автомобилда Клайд билан ёнма-ён ўтирган Сондра унинг иккиланиб турганини кўрди-ю:

– Клайд, нима бўлди? – деб қичқирди. – Итдан кўрқяпсизми? Вов-вов, тишлаб олади!

Клайд шоша-пиша олдинга жилмаса, шерикларининг диққатини жалб қилиб қўйишини сездю-ю, йўлқадан тез-тез юриб уй томонга кетди. У энди кулбага тузукрок разм солиб қарай бошлаган эди, ўша захотиёқ миясини ташвишли ва қайғули фикрлар эгаллаб олди. Шу ҳам уй бўлди-ю! Ҳагто мана шундай серкуёш баҳор кунида ҳам етимчадек сўппа-

йиб, шип-шийдам ҳолича турибди. Томлари чириб, чўкиб кетган. Бир мўрисининг қузури қулаб тушган, тагида гишт парчалари уюлиб ётибди; иккинчиси ҳам қулай-қулай деяпти-ю, тирговуч кучи билан зўрға турибди. Клайд ҳозир юкорига кўтарилиб бораётган, манави бошдан охир ажрик босиб кетган ифлос йўлкани айтмайсизми! Кираверишга, эшик бўсағасига зинаоя ўрнида ётқизилган қийшиқ-қинғир синк тошларни кўриб, Клайднинг энсаси қотиб кетди. Манави бўёқ кўрмаган ёғоч иморатларни қаранг.

Э, койил-е! Шу Робертанинг уйими-а?! Аҳволи шу эканку, Клайд бутун орзу-умидларини Сондра ва унинг муҳитига боғлаб турган бир пайтда яна менга уйланасан, деб талаб қилгани қизиқ! Ана, Сондра гарчи бу гаплардан хабарсиз бўлса ҳам... автомобилда ўтирганча, ҳаммасини кўриб-билиб турибди. Ночорлик ҳам шунчалик бўладими-а! Қаёққа қарама, барибир, бўғилиб кетасан! Клайднинг ҳаёти ҳам шундай бошланган эди, яхшиямки ҳаммаси тушдек ўтди-кетди!

Клайд эшикка яқинлашиб борганида аъзойи бадани қақшаб, худди бировдан туртки егандек биқини санчди. Шу пайт, худди Клайдни, иложи борича, яна баттарроқ хафа қилиш кўзда тутилгандай – эшикни Тайтус Олденнинг ўзи очди, у ранги унниқиб, енглари йиртилиб кетган куртқа, қопга ўхшаш титилиб кетган шолвор, кўпол, искирт ва ниҳоятда полоплаган қишлоқи кавуш кийиб олган эди. У Клайдга сўроқ назари билан тикилиб қолди. Кийим-бошларининг хароблиги ва унинг Робертага ниҳоятда ўхшашлигидан (айниқса, кўзлари ва оғиз бичими куйиб кўйгандек худди ўзгинаси эди) ҳайратланган Клайд шоша-пиша ундан, шу ердан ўтган йўл Бильзгача борадими, шу йўлдан юриб шимолий шоссегача чиқиш мумкинми, деб сўради. Клайд «ҳа» деган бир оғизгина жавобни олиб, шарт изига қайтиб кетишни истар эди-ю, аммо Тайтус эринмай у билан ҳовлига тушди, кейин қўлларини силкиб эзмаланганча, агар равон йўлга чиқиб олишни истасаларинг, шу кўчадан яна салкам икки миляча йўл босишларинг керак, сўнгра ғарб гомонга бурилишларинг лозим, деб тушунтира кетди. Тайтус гапини тугатар

тугатмас Клайд орқасига бурилиб, тез-тез нарилаб кетди.

Роберта айни ҳозир Клайд, ўзига Ликург ҳадя этиши мумкин бўлган барча лаззатлардан (Сондрадан, эшик қоқиб келаётган баҳор ва ёздан, севги ва ҳаловатдан, ўйин-кулгидан, обрўли мавқедан, мол-дунёдан... ҳамма-ҳаммасидан!) воз кечиб, мен билан бирга кетади ва менга уйланади, деб ишонаётган бўлса керак! – Клайд кўнгли чўккан бир кайфийтда шуларни ўйлай бошлади. Кавакка кириб ётадимиз кейин! Ахир, бу даҳшат-ку! Ҳали она сути оғзидан кетмаган-у, болани бошига урадимиз у! Эҳ, Клайд, шу қадар аҳмоқ, онг-сиз бир махлуқ бўлмасанг, тақдирингни келиб-келиб шу қиз билан боғлайсанми-а? Бор-йўғи бир-икки танҳолик кечала-рини деб шунча маломатларга қолиб ўтирибсан-а! Истикбо-лингда шундай бир янгича олам юз очар экан, нега сабр қил-мадинг, нега?! Қани энди сабр қилиш қўлингдан келганда эди!

Энди у, Робертадан тезда бир амаллаб кутулиб кетмаса – ҳойнаҳой, бу ҳашаматларнинг ҳаммасидан ажралиши турган гап. Ана ўшанда ўзи бино бўлган қашшоқ дунё яна кўрқинчли, ожиз қўлларини чўзиб, уни ушлаб олади, ахир Клайд аввал бошданок почор оиласи туфайлигина мана шундай йўқлик исканжасига тушиб, ҳалок бўлиб кетишига сал қолган эди-ку. Роберта икковларининг ижтимоий келиб чиқишлари деярли бир хиллигига қарамай, аввалига улар бир-бирларини ниҳоятда севиб қолганларини... энди Клайд хайрон бўлиб эслай бошлади. Бунинг бонси нимада? Ҳаёт кўп қизиқ-да! Лекин Клайдни: нима бўлмасин, барибир бирор чора топиш керак, деган муаммо кўпроқ азобга соларди. Шу дақиқадан бошлаб миясини бутун йўл давомида қандай бўлмасин чорасини топиш керак, деган фикр чулғаб олди. Худо кўрсатмасин-е, Робертами ё унинг ота-онасини Клайднинг амакиси ёки Гилбертга бир оғиз шикоят қилиб қолишса борми – тамом, у ҳалок бўлади!

Бу фикр Клайдни шу даражада ташвишга солганидан машинага қайтиши билан ҳозиргина ҳамма қатори бўлар-бўлмас нарсаларга ҳазил-хузул қилиб гап сотиб келаётган одам энди оғзига сўк солгандай жим бўлди-қўйди. Унинг

ёнида ўтирганча ўзининг ёзги режаларини аста-секин гапириб келаётган Сондра ҳам энди гапини давом эттириш ўрнига, Клайдга қараб туриб:

– Вой, миттижонимга нима бўлди? – деб шивирлади. (Клайд сал хомушланиб қолса, Сондра уни гўдакдек эркалашни яхши кўрар, Сондранинг болаларча чулдираши эса Клайдга бамисоли электр токидек таъсир қиларди: шунда у ҳам хузурланар, ҳам азоб чекар эди. У гоҳида Сондрани «менинг бижилдоғим» деб ҳам кўярди). – Афт-ангорига қарасанг, жудаям хафа. Ҳозиргина ҳаммамиз қахқаҳа уриб кулаётган эдик. Қани, қани, менинг кичкинтойим бир шодлансин-чи... Сондрага бир кулиб қарасин-чи... Қани, қани, Клайд бир эркалик қилиб, Сондранинг кўлини кафтига олсин-чи!

Сондра ўгирилиб, болаларча эрка қилиғи Клайдга қандай таъсир қилганини билиш мақсадида унинг кўзига тикилди, Клайд эса, турган гап, ўзини қувноқ кўрсатишга уринди. Лекин унга ҳозир Сондранинг назокат тўла оройиши ҳам татимасди, чунки Робертанинг шарпаси, унинг ҳозирги оғир ахволи-ю, яқиндан бери кўнглига маъқул қилган ўша қарори доимо рўпарасида кўндаланг бўлиб турар, энди унга эргашиб қаёққадир кетишдан бўлак бирор-бир бошқа тузукрок чора йўқ эди...

Шундайку-я, аммо... арзимаган нарсага... ишни чигаллаштириб ўтириш шартмикан. қайтага (хатто бир умрга Сондрадан айрилган тақдирда ҳам) бу ердагилардан ном-у нишонсиз кетиш учун жуфтақни ростлаб қолгани маъқулмасми, Канзас-Ситида ҳам анави бола... ўлгандан кейин худди шундай қилган эди-ку. Лекин Сондрадан, бу ерда ўлай деб зўрға орттирган таниш-билишларидан, амакисидан, қолаверса, ҳамма нарсадан айрилиб қолаверадими! Ҳаммасидан айрилиб-а! Яна ўзгалар мурувватидан паноҳ излаб, дарбадар юришдан ҳам ортиқрок бахтсизлик борми ўзи! Бунинг устига бир кунмас бир кун онасига кимдир бу ердан хат жўнатиб, аччиқ ҳақиқатни очиқ-ойдин тўкиб солиши ҳам мумкин, ўшанда у қочоқлигини ва унинг сабабларини тушунтириб тағин онасига хат ёзиши керакми? Ота-онаси нима деб ўй-

лайди ўшанда уни? Охирги пайтларда у онасига ишларим юришиб кетди, деб ёзган эди. Пешонаси мунча ҳам шўр бўл-маса-я унинг, нега ҳар доим иши чаппасига кетгани-кетган?! Наҳотки, бутун умри шу кўйда ўтади? Бугун ундан, эртага бундан қочиб, қаердадир бегона жойларда ҳамма ишни яна қайтадан бошлаш... шу ҳам ҳаётми... Эҳтимол, кейинроқ бо-риб ўша янги жойдан ҳам янада хунукроқ бир иши учун та-гин қочиб кетишига тўғри келар. Йўқ, энди у кетмайди. Бахтсизликка тикка бориб, қандайдир бир чорасини топиши керак у. Керак! Эй, худо-е!

ХЛІ БОБ

Бешинчи июнь ҳам етиб келди, Финчлилар Сондра огоҳлантирганидек жўнаб кетишди, аммо Сондра жўнаши-дан аввал Клайдга иккинчи ёки учинчи якшанба кунлари (анигини кейинроқ хабарлайди) Крэнстонларникига бориш-га тайёр бўлиб туришни қайта-қайта тайинлаб кетди. Гарчи Роберта билан ўрталаридаги чалкаш муносабатлари Клайд-нинг бошини ғовлатиб турган бўлса-да, Сондранинг кетиши унга ёмон таъсир қилди, усиз ўзини қўйишга жой тополмай қолди. Аксига олиб, худди шу пайтда Робертанинг васваси кучайиб, у шунақанги қаттиқ талаблар қўя бошладики, энди яна бироз кутиш керак, унга ёрдам бериш учун Клайд тезда қўлидан келган ҳамма ишни қилади, деган юпатишлар билан уни тинчлантириб бўлмай қолди. Клайд қанча гапирмасин, Роберта барибир ахволнинг чатоқлигини тушунар ва бу би-лан ўйнашмаслик керак, деб ўйларди у. Роберта: афт-анго-рим бутунлай ўзгариб кетган (бу кўнглини босган кучли ғул-ғула туфайли туғилган эди, албатта), иккиқатлигимни энди яширолмайман, фабрикада бирга ишлайдиган кизлар бугун-ми-эртами бунга пайқаб қолишлари мумкин, деб зорланар эди. Хуллас, у энди на ишлай олади-ю, на уйқусида ҳаловат бўлади, у энди бошқа бу ерда қолмайди. У ҳалитдан ба-данида оғриқ сезяпти (бу ваҳм босган тасаввур самараси, ғирт хаёлнинг ўзи). Аввал келишиб олганларига кўра: Клайд

унга уйланиши, вақтни бой бермай Роберта билан, узоқми, яқинми, қай гўрга деса ҳам майли, вақтинчага бўлса ҳам мана шу даҳшатли хавф эздан чикқунча жўнашлари керак. Ҳатто Роберта рози, Клайд уни бола туғилиши биланоқ ташлаб кета қолсин, рост, кейин ҳеч қачон бошқа илтимос қилмайди... ҳеч қачон! Аммо Клайд ҳозир йигит лафзида туриши, мана шу ҳафтанинг ўзидаёқ, нари борса, ўн бешинчидан кечикмай ҳамма ишни тўғрилаши, вақт ғаниматлигида у ҳақда қайғуриши лозим.

Демак, Клайд Ўн иккинчи кўлга бориб Сондрани кўришга улгурмасидан, уни яна бошқа бирон марта ҳам кўролмай, Роберта билан бошлашиб кетавериши керак экан-да. Бундан ташқари, Роберта зўрлаётган қалтис ишга кўл уришидан олдин анча-мунча маблағ кераклигини ҳам у яхши билади, Клайд эса ҳозирча шунга яраша пул йиғолмаган. Роберта Клайдга ўзининг юз доллардан опшиқроқ пул жамғариб қўйганини рўқач қилиб ўтирмаса ҳам бўлади, чунки бу пуллар тўйдан кейин ёки Ликургдан жўнаб кетишларида икковларининг кори-қолларига асқатиши мумкин. Айни пайтда, Клайд фақат бир нарсани аниқ тушуниб, аниқ тасав-вур этар эди: агар у шундай йўл тутса, ҳамма нарсадан айрилиши турган гап эди. У Роберта билан шу атрофдаги қайсидир бир жойга кетиши керак, бечорақолгина кун ўтказишлари учун эса, у дуч келган ишга кўл уравериши лозим бўларди. Дунёнинг чаппа айланиб кетишини қаранг-а! Тотли, беғубор орзуларнинг ҳалокати-ку, бу ахир! Клайд ҳар қанча зўр бериб бош қотирса ҳам, Робертани ишни ташлаб, вақтинчага уйига, ота-онасининг олдига кетишга кўндиришдан бўлак бирорта тузукроқ фикр тополмади; у бу янгича ҳаётларига ўзи кўниккунича тагин камида бир-икки ҳафта зарурлигини Робертага исбот этишга уринарди (яна буни жуда усталик билан қиялпман, деб ҳам ўйлаб кўярди ўзича). Мен ўзимни ҳар қанча ўтга-чўққа урсам ҳам, кўнглимдаги пулни йиғолмадим, ҳамма гап мана шунда, деб таъкидларди у ёлғончилик қилиб. Мўлжаллаб қўйишган сафарларига етадиган маблағ йиғиши учун эса яна унга камида уч ёки тўрт ҳафта муҳлат керак. Ахир, икковларига йўқ деганда юз эллик ёки икки юз

доллар, Робертанинг назарида бу анча катта пул эди, зарурлигини Робертанинг ўзи айтган эди-ку. Клайдда эса ҳафталик маошидан ташқари атиги қирқ доллар йиғилган, шу пулни ва бундан кейин йиғадиган ҳамма жамғармаларини Ўн иккинчи кўлга сафарга чиқишганда майда-чўйда чикимларга ишлатиш орзусида юрибди.

Қисқа вақтга бўлса ҳам уйига бориб туриши ҳақида Робертага айтган таклифи ишончлироқ чиқиши учун, Клайд, хойнаҳой, ўзинг ҳам бироз кўнглингни тинчитиб қайтишни истаётгандирсан, деб қўшиб ҳам қўйди. Ахир, тўй ўрнига ўгадиган, янги таниш-билишлар орттирадиган бу сафарга чиқишдан аввал Роберта кийим-кечакларини бир сидра тузатиб олиши ҳам керак-ку. Майли, у ўзи йиққан пулини ёки бир қисмини кийим-кечакка ишлатсин... Аҳволи ниҳоятда танглигидан Клайд шунақанги маслаҳатлар беришдан ҳам тап тортмасди. Роберта эртанги кунидан сира умиди йўқлиги сабабли шу пайтгача ўзи учун ва туғилажак чақалоғи учун бирон нарса тиктириш ёки сотиб олишга юраги дов бермай келарди, энди эса Клайд берган маслаҳатларнинг асл маъноси қандайлигидан катъи назар, у аввал ҳам бир неча бор маслаҳатлар бериб, сўнгра доим ишни пайсалга солиб юрганини ҳам писанд қилиб ўтирмай, ўзига битта ёки иккита тузукрок кўйлак тиктириб олиши керак, бунинг учун Роберта икки-уч ҳафта оворагарчиликни бўйнига олиб, ора-сира сини лисига кўмаклашиб юрадиган қўли эпчил, арзон-гаров анави бичиқчига учрашиши лозим. Кўйлакни гулдор кулранг шойидан тиктириши ҳам мумкин – шунақасини у кинода кўрган эди. Агар Клайд гапида туриб унга уйланса, никоҳ пайтида шу кўйлакни кияди.

Бу жудаям хушбичим сарпо бўлади; Роберта унга қўшимча қилиб, ҳаммага расм бўлган энсиз, хошияли (хошиясининг бир ерига пуштиранг ва қип-қизил олуца қадалган) кулранг шойи шляпача ва яна ҳаворанг астарлик матодан тикилган оддийгина йўлбоп костюм олишни ҳам ният қилди; шундан кейин кулранг туфли билан кулранг шляпа кийиб олса, ҳаммаси бирга қўшилиб, қарабсизки, Роберта манаман деган келиндан ҳам қолишмайдиган кўхлик жувонга

айланади-қолади.

Бу нарсалар ўз-ўзидан бўлмайди, анча-мунча вақт ва ортиқча харж-харажатлар керак. Жуда зўр келса, Клайд унга уйланмаслиги ҳам мумкин, бунинг устига бўлажак никоҳ ҳар иккалалари учун қандайдир ўта совуқ ва қайғули ўта-диганга ўхшайди, лекин, барибир, булар Робертанинг никоҳ тўғрисидаги тасаввурини ўзгартиролмасди, у никоҳни аллақандай гўзаллик ва нафосатга йўғрилган сирли, тенгсиз бир тортиқ деб тушунар, унинг бу сифатларини ҳатто бахтсизлик рўй берган мана шунақанги оғир дамларда ҳам ундан ажратиб бўлмайди, деб ўйларди у. Қизиғи шундаки, Клайд билан оралари совуб кетгани ва муносабатларининг зўрма-зўракилигига қарамай, Роберта уни ҳамон худди илгаригидек ёқтирарди. Ахир, энг аввало унинг Грифитслигини унутмаслик керак, гарчи у унчалик бадавлат бўлмаса ҳам чинакам киборлар оиласидан чиққан йигитча, Роберта тоифасидаги ҳамма қизлар, ҳатто қанча-қанча ундан устунроқлари ҳам, мабодо Клайдга эрга теккудек бўлсалар, ўзларини бахтиёр ҳисоблардилар. Майли, Клайд Робертага уйланишни истамаса истамай қўя қолсин, шундаям, барибир, у – обрўйи зўр одам. Аммо Робертани у, ақалли, жиндай севгандами, Роберта фақат у билангина умрбод бахтли бўла оларди. Ҳар қалай бир вақтлари Клайд Робертани севарди. Айтишлари-ча, эркаклар, ҳеч бўлмаганда айримлари фарзанд кўргач, кўпинча хотинларига мутлақо бошқача, ўзгача меҳрибонлик билан қарай бошлар эканлар (буни у ўз онасидан ва танишбилишларидан ҳам эшитган эди). Нима бўлса ҳам ишқилиб, агар ўйлаган ниятлари амалга ошса, бироз вақтга, атиги бироз вақтга бўлса ҳам, ҳар қалай, улар қовушишади, мушкул аҳволдан чикиб олишида Клайд Робертага кўмаклашади, боласига ўзи исм қўяди, Роберта янгидан бирор-бир жойга мустақил ўрнашгунга қадар уни қўллаб-қувватлаб туради.

Шундай қилиб, Робертани гарчи кўрқинчли кўнгил ғашлик ва шубҳа-гумонлар азобга солса-да (негаки, у Клайднинг ўзига нисбатан совуганини сезиб турарди), шунда ҳам у бояғи фикрлари билан ўзича овунгандек бўларди.

Орадан беш кун ўтгач, Роберта мана шундай кайфиятда

уйига жўнади, кетишидан олдин отаонасига хат ёзиб, битта ёки иккита кўйлак тиктирмоқчилиги ва ўзини бироз ёмон хис қилаётгани сабабли хийла дам олмоқ мақсадида камида икки хафтага бораётганини хабарлади; Клайд уни Фондагача кузатиб қўйди. Миясига аслида аниқ ва маъқулроқ бир фикр келмагани учун, Клайднинг назарида, фақат сукут, ҳа, ҳа, фақат сукутгина жонига оро кирадигандек туюларди. Уни ҳеч бир кимса бирон бир иш қилишга мажбур этолмаслиги, Роберта тўғрисидаги фикр эса ҳар дақиқада унга азоб бермаслиги учун Клайд яқинлашиб келаётган бахтсизлик тиги ваҳимаси остида яна, яна ва яна қайта бош қотириб кўрмоғи даркор: ким билади, балки, Роберта аччиқ устидами, умидсизликка тушибми, жазаваси туғибми (агар Роберта нажот кўзи билан қараган бирон бир фикрни Клайд рад этгудек бўлса), оғзидан гуллаб юбориши ёки бирор ишқал чиқариб қўйиши мумкин, унда Клайднинг Сондрага умид боғлаб тузган режалари чиппакка чиқади-кетди.

Сондра эса бу пайтда Ўн иккинчи кўлдаги чорбоғидан туриб, яқин орада Клайд келгудек бўлса, уни нималар кутаётганини хикоя қилувчи шўхқувноқ мактублар ёзар эди. Кўм-кўк сув... оқ елканли қайиқчалар... теннис... гольф... от пойгаси... автомобиль сайри... Сондра ҳамма нарсани Бертина билан аллақачоноқ келишиб қўйган. Бўсалар, бўсалар ва яна бўсалар...

XII БОБ

Бир вақтинг ўзида олган икки хатни Клайднинг аҳволини янада чигаллаштириб юборди.

«Қарагайзор буруни, 10-июнь

Клайдчик, миттижон!

Менинг ушоққинамнинг аҳволлари қалай? Ҳамма ишлари жойидами? Бу ерлар шунчалик кўркам ва зебоки. Одам кўп жуда, қуп сайин гавжум бўлиб боряпти яна. «Казино» ресторани билан гольф ўйини майдончаси аллақачоноқ очилди, одам уймалашгани-уймалашган у ерларда. Ҳозир Стю-

арт билан Грэнт қайиқчаларида қўлга чиқиб кетишмоқчи, шундоққина мотор овозини эшитиб турибман. Жоним, вақтни чўзманг, тезроқ келинг. Бу жойлар шунчалик гўзалки, тасвирлашга тилим ожиз. От миниб, ям-яшил ўрмон сўғмоқларини кезаямиз, чўмляямиз, ҳар куни соат тўртдан бошлаб «Казино»да рақс тушамиз. Дикки деган отимда ҳозиргина маза қилиб айланиб келдим, нонуштадан кейин уни яна минаман-у, чоптириб бориб почтага хатни ташлаб қайтаман. Бертина бугун ё эртага Сизга хат ёзиб, мана шу яқшанба ёки хоҳлаган бошқа кунга таклиф қилажасини айтди, бундан кўнглингиз тўқ бўлаверсин. Сондра «келинг» деб ёздими, вассалом, Сиз ўша заҳотиёқ етиб келасиз, тушундингизми? Акс ҳолда, Сондра Сиз – ярамас, ширин болакайни жазолаб қўяди.

Болакайим ўша исқирт фабрикада тишим билмай ишлаб юрган бўлса керак? Сондра эса уни бу ерда бўлишини истайди... От минардик, автомобилда сайр этардик, ҳам чўмилардик, ҳам рақс тушардик... Теннис ракеткангиз¹ билан гольф таёқчангизни олиб келишини унутиб юрманг тагин. «Казино»нинг антиқа бир майдончаси бор.

Бугун эрталаб, Диккини миниб юрганымда нақ тўёгининг остидан қандайдир бир қушча патиллаб учиб қолса бўладими. Дикки ҳуркиб, олиб қочган эди, Сондрангиз шохшаббалардан росаям озор чекди. Бечора Сондрасининг аҳволига Клайднинг жони ачимаетганмикин? Бугун Сондра мактуб ёзиши билан овора нуқул. Нонуштадан кейин шу хатларни жўнатилишга кетади у, сўнгра Бертина ва Нина учаласи «Казино»га боришади. Клайд биз билан бирга боришини истамаяптимикин? Ўшанда «Тодди»га рақс тушар эдик. Бу қўшиқни Сондра жудаям яхши кўради. Майли, энди етар, у кийиниши керак. Эртага яна ёзаман, ярамас бола. Сизга Бертина хат юбориши билан дарров жавоб қайтаринг. Қозоннинг мана бу ерини кўряписизми, кетма-кет нуқталар кўйганман-а? Булар – бўсалар. Ҳам катта, ҳам кичик нуқталар. Шуларнинг бари ярамас бола учун. Сондрага қанда қилмай

¹ Ракетка (французча: raquette - тўр, матрап) - теннис ёки бадминтон ўйинида шар, волан ёки копток урадиган дастали, овал шаклли, ёғочдан қилинган ёки тўр чамбарак ўрнатилган куракча.

хат ёзинг, у ҳам ҳар куни ёзади. Сизни қайта-қайта ўлиб қоламан».

Бу хатни олиши билан Клайд ҳам тўлиб-тошиб худди шундай кўтаринки кайфиятда жавоб ёзди. Аммо деярли ўша почтада ёки, нари борса, ўша куни келган бошқа бир мактуб эса Робертадан эди:

*«Бильц, 10 июнь
Азизим Клайд!*

Энди ётай деб турган жойимда ухлашдан аввал сенга бир-икки қатор дуои салом ёзишни кўнглим тусаб қолди. Сафарим шунақанги оғир бўлдики, мана энди ҳозир деярли бетобман. Ўзингга маълум, аввал-бошданоқ бир ўзим кетишни унчалик истамаган эдим. Авзойим шундай ёмонки, ҳамма ишларимиз энди ҳал бўлгани ва ваъданга биноан мени олиб кетиш учуи келишинг ҳақида гарчи ўзимга ўзим гапириб, далда берсам ҳам, барибир, бўлган-бўлмаган нарсаларни ўйлаб, юрагим қисилади».

(Клайд хатнинг шу ерига келганда Бильц яқинидаги ғарибона қишлоқ чеккасини ижирғаниб эсига олди; бахтга қарши Роберта ўша дунёда яшайди, шу сабабли айрим вақтларда бўлганидек, Клайднинг бирдан Робертага жони ачиб кетди, виждони азобланди. Ахир, аҳволи ночор бўлса, бу Робертанинг айби эмас-ку. Ҳаётида у боёқиш нимага ҳам умид қилиши мумкин? Фақат ишу амал-такал кун ўтказиш. Талай вақтлардан бери Клайд биринчи бор танҳо ўтириб, чинакамига, адолат юзасидан ўйлай бошлади-ю, гарчи чорасизгина бўлса-да, аммо чин кўнглидан Робертага ачинди. Кейин у хатнинг давомини ўқий бошлади.)

«Аммо бу ерлар ҳозир жудаям чиройли бўлган. Дарахтлар шунақанги ям-яшил, ҳамма ёқ гуллаган. Деразага яқин келсанг, боғда учиб юрган асалариларнинг визиллаган овозини эшитасан. Бу ерга келаётганимда, тўппа-тўғри уйга қараб юрмаи, йўл-йўлакай Гомерда тўхтаб, синглим билан кўёвимни кўриб ўтмоқчи бўлдим. Ахир биз қачон кўришамиз ва умуман бошқа кўришамизми-йўқми, номаълум-ку, мен эса

улар билан фақат номусли аёл сифатидагина учрашишни истайман – акс ҳолда улар бир умр кўрмаганлари яхши мени. Тагин ўйлама, бу билан мен қандайдир нохуш ёки ёқимсиз гап айтмоқчи бўлаётганим йўқ. Шунчаки омадсизлигимдан куйман, холос. Уларнинг уйи шу даражада шинамки, чиройли мебеллари граммофонлари, нима десанг, ҳамма нарсалари бор, Агнесса эса Фред билан бениҳоя бахтли! Ўйлайманки, у бутун умрга бахтли бўлади. Мен шунда беихтиёр: агар орзуларим рўёбга чиққанда, биз иккаламиз ҳам бирам ширин турмуш қурар эдик, деб ўйлаб кетдим. Уларникида турган пайтимда Фред ҳадеб тегажаклик қилиб, нега эрга тегмайсан, деб сўрайверди. Охири чидамай:

– Қаёқдан биласан, балки, бугун-эрта эрга тегиб кетарман. Сабрли одамга бахт ўзи эргашиб келади, – дедим.

– Гапинг тўғри, аммо кўзингни оч, умринг кутини билан ўтиб кетмасин тагин, – деб жавоб қилди у.

Мен онамни яна кўрганимдан ниҳоятда хурсандман, Клайд. У шунчалик меҳрибон, сабр-бардошлики, мени деса жонини беришга ҳам тайёр. Дунёдаги энг дилкаш, энг тенгсиз она шу бўлса керак. Мен бирор-бир хатти-ҳаракатим билан унинг кўнглига озор етказишни мутлақо истамасдим. Том ҳам, Эмилия ҳам бирам ёқимтойки. Бу ерга келганимдан бери ҳар кеча уларнинг дўстлари, дугоналари йигилишяпти, улар мени ҳам ўз давраларига чақиривади, аммо уларга қўшилиб кўнгул очишга, қарта ва турли хил ўйинлар ўйнашга, рақс тушишга эса менда сира мадор йўқ».

(Клайд ушбу сатрларни ўқиётиб, беихтиёр Роберта оиласининг аянчли аҳволини, яқинда ўз кўзи билан кўрган ярим хароба уй ва бошқа ҳамма тафсилотларни яна бир бошдан аниқ тасаввур этгандек бўлди! Қийшайиб ётган мўрилари айтинг! Робертанинг сўхтаси совук отаси-чи... Тагин бу хатнинг Сондра мактубидан осмон-у ерча фарқ қилиши-чи!)

«Отам, онам, Том ва Эмилия атрофимда ўралашиб, ҳадеб кўнглимни овламоқчи бўлишади. Шу сабабли бошимга тушган бахтсизликни мабодо улар билишганда, қанчалик тушқунликка тушишларини ўйлаб, виждоним азобланади.

Мен ўзимни фабрика ишларидан чарчаганлигимдан мана шунақаман, бўшашиган ва хафаман, деб кўрсатишига уриняман, албатта. Онам эса лаби лабига тегмай, уйда узоқроқ қолишимни ёки тузукроқ дам олиб, ўзимга келишим учун ишни бутунлай ташлашимни маслаҳат беради-ю, аммо у бечоранинг ҳеч нарсадан хабари йўқ-да. Агар у билганда эди! Бу фикр мени баъзан қанчалик азобга солишини сенга айтиб беролмайман, Клайд! Фақат худога ялинаман!

Лекин мен кўпам қисилавермаслигим керак. Бундай қилиш зарур ҳам келгани йўқ, ўзингга айтган эдим-ку; фақат иккаламиз шартлашганимиздек, сен келиб мени олиб кетсанг бас. Ҳозиргидек жонингга тегавермайман, Клайд. Ахир, бошқа пайтда бунақа эмасдим-ку. Жўнаб кетишимизга тайёрланяпман, бичув-тикув ишларимни қўлга олдим. Майда-чуйдалари билан яна уч ҳафта вақтни олади, шу орада бўлар-бўлмас нарсаларга миямни говлатиб ўтирмасликка ҳаракат қиламан. Лекин сен, азизим, мени олиб кетишига келасан-а, шундайми? Сен мени энди алдамайсан ва ҳозиргидек қийнаб, қон-зардоблар юттирмайсан, тўғрими? Э худо, нима гуноҳим бор эдики, бунча азобга қолмасам – рождество байрамига уйимга келганимдан бери аҳволим шу! Сен, ахир илгари менга бошқача муносабатда бўлар эдинг. Сенга зигирдек ҳам оғирлигимни туширмасликка сўз бераман: мени энди сен севмайсан, буни биламан, лекин охири нима бўлса бўлаверсин-у, аммо бошимга тушган бахтсизликдан ҳозир қутулсам гўрга эди... Лекин онт ичман: сенга менинг оғирлигим тушмайди.

Азизим, бу доғ учун жаҳлинг чиқмасин. Афтидан, мен илгаригидек ўзимни қўлга олиб туролмайдиган бўлиб қолдим, шекилли.

Энди бу ердаги ишларимдан гапирай. Уйимдагилар мени қўйлақларни Ликургда ўтказиладиган кечалари учун тиктиряпти, деб ўйлаб, роса кўнгил очсанг керак, дейишяпти. Майли, начора, бошқа ташвишдан кўра шундай деб ўйлаб қўя қолганлари маъқул. Эҳтимол, бичиқчи Энс хонимни юборолмасам, баъзи нарсаларни сотиб олиш учун ўзим Фондага тушишимга тўғри келар. Агар мен Фондага тушсам, сен бу

ерга келгунингга қадар мени кўришни истасанг (гарчи бунга унчалик ишонмасам ҳам), биз ўша ерда кўришишимиз мумкин. Агар кўнсанг, мен сен билан жон-жон деб учрашардим, жўнаб кетишимиздан олдин бир гаплашиб олардик. Ҳаммаси галати туюлади менга: майда-чуйдаларимни тикяпман-у, хаёлим сенда, бир кўрсам дейман, сенинг эса парвойинг фалак, мен буни яхши биламан. Ўйлайманки, мени уйимга кетишга кўндирганингдан хурсандирсан, энди ўзинг айтганингдек, Ликургда роҳат қилиб вақт ўтказаверишинг мумкин. Наҳотки, чиндан ҳам ўша ўтган йилги ёз, иккаламиз кўлларни ва бошқа қанча-қанча жойларни кезганимиздагидан кўра бу йил вақтингни ширинроқ ўтказаётган бўлсанг? Лекин шунда ҳам, Клайд, ваъданнинг устидан чиқишингга қурбинг етади, албатта. Бу гапларимни унчалик кўнглингга олма тагин. Сенга бундай қилиш жудаям оғир, буни биламан, аммо эсингдан чиқмасин, агар мен бошқаларга ўхшаганимда эди, шунақанги шартлар кўярдимки. Лекин сенга аввал ҳам айтганман: мен бошқалардақа эмасман, бунақа иш ҳеч қачон кўлимдан келмайди. Агар мен билан бўлишни хоҳламас экансан, унда оғир аҳволдан чиқариб кўйганингдан кейин кетаверишинг мумкин.

Илтимос, Клайд, ҳатто агар хоҳламаган тақдирингга ҳам менга узун, қувноқ бир мактуб ёзгину кетганимдан бери мени бирор марта эсламаганинг, мени кўмсаб қиттай бўлса ҳам соғинмаганинг (илгарилари, ахир, менсиз туролмаган вақтларинг ҳам бўлар эди), қайтиб боришимни истамиётганинг, мана шу шанбадан ҳисоблаганда икки ҳафтадан олдинроқ келолмаслигинг (ҳали келишни ўйлаётган бўлсанг агар), шулар ҳақида бир чеккадан ҳикоя қилиб ёзгин.

Азизим, ҳозир мен ўзим ёзаётган совуқ гапларни аслида тасаввур ҳам қилолмайман. Лекин мен шунчалик чарчаганманки, шунчалик паришон ва сўққабошманки, гоҳи пайтларда ўзимни тутолмай қоламан. Мен ким биландир гаплашиб юрагимни ёргим келади, бу ерда эса ҳеч ким йўқ; улар нима бўлаётганини тушунишмайди, мен ҳам бирон кимсага ичимдагини ёриб айтолмайман.

Ана, кўряпсанми, соғинмайман, умидсизланмайман ва

аччиқланмайман деб айтган эдим-а, шунга қарамай, ҳозир бундай қилиш қўлимдан келмай турибди, тўғрими? Аммо янаги гал – эртами ё индинми, ўзимни яхши тутушига онт ичаман, чунки сенга хат ёзганимдан сўнг руҳим анча енгил тортади, Клайд. Илтимос, хафа бўлма, менга далда бериш учун бир оғиз бўлса ҳам хат ёз. Мен кутаман, агар мен учун хат қанчалар азизлигини билсанг эди! Ўзинг, албатта, келасан. Мен ўшанда шунақанги бахтиёр ва миннатдор бўлиб, қўлимдан келганча жонингга тегмасликка ҳаракат қиламан.

Сенинг гарибу ёлғиз Бертанг».

Бу икки хат ўртасидаги кескин фарк Клайдни катъий бир йўлни танлашга мажбур этди: у энди ҳеч қачон Робертага уйланмайди. Ҳеч қачон! Билъига, унинг уйига ҳам бормайди, агар иложини топса, Робертанинг Ликургга қайтиб келишига ҳам йўл қўймайди. Клайд Робертаникига борса ёки у бу ерга қайтиб келса, яқиндагина Сондра туфайли эришган бутун қувончларидан айрилади-қолади-ку, ахир! Унда у мана шу ёзда Сондра билан Ўн иккинчи қўлда бирга бўлолмайди, қувлашиб кўнгил ёзолмайди, унга уйланоламайди ҳам. Э худо, нахотки, бир чораси топилмаса? Нахотки, пешонаси так этиб теккан бу даҳшатли ғовдан кутулишининг бирор-бир иложини қилолмаса?

Иккала мактубни ўқиб тугатгач (бу пайт жазирама июнь кечаларининг бири бўлиб, Клайд эндигина ишдан қайтиб келиб турган вақти эди), умидсизликдан жазаваси тутиб, ўзини ўринга ташлади-ю, инграб юборди. Қандайин бахтсизлик бу! Даҳшатли, деярли чорасиз муаммо-ку бу! Нахотки, Робертани анча вақтга... қаёққадир... жўнаб кетишга кўндиролмаса... ёки, у, яхшиси, ҳозирча уйида тураверсин, Клайд унга бутун маошининг роппа-роса ярмини – хафтасига ўн, ҳатто ўн икки доллардан юбориб туришга ҳам рози. Ёки майли, у кўшни шаҳарларнинг бирига: Фондагами, Гловерсвилгами, Скенэктедигами бориб жойлашсин; ҳозирча у ўзини ўзи уддалай олади, ижарага битта хона топиб, доктор ёки доя хотин керак бўлгунга қадар бамайлихотир ўтириб, машъум дақиқани кутиши мумкин. Агар Роберта унинг номини тилга олмасликка сўз берса, вақт-соати етган пайтда

Клайд унга ҳамшира топишда кўмаклашиб юбориши ҳам мумкин.

Роберта бўлса нукул мана шу икки ҳафта ичида, шундан кечикмай, унинг Бильцага келишини ёки яна қаердалир у билан учрашишини талаб қилиб ётибди. Йўқ, Клайд буни истамайди, у бормайди! Агар Роберта мажбурлайдиган бўлса, Клайд ҳеч кимнинг ақлига келмаган ишни қилади-ю... бу ердан бош олади-кетди... ёки, эҳтимол, уни Роберта Бильцада кутиб ўтирган вақтида у Ўн иккинчи кўлга қараб жўнайди, гарчи Сондра ўн саккиз ёшга тўлмаса-да, уни ўзи билан бирга қочиб кетиб, никоҳдан ўтишга (аммо бу таваккалнинг оқибати нақадар даҳшатли ва бемаъни!) кўндиришга уриниб кўради. Ана ўшанда... ўшанда... улар эр-у хотин бўлиб олишгандан сўнг Сондранинг оиласи уларни ажрата олармиди, кейин Роберта ҳам уни тополмайди, фақат ундан шикоят қилиши мумкин. Шикоят қилса ундан нарига, наҳотки ҳаммасидан тониб кетиш Клайднинг кўлидан келмаса? У, бу ёлғон, Роберта билан орамизда бўлган гап бўлим бошлиғининг ўз ишчисига нисбатан муносабатидан бошқа нарса эмас, вассалом, дейди-қўяди. Ахир, уни Гилпинлар бирон марта ҳам кўришмаган, Гловерсвил яқинидаги Глен доктор уйига ҳам Робертанинг бир ўзи кириб, унинг номини тилга олмаганини ўша вақтдаёқ айтиб берган эди.

Лекин шуларнинг барини ишкор этиш учун қанчалар бардош керак!

Қанчалар жасораг керак!

Робертанинг кўзларига боқиш учун қанчалар журъат керак, ахир у, Робертанинг таънага тўла, даҳшатдан саросимага тушган беғуноҳ мовий кўзларининг тик қарашларига чидаш - дунёдаги ҳамма нарсадан ҳам оғирлигини яхши биларди! У бунга чиданг бера олармикан? Унинг бардоши етармикан? Етган тақдирда ҳам бирер-бир тузук натижа чиқармикин бундан? Бу гапларни эшитгандан сўнг Сондра унга ниҳоятмикин?..

Аммо шунага қарамай, Клайд ўзининг бу ғаразли макрини охири амалга оширадими ёки йўқми -- барибир, хатто Ўн иккинчи кўлга борган тақдирида ҳам, сафарга отланаёт-

ганини Сондрага албатта ёзиши керак. У ўша захотиёк жўшиб-тошиб, эхтирос билан мактуб ёзди. Айни пайтда у Робертага мутлақо ёзмасликка қарор қилди. Балки у сим қоқар:

Роберта кўшиларианикида телефон борлиги, мабодо Клайдга нимадир зарур бўлиб қолса, уни телефонга чақириши мумкинлиги айтган эди. Клайд Робертага ораларидаги ишлар ҳақида гарчи эҳтиёткорлик билан ёзган тақдирда ҳам, унга тўғридан тўғри ўзини тутиб берган бўлади (айниқса ҳозир, Робертага уйланмайман, деб қатъий қарор қилиб турган бир вақтида), аслида энди Робертага худди шу нарса керак-ку ўзи. Буларнинг ҳаммаси учига чикқан фирромлик асли! Бу – пасткашлик ва разиллик, албатта. Лекин Роберта унга муомаласида бироз ўзини бамаъни тутганда, Клайд ҳеч қачон бунчалик пасткашликка бориб, бундай шум режаларни тузиб юрмас эди. Аммо Сондра-чи?! Сондра! Бунинг устига Финчлиларнинг Ўн иккинчи кўлнинг чап кирғоғида ястаниб ётган поёнсиз мулк»лари-чи... Сондра у жойлар тўғрисида шунчалик кўп ёзадики... чиндан ҳам у ерлар гўзалликда танҳо бўлса керак! Йўқ, Клайд бошқача йўл туголмайди! У фақат шундай ўйлаб, шундай ҳаракат келиши зарур! Ҳа, шундай!

Клайд Сондрага хат жўнагмоқчи бўлиб ўрнидан турдида, ташқарига чикди. Йўл-йўлакай Олбэнида нашр этилаётган кечки газетадан бирини сотиб олди; у ўзи билган кишилар ҳақида ўқиб, хаёлини бироз чалғитмоқчи бўлган эди, бирдан биринчи саҳифадаги куйидаги хабарга кўзи тушиб қолди:

ПАССА КЎЛИДАГИ ҚЎШ ФОЖИА. ТЎНКАРИЛИБ ҚОЛГАН ҚАЙИҚ ВА СУВДАГИ ИККИТА ШЛЯПА ПИТСФИЛД ЯҚИНИДА ИККИ КИШИ ҲАЛОК БЎЛГАН, ДЕГАН ФИКРГА ОЛИБ КЕЛАДИ.

ҚИЗНИНГ МУРДАСИ ТОПИЛГАН. АММО КИМЛИГИ ҲОЗИРЧА АНИҚ ЭМАС. ҲАМРОҲИНИНГ МУРДАСИ ҲАЛИ ТОПИЛМАДИ.

Клайд сув спорти турларига кизиккани ва ўзи байдаркани яхши бошқаргани, сузиш ва шўнғишга уста бўлгани учун хабарни синчковлик билан ўқиб чикди:

«Пэнкост, Массачусетс, 7-июнь. Учинчи куни Пасс кўлининг шаҳримиз шимолидан ўн тўрт чақирим ичкарисида, чамаси Питсфилддан келган номаълум бир эркак билан бир аёл сайр қилиб юрган қайиқ ағдарилиб кетган.

Сешанба куни эрталаб соат ўнларга яқин ўша йигит билан қиз бу ердаги кичик ресторанча ва қайиқ пристанининг¹ эгаси Том Лукасга биз Питсфилддан келганмиз, деб айтишган, кейин митти бир қайиқчани ижарага олишган ва саватчаларини кўтариб, ҳойнаҳой, унга нонушталари солинган бўлса керак, кўлнинг шимол томонига қараб кетипган. Улар кеч соат еттида ҳам қайтиб келавермаганларидан сўнг, мистер Лукас ўгли Жеффри билан моторли қайиққа тушиб кўлни айланиб чиққан ва қайиқни шимолий соҳилдаги саёз бир жойда тўнкарилиб ётган холида топган, аммо сайрга чиққанлардан асар ҳам йўқ эди. Ўша пайтда Лукас уларни ижара ҳақини тўлашдан бош тортиб, кочиб қолишган бўлса керак, деб ўйлаган-да, қайиқни пристанига олиб келган.

Лекин эртасига жаноб Лукас, балки, бу ерда бахтсиз ҳодиса рўй бергандир, деб ўйлаб, ўгли Жеффри ва ёрдамчиси Фред Уолш билан бирга кўлнинг шимолий қисмини иккинчи марта айланиб чиқади ва ниҳоят соҳил яқинидаги қамишзордан эркак ва аёлга тегишли иккита пляжа топиб олади. Ўша захотиёқ узун дастали чангақлар ёрдамида кидирув бошланади, ахири, вақт тушдан оққан пайтларда номаълум қизнинг мурдаси топилди, аммо у ҳамроҳи билан биргаликда қайиқ олганидан бошқа бирон маълумот йўқ. Мурда ҳокимият кишиларига топширилди. Эракнинг танаси эса ханузгача топилмади. Ҳар қалай, ўша бахтсизлик рўй берган жойнинг баъзи ерларида чуқурлик ўттиз футдан ҳам ортиб кетиши сабабли иккинчи мурданинг топилишига унчалик ишонч йўқ. Шу жойларда буздан ўн беш йилча бурун шунга ўхшаш бахтсизлик юз берганда ҳам қанча изламасинлар – мурдалар топилмаган эди.

Қиз эғнидаги камзулнинг астаридан питсфилдлик баққолининг белгиси бор экан. Ичидаги тамғасига қараганда,

¹ Пристан (русча: пристать – «қелиб тўхтамоқ») – дарё ва бошқа сув ҳавзалари соҳилида қайиқлар, кемалар тўлғайдиган, махсус жихозланган жой; кичик порт.

туфлиси ҳам ўша шаҳарда харид қилинган. Ҳалок бўлган аёлнинг кимлигини билдирадиган бошқа бирор-бир белгиси йўқ. Тахмин қилишларича, сумкаси, агар аслида бор бўлса, кўл тубида қолиб кетган.

Қизнинг ҳамроҳи, уни кўрганларнинг айтишига қараганда, ўттиз беш ёшлардаги қорачадан келган барваста киши экан; эғнида оч яшил ранг костюм, бошига оқ ва ҳаворанг боғичли похол шляпа кийиб олган. Қизнинг ёши эса йигирма бешлардан ошмайди; бўйи – беш футу беш дюйм, оғирлиги – юз ўттиз фунтча¹ келади. Сочлари узун, куюк кўнғир рангда, ўриб-ўриб бошига чамбарак қилиб қўйилган. Чап кўлининг ўрта бармоғига бинафша тош кўзли ингичка тилла узук тақилган. Питсфилд ва шу атрофдаги шаҳарларнинг полицияси воқеадан хабардор қилинди, аммо шу пайтгача қизнинг кимлигини аниқлаб бўлмапти».

Одатдаги бу хабар – ёзда бунақанги бахтсиз ходисалар тез-тез бўлиб туради – Клайдни унчалик қизиқтирмади. Қиз билан ҳамроҳининг куппа-қундузи шу бир кичик кўлда ҳалокатга учраши унга анча эриш туюлди, албатта. На қизни, на йигитни ҳеч ким танимагани ҳам ғалати. Лекин чиндан ҳам шундай эди. Эркак шу кетганча зим-зиё йўқолган. Клайд бундан пинагини ҳам бузмади-да, газетани четга итқитди, миясини эса мутлақо бошқа фикрлар эгаллади... Олдида, ахир, жиддий муаммо турибди: бундан буён нима қилиши керак у? Сўнгра чироқни ўчириб, ҳаётининг чалқаш гомонларини ўйлаган кўйи энди ўрнига ётмоқчи бўлиб турганида миясига тўсатдан бир фикр урилди (ё тавба, шайтон авраятими ўзи? Иблис йўлдан оздиряпти, шекилли?): фараз қилай-лик, Клайд билан Роберта – йўқ, масалан дейлик, Сондра иккаласи (йўқ, Сондра сузиниға уста, ўзи ҳам уста), шундай қилиб, Клайд билан Роберта қайиқда сузиб боришаётганда қайиқ тўнкарилиб кетади... аини ҳозирги пайтда, ишқал му-аммолар васвасаси Клайдни тинимсиз азобга солаётган бир вақтда шу ходиса рўй берса-я. Бундан

¹ Фунт (лотинча: *pondus* – вазн, оғирлик; тароғ тоши) 1) иккилик ўлчов тизимида асосий масса бирлиги: савдода 0,4536 килограмга, дорихонада 0,3732 килограмга тенг; рус ўлчов тизимида масса бирлиги: савдода 0,49951241 килограмга, дорихонада 0,3073 килограмга тенг бўлган.

зўрроқ йўли топил-майди-ку, ахир! Чорасиз, ростакам ҳалокатли муаммонинг осонгина ечилишини қаранг-а! Лекин... тўхта!.. Шошма! Одам боласи ўз виждонига хиёнат қилмаса, чиндан ҳам даҳшатли, ёвуз жиноят йўлига кирмаса, ҳар қандай мушкул му-аммони, ҳағтоки хаёлан шу тарзда ҳал этишга ҳам журъат этмайди-ку? Йўқ, бу ҳақда, ақалли, ўйлашнинг ўзи ҳам гу-ноҳ. Бу бемаънилиқ... ўта бемаънилиқ, даҳшат! Аммо боринг ана, бахтсиз ҳодиса натижасида муқаррар, шундай фалокат юз берди, дейлик. Унда Роберта туфайли тугилган барча ташвишларидан халос бўларди у... Кейин ундан қўркиб ҳам ўтирмасди. Сондрани ўйлаганда юраги ўйнаб, ваҳимага ҳам тушмасди. Ҳозирги бутун азоблари тинчгина, ҳамирдан қил суғургандек, шовқинсиз, жанжалсиз ҳал бўларди-қоларди, олдинда эса фақат шодлик, умрбод шодлик унинг ҳамроҳига айланарди! Бехос оёқ остидан шу фалокат чикқандек бўлар-ди-ю, кейин ёркин истикбол Клайдга кучоқ очарди.

Лекин бу ҳақда ва Роберта ҳақида ўйлашнинг ўзи (нега Клайднинг мияси буни нуқул Робертага боғлаётганикин?), шу фикрнинг ўзи даҳшат, Клайд буни дилига яқинлаштирмаслиги керак, мутлако яқинлаштирмаслиги керак. Ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон! Яқинлаштирмаслиги керак! Бу қабихлик! Даҳшат! Ахир, бу қотилликни ўйлаш деган сўзку! Қотилликни ўйлаш?! Лекин у Роберта хатидан ва унга бутунлай зид мазмундаги Сондра хатидан шу қадар саросимага тушган эдики... Сондра ўзи ва унинг ҳаётини шу қадар мафтункор ва жозибали бўёқларда тасвирлаган эдики, Клайд ўлим даҳшатини сезса ҳам бутун азобларидан осонгина ва енг ичида қутултирувчи бу фикрга каттиқ ёпишиб олди. Қани энди шундай ҳодиса Роберта иккаласи билан юз берса эди. Очиғини айтганда, у жиноят қилишни ўйлаётгани йўқ-ку, ахир. У шунчаки, мабодо шунақанги бахтсиз ҳодиса рўй берса, унда нима бўлар эди, деб ўйлаяпти, холос... Ҳа, мабодо шундай ҳодиса рўй берганда эди!

Бу – ёвуз, машъум фикр, уни ўзига яқин йўлатмаслиги керак, сира яқин йўлатмаслиги керак. Йўлатмаслиги керак. Аммо шунга қарамай... шунга қарамай... У сузишга жуда ҳам

уста, у, оралиқ ҳар қанча кенг бўлганда ҳам, сўзсиз, соҳилга сузиб чиқа олади. Роберта бўлса, Клайд буни биледи (ўтган ёзда улар кўлма-кўл юриб, чўмилишган эди), сузолмайди. Демак, унда... унда... Ҳа, унда, агар у Робертага ёрдам бермаса...

У соат тўққиз ярим билан ўн орасида, ўз хонасида, қоронғида ўтирганча шу ҳақда бош қотирар экан, уни ғалати, беҳаловат бир ҳиссиёт камраб олган эди, бутун вужуди, соч толаларидан тортиб бармоғининг учигача жимирлаб-жимирлаб кетарди. Ҳайратга солувчи ва даҳшатли фикр! Уни, келиб-келиб яна мана бу газета эсига солгани қизик. Тавба, ажабланарли эмасми, ахир? Бунинг устига Сондрани излаб борадиган жойларида, унинг ёзишича, ҳамма ёқ кўллардан иборат эмиш, жуда кўп, ўнлаб кўллар бор эмиш... Роберта бўлса олис сафарларни, гарчи ўзи сузишни билмаса ҳам, сузишни билмаса ҳам... сузишни билмаса ҳам... қайикда сайр этишни яхши кўради. Хулласи калом, улар, жуда бўлмаганда Клайднинг ўзи ўша ёққа, кўллар томонга жўнайди... Улар биргалашиб – у билан Роберта иккови – кетишлари ҳам мумкин, хўш, бунинг нимаси ёмон? Нимаси ёмон? Ахир, жўнаб кетишга қатъий қарор қилган пайтларида гўртинчи июль¹ куни қаёққадир шаҳар ташқарисига томошага чиқиш ҳақида ҳам гаплашган эдилар-ку.

Йўқ, йўқ! У Робертадан кутулишни ҳар қанча истаган тақдирда ҳам унинг ўлими ҳақида ўйлашининг ўзи қанчалар разил, даҳшатли ва тубанликдир! Йўқ, у бундай фикрларни бир дақиқага бўлса ҳам дилига яқинлаштирмаслиги керак. Бу ҳаддан ташқари ярамаслик, ҳаддан ташқари пасткашлик, ҳаддан ташқари тошбағирлик-ку! Ёвуз фикр бу! Миясига қай гўрдан кела қолди ўзи, шуниси қизик! Тағин айни ҳозир, ҳозир, Роберта ўзи билан бирга кетишни ундан талаб қилаётган бир пайтда-я.

Ўлим!

Қотиллик!

Робертанинг ўлими!

¹4-июль – Қўшма Штатлар мустақиллиги эълон қилинганлиги шарафига ўтказиладиган байрам куни (1776-йил.).

Аммо Робертадан, бемаъничилик, қайсарлик, ўжарлик билан айтилаётган ўша талаблардан қандай бўлмасин қутулиши ҳам керак-ку. Шу ҳақда ўйлашининг ўзидаёқ Клайдининг бутун вужуди музлаб, терга ботиб кетди. Келиб-келиб, яна, ҳозир-а... ҳозир... Лекин бундай фикрни у бошидан чиқариб ташлаши керак! Бунинг устига – туғилмаган боланинг ҳам қотили бўлиш!

Аммо бундай бўлишини олдиндан ким билибди, ахир?! Бироқ шунда ҳам... ёз пайтида озмунча одам сувга чўкмайдими... йингитлар, қизлар... эркаклар, аёллар... ҳали у ерда, ҳали бу ерда... ҳамма жойда. Бундай воқеа Роберта билан рўй беришини у хаёлига ҳам келтирмаяпти, албатта. Айниқса, ҳозир.

Ҳар қанча ёмон бўлганда ҳам, у бунчалик тубанликка бормайди. Йўк. Йўк. Бунчалик эмас у. Шу фикрни ўйлашининг ўзидаёқ юзи ва кўлларини совуқ тер босди. Бунчалик эмас у. Инсофли, оқил одамлар бундай ваҳшийликни ҳатто хаёлларига ҳам келтиришмайди. Энди у ҳам шундай қилади... мана шу дақиқадан бошлабоқ...

Миясини шундай кўрқинчли фикрлар эгаллаганидан ўзидан ўзи жуда ранжиб кетди, ўрнидан туриб чирокни ёқди ва кўлидан келганча хотиржам бўлишга уриниб, газетадаги мақолани яна қайта ўқиб чиқди, гўё шу билан газета эсига солган фикрни бутунлай қораламоқчидай ва рад этмоқчидай бўлар эди. Кейин кийинди-да, ташқарига йўл олди: у Уикиги авеню ва Сентрал авеню бўйлаб, сўнгра Эманзор бўйлаб сайр этиб чиқди ва айланма йўл орқали яна Сентрал авенюга ўтди ва шу пайтда худди тун-у кун уни хавотирга солаётган васваса ва босириқлардан қочиб бораётгандай ҳис қиларди у ўзини. Орадан сал вақт ўтгач, Клайд бардамроқ, хотиржамроқ, эс-хушлироқ, одамийроқ киёфага киргандек бўлди-да – бунинг ўзи шу қадар истардики! – маккор ва даҳшатли васвасадан чиндан ҳам қутулдим, деган туйғуда уйга кириб, ўрнига ётди. Энди у ҳеч қачон бу нарсаларни ўйламаслиги керак! У энди бу нарсаларни ўйламаслиги керак. Ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон бу нарсаларни ўйламаслиги керак... ҳеч қачон...

Сал ўтмаёқ Клайдни нотинч, беҳаловат уйку ўз оғушига олди, тушида қора бир қутурган итни кўрди, ит ҳадеб уни қопмоқчи бўлаётган эмиш. Клайд махлуқнинг айри тишла-ридан қутуламан деганча талвасага тушиб уйғониб кетди, кейин яна кўзи илинди. Бу гал у ё қалин ўрмондами, ё ғор ичидами, ё тевараги баланд-баланд тоғлар билан ўралган чуқур, тор даранинг тубидами – ишкилиб, ўзини аллақандай ғалати бир зимистон жойда кўрди; шу ердан тепага қараб бир сўқмоқ кетган эмиш, аввалига яққол кўриниб турган бу сўқмоқ қанча узоқлашган сари шунча ингичкалашиб, аниқ билинмай, ниҳоят бутунлай кўздан йўқолибди. Шунда Клайд келган йўлидан изига қайтмоқчи бўлиб, орқасига ўтирилган экан, бахайбат илон уясига кўзи тушибди; биринчи қараганда у кўпроқ бир уюм хашак тўпига ўхшармиш, аммо устида йигирматача илон бош чайкатиб, қўш найзали тилла-рини чиқарганча ва кўзларини чакнатганча даҳшат солиб турган эмиш. Шунда Клайд жонҳолатда яна орқасига бурилган экан, шохли бир махлуқ йўлини тўсиб чиқибди, унинг оғирлигидан ҳар қадам ташлаганда буталар қарсиллаб синар эмиш; Клайд ҳаддан ташқари ташвишли бир овоз билан қичкириб юборганча даҳшат ичида уйғониб кетди-ю, эрталаб-гача бошқа ухлаёлмади.

XLIII БОБ

Клайд гангиб қолгани устига кўлда бўлган воқеа тўғри-сидаги фикр тобора миясига қаттиқ ўрнашиб борар, уни қан-чалик унутишга урингани билан, барибир, бу иш кўлидан келмасди. Унинг хийла беқарор фахм-у фаросати шахсий ташвишлари туфайли ларзага келди ва сал бўлмаса ишдан чиқаёзди, у тасодифан ўзининг шу ташвишларини икки ки-шининг Пасс кўлида қандайдир беозоргина йўқ бўлиб кети-ши билан таққослаганида, айни шу пайтда миясида юкори-даги фикрлар туғилди. Қизнинг мурдаси топилибди-ю – қандайдир ғалати куч уни доим шу ҳақда ўйлашга мажбур этарди, – аммо эркак кишиники йўқ. Бу қизик тафсилотда

гўё қандайдир бир сирли маъно яширингандай эди; беихтиёр Клайд, эркак киши, балки, сувга чўкмагандир, деб ўйларди. Ўзига ёкмайдиган кишиларни йўқ қилиш ниятида кетига тушадиган жохил одамлар камми, ахир, эҳтимол, ўша йигит ҳам қиздан кутулмоқчи бўлиб уни кўлга бошлаб боргандир? Бу – шайтон йўлдан оздирган одамнинг иши, албатта, лекин, ҳар қалай, ўшанда ҳаммаси худди ҳамирдан қил суғургандек бажарилган.

Бироқ Клайд ҳам шу ёвуз режага лаққа тушиб, Робертани шундай қилиши керакми... асло! Лекин унинг аҳволи соат сайин мушкуллашиб, боши берк кўчага кириб бораётган эди: деярли ҳар куни ё Робертадан мактуб, ё Сондрадан қисқагина хат келар, улар орасидаги бойлик ва қашшоқлик, ўйин-кулги ва афсус-надомат ҳамда умидсизлик ўртасидаги зидлик Клайдни яна ва яна хайратга солаётган эди.

Робертага у хат ёзмасликка қарор қилди, аммо ора-сира телефонда гаплашиб турар, шунда ҳам арзимаган бир-икки оғиз луқмадан нари ўтмас эди. Хўш, у қандай кун кечиряпти? Робертанинг ўз уйида, кишлоқда яшаётганидан Клайд ниҳоятда хурсанд, ҳозирги об-ҳавода фабрикада юргандан кўра кишлоқда бўлиш анча дурустроқдир. Ликургда ҳамма ишлар жойида, худди бурунгидай кетаётган эди-ю, бирдан буюртмалар кўпайди-қўйди, натижада кейинги икки кун ичида жуда кўп ишлашга тўғри келди. Клайднинг хаёли эрта-ю кеч ўша мўлжалланган, Робертанинг ўзи ҳам биладиган пулни йиғишда, бошқа сира ташвиши йўқ, шунинг учун у ҳам ташвиш тортмаслиги керак. Иши бошидан ошиб ётганлиги туфайли Клайд Робертага хат ёзолмади, бундан кейин ҳам ёзолмаса керак, чунки майда-чуйда юмушлардан қўли тегмаяпти. Лекин у Робертани ўз жойида кўрмай соғиняпти, яқин ўрталарда яна дийдорлашишдан умидвор. Агарда Роберта ўзи маъкул қилиб айтаётгандек, Клайдни кўрмоқчи бўлса, марҳамат, келиши мумкин. Аммо атайлаб ҳозир кўришиш шартми? Клайднинг бош қашишга ҳам вақти йўқ, Роберта билан хийла кейинроқ учрашишни мўлжаллаб қўйган эди.

Аммо шу пайтнинг ўзида у Сондрага, янаги шанбага

бориб қолиши мумкинлигини, ўн саккизинчида эса, албатта етиб бориши ва у билан кўришишини баён қилиб хат ёзди.

У Сондрага нисбатан кўзгалган ҳирсини тизгинлай олмас, гап Робертага келиб тақалганда эса ҳақиқатга тик қарай олмас, шу йўсинда ўзини ўзи алдар ва ўзига ўзи чап берарди; натижада у ўзи орзикиб кутган Сондра висолига ҳам етишди, бунинг устига у шундай бир ҳолатда етишдики, буни егги ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.

Клайд Ўн иккинчи кўлдаги меҳмонхона айвонига туташиб кетган Шейрон бандаргоҳига етиб келганда, уни Бертинна акаси билан ва Сондра кутиб олишди: улар бу ерга Клайднинг олиб кетиш учун Чейн дарёси орқали Грэнтнинг моторли қайиғига тушиб келишибди. Дарёда кўм-кўк зилол сув қалқир эди. Қорамтир, учи найза баланд арчалар қирғоқ бўйлаб худди қоровуллардек саф тортган. Ғарбий соҳил ёкалаб сувда чўзилган қорамтир соялар лашкарининг ҳам кети кўринмайди; дарахтларнинг акси худди ойнадагидек аниқ. Қаёққа қарасанг, чорбоғларда катта ва кичик, опшоқ, пушти ранг, яшил ва долчин ранг уйлар, қайиқ шийпончалари, шундоқкина сувга туташиб кетган чўмилиш жойлари. Баъзи ерларда, масалап, Крэнстонлар ёки Финчлиларникига ўхшаш ҳашаматли чорбоғлар олдида эса нафис бандаргоҳлар ҳам бор. Яшил ва хаворанг байдаркалар, моторли қайиқлар. Қарағайзор бурунидаги ўйин-кулги аримайдиган ёруғ меҳмонхона ва чўмилиш жойида эса шаҳардан барвақт чиққан тўп-тўп башанг кишилар йиғилишган. Шундан кейин Крэнстонлар чорбоғидаги қайиқ шийпончаси ва бандаргоҳ кўзга ташланди. Иккита овчарка – Бертинанинг янги эрмаклари – қирғоқда гиёҳ устида ётганча, ҳойнаҳой, эгасининг қайтиб келишини кутаётган бўлса керак. Крэнстонлар чорбоққа олиб келган олти хизматкорнинг бири Жон фақат Клайднинг кўлидан биттагина жомадони, теннис ракеткаси ва гольф таёкчасини олиш учунгина шу ерда кутиб турар эди. Номукамал, аммо нафис меъморчилик услубида қурилган бахайбат уй, унга олиб боровчи қип-қизил ёронгулларга бурканган йўлка, шундоқкина кўлга қараб чирой очган, тўқима мебеллар билан жиҳозланган каттакон пешайвон, автомобиллар ва пе-

шайвонда дам олаётган ёки боғда сайр қилиб юрган спорт кийимидаги саноксиз меҳмонларни кўрганда, айниқса, Клайднинг оғзи очилиб қолди.

Бертинанинг буйруғига биноан Жон Клайдни деразалари кўлга қараган каттакон хонага бошлаб кирди, у Сондра, Бертина ва Грэнтлар билан теннис ўйнаши учун энди душда чўмилиб, кийимларини алмаштириб олиши мумкин. Фақат Клайдни деб Крэнстонларникига келган Сондра, тушдан кейин сиз Бертина ва Грэнт билан «Казино»га боринг, ўшанда бу ерлик ҳамма дўстларимизга таништирамиз, деб тушунтира бошлади Клайдга. У ерда рақс бўлади. Агар Клайд истаса, эртага эрталаб барвақт, биринчи нонуштагача Сондра, Бертина ва Стюарт билан бирга, от миниб, ажойиб ўрмон сўқмоғидан юриб, Илҳом бурунига боришлари мумкин, кўл энг зўр кўринадиган ер ҳам ўша жой. Бир-иккита шу сингари сўқмоқдан бўлак яқин қирқ миль атрофида ўрмонда биронта ҳам йўл йўқлигини Клайдга айтиб беришди. Компассиз ёки йўл кўрсатувчисиз юрилса, адашиб қолиш, ҳатто ўлиб кетиш ҳам мумкин, бу ўрмонни билмаган одамга қаёққа қараб бориш ўтакетган амри маҳол иш. Нонуштадан ва чўмилишдан кейин эса у, Бертина ва Нина Темшлар Клайдга ўзларининг янги санъатларини – Сондранинг аквапланида учишни намойиш қиладилар. Кейин иккинчи нонуштага ўтиришади, теннис ёки гольфдан сўнг «Казино»га бориб чой ичишади. Тушдан кейин эса Утикадаги Брукшоулар чорбоғида рақс бўлади...

Клайд келганига бир соат бўлгандан кейин бу ерда шанба ва якшанба кунлари бўш вақти бўлмаслигини кўрди. Лекин у, айни пайтда, Сондра билан фақат санокли дақиқалардагина эмас, балки соатлаб бирга бўла олишини ҳам биларди, мана шу дилрабо кунларда у Сондра табиатининг ҳали ўзи билмаган янги қирраларини кўриб, синаб олиши мумкин! Роберта ҳақидаги дилни кемирувчи оғир фикрларига карама-қарши ўлароқ – жуда бўлмаса шу кунларда уларни эсламасликка ҳақи бор-ку, ахир! – у ўзини худди жаннатга тушиб қолгандай ҳис этди.

Чиндан ҳам, илгари Клайдга Сондра ҳеч қачон Крэн-

стонлар теннис майдончасидагидек қувнок, соҳибжамол ва бахтиёр кўринмаган эди, Сондра ҳозир оппоқ калта кўйлакча ва калта юпкада – теннис костюмида, сочларини эса сариқ ва яшил ранг хол-хол гулли шоҳи дуррача билан ўраб олган эди. Оҳ, унинг табассумлари! Клайдга бирдан нигоҳ ташлаб қолганда кулиб турган кўзларининг ўйноқлаши олам-олам нарсаларни ваъда қилар эди! У ракеткани баланд кўтарганча бошини орқага ташлаб, тўхтовсиз кулиб, бамисоли қушдай, оёқлари ерга тегар-тегмас, у ёқдан-бу ёққа учарди. «Ўн беш – love», «Ўттиз – love», «Қирқ – love» деб қичқирганда эса у ҳар гал атайлаб «love»¹ сўзини маънодор қилиб айтар, ана шунда Клайднинг юраги бахт ва ғамдан баттар безиллаб кетарди: чунки у эркин бўлганда эди, Сондра ўзиники бўларди, эҳтимол. Аммо улар орасида Клайд қазиган тубсиз чоҳ ётарди!

Баланд арчалар билан кумуш рангда жилваланаётган кўл суви оралиғидаги ям-яшил ўтлоққа чарақлаган қуёш биллур нурларини тўкмоқда. Кўлнинг ҳамма ерида кўзни қамаштирувчи оқ елканли қайиқлар сузиб юрар, қуёш нурларида товланаётган оқ, яшил, сариқ доғлар – байдаркаларда эса жуфт бўлиб олган ошиқ-маъшуклар сайр қилишарди. Ёз фасли, бекорчилик, ҳарорат, гўзал манзаралар, осойишталик, нафосат, севги – Клайд ўтган ёзда бир ўзи якка мохов бўлиб юрган пайтида орзу қилган тилакларининг ҳаммаси мана ҳозир муҳайё бўлган эди.

Баъзи дақиқаларда Клайднинг назарида севинчдан, гўё, кўзи тиниб кетаётгандек бўларди: худди бутун истаклари бир йўна ушалаётгандай, ҳаммасини қўлида нақд ушлаб тургандай... Айрим дақиқаларда эса (Роберта тўғрисидаги фикрлар тўсатдан аччиқ изғириндек бутун вужудини қақшатиб ўтарди) гўзаллик, севги ва бахт ҳақидаги орзулари учун ҳозир унга таҳдид солаётган хавфдан кўра ҳам аламлироқ, даҳшатлироқ, фалокатлироқ нарса йўқлигини тушунарди. Кўл ва чўкиб кетган икки одам хусусидаги юракни орзиқтириб юборувчи газета хабари-чи... Ўзининг аҳмоқона ёвуз ни-

¹ Сўз ўйини: «love» «люль» дегани.

ятини бир четга йиғиштириб қўйганда, бирор-икки ҳафта-лардан сўнг, нари борса, уч ҳафта ўтгач, у, эҳтимол, ҳамма нарсадан умрбод воз кечар... У бирдан ўзига келиб, коптокни ўтказиб юборгани, жуда мухаббат; теннис ўйини ҳисобида эса ёмон ўйнаётганини сезар, шу сабабли Бертина, Сондра ёки Грэнт унга: «Клайд, нимани ўйлаяпсиз?» деб кичқиришарди. Ўзига эрк берганда-ю, у қалбининг энг чуқур зимистонидан туриб: «Роберта ҳақида ўйлаяпман», –деб жавоб берган бўларди.

Кейин, кечкурун Брукшоуларникида Сондра, Бертина-ларнинг дўстлари ва шу сингари башанг кийинган ёш-яланг-лар тўпланишди. Клайд рақс майдончасида Сондра билан яна қайта кўришди; Сондра йиғилганларнинг барчасига, ай-ниқса ўз ота-онасига тўхтовсиз жилмайиб боқар, худди Клайдни ҳали кўрмагандек, ҳатто келганидан беҳабардек ту-тарди ўзини.

– Вой, сиз шу ердасизиз? Жуда соз-ку! Крэнстонларни-кидамисиз? Бирам яхшики, шундок ёнгинамизда экансиз. Демак, тез-тез учрашиб турарканмиз-да, шундайми? Эртага эрталаб, соат еттиларда отда сайр қилишни истамайсизми? Биз Бертина иккаламиз деярли ҳар куни от чопамиз. Агар бирор нарса халақит бермаса, эртага боғ сайрига борамиз, байдарка ва моторли қайиқларда томошага чиқамиз. От чо-пишни унчалик билмаслигингиздан куйинманг, ҳечкиси йўк, Бертинага айтаман, сизга Жеррини беришади: у кўйдек ювош от. Энгил-бош хусусида ҳам қайғурманг: Грэнтнинг бисотида жуда кўп ҳар балоси бор. Биринчи икки рақсни бошқалар билан тушаман, учинчи рақс пайтида, агар истаса-нгиз, ташқарига чиқиб гаплашиб ўтирамиз, балконда ажойиб бир хилват жой бор.

Сондра маъноли кўз қараш билан: «Биз бир-биримизни тушунамиз...» деди-ю, нари кетди.

Кейин Сондра ўша қоронғи хилват жойда, ўзга кўзлар-дан пинҳона тарзда Клайднинг бошини ўз бағрига босди-ю, бутун вужуди билан берилиб лабидан ўпди. Кеча тугашидан аввал улар билинтирмайгина ташқарига чиқиб кетишди ва ой нурида соҳил четидаги ёлғизоёқ йўлда бир-бирларини

кучиб олганларича айланиб юришди.

Клайднинг шу ердалигидан Сондра шунақанги хурсандки! Сондра шунақанги соғинган эдики!

Сондра Клайднинг сочларини силар, у бўлса Сондрани тўхтовсиз ўпарди, шу он бирдан ораларини бузиб турган мудҳиш соя Клайднинг ёдига тушиб кетди-ю, Сондрани жон-жаҳди билан кучиб, маҳкам бағрига босди.

– Менинг жонгинам, ширин қизалоғим, – деб хитоб қилди у, гўзалларнинг гўзали, менинг Сондрагинам! Қани энди сизни қандай севишимни билсангиз эди, агар билсангиз эди! Сизга ҳаммасини гапириб беришни шунчалар истардимки! Шунчалар истардимки...

Лекин у на ҳозир, на кейин, ҳеч қачон гапириб беролмас эди. Ахир, қандай қилиб Сондрага ораларида турган мудҳиш тўсиқ ҳақида оғиз очсин? Сондра олган тарбия, унинг севги ва никоҳ тўғрисида ўзи маъқул деб ҳисоблаган тушунчалари шундай эдики, у Клайдни ҳеч қачон тушунолмас, уни дилдан севишидан қатъи назар, севгига бунчалнк кўп қурбон берилишига сира рози бўлолмас эди. У, кўзларида мислсиз дахшат акс этганча, ўша заҳотиёқ Клайддан юз ўгириб, уни ташлаб кетган бўларди!

Аммо ҳозир, Клайд уни ўз бағрига маҳкам босиб турган бир пайтда, Сондра унинг кўзларига, – ой нурида улар бир чақнаб кетди – рангсиз, серташвиш юзига тикилган кўйи, хитоб қилди:

– Сондрани Клайд шунчалик севадими-а? Ёқимтой болакайим! Сондра ҳам уни севади, жуда-ям, жудаям севади! – Клайднинг бошини кафтлари орасига олди-да, кетма-кет ва берилиб ўпа бошлади. – Сондра ҳам ўз Клайдидан ҳеч қачон юз ўгирмайди. Ҳеч қачон. Ҳали шошмай туринг, кўрасиз. Бундан буёнига агар осмон узилиб ерга тушганда ҳам – барибир! Балки, қийин бўлар, лекин Сондра Клайдни ташламайди! – Кейин бирдан ишбилармон оҳангда, бу айти Сондрага хос хусусият эди, мурожаат этди: – Энди-чи, биз хозирок жўнашамиз керак. Йўк, бошқа битта ҳам ўпич берилмайди. Йўк, йўк! Сондра йўк дедими, вассалом. Қўлга тушиб қолишимиз мумкин.

У сочларини тузатиб олгач, Клайднинг кўлидан ушлади-да, орқага – уйга қараб чопа кетди, айни вақтида қайтишган экан, рўпарадан Сондрани қидириб юрган Палмер Тэрстонга дуч келиб қолишди.

Янаги кун эрталаб соат егтиларида, Сондра ваъда қилганидек, Илҳом бурунига сафарга чиқилди. Бертина билан Сондра чавандозларга ўхшаб кип-кизил рангли калта кўйлак, оқ шолвор ва амиркон этик кийиб олишган, сочлари шамолда тўзғиб-тўзғиб борар эди; улар ҳар замон-ҳар замонда от чолтириб, узокқа кетиб қолишар, кейин яна Клайднинг олдига қайтишарди ёки Сондра шўх овози билан Клайдга: қани қувиб етинг-чи, деб қичқирарди ёки Бертина иккови қаҳқаҳа отиб, важир-вужур гаплашиб, Клайд кўрмаслиги учун олис-олисларга, олдинга кетиб қолишар, худди ўрмон қасрининг пинҳона бир манзилгоҳига яширингандай дарахтлар орасига беркиниб олишарди. Бертина шу кунларда Сондранинг ақл-у хуши Клайд бўлиб қолганини пайқаб, агар оилавий жанжаллар халақит бермаса, бу иш тўй билан тугайди, деб ўйлай бошлади, шу сабабли қувончи ичига сиғмаганидан оғзи қулоғида эди; у сиполик билан Клайдни ўзлариникида бутун ёз бўйи қолишга ундар, мен сизларга ҳомийлик киламан, шунда ҳеч ким ўчакишолмайди, деб ваъда ҳам берарди. Клайд эса бундан гоҳ ҳаяжонга тушиб энтикар, гоҳ беихтиёр газета хабари эсига солган фикрни хотирлаб, бирдан хомушланиб қолар, бу фикрдан мутлақо қутулмоқ мақсадида ўзи билан ўзи олишарди.

Бир ерга келганда Сондра тикка сўкмоққа бурилди-ю, йўсин ва тошлар орасидан қайнаб чиққан булоққа томон туша бошлади.

– Клайд, бу ёққа! – деб чақирди у. – Жерри йўлни биледи, мункимайди. Сув ичинг! Айтишларича, кимки шу булоқдан сув ичса, яна шу ерга қайтиб келармиш.

Клайд эгардан сакраб тушганда:

– Мен сизга бир нарсани айтмоқчиман, – деди Сондра. – Кеча кечкурун сиз шу ердалигингизни эшитганда, ойимнинг ранги қув ўчиб кетганини бир кўрсангиз эди! Сизни таклиф этишни мен илтимос қилганимдан, хойнаҳой, у беҳа-

бар, албатга, у сизни Бертина яхши кўриб қолгандир, деб ўйлаяпти. Мен шундай, деб ишонтирдим ойимни. Лекин шунга қарамай, сезишимча, мени ҳам бу ишга аралашган, деб шубҳаланаяпти, бу эса унга сираям ёкмайди. Аммо у бошқа ҳеч нарса демади. Мен ҳозир Бертина билан гаплашдим, у қўлидан келганча менга ёрдам бермокчи. Лекин биз эҳтиёт бўлишимиз керак, чунки ойимнинг шубҳаси кўпаяверса, билмадим, нима машмаша кўрсатиб юбориши мумкин у... сиз билан учраштирмаслик учун, балки, ўша куниёқ бу ердан кетамиз, деб қолар. Биласизми, ойим ўзига ёкмаган одамни яхши кўриб қолишим мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмайди. Сиз ойимни билмайсиз хали. У Стюартни ҳам худди шундай тутади. Лекин сиз эҳтиёт бўлинг, ўзингизни менга нисбатан гўё парвойи фалак кўрсатаверинг, айниқса, атрофимизда бизга яқин одамлар турган пайтда, ана шунда, менимча, ойим ҳеч нарса қилмаса керак, жуда бўлмаганда, ҳозирча. Кейин, кузда Ликургга қайтиб борганимизда ҳаммаси бошқача бўлади. Мен унда балоғатга етман, ана ўшанда кўрамиз! Мен шу пайтгача ҳечам севмагандим, аммо сизни севаман ва сиздан сира воз кечмайман, гап шу, вассалом. Кечишни истамайман. Улар ҳар қанча уринганларида ҳам мени мажбур қилишолмайди!

Сондра ер тепинди. Отлар ювошлик билан атрофга бепарқ мўлтайиб туришарди. Сондранинг иккинчи марта ўз гуйгуларини бу даражада ошқора изҳор этганидан қойил қолган ва таажжубга тушган Клайд бу ердан қочиш ва никоҳдан ўтиш, демакки, иккалаларига хавф солаётган ҳалокатдан қутулишни Сондрага таклиф этиш пайти келди, деган фикрдан ичи қизиб, унга хавотир ва умид билан тикилиб қолди. Эҳтимол, Сондра Клайднинг бу томдан тараща тушгандек таклифидан ўзини йўқотиб, кўнмаслиги, бирдан тўнини тесқари қийиб олиши ҳам мумкин. Бундан ташқари, Клайднинг пули йўқ, мабодо Сондра кўнган тақдирда ҳам қаёққа қараб кетишларини у аниқ билмайди. Лекин, балки, Сондрадан бирор-бир маслаҳат чиқар? Мабодо у кўнадиган бўлса, хўш, Клайдга ёрдам берса, нима қилибди? Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас-ку, ахир. Ҳар қандай шароитда

хам Клайд гапириши шарт, кейин нима бўлса – омадидан! Клайд гап бошлади:

– Сондра, азизим, шу оннинг ўзидаёқ мен билан кетсангиз нима қилади-а? Ҳали кузгача ким бору, ким йўқ, мен сизни жонимдан севаман! Келинг, кетайлик? Барибир, ойингиз ҳечам сизни менга бермайди. Агар иккаламиз ҳозир кетсакми, унда кўлидан ҳеч нарса келмайди. Кейин, уч-тўрт ойдан сўнг ойингизга хат ёзасиз, у гуноҳингиздан кечиб юборади. Кета қолайлик, Сондра?

Ялиниб-ёлворганидан унинг овози калтирар, кўзлари эса, агар илтимосимни рад этса, кейин нима қиламан, деган маънода жавдираб, саросимага тушган эди.

Чукур ҳаяжон оқибатида туғилган ундаги титроқ Сондрага ҳам ўтди, шу сабабли у ҳадеганда жавоб беравермади; уни Клайднинг таклифи хафа қилиши у ёқда турсин, қайтага – у ўзи Клайдда шунчалик бетоқат ва бебошвоқ иштиёқ уйғота олганини ўйлаб, чинакамига ҳаяжонга тушди ва мамнун бўлиб қўйди. Клайд Сондра ёққан, лекин Сондранинг ўзи унчалик ҳис этолмаган оловда шунчалик куйиб-ёнар, шунчалик талпинар эдики... У ҳали ҳеч вақт бунчалик оташин севгига дуч келмаганди. Ахир, у билан... махфий тарзда... Канадагами, Нью-Йоркками ёки Бостонгами – майли, қаёққадир қочиб кетиш мўъжиза эмасми! Агар қочиб кетса, бу ерда, Ликургада, Олбэнида, Утикада росаям машмаша кўтариларди-да! Сондранинг уйида, колаверса, ҳамма ерда қанча-қанча миш-миш, қанча-қанча оҳ-воҳлар авжга чикқан бўларди! Хохласа-хоҳламаса Гилберт ҳам, Сондранинг онаси билан отаси койил қолиб юрадиган бутун Грифитслар ҳам унга қариндош-уруғ бўлишарди-қўйишарди.

Сондрани бир дақиқа Клайднинг илтимосини бажо келтириб: у билан бирга қочиб кетиш, ўзининг ўтли, чинакам муҳаббатини кўнгилочар эрмакка айлантириш истаги ва ҳатто қатъий қарори қамраб олди, унинг кўзларидан айни шу маънони уқиш мумкин эди. Агар иккови турмуш курса, отонаси нима қила оларди, хўш? Наҳотки, Клайд унга ва она-ласига муносиб бўлмаса? Гарчи ҳамма таниш-билишлари Клайдни Финчлиларники сингари пули йўқлиги сабаблиги-

на йўлини тополмай юрган бир лапашанг, деб ўйласалар ҳам, барибир, Клайд унга муносиб. Боши омон бўлса, пул ҳам топади ҳали... Унга уйланса бас, Гил Грифитс ўз отаси фабрикасида яхши лавозимни эгаллаганидек, Клайд ҳам отасининг корхонасида сердаромад бирор жойга эга чиқади.

Лекин орадан бир дақиқа ўтгач, бу ердаги турмуш шу алпозда кетаверса, ёз мавсумининг бошиданок ота-онасини оғир аҳволга солиб қўйиши ва натижада бутун режаларининг бузилиб кетиши ҳамда онасининг ниҳоятда ғазабнок бўлишини ўйлаб (балки, у кизининг ҳали балоғатга етмаганини баҳона қилиб, никоҳни бузишни ҳам талаб қилар), Сондранинг ақли хуши ўзига келди ва кўзларидаги шўх жилва ўрнини одатдаги жиддий ишбилармонлиги эгаллади. Хўш, аслида, яна уч-тўрт ой сабр қилинса, нима бўлибди! Ана ўшанда қайтага Клайд Сондрадан айрилмайди, қочиб кетиш эса уларни умрбод ҳижрон азобига дучор этиши мумкин.

Шу сабабли Сондра эрқаланганнамо, аммо қатъият билан бош чайқади ва Клайд ўзининг мағлубиятга учраганини – чидаб бўлмас, тузалиб бўлмас даражада ғоят оғир мағлубиятга учраганини тушунди. Сондра у билан кетмайди! Демак, у тамом бўлди... тамом... эҳтимол, у Сондрани бутун умрга йўқотгандир. Э, парвардигор! Сондранинг нигоҳида эса меҳрибонлик балқиди, ваҳоланки, у ҳар қанча изтироб ва ҳаяжонга тушган онларида ҳам бунчалик меҳрибон бўлолмас эди.

– Азизим, бу ишни қилмаслигимиз керак, деб ўйламаганимда гапингга кўнармидим, – деди у. – Ўтакетган шопша-шопшарлик бўлади бу. Ойим ҳозирча ҳеч нарса демаяпти, бунга биламан. Бундан ташқари, унинг режалари шунчалик кўпки, ёзни нукул меҳмон кутиш билан ўтказмоқчи – шуларнинг ҳаммаси мен учун. Ойим анавинга... илтифотли бўлишимни истайди, ким ҳақда гапираётганимни сиз биласиз. Ҳечқиси йўқ, истаса истайверсин, лекин бу бизга зиғирча ҳам халал бермайди; мен ойимни ташвиш-шубҳага солади-ган бирор нарса қилмайман, – Сондра унга далда бергансимон жилмайиб қўйди. – Лекин сиз тез-тез, истаган вақти-

нгизда келаверишингиз мумкин бу ерга, ойимда ҳам, бошқа бирон кишида ҳам асло шубҳа туғилмайди, чунки сиз бизнинг меҳмонимиз бўлмайсиз-ку, ахир, тушуняпсизми? Мен ҳаммасини Бертина билан келишиб олдим. Хуллас, биз бутун ёз бўйи, хоҳлаганимизча кўришишимиз мумкин, тушуняпсизми? Кузда Ликуртга қайтаман, агар ўшанда ойимни сизга мойил қилолмасам, биз унаштирилганмиз дейман, бу гапга ҳам ишонтиролмасам, унда, аниқ сиз билан қочаман-кстаман. Ҳа, азизим, қочиб кетаман, чин лафзим шу!

Жоним! Кузда!..

Сондра жим бўлиб қолди, икковлари олдида турган турмуш қаттиқчиликларини Сондра аниқ тасаввур этаётгани шундоқ нигоҳидан сезилиб турарди. У Клайднинг қўлидан ушлаб, юзига тикилди. Кейин шиддат билан бўйнидан кучоқлаб ўпди.

– Наҳотки, сиз шуни тушунмасангиз, азизим? Илтимос, жоним, бунчалик ғамгин боқманг. Сондра ўз Клайдини жудаям севади! У Клайд бахтиёр бўлиши учун осмондаги ойни олиб беришга ҳам тайёр! Тайёр! Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Сабр қилинг – кўрасиз. Сондра ўз Клайдини ҳеч қачон, ҳеч қачон ташламайди!

Сондрани кўндириш учун бирор-бир далиласоси йўқлигини, ўзининг қандайдир ғалати ва шубҳали, хавотирли тоқатсизлигини Сондра сезишига туртки бўла оладиган далиласоси йўқлигини Клайд тушунарди, бунинг устига Роберта талаб қўйиб турган бир пайтда (мабодо, агар... мабодо, агар... масалан, дейлик, Роберта унга қаттиқ ёпишиб оладиган бўлса) Сондранинг ҳозирги рад жавоби Клайд учун ҳалокат деган сўз бўлади. Шу сабабли у маънос, ҳатто умидсиз бир киёфада Сондранинг юзига тикилди. Бунчалар ҳам соҳибжамол бўлмаса бу қиз. У яшаётган муҳитнинг гўзаллигини! Клайднинг пешонасига эса шу соҳибжамол қиз ҳам, унинг муҳити ҳам насиб этмаган экан, умрбод насиб этмайди ҳам! Шуларнинг ҳаммасига Роберта, унинг талаблари ва Клайд берган ваъдалар сабабчи. Бу бахтсизликдан фақат қочиб қутулмасанг – бошқа иложи йўқ. Эй, худойим-ей!

Унинг кўз қарашилари кескинлашиб, деярли телбанамо

тус олди – корачиқларида қандайдир ғайритабиий куч пайдо бўлди, унинг қарашлари ақлдан озай деб турган кишининг қарашларини эслатарди; Клайд бутун умри давомида ҳеч қачон бундай ҳолатга тушмаган эди ва Сондра ҳам унинг кўзларида ёнаётган ғалати бир ўтти сезгандай бўлди. Шунда Клайд унга шу даражада хаста, тушкун ва ҳаддан ташқари умидсиз бир кифоада кўриниб кетдики, Сондра:

– Сизга нима бўлди, Клайд, азизим?! – деб хитоб қилиб юборди. – Кўзларингиз аллақандай... ҳатто қандайлигини ҳам билмайман... аллақандай бахтсизми ё... Клайд мени ҳали шунчалик севадими-а? У наҳотки уч ёки тўрт ой кута олмайди? Йўқ-йўқ, у, сўзсиз кутади! Бу – у ўйлаганча мушкул иш эмас. Клайдим, менинг ёқимтой болажоним бу орада деярли хузуримдан кетмайди. Бу ерда бўлмаган пайтида эса Сондра унга кунин, кунин хат ёзади!

– Аммо, Сондра, Сондра, қани энди ҳаммасини айтиб бера олганимда эди! Мен учун бу қанчалик муҳимлигини билганингизда эди!

Клайд шу аснода Сондра кўзларида: нима учун у билан, албатта, ҳозир қочиб кетишим керак экан, деган зийрак ва ишбилармонларча бир маънони кўрди-ю, дудуқланиб қолди. Сондрага ўз муҳитининг нақадар қучли таъсири борлигини Клайд ўша заҳотиёқ тушунди... шу муҳитга у қанчалар сингиб кетган... Ҳозир атиги арзимаган қайсарлиги туфайли уни бирдан гумонсиратиб қўйиши, ўзи билан дон олишиб юрган беадабийлик эмасмикан, деган фикрга олиб бориши... Бу таваққалдан, яхшиси, воз кечип керак. Акс ҳолда Сондра албатта сўраб-суриштиради, охири бориб кўнгли шунчалик совиб кетиши мумкинки, унда куз масаласида ҳатто гапиршига ҳам ўрани қолмайди...

Шу боисдан Сондранинг фикри ўзи учун нақадар муҳимлигини тушунтириб ўтириш ўрнига у гапни бошқа ёққа буриб қўя қолди:

– Буларнинг сабаби нимада, азизим, чунки мен сизсиз яшолмайман, доимо ёнимда бўлишингизни истайман. Ниятим шу, вассалом. Гоҳи пайтларда сиздан йироқда бир дақиқа ҳам яшолмайдигандек бўлиб туюлади, назаримда. Мен

сизга шунчалик муштокман!

Сондра Клайднинг ўтли туйғуларига қисман хайрихоҳ бўлиб, бу туйғулардан эриб ўтирган бўлса-да, аммо шунда ҳам фақат аввалгидек жавоб бериб қўя қолди, холос. Улар кутишлари керак. Куз келиши билан ҳаммаси жойига тушиб кетади. Ўз муваффақиятсизлигидан бутунлай гангиб қолган Клайд ҳозир ҳам Сондра билан бахтли эканлигини тан олишдан бошқа иложи қолмади; у қўлидан келганча кайфиятини билдирмасликка уринарди... балки, бирор-бир чораси топи-лар... бирор-бир чораси... эҳтимол, анави қайиқ ҳақидаги фикр... ёки яна бирор бошқа фикр чиқар... у ўйларди, ўйларди, тўхтовсиз ўйларди...

Лекин қандай фикр?

Йўқ, йўқ, йўқ – анави фикрни асло кўнглига йўлатмайди! Клайд қотил эмас ва ҳеч қачон қотиллик қилмайди. Қотиллик қилмайди, ҳеч қачон... ҳеч қачон... ҳеч қачон...

Демак – ҳамма нарсадан айрилса майлими?

Муқаррар фожиа юз беришига розими?

Муқаррар фожиа юз беришига розими?

Бу фожиадан қандай қутулиб, Сондрага қандай етишиш мумкин?

Қандай, қандай, қандай?

XIV БОБ

Якшанба куни Клайд эрталаб барвақт Ликургга қайтгач, Робертадан келган куйидаги хатни топди:

«Азизим Клайд!

Мен кўпинча: «Камбагални туянинг устида ит қопади» деган мақолни эшитардим, аммо унинг асл маъносини фақат энди тушундим. Бугун эрталаб биринчи бўлиб кўрган кишим, ҳойнаҳой, қўшимиз жаноб Уилкокс бўлди, шекилли. У бугун миссис Эндан умид қилиб ўтирмаслигимни айтишига келган экан, чунки у Бильда миссис Динуидди учун нима балолар ҳам тикиши керак эмиш, ваҳоланки, кеча у деярли ҳамма нарсани таппа-тахт қилиб кетган эди: мен бугун

фақат ишни тезлаштириши учун тикиш-чатишида унга бироз ёрдамлашиб юборишим лозим эди. Энди у фақат эртага келармиш. Кейин ойимнинг опаси, миссис Николснинг оғир бетоблиги ҳақида хабар келди-ю, ойим Бейкерс-Пондга – холамникига кетишга мажбур бўлди (деярли ўн икки миль олисда бу ердан у жой). Том гарчи отамга кўмаклашиб туриши зарур бўлса ҳам, ахир, фермада иш бошдан олиб ётибди, ойимни олиб кетди. Ойим якшанбагача қайтиб келадими-йўқми, билмай ўтирибман. Агар ўзимни тузукроқ сезганимда ва тикиш-чатишлар билан бунчалик банд бўлмаганимда, эҳтимол, ойимнинг: боришингдан наф йўқ, деб уқтиришига ҳам қарамай, унга қўшилиб мен ҳам жўнармидим.

Устига-устак, Эмилия билан Том менинг ишларим беиш ва мен қувнаб-яйрашим мумкин, деб ўйлаб, бугун кечқурунга тўрт қиз, тўрт йигитчани таклиф қилишган эди: ойдинли тунда қандайдир ёзги базм кечаси уюштирмақчи бўлишди, шекилли, улар. Эмилия, агар ойим билан иккаламиз қарашиб юборсак, музқаймоқ ва пирог тайёрламоқчи ҳам бўлган эди.

Энди у бечорага жаноб Уилкоксдан тортиб, ҳали унга-ҳали бунга кўнгироқ қилиб, кеча янаги ҳафтага қолдирилганини айтишига тўғри келяпти. У хафа бўлиб, қовоқ-тумишуги осилиб кетган, албатта.

Мендан аҳвол сўрасанг, ҳар қанча жоним қийналганда ҳам ўзимни қўлга олишига ҳаракат қиляпман. Лекин, жоним, очигини айтсам, бу жуда ҳам оғир. Ахир, мен шу пайтгача сен билан фақат уч мартагина телефон орқали гаплашиб, мўлжалдаги пулни бешинчи июлгача ҳам йиғмасам керак, деган гапингни эшитдим, холос. Бунинг устига ойим билан отам Гамильтонга, Чарли амакимникига боришни ўйлаётган эканлар, буни келиб-келиб бугун билиб қолдим; улар амакимникида тўрттинчидан то ўн бешинчигача меҳмон бўлишармиш, агар Ликурегга қайтмасам, мени ҳам ўзлари билан бирга олиб кетишмоқчи. Том билан Эмилия бўлса, Гомерга, опамникига жўнашади. Лекин, ўзинг биласан, мен ахир ҳеч ёққа боролмайман-ку. Ҳаддан ташқари мадорим қуриб, эзилиб қолдим. Кеча тунда бамисоли ичим узилгундай бўлиб қайт қилдим, бугун кун бўйи оёқ босишига ҳам ҳолим йўқ, даҳ-

шатдан хурди жинни бўлиб қолаётганга ўхшайман.

Жоним, нима қиламиз энди? Мени олиб кетиш учун, балки, учинчигача кела оларсан? Улар Гамильтонга учинчида жўнашади, сен ҳам менга, албатта, келишинг зарур, улар билан бирга боролмайман-ку, ахир. Бунинг учун эллик миль йўл босиб ўтиш керак. Агар улар кетгунга қадар сенинг келишинг аниқ бўлганда эди, унда улар билан бирга боришга кўнишим ҳам мумкин эди. Аммо келишингни мен аниқ билишим керак, аниқ!

Клайд, шу ерда яшаётганимдан бери кучим етгани фақат йиги. Агар сен ёнимда турганингда, менга бунчалик оғир тушмасди. Жоним, мен бардошли бўлишга интиляпман-у, аммо гоҳи пайтларда, балки, сен бутунлай келмасанг-а, деб ўйлаб кетаман беихтиёр. Ахир, сен шу ердалигимдан бери бир қатор ҳам хат ёзмадинг, атиги уч марта телефонда гаплашдинг, холос. Лекин мен, ҳар қалай, сен унчалик пасткашлик қилмасанг керак, деб ўзимга-ўзим далда берганим-берган, бунинг устига лафзинг бор-ку, ахир... Сен келасан, шундайми? Негадир мени энди ҳамма нарса ваҳимага соляпти, Клайд, ҳамма нарсадан кўрқяпман, жоним. Мен ўтган йилги ва бу йилги ёзни, олам-олам орзу-тилақларимни ўйляпман... Жоним, ахир, сен уч-тўрт кун олдин келсанг ҳам бўлади-ку, фарқи нима? Майли, ҳечқиси йўқ, пулимиз бироз камроқ бўла қолар. Кўрқма, шундоқ ҳам яшаб кетишимизга инонаман. Борини аяб, тежаб-тергаш қўлимдан келади. Ўша вақтгача кўйлақларимни битиришга уриниб кўраман, агар битиролмасам, унда эскилари ҳам кунимга яраб турар, янгиларини кейинроқ битирарман. Жоним, мен, албатта, бардам, мардона бўлишга, ҳадеб жонингга тегавермасликка ҳаракат қиламан, фақат ўзинг келсанг бас. Биласан-ку, Клайд, келишинг қанчалар зарурлигини! Акс ҳолда, гарчи сен учун бошқа бирор йўл топишни истаган тақдиримда ҳам, барибир, бўлмайди.

Илтимос, Клайд, ўзинг айтган муҳлат тугашига, албатта, шу ерда бўлишингни хабарлаб хат ёз, илтимос қиламан. Мен шунчалик хавотирдаманки, шунчалик ёлғиз ва ғарибманки, агар вақтида етиб келмасанг, сени кўриш учун

ўша заҳотийёқ Ликургга жўнайман. Бу гапларимдан ранжийсан, буни биламан, лекин, Клайд, мен бу ерда энди қололмайман, гап шу – вассалом. Отам ва ойим билан ҳам бирга кетолмайман, демак, атиги битта йўл бор. Ҳойнаҳой, бугун тун бўйи мижжа қоқмай чиқсам керак. Сенга ёлвориб илтижо қиламан, келиш-келмаслигингни ўйлаб хавотирда ўтирмаслигим учун қайта-қайта ишонтириб менга хат ёз, Жоним, агар бугун ёки шу ҳафтанинг охирига келганингда эди, бунчалик азобга тушмас эдим. Яна салкам икки ҳафта кутиш, эҳ-ҳе!.. Ҳозир уйимизда ҳамма ухлаб қолган, энди мен ҳам ётмоқчиман.

Илтимос, жоним, ушбу хатни олишинг биланоқ менга жавоб ёз ёки хат ёзолмасанг, эртага азонда албатта кўнги-роқ қил, чунки сендан ақалли жиндай бўлса-да хабар топма-гунимчи бир дақиқа ҳам кўнглим жойига тушмайди.

Сенинг бахти қаро Робертанг.

P.S. Хат жудаям ёмон чиқди, аммо ҳар қанча уринсам ҳам бундан тузукроқ ёзолмадим. Шунчалик адоий тамом бўлганман».

Аммо бу хат Ликургга етиб келган куни Клайд бу ерда йўк эди, шу сабабли у тезда жавоб ёза олмади. Бундан Роберга чуқур қайғуга тушиб, асабийлашиб кўнглининг бир четида: хойнаҳой, Клайд менга бир оғиз айтмай каёққадир олисроқ жойга кетгандир, деб ўйлаб, шанбада унга яна хат ёзди – тўғрироғи, бу хат эмас, аллақандай васваса, дод-вой аралаш қалб нидосини эслатарди:

«Бильц, шанба, 14-июнь

Азизим Клайд!

Сени огоҳлантириб қўйяпман, мен Ликургга қайтяпман. Бу ерда энди бошқа қолишга тоқатим етмади. Ойим ҳам ташишида, нега бунчалик кўп йиғлаётганимни тушунмай жони ҳалак. Энди мен ўзимни бутунлай хаста сезяпман. Биламан, йигирма бешинчи ёки йигирма олтинчигача шу ерда туришга ваъда берган эдим, аммо сен ҳам, ахир, хат ёзиб тураман деб ваъда қилган эдинг-ку, қани ёзганинг, фақат ҳар замонда телефонда бир-икки оғиз гап гапирасан, холос, мен бўлсам ақдан озай деяпман. Бугун эрталаб уйгондим

ийглашига тушдим – ўзимни ҳеч босиб туролмадим, мана энди бошимнинг лақиллаб оғришига сира чидаб бўлмаяпти.

Келгинг келмаётганидан шунчалик кўрқяпманки, даҳшат босяпти мени, жоним! Сенга ялиниб-ёлвораман, келиб, мени қаяққа бўлса ҳам майли, истаган жойингга олиб кет, фақат шу ердан қорам ўчса-ю шу азобдан қутулсам бўлгани. Ҳозир, аҳволим бунақалигида дадам билан ойим мени бутун ўтган-кетган воқеаларни сўйлаб беришга мажбур қилишадими ёки ҳаммасини ўзлари сезиб қилишадими, деб жуда кўрқяпман.

Клайд, менинг аҳволимни сен сира-сира тушунмайсан. Сен келаман деган эдинг, мен бунга баъзан шижоаман. Айрим пайтларда эса, айниқса, сен хат ёзмай, қўнғироқ қилмай қўйганингда миямни мутлақо бошқача фикрлар эгаллаб олади, ана шунда сени яна кўрармиканман ўзи, деб иккиланиб қоламан. Агар сен келишингни аниқ қилиб ёзганингда эди, яна биров туришим мумкин бўларди. Ушбу мактубни олишинг биланоқ менга хат ёз ва келадиган кўннингни аниқ кўрсат. Лекин, илтимос, биринчидан кечикма, ортиқ чидай олмайман. Биринчидан кейин мен бу ердан кетаман. Клайд, дунёдаги энг бахти қаро қиз – менман, шуларнинг бари сен туфайли. Йўқ, жоним, мен бундай демоқчи эмасдим. Бир пайтлари сен менга меҳрибон эдинг, ҳозир ҳам шундай, ахир, олиб кетишга келаман, деб ваъда бергансан-ку. Агар тезроқ кела қолсанг, мен сендан шунчалар миннатдор бўлардимки! Бу хатни ўқиётганингда, эҳтимол, мени энгилтак бўлиб қолганими, деб ўйлашинг мумкин, лекин, илтимос, жаҳлинг чиқмасин, Клайд! Фақат кулфат ва нотинчликдан ақлдан озай деяётганимни, боши берк кўчага кириб, қандай йўл топишни билмай қолганимни тушунсанг бас. Ялиниб-ёлвораман. Клайд, менга хат ёз! Бир оғиз сўзингга қанчалар муштоқлигимни агар билсанг эди!

Роберта».

Клайдни ҳам худди Робертанинг аҳволига тушириш учун шу бир хат билан Ликурга қайтиб келиш хусусидаги дўкнинг ўзиёқ кифоя қилди-қўйди. Қаранг-а, Клайд Роберта-

ни бу хилда кескин ва охирги шарт қўйишга ҳали шошилмаслик керак, деб кўндираман деса, бирор-бир тузукроқ баҳонаси ҳам қолмабди. У жон-жаҳди билан ўйлай бошлади. Робертага узундан узун, бир кун келиб ўзини қўлга тушириб берадиган хат ёзиб ўтириши шарт эмас: модомики, унга уйланмасликка аҳд қилдимиз, унақанги хат ёзиши -- тўғридан тўғри аҳмоқлик бўлур эди. Бунинг устига у ҳали ҳам Сондра оғуши ва ўпичларининг хумори билан маст юрарди. Шундай кайфиятда, у, агар ўзи хоҳласа ҳам Робертага хат ёзолмасди.

Лекин шунга қарамай, Клайд Робертанинг авзойи ёмонлиги, шу боисдан нимадир қилиб бўлса ҳам уни тинчитиб қўйиш зарурлигини биларди. Иккинчи хатни ўқиб тургандан сўнг орадан ўн дақиқа ўтгач, у Робертани телефонга чақира бошлади. Ярим соатлар чамаси бетоқат бўлиб урина-урина ахийри у билан уланди ва Робертанинг ожиз, назарида аччиқлангансимон овозини эшитди (аслида эса овоз ёмон эшитилгани учун шундай туюлган эди).

– Алло, Клайд, алло! Кўнғироқ қилганингдан бошим нақ осмонга етди! Жудаям хавотирланаётгандим. Ёзган хатларимни олдингми? Эрталабданоқ кетишга ҳозирланаётган эдим, яхшиям кўнғироқ қилиб қолдинг. Сен жим бўлиб кетсанг, нима қилишимни билмай гангиб қоламан. Жонгинам, қасрда эдинг? Ота-оналарим хақида ёзганимни ўқидингми? Улар кетишяпти. Клайд, нега хат ёзмайсан, жуда бўлмаса, тез-тез кўнғироқ қилиб ҳам турмайсан? Ойнинг учинчи куни тўғрисида сенга ёзган эдим, хўш, бунга қандай қарайсан? Келасанми, ишонаверайми? Ёки сени бошқа бирор-бир жойда кутайми? Кейинги уч-тўрт кун ичида шунчалик ич-этимни еб қўйдимки, лекин ҳозир яна сен билан гаплашганимдан сўнг, эҳтимол, ҳовуримдан тушарман. Майли, бир оғизгина бўлса ҳам ҳар икки-уч кунда ёзиб тур, албатта, ёз! Нега йўқ дейсан, Клайд? Шу ерда турганимдан бери бирон марта ҳам ёзмадинг. Қай аҳволдалигимни сенга айтиб беришга ожизман. Ўзимни қўлга олиш ҳам шу қадар оғир бўляптики менга.

Робертанинг сўзларига қараганда, у ниҳоятда эзилган ва ҳаяжонланган эди. Клайднинг назарида эса Роберта; гарчи у

гапираётган уй ҳозир бўмбўш бўлишига карамай, ниҳоятда эҳтиётсизлик билан гап сотаётганга ўхшарди. Роберта уйда бир ўзи ёлғизлиги ва уни ҳеч ким эшитмаслигини айтса ҳам, Клайдни бу нарса унчалик қаноатлантирмасди. У ўз номининг тилга олинишини ва унга Роберта ёзган хатлар тўғрисида гапириб ўтирилишини ҳам истамас эди.

Клайд чалакам-чатти гапиришга ҳаракат қилиб, Робертага ўзининг ниҳоятда бандлиги ва унга, у қисталанг қилаётганидек ҳадсб хат ёзавериш кўлидан келмаслигини шама килиб ўтди. Ахир, айтган-ку, агар иложини топсам, йигирма саккизларга ёки ўша атрофларда бориб қоламан, деб. Иложини топганда-ю, албатта, борарди, бироқ шу боришини ҳам яна бир ҳафтага, ҳатто ундан кўпроққа: еггинчи ёки саккизинчи июлгача чўзишга тўғри келадиганга ўхшайдн. Шунда у яна эллик доллар йикқан бўлади, бу пуллар унга жуда ҳам зарур, шунга яраша ниятлари бор унинг. Аслида эса (Клайднинг пинҳона нияти ҳам шу эдики), келгуси ҳафтанинг охирида – ўзи орзиқиб кутаётгани – Сондрани яна бир бориб кўришга ҳам улгурарди ўшанда. Мана шу орада Робертанинг оёқ тираб тургани-чи! Бир-икки ҳафтага огаонаси билан кетишининг иложи йўқмикан, кейин

Клайд уни олиб келишга бориши ёки Робертанинг ўзи қайтиши ҳам мумкин бўларди? Ўшанда Клайд ҳам вақтдан қийналмасди...

Аммо Роберта жавоб ўрнига шунчалик аччиқ гина-ҳасратларини тўкиб солдики, агар гап шундай экан, демак, келишни истамаётган экансан, унда жўнаб кетишга ҳозирланиб, бекордан бекор сени кутишга вақт кетказиб ўтирмайман-да, ҳозироқ албатта Ликуртга, Гилшинларникига жўнайман, деди гапни чўрт кесиб... Шу пайт Клайд бирдан, майли, учинчига борсам бора қолай, деб ваъда бераверсам ҳам бўлади-ку, деган қарорга келди; мабодо у бормаган тақдирда ҳам, жуда зўр келганда Роберта билан бирор жойда учрашини келишиб олишади-ку. Сирасини айтганда, ҳозир ҳам у нима қилишини билмай боши гаранг эди. Сал ақлини жойига қўйиб олиш учун бироз вақт керак унга... ўйлаши учун бироз вақт керак...

Шу боисдан у мутлако бошқача оҳангда гапира кетди:

– Берта, кулоқ сол менга! Ўтинаман, мендан хафа бўлма. Гапларингга қарасам, гўё мен кетишимиз ҳақида зиғирча ҳам қайғурмаётганга ўхшайман. Бундай қадам олиш мен учун қанчалар қимматга тупишини сен билмайсан. Ҳаммасини бир зарб билан йўқотиб бўлмайди-ку, ахир, бу нарсалар пинагингни ҳам бузмайди, шекилли. Биламан, сенга кийин, жуда кийин, хўш, менга-чи, менга осонми? Қўлимдан келган ишнинг ҳаммасини қиляпман; мен ҳаммасини ўйлаб, тарозида тортиб кўришим керак. Наҳотки, сен шу арзимаган учинчигача сабр қилолмасанг? Ўтинаман, сабр қил. Мен сенга хат ёзиб туришга сўз бераман, агар ёзолмасам, унда кун ора кўнғироқ қилиб тураман. Хўпми? Аммо минг зарур бўлганда ҳам номимни тилга олиб гапиришингни сира-сира истамайман. Бу охири бориб кўнғилсиз оқибатларга олиб келиши мумкин. Илтимос, шундай қилма. Янаги гал сенга кўнғироқ қилаётганимда жаноб Бейкер сўраяпти сени, деб қўя қоламан шунчаки, тушунарлими? Кейин сен: танишларимдан бири экан, дейишинг ҳам мумкин. Агар ишимиз ўнг келмай, айна ўша учинчида жўнашимизга нимадир халақит берадиган бўлса, у пайтда, хоҳласанг бу ерга, хоҳласанг Ликургга яқин бирор-бир жойга келишинг мумкин, кейин имконият бўлди дегунча икковимиз йўлга равона бўламиз-қўямиз.

У шунчалик юмшоқлик билан, ёлвориб гапирардики (бошқа чораси йўқлигидан шундай қилаётган эди у), овозида бир пайтлари Робертани бутунлай ром этиб олган ўша аввалги меҳрибонлиги; бамисоли заифлиги акс этарди ва бу Робертада ҳатто ҳозир ҳам бир ғалати, мутлако асоссиз миннатдорчилик туйғуларини уйғотар эди. Шу сабабли у майинлик, ҳатто ширинсуханлик билан дарров жавоб бериб қўя қолди:

– Йўк, йўк, азизим, энди мен чидаيمان. Ўзинг биласан-ку, мен сени безовта қилишни истамайман. Фақат ҳозир шундай бўлиб қолди, чунки пичоқ устихонимга қадалиб, ўзимни ўзим идора қилолмай қолгандим. Буни ўзинг ҳам тушунасан-ку, Клайд, шундай эмасми? Мен сенинг севгингсиз туролмайман. Афтидан, бутун умрга севсам керак сени.

Шунинг учун сени ранжитиш у ёқда турсин, ҳатто буни хаёлимга ҳам келтиролмаيمان, жоним, ишонасанми шунга! Мен энди ҳечам бундай қилмасликка уриниб кўраман!

Клайд Робертанинг овозида самимий шафқат оҳангини севиб, Роберта янгитдан фақат ҳеч гапсиз-сўзсиз мени олиб кетасан деб тихирлик қилавермаса, яна ўзини ошиқдек кўрсатиб, унинг устидан бурунгидай ҳукм ўткази олишини ҳис этди. Гарчи мен Робертани энди севмасам ҳам, – дерди Клайд ўзига ўзи, – ва унга уйланишни хаёлимга келтирмаётган бўлсам ҳам, анави бошқа соҳибжамол туфайли, ўз орзу-ниятларим туфайли, ҳеч бўлмаганда Робертага меҳрибончилик қилиб туришим мумкин, шундай эмасми, ахир? Тилимни ширин қилишим керак!» Хуллас, бу гап янги битишув асосидаги ўзаро ярашув билан якунланди.

Куни кеча (ҳозиргина у қайтиб келган кўллардаги қайноқ ҳаёт хийла сўнган эди ўша куни) Клайд, Сондра, Стюарт ва Нина Темпл ҳамда Тэрстонларникига меҳмон бўлиб келган Харлей Бэгот исмли йигитча билан Бертена автомобилда аввалига Учинчи миль Кўрфазига (бу – Ўн иккинчи кўл шимолида, тахминан йигирма беш милча олисда жойлашган цинам бир истироҳат маскани эди), у ердан эса, икки томони баҳайбат арчазорлар оралаб ўтиб, Катта мушгир кўлига ва Трайн кўлининг шимолий қисмида ястаниб ётган кадам етмас қарағайзор ўрмонлардаги бошқа кичик кўлчаларга ҳам боришган эди. Клайд бу олис, деярли кимсасиз жойлар ўзида қандайдир ғалати бир таассурот қолдирганини ҳозир эслади. У ерлар, чиндан ҳам, одамзот қадами етмайдиган жойлар эди. Баҳайбат, унсиз ва шўппайган дарахтлар ҳамда мотам гулчамбарига ўхшаш бир-бирига чирмашиб кетган ер бағирлаб ўсадиган заҳарли ўсимликлар оралаб ўтувчи тор, ёмғир ювавериш ишдан чиққан, ифлос, илонизи кўчалар; ўрмон шу кетганча кетаверар, охири йўққа ўхшарди гўё. Йўлларнинг четида эса ваҳимали, сирли, ўтиб бўлмас ботқоқликлар ва кўлобликлар кўзга ташланарди; бу ботқоқлик ва кўлобликларнинг айрим жойлари худди жанг майдонига ўхшаб дарахт – мурдалар билан қопланган эди, намни шимаверганидан чириб битган дарахт таналари баъзан бир-бирларинини

устига тўртбеш қаватдан бўлиб кулаганча кўкиш балчиққа ботиб ётарди. Усти темиртки ёки йўсин қоплаб кетган тўн-калар ва сувда чириб ётган шох-шаббалар орасидан июнь куёши тафтида жимгина исинаётган қурбақаларнинг кўзлари ва елкалари ялтираб кўринар; ҳавода майда чивинлар ғужғон ўйнар; ҳар замон-ҳар замонда эса бехосдан пайдо бўлган машинадан чўчиб кетиб, ўзини заҳарли ўтлар ва сув ўсимликлари ғужанак ўсган жойга ураётган илоннинг думи кўзга чалиниб қоларди.

Шу ботқоқликлардан бирини кўрганда Клайд негадир Пасс кўлидаги бахтсиз ҳодисани эслади. У беихтиёр, ўзи ҳам англамаган ҳолда бу чет жойларнинг ниҳоятда кимсасизлигини ўйлаб кетди: вақти келганда фойдаси ҳам тегиб қолиши мумкин, деган хулосага келди. Шу пайт тўсатдан аллақандай сувхўрак бир қуш хунук қичқирганча шундоқ ёнгинасидан учиб ўтди-ю, қоронғи ўрмонзор ичида яширинди. Унинг қичқирғидан Клайд асабийлашиб, бир сесканиб кетди ва автомобилда ўтирган жойида кўзғалиб қаради: у умрида қушнинг бунчалик хунук қичқиршини сира эшитмаган эди.

– Бу нима? – деб сўради у ёнида ўтирган Харлей Бэготдан.

– Нимани сўраяпсиз?

– Қуш, шекилли... ҳув анави ёққа, орқага бир нарса учиб ўтгандай бўлди...

– Мен ҳеч қандай қуш овозини эшитмадим.

– Ие, нахотки! Жуда ғалати овоз эшитилди-ку... Бада-ним нақ музлаб кетгандек бўлди!

Клайдни, деярли кимсасиз бу жойлардаги сон-саноксиз, пастқам кўллар айниқса таажжубга соларди, у илгари бундай кўллар борлигини мутлақо эшитмаган эди. Юриб бўлмас даражада лойга ботган бу йўллардан улар қўлдан келганча тез-тез ўтиб боришарди, теварак-атрофдаги қалин нинабаргли ўрмонлар ичини эса бутунлай кўллар эгаллаб ётарди. Фақат аҳён-аҳёнда учраб, қорамтир дарахтлар ичига кириб йўқолаётган билинар-билинмас сўкмоққа ёки қумли, ё ўнқир-чўнқир йўлга қараб туриб, озми-кўпми ҳаёт изларини пайқаш мумкин эди. Бу олис кўлларнинг соҳилларида деяр-

ли одам турмас эди, сув сатхидан юкорирокда аллақандай ўзига хос рангдаги арчалар куршовида кўриниб қолган якка-ёлғиз кулба ёки узокдаги кичик бир уй ҳамманинг дикқат-эътиборини ўзига тортар эди.

Аммо ўша Массачусетсдаги кўл нима учун Клайднинг миясидан сира нари кетмаяпти-а! Ўша қайиқ ҳам! Қизнинг мурдасини топишибди-ю, ҳамроҳиникини эса – йўк... Нима бўлганда ҳам жуда даҳшатли воқеа бу!

Роберта билан гаплашгандан сўнг Клайд ўз хонасида ўтирганча, яна бир қанча миль юрилгандан сўнг охири машина узун, тор кўлнинг шимолий қисмидаги очик кенгликка чиққанини эслади. Оролчами ёки ўртага туртиб чиққан бурнми – ишкилиб, кўлнинг жанубий қисмини ажратиб турар, ундан у ёғига эса кўл кинғир-кийшиқ бурилиш-сурилишлар билан яна узок-узокларгача давом этадиганга ўхшарди, аммо бу автомобиль тўхтаган жойдан кўзга ташланмас эди. Оролчанинг хув анави бурчидаги пинамгина меҳмонхона билан қайиқлар тўхтайдиган саройни ҳисобга олмаганда, келган ерлари бутунлай кимсасиздек кўринарди. Улар ўша пайтда кўлда на биронта байдаркани ва на қайиқни учратдилар. Ўзлари ёнидан ўтган барча кўлларнинг соҳиллари, ҳатто сувигача Ликургдаги деразаси остида ўсган дарахтлардака баланд-баланд, ям-яшил, учли ва сершоҳ арчалар билан қопланган эди. Жануби-ғарбда эса зангори Адирондак тоғларининг ўрқачсимон нафис кирралари олис-олислардан кўзга ташланарди. Қуёш нурида товланиб турган кўл суви енгил шабададан жимирлар, аллақандай куюқ, деярли қорамтир, ложувард тусга кирган эди; шинам меҳмонхонанинг пастгина пешайвонида бекор ўтирган йўл кўрсатувчи: қорамтирлигининг сабаби – бу ернинг ғоятда чуқурлигида, деб тушунтирди кейин.

– Бу ернинг чуқурлиги етмиш футча чикса керак, бу ёғини суриштирсангиз, бандаргоҳдан атиги юз фуғлар, чамаси, беридамиз, холос.

Харлей Бэгот бўлса бу жой балиқ овлашга дурустмикап деган масала билан қизиқиб қолди (чунки унинг отаси хийла вақтдан сўнг шу ерларга келишни мўлжаллаб қўйган эди) ва

у, ўзини автомобилда ўтирганларга қарамаётгандек тутаётган йўл кўрсатувчидан:

– Кўлнинг узунлиги қанча?деб сўради.

– Етти милга яқин.

– Балиқ кўпми?

– Қармоқ ташлаб кўринг, биласиз. Агар қора олабуға овлайман десангиз, бутун округда ҳам бундан зўр жой тополмайсиз. Хув анави оролчанинг нарёғида, жануб томонда кичкина бир кўлтиқча бор, шу кўлтиқча бу атрофдаги барча кўллар орасида балиқ овлашга келганда энг зўр жой ҳисобланади. Мен бир марта икки соат ичида икки кишининг етмиш бешта балиқмисан балиқ овлаганини кўрганман. Кўлимизни буткул куп-қурук, хонавайрон қилиб кетишни истамаган ҳар бир кишига бемалол балиқ етиб-ортади.

Йўл кўрсатувчи баланд бўйли, чўзинчок каллали, юзларини ажин босган орик киши эди, у кичкина-кичкина, аммо ўткир мовий кўзларини ўйнатганча йўловчиларга разм солиб, совуқдан совуқ ҳеҳелаб кулди.

– Бугун бир омадингизни синаб кўрмоқчимисиз?

– Йўк, мен ўзимни назарда тутиб сўраётганим йўк... Янаги ҳафтага балки бу ерга отам келиши мумкин. Мен, шу ердан тузукрок жой топилармикан, деб сўраётганим.

– Қулайлик масаласида бу ер Рэкет кўли билан беллашолмайди, албатта, аммо-лекин у ерда биздагидақа балиқ ҳам йўқда, бу ёғи ҳам бор.

У айёрона, маънодор жилмайиб кўйди.

Клайд шу вақтгача ҳали ҳеч қачон бунақа одамни учратмаган эди. Ўзига хос ғалатиликлари ва зиддиятлари билан на Клайд шу пайтгача кўриб келган шаҳар ҳаётига ва на унинг теварагидаги Крэнстонлар ва уларнинг дўстларини ўраган экзотик дабдабага ўхшамайдиган бу хилват дунёнинг ҳаммаси уни қизиктириб қолди. Нақадар хувиллаган ва ғаройиб овлоқ эди бу, агар жанубга қараб юз милдан камрок юрилганда ур-тўполокли Ликург бошланар, аммо орада осмон билан ерча фарқ бор эди.

– Юрагимни сиқиб юборди-ку бу ерлар, – деди Стюарт Финчли.

– Шундоқ ёнгинамизда экану, фарқиши қаранглар! Ўзим ҳеч ким яшамайдиганга ўхшайди бу жойларда.

– Гапингиз тўппа-тўғри, – деб маъқуллади йўл кўрсатувчи – Фақат унда-мунда ёзги лагерлар учрайди, холос, ундан кейин кузда кийик ва буғу овига келадиган битта-яримтасини айтмаса, биринчи сентябрдан сўнг бу ерларда бировни учратиш қийин. Мен шу жойларда қолқон кўяман, йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилаётганимга ҳам мана, ўн етти йил бўлибди, лекин фақат ёз фаслида Ўн иккинчи кўлдагига ўхшаб одам кўпайиб кетганини айтмаса, ҳаммаси ўша-ўша, илгаригидай. Агар катта йўллардан бирор ёққа бурилмоқчи бўлсангиз, бу жойларнинг баланд-пастини беш кўлдай билишингиз даркор. Тўғри, ғарброкка қараб беш миль юрилса, темир йўл ўтганди. Қуролсоз бекати бор. Ёзда бизнинг меҳмонхонадан ўша ёққа автобус қатнайди. Яна Кулранг кўлга ва Учинчи миль Кўрфазига олиб борадиган ёмон, ўнқир-чўнқир йўллар ҳам бор. Сизлар, кўриниб турибди, ўша йўлдан келибсизлар: фақат шу йўл билангина бизга келиш мумкин. Айтишларича, Ўн иккинчи кўлга олиб борадиган янги катта йўл солинармиш, лекин ҳозирча булар қурук гап, холос. Бу ердаги кўпгина кўлларга эса, автомобилда бораман десангиз, мутлақо йўл йўқ. Қаёққа қарасангиз – ёлғизоёқ сўкмоғ-у тузукроқ лагерь¹-пагерни ҳам учратолмайсиз. Биз Бад Эллис билан ўтган йили Қуролсоз кўлига пиёда борган эдик, бу ердан ўттиз миль нарида, қарабсизки, шунча масофани битта-битта кадамлаб босиб ўтишга тўғри келди дегн, яна елкамиздаги юкимизнинг зиллиги-чи. Лекин шу қийналганларимиз эвазига балиқ ва ёввойи паррандаларни айтсангиз – тўлиб-тошиб ётибди! Кийиклар билан буғулар эса сув ичгани келар экан дегн. Уларни, анави қирғоқда турган тўнкани кўраётгандек шундоқ яқини индаш кўрганман ўшанда.

Шундай қилиб Клайд у ердан қайтишасанганда ўзи ва ҳамроҳларини бутунлай камраб олган ўша ҳиссиётларин хотирлади: улар бирор-бир жойда яна бу қадар сирли ва алла-

¹ Лагерь (немисча: Lager – ўрин, жой; қароргоҳ; омпор) – вақтинча туриш учун қурилган жой, вақтинча қароргоҳ.

қандай жозобага тўла кимсасиз маскан топилармикан, деб ўйланган эди ўшанда. Яна қизиги шундаки, у жойлар Ликургнинг шундоққина биқинида: шосседан юрилса, арзимаган юз миль, поездда борилса, салкам етмиш миль йўл босилади, холос, буни Клайд фавқулодда эшитиб қолган эди.

Ҳозир, Ликургда, Роберта билан гаплашиб олганидан сўнг ўз хонасига қайтгач, ёзув столи устида турган Пасс кўли фожиаси ҳақидаги мақола босилган ўша газетага тағин кўзи тушди-ю, хавотирланганча, аммо дадиллик билан, барча маънодор тафсилот ва гумонларига эътибор бергани холда, қайта бошдан бир сўзини ҳам қўймай ўқиб чиқди. Ўша йигит билан қизнинг тўппа-тўғри, бемалол бандаргоҳга келишганини айтмайсизми; ҳар кунги қоида бўйича бировда шубҳа ҳам туғдирмай, сайр қилиш учун ижарага қайиқ олишади ва кўлнинг шимол қисмида кўздан ғойиб бўлишади; шундан кейин – тўнкарилиб қолган қайиқ, қирғоқ яқинида сузиб юрган эшак ва шляпа... Ҳали қош қорайиб улгурмаган; у газетани дераза олдида тик турган ҳолда ўқир эди. Дераза ташқарисида эса қорамтир арча шохлари қулоч ёйган, бу шохларни у боягина бир эслаб ўтган эди; чунки бу шохлар энди нуқул Катта мушгир кўли соҳилидаги арчаларни хотирига солаётган эди.

Аммо – ох, буюк парвардигор! – нима қилганинг бу, ахир? У нималар ҳақда ўйлаяпти ўзи? Кимсан Клайд Гриффитс-а! Сэмюэл Гриффитснинг жияни-я! Дилига нима яшириниб олган ўзи? Қотиллик! Мана, нима яширинган унинг дилига! Анави кўрқинчли газета-чи... нуқул кўзига рўпара бўлгани-бўлган ёки бу ёвуз қисмат тақозосимикан? Даҳшатли жиноят, агар фош этишса – электр курсига ўтказишади. Бундан ташқари, бировни ўлдиришга – яна келиб-келиб Робертани ўлдиришга унинг кўли қандай кўтарилади. Йўк, йўк! Ораларида ўтган шунча ишдан кейин, йўк, ақлга сиймайди бу... Шундайку-я, аммо, жаннат сингари анави дунёчи... Сондра-чи... агар у ҳозирок бир амалини қилмаса, сўзсиз, ҳаммасидан айрилади-қолади.

Клайднинг қўллари титраб, ковоқлари учиб, кейин бутун вужудини қалтирок босди-ю, борлигидан совук асабий

изтироб тўлқини югуриб ўтди. Уни ўлдириш! Ёки жуда бўлмаганда чуқур жойга олиб бориб қайикни ағдариб юбориш, буни худди Пасс кўлидагига ўхшатиб, хоҳлаган ерда, қутилмаган воқеа юз бергандай бемалол қилиши мумкин. Роберта бўлса сузолмайди. Клайд буни биледи. Лекин Роберта бир амаллаб қутулиб қолса-чи... қичқирishi... қайикқа ёпишиб олиши мумкин... унда... шу атрофда юрган биронтаси унинг овозини эшитиб қолиб... кейин Роберта гапириб беради!.. Клайднинг пешонасини совуқ тер босди, лаблари титраб, бирдан томоғи қуриб қолди. Воқеа шундай бўлиб чиқмаслиги учун у олдини олиши... олдини олиши... э, йўк... Клайд унақалардан эмас. У бу номаъкул ишни қилолмайди... кимнидир уриш... киз болани... Робертани... келиб-келиб у чўкиб кетаётганда, жонҳолатда қутулмоқчи бўлаётганида урса-я... йўк, йўк... Бошқа нима қилса қилади-ю, лекин бу иш кўлидан келмайди! Бу ақлга сиғмайди!

У похол шляпасини кўлига олди-да, ваҳимали, кўркинчли ўйларини (у ичида буни шундай деб атади), биронтаси эшитиб қолмасин деб кўчага чиқди. У бу ҳақда ортиқ ўйлай олмас, ўйлашни ҳам истамасди. У унақа одам эмас... Аммо шунга қарамай... шунга қарамай, бу фикрлар... Масалани бундай ҳал қилиш... Агар масалани ҳал қилишни истаётгани умуман рост бўлса... Бу, шу ерда қолиш... кетмаслик, Сондрага уйланишнинг... Робертадан ва барча ишқаллардан... барча ишқаллардан қутулишнинг йўли – фақат бирозгина дадил, ботир бўлса, бас... Э, йўк!

Клайд шаҳар четидаги кўримсиз, пасткам жойлардан ўтиб, жануби-шарқий томонга қараб кетадиган шосседан юрганча ҳамон марказдан узоклашганча узоклашарди; бу ерда у танҳо ўзи бўлгани учун фикрларига ҳеч ким қулоқ солмаётгандек туюларди унга, шу сабабли у бемалол ўйлайвериши мумкин эди.

Қош қорайиб, хонадонларда бирин-кетин чироклар ёна бошлади. Далалар ва йўл ёқаларидаги дарахт шарпалари бамисоли дудсимон ноаник, ғира-шира тусга кирди. Гарчи ҳали ҳам кун иссиқ, ҳаво ҳаракатсиз ва жонсиз бўлса-да, Клайд терга пишганча илдам қадам босиб, ҳамон ўйлаб борарди, у

бамисоли ўзида қандайдир ички «мен»ни алдамоқчи, ёқалаб ўтиб кетмоқчи, унинг овозини ўчирмоқчи бўлар, «мен» эса кўзгалмасликни, ўйлашни афзал кўрарди...

Кўришиши совук, хилват кўл!

Унинг жанубий қисмидаги ўша оролча!

Ким кўрарди?

Ким эшитарди?

Қуролсоз бекати, у ердан кўлга ёз вақтида автобус қатнайди... (Ҳатто шуни ҳам ўйлашгача бориб етдимми-а? Ух, шайтон!) Даҳшатли жойи шунда эдики, бекатни у анави фикрлар туфайлигина эсига олди. Аммо умуман бундай нарсаларни ўйлаганда, обдан ҳаммасини тарозига солиб кўриш керак – шундай қиламан деб ўйлаётганингни ўзинг бўйнингга олишинг ёки бу гапларни бутунлай, бир умр... бир умр миянгдан чиқариб ташлашинг зарур. Лекин Сондра-чи! Роберта-чи! Агар Клайдни ушлаб олишса – электр курсига ўтқозишади! Тўғри-ю, аммо ҳозирги ахволи ҳам беш баттар эмасми! Ҳал қилиб бўлмайдиган мушкулот-ку, бу! Сондрадан айрилиш жафоси-чи! Ҳар қанча бўлганда ҳам одам ўлдириш...

У ҳаяжондан қизиб тер босган юзларини артди-да, тўхтади, майдон ўртасидаги бир тўп оғочларга кўз ташлади – улар нимаси биландир анави... кўл ёқасидаги... дарахтларни эслатарди, кетаётган йўлидан ҳам Клайднинг ҳафсаласи пир бўлди. Аллақандай зим-зиё кўча эди. Яхшиси, шаҳарга қайтиш керак. Аммо жанубга, Учинчи миль Кўрфазига ёки Шимлий кўлга олиб борадиган анави йўл... У билан Шейронгача, кейин Крэнстонлар вилласигача бориш мумкин. Клайд анави ишдан сўнг... шу йўл орқали кетса ҳам бўлади. Худовандо, ўзинг асра! Катта мушгир кўли... қоронғида қирғоқдаги дарахтлар ҳам худди мана бу – оғочлардек ноаниқ ва зим-зиё пардага ўралади. Анави иш албатта кечқурунга бориб қилиниши керак. Ана шунда ҳамма гафлатда қолади... хуллас... фақат тентак одамгина бундай ишчи... эргалаб, ҳамма ёқ ёруғлигида... қилиши мумкин. Лекин қоронғида, худди мана шундай ғира-шира пайтда ёки яна ҳам кечроқ... Э, йўқ, шайтон урсин-е, бу фикрларга алданмаслиги керак у! Аммо-

лекин... у ерда Клайдни ҳам, Робертани ҳам ҳеч ким кўрмайди-ку. Бу оппа-осои иш – кўлга, мана масалан, Катта мушгир кўлигаёқ дейлик... никоҳдан кейинги ўйин-кулги баҳонаси билан боришади... масалан, тўртинчи июлдами... ёки кечроқ – бешинчидан сўнгми, чунки ўша пайтда у ерда одам кам бўлади. Яна, из қолдирмаслик учун асл фамилияси ўрнига... бошқа фамилияни ёздириб қолдириши ҳам мумкин... Шундан кейин ярим тунда ёки эҳтимол эртаси куни эрталаб ҳеч нарсани билмагандай Шейронга, Крэнстонлар чорбоғига қайтади-да, соат ўнларда келадиган эрталабки поезддан тушдим, дейдиқўяди... Ундан кейин...

Шайтон ақдан оздиряпти, шекилли! Нега бу фикр унинг миясидан бир қадам ҳам нари жилмаяпти? Наҳотки, шу ўйлаган нарсасини қила олади у? Э, йўғ-е! Бу иш кўлидан келмайди! Ахир, Клайд Грифите буларни, шунчаки эрмак учун ўйлаяпти-ку. Бу ақлга сиғмайди. Йўқ, у бу ишни қилолмайди. Бу ақлга сиғмайди, ўтакетган мурдорлик бу, келиб-келиб унинг, Клайд Грифитгедек одамнинг шундай разилликка боришини ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин. Аммо, барибир...

Ўша заҳотиёқ у бундай ёвуз жиноят қилишга ўзининг ожиз ҳамда ношуд эканлигини алам билан ўйлаб, руҳи тушиб кетди. Азбаройи, ҳеч бўлмаса, одамлар ичида юришни истаганлигидан Ликургга қайтишга аҳд қилди.

XLV БОБ

Инжиқ, нозиктабиат ва хаёлпараст одамлар, агар бунинг устига уларга ақл-фаросатдан камроқ ато қилган бўлса, қийинчилик ва оғир муаммоларга дуч келганда шундай дақиқалар юз бериши ҳам мумкинки, ҳали тахтидан улоқтирилмаган идрок ноилож мувозанатини йўқотиб, худди ўтда қовурилгандек ўзини қўйишга жой топмайди, одам ларзага тушган ва ақл-идроки шу қадар лат еган бўладики ҳеч бўлмаганда маълум вақтгача – телбалик ёки саросима, гумроҳлик ёки хато ундаги қолган барча хусусиятлардан устун келиши турган гап. Бундай пайтларда ирода ва журъат жиддий қийинчиликларга юз тутиб, на унга дош беролмай, на уни

енгиб ўтолмай, қандайдир чекиниш, шоша-пиша ундан нари қочиш пайига тушади-ю, ўз ўрнида эса таҳлика ва муваққат телбаликни колдириб кетади, холос.

Клайднинг аклини ҳам душман олдида қочиб бораётган кичик бир пароканда армияга ўхшатиш мумкин эди; у гоҳо жонҳолатда қочиб бораётиб, бир дақиқа тўхтади-да, қай йўл билан бутунлай тор-мор бўлишдан қутулишни ўйлайди, шу даражада таҳлика ва қўрқувга тушганидан яқинлашиб келаётган муқаррар ҳалокатдан омон қолишининг энг машъум, энг хатарли йўлларига ёпишади. Клайднинг кўз қарашлари борган сари кескинлашиб, баъзан телбанамо тусга кирарди, у дақиқа сайин, соат сайин яна ўша фикр ва кирди-корларини ўйлар, уларнинг қалтис оқибатларини чамалаб кўрарди. Аммо чап беришга ҳеч қаердан зиғирдак ҳам нажот йўқ эди. Шу сабабли яна ўша қарори ёдига тушар, бу қарорни Клайдга гўё газета хабари эслатгандек туюлса-да, лекин аслида бирор йўлини топаман, деб чеккан азоб-уқубатлари, ҳаяжонли, бенаф уринишлари оқибатида унда шундай руҳий ҳолат туғилган эди, шу боисдан ҳам бу фикр унинг миясидан сира нари кетмасди.

Чиндан ҳам, мавжудлигини Клайд умрида хаёлига ҳам келтирмаган ва ичкарасига у бирон марта разм сололмаган аллақандай қуйи ёки юксак олам гўшаларидан, тириклик ва ўлимдан ташқарида турган, Клайдга мутлақо ўхшамас жонзодлар билан тўлган ўша дунё қаъридан – худди Оловуддин чироғига беҳосдан тегиб кетилганда пайдо бўлган жиндек, балиқчи тўрига тушиб қолган кўзачадан бурксиб чиққан тутунсимон иблисдек, Клайд қаршисида бирдан ўз дилида пинҳон ётган ўша маккор, манфур нияти бош кўтарди: қабих – аммо қудратли, маккор – аммо жозибали, самимий – аммо шафқатсиз бу ният Клайдга даҳшатли хавф солаётган ёвузлик билан (гарчи у бутун кучини ишга солиб унга қаршилиқ кўрсатаётган бўлса-да) яна бир бошқа ёвузлик ўртасида иккаласидан бирини танлашга мажбур этаётган эди уни, бу ёвузлик қалбини жирканч ва тенгсиз кўрқувга солиб хапиркитирса-да, бироқ истикболда унга эрк, омад ва севги ваъда қилаётган эди.

Шу пайтда унинг миясини тақа-тақ беркитиб кўйилган унсиз хонага ўхшатиш мумкин эди, Клайд ўз иродасига қарши бориб, бу хонада танҳо қолганича ўзининг қандайдир қоронғи ибтидоий қисми бўлмиш «мен»нинг сирли ва дахшатли истаклари ҳамда маслаҳатлари хусусида фикр юритар, ундан на воз кеча олар, на қоча олар ва на бирор иш қилишга ўзида жасорат топа олар эди.

Чунки энди унинг энг ёмон ва энг заиф «мен»и тилга кирган эди. У шундай дер эди: «Робертанинг шу пайт, шу дақиқагача сенга кўйиб келаётган, иложсиздай бўлиб туюлган талабларидан қутулишни истайсанми? Унда кулоқ сол! Мен сенга йўл кўрсатаман. Бу йўл Пасс кўли оркали ўтади.

Сен ўйлайсанки, хув анави газета бекордан бекорга кўлингга тушиб қолдимми? Катта мушгир кўлини, кўкишторамтир сувни, жанубдаги оролчани, Учинчи миль Кўрфазига олиб борадиган кимсасиз йўлни бир хотирингга келтир. Бундан ортиқ яна сенга нима керак. Бунақа кўлда қайиқ ёки байдарка ағдарилса – Роберта бир умрга ҳаётингдан ўчади-кетеди. У сузишни билмайди-ку, ахир! Кўл... ўзинг кўрган, мен кўрсатган... ўша кўл... бу ишга ундан ҳам қулайроқ жой борми, гапирсанг-чи? Хилват ер бўлса, одам кам боради, шунга қарамай унчалик олис ҳам эмас, бу ердан ораси бор-йўғи юз милга етар-етмас. Роберта билан у ёққа жўнашингларга ҳам баҳона тайёр, ўзларингиз келишиб олганингиздек, аслида таг-туғи йўқ тўй олдидан саёҳатга чиққандек бўласизлар-қўясизлар. Фақат сен битта иш қилишинг керак – ўзингнинг ва Робертанинг фамилиясини ўзгартиришинг лозим... ёки бундай қилмасанг ҳам бўлади. Майли, Роберта ўзиникини, сен ўз фамилиянгни ёздириб қўяверасизлар. Чунки сен ҳеч қачон унга ўзинг ҳақида, орадаги муносабатларингиз ҳақида гапиришига йўл кўймагансан, Роберта буларни ҳеч кимга айтмаган. Сен унга фақат расмий номаларгина ёзгансан, холос. Шу сабабли ўзларинг келишиб, қаердadir бир ерда учрашсанглар – ким кўриб ўтирибди сизларни, сен Робертани Катта мушгир кўлигами ёки шу атрофдаги бошқа бирор жойгами, худди у билан илгари Фондага борганинглар сингари, индамай олиб кетаверасан».

«Аммо уч-тўрт одам ит хасратда зўрға сиғадиган хароб бир кулбани айтмаса, Катта мушгир кўлида меҳмонхона йўк-ку», – деб тўғрилади Клайд ўша заҳоти.

«Айни муддао бу. Демак, у ерда одам кам бўлади».

«Аммо бизни йўлда, поездда кўриб қолишлари мумкин. Кейин мени Робертанинг ҳамроҳи деб таниб олишади».

«Ахир, сизларни Фонда ёки Гловерсвилда танишдимиз? Ҳар гал иккаласингиз бошқа-бошқа вагон ва купега тушдингиз, яна шундай киласизлар-кўясизлар-да, биров йўк дермиди? Мўлжалларингизга қараганда – махфий равишда никоҳдан ўтмоқчисизлар, хўш, шундай экан, нима учун никоҳдан сўнгги биринчи ойни ҳам пинҳона ўтказиш мумкин эмас?»

«Тўғри... тўғри».

«Ҳамма ишлар жойига тушиб кетиб, сизлар Катта мушгир кўлигами ёки яна бошқа бирортасигами – бунака кўллар бу атрофда сон-саноксиз – борганингизда, бемалол қайиқ олиб, сайр қилишингиз мумкин! Нима, биров кимсан деб савол берармиди. Сенинг фамилиянг ёки Робертанинг фамилияси остига бир сўз ҳам ёзилмайди. Қайиқни бир соатга, ё ярим кунга ёки бир кунга ижарага оласан-кўясан. Хў анави хувиллаган кўлнинг паст томонидаги оролчани кўрган эдинг-ку. Хуштабиат орол эди, тўғрими? Уни томонга килса, жудаям арзийди. Хўш, нима учун тўй олдидан шунақанги маза саёҳатга чиқиш мумкин эмас? Робертанинг боши осмонга етади-ку, қайтага... у шунчалик чарчаб ҳолдан тойганки, қарабсизки, бу ерда, – шаҳар четида шоҳона сайр-томона... янги ҳаёт синовлари олдидан мириқиб дам олиш. Қанчалик бамаъни иш эмасми, ахир бу? Шундай бўладиким, икковингиз ҳам қайтиб келмайсизлар. Икковингиз ҳам сувга чўкиб кетасизлар, шундаймасми, ахир? Сизларни ким кўриб ўтирибди? Фақат бир-икки йўл кўрсатувчи-ю, ҳожатингизни чиқарган қайиқчи билан меҳмонхона хўжайини, холос. Ахир, улар сен ким-у, Роберта кимлигини қаёқдан билиб ўтиришибди. У кўлнинг қанчалик чуқурлигини эшитган эдинг-ку ўзинг?»

«Лекин мен Робертани қандай ўлдираман, унга қандай

кўл кўтараман. Тирноғимни ҳам теккизишни истамайман унга. Агар у мен билан орани очиқ қилиб, индамай ўз йўлига кетаверишга кўнганда, ишим шу қадар юришиб кетардики, уни бошқа кўрмасликдан шу қадар бахтиёр бўлардимки».

«Агар Робертани ташлайдиган бўлсанг ҳам у сени қўйиб бўпти, ўз йўли билан кетади деганингни қара. Агар Робертадан қочиб қутулмоқчи бўлсанг, унда Сондрани, у билан боғлиқ барча нарсаларни ва маза қилиб юрган бутун роҳат-фароғатларингни: амакинг ва унинг дўстлари олдидаги обрўингни, уларнинг автомобилларини, рақслар ва чорбоғлардаги сайр томошаларни йўқотасан-қўясан. Ундан кейин нима бўлади? Яна хароб бир жойга борасан! Арзимаган чойчақага итдай ишлайсан! Яна Канзас-Ситидаги бахтсиз воқеадан кейингига ўхшаш дарбадарликларинг бошланади. Ҳозирги бу бахт куши кейин ҳеч қачон ва ҳеч ерда пешонангга кўнмайди. Шундай бўлишини ҳали сен ўзинг иста-япсанми?»

«Ахир, бу ерда ҳам худди Канзас-Ситидагига ўхшаб, бутун орзу-ниятларимни... келажагимни барбод қиладиган, қутилмаган бахтсиз ҳодиса юз бериши мумкин-ку?»

«Бахтсиз ҳодиса? Тўғри, юз бериши мумкин... аммо унчалик бўлмайди барибир. Ҳозир ҳаммаси кўлингда... Сен барини ўзинг истаганча хамирдан қил суғургандек ими-жимиди қилишинг мумкин. Бемалол кўлингдан келади! Ҳар ёзда қанча-қанча қайиқлар ағдарилиб кетяпти... сайр қилиб юрганлар эса ҳалок бўлишади, чунки кўплари сузишни бил-ишмайди. Ахир, Роберта Олден билан кўлда бирга бўлган кимсанинг сузишни билган билмаганини қайси бир инсон суриштириб ўтирибди? Аслида барча ўлимлар ичида энг осони ҳам шу, сувга чўкиб ўлиш... шов-шувсиз... дод-войсиз... балки қутилмаганда эшқак тегиб кетар ёки тасодифан қайиқ қиррасини босар... Кейин туя кўрдингми — йўқ! Ўзинг хон, кўланканг майдон... Мурда эса сираям топилмайди. Ма-бодо уни топиб, таниб қолишган тақдирда ҳам, нахотки. Клайд ўзини билмасликка олиб (сал бош котирса-ку, битта баҳона чиқади-қўяди-я, мен бошқа жойда эдим, Ун иккинчи-га боришдан аввал бошқа фалон кўлда эдим, деёлмайдими»

Нимаси ёмон шундай дейишининг? Ишонмайдиган жойи йўк-ку?»

«Аммо, майли, қайикни ағдариб юбордим ҳам дейлик, Роберта чўкмай қолса-чи, унда нима бўлади? У қайикқа ёпишиб олганча дод-вой солади, уни қутқариб қолишади ва у Клайднинг... ниятини айгиб беради... Йўк, мен бундай қиллолмайман... истамайман ҳам. Мен уни туртиб юбормайман. Бу даҳшатли, ўта қабих иш...»

«Лекин астагина уриш мумкин-ку... бундай пайтда хиёл туртиб юборилса бас, ҳушидан кетади, шу билан қутулсан-қўясан. Бу аслида ноинсофлик, албатта, аммо Роберта ўз йўлича кетавериши мумкин эди-ку, шундай эмасми, ахир? У эса бунни хоҳламапти, устига-устак, сени ҳам ўз ҳолингга қўймапти. Начора, ахвол шу бўлгандан кейин... бунни ноинсофлик дейиш ҳам қийин, шундаймасми? Эсингни йиғиштириб ол, сени Сондра... сарвқомат Сондра кутяпти... Ликургда у билан давру даврон суриш... бадавлат умр кечириш, эл-юрт орасида юксак мартаба орттириш, бунақа нарсаларга, ўйлама, сен бошқа пайтда ҳеч қачон етишолмайсан... ҳеч қачон... ҳеч қачон! Севги ва бахт... Ликургдаги истаган юқори табақа кишиларингга тенг бўласан-қўясан... Ҳатто амакиваччанг Гилбертдан ўзиб ҳам кетасан».

Бояги овоз аллақандай ғира-ширалик... танҳолик... орзу-хаёллар қаърида бир дақиқа тингандек бўлди.

Аммо Клайд ҳозиргина эшитганларини ўйлай туриб, бунга ишонгиси келмасди, барибир. Баҳайбат залдан эшитилган бу овоз кучини ё шубҳали васвасми ёки инсофли туйғуларми, ишқилиб, биғтаси босиб кетди. Бироқ Клайд Сондрани, унинг рухсорини ёдга солувчи белгиларни, кейин эса Робертани ўйлади дегунча, сирли аллақим яна келиб қолар, қайтага бу гал у баттар айёрроқ ва қувноқ қиёфага кирган бўларди.

«Ҳалиям шуни ўйлаб ўтирибсанми? Чорасини тополмаяпсанми, топмайсан ҳам. Мен сени ягона тўғри йўлни, нажот йўлини айтдим... бирдан бир йўли: ўша қўл. Сайр қилиб юриб, қандайдир бир хилват жойни, жануброқ томондаги чуқур, кўздан йироқ қўлтиқчани топиш шунчалик қийинми,

ахир? У ердан кейин ўрмон оркали Учинчи миль Кўрфазига ёки Кулранг кўлга ўтиш арзимаган ишқу! Сўнгра у жойдан Крэнстонларникига ўтасан. Ўзинг биласан-ку, у ёкқа кемача қатнайди. Ола, кўркиб ўтирганингни қара! Журъатсизлик ҳам шунча бўладими. Ўлиб-тирилиб излаётган нарсаларинг: гўзаллик, бойлик, эл-юрт орасидаги мартаба... шуларга эга бўлишинг, бутун моддий, маънавий хоҳишларингни қондиришинг мумкин-ку, ахир. Акс ҳолда – кашшоклик, дилхасталик, ит азоби меҳнатдан бошинг чикмайди...

Истаганингни танла! Кейин, шунга қараб ишингни қилаверасан. Танлашинг керак! Керак! Керак!»

Хайхотдек хонанинг қоронғи бурчагидан эшигилаётган шивир-шивир овоз шу билан тинди.

Клайд бу овозни аввалига даҳшатга тушиб, ижирғаниб тинглади-ю, кейин эса, ҳар қанча ёмон ният ва кирдикори бўлмасин, бахтсизликдан қутулишда инсоннинг ҳатто энг ёвуз, энг мушқул режаларни тузишга ҳам ҳақ-ҳуқуқи бор, деган қабилда донишмандларча эҳтироссиз фикр юритадиган вазмин кишилардек хотиржам ўтириб тинглай бошлади. Клайд маънавий ва жисмоний жиҳатдан маишатга, қурук ҳаёлга мойиллиги ва ўзидаги бу хоҳишни жиловлай билмаслиги оқибатида охири шу даражада гангиб қолдики, назарида, ўша йўл билан Робертадан қутулиш осондек туюла бошлади. Хўш, шундай қилиш нега мумкин бўлмас экан? Ахир, ўша овоз айтганидек, бирдан бир оқилона, удаласа бўладиган йўл ҳам шу-ку... фақат бир марта ёвузлик қилади-ю, кейин бутун истаклари, ҳаёллари рўёбга чиқади. Аммо Клайднинг салга ўзгарадиган, ўта беқарор иродаси, устига-устак ғоят ожиз бўлганлиги учун мушқул муаммони бундай йўл билан ечишга... ўша пайтда ҳам, кейинги ўн кун ичида ҳам унинг қурби етмади.

Аслини олганда, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолган Клайд бундай қадам босишга ботина олмасди ва ботинмас эди ҳам. У ҳар галдагидек то уни мажбурлашмагунча қимирламай кутиб ўтираверарди. Ёки бундай ваҳший кут учирадиган фикрдан воз кечиши керак бўларди. Аммо худди шу пайтда унга анча-мунча номалар келди, етгитаси Роберта-

дан, бештаси Сондрадан, биринчилари ғам-андухга тўла, Сондра юборганлари эса ҳаяжон ва қувончлардан иборат эди ва бу номалар гўё Клайд олдида турган ваҳимали жумбокнинг икки зид томонини яққол кўрсатиб турганга ўхшар эди. Робертанинг ёлворишлари қанчалик самимий ва пўписа аралаш бўлишига қарамай, Клайд ҳатто телефонда жавоб беришни ҳам ўзига ортиқча биларди; унинг фикрича, агар жавоб берса – Пасс кўлидаги бахтсиз ҳодисага ўхшаш хунук оқибат, яъни Робертанинг ўлими тобора тезлашиб кетаётгандек туюларди.

Айни пайтда у Сондрага ёзган қатор-қатор хатларида ўзининг ўтли иқрорларини қайта-қайта баён этарди...

Унинг қадрли, унинг ажойиб маъшуқаси!.. Ўн тўртинчи июлда эрталаб Ўн иккинчи кўлга боришни шунчалар орзу килдики... У телбаларча Сондранинг васлига мушток! Лекин афсуски, деб ёзар эди у (Клайд шу қадар эсанкираб қолганлигидан ҳатто ҳозир ҳам нима қиларини билмасди), иши билан боғлиқ баъзи сабаблар уни яна бир ёки икки-уч кунга ушлаб қолиши мумкин, ҳозирча у аниғини билмайди, бироқ иккинчи июлдан кечикмай, ҳаммаси аниқ бўлиши билан дарров хат ёзади. Шу сўзларни ёзаётиб, Клайд ўзича: нима сабаблигини Сондра билганда эди!.. Қани энди у билганда эди!.. – деб қўйди. Аммо бу хатни тугатгандан сўнг ҳам – айни вақтда у Робертанинг ялиниб ёзган охириги мактубини жавобсиз қолдирса-да – барибир: бу – ҳали Роберта билан бирга кетишдан умидворман деган сўз эмас, мабодо бирга кетган тақдирда ҳам, уни ўлдираман деган сўз эмас ахир, деб ўзига ўзи таъкидлашда давом этарди. Шу қадар машъум жиноят қилишни мўлжаллаётганини ақалли бирон марта у виждонан – ёки тўғрисиани айтганда, очикдан очик, дадил туриб, вазминлик билан бўйнига олмаган эди. Аксинча, ўша қатъий қарори кўнглида қанчалик ўрнаша борган сари, бу фикр унга шу қадар жирканч ва мудҳиш кўринар, жирканч ва деярли иложсиз кўринган сари уни қачонлардир амалга ошириш сира ақлига сиғмайдигандек туюларди. Тўғри, баъзи дақиқаларда, олати бўйича ўзи билан ўзи баҳслашиб, ахлоқ ва адолат қўллаши мумкин бўлган хилма-хил жазолар-

дан ҳайиққанидан бутун вужуди ларзага тушганча, қисталанг ва дўклари билан уни обдан безор қилиб юборган Робертани Катта мушгир кўлига тинчлантириш учун олиб борсам ҳам бўлади, деб ўйлаб кетарди (яна ўзига ўзи баҳона, ваз, хийла-найранг ишлатмоқчи бўлар), бундан буён нима қилишни яхшилаб пишитиб олмоқ учун яна бироз муҳлат ундиришни кўзларди.

Нажот йўли кўл орқали ўтади. Нажот йўли кўл орқали ўтади.

Аммо кўлга боргандан сўнг – ўша ўзи ўйлагандек иш тутгани маъқулми ёки йўқми... буни айтиш амри маҳол. Эҳтимол, у Робертанинг фикрларини ўзгартириб юбора олар. Ҳар қалай, нима бўлганда ҳам, Роберта жуда адолатсизлик қиляпти, у Клайдни ҳаддан ташқари кўп қийнаяпти. Сондра ҳақидаги қалтис хаёлларга бутунлай шўнғиб кетганидан, у, Робертани бекордан бекорга арзимаган нарсадан пашшадан фил ясагандек катта бир фожиа чиқаряпти, деб ҳисоблар эди. Очиғини айтганда Роберта ҳам худди Эстанинг аҳволига тушган, холос. Аммо Эста менга уйланасан, деб бировни зўрлагани йўқ-ку. Хўш, Клайднинг ота-оналари бўлмиш қашшоқ ваъзгўйлардан, Олденлар – қашшоқ фермерларнинг қай ери ортик? Робертанинг ота-онаси нима дер экан, деб нега мунча хавотирга тушишмаса, ахир, Эста ота-онамга нима бўларкин, деб ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган эди-ку?

Роберта унга ҳар қанча айб кўйган тақдирда ҳам, унинг ўзида айб йўқми сира? Тўғри, Клайд сўзсиз уни ўзига шайдо қилишга, йўлдан уришга интилди, истаса-истамаса – бор гап шу, аммо бу билан Робертанинг айби ювилиб кетармиди? Агар у шунчалик ахлоқли экан, нега унда Клайдга қаршилик кўрсатмади? йўқ, у бундай қилмади. Клайд туфайли бошига тушган бахтсизликни айтадиган бўлса, хўш, у Робертани кутқариш учун кўлидан келганча ҳамма ҳаракатини қилди-ку, ахир? Бунинг устига топишининг мазаси йўқ. Аҳволи эса ундан беш багтар. Йўқ, Робертагаям худди Клайд сингари қанча дашном берилса арзийди. Аммо шунга карамай, Роберта Клайдни яланг чатоқ йўлга ниқтагани-ниқтаган, уйланасан деб оёғини тираб олгани-чи, ваҳоланки, у ўз йўли би-

лан кетаверишга кўнса-ю, дарвоқе, Клайд ёрдамида шундай қилишга уриниб кўрса нима қипти. Клайдни ҳам, ўзини ҳам бу азоблардан қутқарган бўларди-я.

Йўк, бунга кўниш қаёқда, ҳе, унда Клайд ҳам уйланишни истамайди, гап шу – вассалом! Клайдни мажбур қиламан, деб хом хаёллик қиляпти у. Йўк, йўк, овора бўлади, барибир!

Баъзан кайфияти шундай кўтарилган пайтларда у ўзини ҳамма нарсага қодирдек ҳис этар, Робертани ҳам осонлик билан чўктириб юбора оламан, бунга унинг ўзи айбдор бўлади, деб ўйлар эди.

Кейинроқ эса, билиб қолишса – эл-юрт нима деркин, қандай чора кўришаркин, умрим давомида виждоним сўроғига ўзим нима дейман, қабилдаги даҳшатли фикрлар яна миясига қайтиб келаверар эди. Шунда Клайд Ликургда қолишни ўзи қанчалар истаса ҳам, аммо кўлидан бирон иш келмаслигига, демак бу ердан қочиши кераклигига ишонч ҳосил қилди.

Шу алпозда якшанбада Роберта хатини олганидан бери ҳам орадан сешанба, чоршанба ва пайшанба кунлари ўтиб кетди. Пайшанба куни кечкурунга бориб (бутун кун бўйи хавотирли фикрлар унга ҳам, Робертага ҳам азоб бериб тинчитмади) Клайд ушбу номани олди:

«Бильц, чоршанба, 30-июнь.

Азизим Клайд!

Сени огоҳлантириб қўйяпман, агар менга жума куни тушгача телефон қоқмасанг ёки ўшангача хатингни олмасам, унда Ликургга ўша оқшомдаёқ етиб бораман ва мени қай аҳволга солганингни одамлар бир билиб қўйсин. Мен энди бир соат ҳам кутиб туролмайман ва бошқа азобга чидолмайман. Минг афсуски, шундай қилишга мажбурман, чунки худди сувга тушгандек жим бўлдинг-кетдинг, шанба куни – учинчи июль, мен эса мақсад ва режаларинг қандай, мутлақо беҳабарман. Гулдай умрим хазон бўлди, сеники ҳам нуқсонсизлигини қолавермас, деб ўйлайман, аммо бунга фақатгина мен айбдор эмасман. Сенинг заҳматингни енгиллатиши учун қўлимдан келган ҳамма ишни қилдим, ота-онам ва дўстларимнинг, сенга қадрли бўлган ҳар бир кишининг ҳам

дилини оғритиш менга жудаям қийин, албатта. Аммо мен энди бир соат ҳам кутмайман ва азоб чекмайман.

Роберта».

Клайд хатни кўлида ушлаганча, энди ҳаракатимни килмасам тамом, деган фикрдан довдираб қолди. Робертанинг келиши аниқ! Агар Клайд уни кўндириб, бир амаллаб ўша ерда ушлаб туrolмаса, эртага иккинчи – Роберта Ликургда бўлади... Бирок Клайд иккинчида ҳам, учинчида ҳам у билан бирга кетолмайди, фақат тўртинчи июлдан кейингина бирга кетиши мумкин. Байрам кунлари қаёққа қарасанг – лик-лик одам, ахир, икковларини кўриб, таниб қолишса-чи... Ваҳоланки, бу ерда ипидан игнасигача ҳаммасини пинҳон тутиш зарур. Тайёргарлик кўриш учун Клайдга тагин бироз мухлат ҳам керак. Энди у тезлик билан ҳаммасини ўйлаб чиқиб, кейин ҳаракатини қилавериши даркор. Эй, худо-ей! Тайёрланиш керак. Балки Робертага телефон орқали: бетоб эдим ёки пул топиш дардида сарсон бўлиб юрган эдим, дейдими ёки шунга ўхшаш бирон вaж-қорсон айтиб, мактуб ёзолмаганимнинг боиси шу эди, дейдими... бунинг устига худди аксига олгандек, амаким мени айна шу тўртинчига Ўрмонга таклиф этиб қолди-я, дейдими. Амакиси! Амакиси! Намунча ҳадеб уни рўкач қилавермаса. Амакиси билан у яна кўришадими-йўқми, бунинг Клайдга ёки Робертага нима аҳамияти бор. Ахир, Клайд Ликургдан бутунлай кетмокчи-ку, у Робертага шундай деган. Энг яхшиси – Робертага: амакимнинг хузурига бориб, кетаётганимга нимадир баҳона кўрсатаман, балки орадан бир йиллар ўтгач, яна қайтиб келарман, деб айтаман, дегани маъқул. Роберта бунга ишонади. Ҳар қандай шароитда ҳам у Робертага нимадир дейиши зарурки, у тинчлансин ва жуда бўлмаганда бешинчигача, Клайд қатъий бир қарорга келгунча Бильда тура турсин... Ҳозирча, ҳадеб икки қайиқнинг бошини ушлайвермасдан, ё у йўлни ёки бу йўлни танлашга ҳозирлик кўриши керак. Ё у йўлни ёки буни-сини...

Клайд бошқа ўйлаб ўтирмай, ўша заҳотиёқ шу орадаги яқин телефонга югурди, бу ердан уни деярли ҳеч ким эшитмас эди. У Робертани чақирди-ю, бу сафар узундан узок

авраб, чалғитиб, тилёгламалик қилиб гап уқтира кетди; у қаттиқ касал бўлиб, шамоллаб қолдим, уйдан бир қадам ҳам жиллолмадим, шу сабабли телефонга боролмадим, деб Робертани ишонтиришга тушди... кейин қачонлардир бу ерга қайтиб кела олиши учун амакисига ҳам бирор ваз кўрсатмоқчи эканини айтди... У ялиниб-ёлвориб, деярли эркалаётган оҳангда гапирар, Робертадан шу кунларда қай аҳволга тушганимни тушунгин, деб илтимос киларди, хуллас, у сусткашлиги ва дом-дараксиз кетганининг аллақандай сабаблари борлигига охири Робертани ишонтирибгина қолмай, балки унга ўзининг янги режаларини ҳам баён этиб берди. Роберта яна олтинчигача бир амаллаб чидаши керак, ўшанда, албатта, қаерда деса ҳам майли, Гомердами, Фондадами, Ликургадами, Литл-Фолздами... хоҳлаган жойида уни Клайд кутиб олиши аниқ. Аммо ҳаммасини улар агар сир тутмоқчи бўлишса, унда Клайд Робертага олтинчи куни эргалаб Фондага етиб келишини маслаҳат беради, ана шунда кундузги поезд билан Утикага кетиш мумкин. У ерда, эҳтимол, тунаб қолишар, – телефонда режа тузиб, гапни бир ердан чиқариш амри-маҳол, албатта, – ўшанда маслаҳатлашиб олганларидек иш тутаверишади. Бундан ташқари у, нима қилишлари тўғрисида ўзи қандай фикрдалигини ўша учрашувда бафуржа ўтириб гапириб бериши мумкин. Клайдда ҳозир бир ният туғияпти – никоҳдан олдинми ёки кейинми, бу, майли, Робертанинг ихтиёрида, кичик бир саёҳатга чиқишса, қалай бўларкин... аммо-лекин... бир ёзилиб, маза қилиб келишар эди... (Шу сўзларни айтаётганда Клайднинг овози титраб, тиззалари ва қўллари қалтирай бошлади, бироқ Робертанинг тўсатдан бундай саросимага тушиб қолганини телефонда била олмас эди.) Роберта уни ҳозир ортиқча сўроққа тутавермаслиги керак. У дилида йиғилиб қолган гапларини телефонда айтолмайди барибир. Лекин олтинчи куни тушга яқин у Фонда вокзалида, албатта бўлади, Роберта уни кўриши биланоқ Утикагача чипта олиши, кейин кўшни вагонга чиқиб ўтириши лозим. Роберта агар уни поезд жўнагунча бекат саҳнида кўрмаса, унда Клайд шу ердалигини билдириш учун у тушган вагонга кириб ўтиб кетади, шу билан гап

тамом: аммо Роберта у билан зинхор гаплашмаслиги керак. Утикада Роберта жомадонини юк саклаш хонасига топширади. Клайд эса орқасидан хилват бир муюлишгача эргашиб боради; кейин Робертанинг буюмини олиб келади-ю, сўнгра биргаллашиб қайсидир бир кўздан чет меҳмонхонага қараб жўнашади, қолган нарсаларнинг барини эса Клайднинг ўзи тўғрилайди.

Хаммасини у Клайд айтгандек қилиши керак. Ахир, озми-кўпми унга ҳали ишончи бордир! Унда Клайд эртага – учинчида, кейин эса олтинчи куни эрталаб, албатта, кўнги-роқ килади; ана шунда ишлар жойидалиги: яъни Робертанинг жўнаётгани ва Клайд ҳам ўзи айтган ерида бўлишини бир-бирларига хабарлашади. Нима? Кичик бир сандикча олмоқчиман дейсанми? Кичкинагина? Марҳамат, зарур бўлгандан кейин оласан-да Аммо мен сенинг ўринида бўлсам, юкни кўпайтириб ўтирмас эдим ҳозир. Бирор-бир жойга ўрнашиб олганимиздан сўнг майда-чуйдаларингни сўраттиришинг мумкин-ку, ахир.

Клайд шуларнинг хаммасини кичкина чет бир дорихонадаги телефон будкасидан туриб гапирар (доричи эса орқа хонада ўтириб, банка ва шишалари орасида кўмилганча аллақандай бемаъни бир романини ўқишга тушиб кетган эди), гўё шу топда эсанкираб, довдираб, даҳшатга тушган Клайднинг ўзи эмас, баҳайбат бир жин Клайднинг хотиржамгина турган миясига кириб олиб, кейин яна унинг елкаси ортига туриб, чинакамига Клайднинг тиллари билан гапирётгандай туюларди.

«Сондра икковинг бирга бўлган ўша кўлга бор!

«Ликург» меҳмонхонасиданми ёки вокзалданми у жойларнинг йўл кўрсаткич китобчасини топ.

Кўлнинг жанубий томонига сузиб боргин-да, кейин у срдан жанубга қараб юр.

Крам кўлида ва шу атрофдаги бошқа кўлларда ўзинг кўрган, салга ағдарилиб кетадиган, таги юмалоқроқ қайиқлардан бирини танла.

Кейин таниб қолмасликлари учун бошқа янги шляпа сотиб ол, сўнгра уни сувга ташлаб кет. Қаердан харид қилин-

ганлигини билдирмаслик учун ҳатто астаридаги белгисини юлиб олишинг ҳам мумкин.

Ҳамма буюмларингни сандиқчага жойлагину, лекин уйингда қолдир; мабодо ишинг чатоклашса, бу ерга қайта солиб уни оласану яширинасан-кетасан.

Бутунлай кетишни мўлжаллаб эмас, фақат чорбоққа, Ўн иккинчи кўлга борганда зарур бўладиган нарсаларингнингина олиб кет; агар сени Ўн иккинчи кўлда кўлга туширишса, сен бошқа бирон ёққа эмас, фақат ўша томонга отлангандек бўлиб кўринасан.

Робертага, мана шу саёҳатдан қайтиб келганимиздан сўнг сенга уйланмоқчиман, аммо ундан олдин уйланомайман, деб уқтир.

Агар керак бўлса, фақатгина ҳушидан кетказиш учун, салгина... сувга тушганда кийналмай чўкиб кетиши учун секин бир ур.

Қўркма!

Унчалик кўнгилчан бўлма!

Сени фақат Шейронда ёки Учинчи миль Кўрфазида кўришлари учун ва сен ўзинг Рэкет ёки Узун кўлидан, ё Ликургдан келдим дея олишинг учун ўрмонни кундузи эмас, тунда кесиб ўт.

Ўзингни бошқа ном билан ата, кўлингдан келганча дастхатингни ўзгартир.

Ишингнинг муваффақиятли чиқишидан кўнглингни тўк тут.

Роберта билан оҳиста, жудаям оҳиста – ипақдек бўлиб, эркалаб туриб, ҳатто уни суюб гаплаш. Робертани ўз ихтиёрингга бўйсундираман десанг, шундай қилишинг керак».

Клайднинг иккинчи ёвуз вужуди шу тахлитда фикр юритарди.

Мана, сешанба – 6-июль ҳам етиб келди, туш пайти, Утика билан Фондани бир-бирига уловчи темир йўл станциясидаги сахн; Клайдни шу ерда кутиб туриш максасида Роберта Бильц поездидан тушиди, икковлари Утикага жўнайдиган поезд эса яна ярим соатдан сўнг келиши керак. Орадан чорак соат вақт ўтгач, Клайд ҳам жануб тарафдаги ён кўчаларнинг биридан чиқиб, станцияга томон кела бошлади, уни Роберта кўролмас эди, Клайд бўлса вокзалнинг ғарбий муюлишини айланиб ўтди-да, уюлиб ётган саватлар панасида тўхтаб, уни кузата бошлади. Қанчалик озиб-тўзиб кетибди у! Устидаги эгни ҳам бир ҳолатда, Сондраникнинг акси: ҳаворанг сафар костюми-ю, шу учрашувга мўлжаллаб атайлаб сотиб олинган кулранг шляпа, буни кўрган Клайд, ўзига Сондра таклиф этаётган ҳаётдан кўра, бу – мутлақо бошқача, ночор ва оғир ҳаёт эканлигини дарров сизди. Роберта ўз ҳаёлида Клайдга тегаман дебок, уни Сондрадан воз кечишга мажбурламокчи бўляпти, бу никоҳ тузоғидан эса Клайд Сондра ва уни эсга солувчи барча назокатларни унутгандагина кутулиши мумкин, шунда ҳам омади келса агар. Бу икки кизнинг Клайдга нисбатан шунчалар бир-бирига ёт икки хил муносабатда бўлишаётгани кизик: Сондрада нима истасанг бор, у ҳаммасини ҳадя этмокчи-ю, аммо эвазига ҳеч нарса сўрамаяпти; Робертанинг эса ҳеч балоси йўғ-у, бироқ талаб катта.

Уни ғалати бир аламок ранжиш туйғулари қамраб олди-ю, Пасс кўлидаги анави кишини аллақандай меҳр ва майл билан эслади, юрагининг бир бурчида унга муваффақиятлар тилади. Балки у ҳам худди шу аҳволга тушгандир. Балки у, охири ноиложликдан шундай қилгандир, шу боисдан ҳам уни топишолмаган. Клайднинг бутун асабияти таранглашди. Кўз карашлари ғамгин, қахрли ва кўпроқ хавотирли тус олди. Бу гал ҳам иш ўнгайгина кўчармикан?

Мана у Роберта билан бир перронда турибди (бу – Робертанинг бетиним, мантиксиз талабларининг оқибати), энди у тўрт кун давомида – Роберта иккаласи телефонда гап-

лашган вақтдан бери (агар очигини айтса – кейинги ўн кунлардан бери) ўйлаб юрган ўз режасини қандай қилиб дадил, тезда амалга ошириш ҳақида бош қотирмоғи лозим.

У бир қарорга келдимиз, энди бунга ҳеч нарса тўсиқ бўлмаслиги керак. У ҳаракат қилмоғи зарур! Юраксизлиги оқибатида ўйлаган режаси барбод бўлиши мумкин, йўқ, у бунга йўл кўёлмайди.

У Робертага кўриниш учун олдинга юрди ва унга гўё дўстона тарзда «Мана кўрдингми, мен шу ердаман», деяётгандай маънодор қараб қўйди. Аммо бу нигоҳ остида нималар яширинмаган эди! Агар Роберта бу ғилоф замирига чуқурроқ разм сололганда ва Клайднинг маънос, кўрқинчли кайфиятини сеза билганда эди, унда у шоша-пиша жўнаб қолган бўларди. Лекин ҳозир, Клайднинг, чиндан ҳам, келганини кўргач, кўзларига яширинган ғамгин шарпа йўқолди, осилиб тушган лаблари асли ҳолига келди; ўзини танимаганга солса ҳам бутунлай чиройи очилиб кетди, Клайд тайинлаганидек Утикагача чипта олиш учун ўша заҳоти кассага қараб юрди.

Ниҳоят, ниҳоят Клайд келди-я, деб ўйлар эди Роберта. Энди у Робертани олиб кетади. Шу боисдан унинг қалби миннатдорчилик туйғулари билан тўлиб-тошаётган эди. Ахир, улар кам деганда энди етти ёки саккиз ой бирга яшашади. Муросаи мадора қилиш учун одоб ва сабр-тўзим керак ҳали унга, лекин, ҳар қалай, бу иш унинг қўлидан келади. Бундан буён у бутун вужуди билан эҳтиёткор бўлмоғи – Клайднинг, ақалли, хиёл жаҳлини чиқарадиган бирор-бир гап айтмаслиги, ножўя ишларга йўл қўймаслиги керак, ахир, ҳозир унинг кайфияти ёмон бўлиши табиий-ку. Лекин, ҳар қалай, Клайд бироз ўз арғандек кўринаяпти... эҳтимол, унинг Робертага энди меҳрибончилиги ошар, кўпроқ раҳми келар, ниҳоят, у такдирга чин дилдан ўз хоҳиши билан бўйсунганга ўхшаб гурибди-ку. Яна, айни пайтда унинг эгнидаги оч кулранг кестюми, янги похол шляпаси, ялтираб турган ботинкаси ва қора чарм жомадонини, Клайд шу ерда ғалати парижонхоғирлик ва калтафаҳмлиқка йўл қўйган эди, тасма билан яқиндагина сотиб олган фотография ашпаратининг таг-

лик уч оёғини каноп матоли ғилофга солинган теннис ракеткасига кўшиб (асосан, «К. Г.» деган ўз исми шарифини яшириш учун) жомадонига боғлаб кўйганини кўрганда, Роберта Клайдга нисбатан илгаригидек назокат ва интиқлик сезди ўзида. Унинг ташқи кўриниши ҳам, табиати ҳам Робертага ёқар эди. Ўзига нисбатан ҳозирги бепарволигидан қатъи назар, у, ҳар қалай, Робертанинг Клайди эди.

Роберта чипта олгач, буни кўрган Клайд ҳам ўз навбатида кассага борди, кейин яна Роберта томонга маънодор қилиб қараб кўйди, гўё шу қараш билан ҳаммаси жойида демокчи бўлаётгандай эди, сўнгра саҳннинг нариги бурчига қайтиб борди; Роберта ҳам боя турган жойига қайтди.

(Эски қишлоқ жигаранг костюм ва қалпоқ кийиб жигаранг қоғозга қуш қафасини ўраб олган анави чол нега Клайдга бунақа қараяптикин? Наҳотки, у бирон нарсани сезган бўлса? Наҳотки, у Клайдни таниса? Балки, у Ликургда ишлагандир ва уни илгари кўргандир?)

Бугун Утикадан бошқа похол шляпа сотиб олиш зарур – ишқилиб, шу эсидан чикмасин-да – астарига ўша ердаги магазиннинг белгиси туширилган похол шляпа бўлиши керак; уни ҳозирги бошидагисига алмаштириб кийиб олади. Роберта унга қарамай турган пайтда эскисини шарт оладию, жомадонидаги лаш-лушлари орасига яширади. Бунинг учун Утикага етиб боришганда, каердадир, эҳтимол, вокзалдами, кутубхонадами... Робертани бироз вақтга якка қолдирса бас, у дастлаб шундай режа тузди, кейин уни қайсидир бир кўримсиз меҳмонхонага олиб боради-да, жаноб Карл Грэхем ўз рафикаси билан, ё Клифорд Голден ёки Геринг (фабрикада шундай фамилияли бир киз бор эди) деб ёздирди. Ана шунда уларнинг изига тушишган тақдирда ҳам, ҳа, фалон исмли киши билан кетган экан, деб тахмин қилишади-кўйишади.

(Узоқдан паровоз чинқириви эшитилди. Ҳадемай поезд етиб келиши керак. Клайд соатига қаради, ўн иккидан йигирма етти дақиқа ўтибди.)

Утикада Робертага самимий, эркалаб муомала қилсинми ёки совуқ бир вазиятда тураверсинми, Клайд мана шуни

ўйлаб олиши керак. Тўғри, телефонда Роберта билан жуда майин, дўстона оҳангда гаплашди, бошқа иложи ҳам йўқ эди. Яхшиси, муомаласини ўшандай давом эттиравергани маъқул, акс ҳолда Роберта жаҳли чиқиб, шубҳага тушиши, ўжарлик килиши мумкин – унда Клайдга жуда қийин, мушкул бўлади.

(Бу поезди курғур намуноча имилламаса-я?)

Аммо-лекин Клайд хушмуомала бўламан деб роса кийналса ҳам керак, чунки, сирасини айтганда, Роберта ҳозир унга бўйруқ берапти, айтганимни бажарасан, деб талаб қўйяпти, шундай экан, Клайд унга қандай қилиб яхши муомалада бўла олсин! Э, лаънати-е! Тўғри-ю, аммо Клайд дуруст муомала қилмаса-чи?.. Унда Роберта тўсатдан ниятини пайкаб қолиб, у билан бирга сайрга чиқишдан бош тортиши ва бор режаларини йўққа чиқариб юбориши мумкин...

(Тизза ва қўллари нега бунча титрамаса-я!) Э, бўлмаган гап, ҳали ўша нияти амалга ошадими-йўқми, буни ўзи ҳам тузукроқ билмайди-ю, Роберта қандай қилиб шубҳага тушиши мумкин, хўш? Унинг қарори катъий: Роберта билан ҳеч қаёққа кетмайди, ҳаммаси шу ерда ҳал бўлиши керак. Эҳтимол, кечагина ўйлаб қўйганидай, қайикни ағдариб юбормаслиги ҳам мумкин, аммо у, барибир, Роберта билан кетмайди.

Мана, поезд ҳам етиб келди. Роберта жомадонини қўлига олди. Ҳозирги аҳволда унга жомадони оғирлик қилмасмикин? Ҳойнаҳой, оғирдир. Ҳа, уят бўлди жуда. Бунинг устига бугун кун росаям иссиқ. Ҳар қалай, кўздан чет жойга чиқиб олишгандан сўнг Клайд унга кўмаклашиб боради. Роберта Клайд томонга қараяпти – унинг кетаётганига ишонч ҳосил қилмоқчи, шекилли. Бу, чиндан ҳам, Робертага хос одат эди, кейинги кунларда у Клайдга шубҳа билан, гумонсираб қарай бошлади. Ана, вагон тўрида, соя томонда бўш жой бор экан. Ёмон эмас, ўтирса бўлади. Клайд ўша жойга ўрнашиб олади-да, деразадан томоша қилиб кетади. Фонданинг орқароғида, атиги икки милча нарида Ликургдан, фабрика ёнидан ўтадиган Могаук дарёси бор. Ўтган йили тахминан шу пайтларда улар Роберта иккаласи ўша дарё соҳилларида сайр этишган эди. Лекин бу хотирот ҳозир унга ёқим-

сиз туюлгани учун ҳалигина сотиб олган газетасига кўз югуртирди, худди юзига қалқон қилгандек газета ортига яширинди-да, ақли ҳушини ҳозир эгаллаб турган нарса – Катта мушгир кўли атрофидаги жойларни бутун икир-чикирлари билан яна қайта кўз олдига келтира бошлади: Роберта билан ўшанда телефон орқали ора очди бўлиб қатъий гаплашиб олганларидан сўнг, бу ерлар уни дунёдаги бошқа ҳамма географик жойлардан ҳам кўра кўпроқ қизиқтира бошлаган эди.

Жума куни, ўша гапдан кейин у «Ликург» меҳмонхонасига кирди-да, Катта мушгир ва Узун кўллари атрофидаги пастқам ерларда жойлашган меҳмонхоналар, чорбоғлар, мусофирхоналарни ва шунга ўхшаш жойларни таърифловчи учта ҳар хил йўл кўрсаткич китобчалардан олди. (Қани энди амал-тақал қилиб Катта мушгир кўлидаги ҳув анави йўл кўрсатувчи киши айтган бутунлай кимсасиз кўлларнинг биронтасига етиб борилса... Фақат, хойнаҳой, унақа кўллардан қайиқ деган нарсанинг уруғи ҳам топилмаса керак!) Кейин шанба куни у вокзалда яна тўртта йўл кўрсаткич китобчасини олди (улар ҳозир ҳам чўнтагида турибди). Шу китобчаларнинг ҳаммаси шимолга, Катта мушгир тарафга олиб борадиган худди мана шу темир йўл ёқаларида сон-саноксиз кичик кўллар ва меҳмонхоналар борлигини тасдиқлар, агар Роберта истаса, Катта мушгир ёки Ўтлоқзор кўлига боришдан аввал шу меҳмонхоналарнинг биронтасида бир-икки кун ёки жуда бўлмаса бир кечага қолишлари мумкин эди. Клайд, айниқса, Ўтлоқзор кўлига кўпроқ диққат билан қарай бошлади – китобчада айтилишича, у ниҳоятда чиройли ва бекатнинг шундоқ яқингинасида эди; у ерда бир эмас, учта ўртамиёна мусофирхона бўлиб, икки киши учун бир ҳафта турилса, атиги йигирма доллар ҳақ тўланарди. Демак, агар иккаласи бир кеча тунашса, беш доллардан ошиқ сарфлашмайди. Шундай қилиб, у кейинги кунларда калласида пишитиб юрган: бегона жойларга кетишдан олдин, албатта, бироз дам олишинг лозим, деган гапини айтади Робертага; агар Утикага келганларидан сўнг биринчи куни кечкурун ёки эртасига эрталаб. Ўтлоқзор кўлига бориб, ўша ерда тунашса,

у холда китобчада ёзилишича, жуда арзонга тушишлари – йўл харжи-ю ва бошқа майда-чуйда харажатларни кўшиб ҳисоблаганда ўн беш долларча сарфлашларини ҳам айтади. У буни ширингина бир саёҳатча, никоҳдан олдинги ўзига хос тўй сайр-томошаси, деб тушунтиради Мабодо Роберта аввал никоҳдан ўтайлик, дейдиган бўлса, бунга сира ҳам бўш келмаслик керак, чунки, бундай қилиш мумкин эмас.

(Хув ана, тепалик этагида кўзга чалинаётган дарахтзор-га қараб бешта қуш учиб кетяпти...)

Ғақат кўлда сайр этиш учун, бир кунга, етмиш миль йўл босиб, Утикадан нақ Катта мушгирга бориб келиш шарт эмас, албатта. Бу Робертага ҳам, бошқа ҳар қандай кишига ҳам эриш туюлади. Бу ҳатто унда шубҳа туғдириши ҳам мумкин. Балки, яхшиси, хали у, барибир, шляпа сотиб олиш учун Утикада бироз вақтга Робертани ёлғиз қолдиришга мажбур бўлади, биринчи кечани худди шу Утикада, қайсидир оддийгина, арзон-гаров меҳмонхонада ўтказишгани маъқул кўриняпти, у шундан кейин Ўтлокзор кўлига боришни таклиф қилса ҳам бўлади. У ердан эса эртасига эрталаб Катта мушгир кўлига қараб жўнашади. Клайд Катта мушгир чиройлироқ... ёки Учинчи миль Кўрфазига (аслида у оддийгина бир қишлоқ) борамиз, ўша ерда никоҳдан ўтиб, йўл-йўлакай томоша қилиш учун Катта мушгирга ҳам бир бош сукиб ўтамиз, дейиши мумкин. У, сенга кўлни кўрсатмоқчиман, сўнгра сени ва ўзимни бир-икки расмга туширмоқчиман, деб айтади. У аппаратни аслида шу мақсадла... кейинчалик Сондрани ҳам расмга тушириш учун атайлаб олган.

Қанчалик қора ният бу!

(Ана, ям-яшил адир ён бағрида тўққизта оқ ва қора сир-гир ўтлаб юрибди!)

Жомадонининг сиртига аппарат оёғи ва ғилофли теннис ракеткасини боғлаб олишганини кўриб йўловчилар, мабодо икковлари изсиз йўқолишган тақдирда ҳам... у билан Робертани олис бир ердан келаётган ўткинчи саёҳатчилар бўлишса керак, деб ўйлашади... ҳўш, нима қилибди, улар чиндан ҳам бу ерлик эмас-ку... Ахир, йўл кўрсатувчи ҳам айтмаган-

миди, бу кўлнинг чуқурлиги Пасс кўлига ўхшаб етмиш беш фут келади, деб? Ҳа, ростдан Робертанинг жомадони-чи... уни нима қилиш керак? Шу пайтгача бу нарса сира хаёлига келмаган экан.

(Ана, учта автомобиль поезд билан баб-баравар тезликда физиллаб боряпти.)

Шундай қилиб, улар Ўтлокзор кўлида тунаб чиқишади-да, кейин яна йўлга тушишади. Клайд Робертага: Кулранг кўлдаги Учинчи миль Кўрфазида таниш бир руҳоний бор, ўша ерда никоҳдан ўтамиз, деб айтади; у Робертани Курол-соз бекатида жомадонини колдириб кетишга кўндиради, у ердан Катта яйловга улар автобусда жўнашади, – ўзининг жомадонини эса бирга олиб кетади. У биринчи дуч келган кишигаёк, масалан, қайиқчигами ёки автобус ҳайдовчисигами, жомадонимда фотография аппаратим бор, дейди гўё бепарво оҳангда ва бу ерда чиройли жойлар кўпми, деб сўраб ҳам кўяди. Ёки жомадонга нонуштаси солинган бўлади. Ҳойнаҳой, шу фикр дурустга ўхшайди: у нонуштасини ола кетса, бу билан Робертани ҳам, ҳайдовчининг ҳам кўзини бўяган бўлади. Бунга аслида унча-мунча одамнинг акли етавермайди, шундай эмасми? Кўлга борганда аппаратини жомадонига солиб оладиганлар сон мингга-ку. Нима бўлганда ҳам у жомадонини, албатта, ўзи билан бирга олиб кетиши зарур. Акс ҳолда шунча режадан оролга сузиб бориб, у ердан ўрмон оралаб жанубга қараб кетишдан нима фойда, хўш?

(Қанчалик ярамас, даҳшатли режа! Наҳотки, у шуни амалга оширса?) Лекин Катта мушгир кўлидаги анави қуш жуда ҳам ғалати қичқирган эди-я! Клайд ўша овозни яна қайта эшитмагани ёки ўша йўл кўрсатувчига дуч келмагани маъқул: йўл кўрсатувчи уни дарров таниб қолиши мумкин. Тўғри, Клайд у билан бир оғиз ҳам гаплашмаган, фақат ойнадан қараганини айтмаса... ҳатто автомобилдан тушмаган ҳам эди, эс-эс эслашига қараганда, йўл кўрсатувчи унга ҳатто бирон марта қайрилиб ҳам қарамаган эди, машинадан чиқиб уни сўроққа тутган Грэнт Крэнстон ва Харлей Бэгот билан гаплашган эди нуқул. Мабодо ўша одам ўша ерда бўлса ва уни таниб қолса-чи? Э-э, бундай бўлмас-ов, ахир, у

Клайдни тузукроқ кўрмаган-у? Йўқ, ҳойнахой, у одам Клайдни эслай олмайди, эҳтимол, Катта мушгирда у мутлако йўқдир... Лекин нима учун Клайднинг қўллари-ю, юзлари доим муздай, жиқ-жиқ терга ботиб, тиззалари қалтирагани-қалтираган?

(Поезд дарёнинг илон изи бурилишларини айланиб ўт-япти... Роберта иккаласи ўтган йили ёзда... Кераги йўқ...) Утикага етиб боришлари биланок Клайд бир иш қилиши керак (у буни сира эсидан чиқармаслиги, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини йўқотиб қўймаслиги керак. Довдираб қолишга ҳаққи йўқ унинг... ҳақи йўқ...) Кўчада Робертани олдинга ўтказиб, бирон кимса: ҳа, уни кузатиб бораётган экан, демаслиги учун орқасидан, масалан, юз қадамларча берида бориши лозим. Охири бир ерда улар ёлғиз ўзлари қолишгач, Клайд унга ётиб олади ва барча режаларини тушунтириб беради... устига-устак Робертага нисбатан азалий севгисини ўчмагандек атрофида нуқул парвона бўлади... Робертанинг гапга унашини агар, чиндан ҳам, истаса, шундай қилиши шарт. Кейин-чи... кейин... ҳа-ҳа, эсига тушди... қаердадир Роберта уни кутиб туради. У бориб анави... анави иккинчи шляпани сотиб олиб келади... шляпани, эҳтимол, кейин сувда қолдирар... эшакларни ҳам албатта. Робертанинг шляпасини ҳам... кейин...

(Бу поезди қурмагур намуноча узундан узок, ғамгин хуштак чалмаса-я. Э, лаънат-е! У энди асабийлаша бошлади.) Аммо меҳмонхонага боришдан олдин вокзалга қайтиб, янги шляпани жомадонга жойлаб олишга тўғри келади; яхшиси, маъкулроқ бир меҳмонхона топилмагунча жомадонни бирга кўтариб юриш керак-да, янги шляпани ана ўшанда – Робертани чакириб келишдан аввал сотиб олиб, буюмлари ичига яширгани тузук. Кейин у Робертани меҳмонхонагача кузатиб боради, Роберта эса Клайд жомадонларни олиб келгунига қадар уни кираверишда кутиб туради. Агар яқин-атрофда ҳеч ким бўлмаса, улар меҳмонхонага бирга киришади, албатта; фақат Клайд меҳмонлар дафтарига ёзилиб бўлгунча Роберта жуда бўлмаса аёллар хонасида ўтириб туради... Клайд бу гал, масалан, Чарльз Голден деб ёздириши

мумкин ўзили. Агар кулайроқ поезд бўлса (буни ҳали Клайд аниқлайди) эрталабдан, мабодо Роберта кўнса шу бугуннинг ўзидаёқ икковлари Ўтлокзор кўлига караб жўнашлари мумкин, улар ақалли Ўн иккинчи кўлдан ва Шейрондан ўтиб олгунларича яна бошқа-бошқа вагонларга тушиб кетишлари керак.

(У ёқда – Крэнстонларнинг ажойиб чорбоғлари бор... Сондра ҳам.)

Кейин-чи... кейин...

(Ана, баҳайбат қизғиш омборхона ва унинг ёнгинасида мигти бир оппоқ уйча кўзга ташланыпти. Шамол тегирмони ҳам турибди. Клайд Иллинойс ва Миссурида ҳам худди шунақа омборхона ва уйчаларни кўрган эди. Чикагода ҳам.) Бу пайтда Роберта кўшни вагонда ўтирганча, Клайднинг кайфияти ҳар қалай унчалик ёмонга ўхшамайди-ку, деб ўйламоқда эди. Ахир, хоҳлаганича майшат қилиши мумкин бўлган Ликург шахридан мана шу алпозда, худди ёв қувгандек кетавериши унга қийин, албатта. Лекин иккинчи томондан ўйлаб караганда, Роберта ҳам нима қилсин... Бошқа сира иложи йўқ эди. Энди у қувноқ ва хушфёъл бўлиши, арзимаган хархашалари билан ҳадеб Клайднинг жонига тегавермаслиги керак. Аммо ҳаддан ташқари кўнгилчанлик ва майинлик ҳам кемайди бу ерда, сирасини айтганда, унинг бошига тушган ҳамма ишларга Клайд айбдор-ку. Ҳозир у нима яхшилик қилаётган бўлса, адолат юзасидан қиялти, аслида бу ҳам кам. Ҳали у фарзанд кўради, олдинда уни жуда кўп ғам, ташвишлар кутиб турибди. Бундан ташқари, у яна бу сирли воқеаларни, ўзининг ана шу бирдан йўқолиб қолишини ва никоҳни (ҳали агар Клайд унга, чиндан ҳам, уйландиган бўлса) ота-онасига тушунтириб бериши керак. Лекин Роберта уни, барибир, никоҳдан ўтишга мажбур этиши керак... иложи бўлса, тезроқ... балки, Уतिकанинг ўзидаёқ... икковлари тўхтаган биринчи жойдаёқ..., никоҳдан ўтишлари лозим, никоҳ гувоҳномасидан бир нусхасини эса Роберта ўзи ва боласининг манфаати йўлида сақлаб қўйиши зарур. Клайд кейин истамаса, ажралиб кетиши ҳам мумкин. Аммо шунга қарамай, Роберта миссис Гриффитслигича қолаверади.

Уларнинг фарзанди ҳам Грифите номини олади. Бу хазилакам эмас-ку, ахир.

(Намунча чиройли бўлмаса-я анави дарё. У Робертага Могаукни ва Клайд билан эндигина танишгандаги ўтган йилги сайр томошаларини эслатарди. Эҳ, ўша ажиб ёз ҳада этган мурувватлар! Қанисиз энди!..)

Улар қаергадир жойлашишади... эҳтимол, бир хона ёки икки хонаними ижарага олишар. Лекин бу касрда-ю, қайси шаҳарда бўлади? Роберта шуни билишни истарди. Ликург ёки Бильцдан олисдами? Гарчи Роберта шубҳасиз, тезда отаси ва онаси билан яна дийдор кўришишни ва буларнинг ҳаммаси тезроқ орқада қолишини истаётган бўлса ҳам Бильцдан қанча узоқлашишса, шунча яхши, деб ўйларди, ахир улар икковлашиб жўнашяптику, у эрга теккан бўлади, шундай бўлгач, бунинг аҳамияти йўқ.

Ҳаво ранг костюми билан жигарранг шляпасига Клайд аҳамият бердимикин? Мабодо Клайд уни ўзи доим вақтини бирга ўтказаётган ўша бойвучча қизларига солиштирган такдирда ҳам, эҳтимол, кўзига Роберта ғоят сулув кўрингандир У ўзини ниҳоятда назокатли тугиши... хиёл бўлса ҳам Клайднинг жаҳлини чиқармаслиги керак... Аммо... Клайд уни агар... агар салгина... қиттайгина севганидами, унда улар қанчалик бахтли яшар эдилар...

Мана Утикага ҳам келишди, кимсасиз кўчада Клайд Робертага етиб олди. Клайд чехрасида соддадил кувноклик ва хайрихоҳлик ташвиш ва асабийлик билан аралаш-қуралаш бўлиб кетган эди. Аслида эса бу ўз ниятидан, ўйлаган нарсасини ўзи бажара олмаса ва омади келмай қолса қисмати нима кечишини ўйлаб даҳшатга тушаётганини яширувчи гилоф-парда эди.

XLVII БОБ

Кечкурун келишиб олинганига биноан улар эртаси куни эрталаб (яна бошка-бошка вагонда) Ўтлокзор кўлига қараб жўнашди. Лекин манзилга етиб боришгач, Клайд кўл кир-ғоқлари ўзи ўйлагандан кўра гавжумроқ эканлигига ишонч ҳосил қилди. Бу ерда ҳукм сураётган жонланиш ҳафсала-сини пир қилиб юборди, уни даҳшатга солди: у эса бу кўл ҳам Катта мушгирга ўхшаб кимсасиз бўлса керак, деб ўйлаб юрибди. Аслида бу жой Пенсильваниядаги майда бир диний мазҳаб тўпланадиган ер бўлиб, унинг ёзги манзилгоҳи ҳам шу жой эди: бекат рўпарасидаги кўл соҳилида чоғроқ ибодатхона ва сон-саноксиз шийпончалар кўзга ташланиб турарди.

Роберта бирдан тўлқинланиб кетди:

– Жудаям соз-ку! Биз шу ернинг руҳонийсига кириб, никоҳ ўқитиб олсак ҳам бўлади, тўғрими?

Кутилмаган бу чалканшликдан довдираб қолган Клайд:

– Ҳа, бўлади, албатта... – деди шоша-пиша кўниб. – Мен у ерга сал кейин бориб, билиб кайтаман...

Аммо хаёлида эса Робертани қандай қилиб алдаш йўлларини ўйлар эди. Мехмонхонага ўрнашганларидан сўнг у Робертани қайикка солиб сайрга олиб чиқали, кўлда атайлаб уни узоқроқ ушлаб туради. Эҳтимол, бирор-бир пасткам, кўздан холи жой ҳам топилиб қолар... Э, йўғ-э, бу ерда одам гужғон ўйнаб ётибди-ку. Кўл унчалик катта эмас, хойнаҳой, у қадар чуқур бўлмаса ҳам керак. Суви худди қатрондек тим кора, шарқий ва шимолий соҳилларида эса баланд-баланд қорамтир арчалар гўё соқчилардек зич саф тортиб туришибди. Клайд шу қадар умидсизлик ва шубҳа ботқоғига ботган, хаёли шу даражада безовта бўлган эдики, ўша арчалар нақ найза ушлаган афсонавий одамхўрларни эслатувчи зийрак девларга ўхшаб гавдаланарди, унинг назарида. Бунинг устига теварак-атрофда ҳали одам кўп, кўлда ҳам кам деганда ўнта қайик сузиб юрибди.

Қанчалар мудҳиш буларнинг бари!

Қанчалар мушкул!

Бирдан шивир-шивир овоз эшитилди:

«Бу ердан ўрмон оралаб юрганда Учинчи миль Кўрфазига сира ҳам етиб бўлмайди. Йўк, йўк. У ергача орада роп-пал-роса ўтгиз миль масофа бор. Устига-устак бу кўл анча-мунча гавжум, хойнаҳой, анави мазхабпарастлар ҳам доим ундан кўз-кулоқ бўлиб туришгандир». Йўк, йўк... У Робертага айтиши зарур... айтади ҳам... аммо нимани ҳам айтарди унга? Мен сўрадим, одамларнинг гапича, бу ерда никоҳга рухсат этилмас экан, дейдими? Ё руҳоний ҳозир аллақаяёққа кетибди ёки у менда йўқ ҳужжатларни талаб қиляпти, десинми? Ёки... ёки... Эҳ, нима бўлса ҳам эртагача, Катта мушгир ва Шейронга борадиган поезд шу ердан жўнаб кетгунча Робертанинг овозини ўчириб тура олса – марра уники, у ерда эса улар албатта никоҳдан ўтишади!

Нимага Роберта бунчалик талаб қўяверади-я? У бир тоғни қайириб беряптимики (айтганимдан қайтмайман, деб оёқ тираб олишини агар унинг ҳақли, қатъий талаби деб тушунган тақдирда ҳам), Клайд унинг орқасидан ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа тентираб юраверса? Аслида Клайдни соат сайин, дақиқа сайин эзаётган ситам шу-ку, ўта шафқатсиз ва чеғарасиз қалб азобику бу, ваҳоланки у Робертадан қутула олганда эдими... Оҳ, Сондра, Сондра, кани сен бир илтифот қилсанг-у, ўз юксаклигингдан тушиб, менга мадад берсанг! Мен бошқа алдамасам! Бошқа азоб чекмасам! Камситиш-у аламларни зинҳор билмасам!

Аммо буларнинг ўрнига яна қаллоблик. Узундан узоқ, бенаф, жонга тегадиган бир тарзда сув нилуфарларини излаб юриш. Клайднинг бунчалик безовта ва асабийлигидан сайр-томоша Робертага ҳам татимади, сал ўтмаёқ Клайддан баттар унинг ҳам юраги сиқилиб кетди. Нима учун Клайд никоҳдан ўтиш масаласига бунчалик совуққонлик билан қараяпти, деб сўрарди у ўзи ўзидан. Буни анча олдин қилса ҳам бўларди, ана ўшанда бу томошалар Робертага ўз ниятларининг ушалаётгани бўлиб туюларди... агар... агар Клайд Роберта истаганидек ҳаммасини олдиндан, Утикадаёқ бир ёқлик қилиб қўйганда шундай бўларди, албатта. Энди яна кутиш, унга-бунга чалғиш... Клайд одатига хос доимий бета-

йинлик ва мужмалликка чидаш. Роберта яна иккилана бошлади, Клайднинг унга уйланмоқчи бўлаётгани ростмикан ўзи, лафзида турармикан? Аммо эртага ёки кеч деганда индинга ҳаммаси равшан бўлади-қўяди. Шунинг учун хозир ташвиш тортиб ўтириш ўринсиз.

Эртаси куни Клайд туш пайтида Куролсоз бекати ва Катта мушгирда вагондан тушди-ю, Робертани йўловчиларни пойлаб турган автобус томонга бошлади. Қайтишда ҳам шу йўл билан келганимиздан сўнг жомадонингни шу жойда қолдирсанг, қулай бўларди, деб Робертага уқтира бошлади йўл-йўлакай Клайд эса жомадонини ўзи билан олиб кетади, чунки ичида фотография аппарати ва аввалдан тайёрлаб қўйган нонушта ҳам бор, ахир, нонуштани улар қўлда қилишмоқчи-ку!.. Аммо автобусга етиб келиб, ўша ўзи Катта мушгир қўлида учратган йўл кўрсатувчи автобус ҳайдовчиси эканини кўрганда Клайднинг нақ ўтакаси ёрилиб кетай деди. Энди у одам уни илгари кўрганини тўсатдан эслаб қолса-я! Ахир, Финчлиларнинг чиройли автомобилени, олдинги ўриндикда ўтирган Бертина ва Стюарт, орқадаги Клайд ва Сондрани, у билан гаплашмоқчи бўлиб машинадан тушган Грэнт ва Харлей Бэготни эслаш унга унчалик қийинмас-ку?!

Кейинги пайтларда, ҳаяжон ва ваҳимага тушган онларида доим бўлгани каби, бир дақиқанинг ўзидаёқ юзи ва қўллари совуқ тер босди. Илгари, ахир, у нимани ўйлаган эди? Режа деганни ҳам шунчалик хом тузадими? Ҳаммасини шунақанги пала-партиш ўйлаган экан, хўш, бу ишнинг уддасидан чиқишига қандай умид қилса бўлади? Шу хомлиги сабабли йўлда, Ликургдан Утикага келгунча шапка кийиб олиш ёки ақалли бўлмаса похол шляпа харид қилгунга қадар жомадонидаги шапкасини кийиб туриш ҳам хаёлига келмабди, умуман шляпани илгарирок сотиб олиши керак эди.

Аммо худо бир асради уни, йўл кўрсатувчи танимади! Аксинча, у мутлақо нотаниш одамга мурожаат этгандай синчковлик билан:

– Катта мушгирга борасизларми? – деб сўради. – Бу ерда биринчи марта бўлишингларми?

Клайд ўзини гўё елкасидан тоғ ағдарилгандай ҳис этди-

ю, ammo ич-ичидан қалтироғи босилмай:

– Ҳа, – деб жавоб берди, кейин безовта бир асабийлик билан сўради: – У ёқда бугун одам кўпми?

Охирги сўзини айтиб улгурмасидан ўзи берган саволи ўзига ниҳоятда бемаъни туюлиб кетди. Нима учун, нима учун, қайси шайтон йўлдан урмаса, шундай савол беради-а? Бунақанги аҳмокона, хатарли довдирашларининг, нахотки, чеки бўлмаса? У шунчалик эзилиб кетдики, йўл кўрсатувчининг жавобини ҳам деярли эшитмади, унинг овози гўё аллақайлардан, олис бир жойдан келаётгандек бўлиб туюлди.

– Унчалик кўп эмас. Етти-саккизта одам эди, шекилли. Тўртинчи куни бизда ўттизтача одам бўлди, бироқ хаммаси кеча кетди.

Улар бораётган ёпишқоқ тупроқли йўл атрофида саф тортган дарахтлар унсизгина какқайиб турибди; ҳаво салқин ва теварак жимжит; ҳатто ҳозир, қок туш пайтида ҳам ўрмон ичкарилари зимистон ва хилват, қоп-қоронғи бўлиб кўринарди. Агар шу ўрмон ичига тундами, кундузими кириб кетсанг бас, тирик жонни учратиб бўлсан! Чакалақзорлар орасидан бойўғлининг хунук овози эшитилади; кумуш ранг зулмат қаърини олисларда жарангдор сайраётган тўрғай кўшиғи босиб кетади. Усти ёпик оғир автобус шалдираб оқаётган ариқчалар устига солинган ғадир-будир ғўла кўприклардан ўтаётганда Роберта зилол сувга қараб туриб ўзида йўқ хаяжонга тушарди. «Бу ернинг сўлимлигини қара, Клайд! Ариқчаларнинг чулдираётганини эшитяпсанми? Тоза ҳавоси-чи!»

Шунга қарамай, Робертанинг ажали етиб турибди!

Э, парвардигор!

Аmmo, фараз қилайлик, Катта мушгир меҳмонхонасида ҳам, бандаргоҳда ҳам одам гавжум, дейлик. Эхтимол, кўлни балиқ шинавандалари эгаллаб, хали у ерда-хали бу ерда битта-биттадан ўтириб олишгандир, натижада биронта хилват, тинч жой қолмагандир. Клайд бу ҳақда бош қотириб кўрмагани қизиқ! Ҳойнаҳой, бу кўл ҳам Клайд ўйлагандек у қадар кимсасизга ўхшамайди, қайтага шу бугун Ўтлоқзор кўлидагидан кам одам йиғилмайдиган кўринади бу ерда ҳам. Унда

нима бўлади?

Нима бўларди, унда хайё-хув деб жўнаб қолади... жўнаб қолади... кейин осмон узилиб ерга тушмайдими. Бунақанги азобларга у чидолмайди... Жин урсин-е!.. Бу ташвишлар сўзсиз ёш жонига завол бўлади. Мана шундай ёвуз ва шафқатсиз ният – қотиллик йўли билан бахтга эришиш, кейин қочиб кетиш... тўғрироғи, уни ўлдиришга ўлдириб, яна ўзини сувга чўккан қилиб ҳам кўрсатиш... ваҳоланки, у – қотил даври давронини суриб юрган бўлади, ахир, қайси виждони билан у шуларни ўйлаётти-а. Оламда бундан ҳам жирканчлироқ режа бўлармикан ўзи! Бироқ, начора, бошқа нима ҳам қила оларди? Нима ҳам қила оларди? У, ахир худди шунга тайёрланмаганмиди, хўш? Наҳотки, энди аҳдидан қайтса?

Ёнида ўтирган Робертанинг хаёли эса бошқа ёкда, гўё уни кечи билан эртага эрталаб чинакам тўй кутаётгандай эди. Ҳозирча у Клайд мактаган хушманзара кўлни томоша қилиб, юрагини ёзиши керак, ахир, Клайд бу саёхатни худди икковлари ҳаётидаги энг унутилмас, катта воқеадай осмонга кўтариб мактаган эди-ку.

Йўл кўрсатувчи Клайдга мурожаат қилиб яна гап бошлади:

– Сизлар бу ерда узок турмайсизлар шекилли? Хонимчанинг буюмларини бекатда қолдирганларини кўзим тушиб қолувди.

У бекат томонга имо қилиб қўйди.

– Йўқ, биз бугун кечкурун, саккизу ўндаги поездда кетамиз. Ўша пайтда сиз одамларни олиб бориб кўярсиз-а?

– Ҳа, албатта.

– Менга Ўтлоқзор кўлида шундай дейишган эди.

Тавба, нега у Ўтлоқзор кўлини тилга олиб валдираяпти-а? Шу сўзи билан у Роберта иккаласи бу ерга келишларидан аввал Ўтлоқзорда бўлганликларини билдириб қўйди-ку, ахир. Анави аҳмоқ ҳам «хонимчанинг буюмлари» бекатда қолдирилганини келиб-келиб шу ерда эслатиб ўтирганини қаранг! Шайтон ургур-ей! Нега бировнинг ишига буршини суқади-а? Нега у Роберта иккаласини ҳатто эр-хотин ўрнида ҳам кўрмаяпти? Ёки бу гап бутунлай хаёлига келмаганми-

кан? Ҳар қалай, уларда иккита жомадон бору, шунда ҳам нега у бундай савол бердийкин? Айнан Робертанинг жомадони колганини у қаёқдан билади? Қизик! Бу сурлиги нима-си! У қандай билганикин, қандай ақлига келганикин... Бирок эр-хотинми улар ёки йўкми – барибир эмасми? Агар Робертани топишолмаса, у эрга текканми ёки тегмаганми – бунинг бир мирилик ҳам аҳамияти қолмайди. Мабодо топиб олиб, эрга тегмаганини аниқлашса, бу унинг кўлга фақат ким биландир келганини исботлайди, холос, лекин Клайд биланми, бошқа биланми келганини исботлай олмайди, шундай эмасми? Демак, бу ҳақда ҳозир ташвиш тортиб ўтириш ўринсиз.

– У ёқда биз кўнадиган жойдан бўлак турса бўладиган уйлар ёки мехмонхоналар ҳам борми? – деб сўради Роберта йўл кўрсатувчидан.

– Йўк, хоним, бошқа биронта ҳам жой йўк, фақат бизники. Кеча бу ерда тўда-тўда ёш-яланг йигит-қизлар юришувди, улар шаркий қирғоққа, биздан тахминан бир милча нарига лагерь қуриб олишган эди. Улар ҳалиям ўша жойдами ёки кетишдими, билмайман. Бугун улардан биронтасини ҳам кўрмадим.

Тўда-тўда ёш-яланг йигит-қизлар эмиш! Ўзи шуниси етмай турган эди! Эҳтимол, уларнинг бари ҳозир кўлда... қайиқларда сайр қилишаётгандир... У бўлса Роберта билан бошлашиб юрибди! Балки, ким билади, уларнинг орасида Ўн иккинчи кўлдан келганлар ҳам бордир, ахир, Клайднинг ўзи, Сондра, Гарриэт, Стюарт ва Бертиналар ҳам бундан икки ҳафта бурун шу ерга келишган эдику... Эҳтимол, улар Крэнстон, Гарриэт ва Финчлиларнинг боғ сайрига келган ёр-биродарларидир, улар Клайдни дарров танишади. Яна айтгандай, кўлнинг шарқ томонига туташган аллақандай йўл ҳам бор, дейишган эди. Ана шу ёш-яланглар кетишмаган бўлса, қарабсизки, Клайд бу ерга қуруқдан қуруқ келиб кетаверган бўлади. Бунчалик ҳам аҳмоқона режа тузмаса у! Ўйлаётганда сал ақлини ишлатганмиди ўзи... Ипидан игнаси-гача олдиндан пишитиб олиши, янаям олисроқ кўлни танлаши керак эди... лекин у кейинги кунларда шу қадар азоб чекканидан нимани ўйлаганини ҳам тузукроқ билмайди ўзи.

Энди бўлар иш бўлди, фақат бориб, ўз кўзи билан кўришдан бўлак иложи йўқ. Мабодо у ерда одам кўп бўлган тақдирда ҳам, у қандай бўлмасин бирор ҳақиқий хилват жойни, кимсасиз овлоқни топиши керак... ёки Ўтлоқзор кўлига қайтсинми... ёки яна боши оққан томонга қараб кетаверсинми? Эй, худо-е, у ерда одам кўп бўлса, нима қилса бўларкин?

Лекин шу пайт дароҳтлар сийраклашиб – автобус ўтиб бораётган узундан узун ўрмон йўлаги тугагандек бўлди – Клайд ям-яшил ўтлоқчани, Катта мушгир кўлини ва айвони кўлнинг тўқ мовий суви томонга қараган шинам меҳмонхона таниди. Хув ана, ўнг томонда, нақ сувнинг ёнгинасида қайиқ сақланадиган пастаккина сарой, унинг томи қизғишлигини Клайд ўтган гал эслаб қолган эди. Роберта қувончи ичига сиғмай:

– Оҳ, қандай жозибали! Қандай гўзал! – деб юборди. Клайд олисдаги унчалик баланд бўлмаган қорамтир оролчага кўзи тушиб, теварагида одам сийрақлиги, оролчанинг ўзида эса ҳеч зоғ йўқлигини кўрди-ю, шоша-пиша:

– Нимасини айтасан, жудаям гўзал! – деди, аммо нақ бўлмаса нафаси ичига тушиб кетаёзди.

Уларга меҳмонхона хўжайинининг ўзи – ўрга бўй, елкалари кенг, юзи қип-қизил киши пешвоз чиқди-ю, синчковлик билан:

– Уч-тўрт кун бўласизларми бу ерда? – деб сўради.

Навбатдаги бу чалкашлиқдан жаҳди чиққан

Клайд йўл кўрсатувчига бир доллар узата туриб:

– Йўқ, йўқ. Биз бугун кечкурун кетамиз, – деди гапни чўрт кесиб.

– Ундай бўлса, бизда овқатланиб кетарсизлар балки? Поезд саккиздан ўн бешта ўтгандагина жўнайди.

– Ҳа, унда албатта... Ҳа, яхши, овқатланамиз.

Шуниси ҳам ўз-ўзидан равшанки, Роберта ўз асал ойида, тўйи ҳамда шундай саёҳати чоғида катта зиёфат берилишидан умидвор. Аनावи кизил башара чорпахил галварс эса шундай бир пайтда гапириб қолганини қаран!

– Майли, унда жомадонларингни мен хонага олиб кириб қўяман, сизлар эса келиб кетувчилар рўйхатидан ўтинглар.

Рафиқангиз, балки, бироз тараниб олишни истар?

У жомадонларни кўтарганича зипиллаб жўнади, Клайд эса нак кўлидан юлиб олгундек бўлиб ижинганча қолаверди. У бу жойда бутунлай рўйхатдан ўтишни ҳам, жомадонни қолдиришни ҳам истамасди. Қолдириб бўпти! У ҳозирок қайтариб олади-да, ижарага қайик сўрайди. Аммо хар қанча қувлик қилмасин – хўжайин «шунчаки расмиятчилик» деб атаганидек – дафтарчага: Клифорд Голден рафикаси билан, деб ёзилишга мажбур бўлди, шундан кейингина у буюмларини қайтариб олди.

Клайд ҳали шу хавфли кўл сайрига чиқиб улгургунча яна қанча синоатлар ва кишиларга дуч келишини ваҳимага тушиб ўйлаб турган бир пайтда Роберта бирдан унинг асабини баттар кўзгаб, уни саросимага солмоқчи бўлгандай, кун иссиқлиги ва тушликка қайтиб келишларини рўқач қилиб, шляпам билан пальтомни шу ерда қолдириб кетаман, деса бўладими; Клайд унинг шляпасида Ликургдаги Браунштейн фабрикаси тамғасини кўрди-ю, қолдиргани тузукми ёки олиб кетганими, шу ҳақда бош қотира бошлади. Лекин, афғидан, иш битгандан кейин... кейин... агар у, чиндан ҳам, ўша ишни қила олса... у ҳолда шляпасида фабрика тамғаси бормиди-йўқмиди – бунинг сарик чақалик ҳам қиммати қолмайди. Мабодо топиб олишса, тамғасиз ҳам уни, барибир, танишади-ку? Агар топишолмаса, минг дод-вой қилишганда ҳам унинг кимлигини қасқдан билишсин.

Клайд шунчалик ҳаяжонга тушиб, калавасининг учини шу қадар йўқотиб кўйганидан ўзининг нима қилаётганини ҳам билмай, мияси ғовлаб, жомадонини кўлига олди-ю, бандаргоҳга қараб жўнади. Кейин жомадонини қайикка ташлади-да, бу ерда чиройли жойлар кўпми, расмга олмақчиман, деб сўради қайикчидан. Аллақандай кераксиз тушунтиришларни эшитиб бўлгач, ниҳоят, Робертага кўмаклашди (энди Роберта Клайднинг назарида деярли нак тасаввурдагина кўринувчан, аслида эса ўзи йўқ бўлган кўлда хаёлдаги қайикка чиқётган жисмсиз – танасиз соядай кўринарди), кейин ўзи ҳам сакраб ўтди, ўртадаги ўриндикка ўтириб, эшакларни кўлига олди.

Камалакдай ранг-баранг жилоли жимжит кўлнинг юзи сувдан кўра кўпрок нефтга ўхшар эди; гўё кўлнинг энг тубида яширинган ер қатлами устида шиша эритмаси мислсиз куюк ва оғир жисм бўлиб ётгандек туюларди. Енгил, тоза, ёқимли шабада кўл сатҳини билинар-билинимас мавжлантларди. Сохил бўйлаб қаёққа қараманг, қалин, сербар арчалар, баланд-баланд учи найзага ўхшаш арча дарахтлари. Уларнинг ортида эса – қорамтир, олис Адирондак тоғларининг ўрқачсимон елкалари. Кўлда биронта ҳам қайик кўринмасди. Қирғоқларда на бир уй бор, на бир кулба. Клайд олазарак бўлиб, йўл кўрсатувчи айтган лагерни қидира бошлади, аммо ҳеч нарса кўрмади. Шу яқин ўрталардан овоз келмасмикин, деб кулоқ солиб ҳам кўрди. Ўз қўлидаги эшакларнинг оҳиста шипиллаши-ю, икки юз... уч юз... беш юз... минг фут нарида сухбатлашиб турган қайикчи билан йўл кўрсатувчининг гўнғир-гўнғир овозини айтмаганда, бошқа чурк этган товуш ҳам эшитилмасди.

– Қандай осуда ва жимжит жой экан, тўғрими? – бу Робертанинг овози эди. Ҳамма ёқ худди сув қуйгандек! Менимча, бу ерни анави олдинги кўлга солиштириб бўлмайди, бу ер анча чиройлига ўхшайди. Дарахтларнинг баландлиги! Тоғлар-чи, тоғлар! Бу ёққа келаётганимизда, гарчи йўли бироз ўйдим-чуқур бўлса ҳам, лекин шу қадар салқин ва холи жойлар эканки, деб ўйлаб келдим.

– Сен меҳмонхонада бирон киши билан гаплашмадингми бу ерда?

– Йўк, ҳеч ким билан гаплашмадим. Нега бундай деясан?

– Эҳгимол, бирон таниш-билишингни учратиб қолдингми, деб ўйловдим. Ҳа, ростдан, бугун бу ерда одам камга ўхшайди.

– Тўғри айтасан, кўлда ҳам ҳеч ким кўринмаяпти. Меҳмонхонада эса фақат бильярд ўйнаётган икки эркак билан аёллар хонасида бир қизни учратдим, холос, – у қайик четидан кўлини осилтириб, Клайд эшаклари остида ҳаловатини йўқотган кўкиш-қорамтир сувга билагини солди, – вуй, совук экан!

– Совуқ дейсанми? Мен кўл тикиб кўрмадим! Клайд эшакни тўхтаиб, қўлини сувга солди-ю, ўйлаиб қолди. Жанубдаги анави оролчага ҳозирданок бирдан сузиб боришмагани тузук. Чунки у анча олис... бунинг устига вақт ҳам ҳали эрта... бу Робертага галати туюлиши мумкин. Яхшиси, бироз сабр қилгани маъкул. Яна миясида бир сидра пишитиб олиши... у ёқ-бу ёққа разм солиб ҳам кўриши лозим. Роберта нонуштасини қиладиган бўлса (ҳа, унинг нонуштаси!), ҳу, ана, тахминан бир милча нарида хушманзара бурун кўриниб турибди. Ўша ерда тўхтаб, аввал нонушта қилиб олиш мумкин... яъни у, Роберта нонушта қилади, Клайд бугун туз ҳам тотмайди. Шундан кейин... кейин...

Роберта ҳам ўша бурунга кўз ташлади: баланд-баланд арча дарахтларига бурканган ёйсимон ер парчаси кўл ўртасини анча жойгача ёриб кириб, жанубга томон қайрилиб кетган эди.

– Жоним, – деди Роберта, – бирор жойда тўхтаб тамадди қилиб олишимизга жой танламаганмидинг? Хиёл корним очди, сеники-чи?

(Дақиқа сайин уни «жоним» деявермасачи-а!) Шинам меҳмонхона билан шимолий қирғоқдаги қайиқ турадиган сарой борган сари кичкина бўлиб кўрина бошлади; энди улар Клайдга Крам кўлидаги чўмилиш жойи ва бандаргоҳни, Клайд биринчи бор қайиқда сайр этган ўша кунини эслатди, Клайдда ўша кун Адирондак тоғлари яқинидаги мана шу кўлга ўхшаш жойларни кўриш истаги пайдо бўлган эди, у мана шунақа кўлга боришни... Робертадақа киз билан танишишни орзу қилган эди... Крам кўлидаги ўша даҳшатли кундагидек момик булутлар, ана, ҳозир ҳам боши узра сузиб юрибди.

Қанчалар даҳшатли ва машаққатли шуларнинг ҳаммаси!

Вақт ўтказиш учун бугун улар бу ердан сув нилуфарларини излашлари мумкин... вақт ўтказиш... гумдон қилишдан аввал... (эй, худойим-ей!...) Агар у охири шу ишни қилиши аниқ бўлса, унда бу ҳақда ўйламаслиги керак. Ақалли, ҳозир шу ҳақда бош қотириб ўтириш – бутунлай ўринсиз.

Клайд қайикни Роберта ёктирган жой – зиғирдаккина

кўрфазчанинг асалдай сап-сарик кумликдан иборат киргоғига олиб бориб тўхтатди; шимол ва шарк томонда қирғоқнинг ёйга ўхшаб бурилиб кетиши уларни синчков кўзлардан пана қилиб турарди. Улар қайикдан тушишди. Клайд эхтиёткорлик билан нонуштани жомадонидан олди-да, то уни Роберта кум устига ёзилган газетага битта-битта териб бўлгунча, қирғоқ бўйлаб у ёқдан-бу ёққа юриб турди, манзаранинг чиройлилигини, арчаларнинг яхшилигини, кўрфазчанинг сулувлигини (зўр бериб хаёлидан бир-бир ўтказди...), айти пайтда у кўл четидаги оролчани ҳам ўйлар... оролчанинг нариги ёнида ҳам шунақа қўлтиқча бормикин, деб хаёл сўрарди... у тобора шапти тушиб бораётган бўлса-да, худди ўша жойда аввалдан пишитиб юрган ёвуз, даҳшатли ниятини, албатта, амалга ошириши кераклигини... агар... агар у, чиндан ҳам, қочиб кетишни... ўзи жон-жаҳди билан интилаётган нарсасидан бир умрга жудо бўлишни истамаётган бўлса, унда қанча оворагарчиликлар эвазига атайлаб зўрға қўлга киритилган бу имкониятни асло бой бермаслиги кераклигини ўйларди.

Аммо бу нақадар даҳшатли ва хавфли иш эди... энди буларнинг барига жуда озгина вақт қолди... хиёл бўлса ҳам хатога йўл қўйилса – тамом деган сўз... Бирдан, масалан, у қайикни ўзи ўйлагандек ағдаролмай қолса... ёки... буни қилолмаса... қилолмаса... э, худо-е! Кейин эса, балки у... унинг... қотиллиги фош бўлар! Уни қамокқа олишади. Суд қилишади. (Йўк, йўк, йўк, бу иш унинг қўлидан келмайди, у буни қилмайди!)

Роберта эса унинг ёнида, кумда хотиржам бир тарзда, афтидан, севинчи ичига сиғмай ўтирарди. У ниманидир хиргойи қилди-қилдида, сўнгра кейинги турмуш икир-чикирларига оид турли мулоҳазаларини, моддий аҳволлари бундан буён қандай бўлиши, бу ердан қайси йўл билан ва қаёққа қараб кетишлари (хойнаҳой, энг яхшиси, Сиракузага борган маъқулдир, бунга ҳар қалай Клайд ҳам қарши эмасди-ку!) ва у жойда нима юмуш қилишлари ҳақида ўз фикрларини баён эта бошлади. Роберта поччаси Фред Гейблдан Сиракузада кўйлак ёқа тайёрлайдиган янги фабрика очилишини эшитган

эди. Балки, Клайд вақтинчага бўлса ҳам ўша фабрикада ишлаб турар. Кейинроқ ҳамма ташвишлардан қутулиб олишгандан сўнг, Роберта ҳам ўша ерга ёки бирор-бир бошқа корхонага ишга киради. Ҳозирча пуллари камлиги учун бирор-бир оиллага қарашли биттагина хонани ёки Клайдга бу ёқмас (улар ҳозир бурунгидай апоқ-чапоқ эмаслар-ку ахир), балки иккита хонани ижарага олишлари мумкин. Гап шунда эдики, Клайднинг ҳаддан ташқари мулозамати ва ширин такаллуфи замирида Роберта, ҳар қалай, унинг қатъий норозилигини ҳам сезиб турарди.

Клайд ҳамон ўй суради. Ахир, бу гапларнинг энди бир тийинлик ҳам аҳамияти йўқ-ку! У кўнди нима-ю, кўнмади нима, барибир эмасми? Клайд Роберта билан гўё эртага ҳам у шу ерда бўладигандай гаплашяпти. Роберта эса бўлмайди. Ахир, Клайдни ҳам, Робертани ҳам мутлақо бошқа-бошқа қисмат кутяпти-ку. Э, парвардигори олам!

Тавба, Клайднинг тиззалари намунча титрамаса-я? Яна кўллари, юзлари, бутун баданини қоплаган совуқ тер-чи...

Кейин улар кўлнинг ғарбий қирғоғига, ўша орол томонга сузиб кетишди, Клайд чор атрофга хавотирли ва ҳорғин назар ташлаб, соҳилда ҳам, сувда ҳам – ҳеч қасрда бирон тирик жон йўқлигига ишонч ҳосил қилди. Ҳеч зоғ йўқ! Худонинг раҳми келгани шумикан, ҳамма ёқ жимжит, кимсасиз эди. Агар қурби етса... мана шу жойда ёки шу яқин атрофда ўша ишини қилиши мумкин, аммо ҳозирча бунга сира қўли бормай турибди... Роберта кафтини яна сувга солди-да, бу жойлардан сув нилуфарлари ёки соҳилга чиқиб ёввойи гул термаймизми, деб сўраб қолди. Сув нилуфарлари эмиш! Ёввойи гул эмиш! Бу пайтда Клайд шу баланд-баланд, саф тортган калин арчазорлар орасида тириклик белгиси бўлмиш – на бирон йўл, на бирон сўқмоқ, на бирон кулба-ю, на бирон чодир йўқлигига, шу ажойиб кунда ажойиб кўлнинг поёнсиз кенгликлариде биронта қайик сузиб юрмаганлигига яна бир қарра ишонч ҳосил қилди. Аммо аллақандай якка-ёлғиз овчими, йўл кўрсатувчи ё балиқчими ўрмонда ёки соҳилда беркиниб турган бўлса-чи? Хўш, шундай бўлиши мумкин эмасми? Хув анави жойларда кимдир яшириниб

олиб, уларни кузатиб турган бўлса-я?

Пешонасидагини кўради!

Ҳалокат!

Ўлим!

Лекин атрофда на бирон товуш, на бирон шарпа сезиларди. Фақат, фақатгина анави баланд, учи найза ям-яшил арчаларгина қовоғи уюлгандай чурк этмай туришибди, ҳолос, ҳар ер-ҳар ерда уларнинг орасида – жазирама офтобда куйган кўкиш-кулранг дарахт таналари учраб қолар, уларнинг ингичка қуриган шохлари эса худди лўписа қилаётган кўлдек тепага кўтарилган эди.

Ўлим!

Қалин чакалакзорда ўрмон тўрғайининг кулокни тешиб юборгудек ўткир овози янгради, ёлғиз бир қизилиштон нариги оламдан эшитилаётгандай ажиб «туқ-туқ-туқ»ини бошлади; ора-сира худди қизғиш чакмоққа ўхшаб аллақандай бир куш учиб ўтар ёки майнанинг қора-сарғиш қанотлари йилт этиб қоларди.

О, қанчалар қуёш чарақлар,

Кентуккида – менинг уйимда!

Роберта қорамтир-зилол сувга қўлини солганча яйраб ашула айта бошлади.

Салдан кейин у «Истасанг, келайин яқшанба куни» деган бошқа бир машҳур кўшиқни айтди.

Сайр-томоша, ғамгин ўй суриш, кўшиқ айтиш, хушманзара жойлар ва нилуфарлар ўсган осуда қўлтиқчаларни излаш билан яна бир соат ўтиб кетди, Роберта: вақтга ҳам қараб-қараб туриш керак, бунча кўп қолиб кетмайлик бу ерда, деб ҳам кўрди... ана, ниҳоят, оролниң жанубидаги ўша қўлтиқча: чиройли, аммо хомуш, кирғоқлар халқасида қисилган, арчаларнинг мотам чорбурчаги – ичкари кичик бир кўлга ўхшайди; асосий кўл билан уни торғина бўғозча боғлар, лекин шунга қарамай, барибир, у хийлагина катта эди. Ҳажми салкам йигирма акрча келар ва деярли думалок шаклда эди. Оролни қуруқликдан ажратиб турган торғина бўғозни ҳисобламаганда кўлчани ҳар тарафдан дарахт деворлари ўраб олган эди. Қайёққа қарама, соҳил яқинида қа

мишлар ва нилуфарлар. Мана шу кўл, мана шу сокин ҳалқоб гўё ҳаётдан ва азоб-уқубатлардан чарчаганлар учун атайлаб яратилгандек эди, буни бир қарашдаёқ киши сезарди, кимки агар турмуш ташвишлари-ю ҳаёт ғавғоларидан бир умрга бош олиб кетишни истаса: бу ерда у донишмандона ва маънос бир қиёфада ўзининг чинакам жойини топадигандек кўринарди.

Қайик кўлтиқчага зипиллаб кириши билан қорайиб кетган сокин сувлар Клайднинг бутун диққатини ўзига ром этди-қўйди: унинг кайфияти ҳали ҳеч қачон, ҳеч нарсадан бу қадар тез ўзгармаган эди. Гўё Клайдни бу жойлар йўлдан оздириб, авраб олиб келгандек эди, Клайд кўлтиқчанинг сокин қирғоқларини айланиб ўтди, уни худди сирли манзиллар... ҳамма нарсадан ... машъум ниятлар-у машъум режалар-дан... кўндаланг туриб қолган иложсиз муаммолару., яна бошқа аллақанча тўсиқлардан холи... бўлган поёнсиз бўш-ликлар авраб чақиргандай бўлди. Бу кўлтиқча қурғурнинг хоинона латофатини айтмайсизми! У, чор тарафи сулув, майин арчалар билан ўралган мана шу белгисиз қора ҳал-қоб... гўё Клайднинг жиғига тегмоқчи бўлаётгандек туюлар-ди. Ҳалқобнинг ўзи эса каттакон бир қора инжуга ўхшар эди: гўё кимдир ғзаби кўзгаган онидами ёки инжиқлиги тутиб-ми ё шунчаки эрмак учунми, азамат кўллари билан уни мана шу ерга, ям-яшил баркут водий сийнасига келтириб ташла-гандек эди... Клайд сувга яхшироқ тикилган эди, туби йўқдек кўринди.

Ҳар қалай, у Клайдни нимагадир ундаяпти, шекилли? Қотилликка! Қотилликка! Қотилликка! У буни ҳеч қачон ҳозиргидек аниқ тасаввур қилмаган эди. Ўлим! Ўлим бўлганда ҳам ўз танланишига кўра ёки кимнингдир авраши туфайли ёхуд сира ифодалаб бўлмайдиган чарчоқ натижасида киши хурсандчилик ва миннатдорчилик билан рози бўладиган ҳаловатли, тинч ва ихтиёрий ўлим... Шу қадар ювош... шу қадар хотиржам... шу қадар тинч... Ҳагто Роберта ҳайратидан қийкириб ҳам юборди. Клайд эса биринчи бор ўзга кишининг бақувват, аммо дўстона кўллари ўз елкасида турганини ҳис этди. У кўллардан чексиз бир далда, қанча-қанча

мехрибонлик ва бекиёс куч-қувват чиқаётгандай эди! Улар Клайдни овутарди, кўнглини кўтарарди, шу сабабли бу қўллар Клайд учун кадрли эди. Фақат улар Клайдни ташлаб кетмаса гўрга эди! Фақат улар – бу дўстона қўллар у билан абадий бирга бўлса эди! Ахир, Клайд умрида бирор-бир марта овуниш ва ҳатто мехрибонлик туйғусини шу қадар ҳис этганмиди, қачон? Ҳеч қасрда ва ҳеч қачон ҳис этмаган... мана энди у хотиржам гўё борлиқдан сирғалиб чиқиб кетаётгандай эди.

Тўғри, ёнида Роберта турибди, лекин у ҳозир тирик жонга эмас, фақат сўнган сояга, ғира-шира сиймога ва кўнроқ тасаввур самарасига ўхшар эди. Майли, унинг ҳаққоний ҳаётни эслатувчи қандайдир ранг-рўйи, афт-ангори бўлсин, аммо у, ҳар қалай, танасиз, бутунлай хаёлий бир шарпа эди... бирдан Клайд ўзини яна алланечук ғариб ҳис этди: дўстона, бақувват қўллар ғойиб бўлган эдилар. Клайд яна танҳо қолиб, бу хафагазак, ажойиб-ғаройиб оламда нима қиларини билмай, ёлғизликдан азоб чекарди, гўё уни бу оламга кимлардир ҳайдаб келиб, атайлаб ташлаб кетишганга ўхшарди. У бехосдан бутун гавдаси билан дағ-дағ титрай бошлади: бу ғалати манзаранинг жозибаси уни яхдек музлатиб юборган эди.

Хўш, нима учун у бу ерга келди ўзи?

Нима қилиши керак у?

Робертани ўлдириши керакми? Йўқ, йўқ!

У яна бошини эгди, кўм-кўк, кумушдек товланаётган ҳалқобнинг мафтункор ва маккор қаъридан кўзларини узолмай қолди, унинг назарида ҳалқоб ўз шаклини ўзгартириб, улкан биллур соққага айланиб бораётганга ўхшарди. Аммо, кизик, соққа ичида нима кимирляпти? Қандайдир бир тирик жон... ана, у яқинлашиб келяпти, аниқроқ кўриняпти... у охири Робертани таниди: Роберта оппок, нозик қўлларини жон ҳолатда сувда тапиллатганча Клайдга узатмокчи бўляпти. Э, худо, даҳшат-ку бу!

Робертани мутлақо таниб бўлмайди! Қайси виждон билан у шундай хаёлга боряпти? Ўлим! Қотиллик!

Шу пайт Клайд бирдан иродаси сусаяётганини пайқадди-

ю (вахоланки, у доимо иродасига суяниб келаётган эди), ўша захотиёқ яна дадил бўлишга беҳуда уринган кўйи иродасининг зўри билан ўз «мен»лигининг илдиз-илдизларига қаради.

Қит-қит-қит... кра-а-а-а! Қит-қит-қит... кра-а-а-а! Қит-қит-қит... кра-а-а-а!

(Яна ўша номаълум кушнинг ғалати, машъум... кандайдир совуқ, шанғи овози! Гўё Клайдни унинг жони учиб юрган хаёл оламидан мана шу мавжуд ёки шубҳали, бироқ машаққатли, тезлик билан амалда ҳал этишни талаб қиладиган масалага қайтарди.)

У ўйлаганини қилиши керак! Қилиши керак!

Қит-қит-қит... кра-а-а-а! Қит-қит-қит... кра-а-а-а!

Қизик, бу кичкириқда қандай маъно бор: огохлантиришми... норозиликми... ҳукми? Мана шу кушнинг кичкириғи билан Клайднинг миясида туғилаётган машъум ниятлар қайд қилинди. Ҳув ана, қуриган дарахтда турибди ўша баттол қуш... Энди эса сал нарига, ўрмон ичкарироғидаги бошқа дарахт (у ҳам қуриган ва жонсиз эди) тарафга учди... Учиб бора туриб, кичкираётир... Э, худо!..

У яна – ўз иродасига қарши бориб – қайикни сохилга бурди. Жомадонини нимага олиб келди, ахир, беш-олтита расм оламан деган эди-ку – шунинг учун энди Робертани расмга тушишга таклиф этиши керак, эҳтимол, қирғоқдами ё сувдами, ўзи ҳам тушар.

Гапнинг кискаси, Роберта яна қайикка ўтирганда Клайднинг жомадони шикастланмай, куп-қуруққина сохилда қолаверади. Клайд қирғоққа ўтиб, иложи борича, хушманзара жойларни қидираётгандай кўрсата бошлади ўзини, аслида эса қайтиб келгунимча жомадонимни аниқроқ қайси бир дарахт остига ташлаб кетсам экан, деб жони ҳалак эди. Энди у тезда изига қайтиб келади... тезда... Лекин иккаласи қирғоққа бошлашиб тушишмайди энди. Ҳеч қачон! Ҳеч қачон! Робертанинг чарчадим, кетамиз, деб туришига ҳам қарамай, у вақтни чўзятти, вахоланки, унинг ўзи ҳам тезда қайтсак керак, деб ўйлаган эди. Ҳозир, хойнаҳой, бешдан ошди шеклли. Клайд қайикда туриб, мана бу ажойиб дарахтлар,

оролча ва қорамтир сув сатҳини акс эттирадиган яна бир-иккита расм оламизу, кейин изимизга қайтамиз, деб кўндиради Робертани.

Нега унинг қўллари бунчалик терга ботиб қалтирапти-я!

Коп-қора, намиққан, чақчайган кўзлари дуч келган ёкка олазарақ бўларди-ю, аммо фақат Робертага қаролмасди...

Мана, яна улар сувда, кирғокдан беш юз футча нарида туришибди; қайиқ қўлтикчанинг деярли қоқ ўртасида, Клайд эса қўлидаги ихчам, лекин оғир фотография аппаратини мақсадсиз равишда айлантириб ўйнапти; у бирдан дахшатга тушиб атрофга қарай бошлади. Энди... энди... қачондан бери ўзи орқага суриб келаётган ўша мудҳиш дақиқа энди унинг иродасига ҳамла қила бошлади... Қирғокда эса – тик этган овоз ҳам, товуш ҳам эшитилмайди, биронта одамнинг қораси ҳам кўринмайди... на бир йўл, на кулба, на бирон шарпа кўзга ташланади. Мана, Клайднинг ўзи яратган ёки унинг иродасидан ташқари қандайдир йўл билан яратилган ўша дақиқа тақдирини ҳал этадиган мушкул дақиқа етиб келди; ҳаракат қилиш охи! Энди у фақат битта иш қилиши: шахт билан бир зумда қайикни ўнг ёки чап томонга ағдариши... қайикнинг чап ёки ўнг бикинини бир силташда сувга киритиб юбориши; агар унда ҳам бўлмаса, бор кучи билан чайқалтириши керак. Мабодо Роберта жазаваси тутиб доловой соладиган бўлса, фотография аппарати ёки анави қайикда ётган эшакларнинг бири билан бир уриш керак. Агар юраги дов бериб, иродаси етса... бемалол шундай қилиш мумкин... кўз очиб юмгунча, шов-шувсиз қилса ҳам бўлади. Кейин дарров бошқа ёкка сузиб кетиши керак... ундан у ёғига эса – эркинлик... омад... Сондра-ку, сўзсиз уники бўлади, бахт-иқбол... бутунлай бошқача, сурурли, қувончли, сирли ҳаёт бошланади.

Шундай экан, нега у чўзяпти?

Унга нима бўлди ўзи?

Нега у чўзяпти?

Мана шу мушкул дақиқада, катъий ҳаракат қилишдан бўлак бирон чораси қолмаган бир пайтда тўсатдан унинг иродаси-ю жасорати, нафрат ва ғазаби фалаж бўлгандай

котди-қўйди, ваҳоланки, буларсиз қандай ҳаракат қилиш мумкин ўзи, Роберта эса қайиқ қуйруғида ўтирганча унинг хаяжонланиб, бирдан буришиб кетган, аммо айни пайтда қатъиятсиз, ҳатто саросимали юзига тикилиб қолди... Тўсатдан Клайд қиёфасидаги қаҳр-ғазаб, жаҳл, йиртқишларча шиддат ўрнини тортинчоқлик эгаллади, унинг нигоҳи деярли маъносиз тус олди. Унга қараб туриб, кўркув билан (ўлим ёки ўлимга олиб борувчи ваҳшиёна тошбағирликни ўйлаш туфайли туғиладиган ҳиссиёт) ҳаракат – ҳаракат – ҳаракат иштиёқи ўртасида, шу беҳад, тинимсиз, аммо, ҳар қалай, ношуд иштиёқ ўртасида кураш бораётганини сезиш мумкин эди. Бу бир зумлик саросима бўлиб, икки қудратли интилиш, яъни ҳаракат ва ҳаракатсизлик ўртасидаги мувозанат тенг келиб қолган дақиқани ифодалар эди. Клайднинг кўз гавҳарлари кенгайиб, баттар қорайди; юз ва қўллари, бутун гавдаси худди томир тортишгандек ғужанак бўлди; бир ерда қотиб туриши ва руҳий васвасаси борган сари кучайиб ваҳшиёна бир тусга кирди, аммо бу, аслида қотилликдан ҳам қайтмайдиган шафқатсиз, дадил ирода кучи бўлмай, балки фақат фалажлик ёки қоқшолликнинг ўзгинаси эди.

Роберта Клайднинг теварак-атрофдаги барча нарсаларга ғалати бир тарзда ва малол келадиган даражада зид бўлган бу ўз-ўзи билан зўр бериб олишувини, қип-қизил телбалик жазавасига ўхшаш ғалати аҳволини кўриб, бирдан ваҳм босиб қичқириб юборди:

– Клайд, Клайд, эсингни едингми? Сенга нима бўлди? Юзингда юз қолмади-ку... сен қандайдир... қандайдир ғалати бўлиб кетдинг. Мен сени ҳеч қачон бу алпозда кўрмаганман. Нима бўлди сенга?

Роберта ўрнидан турди-да, қайиқни чайқалтириб юбормаслик учун энгашганча, эҳтиёткорлик билан битта-битта босиб Клайднинг олдига кела бошлади, назарида ҳозир Клайд қайиқ тубига ёки ташқарига муккаси билан ағарилиб тушадигандай эди. Клайд ўзининг беҳад муваффақиятсизлиги, кўрқоқчилиги ва шундай қулай имкониятдан фойдаланолмай ношудлик қилиб турганини ўша лаҳзадаёқ тушуниб етди, уни Роберта ёки қисматнинг ўзи шу даражада оёқ-қўлини

боғлаб, азобга солаётгани учун тўсатдан фақат ўзигагина эмас, балки Робертага нисбатан ҳам қалбида нафрат бўрони жўш урди. Лекин шунда ҳам у ҳаракат қилишдан кўрқар эди... у бундай бўлишини истамасди... У Робертага, ҳеч қачон сенга уйланмайман, ҳеч қачон... ҳеч қачон, ҳатто мени чаққан тақдирингда ҳам, сен билан никоҳдан ўтиш учун Ликургдан кетмайман, демоқчи эди... У Сондрани севади, фақат Сондранинг ўзини севади! Лекин Клайднинг гапиришга мажоли йўқ эди. У фақат дарғазаб ва саросимада қолган эди; Робертага худди кутургандек ўқрайиб қараб турарди. Роберта ёнига келиб, унинг кўлини ўз кўлига олмоқчи ва аппаратини қайиқ тубига қўймоқчи бўлганида Клайд уни шиддат билан итариб юборди, аммо шунда ҳам Клайднинг ёмон нияти йўқ эди, фақат Робертадан, унинг суйқанишларидан, гина ва меҳрибончиликларидан... доим хира бўлиб туришларидан кутулишни истарди, холос... Э, худо-е!

Аммо у шу қадар қаттиқ куч билан отилдики, Робертанинг лаблари, бурни, даҳани аралаш аппарат билан ургани ҳам майли-я (у онгсиз равишда ҳали ҳам аппаратни кўлида маҳкам ушлаб турарди), унинг ўзини ҳам қайиқнинг чап биқинига итқитиб ташлади, қайиқ эса қийшайиб сувга ботиб кетай деди. Роберта қора қонга бўялган юзининг оғриғидан ва қайиқ қийшайиб кетганидан даҳшатга тушиб кулокни тешиб юборгудек даражада чинқириб юборди. Бу чинқирқидан довдираб қолган Клайд сапчиб ўрnidан турди-ю, бир кўнгли унга кўмаклашиб, ушлаб қолиш, бир кўнгли бехосдан уриб юборганига кечирим сўраш ниятида Робертага томон интилди-ю, шу ҳаракати билан қайиқни бутунлай ағдариб юборди: Роберта ҳам, Клайд ҳам бирдан сувга тушиб кетишди. Тўнқарилаётган қайиқнинг чап биқини Роберта сувга бир кўмилиб кетиб, яна қалқиб юзага чиққан пайтида унинг нақ бошига тегди, Клайд ўз рўпарасида Робертанинг телбаларча буришган юзини кўрди. У бир зумда ўзига келди. Роберта эса эс-хушини йўқотиб, юраги чиқиб кетган, оғриқ ҳамда ғоят даҳшатли, васвасали кўркув зўридан нима содир бўлаётганини билмасди: сув даҳшатли эди, фарқ бўлиш даҳшатли эди, Клайднинг бехосдан, деярли ўй-

ламай туширган бу зарблари дахшат эди...

– Ёрдам беринглар! Ёрдам беринглар!..

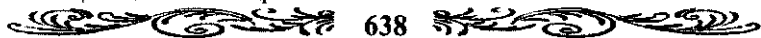
– Ё худо, мен чўкяпман! Чўкяпман! Ёрдам беринглар!..

– Клайд! Клайд!

Бирдан Клайднинг кулоклари остида бир овоз эпитилди: «Ахир, бу... бу... Эртаю кеч ақлингни банд этган, ноилож ахволга тушганларингда ёлвориб тилаган нарсанг шу эмасмиди, ахир? Мана ўйлаганинг! Минг ваҳимага тушганинг, кўрқоклик қилганинг билан, барибир, у юз берди-ку. Қасддан эмас, бехосдан туширган зарбанг ва бу бахтсиз ҳодиса сен ўзинг бутун вужудинг билан хоҳлаб юрган, аммо қилишга юрагинг бетламаётган ўша дардисар муаммодан сени халос этди-ку! Наҳотки, энди сен ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ – бу, ахир, одатдаги бахтсиз ҳодиса-ку – Робертага ёрдам қилсанг, демак, яна боши берк кўчага тушиб, азоб чекишни истар экансан-да, аслида-ку, худди шу нарса сени обдан гамом қилмаганмиди, энди ундан кутулдинг-ку, ахир? Сен уни қутқариб қолишинг мумкин. Лекин қутқармаслигинг ҳам мумкин! Ана, қара, қанчалик типирчилаяпти, жон ширин-да. Сен ургандаёқ бўлар иш бўлган эди. Энди ўзига қўйса кутулолмайди, мабодо унга яқинлашсанг борми, жон талвасасида сени ҳам ғарқ қилиб юбориши мумкин. Ахир, сен яшашни истайсан-ку! Агар у тирик бўлса, сенинг ҳаётингда бир чақалик ҳам маъно қолмайди. Салгина, атиги бир неча лаҳзагина ўзингни босиб тур! Кут, кут, ёрдам сўраб ёлвораётганига зътибор берма! Шунда... шунда... Ҳа, ана қара. Ҳаммаси тамом бўлди. У чўкиб кетди. Сен уни ҳеч қачон, ҳеч қачон тирик кўрмайсан, ҳеч қачон. Ҳа, ана, шляпанг ўзинг ўйлагандек сувда ётибди. Қайиқда эса Робертанинг ўртиги эшкак ҳалқасига илинганча қолибди. Уларга тегма. Ахир, шулар бу жойда бахтсиз ҳодиса рўй берганига асос бўлолмайдимиз?»

Шу билан тамом... сув юзи салгина мавжланаяпти... те-варак атроф ҳайрон қоларли даражада осойишта ва тантанавор. Яна ўша мудҳиш, сирли қушнинг этни жунжитувчи, мазахли қичкириги:

Қит-қит-қит... кра-а-а-а!

Қит-кит-қит... кра-а-а-а!

Қит-қит-қит... кра-а-а-а!

Қоқ-қуруқ дарахт устида турган хосиятсиз қушнинг кичқириғи. Қанот силкишлари.

Клайд вазмин, тумшайиб, хафагазак аҳволда қирғоққа сузиб чика бошлади. Робертанинг кичқириғи ҳали ҳам қулоғи остида жаранглар, сўниб бораётган кўзларининг телбаларча, ёлворгансимон сўнги бокишини ҳамон кўриб турарди. Кейин, хайрият мен ўлдирмадим, деган фикр миясига келди. Йўқ, йўқ. Худога минг қатла шукур! У қилмади буни. Аммо, ҳар қалай, (у қирғоққа чиқиб кийимларини силкий бошлади) у ўлдирди, шекилли? Ёки у эмасми? Ахир, Робертага кўмаклашмади-ку, истаса қутқариши ҳам мумкин эди. Гарчи у бехосдан уриб юборган бўлса ҳам, Робертанинг сувга йиқилишига аслида у айбдор. Лекин тўғри-ку... тўғри-ку...

Сўнаётган куннинг ғира-шираси ва сокинлиги. Ўзимиз билган ўша меҳмондўст ўрмонларнинг қоронғи бурчаклари, баданигача жикқа ҳўл бўлган Клайд қуп-қуруқ жомадони олдида турган кўйи қоронғи тушгунча кийимларини қуритиб олмақчи бўляпти. Ҳозирча у жомадонидан ишлатилмай қолган фотоаппарат оёқчаларини ечди-да, ўрмон ичкарироғида ағанаб ётган, ҳалеганда кўз тушмайдиган бир қуруқ гўлани топди-ю, оёқчаларни ўшанинг остига яшириб қўйди. Ишқилиб, ҳеч ким кўрмадимикин?

Биров қараб турган бўлса-я? Кейин у жойига қайтиб келди-ю қайси томонга юрсамикин, деб ўйланиб қолди. У гарб тарафга, кейин жанубга қараб йўл олиши керак. У зинҳор адашиб кетмаслиги лозим. Тавба, яна бояги қушнинг асабга теғувчи шанғи овози эшитилляпти. Сўнгра атрофга зимистонлик чўкди, ёзги юлдузлар эса зулматни ёритолмади. Йиғитча қоронғи, кимсасиз ўрмонни кесиб боряпти; бошида қуруқ похол шляпа, кўлида жомадон, у тез-тез, аммо эҳтиёткорлик билан жанубга... жанубга... қараб кетяпти.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Теодор ДРАЙЗЕР

АМЕРИКА ФОЖИАСИ

(роман трилогия: I ва II китоб)

Таржимонлар:

Эркин НОСИРОВ

Ўктам УСМОНОВ

Нашрга тайёрловчи:

Эргашбай МАТЪЯКУБОВ

Масъул муҳаррир:

Алишер РАВШАНОВ

Кўшимча изох ва иқтибосларни киритувчи:

Эргашбай МАТЪЯКУБОВ

Мусахҳих:

Лолахон ҚЎЗИБОЕВА

Компютерда саҳифаловчи:

Эргашбой МАТЪКУБОВ

Лицензия рақами АІ № 274. 15.07.2015 да берилган.

Босишга 2019 09.04. йилда рухсат этилди. Бичими – 84x108 1/32.

Босма тобоғи – 20,0. Гарнитура – «Times New Roman».

Қоғоз – офсет босма. Адади 1200 нусха.

Буюртма рақами – 36.

Бахоси келишилган нарҳда.

“ADAD-PLYUS” МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.

Манзил: Тошкент, “Бунёдкор” шоҳ кўчаси 28-уй. 100097

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР

АМЕРИКА ФОЖИАСИ

Америкалик ёзувчи Теодор Драйзернинг асарлари бутун дунё китобхонлари томонидан севиб ўқилади. Чунки у ёзган асарлар ўз сюжети билан китобхонни ўзига ром этади.

Кўлингиздаги ушбу китоб, яъни «Америка фожиаси» роман-трилогиясининг биринчи ва иккинчи қисмида асарнинг асосий қаҳрамони Грифитс Клайднинг жамиятда юқори мартабага интилиши, бойиши учун қилган ҳаракатларига гувоҳ бўласиз.

... Клайд меҳмонхонага ишга жойлашиб олади ва у ерда яхшигина даромад кўра бошлайди, шунингдек, сеvgи-муҳаббатга ошно бўлади. Лекин ўртоқлари билан битта хатога йўл қўяди ва меҳмонхонадан қочиб кетишга мажбур бўлади.

Кейинчалик бошқа шаҳардаги бадавлат амакисининг фабрикасига ишга киради.

Хўш, бу ерда у қандай ҳаёт кечиради? Яна ҳаётнинг қандай синовларига дуч келди?

Булар ҳақида асарни ўқиш давомида билиб оласиз.

ISBN 978-9943-5858-2-9

9 789943 585829